

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

5/3-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз хәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

5/3-сан 2024

октябрь

Шөлкемлестиріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Сафо МАТЧОН
Сапардурды АБАЕВ	Шукурилло МАРДОНОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Камаладин МАТЯКУБОВ
Мавлюда АЧИЛОВА	Алима МАТКАРИМОВА
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Арзы ПАЗЫЛОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Интизар АБДИРИМОВА	Раёно ОРИПОВА
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Марифжон АХМЕДОВ	Норим РАХМАНОВ
Умида БАҲАДИРОВА	Мукаддас РАХМАНОВА
Фархад БАБАШЕВ	Дурдона РАХМАТУЛЛАЕВА
Ботир БОЙМЕТОВ	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Феруза САПАЕВА
Шахло БОТИРОВА	Мухаббат САЛАЕВА
Комил ГУЛЯМОВ	Қаххор ТУРСУНОВ
Маманазар ДЖУМАЕВ	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Аскар ДЖУМАШЕВ	Нурзода ТОШЕВА
Дилдора ДАВРОНОВА	Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тажибай УТЕБАЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Саодат ТОШТЕМИРОВА
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Холбой ИБРАГИМОВ	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Шохида ИСТАМОВА	Амангелди КАМАЛОВ
Умида ИБРАГИМОВА	Ризамат ШОДИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Джавдод ПҰЛАТОВ	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Пердебай НАЖИМОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Асқарбай НИЯЗОВ	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Сабит НУРЖАНОВ	Ғиёсиддин ХУДОЙБЕРДИЕВ
Захия НАРИМБЕТОВА	Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Даниярова З.Ж. Антропонимлер инсан искерлиги мысалында	6
Bobojonov F.Q., Saidahmadov Sh.B. Lingvistik tahlil me'zonlari	14
Sultanova A., Shojonova M. O'zbek tili darslarida ta'limning zamonaviy usullaridan foydalanish	19
Атамухамедова Р.Ф. Хорижий тилларни ўқитишда оила ва маҳалла ҳамда таълим муассалари ҳамкорлиги	24
Yusupov A.A. O'zbek tilini mustaqil o'rganish uchun o'quv topshiriqlar ishlab chiqishning lingvodidaktik ahamiyati	30
Мирзалиев Т.Г. Применение метода проектов в обучении русскому языку	34
Мирзалиева Д.С. Применение виртуальной и дополненной реальности в вузах	40

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Abdug'aniyev O.T. Yangi O'zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentligini rivojlantirish pedagogik imkoniyatlari	46
Turakulova F.A. Oliy ta'lim talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish mexanizmlari	49
Kabulov I.Sh. O'quvchilarda esse yozish ko'nikmasini rivojlantirish bosqichlari	54
Avezbayeva J. Nasriy asarlarni o'qitishda o'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatuvchi savol va topshiriqlarning ahamiyati	61
To'xtayeva Z.Sh., Aripjanova M.A. Talabalarining tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirish	66
Jumamurodova U.M., Xatamjonov B.E. Ta'limda muomila madaniyatining o'rni	71
Madgafurova D.O. Ilmiy psixologiyada shaxs qobiliyatlari masalasining o'rganilishi	75
Muqumova D.I., Haqqulova M.N. Pedagogikada qo'llaniladigan interfaol metodlar	80
Supiyeva B.A. O'quvchilarda lisoniy kompetensiyani shakllantirish yuzasidan metodik tavsiyalar	84
Xabibullayeva N.O. Maktabda nogironligi bor o'quvchilarning ta'lim-tarbiya olishi uchun qulay shart-sharoit yaratish	90
Irisboyeva Yo.O'. Turli yosh guruhlarida geometrik shakllar shakllantirishning metodik usullari	97
Magdiyeva Z.Yu. Oila qurishga va oilaviy munosabatlarga tayyorlikning psixologik omillari	101
Xayitov S.T. Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonlarini takomillashtirishning ijtimoiy- psixologik xususiyatlari	106
Rejаметov X.F. Turli yosh guruhlarida vaqt tushunchasining o'rgatish metodikasi	113
Ирисбоева Х.Ў. Мактабшунослик терминологиясининг ривожланиш тенденциялари	120
Хамидова С. Талабаларда маданиятлараро компетентликни ривожлантиришнинг назарий ва методологик аспекти	124
Joldasov I.S. Elektron ta'lim muhitida ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish imkoniyatlari	129
Ортикова Д.Б. Ўзбек адабиёти таълимида талабаларнинг ўқув-билиш мотивациясини фаоллаштириш масалалари	135
Jumaniyazova Z. Talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish - davr talabi	139
Qodirov I. Oliy ta'limda kredit-modul tizimi joriy etilishining ijobiy xususiyatlari	143
Tadjiyev X.M. Biologiya darslarida botanika fanida talabalarining mustaqil ta'lim olish faoliyatini rivojlantirish	148
Xodjaniyazova R.A. Tarbiya fani orqali o'quvchilarning ma'naviy dunyosini tarbiyalashda o'qituvchining innovatsion kasbiy faoliyati	154
Eshnazarov D.A. Muhandislik yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishga oid xorijiy tajribalar	160
Eshnazarov D.A. Muhandislik yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish texnologiyasi mazmuni	168

Mirzayev D.A. Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi asosida mustaqil ta'limni tashkil qilish mazmuni	176
Jumanazarov S.S. Umumiy o'rta ta'lim o'qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishda xorijiy tajribalar va ularni ommalashtirish	180
Шарипова Г.С. Талабаларнинг тадбиркорлик компетенцияларини такомиллаштиришнинг психологик-педагогик асослари	187
Долиев А.Т. Олий таълим муассасалари педагог кадрларининг инновацион компетентлигини ривожлантиришда МЕТА технологияларни қўллашнинг илмий-назарий жиҳатлари	193
Туракулова Ф. А. Использование хадисов в квалификационной практике	202
Yesemuratov B. Совершенствование педагогического механизма организации индивидуальных процессов обучения в кредитно-модульной системе	207
Хужакулов А. К. Педагогических условия формирования гипотетического мышления будущих бакалавров технических направлений	213
Клычева З.П. Психологический тренинг «общение» как средство формирования личности подростков и старшеклассников	217
Химматалиев Д.О., Фахридинова Э. Механизм обеспечения взаимодействия школы, семьи, района и правительства в воспитании гармонично развитого поколения	225
Химматалиев Д.О., Фахридинова Э. Механизм обеспечения взаимодействия школы, семьи, района и правительства в воспитании гармонично развитого поколения	232

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХЫЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙҲ, ФИЛОСОФИЯ

Нуржанов С.У. Қарақалпақстан тарийхында мәдениятлар ара бирге ислесиў мәселесин үйрениў машкалалары	240
Primbetov K. Globallasiv prosesinde talaba-jaslardı mănawiy tärbiyalawdıń innovacion mexanizimleri	248
Норбоев А.О. Фавкулудда вазиятлардан мухофазаланиш юриспруденциядаги янги йўналиш	254
Saparbayeva E.D. Buxoroda rus diasporasi shakllanishining tarixiy ildizlari. (XIX asrning 80 -yillaridan va XX asrning 40-yillarigacha)	262
Ботирова Н.Р. Тарих дарсларида меъморлик обидаларига оид материаллар воситасида фойдаланишнинг ўзига хос йўллари	267
Равшанов Ж.Ф. Некоторые методы работы с понятиями и терминами на уроках истории	271

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Kenesbayev A. Web-texnologiyalar járdeminde informatika páni boyınsha oqıw-metodikalıq támiynatın jaratıw	275
Хакимова М.Ў. Техника олий таълим муассасаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш методикаси	280
Qodirov X.O. Bo'lajak axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi mutahasislarda kasbiy-ijodiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	285
Allambergenov A.A. Raqamlashtirish sharoitida o'qituvchilarni zamonaviy dasturlar asosida o'qitish mazmunini takomillashtirish	292
Kuchkarov M.U. Bir argumentli funksiyalarni amaliy masalalar orqali tushuntirishning o'ziga xos jihatlari	301
Mamasoliyev A.A. Improving the methodology of organizing lessons in the subject "Informatics and information technologies" using mobile educational technologies in schools	306
Mamasoliyev A.A. Improving the teaching methodology of «Information and communications technologies» using mobile educational technologies (in the case of 6th grade)	314
Ismoilov D.M. Bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan dasturiy vositalarning ta'lim jarayoniga tadbiri va metodikasitechnologies» using mobile educational technologies (in the case of 6th grade)	323
Maxmanov E.B. Fizika darslarida master-klass mashg'ulotlarini tashkil qilish metodikasi	330

Maxmanov E.B. Talabalarning fizikadan mantiqiy masalalar yechish ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi	341
Ismoilov D.M. Akademik litsey o'quvchilariga fizika masalalarini yechishga o'rgatishda dasturiy vositalardan foydalanish	351

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТАРБИЯ

Salimova D.F. Maktabgacha ta'lim tashkilotining bo'lajak rahbar-pedagoglari ijodiy va kasbiy salohiyatini rivojlantirish	357
Beknazarova L.Sh. Milliy harakatli o'yinlar orqali o'quvchilarda qadriyqli muloqotni shakllantirish	361
Маҳкамова М.Ю. «Мактабгача таълим» йўналиши талабаларини педагогик фаолиятга тайёрлашнинг назария ва амалиётдаги ҳолати	366
Xamidova G. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish	374
Abdurashidov A.A. Seminar mashg'ulotlarida maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini kreativ fikrlashga o'rgatish texnologiyasi	383
Abdurashidov A. Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy hunarmandchilikka havas ruhida tarbiyalash	389
Isroilova R.S. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi kasbiy-metodik kompetentligi tuzilmasi	397
Saydalixodjayeva N.F. О проблемах совершенствования системы подготовки воспитателей дошкольных образовательных учреждений	410
Abdrimov I.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativ fikrlashini rivojlantirish metodlari va o'quv jarayonining o'rni	414

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Romanova S.Ye. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirishda metodik tavsiyalar	420

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Xaitov E.B. O'zbekistonda aholi hayot sifatining asosiy ko'rsatkichlari (ijtimoiy-falsafiy tahlil)	424
Musayev A.Sh. Odam organizmida modda va energiya almashinuvining ahamiyati	431
Urazov F.I. O'quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik jihatlari	436
Yaxyoyeva S.A. Ta'limni tashkil etishda gender xususiyatlarni inobatga olish	442
Seytmuratov E. Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida «o'zbekistonning eng yangi tarixi» fanini o'qitish samaradorligini oshirish	450
Seytmuratov E. «O'zbekistonning eng yangi tarixi» fanini o'qitishda tarix o'qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligi ahamiyati	455
Shaxmurova G.A. Tibbiy litseydagi biologiya darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llanishi	459

ФИЗИКАЛЫҚ ТАРБИЯ ХАМ СПОРТ

Arzibekov T., Utemuratov I. Jeñil atletika sporti menen shug'illaniwdiñ insan salamatligina tasiri ham tarbiyalıq ahamiyeti	464
Arzibekov T., Alxamov M. Jeñil atletikada qisqa aralıqqa juwarıwda shınıgıw tiykarlari	468
Orinbaev A.K. Akademikalıq eskeke esiwde shınıgıw procesi qurılısiniñ shólkemlestiriw-metodikalıq ózgeshelikleri	473
Xayitov S.T. Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash mazmuni	478
Давурбаева М.Ж. 16-17 ёшдаги ўқувчи-қизларнинг ҳаракат тайёргарлигини шейпинг дастури ноанъанавий машқлари орқали ривожлантириш	483

АНТРОПОНИМЛЕР ИНСАН ИСКЕРЛИГИ МЫСАЛЫНДА

Даниярова З.Ж.

доцент ў.ў.а Нөкис инновациялық институты

Таянч сўзлар: антропоним, лингвистик, этнологик, менталитет, лексема, семантика, лингвомаданий жараён

Ключевие слова: антропоним, лингвистический, этнологический, менталитет, лексема, семантика, лингвокультурный процесс

Key words: anthroponym, linguistic, ethnological, mentality, lexeme, semantics, linguocultural process

Резюме:

Мақолада исмларнинг рангларга асосланиб қўйилиши сўз этилган. Рангларнинг белгиси билан боғлиқли бўлган антропонимлар одатий ҳаётимизда, урф-одатларимизда, қорақалпоқ халқининг миллий маданиятида ўзига ҳос хусусиятлари сифатида ўрганиб чиқилди.

Резюме:

В статье упоминается, что имена даются по цветам. Понятно, что красоту природы и окружения мы чувствуем через цвета. Антропонимы, связанные с символикой цветов, изучались как уникальные особенности в нашей повседневной жизни, традициях и национальной культуре каракалпакского народа.

Summary:

The article mentions that names are given by color. It is clear that we feel the beauty of nature and our surroundings through colors. Anthroponyms associated with the symbolism of flowers have been studied as unique features in our daily life, traditions and national culture of the Karakalpak people.

Адамзат жәмийетинде нәресте туўылғаннан кейинги ең аҳмийетли мәселелердин бири оған ат қойыў болып есапланады. Ат қойыу ерте дәўирлерден басланған хәм бул дәстүр адамларды шаңарақта хәм жәмийетте бир-биринен ажыратыў зәрүрлигинен келип шыққан[1]. Хәзирги адам атлары өзиниң узақ даўам еткен тарийхына ийе. Адам атлары қойылыўындағы өзгешеликлер яғный олардың турмыслық тәризи хәр қыйлы болып келеди. Буған хәрқыйлы факторларды мысал сыпатында атап өтиўимизге болады. Мәселен, материаллық хәм экономикалық шараятларға байланыслы, диний исеним хәм уғымларға байланыслы, жасаў жағдайына байланыслы, сондай-ак, нәрестениң туўылыў жағдайына байланыслы, географиялық орынға

байланыслы хәм басқа да көплеген факторларды келтирип өтиўимизге болады. Сонлықтан, биз адам атларының келип шығыўын үйренер екен-биз, оларды бир-биринен ажыратқан халда емес, бәлки усындай бирқанша факторлар менен байланыстырып изертлеў мақсетке муўапық болады деп ойлаймыз. Антропонимлерде инсан искерлигиниң сәўлелениўи тилимизде бар болған сөзлерге терең мәни берий тийкарында жүзеге шығады. Өйткени олар турмысымыздың материаллық хәм руўхый мәдениятының анық излерин тасыўшы лингвомәдений процесс. Тилшилер хәм философлардың пикирине қарағанда, тил бирликлериндеги миллий психология, менталитет жәмийеттиң тарийхый эволюциясы нәтийжесинде раўажланған. Тилимиздеги адам атлары табияттағы болып атырған хәр қыйлы хәдийселерге, қубылысларға, халқымыздың әрман тилеклерине, исеним хәм уғымларға, ырым хәм үрп-әдетлерге х.т.б себеплерге байланыслы қойылып келген.

Демек, жоқарыда келтиргенимиздей адам атлары хәр түрли белгилерге, көринислерге, ўақыяларға хәм т.б. байланыслы тәризде қойылыўы мүмкин. Усындай белгилердиң бири реңлер есапланады. Пүткіл инсаният дүньяны реңлерсиз көз алдына келтирий қыйын. Реңлер арқалы табият, этирап гөззаллығын сеземиз. Биз сөз етпекши болған реңлер хәттеки адам атлары қурамында да өзиниң жүдә үлкен әҳмийетине ийе. Соңғы ўақытларда реңлер символикасына тил билими хәм этнология тараўлары тәрәпинен үлкен қызығыўшылық артпақта. Реңлердиң белгиси менен байланыслы болған лексика лингвистикалық хәм этнологиялық аспектте үйренилиўи, күнделикли турмысымызда, үрп-әдет дәстүрлеримизде, қарақалпақ халқының миллий мәдениятында реңлердиң өзине тән өзгешеликлери сыпатында көрип шығылады. Хәр бир халықтың менталитетиниң айырмашылықларына, яғный турмыс салт-дәстүрлерине, үрп-әдетлерине, исенимлерине байланыслы реңлердиң символлық мәнилери қәлиплескен. Реңлер сыры көплеген тараўлардың (физика, психология, физиология, химия, көркем-өнер, лингвистика) изертлеў объектине айланыўы оның табиятының қураамаллығын көрсетеди [2]-деп келтиргениндей тил илиминиң антропонимика тараўында да реңлер белгили орынға ийе. Белгили бир адам атының келип шығыўын, этимологиясын үйрениў – антропонимди тарийхый жақтан ғана емес, миллий-мәдений өзгешеликти сәўлелендиретуғын тил бирлиги сыпатында қараўға тийкар болады. «Миллий ономастиканың өзгешеликлери олардың белгили бир миллий тилге қатнаслы екенлигинде ғана емес, соның менен бирге миллий онимия жасалып, қәлиплескен миллий мәдениетқа да байланыслы». Сол себепли антропонимниң миллий өзгешелиги бойынша дәректи халықтың миллий мәдениятынан излеў зәрүрлиги пайда

болды. Реңди билдиретуғын сөзлерден ақ, қара, қызыл, сары, көк сыяқлы лексемалар антропонимлердің құрамында жиі ушырасады. Бұның баслы себебі, адамлар нәрестелерге ат бериі процесінде ең дәслеп сол нәрестенің түр-түсіне итибар берген. Сонлықтан, реңди билдиретуғын сөзлер менен келген адам атларын ең әйемги антропонимлер деп есаплайға болады. Деген менен, реңди билдиретуғын сөзлер антропонимлердің құрамында тек ғана түр-түсті аңлатып келместен, аұыспалы мәнилерди де аңлатып келеди.

Қарақалпақ тилиндеги рең билдириіуши сөзлер өзине тән мәнилик өзгешеликleri менен ажыралып турады. Олардың арасында көк, ақ, қара, қызыл хәм т.б. сыяқлы сөзлер көп мәнили болып келеди хәм басқа бирликлер менен омонимиялық қатнасқа да түседи. Олардан ақ хәм қара рең билдириіуши сөзleri антропонимлердің құрамында да келеди. Бундай сөзлер менен келген антропонимлер түрли мәнилик өзгешеликлер менен сыпатланады. Тилимизде «ақ» хәм «қара» реңи арқалы халқымыздың үрп-әдети, дәстүрине, исенимине байланыслы айырым сөзлерде символлық мәнилерде өнимли жумсалады.

Қарақалпақ фольклорында «Ақ» лексемасы менен келген антропонимлерди төмендегише тәриплеіу мүмкин. «Ақ» лексемасы бул әйемги исенимлерди сәулелендириіуши қудай. Ақ жақтылық пенен байланыслы турмысты тастыйқлайтуғын принцип, пәрауанлық, ғайрытәбий пәклик символы есапланады. Сыртқы көринисти сүўретлеіу ушын хәм соның менен бирге баланың қәсийетлерин ажыратып көрсетиіуде де ақ лексемасы туўрыдан-туўры ислетилген баха. Сыртқы көриниске тийкарланған атлар көплеген түркий тиллерде ушырасады. Татар тилши илимпазы Г.Ф.Саттаров рең билдириіуши антропонимлердің көплеп ушырасатуғынлығын айтып өтеди: Ақбаш, Аққаш, Ақсакал [3]. Буннан басқа да хакастарда Аппах – жүдә ақ, Ах пас-ақ бас; мамлюклерде – Акгпай, Акбуга; ал башқуртларда – Аккөбәк, Акбуре, Акбуга [4] хәм т.б. Қарақалпақ фольклорында да бундай адам атлары көплеп ушырасады. Мәселен,

*Ақжүгинистиң геллесин,
Сәруанлы кесип алады,
Ақ найзаға илдирип,
Ханға алып барады (27-т, Ер з, 13-б).
Хәсенханниң палұаны,
Мәрт Аққозы дер еди, (27-т, Ер з, 11-б)
Ақпотаның ўақтында,
«Көк өзек» деген жеринде,
Әдилбай деген бар еди (47-т, Илм, 161-б).*

*Ақталбай бабам той берген,
Алпамысжан келсин деп,
Мына берген тойымның,
Мураббиси болсын деп (5-т, Алп, 529-б).
Алты ай қыслар аман ба?
Алты ай жазлар аман ба?
Ақшал бай атаң аман ба? (1-т, Алп, 51-б).*

Дүняның шығыс жағында, Аташ деген дағында, Ақұәлий ханның орамында, жети жүз жастың шағында, Хаттәрий патша деген жасады

(21-т, Қарм, 346-б). Тар көше менен кетип баратырса «мырзаға, хә мырзаға!» деп Алпамыстың артынан биреу қолын былғап жүрип киятырғанын көрди. Алпамыс артына бурылып қараса, өзинің баяғы төре ұақтында, Қултай бабасының бий ұақтында мал соятуғын Қаны қассаптың хаялы Ақ арыу деген кемпир екен (2-т, Алп, 238-б).

*Ақбилек атлы жеңгемнің,
Қайда кеткениңди билмей,
Жылай-жылай шырағым,
Еки көзи көр болар (1-т, Алп, 18-б).
Ханның қызы Ақдәулетти,
Омарханның алдына,
Ер Шора алып келеди (15-т, Ер ш, 176-б).
Анасы болған Ақжұлкын,
Ушынғанды балам деп,
Қағынғанды балам деп,
Көзиккенди қозым деп,
Сәргиздан болып жылады (27-т, Ер з, 69-б).*

- Әй, қайнаға-ай, бизлердің кисиге айтқандай атымыз бар ма,-деди.

-Атыңызға не болды, әкеңіздің қойған атларын айта бериңлер,-деди. Анда қатынлар Алпамысқа атларын айтып атырған қусайды. - Мениң атым Аққыз,-деди (2-т, Алп, 234-235-б).

*Ханның қызы Ақтамақ,
Сөзин тамам етеди (27-т, Ер з, 23-б).
Сәңгилбайдың алғанын,
Ақтолқын сулыұ дер еди (43-т, Жхш, 9-б).*

В.В.Радловтың пикиринше: Түркий халықлар ақ сөзин бир неше мәнилерде қолланады: 1) ақ, 2) таза, араласпасыз, 3) киши пейил, хақ кеуил, бийгүнә [5]. Ески түркий тилинің сөзлигинде «қолай, ықшам» деген мәниси берилген [6]. «Ақ» компонентли антропонимлер адамлардың дәслепки пикирлерин хәм дүняға көзқарасын сәулендиреди. Ақ рең қудайлар

теңеуине сай болып, илахыйлықты, муқаддесликті, жәмийеттің жоқары қатламына тән даналық, тәжірийбе мәнилерін билдирген: Акморза, Акчура, Акби, Ақтұған, Акбикә, Акбикач хәм т.б.

А.Гафуровтың пикиріне қарағанда «ақ» компоненти оншелли реңлерге емес ал, «жигерлилик, бахыт, қутлы» сыяқлы мәнилерді аңлатыу үшін қолланылады делинген [7].

Жеке адам атларының қурамында ақ компонентінің сақланыуы ұзақ уақыт дауам етті. Мәселен, XVI-XVIII әсірлерге тийісли хужжетлерде ақ лексемасына ийе адам атлары ушырасады Акко, Акмәмәт, Аксолтан, Аксәйт, Акчура. Заманағөй антропонимик системасында да ақ лексемасы жалғанған адам атлары елеге шекем өз әхмийетін жойытпаған. Дөретиуіши инсанлар лақаптар таңлауда көппеп қолланады. Мәселен, Акъегет, Ақйолдыз. Әсіресе XIX әсір ағартыушыларының лақаптарында жумсалған: Мусы Акъегетзаде, Акмуллы хәм т.б [4]. Сондай-ақ «ақ» лексемасы тууысқанлық терминлери менен бирге хұрмет, сыйласық мәнилерін аңлатады. Мәселен, өзінен үлкенлерге ақ бий, күйеудің үлкен ағасына ақ бала, ақ бийке үлкен апаға, ақ тай әкениң үлкен сиңлисине, ақ тутам ананың үлкен сиңлисине қарым-қатнас жасау процесінде қолланылады [8].

Ал қарақалпақ тилинде бундай ақ компонентли антропонимлер лақаптар яки өтирик атлар деп жүритиледи. Булар көбинесе аналар тәрәпинен биринши перзентінің атын тууырдан-тууыры айта алмағанлықтан оларды екінши ат пенен атаған. Мәселен, ер балаларға байланысly Ақбал, Ақмырза, Ақжигит хәм т.б. Ал келинлер болса бийкеш хәм қәйінлерінің атын айта алмағанлықтан оларға сай екінши атларды таңлайды. Мәселен, Ақбийкеш, Ақсулы, Аққыз, Ақжигит, Ақбала, Ақбал сыяқлыларды атап өтсек болады. Және бир қызықлы тәрәпи татарларда туңғыш келинди ак жиңги деп атайды екен [9]. Мифологияда ақ реңи қудалар реңи, көзге көринбес күдиретли күшлер реңи деп қаралған. Сонлықтан, хаж зияратына «Қуданың үйи» (Кааба) ға барыушылар арнаулы ақ кийимде жолға шығады [10] - деген мағлыұматлар бар. Тилимизде ақ хәм қара реңи арқалы халқымыздың үрп-әдеті, дәстүріне, исенимине байланысly айырым сөзлер де символлық мәнилерде өнимли жумсалады. Ақ хәм қара лексемалары бир-бирине қарама-қарсы мәнилерде қолланылады. Хақыйқатында да, ақ реңи қара рең сыяқлы орны менен қайғыны да аңлатады. Халқымыздың дәстүри бойынша инсанның деми жеткен күни соңғы мәңзилине жөнетер алдында оны ақ тауарға орайды. Хәр бир миллет мәдениятындағы рең дүньясы өзіншелік символлық мәниге ийе болады, яғный рең миллет мәдениятын танытатуғын бир фактор болып есапланады [11].

Рең билдириүши лексемалар тилде аўыспалы мәниде келип, тәсирлиликке хәм образлылыққа ийе болады. «Қара» реңи биринши нәўбетте адамлардың түр-түсин хәм сол тийкарда минез қулқын анықлаўда қолланылған. Мәселен, өзбек халқы тарийхында қара реңи «уллы», «жоқары» мәнилерин билдирген. Пүткил бир урыў қәўимниң «қараханийлер» деп аталыўы, Қаражан, Қаратай деген адам атлары халықтың қара реңге болған унамлы мүнәсибеттиң билдирилгенин көриўимизге болады. Өзбек мәдениятында қара лексемасының унамлы семада қолланылыўы «уллы», «жоқары» мәнилерин аңлатыўы, топонимлер қурамында келиў жағдайлары ушырасады. Қара реңи қараңғылықты, жоқшылықты аңлатып келгени менен қас, көз, шаш киби ағзаларға байланыслы қолланғанда гөззаллықтың тымсалын билдиреди [2]. Кейинги дәўирде «қара» сөзи унамсыз мәниде де қабыл етилиўи анықланған. Мәселен, қазанға жақынласаң қарасы жуғады деген нақылда қара «жаманлық» семасын сәўлелендирген. Халық нәзеринде жаман иллетлер, кемшиликлер, кеўилсизликлер «қара» семантикасына синдирилген [2]. Қара – «жаўызлық» – қара нийетли инсан; «хәдден зыят шаршаў» -қара терге батыў; «аза-матам»-аза етип, қара кийиў сыяқлы унамсыз семаларын аңлатады, инсанның жаўызлық белгилерин аўыспалы мәниде билдириў ушын да қолланылады [12]. Қурамында «қара» сөзи бар антропонимлердиң көпшилиги түр-түс пенен байланыслы болып келеди.

*Қарабас пенен Саманбай,
Барақ батыр хәм Құтымбай (29-т, А б, 162-б).*

Алаңғасар Қарабет қосына барып, үш күн дем алып, уйқысын қандырып, төртленши күни сәскеде атына жем берип, амутты кесе өңгерип, қалқанын белине байлап, гүрес жайына келди (59-т, Мсп 129-б).

*Атымды сорасаң мениң Қарасарт (48-т, Х Г, 182-б).
Атым мениң Қаракөз (47-т 171-б).
Қарабайдың алғанын,
Айпарша ханым дер еди (43-т,9-б).*

Халықтың кеўлине жетти, қолдан келсе қайыр етти, арадан көп күнлер өтти. Хаялы Қарашаш пенен ышқылы дәўран етти (10-т, Мсп, 177-б).

Көбинесе, адамлардың түр-түсин қара деп қабыллаў қоршаған орталықтағы басқа адамлар менен салыстырыў тийкарында болғанлықтан, «қара» сөзи қатнасқан антропонимлердиң барлығы түр-түси қара болып келе бермейди.

*Бул ғалаўыт Қаражанға түсти (1-т, Алт,10-б).
Қараманның алғаны,
Қағып төсек салғаны,
Нурпәрий менен Айпәрий (13-т, Қн, 408-б).*

*Қырық мың үйлі қалмақтың,
Патишасы белли Қарахан (44-т, Жаск, 83-б).*

Түркий тиллерде қара компонентли антропонимлер көбінесе балаға күш-қуәт тилеп, күшли, жигерли болсын деген мәнилерде қойылады [13]. Бул лексема менен байланысly антропонимлер Орта әсирлердеги жазба естеликлерде де көплек ушырасады. М.Қашғарийдың сөзлигинде Қара Барыс антропоними берилген [14]. Ал Алтын Орда дәуиринде жоқары қатлам ўәкиллерине Караболат, Карабахадир, Каракуш, Каракуек, Карамурад, Каракисәк сыяқлы қара сөзи менен байланысly қойылған атлар жийи ушырасады [15].

«Сары» реңи «қара» лексемасы сыяқлы антропонимикада туўрыдан-туўры (белгилеў ушын) нәрестениң сыртқы көринисин, тийкарынан түр-түсин сүүретлеў ушын қолланылады. Ески түркий жазба естеликлеринде, уйғыр юридикалық хужжетлеринде (Sarig Saman), М.Қашғарийдың Девону луғат-ит турк мийнетинде (Sarig Tojin) сары элементи менен байланысly атлар ушырасады [16].

Өзбек тилинде, Сары шашлы бала, яки таңлап алынған бала, яки сары, ашық, раўшан, нурлы деген мағананы билдиреди [17].

Айырым изертлеўшилер «сары» реңин ең жоқары қатлам ўәкиллери менен байланыстырады. Бунда Қытай дәстүрлеринен келип шыққан ҳалда илаҳий күшлер тәрәпинен берилетуғын императорлық белгиси нәзерде тутылады [4]. Орта әсирлер концепциясында сары рең «уллы, алтын, дәмдебели» сыяқлы мәнилер берилген хәм ески түркий сөзлигинде Sarıj Ćir, Sarıj Saman, Sarıj Tojin, İktü Sarıj Bas атлары келтирилген [6]. Мәселен бундай мәнисли атлар қарақалпақ дәстанларында төмендеги формаларда ушырасады.

*Екеўи де батыр туўған мәрт еди,
Айырды баладан мени Сарыхан (28-т, Ер с, 122-б).*

Қарақалпақ дәстанларындағы сары компонентли антропонимлер көбинесе сыртқы көринисти тәриплеў мәнисин аңлатады.

*Сайлап алған бийбиши,
Сарыша сулыў дер еди (13-т, Қн, 480-б).
Сарыбай сықмар қайнаған,
Буганда бер бир сәлем(2-т, 163-б).
Улың Зарлық, қызың Муңлық, Санжархан,
Барып келди Сарыбас дәўдиң елине (24-т, 468-б).*

Сондай-ақ, «сары» лексемасы татар тилинде қайғы менен байланысly болып ашыўланыў, сағыныў, жоғалтыў хәм кеселлик пенен байланысly мәнилерди билдиреди [4]. «Сары» лексемасының бундай мәнилері қарақалпақ халық аўызеки дәретиўшилигинде (көбинесе сыңсыў, жоқлаў, қыз

узатыў дәстүрлеринде) кеңнен қолланылады. Хәзирги заманагөй антропонимикада «Сары» компоненти менен байланыслы антропонимлер жоқарыдағы сыяқлы түсиниклер хәм хәр қыйлы экстралингвистикалық тәсирлер тийкарында қарақалпақ антропонимикасынан жоғалып бармақта.

Хәр бир халықтың өзине сай ат койыў дәстүрлери болады. Қарақалпақ адам атлары тилдеги сөзлик курамның бир бөлеги есапланады. Ол өзиниң арнасын улыўма халық тилиниң фондынан алады хәм тилимиздиң ишки нызамларына сәйкес раўажланады. Солай етип, ол тилдеги сөзлердиң барлық тараўларынан жасалады. Қарақалпақ адам атларының көпшилик бөлеги халқымыздың өткен заманлардан баслап хәзирге дейинги мәдений-тарихый өмирин анық көрсетеди.

Әдебиятлар:

1. Сайымбетов О.Т. Қарақалпақ тилиндеги меншикли адам атлары. – Нөкис: Билим, 2000. – Б. 54.
2. Курбанова З., Зайырова Қ. Қарақалпақ дәстүрий кийимлеринде реңлердиң тутқан орны хәм онын этнолингвистикалық сыпатламасы // ӨзР ИАҚБ Хабаршысы. – Нөкис, 2020. – №4. – Б.153
3. Саттаров Г. Исемен матур, кемнәр куйган? – Казан: Татар, кит. нәшр, 1989. – С. 106.
4. Галиуллина Г. Татарская антропонимия в лингвокультурологическом аспекте: Автореф. дис. ... д-ра. филол. наук. – Казань, 2009. – С. 94.
5. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. – М., 1963. – С. 259.
6. Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969. – С. 48.
7. Гафуров А. Имя и история. – М.: Наука, 1987. – С. 23.
8. Татар теленең зур диалектологик сүзlege / төз.: Ф. С. Баязитова, Д. Б. Рамазанова, З. Р. Садыкова, Т. Х. Хәйретдинова. – Казан: Татар. кит. нәшр, 2009. – С. 31.
9. Эхмәтъянов Р. Татар терминологиясының тарихи чыганақлары. – Казан: Татар. кит. нәшр, 2003. – Б. 67.
10. Шомурадова С. Ўзбек халқ кўшиқларида либослар магиясы билан боғлиқ қарашларнинг бадий ифодаси: Магистр дис. – Бухоро, 2015. – Б.22.
11. Қодирова Б. Белги билдирувчи лексемаларнинг лингвокультурологик хусусиятлари: Филол. фан. фалс. д-ри (PhD) ... дис. автореф. – Т., 2019. – Б. 20.
12. Кононов А.Н. О семантике слов кара и ак в тюркской географической терминологии // Отделение общественных наук. - вып.5. – Душанбе, 1954. – С. 85.
13. Хазиева Д.С. Татарские личные имена в этнокультурном пространстве в сравнении с другими тюркскими антропонимами: Дис. ... д-ра филол. наук. – Казань, 2009. – С. 147.
14. Махмуд ал-Кашгари. Диван лугат ат-турк (Свод тюркских слов): в 3-х т. / пер. с араб. А. Р. Рустамова, под ред. И.В.Кормушина, прим. И.В.Кормушина, Е.А.Поцелуевского, А.Р.Рустамова. Институт востоковедения РАН: Институт языкознания РАН. Т. 1. – М.: Восточная литература, 2010. – С. 461.
15. Становление и расцвет Золотой Орды. Источники по истории Улуса Джучи (1266 – 1359 гг.). – Казань: Татар. кн. изд-во, 2011. – С. 438.
16. Махпиров В.У. Имена далеких предков. – Алматы: Ин-т востоковедения МН-АН РК, 1997. – С. 204.
17. Бегматов Э.А. Ўзбек исмлари изоҳи. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2016. – Б. 376.

LINGVISTIK TAHLIL ME‘ZONLARI

Bobojonov F.Q.

filologiya fanlari nomzodi, dotsent,

*Alisher Navoiy nomidagi Tosh DO‘TAU huzuridagi Davlat tilida
ish yuritish asoslarini o‘qitish va malaka oshirish markazi
Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududiy bo‘linmasi rahbari*

Saidahmadov Sh.B.

Nukus innovatsion instituti assistent o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: lingvistik ekspertiza, normativ-huquqiy hujjatlar lingvistik ekspertizasi, lingvistik ekspertiza obyekti, lingvistik ekspertiza predmeti, lingvistik ekspertiza aspektlari, lingvist-ekspert, mutaxassis-ekspert, lingvistik aspekt, yurislolingvistika aspekti, psixolingvistik aspekt, lingvostatistik aspekt.

Ключевые слова: лингвистическая экспертиза, лингвистическая экспертиза нормативных правовых документов, объект лингвистической экспертизы, предмет лингвистической экспертизы, аспекты лингвистической экспертизы, лингвист-эксперт, специалист-эксперт, лингвистический аспект, право-лингвистический аспект, психоллингвистический аспект, лингвостатистический аспект.

Key words: linguistic expertise, linguistic expertise of normative legal documents, object of linguistic expertise, subject of linguistic expertise, aspects of linguistic expertise, linguist-expert, specialist-expert, linguistic aspect, legal-linguistic aspect, psycholinguistic aspect, linguastatistical aspect.

Резюме:

Maqolada o‘zbek tilshunosligida lingvistik ekspertiza sohasining shakllanishi, sohaga oid huquqiy-me’yoriy hujjatlar, ilmiy-amaliy adabiyotlar xususida ma’lumotlar berildi. Shuningdek, lingvistik ekspertizaning ilmiy tadqiqot predmeti sifatida belgilash me’zonlari, lingvistik ekspertiza maqsadlari, obyektlari va aspektlari xususida so‘z yuritildi.

Резюме:

В статье представлены сведения о формировании области лингвистической экспертизы в узбекском языкознании, нормативно-правовых документах и научно-практической литературе. Также были обсуждены критерии определения лингвистической экспертизы как предмета научного исследования, цели, объекты и аспекты лингвистической экспертизы.

Summary:

The article presents information about the formation of the field of linguistic expertise in Uzbek linguistics, normative legal documents and scientific and practical literature. The criteria for defining linguistic expertise as a subject of scientific research, goals, objects and aspects of linguistic expertise were also discussed.

Bugungi kunda amaliy tilshunoslikning yangi sohasi – nutqiy faoliyat mahsulini lingvistik ekspertizadan o‘tkazish jarayoni nafaqat tilshunoslik aspektida, balki yuridik sohada ham muhim amaliy tadqiqot hisoblanadi. Tilshunoslikda tilning amaliy funksiyasidan samarali foydalanish va turli sohalar, shu jumladan, yurisprudensiyaga tatbiq etish masalasida turli tadqiqotlar yaratilgan. Lingvistik ekspertiza ko‘proq huquqshunoslik bilan aloqador bo‘lsa-da, mutlaqo huquqiy masalalarga bog‘liq bo‘lmagan lingvistik ekspertiza tadqiqotlari ham mavjud. Shu bois lingvistik ekspertiza amaliy tilshunoslikning alohida sohasi obyektidir. Lingvistik ekspertiza tadqiqotlari bilan shug‘ullanuvchi sohani ayrim adabiyotlarda lingvistik ekspertologiya, ayrim tadqiqotlarda kriminolingvistika, ba’zilarida esa yurilingvistika deb nomlash holatlari uchraydi. Fan yoki uning muayyan sohasi (tilshunoslar bu borada ham yakdil fikrga kelishgan emas) qanday nomlanishidan qat’iy nazar uning obyekti, predmati va vazifalari deyarli aniq belgilab olingan.

Muayyan nutq faoliyati mahsuli bo‘lgan og‘zaki yoki yozma matnlarni til me’yorlariga muvofiqligini tekshirish, imloviy va uslubiy xatolarni bartaraf qilish bo‘yicha tavsiyalar berish, matnda qo‘llanilgan lug‘aviy birliklarning qanday mazmun ifodalashini, matn talablariga muvofiqligini, qaysi obyektga qaratilganligini aniqlash, matnda yashirilgan tag ma’noni ochib berish, matnda ko‘zlangan ma’no to‘g‘ri aks etganligini aniqlash, matn tahriri bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish, nutqiy faoliyat mahsulining huquqiy oqibatlariga doir tahlillar o‘tkazish kabi muayyan maqsadlar asosida matnning shakli va mazmuniy tahlili bo‘yicha olib boriladigan tadqiqotlar lingvistik ekspertiza jarayoni hisoblanadi.

A.N.Baranov lingvistik ekspertiza xususida shunday yozadi: “Lingvistik ekspertiza - muhim faktlarni aniqlashga va mutaxassisga qo‘yilgan savollarga javob olishga qaratilgan nutq faoliyati mahsullarini o‘rganish jarayoni hisoblanadi. Lingvistik ekspertiza obyekt haqida tavsiflovchi bayonotlarning to‘g‘riligini (noto‘g‘riligini) yoki mumkinligini (mumkin emasligini) aniqlashga imkon beradi. Lingvistik ekspertiza amaliy tilshunoslikda lingvistik obyektlarni o‘rganish uchun ishlab chiqilgan lingvistik nazariyalar va usullarga asoslanadi”. Darhaqiqat, lingvistik ekspertiza natijasida matnning axborot tashishdagi aniqlik va tushunarlilik darajasi ortadi, og‘zaki va yozma matnlar bilan bog‘liq ko‘plab munozarali masalalar yechim topadi.

Lingvistik ekspertiza tadqiqotlari maqsadi, mazmuni, tadqiq etilayotgan material turi va boshqa xususiyatlariga qarab ber necha turlarga bo‘linadi. Xomaki matn yoki tayyor matn ustida o‘tkazilishiga qarab, lingvistik ekspertiza tadqiqotlarini ikki turga bo‘lish mumkin:

1. Shakliy lingvistik ekspertiza tadqiqotlari.
2. Mazmuniy lingvistik ekspertiza tadqiqotlari.

Shakliy lingvistik ekspertiza tadqiqotlari loyiha, tasdiqlanmagan yoki nashr etilmagan yozma xomaki matnlar, ya'ni tayyorlanayotgan matn ustida o'tkaziladi. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining lingvistik ekspertizasi, nashrga tayyorlanayotgan darsliklarning yoshga doir lingvistik ekspertizasi, savdo belgisi, obyektlarning nomlari va reklama matnlarining loyiholari bo'yicha o'tkaziladigan lingvistik ekspertizalar shakliy lingvistik ekspertiza tadqiqotlari hisoblanadi. Shakliy lingvistik ekspertiza tadqiqotlarida tayyorlanayotgan matnning imloviy, ishoraviy (punktatsion), uslubiy va grammatik xatolari tuzatilib, matn adabiy til normalariga muvofiqlashtiriladi. Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarining lingvistik ekspertizasida matnning adabiy til normalariga muvofiqligi, aniqligi va tushunarligi, tanlangan lug'aviy birliklarning ko'zda tutilgan ma'noni bera olish imkoniyati; darsliklarning lingvistik ekspertizasida matnlarning o'quvchi yoshiga mos kelishi, ularning dunyog qarashi va til boyligiga muvofiqligi; savdo belgisi, obyektlar nomlari va reklama matnlarining lingvistik ekspertizasida matnning imloviy to'g'ri yozilganligi, milliyliги, jozibadorligi, jarangdorligi bo'yicha ekspert tomonidan tavsiyalar beriladi. Shakliy lingvistik ekspertiza tadqiqotlari matnni tuzatish, tahrir qilish, mukammallashtirish maqsadida o'tkaziladi va ko'pincha matnning shakliy tuzilishiga o'zgartirishlar kiritiladi. Shakliy lingvistik ekspertiza og'zaki matnlar ustida o'tkazilmaydi.

Mazmuniy lingvistik ekspertiza tadqiqotlari tayyor, tasdiqlangan yoki nashr qilingan matnlar ustida olib boriladi. Amalda bo'lgan normativ-huquqiy hujjat matnlarining, lokal normativ hujjatlarining va boshqa rasmiy nashrlarning, audioyozuv hamda videoyozuvlarning mazmunini tushuntirib berish, sharhlash, izohlash; badiiy yoki publitsistik matnlarda buzg'unchilik, ekstremizm, separatizm, shovinizm, egoizm g'oyalarining ilgari surilganligini (yoki bunday holatning mavjud emasligini), zo'ravonlik va axloqiy buzg'unchilikni targ'ib qilish alomatlarining mavjudligi (yoki mavjud emasligi)ni aniqlash; shaxslararo muloqotlarning video va audioyozuvlaridagi og'zaki suhbatlar mazmuniga aniqlik kiritish, suhbatdoshlarning kriminal "niqobli" so'z va iboralarining ma'nosini ochib berish; fuqarolar orasidagi nizoli suhbat matnlarida, ijtimoiy tarmoq yozishmalarida haqorat qilish, ya'ni shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini qasddan kamsitish alomatlari mavjudligini (yoki bunday holatning mavjud emasligini) aniqlash; ijtimoiy tarmoqlardagi chiqishlarda, postlardagi diniy, mafkuraviy, siyosiy qarashlar ilgari surilgan og'zaki yoki yozma matnlarda nutq egasining davlat siyosiy tuzumiga, milliy davlatchilikka, davlat va hokimiyat

vakillariga qarshi g'oyalarni ilgari surganligini (yoki bunday holatning mavjud emasligini) tadqiq etish; taqdim etilgan muallifi noma'lum matnlarning egasini aniqlash bo'yicha muallifshunoslik-sud filologiya ekspertizalarini o'tkazish kabilar mazmuniy lingvistik ekspertiza tadqiqotlari hisoblanadi.

Mazmuniy lingvistik ekspertiza tadqiqotlarida matn mutlaqo o'zgartirilmaydi, tahrir qilinmaydi, xato va kamchiliklariga tuzatish kiritilmaydi. Matn ekspertizaga qanday taqdim etilgan bo'lsa, shundayligicha tadqiq qilinib, tahlillar o'tkaziladi. Mazkur tadqiqotlarda asosiy e'tibor matn mazmunini izohlashga, tushuntirib berishga, sharhlashga, yashirin yoki oshkora bo'lgan umumiy ma'noni ochib berishga qaratiladi.

Lingvistik ekspertizaning birinchi turi asosan lingvistik bilimlarni talab qilsa, ikkinchi turi huquqshunoslik, siyosatshunoslik, dinshunoslik, psixologiya, mantiq, jestologiya (videoyozuvlar uchun) kabi fanlardan ham xabardor bo'lishni taqazo qiladi. Shuningdek, lingvistik ekspertiza nihoyatda mas'uliyatli ishdir. Ayniqsa, lingvistik ekspertizaning bir turi bo'lgan lingvokriminalistik ekspertiza xulosalariga tayanilgan holda matn egasiga turli xil ma'muriy yoki jinoiy javobgarlik belgilanilishi mumkin.

Muayyan material lingvistik ekspertiza uchun taqdim qilinganda ekspert oldiga aniq maqsad qo'yiladi. Nutqiy faoliyat mahsuliga qo'yilgan maqsaddan kelib chiqqan holda lingvistik yondashuv amalga oshiriladi. Ekspertiza sof lingvistik aspektda yoki huquqiy-lingvistik, sotsiolingvistik, psixolingvistik, pragmalingvistik, etnolingvistik yoki boshqa aspektlarda olib borilishi mumkin. Lingvistik ekspertiza o'tkazishda mutaxassis-ekspertning kvalifikatsiyasi, malaka va tajribasi ekspertizaning xolisligi va hoqqoniyligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shu bois lingvist-ekspertdan o'z sohasining – amaliy lingvistikaning mutaxassisi bo'lishi bilan birga huquq, psixologiya, pragmatika, jestologiya, mantiq sohalaridan ham xabardor bo'lishi talab qilinadi. Aksariyat hollarda lingvistik ekspertiza xulosasi bo'yicha jarayonga huquqiy baho berilib, matnning mazmuniy talqiniga asoslangan holda nizolarga barham beriladi. Sud jarayonlarida lingvistik ekspertiza orqali gumondorning aybi (yoki aybsizligi) isbotlanishi mumkin. Shu bois lingvistik ekspertiza o'ta mas'uliyatli vazifa bo'lib, kompetentli va xolis yondashuvni talab qiladi.

Lingvistik ekspertizada xolis va aniq xulosa berish uchun nutqiy faoliyat mahsuli (og'zaki yoki yozma matn) bilan ekspert to'liq tanishib chiqishi maqsadga muvofiqdir. Zarur hollarda ekspertga qo'shimcha materiallar ham taqdim etiladi. Matndan yoki og'zaki nutqdan kesib olingan parchalar xolis va aniq xulosa qilish imkonini bermaydi. Qisqa matnlar yoki to'liq matndan yulug parchalar noto'g'ri talqinga olib kelishi ehtimoli yuqori. Ba'zan istisno tarzida

ekspertiza maqsadidan kelib chiqib, buyurtmachi talabi bo'yicha matndagi biror lug'aviy birlik ma'nosini izohlash uchun bir jumla yoki matn parchasiga tayanib ham ish ko'rish mumkin.

Lingvistik ekspertiza obyekti juda keng bo'lib, normativ-huquqiy hujjatlar, me'yoriy hujjatlar, shartnoma matnlari, ish qog'ozlari, turli xil mazmundagi matnlar, nashr qilingan badiiy yoki ilmiy ijod namunalari, ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy ma'lumot va norasmiy muloqotlar, fuqarolar orasidagi ziddiyatli muloqotlar va yozishmalar lingvistik ekspertizadan o'tkazilishi mumkin.

Tilning sofligini saqlash, ommaviy savodsizlikning oldini olish maqsadida, ko'cha va peshlavha yozuvlarining, OAV va ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy saytlar hamda kanallardagi e'lon qilinayotgan axborotlar va ma'lumotlarni ham lingvistik ekspertizadan o'tkazish talabini kiritish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, bunday talabni barcha turdagi ta'lim muassasalari darslik va qo'llanmalari uchun ham joriy qilish davr talabi hisoblanadi. Har qanday darslik yoki qo'llanmada qo'llaniladigan so'zlar o'quvchining yosh darajasiga mos bo'lishi mutaxassislar tomonidan o'rganib chiqilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu muammoni lingvistik eksperiza o'tkazish orqali hal qilish mumkin.

Amaliyotdagi ehtiyoj va zaruratga qarab lingvistik ekspertiza boshqa aspektlarda va maqsadlarda ham amalga oshirilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста: теория и практика: Учебное пособие. — М.: Флинта: Наука, 2007. Стр. 5
2. Кўчимов Ш. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини лингвистик экспертизадан ўтказиш. Методик қўлланма. Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги Юристлар малакасини ошириш маркази. 2022. -26 б.
3. Musulmonova K.X. O'zbek tili yozma matnlarini lingvistik ekspertiza qilish jarayoni, bosqichlari va metodlari: Filol. fan. bo'yicha fals. dokt. (PhD) ...diss. — Qo'qon, 2022.
4. O'rozov J.N. O'zbek tili lingvokriminalistikasi: monografiya. — Toshkent: "Bookmany print" nashriyoti, 2023.

O'ZBEK TILI DARSLARIDA TA'LIMNING ZAMONAVIY USULLARIDAN FOYDALANISH

Sultanova A.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika
instituti O'zbek tili kafedrası dotsenti*

Shojonova M.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Turkiy tillar fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Tayanch so'zlar: adabiy me'yor, ifoda xususiyati, idiomalar, lug'atlar, ta'lim ishi, metodik tavsiyalar, metodlar.

Ключевые слова: литературный стандарт, особенность выражения, фразеологизмы, словари, учебная работа, методические рекомендации, методы.

Key words: literary standard, feature of expression, phraseological units, dictionaries, educational work, methodological recommendations, methods.

Резюме:

Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablari o'zbek tili darslarida "Qiziqarli lug'atlar", "Idiomalar" mavzularini samarali tashkillashtirish va o'qitish yuzasidan fikr va mulohazalar yuritilgan bo'lib, muallif tomonidan mavzularni o'qitish yuzasidan metod va tavsiyalar keltirilgan. Tilimizdagi idiomalar va lug'atlarning ifoda xususiyatlari va qolaversa, ta'lim ishini tashkil etishning maqsad va vazifalari izohlangan.

Резюме:

В данной статье представлены мысли и мнения по поводу эффективной организации и преподавания тем «Интересная лексика», «Идиомы» на уроках узбекского языка в общеобразовательных школах, а также автором представлены методы и рекомендации по преподаванию этих тем. Объясняются выразительные особенности идиом и словарей нашего языка, а также цели и задачи организации воспитательной работы.

Summary:

This article presents thoughts and opinions on the effective organization and teaching of the topics "Interesting vocabulary", "Idioms" in Uzbek language lessons in comprehensive schools, and the author also presents methods and recommendations for teaching these topics. The expressive features of idioms and dictionaries of our language are explained, as well as the goals and objectives of organizing educational work.

Kelajak avlodning intellektual bilim salohiyatini oshirish, jamiyatimiz uchun nafi tegadigan raqobatbardosh va ma'naviyati yuksak kadrlarni tarbiyalash

dolzarb vazifalardan sanaladi. Bu borada kitob mahsulotlari, maktab darsliklari o‘ziga xos vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ta’lim metodiga ko‘zga suv purkaganday qilib bittasini ajratib olib, eng maqbuli shu deb turib olish to‘g‘ri emas. Avval ularni haqiqiy tanqidiy chig‘iriqlardan olib o‘tish kerak. N.A.Ippolitovanning fikricha, ta’lim metodini tanlashda quyidagi qoidalardan kelib chiqish muhim hisoblanadi:

- u yoki bu metodni, u yoki bu hodisani o‘rganishga nisbatan (darsning maqsadi va maxsus vazifalarini hisobga olgan holda) qanchalik tatbiq etish mumkinligi;

- uning didaktik prinsiplarga qanchalik muvofiq kelishi;

- u yoki bu yoshdagi o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari va imkoniyatlariga qay darajada mos tushishi;

- har bir komponenti boshqa metodlar bilan organik o‘zaro bog‘langan u yoki bu metod ta’lim metodlari tizimida qanday o‘rin egallashi;

- tanlangan ta’lim metodi ta’lim oluvchilarning mustaqil, ijodiy faoliyatini rivojlantirishga qay darajada yo‘nalganligi³ [51-b,16].

Bugungi kun o‘quvchilarining raqamli ta’lim texnologiyalari bilan ta’lim olishini ta’minlash, shuningdek, mavjud va davriy adabiy jarayon bilan tanishtirish katta rol o‘ynaydi. Haqiqatdan ham, o‘quvchilarning ma’naviy jihatdan ong shaklini o‘stirish, ularga sifatli ta’lim berishda maktab darsliklari va ularda berilgan mavzularning ahamiyati nihoyat darajada ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham, maktab ta’limida, ayniqsa 10-sinf o‘zbek(davlat) tili darsligidagi “Qiziqarli lug‘atlar”, “Idiomalar” mavzusining mufassal o‘rganilishi, tahlil etilishi muhim sanalib, bu borada metodik ishlarning ham o‘ziga xos roli mavjud.

Ushbu mavzu bo‘yicha o‘quvchilar diqqatini jalb qilish va dars tashkillashtirishda yanada samaradorlikka erishish uchun bugungi kun talabi va zamon nuqtayi nazaridan munosib tarzda foydalanish zarur. Texnika-texnologiyalar rivojlangan asrning farzandlari an’anaviy tipdagi darsni ko‘p hollarda ma’qul ko‘rishmaydi. Darslikdagi mavzuni amaliyotga tatbiq etish uchun, o‘qituvchi avvalo mavzuni sinchiklab o‘rganib chiqishi lozim.

Avvalo, darslik va unda berilgan mavzu bo‘yicha fikr yuritadigan bo‘lsak, avvalo, mavzu bo‘yicha maqsad aniq. Ya’ni bunda o‘quvchilardan mavzuga xos ma’lumotlar haqida o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma tarzda bayon eta olish, matnlarni tinglab tushunish, o‘qib, qayta hikoya qila olish, savollarga to‘liq va asosli javob bera olish ko‘nikmalari shakllantiriladi. Darslikda berilgan yutuqlar shundan iboratki, avvalo o‘quvchilar lug‘atlar va ular to‘g‘risida keng tushunchaga ega bo‘ladilar. Darslikdagi mavzuni o‘rganish mobaynida

o'rganilgan yangi ma'lumotlari asosida berilgan topshiriq va vazifalarni bajarib boradilar. Ammo darsni tashkil qilishning bunday usuli bugungi kunda u qadar ko'p natija bermaydi.

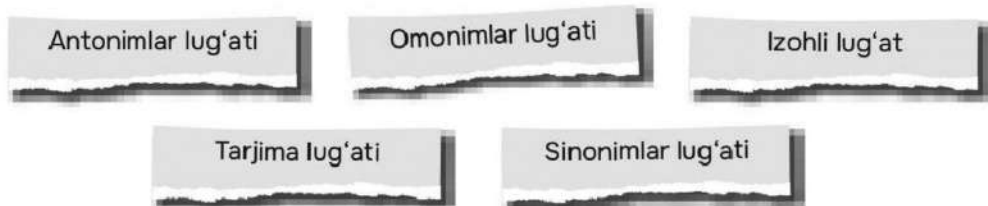
Dars boshlanmasdan oldin maqsadga muvofiq darsni rejalashtirib olamiz .

Darsga kirib o'quvchilar bilan salomlashib olgandan keyin davomat olish uchun ham har xil metodlardan foydalansak bo'ladi. Bundan maqsad ham vaqtни tejash ham o'quvchining bor diqqat-e'tiborini o'qituvchiga qaratishdan iborat.

1. O'ylang va toping. Yozing. Bu mashqda surat tagidagi gaplarga mos shaklda foydalanish uchun berilgan iboralardan mosini qo'yib gaplarni to'ldirishimiz kerak.

Namuna. Анализировать – tahlil qilmoq (*tarjima lug'ati*).

1. Ilm – 1. O'qish-o'rganish va tadqiqot, tahlil etish bilan erishiladigan bilim. 2. Ish-faoliyatning ilmlar bilan bog'liq sohasi.
2. Avvalgi – oldingi, ilgari, burungi, qadimgi, sobiq.
3. Og'ir – vazmin, vazni katta bo'lgan, tosh bosadigan, vaznli.
4. Chang – 1. G'ubor, to'zon. 2. O'zbek milliy cholg'u asbobi.

Bu mashqimizda berilgan to'rtta gapga mos qilib suratda berilganlardan mosi bilan moslashtirib ortiqchasini chiqarib tashlashimiz zarur .

https://www.educaplay.com/learning-resources/20767238-o_zbek_tili_moslashuv_o_yini.html

Bundan tashqari zamonaviy metodlar foydalanib turli xil saytlardan turli xil mashqlarni tuzish mumkin. Masalan, educaplay dasturidan foydalanib, darsimizni mazmunli va maroqli o'tkazish uchun mashq bajaramiz .

Idioma – har bir tilning faqat o'zizagina xos bo'lgan, boshqa tillarga aynan tarjima qilib bo'lmaydigan, faqat ekvivalent (muqobil)ini ishlatish mumkin til bo'lgan birliklari. Har qaysi xalqning o'ziga tegishli tushunchalari bor.

Unda berilgan so'roqlar asosida gap tuzish talab etiladi. So'ngra "Gap tarkibida ma'lum so'roqqa javob bo'luvchi mustaqil so'z yoki so'zlar birikmasi gap bo'laklari hisoblanadi" degan ta'rif beriladi. Ta'rif sof deduktiv metodda

bayon qilinadi. Soʻzlar birikmasining gap boʻlagi sanalishi uchun uning tarkibi tahlil qilinishi kerak: birikma mustaqil va yordamchi soʻzdan iborat ekanligi aniqlanishi, feʼllarda ularning tuzilish xususiyati ochilishi, shundan keyin maʼlum bir soʻroqqa javob boʻlishi koʻrsatilishi lozim edi. Shunday boʻlmagach, oʻquvchilar tushunchani chala oʻzlashtiradilar.

Yuqorida koʻrib chiqilgan holatlarni hisobga olib, til hodisalariga, ular yuzasidan berilgan nazariy maʼlumotlarga farqlab yondashish maqsadga muvofiqdir. Chunonchi:

- 1) induktiv usulda anglatish mumkin boʻlgan til hodisalari va nazariy maʼlumotlar;
- 2) deduktiv usulda tushuntiriladigan til hodisalari va nazariy maʼlumotlar;
- 3) induktiv va deduktiv usullarni aralash qoʻllash imkonini beradigan til hodisalari va nazariy maʼlumotlar.

5-sinf «Ona til» darsligining «Sintaksis va punktuatsiya» boʻlimiga kirgan mavzularni ana shu uch nuqtai nazardan oʻrganib, belgilab chiqish metodni toʻgʻri tanlash imkonini beradi.

Bugungi kunda xoh anʼanaviy metodlardan biri qoʻllaniladimi, xoh noanʼanaviy usullar tatbiq etiladimi, oʻquvchini taʼlim subʼektiga aylantirish masalasini diqqat markazidan qochirmaslik zarur. Zero, oʻqituvchi bilan oʻquvchilarning taʼlim jarayonidagi maʼlum maʼnoda teng mavqei, hamkorligi ikki oʻrtadagi samimiy munosabat, oʻzaro hurmat, ishonchli muloqot natijasi, oʻqituvchining boshqaruv mahorati bilan belgilanadi. Bu mahorat tushuntirish qobiliyati, oʻquvchilarni kamolot sari yoʻnaltira bilish layoqati, maslahat berish va nazorat qilishning baqamti joriy etilishida yaqqol namoyon boʻladi.

Oʻqituvchi samaradorlikka erishish uchun taʼlim metodlarining mohiyati, ularning tasnifi va foydalanishga doir talablarni bilibgina qolmay, «ularni joriy etishning nutqiy xususiyatlarini ham egallab olishi» lozim. Bunda gap oʻqituvchining soʻziga borib taqaladi. Oʻqituvchining soʻzi metod sifatida ham, darsni olib borish usuli sifatida ham turli xil oʻquv va tarbiyaviy vazifalarni bajarish: oʻrganilayotgan hodisalarning mohiyatini ochib berish; bilimlarni amalda qoʻllashga oʻrgatish; qiziqarli va muhim faktlar haqida hikoya qilish va boshqa shu kabilar uchun qoʻllanadi.

Oʻqituvchining oʻz soʻzi bilan oʻquvchilarga bilim beribgina qolmay, oʻquvchilarga lingvistik mavzuda soʻzlash namunasini koʻrsatish yoʻli bilan muloqotga oʻrgatadi. Shuning uchun oʻqituvchining soʻzi oʻquvchilar javob berishi lozim boʻlgan ogʻzaki bayon yaratish talablariga javob berishi, biror axborotni yetkazish namunasini berishi, biror qoidani qanday dallillash kerakligini koʻrsatishi, qanday qilib xulosa chiqarish va umumlashmalarga

kelishga o'rgatishi darkor. O'qituvchi bilimlarni ma'lum qilishga emas, balki bilimdan qanday foydalanish, uni nima uchun bilish kerakligini eslatib borishi lozim: yozuvda xato qilmaslik uchun .ni eslab qolish kerak va hokazo. Chunki ona tili darslarida bilim savodli, to'g'ri yozish va gipirish quroli sanaladi.

O'qituvchining so'zi o'quvchilarning aqliy sohasiga ta'sir ko'rsatibgina qolmay, hissiy jihatlariga ham asoslanishi lozim. Yorqin ifodalar yorqin ko'rsatmalilik bilan qo'shib olib borilsa, tuyg'ular uyg'otishi mumkin. Ona tili darslarida o'kituvchining so'zi til hodisalarini o'rgatishgagina qaratib qolinmay, nutq madaniyati tushunchasini anglash uchun ham yordam berishi lozim. O'qituvchining nutqi madaniyatli nutq namunasi bo'la olishi zarur.

Xullas, o'zbek tili o'qituvchisi har mavzuning xususiyatidan kelib chiqib eng maqbul metodlar tizimidan tanlab foydalanishi, bunda yuqori samaradorlikni ko'zlashdan tashqari, o'quvchilarni bilim olishga, lingvistik mavzuda o'z fikrlarini asoslab, suhbatdoshini o'z so'ziga ishonitirib mushohada yuritishga o'rgatish vazifalarini hal etishga intilishi darkor.

Adabiyotlar:

1. Ипполитова Н.А. Риторический аспект реализации обучения // Русский язык в школе. – 2007. № 2. – С. 16.
2. Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning 6-sinfi uchun o'zbek (davlat) tilidan o'quv dasturi / Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2005. - № 4. – B. 38–43.
3. Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning 6-sinfi uchun o'zbek (davlat) tilidan Davlat ta'lim standarti // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2005. - № 4. – B. 35–37.
4. Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarning 7-sinfi uchun o'zbek (davlat) tili fanidan takomillashtirilgan Davlat ta'lim standarti / Tuzuvchilar: R.Yo'ldoshev, A.Rafiyev // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2007. - № 5. – B. 52–57.
5. Ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablar uchun o'zbek (davlat) tili fanidan takomillashtirilgan o'quv dasturi (7-sinf uchun) // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2007. - № 5. – B. 58–65.
6. To'xliiev B., ShamsievaM., Ziyadova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi: (o'quv qo'llanma). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 174 b.
7. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiyasi // Tuzuvchilar: A.A.Karimov, E.Z.Imamov va b. Akademik T.T.Risqiev umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Sharq, 2002.–15 b.
8. Umarova F.Z. Ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablarning o'zbek tili darslarida ko'makchi fe'lli birikuvlardan foydalanishni o'rgatish: Ped. fan. nomz. ... diss. avtoreferati. – Toshkent, 2000. – 25 b.
9. Yusupova T. Gapning bosh bo'laklarini o'rganish jarayonida o'quvchilar nutqini o'stirish (Metodik qo'llanma). – Toshkent: "Fan va texnologiyalar markazi", 2006. – 82 b.

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА ОИЛА ВА МАҲАЛЛА ҲАМДА ТАЪЛИМ МУАССАЛАРИ ҲАМКОРЛИГИ

Атамухамедова Р.Ф.

*И. Каримов номли Тошкент давлат техника университети
"Амалий инглиз тили" кафедраси катта ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: таълим муассасаси, маҳалла, оила, чет тиллари, маданият, ижтимоий, таълим, жамоалар.

Ключевые слова: учебное заведение, махалля, семья, иностранные языки, культура, социальный, обучение, сообщества.

Key words: educational institution, mahalla, family, foreign languages, culture, social, education, communities.

Резюме:

Мақола чет тилларини ўқитиш жараёнида оила, маҳалла ва таълим муассасалари ўртасидаги муносабатларни ўрганишга бағишланган. Назарий асослар ва эмпирик маълумотларни таҳлил қилиб, иш талабаларнинг тил муҳити ва мотивациясини шакллантиришга ёрдам берадиган асосий омилларни аниқлайди. Чет тилларни ўқитиш самарадорлигини ошириш учун барча манфаатдор томонлар ўртасидаги ҳамкорликнинг инновацион модели таклиф этилади.

Резюме:

Статья посвящена изучению взаимосвязи между семьей, махаллей и образовательными учреждениями в процессе обучения иностранным языкам. Анализируя теоретические основы и эмпирические данные, работа выявляет ключевые факторы, способствующие формированию языковой среды и мотивации учащихся. Предлагается инновационная модель сотрудничества всех заинтересованных сторон для повышения эффективности обучения иностранным языкам.

Summary:

The article is devoted to the study of the relationship between the family, the mahalla and educational institutions in the process of teaching foreign languages. Analyzing the theoretical foundations and empirical data, the work identifies the key factors contributing to the formation of the language environment and motivation of students. An innovative model of cooperation between all stakeholders proposed to improve the effectiveness of teaching foreign languages.

Кириш. Жаҳон иқтисодиёти ва маданий алмашинув шароитида чет тилларини билиш мулоқот, касбий ўсиш ва шахсий муносабатлар учун янги уфқларни очади. Тил компетенцияси халқаро ҳаётда фаол иштирок

етиш, мартаба қуриш ва алоқаларни ўрнатиш имконини беради. Чет тилларини ўрганиш бошқа маданиятларни чуқурроқ тушунишга ёрдам беради ва дунёқарашингизни кенгайтиради. Тил муҳитини шакллантириш, болаларни тил ўрганишга ундашда оила, маҳалла ва таълим муассасаси муҳим ўрин тутadi. Оила ва оилавий тарбия муаммолари ичида ота-оналарнинг тарбиячилик маданиятини ошириш ва уларга умумий тарбияга оид билим бериш давримизнинг долзарб масалаларидан биридир. Оилаларни педагогика ютуқлари билан таништириш уларнинг мустаҳкамлигини таъминлаш воситаларидан биридир. Бошқа томондан эса бу, ўз навбатида, болалар тарбиясида тегишли шакл ва услубларни такомиллаштириш йўллари билан биридир. Шунинг учун ҳам ота-оналарни, оилаларни тарбияга оид билимлар билан, тарбия услублари билан қуроллантириш ниҳоятда зарур. Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 19 июндаги 175-сон қарорига кўра «Оила-маҳалла-таълим муассасаси» ҳамкорлик механизмини кучайтириш бўйича чора-тадбирлар мажмуаси ишлаб чиқилган. Унга кўра:

I. Оила, маҳалла, таълим муассасалари ҳамкорлигини янада кучайтиришга қаратилган методологик асосларни яратиш.

II. «Оила-маҳалла-таълим муассасаси» Жамоат кенгашларини шакллантириш ва уларнинг фаолиятини ташкил этиш III. Ўқувчи-ёшлар ўртасида ғайриижтимоий ҳаракатларнинг вужудга келиш сабаблари ва шарт-шароитларини ўрганиш, уларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларни белгилаш ва амалга ошириш кабилар киритилган.[1]

Оила қадриятлар ва муносабатларнинг асосларини яратади, таълим жараёнини қўллаб-қувватлайди ва фаол иштирок этади.

Маҳалла қўшма тадбирлар ва маданий алмашинувлар орқали тил ўрганиш учун шароит яратади. Таълим муассасалари тизимли таълим ва ресурсларни таъминлайди, оилалар ва маҳаллий жамоалар билан ҳамкорлик ўрганишга қизиқиш ва муваффақиятни оширади.

Тил ўрганишда оиланинг роли

1. Тил муҳитини яратиш: оила болани тил материаллари (китоблар, фильмлар, мусиқа) билан ўраб олиши, кундалик суҳбатларда хорижий сўзлардан фойдаланиши мумкин.

2. Уй вазифасида ёрдам: ота-оналар болани ўқишда қўллаб-қувватлаши, топшириқларда ёрдам бериши ва уни муваффақиятга ундаши мумкин.

3. Тадбирларда иштирок этишни рағбатлантириш: тил клубларида, мусобақаларда ва маданий тадбирларда қатнашиш тилни машқ қилишга ёрдам беради.

4. Саёҳат ва алмашинувлар: ўрганилаётган тил сўзлашадиган мамлакатларга саёҳатлар билим ва мотивацияни чуқурлаштиради.

Оилавий анъаналар ва маданий ўзига хослик тилларни ўрганиш мотивациясига ҳам таъсир қилади. Масалан, агар оила бир нечта тилларда гаплашса ёки бошқа тилда адабиёт ўқиш билан шуғулланса, бу тилларга қизиқишни уйғотиши мумкин. Маданий хусусиятлар ўрганишга ёндашувни шакллантиради ва тил ва маданият ўртасида чуқур алоқани яратишга ёрдам беради.

Жаҳонда глобаллашув жараёнлари кечаётган бугунги даврда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини самарали ташкил этиш давр талабига айланди. Мамлакатимизда кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида “Ҳаракатлар стратегиясидан – Тараққиёт стратегияси сари” тамойилига, асосан, ишлаб чиқилган етти та устувор йўналишдан иборат 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси қабул қилиниши асосида 2022 йил Ўзбекистонда “Инсон кадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”, деб эълон қилинди. Инсон манфаатлари ва унинг кадри устуворлигига асосланган халқчил сиёсат мамлакатимизда халқимизнинг ноёб анъана ва кадриятлари, шахснинг жамият олдидagi мажбуриятлари бажарилишини кафолатлайдиган, ўзини ўзи бошқариш институтининг ўзига хос кўриниши бўлган маҳалла институтининг ривожлантирилиши асосида фуқаролик жамиятини шакллантиришга хизмат қилмоқда.

Бугунги кунда республикамызда **9 349 та** фуқаролар йиғини мавжуд бўлиб, уларнинг **41 таси** шаҳарча фуқаролар йиғини; **73 таси** қишлоқ фуқаролар йиғини; **165 таси** овул фуқаролар йиғини; **9 070 таси** маҳалла фуқаролар йиғинидир.[2]

Фуқаролар ижтимоий-сиёсий фаоллигининг ошишида, одамлар онгу тафаккурида демократик кадриятларни мустаҳкам қарор топтиришда, аҳолини аниқ ва манзилли ижтимоий ҳимоя қилишда ушбу тузилмаларнинг ўрни ва аҳамияти ғоят катта. Айни пайтда маҳаллаларнинг ёш авлодни она Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат, миллий анъана ва кадриятларимизга ҳурмат руҳида тарбиялаш, соғлом турмуш тарзини тарғиб этиш, йигит-қизларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, кексаларнинг панд-насихати, катталарнинг шахсий ибрати, жамоанинг ҳамжиҳатлиги мисолида кишилар онгига эзгулик ғоялари сингдириб борилади. Маҳалла демократиянинг ҳақиқий дарсхонасига айланиши лозим.

Маҳалла тарбия ўчоғидир. Фарзанд оилада дунёга келиб биринчи бор ота-онасини таниса, улғайган сайин маҳалладаги одамларни таний бо-

шлайди ва юриш-туриш, одоб-ахлоқ, жамики ижобий фазилатларни, аввало, маҳалладан, аниқроғи, ота-оналари, қўни-қўшнилари, табаррук ота-хонлари, дуогўй онахонларидан ўрганади.

Шу нуқтаи назардан таҳлил этилганда, “Оила – маҳалла” тизимидаги ишларни такомиллаштириш, оила ва маҳаллага тааллуқли бой ва сермазмун миллий анъаналарни авайлаб-асраш, уларни умуминсоний қадриятлар билан уйғунлаштириш, оила ва никоҳнинг муқаддаслигини ёш авлод онгига чуқур сингдириш йўли билан оиланинг мустаҳкамлиги, барқарорлигини таъминлаш, оила аъзоларининг ҳуқуқий саводхонлигига эришиш яхлит жамият барқарорлиги ва тинчлигининг муҳим омилларидандир.

1. Маҳалла: жамият тадбирлар, байрамлар ва маданий алмашинувлар орқали тил ўрганишни рағбатлантириши мумкин, бу еса тил кўникмаларини мустаҳкамлашга ёрдам беради.

2. Таълим муассасалари: таълим муассасалари тизимли таълим, маданий элементларни бирлаштирган дастурлар ва тил ўрганиш учун ресурсларни тақдим этади. Оилалар ва жамоалар билан ҳамкорлик тил ўрганиш муваффақиятини сезиларли даражада оширади.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрдаги “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон (*Қонунчилик палатаси томонидан 2020 йил 19 майда қабул қилинган Сенат томонидан 2020 йил 7 августда маъқулланган*) Қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги “Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6108-сон Фармони қабул қилинди.

Мактабнинг том маънода тарбия марказ ролини ўйнаши учун ўқитувчи ва ота-оналарнинг мақсад ва вазифалари, уларнинг амалий фаолиятлари бир-бирлари билан чамбарчас боғланган бўлиши шарт. Бу борада мактабнинг энг муҳим вазифаси ота-оналарга тарбия ишида ва болаларнинг меҳнати ва дам олишини кўнгилдагидек уюштиришда амалий ёрдам беришдир.

Илгари, уй-мактаб алоқаси режими жуда содда ва чекланган эди, бу одатда ота-оналарнинг учрашуви, қабул қилиш тўғрисида хабар бериш ва ўқувчиларнинг алоқаси сифатида намоён бўлди, шунинг учун алоқа самарадорлиги ва таъсири жуда паст эди. Интернет фонида, уй-мактаб ҳамкорлик модели ёрдамида, уй-мактаб ҳамкорлик ота-оналар ҳақиқий маънода ўз фарзандларининг белги ва ўсиш жараёнини тушуниш мумкин, шундай қилиб, доимий, янги ота-оналар таълим концепциясини ислоҳ қи-

лиш ишлаб чиқилди, ота-она ҳидоят яхши иш қилиш, ва яхши уй-мактаб ҳамкорлик муҳитини яратиш. [3]

Аҳоли ва ота-оналар ўртасида ижтимоий тарбиявий муҳитни соғломлаштириш борасидаги ишларни жонлантириш, такомиллаштириш оила ва мактаб алоқасини мустаҳкамловчи омилдир. Мактабнинг ота-оналар жамоатчилиги билан алоқа қилишида ўқитувчи ва тарбиячиларга яқиндан ёрдам берувчи бўғин мактаб ота-оналар кўмитасидир. Мазкур кўмита қабул қилинган умумий қоидалар асосида ота-оналар жамоатчилигини мактаб ҳаётига, синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларга жалб қилиши лозим.

1. Ўқув материалларидаги маданий мавзулар: ўқув дастурларига ўрганилаётган тил мамлакатлари маданияти (байрамлар, адабиёт, гастрономия) билан боғлиқ мавзулар киради.

2. Амалий машғулотлар: маҳорат дарслари, театрлаштирилган томошалар ва маданий кечаларни ташкил этиш тил кўникмаларини яхшилашга ёрдам беради.

3. Технологиялардан фойдаланиш: онлайн ресурслар ва multimedia форматлари маданият элементларини ўз ичига олади, бу еса тилга чуқурроқ кириб боришга ёрдам беради.

Муваффақиятли ташаббусларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

1. Тил оиласи дастури: ота-оналар ва болалар биргаликда чет тилларини ўрганадилар, маданий тадбирларда ва тил лойиҳаларида қатнашадилар, бу еса мотивация ва тил кўникмаларини яхшилайти.

2. Маҳалладаги ижодий тил клуби: клуб таркибига мактаб ўқувчилари, уларнинг ота-оналари ва маҳаллий аҳоли киради, маҳорат дарслари ва тил кечалари ўтказилади, бу еса малака ошириш ва ижтимоий алоқаларни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

3. Маҳалла тил алмашиш маркази сифатида: иштирокчилар тил ва маданият бўйича билим алмашишди, бу еса болалар ва уларнинг оила аъзолари ўртасида тил ўрганишга бўлган қизиқишни кучайтирди.

4. Оила ва жамоат тилларини ўрганиш маркази: марказ ўқув жараёнига оилалар ва маҳаллий жамоаларни жалб қилиш орқали болалар ва катталарни ўқитади, бу еса ўқувчиларнинг мотивацияси ва муваффақиятини оширди.

Хулоса. Оила, маҳалла ва таълим муассасасининг уйғун ҳамкорлиги чет тилларини ўрганиш учун қулай муҳит яратиш ва лингвистик компетенцияни шакллантиришга хизмат қилмоқда. Оила ва жамоатчиликни қўллаб-қувватлаш талабаларни рағбатлантириш, маданиятлараро кўник-

маларни мустаҳкамлаш, ишонч ва ҳамкорлик муҳитини яратишда муҳим рол ўйнайди. Таълим жараёнида ушбу иштирокчилар ўртасида яқин алоқаларни ўрнатиш нафақат тилни яхшироқ ўрганишга, балки бутун жамиятнинг ҳаёт сифатини яхшилашга ёрдам беради.

Таълим тадқиқотлари ота-оналарни шерик сифатида тан олишнинг афзалликларини қўллаб-қувватлади таълим. Ота-оналарнинг турли даражадаги иштироки мактаблар томонидан рағбатлантирилди, мактаб ҳақида уйда суҳбатлар ва ёрдам беришдан бошланди топширик. Кўпгина ҳолларда, ота-оналар ўқувчиларнинг кичик гуруҳлари билан ишлаш ва мактаб тадбирларида қатнашиш орқали ўз вақтларини ихтиёрий равишда жалб қилишди. Ота-оналарнинг фарзандларини ўқитишдаги иштироки ота-оналар ва уларнинг фарзандлари учун таълим миссияси ва ишига ижобий муносабатда бўлишига олиб келди.[4]

Чет тилларни ўрганишда енг яхши натижаларга ёришиш учун оилалар, маҳалла ва таълим муассасалари ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш зарур. Бунга қўшма тадбирларни ташкил етиш, маданий ташаббусларни жорий етиш ва ота-оналарни ўқув жараёнига фаол жалб қилиш киради. Бундай таълим муҳитининг яратилиши нафақат ўқувчиларнинг тил ривожланишига ҳисса қўшади, балки жамиятдаги ижтимоий алоқаларни мустаҳкамлайди.

Адабиётлар:

1. Lex.uz/ 2012 йил 19 июндаги 175-сон қарорига кўра «Оила-маҳалла-таълим муассасаси» ҳамкорлик механизмини кучайтириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисидаги қарори.
2. Норқулов Ҳусниддин Дўсбекович. Оиланинг маҳалла ва таълим муассасалари билан ҳамкорлигини кучайтириш истикболлари
3. Qiuzi Lin. The influence of home-school cooperative education on Chinese learning in the era of "Internet +" -- from the perspective of attachment theory. SHS Web of Conferences 190, 01004 (2024) <https://doi.org/10.1051/shsconf/202419001004/EDSS 2024>.
4. Lois Elaine McLendon Cansler. Parent Attitudes about and Involvement with Foreign Language Programs for Elementary Students. A dissertation paper of University Of North Carolina. Chapel Hill 2008.

O'ZBEK TILINI MUSTAQIL O'RGANISH UCHUN O'QUV TOPSHIRIQLAR ISHLAB CHIQISHNING LINGVODIDAKTIK AHAMIYATI

Yusupov A.A.

*Nukus innovatsion instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: mustaqil ta'lim, mustqil o'rganish, o'quv topshiriqlar, o'qitish metodikasi, savollar, mashqlar, topshiriq va baholash testlari

Ключевые слова: независимое образование, углубленное обучение, учебные задания, методика преподавания, вопросы, упражнения, тесты для выполнения заданий и оценки

Key words: independent education, in-depth training, training tasks, teaching methods, questions, exercises, tests for completing tasks and assessments

Резюме:

Maqolada o'zbek tilini mustaqil o'rganuvchi talabalar, xorijliklar uchun o'quv-metodik ta'minotni yaratish, o'rganuvchilarning egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini baholashning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish, baholashga va ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi o'quv topshiriqlar tizimini yaratish haqida fikr yuritilgan.

Резюме:

В статье отражены вопросы создания учебно-методической поддержки для студентов, иностранцев, изучающих узбекский язык самостоятельно, разработки научно-методических основ оценки знаний, умений и навыков, приобретаемых обучающимися, создания системы учебных заданий, которая служит для оценки и развития навыков.

Summary:

The article reflects the issues of creating educational and methodological support for students, foreigners studying the Uzbek language independently, developing scientific and methodological foundations for assessing knowledge, skills and abilities acquired by students, creating a system of educational tasks that serves to assess and develop skills.

O'zbek tilini internet orqali, darslik va qo'llanmalar orqali mustaqil o'rganuvchilar soni kun sayin oshib bormoqda. Shu ma'noda, o'zbek tilini mustaqil o'rganishda qulaylik yaratuvchi o'quv metodik ta'minot yaratish zarurati mavjud. Bu borada o'quv topshiriqlari talabalarda nutqiy kompetensiyani to'la shakllantira olishida katta ahamiyat kasb etadi.

Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek tilini ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan guruhlarda o'qitilishi bilan bog'liq monografik tadqiqotlar pedagogika fanlari doktori, professor X.Muhitdinova tomonidan tizimli ravishda olib borilmoqda. Ta'kidlash lozimki, mazkur tadqiqotda, asosan, rus guruhlarida o'zbek tili o'qitish ko'zda tutilgan. Shu bois olim o'zbek tili ta'limida muayyan mazmunni ifodalovchi grammatik bilimlarni mazmuniy uzviylik va bosqichma-bosqich uzluksizlikda berilishi, nutqiy mavzularni esa shunga mos holda berib borilishi rusiyzabon o'quvchilarda o'zbekcha to'g'ri nutqning shakllanishiga va avtomatlashgan nutqiy ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishiga olib keladi, deb hisoblaydi. Buni amalga oshirish uchun o'zbek tili dasturlari va darsliklarida nutqiy mavzular va grammatik ma'lumotlar quyidagi tartibda berilishini maqsadga muvofiq deb hisoblaydi: 1) muayyan fikrni ifodalashga oid mavzu; 2) grammatik mavzu; 3) nutqiy mavzu; 4) adabiy o'qish uchun material. Tajriba-sinov ishlari o'zbek tili ta'limini shu tarzda tashkil etish o'quvchi-talabalarning o'zbek tilida fikrlash doirasini kengaytirishga, ularda o'zbek tilida mustaqil ifodalay olish imkoniyatini yuzaga keltirishga, yordam berishini ko'rsatdi. Mazkur yondashuv uzluksiz ta'lim tilimining barcha bosqichlarida qo'llanilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Y.I. Passov o'z tadqiqotlarida "Ikkinchi til ta'limida eng muhim va murakkab muammolardan biri til va nutq materiallarini tanlash va ularni to'g'ri taqsimlash bo'lib, bunda, avvalo, o'quvchilarning yoshi, ta'lim yo'nalishini e'tiborga olgan holda grammatik minimumni tanlash va taqsimlash, ya'ni kimga nimani qachon berilishi muammosini hal qilish kerak bo'ladi", degan edi.

L. S. Vigotskiy ona tilini o'rganish pastdan yuqoriga, xorijiy tilni egallash esa yuqoridan pastga yo'nalishida amalga oshirilishini ta'kidlagan edi.

Ona tili o'qitishdan farq qilgan holda ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan guruhlarda o'quv topshiriqlarining asosiy qismi nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Shuning uchun mazkur ta'limga doir mashqlar ham turlicha bo'ladi. Jumladan, B. Lapidus ularni nutq mashqlari va til mashqlariga ajratadi, Y.Passov esa "mashqlarni til va nutq mashqlariga bo'lish til va nutqning butunligiga ta'sir ko'rsatadi" deb hisoblaydi va shunga ko'ra u mashqlarni kommunikativ va shartli kommunikativ mashqlarga bo'linishini ta'kidlagan.

X.Muhiddinova bu boradagi turli fikrlarni o'zaro taqqoslab o'rganar bugungi kungacha o'zbek tili ta'limida qo'llanadigan mashqlar va topshiriqlarni osondan qiyinga tamoyilida bosqichma-bosqich rivojlantirib borish, bunda rusiyzabon o'quvchitalabalarning yoshi, til xususiyati, bilim darajasi, ta'lim yo'nalishini e'tiborga olish, qaysi bosqichda, kimga, qanday mashq va topshiriqlarni berishning ilmiy-nazariy va metodik asoslarini ishlab chiqish ilmiy metodik jihatdan tadqiq qilinmaganini ta'kidlaydi. O'zbek tilini rus guruhlarida o'qitishda aynan qanday mashq turlaridan foydalanish, mashqlardan topshiriqlarni qanday farqlash va oliy

ta'lim muassasalarida nutqiy ko'nikmalarni qanday rivojlantirib borish masalalarini ilmiy tadqiqiy jihatdan o'rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. O'quv topshiriqlari bilan bog'liq muammolarni hal qilish o'zbek tili darsliklari va o'quv qo'llanmalarida ham mashqlar va topshiriqlarning berilishi bilan bog'liq chalkashliklarni bartaraf etishga va o'zbek tili ta'limida nutqiy kompetensiyaning rivojlanishiga sharoit yaratadi. O'zbek tili o'qitish metodikasida innovatsion yondashuvlar qo'llanilayotgan bo'lsa-da, til o'qitishning o'ziga xos usullari mavjud bo'ladi. Shu o'rinda G'.Hamroyevning dars jarayonida mashq va topshiriqni bir-biridan didaktik jihatdan farqlash haqidagi nazariyasiga to'xtalish joiz. O'quv topshiriqlarining o'zbek tili o'qitish amaliyotida, asosan, ikki ko'rinishi qo'llaniladi. Bular mashq va topshiriqlar. Darhaqiqat, o'zbek tili darslik va qo'llanmalarida ham takrorga asoslangan mashqlar deyarli uchramaydi. Topshiriqlar mazmuni ham xorijiy tillar o'qitish amaliyotidagi kabi ko'nikma va malakani shakllantirishga to'la ixtisoslashmagan. Mashq va topshiriqlar, umuman, o'quv topshiriqlari bilim hosil qilishdan ko'ra nutqiy kompetensiyaning shakllantirishga mo'ljallanishi lozim.

“Kompetensiya”, “kompetentlik” tushunchalariga to'xtaladigan bo'lsak, bu atamalar tilshunoslikda ilk bor XX asr o'rtalarida N.Xomskiy tomonidan muomalaga kiritilgan bo'lib, tilni ishlatish jarayonida “faoliyatga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida”, ta'lim sohasida esa “kompetensiyaviy yondashuv” sifatida talqin etiladi, ta'limda natijaviylikni belgilaydigan omillardan biri sifatida qayd etilgan. Lug'atlarda bu so'zlarning ma'nolari turlicha izohlanadi: “O'zbek tilining izohli lug'ati”da kompetensiya so'ziga shunday izoh beriladi: “Kompetensiya – (lot. *sompetere* – layoqatli, munosib bo'lmoq). 1) Muayyan tashkilot yoki mansabdor shaxsning rasmiy hujjatlarda belgilangan vakolatlari doirasi; vakolat. 2) Shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi”. Tarjima lug'atlarida esa bu so'z quyidagicha sharhlanadi: “Kompetensiya – 1. Biror kishi yaxshi xabardor, omilkor bo'lgan soha; 2. yur. huquq (vazifa, ish) doirasi.”; “Kompetensiya – 1. Biror kishi yaxshi xabardor bo'lgan soha yoki masala; 2. Vakolat, huquq ixtiyor; Kompetentn/ы, -aya, oye, -ten, -tna – yetarli ma'lumotga ega bo'lgan, puxta bilimli, yaxshi biladigan, bilimdon, xabardor, omilkor; 2) asosli, e'tiborli, mo'tabar; 3) kompetensiyaga, ya'ni huquqqa ega bo'lgan; vakolatli; Kompetentlik – chuqur bilimga egalik; chuqur bilimga asoslanganlik, asoslilik; xabardorlik, omilkorlik.”

H.Muhiddinova ta'lim sohasida kompetensiya so'zini layoqat, kompetentlikni esa layoqatlilik deb, ta'limga kompetensiyaviy yondashuvni egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim yo'nalishi, deb tushunish maqsadga muvofiq ekanligini ta'kidlaydi. Til ta'limida kompetensiyaviy

yondashuv ta'lim oluvchilarning o'rganayotgan tili materiallaridan va olingan axborotlardan o'z hayotiy faoliyatida oqilona foydalana olish, shu tilda o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda mustaqil ifodalash va nutqiy vaziyatlarga mos ravishda qo'llay olish ko'nikma-malakalarini tarkib toptirish, ya'ni tilni maqsadli ravishda amaliy qo'llay olish layoqatini shakllantirishdan iborat. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim – egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim bo'lib, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarni hosil qiladi.

Masalan, o'zbek tili o'qitishda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun boshlang'ich mashg'ulotlarda talaffuz mashqlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunda talaba, albatta, mashq jarayonida o'zbek tilida o'rganayotgan ma'lumotlarini o'z ona tilisiga taqqoslaydi, qiyosiy talaffuzga tayangan holda o'rganadi. Keyin boshqa bo'limlar ham shu yondashuv asosida samarali o'zlashtiriladi.

Albatta, o'zbek tilidan mustaqil shug'illanib zarur kompetensiyaga ega bo'lish muayyan qiyinchiliklarini keltirib chiqaradi. Bu borada o'rganuvchilarni egallagan ko'nikma va malakalarini baholovchi elektron kontent yaratish zarurati mavjud.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, yuqorida tahlilga tortilgan uzluksiz ta'lim tizimida o'quv topshiriqlar borasidagi nazariyalar mustaqil ta'lim topshiriqlarini ishlab chiqishda asos vazifasini bajara oladi. Biroq bunday topshiriqlarni ishlab chiqishda mustaqil o'rganuvchilarning psixologiyasi, qarashlari, imkoniyatlarini ham inobatga olish zarur.

Adabiyotlar:

1. Muhiddinova H. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish. Pyed.f.d-ri. diss. avtoref.– T, TDPI, 2011. – 52 b.
2. Passov Ye.I. Основы методики обучения иностранным языкам. – М.: Русский язык, 1977. – S. 152
3. Выготский Л.С. Мышление и речь //Избранные психологические исследования. – М., 1956. – S. 291.
4. Lapidus B.A. К проблеме функциональной дифференциации языкового материала // Иностранные языки в высшей школе. – М.: 1975.
5. Passov Ye. I. Kommunikativные упражнения. – М.–Л.: Просвещение, 1967. – S. 6–8.
6. Muhiddinova H. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish. Pyed. f. nom-di diss. avtoref.– Toshkent: TDPI, 2011. – 52 b.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. 4–jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2008. –267-bet
8. Zimnyaya I.N. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // J.Высшее образование сегодня, №5. – Москва, 2003. – S.34-42.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ПРОЕКТОВ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Мирзалиев Т.Г.

*преподаватель Кокандского Государственного
педагогического института*

Tayanch so'zlar: loyiha usuli, jalb qilish, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, didaktik, tilni o'zlashtirish, kompetentsiya.

Ключевые слова: метод проектов, вовлечение, критическое мышление, креативность, дидактическая, осваивать язык, компетентность.

Key words: project method, involvement, critical thinking, creativity, didactic, language acquisition, competence.

Резюме:

Ushbu maqolada rus tilini o'qitishda loyiha usulidan talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida foydalanish ko'rib chiqiladi. Talabalarni tadqiqot va o'z mahsulotlarini yaratish jarayoniga faol jalb etishga asoslangan loyiha usuli tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Резюме:

В данной статье рассматривается использование метода проектов в обучении русскому языку как эффективного инструмента для развития творческого потенциала студентов. Метод проектов, основанный на активном вовлечении обучающихся в процесс исследования и создания собственных продуктов, способствует развитию критического мышления, креативности.

Summary:

This article discusses the use of the project method in teaching the Russian language as an effective tool for developing the creative potential of students. The project method, based on the active involvement of students in the process of researching and creating their own products, promotes the development of critical thinking and creativity.

В условиях стремительного изменения современного мира, где требования уровня квалификации стремительно растут с каждым днем, этот подход становится особенно актуальным, позволяя каждому учащемуся гибко адаптироваться к новым вызовам и требованиям времени. Таким образом, смешанное обучение не только способствует качественному образованию, давая необходимые знания и навыки, но и подготавлива-

ет студентов к успешной и конкурентоспособной жизни в будущем. Это особенно важно в современных условиях глобализации и цифровизации, когда необходимо избрать инновационные пути развития и образования. Удобство и гибкость, которые предоставляет использование метода проектов, открывают перед каждым студентом новые горизонты возможностей для личного и профессионального роста, что, в конечном счете, способствует развитию целого поколения, готового к вызовам современных реалий и требованиям динамичного общества.

Современная ситуация в подготовке специалистов требует коренного изменения стратегии и тактики обучения в вузе. В настоящее время все преподаватели учебных заведений работают по новым образовательным стандартам. Для повышения мотивации студентов, их общих и профессиональных компетенций, на занятиях используются различные инновации. Главной фигурой в учебном процессе становится сам студент, выступающий не как объект, а как субъект обучения. Именно поэтому применение в педагогической деятельности инновационных технологий является одним из приоритетных направлений образования в Узбекистане. Это вызвано необходимостью подготовки высококвалифицированных специалистов, способных активно участвовать в экономической, социальной и политической сферах нашего государства, а также непосредственно влиять на уровень развития нашей системы образования.

Разработка методики преподавания русского языка с использованием метода проектов в условиях современных реалий представляется крайне актуальной и важной задачей, на которую обращают внимание высококвалифицированные специалисты в области образования и лингвистики как на российском, так и на международном уровнях. Актуальность этой проблемы определяется не только значительными изменениями, происходящими в образовательной среде, но и тем, что мир стремительно меняется, и с возникновением новых технологий, а также с развитием и внедрением множества инновационных возможностей в сфере онлайн-обучения и дистанционного образования возникает настоятельная необходимость в создании новых, прогрессивных подходов к изучению языков.

Использование метода проектов в контексте изучения русского языка обладает значительным потенциалом для повышения общей эффективности всего образовательного процесса, что, безусловно, делает данный подход важнейшим инструментом в сфере образования. Этот продвинутый метод способен существенно разнообразить изучение языка, превращая его в увлекательный и интересный процесс, который становится

понятным и доступным для студентов различных категорий и уровней подготовки; начиная от тех, кто лишь начинает осваивать язык и заканчивая более продвинутыми изучающими, активно стремящимися углубить и расширить свои знания и навыки. Это является важным аспектом для их дальнейшего личного и профессионального развития, а также значительно способствует улучшению общей ситуации в обществе, в котором сегодня предъявляются высокие требования к специалистам, желающим продемонстрировать свою квалификацию и глубокую компетентность. Кроме того, такой подход предлагает дополнительные мотивационные факторы для студентов, значительно повышая их вовлеченность и заинтересованность в учебном процессе.

Повышенная активность и участие студентов в занятиях, организованных с использованием смешанного обучения, являются ключевыми аспектами для достижения глубокого понимания и усвоения нового материала, что, следовательно, превращает процесс обучения в более продуктивный и эффективный. Использование метода проектов не только помогает в развитии языковых навыков студентов, но также способствует комплексному развитию их личности, через применение разнообразных и интерактивных методов, таких как групповая работа, диалоги и ролевые игры. Это, в свою очередь, приводит к значительному улучшению успехов в учебе и повышению общего уровня владения русским языком. Более того, использование метода проектов может существенно улучшить уровень взаимодействия и коммуникации между преподавателем и учениками, создавая комфортную, доверительную и продуктивную атмосферу для изучения, обсуждения и общения на русском языке. Основопологающим моментом является то, что использование метода проектов предполагает комбинирование традиционных и современных методик и подходов, что позволяет разрабатывать более гибкие и адаптированные программы, ориентированные на потребности конкретной группы учащихся, принимая во внимание различные стили обучения, индивидуальные предпочтения и образовательные цели, что крайне важно в условиях быстро меняющегося образовательного процесса.

Таким образом, создание эффективной и целенаправленной методики преподавания русского языка с использованием метода проектов становится не просто значимой целью, но и важнейшим инструментом для подготовки квалифицированных специалистов. Эти специалисты, обладая обновленными навыками и подходами, смогут уверенно владеть языком на высоком уровне, что полностью соответствует современным требова-

ниям общества и образовательной системы, обеспечивая успех выпускников в различных областях их профессиональной деятельности.

На этапе образовательного процесса, когда метод проектов используется с акцентом на активные методы и стратегии, студенты могут не только углубить свои знания, но и развить важнейшие практические навыки. Эти навыки будут востребованы в будущем, открывая новые горизонты для карьеры, позволяя успешно адаптироваться к быстро меняющимся требованиям рынка труда и способствуя созданию более качественной профессиональной среды, где они в дальнейшем будут трудиться с большим успехом и интересом.

Метод проектов начал развиваться в начале XX века, когда педагогическая система стала искать новые пути для повышения эффективности обучения. Важную роль в его становлении сыграли работы американского педагога Джона Дьюи, который считал, что обучение должно быть связано с реальной жизнью и практическими задачами. Дьюи подчеркивал, что учебный процесс должен быть активным и ориентированным на опыт, а не на пассивное запоминание информации.

Применение гибких и индивидуализированных методов обучения становится всё более важным в нашей динамично меняющейся образовательной среде, где подходы к обучению, по сути, должны быть адаптированы с учетом уникальных потребностей каждого студента, его культурного фона, интересов и индивидуальных особенностей восприятия новой информации. Это открывает перед студентами и преподавателями немного новые горизонты, способствуя внедрению инновационных и эффективных методик, способных значительно изменить привычные подходы к обучению, а также улучшить усвоение учебного материала, делая его более доступным и понятным на всех этапах образования. Только благодаря подобной адаптивности можно создать условия, при которых каждый учащийся сможет не только усвоить минимальные знания о языке, но и преодолеть препятствия на пути к более глубокому пониманию как языка, так и культуры. Именно поэтому данное исследование имеет колоссальное значение для развития образовательного процесса в нашей стране, поскольку оно фокусируется на более глубоком и качественном повышении уровня преподавания русского языка как иностранного во всех учебных заведениях и на всех уровнях обучения. Это, в свою очередь, содействует полноценному восприятию не только русской культуры и её уникальных ценностей, но также и традиций русскоязычных стран, полных богатого культурного и исторического наследия. Это наследие формировалось на

протяжении веков, создавая неповторимые культурные связи, которые необходимо изучать и сохранять.

Обширное понимание русского языка и культуры становится особенно значительным в условиях неумолимого роста глобализации, когда интерес к многоязычию и межкультурной коммуникации растет и продолжает расширяться с каждым годом, подчеркивая важность обучения языкам и взаимодействия людей из различных уголков мира. Важным аспектом является также множество преимуществ, которые предоставляет смешанное обучение как мощный инструмент, открывающий уникальные и ценные возможности для преподавания. Использование метода проектов дает возможность наиболее эффективно усваивать учебный материал и развивать навыки студентов, что является основным условием их успешного обучения. Этого удастся достичь благодаря гармоничному сочетанию традиционных методов и современных подходов в обучении, которое делает процесс более интерактивным, доступным и увлекательным для студентов.

Создание условий, в которых учащиеся вовлечены в учебный процесс, отражается на их мотивации и успехах, значительно повышая уровень заинтересованности в изучении языка. Эта методология стимулирует живой интерес обучающихся, позволяя им получать незабываемые эмоции и добиваться лучших, более впечатляющих результатов в процессе изучения, что в свою очередь формирует высокую самооценку и уверенность в своих силах у студентов. Она способствует более глубокому и всестороннему освоению языковых основ, а также предоставляет каждому обучающемуся шанс раскрыть свои особые способности, таланты и уникальный потенциал, что, безусловно, обогащает общий учебный процесс. Это создает позитивную и вдохновляющую атмосферу для всех участников, где учащиеся имеют возможность полностью раскрыть свои возможности и достичь высоких успехов, поднимая уровень не только собственного образования, но и общую качество преподавания русского языка как иностранного в образовательных учреждениях. Таким образом, это способствует созданию более качественной, конкурентоспособной образовательной среды, готовой к вызовам современности и требующей постоянного совершенствования, исследования и внедрения инновационных методов для достижения наилучших результатов.

Метод проектов представляет собой уникальный и методичный подход, который эффективно сочетает в себе традиционное обучение в классе, насыщенное личными интеракциями и взаимодействиями между препода-

вателями и студентами, а также между учащимися. Этот методический подход включает в себя интеграцию элементов современного онлайн обучения, что значительно расширяет доступ ко множеству образовательных материалов, ресурсов и образовательным инструментам. Благодаря такому продуманному сочетанию двух форматов существенно повышается возможность использования всех доступных ресурсов, современных образовательных технологий и инструментов, что, в конечном итоге, приводит к заметному улучшению качества самого процесса обучения.

Литература:

1. Вахрушева Л.М. Применение проективного метода на уроках русского языка //Русский язык. – 2007. - №14. – С. 35-36.
2. Пахомова Н. Ю. Метод учебного проекта в образовательном учреждении: Пособие для учителей и студентов педагогических вузов. - М.: АРКТИ,2003. – 110 с.
3. Полат Е.С., М.Ю. Бухаркина, М.В.Моисеева, А.Е. Петрова "Новые педагогические и информационные технологии в системе образования". – М., 2004.
4. Turakulova Feruza Aminovna. Qualified practice and media education. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022), 1693 -1698
6. Feruza Aminovna Turakulova. Humanity pedagogy and technology of holistic approach. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022), 1699–170
7. Aminovna, Feruza Turakulova. "The technology of improving the system of using the tradition of "master-discipline" in the preparation of future specialists for professional activity." Online Scientific Journal of Innovation in Social Sciences (2022): 191-194.
8. Feruza Aminovna Turakulova. Qualified practice organized in the system of higher education – the main factor in the activity of the future specialist. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022) 1686
9. Feruza Turakulova Aminovna. Content of Educational Work Outside the Classroom in Qualification Practice. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal ISSN: 2835-3013 Volume 2 Issue 1, Year 2023 ISSN: 2835-3013. st-242 <https://univerpubl.com/index.php/synergy>.

ПРИМЕНЕНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ И ДОПОЛНЕННОЙ РЕАЛЬНОСТИ В ВУЗАХ

Мирзалиева Д.С.

*преподаватель Кокандского государственного
педагогического института*

Tayanch so'zlar: vaziyat, virtual va kengaytirilgan haqiqat, usul, yondashuv, uch o'lchovli fazolar, uskunalar, raqamli simulyatsiya.

Ключевые слова: ситуация, виртуальная и дополненная реальность, метод, подход, трёхмерные пространства, оборудование, цифровая симуляция.

Key words: situation, situational method, principle of communication, disproportion, communicative approach.

Резюме:

Ushbu maqola rus tilini chet tili (RFL) sifatida o'qitish jarayonida virtual (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalaridan foydalanishni o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada o'rganish samaradorligini oshirish uchun VR va ARdan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish masalalari muhokama qilinadi.

Резюме:

Данная статья посвящена исследованию применения технологий виртуальной (VR) и дополненной реальности (AR) в процессе преподавания русского языка как иностранного (РКИ). В статье рассматриваются вопросы изучения возможностей использования VR и AR для повышения эффективности обучения.

Summary:

This article is devoted to the study of the use of virtual (VR) and augmented reality (AR) technologies in the process of teaching Russian as a foreign language (RCT). The article discusses the issues of exploring the possibilities of using VR and AR to improve the effectiveness of learning.

Современные образовательные учреждения стремятся внедрять инновационные методы обучения, которые не только повышают качество образования, но и делают учебный процесс более интересным и мотивирующим для студентов. Одной из таких технологий является использование виртуальной (VR) и дополненной реальности (AR). Эти технологии уже успели продемонстрировать свою эффективность в различных областях науки и промышленности, а теперь находят все большее применение в педагогике.

Использование VR и AR открывает новые горизонты в преподавании языков, в том числе русского языка. Эти технологии позволяют создавать

интерактивные учебные среды, которые значительно улучшают восприятие материала, делают его более доступным и наглядным. Виртуальные и дополненные среды позволяют студентам погружаться в искусственно созданные ситуации, которые симулируют реальные коммуникативные задачи, что особенно важно при изучении иностранного языка. Это способствует более глубокому пониманию языковых конструкций, расширению словарного запаса и развитию коммуникативных навыков.

Технологии виртуальной реальности (VR) и дополненной реальности (AR) уже достаточно давно привлекают внимание учёных и педагогов. Их использование в различных сферах, включая образование, даёт возможность повысить вовлечённость студентов в процесс обучения и обеспечить им более глубокое понимание материала.

Виртуальная реальность (VR) - это технология, которая создаёт искусственную цифровую среду, с которой пользователь может взаимодействовать. При этом окружающий реальный мир полностью замещается цифровой симуляцией. Оборудование для использования VR включает шлемы виртуальной реальности, контроллеры и датчики, которые отслеживают движения пользователя, обеспечивая полное погружение в виртуальную среду. По словам Бурдея (Burdey, 2017), виртуальная реальность позволяет обучающимся не просто наблюдать за процессом, но и активно участвовать в нём, что повышает мотивацию и помогает лучше усваивать информацию. VR создаёт трёхмерные пространства, где студенты могут взаимодействовать с объектами, выполнять практические задания, симулировать реальные ситуации и тем самым развивать не только теоретические знания, но и практические навыки.

Дополненная реальность (AR), в свою очередь, представляет собой технологию, которая добавляет виртуальные объекты в реальный мир, сохраняя видимость реальных объектов окружающей среды. AR накладывает виртуальные объекты (3D-модели, текстовую или визуальную информацию) на изображение реального мира. Как отмечают Azuma et al. (2001), это взаимодействие между реальной и виртуальной средами создаёт дополнительное измерение восприятия информации и является мощным инструментом в образовательном процессе, так как AR позволяет обучающимся получать доступ к интерактивным учебным материалам, находясь в реальном мире.

Основное различие между VR и AR заключается в уровне погружения пользователя в виртуальную среду. Если VR полностью изолирует человека от реальности, создавая новую, цифровую среду, то AR, наоборот, расши-

ряет реальный мир за счёт добавления цифровых элементов. Как отмечают Ричард и Боуэн (Richard & Bowen, 2018), это различие делает AR более доступной и менее затратной в реализации в образовательных учреждениях, так как она может быть использована с помощью обычных мобильных устройств или планшетов, тогда как для VR требуется более дорогостоящее оборудование.

Виртуальная и дополненная реальности имеют свои технологические особенности, которые определяют их использование в образовательном процессе. Оборудование, необходимое для создания виртуальной реальности, включает в себя шлемы, очки и контроллеры, которые обеспечивают пользователю возможность погружения в трёхмерную среду и взаимодействия с объектами. Наиболее популярные устройства на сегодняшний день - это Oculus Rift, HTC Vive и PlayStation VR. Эти системы оснащены датчиками движения, которые фиксируют движения пользователя и передают их в виртуальную среду.

С точки зрения программного обеспечения, технологии VR создаются с использованием игровых движков, таких как Unity и Unreal Engine. Эти платформы предлагают широкие возможности для моделирования различных образовательных сценариев, создания интерактивных учебных программ и симуляций. Программное обеспечение также может поддерживать мультимодальное взаимодействие, позволяя обучающимся использовать несколько органов чувств одновременно - зрение, слух и даже тактильные ощущения, что значительно улучшает восприятие и запоминание материала. Как указывают Bowman et al. (2018), использование VR-технологий позволяет создавать уникальные обучающие среды, которые могут быть недоступны в реальной жизни (например, экскурсии в недоступные места или симуляция редких явлений).

В дополненной реальности (AR) используются мобильные устройства, такие как смартфоны и планшеты, для наложения виртуальных объектов на реальную среду. Камеры устройств и специальные датчики отслеживают положение объекта в реальном мире, позволяя точно отображать цифровые элементы в нужных местах. Для создания AR-контента также широко используются платформы Unity и Vuforia, которые позволяют разработчикам интегрировать трёхмерные объекты и текстовые элементы в реальное пространство.

Примером использования AR в образовании может служить приложение Google Expeditions, которое позволяет студентам совершать виртуальные экскурсии с помощью мобильных устройств. С его помощью учащиеся мо-

гут видеть виртуальные 3D-объекты, которые дополняют их изучение реальных объектов или явлений. По данным исследователей Lee et al. (2020), AR значительно повышает уровень вовлечённости и улучшает визуализацию сложных понятий, что особенно важно для обучения сложным темам.

Историческое развитие VR и AR началось задолго до их популярности в образовательных и коммерческих сферах. Понятие виртуальной реальности было впервые предложено в середине XX века, когда Мортон Хейлиг (Morton Heilig) создал первый прототип устройства, известного как «Сенсорамма» (Sensorama) в 1962 году. Это устройство предоставляло пользователю аудиовизуальные ощущения с использованием трёхмерного изображения и звука. Однако истинное развитие технологий виртуальной реальности началось только в 1990-х годах с развитием вычислительной мощности и появлением первых коммерческих VR-устройств.

Первые шлемы виртуальной реальности, такие как «Virtuality» и «Nintendo Virtual Boy», использовались преимущественно в сфере развлечений. Однако их ограниченные технологические возможности не позволяли широко применять эти технологии в других сферах. Лишь с появлением более мощных компьютеров и графических процессоров в 2000-х годах виртуальная реальность начала проникать в профессиональные сферы, включая медицину, военное дело и образование.

Что касается AR, её развитие началось несколько позже, с развитием мобильных технологий и камер высокого разрешения. В 1990-е годы AR начала активно развиваться как средство для военных симуляций и тренингов. В образовательной сфере первая крупная волна использования AR началась в 2010-х годах, когда смартфоны с поддержкой ARKit (от Apple) и ARCore (от Google) стали доступными для широкого круга пользователей. Это сделало технологии дополненной реальности более доступными для учебных учреждений.

Исследователи, такие как Dede (2009), отмечают, что AR и VR получили значительное развитие в последние годы благодаря тому, что технологические платформы стали более доступными и простыми в использовании. Снижение стоимости оборудования и улучшение программного обеспечения также способствовали их широкому внедрению в образовательные процессы. Кроме того, популяризация VR и AR в игровой индустрии также повлияла на их восприятие в качестве перспективных инструментов для обучения.

На сегодняшний день VR и AR технологии продолжают развиваться, предлагая всё более широкие возможности для создания уникальных об-

разовательных платформ. Образовательные учреждения во всём мире начинают активно внедрять данные технологии, видя в них потенциал для улучшения качества обучения, повышения уровня мотивации студентов и создания более интерактивных и увлекательных методов преподавания.

Русский язык известен своей сложной грамматической системой, включающей падежи, многообразие склонений, времена глаголов и другие элементы. Освоение падежной системы особенно затруднительно для студентов, не имеющих аналогичных конструкций в своём родном языке. Как отмечают Холодова и Капранова (2018), студенты часто путаются в использовании падежей, что затрудняет их коммуникативную эффективность.

VR и AR технологии могут способствовать более наглядному и интерактивному изучению грамматики. Например, с помощью AR можно визуализировать падежные формы, связывая их с конкретными предметами или ситуациями, что помогает учащимся лучше понять грамматическую структуру и контекст её применения. Виртуальная реальность может создать образовательную среду, где студенты могут выполнять практические задания, такие как общение с виртуальными персонажами, где правильное использование падежей является ключевым элементом для успешного выполнения задачи.

Изучение лексики и культурных аспектов также представляет собой значительную сложность для изучающих русский язык. Многие слова и выражения в русском языке имеют культурные и контекстуальные особенности, которые могут быть трудно усваиваемы иностранными студентами. Культурный барьер является одной из причин, по которой студенты испытывают трудности в освоении лексики и фразеологии.

Таким образом, виртуальная и дополненная реальность представляют собой мощные инструменты для модернизации образовательного процесса, создавая уникальные условия для изучения и усвоения сложных понятий. Развитие этих технологий за последние десятилетия показывает их значительный потенциал для изменения традиционного подхода к обучению.

Литература:

1. Амелькина М.В., Карагезьян М.В. Мобильные квесты дополненной реальности как средство формирования профессиональной иноязычной компетенции у студентов в условиях академической мобильности // Современный ученый. 2019. No 4. С. 14-20.
2. Коннова З. И., Семенова Г. В. Формирование социокультурной компетенции студентов на занятиях по иностранному языку // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. 2018. Вып. 4. С. 71-80.

3. Семенова Г.В. Модернизация содержания языкового образования на уровне профессиональной подготовки студентов магистратуры // Известия Тульского государственного университета. Педагогика. 2018. Вып. 2. С. 93-100
4. Turakulova Feruza Aminovna. Qualified practice and media education. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022), 1693 -1698
5. Feruza Aminovna Turakulova. Humanity pedagogy and technology of holistic approach. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022), 1699–170
6. Aminovna, Feruza Turakulova. "The technology of improving the system of using the tradition of "master-discipline" in the preparation of future specialists for professional activity." Online Scientific Journal of Innovation in Social Sciences (2022): 191-194.
7. Feruza Aminovna Turakulova. Qualified practice organized in the system of higher education – the main factor in the activity of the future specialist. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022) 1686
8. Feruza Turakulova Aminovna. Content of Educational Work Outside the Classroom in Qualification Practice. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal ISSN: 2835-3013 Volume 2 Issue 1, Year 2023 ISSN: 2835-3013. st-242 <https://univerpubl.com/index.php/synergy>.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA TALABALARDA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA OID KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Abdug‘aniyev O.T.

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
Ilmiy kotibi p.f.b.f.f.d. (PhD), k.i.x.*

Tayanch so‘zlar: talaba, islohot, milliy o‘zlikni anglash, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma’naviy-ahloqiy fazilatlar.

Ключевые слова: студент, реформа, осознание национальной идентичности, инициатива, социально-профессионализм, добросовестность, духовно-нравственные качества.

Key words: student, reform, awareness of national identity, initiative, social and professionalism, integrity, spiritual and moral qualities.

Резюме:

Mazkur maqolada talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari, uning mohiyati va tahlili, jamiyat hayotining ma’naviy-ma’rifiy faoliyati, intellektual salohiyatli barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta’lim tizimida milliy g‘oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish shuningdek, ularning umuminsoniy qadriyatlar, mehr-muruvvat, bag‘rikenglik, vatanparvarlik, sadoqat kabi yuksak insoniy fazilatlarini rivojlantirishning pedagogik ta’sir vositalari orqali yoritilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются педагогические возможности развития у учащихся компетентности общечеловеческих ценностей, ее сущность и анализ, духовно-просветительская деятельность общества, воспитание зрелого молодого поколения, обладающего интеллектуальным потенциалом, совершенствование знаний и размышление о национальной идее в системе непрерывного образования, а также через педагогические средства развитие высоких человеческих качеств, таких как общечеловеческие ценности, доброта, толерантность, патриотизм, лояльность.

Summary:

This article examines the pedagogical possibilities of developing students' competence in universal values, its essence and analysis, spiritual and educational activities of society, education of a mature young generation with intellectual potential, improvement of knowledge and reflection on the national idea in the system of continuous education, as well as through pedagogical means the development of high human qualities such as universal values, kindness, tolerance, patriotism, loyalty.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim va fan sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh negizida yosh-avlodni ya'ni bo'lajak kadrlarni kompetentli qilib tarbiyalash eng birinchi masala sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvarda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatlari hamda xalqiga qilgan Murojaatnomasida yosh-avlodning zamonaviy kasb egasi va kompetentli shaxs sifatida tarbiyalanishi masalasiga to'xtalib: shunday ta'kidlagan edi, "har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta'minlaydigan yosh avlodning sog'lom va barkamol bo'lib voyaga yetishi hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko'lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor yoshlarimizga tayanamiz" deb ilgari surgan tashabbus va g'oyalarining asosida kompetentli shaxs maslasi muhim hisoblanadi.

1. Ma'lumki, Avlod va ajdodlarimiz yaratgan qadrlash mezonlarining tarixi eng qadimgi naqlar, rivoyatlar, afsona, hikoyat, dostonlarga, ya'ni halq og'zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Spitamen, Muqanna va Jaloliddin Manguberdi tug'risidagi asarlarda, Alpomish, To'maris va Shiroq tug'risidagi afsona va dostonlarda vatanparvarlik, xalq va yurt ozodligi uchun fidoyilik kabi ko'plab umuminsoniy qadriyatlar tasvirlangan. Ma'naviy merosimizning yorqin namunasi – «Avesto» zardo'shtiylikning muqaddas kitobi bo'lganligidan, unda bu dinning qadriyatlar tizimi, qadrlash mezonlari, o'sha davrdagi milliy g'oyalar yorqin ifodalangan.

2. Shuningdek, Yangi O'zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirish shiddat bilan rivojlanib globallashib integratsiyalanayotgan dunyo shiddat bilan o'zgarib, milliy o'zlikni anglashi, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, shaxs ma'naviyatini mustahkamlash jarayonlarida turli yot g'oyalarning salbiy ta'siri ortib, odamlarning ongi-shu'uri va qalbi uchun kurash kuchayib borayotgan bir davrda ta'lim-tarbiya, targ'ibot va tashviqot ishlari jarayonida umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, milliy g'oya, millat va ularning o'zaro bog'liqligi masalasining dolzarbligi yanada oshmoqda. Xalqning ma'naviy hayotida o'zligini anglash muhim o'rin tutadi. Shunday ekan, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni rivojlantirishda ayni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalanishini ta'lim-tarbiya jarayonining avvalo, milliy o'z-o'zini anglashining mazmun-mohiyatini, xalq, millat tushunchalari hamda ularning o'zaro aloqadorlik jihatlariga alohida e'tibor qaratish lozimligi qayd etilmoqda.

Demak, bizning nazarimizda ilmiy izlanishlar natijasi o'laroq umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilik alohida ta'rif berish va uni rivojlantirish sharoitlarini aniqlashga e'tibor qaratilgan bo'lib, u umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlilikni jamiyatning ma'naviy hayotida alohida o'rin egallaydi chunki, ijtimoiy hayot bilan bog'liq murakkab vazifalarni haletish qobiliyatlarini rivojlantirish

muhim ahamiyat kasb etadi. Umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish talabalar ma'naviy dunyoqarashiga oid hodisa sifatida talqin qilish va milliy o'zlikni anglash kompetensiyalari ta'rifi motivatsion-qadriyatli, kognitiv-faoliyatli komponentlarning o'zlashtirish natijasiga erishish orqali rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, o'sib kelayotgan yosh-avlod tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviy-ruxiy kamolot, milliy o'zlikni anglash asosiy komponenti sifatida o'zaro a'loqalar maydoniga chiqib, ijtimoiy-tartib doirasida belgilangan hulq-atvor va ijtimoiy hayot faoliyatning uzviy va uzluksizligi sifatida alohida o'rin egallaydi.

Ma'lumki, Yangi O'zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish ta'lim jarayonida talabalarga, vatanparvarlik, milliy iftihar ruhida shakllanadigan bilishning o'ziga xos shakllaridan biridir deb etirof etish mumkin. Demak, shaxsning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, jamiyat, ijtimoiy qatlami, siyosiy partiya va boshqa fuqarolik jamiyati institutlarining muayyan maqsadlari ifodasi, ularni bu yo'lda birlashtirishi, uyushtirishi, faoliyatga undashi, safarbar qilishi» deb ifodalab o'tgan.

Demak, Yangi O'zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishning asosiy maqsadi yoshlarda bunyodkor g'oyalarning mazmun-mohiyatan sog'lom yoki nosog'lom, ezgu yoki yovuz, bunyodkor yoki buzg'unchi g'oyalarning bo'lishi mumkinligini yoritish hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalanishi muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda. Bizga ma'lumki, umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish talabalarning kundalik fikrlaridan farqli yana o'z tafakkurida paydo bo'lsada, keng jamoatchilik manfaatlarini ifoda etishda o'z milliy qadriyatlari asosida tarbiyalansa muhim o'rin tutadi. Demak, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish asosiy omil sifatida o'ziga ishonch va e'tiqodga aylanib e'tirof etilganligi sababli talabalarni vatanga sadoqat ishonch, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol topishi, qadrlar tayyorlashda mamlakat taqdiri uchun jon kuydiradigan kadrlar etib tarbiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni // PF-5847-son .
2. Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti. Pedagogik atamalar lug'ati. T.: 2008 y. b – 28-29.
3. Rumi J. Ma'naviy masnaviy. Muhammad tarjimas. Tehron, 2001 yil, 7-b. Forscha-o'zbekcha lug'at.
4. Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar.. (kadrlar tayyorlash milliy dasturi vazifalari doirasida). T.: 2002.-19 b.
5. Hutmacher W.. Key competencies for:.. Europe // Report of the Symposium Berne, switzerland 27-30 march, 1996. Council for cultural cooperation a secondary education for europe. Strasburg., 1997. C.11

OLIIY TA'LIM TALABALARINING MALAKAVIY PEDAGOGIK AMALIYOTINI TASHKIL ETISH MEKANIZMLARI

Turakulova F.A.

Qo'qon davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: malakaviy pedagogik amaliyot, amaliyotchi-talaba, uch tomonlama shartnoma, qabul qiluvchi tashkilot, amaliyot rahbari, nazariy bilim, amaliy malaka, kreativ, kompetentlik, pedagog kadrlar.

Ключевые слова: квалифицированная педагогическая практика, практик-студент, трехсторонний договор, принимающая организация, руководитель практики, теоретические знания, практические навыки, креативность, компетентность, педагогический персонал

Key words: qualified pedagogical practice, practitioner-student, tripartite agreement, host organization, practice supervisor, theoretical knowledge, practical skills, creativity, competence, pedagogical staff.

Резюме:

Maqolada zamonaviy ilmiy ma'lumotlarga muvofiq pedagogika oliy ta'lim talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish mazmuni, maqsad va vazifalari, amaliyotchi talabalarga qo'yilgan talablar, zamonaviy va ilg'or pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tadbiiq etilishida xorij tajribasini o'rganish bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan va pedagogika oliy ta'lim talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish texnologiyasining modeli aks ettirilgan.

Резюме:

Содержание, цели и задачи организации квалифицированной педагогической практики студентов-педагогистов в соответствии с современными научными данными, требования к практикующим студентам, изучение зарубежного опыта применения современных и передовых педагогических технологий на практике. В статье представлена информация и отражена модель технологии организации квалифицированной педагогической практики студентов педагогических вузов.

Summary:

Content, goals and objectives of the organization of qualified pedagogical practice of pedagogical students in accordance with modern scientific data, requirements for practicing students, study of foreign experience of applying modern and advanced pedagogical technologies in practice. The article provides information and reflects the model of technology of organization of qualified pedagogical practice of students of pedagogical universities.

Oliy pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyoti - ta'lim turlari uchun yuqori malakali pedagog kadrlar tayyorlash ishining ajralmas qismidir. Oliy pedagogika ta'lim sohasi talabalarining kasbiy ko'nikma va

malakalarini rivojlantiruvchi pedagogik jarayon bo'lib, bu jarayonda amaliyotchi-talabalar olib boriladigan o'quv-tarbiya ishlarining barcha tomonlarini o'rganib tahlil qilib boradilar. Pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish tartibi to'g'risidagi NIZOMga ko'ra Oliy pedagogika ta'lim sohasi talabalari amaliyotni kasbiy xususiyatidan kelib chiqib, davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim, umumta'lim maktablari, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari, oliy ta'lim muassasalari va boshqa ta'lim muassasalarida amalga oshiradilar. Malakaviy pedagogik amaliyot davrida amaliyotchi-talabalar amaliyot o'tayotgan ta'lim muassasasi shart-sharoit va ichki tartib qoidalariga moslashish, pedagogik jamoa bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar va Oliy ta'lim muassasasini tamomlagandan keyin ish bilan ta'minlanishi nazarda tutiladi.

Pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish tartibi uch tomonlama shartnoma tuzish bilan boshlanadi. Uch tomonlama shartnoma oliy ta'lim muassasasi, talabalar va amaliyot o'tiladigan tashkilot o'rtasida tuziladi. Tuzilgan shartnomaga asosan tanlab olingan tashkilot talabalarni malakaviy pedagogik amaliyot reja-jadvali va dasturlarini to'la hajmda bajarishini ta'minlashi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratib berishi shart. Talabalarni qabul qiluvchi tashkilot shartnoma asosida malakaviy pedagogik amaliyot rahbarini tayinlaydi va amaliyotchi-talabalarga biriktirib qo'yadi. Tashkilot tomonidan belgilangan malakaviy pedagogik amaliyot rahbari o'z tajribasi bilan tashkilotda muvafaqqiyatga erishgan, o'z ishining ustasi, yangilikka intiluvchan, ko'p yillik ish tajribasiga ega umuman olgan kreativ bo'lishi lozim. Chunki, tashkilot tomonidan belgilangan malakaviy pedagogik amaliyot rahbari butun amaliyot davomida amaliyotchi-talabalarni tashkilot ichki tartib qoidalari bilan tanishtiruvchi, kasbiy amaliy ko'nikma va malakalarni rivojlantiruvchi, amaliyot davrida talabani kasbiy layoqatini baholash mas'uliyatini va uning zimmasiga yuklangan bir qator boshqa vazifalarni sidqidildan bajaruvchi xodim bo'lishi shart. Zero, oliy ta'lim talabalarining kelgisidagi pedagogik faoliyatida qanday muvafaqqiyatlarga erisha olishi aynan ularning malakaviy pedagogik amaliyoti va bu amaliyotda tashkilot tomonidan tayinlangan rahbar mahoratiga bog'liq. Oliy ta'lim talabalari oliy ta'limda faoliyat olib boruvchi ta'lim beruvchilardan mutaxassislik fanlarining nazariy tomohlarini o'rganishsa, tashkilot tomonidan biriktirilgan raxbardan egallayotgan kasblarining amaliy sirlarini o'rganadilar. Demak, malakaviy pedagogik amaliyot jarayoni talabalarning o'zlashtirgan nazariy bilimlarini amaliy ifodasidir.

Bakalavr yo'nalishlari bo'yicha pedagogik mutaxassislar tayyorlashning muhim qismi bo'lgan malakaviy pedagogik amaliyoti pedagogik oliy ta'lim muassasasi talabalarining oliy o'quv yurtida olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonining izchil davomi sanalib, bakalavriat yo'nalishlari bo'yicha olingan

nazariy bilimlarni mustahkamlash va mazkur bilim, ko'nikma va malakalarni bevosita ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'llash va kasbiy kompetenlikni shakllantirish imkoni o'rganiladi.

Oliy pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyoti ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini muvaffaqiyatli qo'llayotgan, bu borada yetarli darajada ish tajribalariga ega bo'lgan, o'quv-moddiy taminoti bugungi kun talablariga javob beradigan uzluksiz ta'lim tashkilotlarida davlat ta'lim standartlarida ko'zda tutilgan shakllarda tashkil qilinadi. Malakaviy pedagogik amaliyot oliy o'quv yurtida malakali mutaxassislar tayyorlash nuqtai nazaridan o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Malakaviy pedagogik amaliyot talabaga oliy o'quv yurtida olgan nazariy va amaliy bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish, pedagogik faoliyatni egallashda dastlabki malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirish, o'quvchilar bilan ishlash tajribasini egallashga yordam beradi. Malakaviy pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning pedagogik-psixologik fanlardan, metodika va ixtisoslik fanlaridan egallagan ilmiy-nazariy bilimlari va amaliy ko'nikmalari sinovdan o'tkazilib, talabalarning kelajakdagi pedagogik faoliyatida ijodiy qo'llay bilishga tayyorlaydi. Malakaviy pedagogik amaliyotga nazariy va amaliy ta'limga oid o'quv rejani to'liq bajargan talaba yuboriladi.

Bakalavr yo'nalishlari bo'yicha pedagogik mutaxassislar tayyorlashning muhim qismi bo'lgan pedagogik amaliyot ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini muvaffaqiyatli qo'llanayotgan, bu borada yetarli darajada ish tajribalariga ega bo'lgan, o'quv-moddiy ta'minoti bugungi kun talablariga javob beradigan uzluksiz ta'lim tizimining barcha tashkilotlarida o'tkaziladi. Bo'lajak pedagog-kadrlarning nazariy bilimlari malakaviy pedagogik amaliyotning turli shakllarini amalga oshirish jarayonida mustahkamlanadi. Ana shu sababli malakaviy pedagogik amaliyotni tashkil etishda bilim va tajribaning uyg'unligiga tayanish muhimdir. Pedagogika, psixologiya va metodika fanlarini mufaqfiyatli o'zlashtirgan talabalar real ta'lim sharoitida ta'lim oluvchilarni ilmiy bilimlar bilan birga ma'naviy-axloqiy tarbiyalash ishlarida hech qanday qiyinchiliklarga duch kelmaydi. Ya'ni malakaviy pedagogik amaliyot davrida, o'quv mashg'ulotlarining tarbiyaviy maqsadini belgilash, tarbiyaviy ishni tashkil etish, tarbiyaviy tadbirlarni o'tkazish bo'yicha o'zlarida amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qiladilar.

Oliy pedagogika ta'lim sohasi talabalarini malakaviy pedagogik amaliyot davrida o'z mutaxassisligi bo'yicha ilmiy va nazariy bilimlarni tajriba sinovdan o'tkazadi, dars va mashg'ulotlarni tashkil qilishning ilmiy – metodik tomonlarini o'zlashtiriradi, fan va mashg'ulot mavzulari bo'yicha bayon etiladigan nazariy ma'lumotlar asosida bilim berish, iqtidor hosil qilish, ularda fanga, borliqqa,

ilmga nisbatan qiziqish uyg'otish va ijobiy fikrni tarbiyalash, Vatanga muhabbat tuyg'usini yuzaga keltirishning amaliy usullarini tatbiq etishning yo'l-yo'riqlarini o'zlashtirib oladilar.

Malakaviy pedagogik amaliyot jarayonida talaba ta'lim muassasasi an'analari bilan tanishadi, ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganadi, uni o'zining amaliy faoliyatida tatbiq qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi, eng muhimi, o'quv va tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish, dars va mashg'ulotlarda qo'llaniladigan darslik va metodik qo'llanmalardan foydalanish yo'l-yo'riqlarini o'rganadi. Bulardan tashqari, tarbiyaviy, o'quv-uslubiy ishlarni tashkil qilish, uni o'tkazish, o'quvchilarning to'garaklariga rahbarlik qilish, istedotli o'quvchilar bilan ishlash va ularning fanga nisbatan qiziqishlarini o'stirish bilan bog'liq bo'lgan o'quv – tarbiyaviy ishlarning uslubiy yo'llarini o'zlashtiradi.

Malakaviy pedagogik amaliyotda faol ishtirok etishni ta'minlash talabaning ta'lim muassasasini boshqarishning ilmiy asosini o'rganishga o'quv jarayonining samarali usullarini joriy qila bilishga imkon beradi.

Malakaviy pedagogik amaliyotni o'tash uchun nazariy va amaliy ta'limning o'quv rejalarini to'la bajargan talabalarga ruxsat beriladi.

Oliy pedagogika ta'lim sohasi talabasi malakaviy pedagogik amaliyotdan oldin fakultet metodistlaridan amaliyot kundaligi va dasturini olishi hamda bajarishi lozim bo'lgan ta'limiy-tarbiyaviy ishlarning mohiyati bilan tanishib tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxatini olishi kerak.

Oliy pedagogika ta'lim sohasi talabasi malakaviy pedagogik amaliyot davrida quyidagilarni bajarishi shart:

- ta'lim tashkilotining ichki tartib – qoidalariga rioya qilish, malakaviy pedagogik amaliyot dasturida ko'zda tutilgan vazifalarni to'liq bajarish;
- ta'lim tashkiloti rahbari va ilmiy bo'lim mudirining hamma topshiriqlarini bajarish hamda o'qituvchilar va amaliyot boshlig'ining ko'rsatmalariga amal qilish;
- ta'lim tashkiloti (sinf, (guruh)lar, laboratoriyalar, o'quv ustaxonalari, ta'lim muassasasi uchastkasi va sanitariya uchastkalar) bilan batafsil tanishish;
- ta'lim tashkilotining o'quv - tarbiyaviy ish rejalarini o'rganib chiqish;
- sinf (guruh) o'quvchilari va ularning davomati bilan tanishish;
- mutaxassisligi bo'yicha sinov darslarini o'tkazish;
- malakaviy pedagogik amaliyot davrida fan o'qituvchilarining darslariga qatnashish, kuzatish va tahlilini qilish;
- darsdan tashqari ishlar(daftar va kundaliklarni to'ldirish);
- o'quvchilarning uylariga borish va ularning ota-onalari bilan suhbatlar uyishtirish, ta'lim tashkilotlarida majlislarini o'tkazishda faol ishtirok etish;
- o'zlashtirishi past o'quvchilar bilan qo'shimcha darslar tashkil etish;

- ta'lim tashkilotida madaniy – ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarni bajarish;
- malakaviy-pedagogik amaliyot kundaligini muntaazam yuritish;
- malakaviy pedagogik amaliyotda bajarilgan hamma ish amaliyotchi talabani o'quv – tarbiyaviy ishlar mavzusi - tematik rejasida o'z ifodasini topmog'i lozim.

Malakaviy pedagogik amaliyot Pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish tartibi to'g'risidagi NIZOMning 6-bobi Malakaviy pedagogik amaliyotni yakunlash [1] tartibida ko'zda tutilgan quyidagi qoidalar asosida yakunlanadi:

- Malakaviy pedagogik amaliyot yakunida amaliyotchi-talaba yozma ravishda pedagogik amaliyot dasturi bo'yicha tayyorlagan hisobotni hamda uni qabul qiluvchi tashkilot rahbari tomonidan imzolangan kundaligi, hisoboti bilan birga amaliyotdagi faoliyati bo'yicha olgan bahosi rasmiylashtirilgan qaydnomani asl nusxasini OTM dekaniga belgilangan muddatda topshiradi.

- Amaliyotchi-talabani malakaviy pedagogik amaliyotini baholash jarayoni uni qabul qiluvchi tashkilot rahbari tomonidan o'tkaziladi va fakul'tet dekani, tegishli kafedra mudiri, malakaviy amaliyot va hamkorlik bo'limi vakili ishtirokida "Amaliyotchi portfoliosi" bilan muvofiqlashtiriladi.

- Malakaviy pedagogik amaliyot natijasi bo'yicha baho talabani kursdan kursga o'tishi va stipendiya belgilashda hisobga olinadi.

- Malakaviy pedagogik amaliyot o'quv dasturida belgilangan tartibda baholanadi.

Amaliyot davrida amaliyotchi talabani amaliyot dasturida belgilangan vazifalarni bajarishi "Amaliyotchi portfoliosi"da joriy baho (ball) sifatida belgilab boriladi va ushbu baholar hisobot himoyasi bo'yicha baholanishida inobatga olinadi.

- Malakaviy pedagogik amaliyot yakuni OTM tegishli fakul'tet kengashida muhokama qilinadi va zarur hollarda qabul qiluvchi tashkilotlarning vakillari ishtirok etishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Pedagogika ta'lim sohasi talabalarining malakaviy pedagogik amaliyotini tashkil etish tartibi to'g'risida NIZOM.

2. <https://www.morebooks.shop/store/ru/book/malakaviy-pedagogik-amaliyotni-tashkil-etish-va-otkazish/isbn/978-3-639-78105-2>.

3. Dilafruz Ahmadovna Sayfullayeva. "Methodology of using innovative technologies in technical institutions". Psychology and education. Scopus International Journal.(2021) 58(1)

4. Bo'ronov M., Qurbaniyozov G. Pedagogik amaliyot-ixtisoslik kamoloti- Nukus, «Bilim», 1995

5. Gorskaya G.I. Organizatsiya uchebno-vospitatel' nogo protsessa v shkole - Moskva, «Prosveshchenie», 1977.

6. Zunnunov A. Pedagogik tadqiqot metodikasi, -T.: 2000.

7. Ksenzova G.Yu. Innovatsionnie texnologii obucheniya I vospitaniya shkol'nikov. M.: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2005.

O'QUVCHILARDA ESSE YOZISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

Kabulov I.Sh.

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti*

Tayanch so'zlar: esse, yozma nutq, ko'nikma, bilim, malaka, mezonlar, bosqichlar, tanqidiy fikrlash, kreativlik.

Ключевые слова: эссе, письменная речь, навыки, знания, умения, критерии, этапы, критическое мышление, креативность.

Key words: essay, written speech, skills, knowledge, qualifications, criteria, stages, critical thinking, creativity.

Резюме:

Maqolada umumta'lim maktab o'quvchilarining yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish, xususan, esse yozish malakasini hosil qilish mezonlari, bosqichlari, usul va vositalarini ishlab chiqish, takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar bayon qilingan.

Резюме:

В статье приведены рекомендации по развитию и совершенствованию навыков письменной речи учащихся общеобразовательных школ, в частности критерии, этапы, методы и средства формирования навыков написания эссе.

Summary:

The article presents recommendations for developing and improving written speech skills in secondary school students, particularly the criteria, stages, methods, and means of forming essay writing skills.

Kompyuter texnologiyalari qanchalik rivojlanmasin, yozma savodxonlikning ahamiyati oshib boraveradi. Tilshunos olim N.Mahmudov til va tafakkur, til va madaniyat, til va gapiruvchi inson o'rtasidagi bunday uzviy, ikki tomonlama va muntazam aloqa, grammatika va tafakkurning o'zaro uyg'un munosabati bugun ham, ayniqsa, antroposentrik talqinlarda alohida e'tirof etilayotganini ta'kidlab, G.A.Zolotovanning "Grammatika ilmi – filologiyaning bir qismi, bu ilm turli paradigmalar, qoidalar va taqiqlar to'plami emas, balki til qurilishiga, matnlar qurilishiga, insonning tafakkur qurilishiga kirish uchun kalitdir" degan fikrini keltirib o'tadi [1:8]. "...turli mavzu va uslubdagi matnlar yuzasidan yozma

topshiriqlar bajarish o'quvchining yozma nutq haqidagi bilimi, tasavvurlarini kengaytiradi. Bunday topshiriqlar matndan ma'lum kommunikativ vazifada qo'llangan so'z va so'z birikmalarini topish, ularning nima uchun qo'llanganiga izoh berish, matn ichidan matnning bir butunligini ta'minlab turishga xizmat qiladigan vositalarni aniqlash, matn va uning boshqa muallif tomonidan yozilgan bayonini qiyoslash kabi mashqlar yozma nutqning charxlanishiga xizmat qiladi"[2:62-63]

S.Dolimov insho nutqni to'g'ri qurish hamda fikrni aniq ifodalashga o'rgatish, mavzuga mos material to'plash, qiziqarli, ahamiyatli, haqiqiy borliqni aks ettiradigan voqealar rivojida ketma-ketlikni belgilash, reja tuzish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga xizmat qilishi haqida fikr yuritilgan [3:103]. Lekin insho va uni tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslari ishlab chiqilmagan. Bundan tashqari, insho yozish asnosida o'quvchilarda shakllantirilishi lozim bo'lgan ko'nikmalarni sobiq sovet davri adabiy ta'limi maqsadiga muvofiq tarzda tashkil etish nazarda tutilgan.

S.Ismatova umumiy o'rta ta'limning yuqori bosqichida inshoni tashkil etishga qaratilgan bo'lib, unda, asosan, adabiy mavzudagi insholar yozdirishga e'tibor qaratgan [4:62]. Insho nazariyasi va uni tashkil etish yuzasidan bir qator ma'lumotlar keltirilgan bo'lsada, davr nuqtayi nazaridan bir tomonlama yondashilganlik ko'zga tashlanib turibdi.

Yozma savodxonlikni rivojlantirish uchun bugungi kun talabiga ko'ra "esse" yozish ko'nikmasini rivojlantirish lozim.

"Esse" so'zi o'zbek tiliga fransuz tilidan kirib kelgan va tarixan lotincha exagium (tortish) so'ziga borib taqaladi. Fransuz tilidan so'zma-so'z tajriba, sinov, urinish, eskiz, esse so'zlari bilan tarjima qilinishi mumkin. Esse – bu ma'lum bir masala yoki masala bo'yicha individual taassurotlar va mulohazalarni ifoda etadigan va mavzuni aniq yoki to'liq talqin qilishni talab qilmaydigan kichik hajmdagi erkin kompozitsiyaga ega nasriy asar.

Essening ba'zi belgilari: muayyan mavzu yoki savolning mavjudligi. Keng ko'lamli muammolarni tahlil qilishga bag'ishlangan asar, ta'rifiga ko'ra, esse janrida bajarilmaydi. Esse ma'lum bir masala yoki masala bo'yicha individual taassurotlar va mulohazalarni ifodalaydi va mavzuni aniq yoki to'liq talqin qilishni talab qilmaydi. Qoida tariqasida, esse biror narsa haqida yangi, subyektiv ma'noga ega so'zni o'z ichiga oladi, bunday asar falsafiy, tarixiy-biografik, publitsistik, adabiy-tanqidiy, ilmiy-ommabop yoki sof badiiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Essening mazmuni birinchi navbatda muallifning shaxsiyatini – uning dunyoqarashi, fikrlari va his-tuyg'ularini baholaydi.

Ushbu janr soʻnggi yillarda ommalashdi. Esse janrining yaratuvchisi M. Montenedir. U bugungi kunda tez-tez topshiriq sifatida taqdim etiladi va hujjatlar toʻplamining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir (oʻquv yurtiga kirish yoki ishga joylashishda). Esselar tanlovi eng yaxshilarning xilma-xilligidan eng yaxshisini tanlashga yordam beradi. Yosh mutaxassis uchun esse yozish ham muhimdir.

Essening maqsadi mustaqil ijodiy fikrlash va oʻz fikrlaringizni yozma ravishda taqdim etish kabi koʻnikmalarni rivojlantirishdir. Esse yozish juda foydali, chunki bu muallifga fikrlarni aniq va toʻgʻri shakllantirishni, maʼlumotlarni tuzishni, asosiy tushunchalardan foydalanishni, sabab-oqibat munosabatlarini taʼkidlashni, tajribani tegishli misollar bilan tasvirlashni, oʻz xulosalarini asoslashni oʻrganishga imkon beradi.

Dalillar – bu faktlar, ijtimoiy hayot hodisalari, voqealar, hayotiy vaziyatlar va hayotiy tajribalar, ilmiy dalillar, olimlarning fikriga havolalar va boshqalar. Har bir tezis foydasiga ikkita dalil keltirish yaxshiroqdir: bitta dalil noaniq koʻrinadi, uchta dalil qisqalik va tasvirga yoʻnaltirilgan janrda taqdimotni "ortiqcha yuklashi" mumkin. Shunday qilib, esse halqa tuzilishini oladi (tezislar va argumentlar soni mavzuga, tanlangan rejaga, fikrni rivojlantirish mantigʻiga bogʻliq): kirish tezis, dalillar tezis, dalillar tezis, dalillar xulosa.

Esse yozishda quyidagi fikrlarni ham hisobga olish kerak: Kirish va xulosa muammoga eʼtibor qaratishi kerak (kirish qismida u qoʻyiladi, xulosada muallifning fikri umumlashtiriladi). Paragraflarni, qizil chiziqlarni tanlash, paragraflarning mantiqiy aloqasini oʻrnatish kerak: bunda ishning yaxlitligiga erishiladi. Taqdimot uslubi: esselar hissiyot, ekspressivlik, badiiylik bilan ajralib turadi. Mutaxassislarning fikriga koʻra, toʻgʻri effekt qisqa, sodda, intonatsiya jihatidan xilma-xil jumlar, tinish belgisidan mohirona foydalanish talab qilinadi. Biroq, uslub shaxsiy xususiyatlarni aks ettiradi, buni eslash ham foydalidir.

Esse yozishni boshlashdan oldin quyidagi savollarga eʼtibor bering. Ularga berilgan javoblar sizga esseda yozishga arziydigan narsalarni teranroq aniqlash imkonini beradi: Esseda shaxsiy fazilatlariz yoki qobiliyatlaringizga toʻxtalib, oʻzingizdan soʻrang: men taniganlarimdan u yoki bu sifat bilan farq qilamanmi? bu sifat qanday namoyon boʻldi? Oʻz faoliyatingiz haqida: meni bu faoliyat bilan shugʻullanishga nima majbur qildi? nega men buni davom ettirdim? Siz aytib oʻtgan hayotingizdagi har bir voqea haqida: nega men bu voqeani esladim? bu meni shaxs sifatida oʻzgartirdimi? bunga qanday munosabatda boʻldim? bu men uchun vahiy boʻlganmi; men ilgari bilmagan narsammi? Siz aytib oʻtgan har bir kishi haqida: nega men bu odamni aniq

nomladim? men u kabi bo'lishni xohlaymanmi? men uning qanday fazilatlariga qoyil qolaman? ularga bir narsa aytilganmi, men butun umrim davomida eslayman? men o'z qarashlarimni qayta ko'rib chiqdimmi? Sizning har bir afzalligingiz va sizga yoqmaydigan narsalar haqida: nega menga yoqadi yoki yoqmaydi? bu holat mening hayotimga katta ta'sir ko'rsatdimi? Sizning har bir muvaffaqiyatsizligingiz haqida: natijada nimani o'rgandim? ushbu vaziyatdan qanday foydali narsalarni olib chiqdim?

Essening tasnifi. Essening mazmuni nuqtayi nazaridan quyidagilar mavjud: falsafiy, adabiy-tanqidiy, tarixiy, badiiy, badiiy-publitsistik, ma'naviy va diniy va boshqalar. Adabiy shaklda esselar quyidagicha ko'rinadi: sharhlar, lirik miniatyura, eslatmalar, kundalik sahifalari, xatlar va boshqalar. Shuningdek, esselar mavjud: ta'riflovchi, hikoya, refleksiv, tanqidiy, analitik va boshqalar.

Bunday holda, esse janrida bajarilgan asarning kompozitsion xususiyatlari asoslanadi. Va nihoyat, esselarni ikkita katta guruhga tasniflash taklif qilindi: shaxsiy, subyektiv esse, bu yerda asosiy element muallif shaxsining u yoki bu tomonini ochib berishdir, esse obyektiv bo'lib, unda shaxsiy tamoyil tavsif mavzusiga yoki biron bir g'oyaga bo'ysunadi. Yosh mutaxassisning ma'lum bir mavzu bo'yicha essesi ikkinchi guruhga tegishli. Esse belgilari: janrning ba'zi umumiy xususiyatlarini ajratish mumkin, ular odatda ensiklopediyalar va lug'atlarda keltirilgan: hajmi ixcham. Albatta, qat'iy chegaralar mavjud emas. Esse hajmi – kompyuterda terilgan matnning uch-yetti sahifasida bo'ladi. Masalan, Garvard biznes maktabi ko'pincha esselarni atigi ikki sahifada yozadi. Rossiya universitetlarida o'n sahifagacha bo'lgan esselarga ruxsat beriladi, ammo matn yozma shaklda yoziladi. Muayyan mavzu va uning subyektiv talqini ta'kidlangan. Esse mavzusi har doim aniq. Esseda ko'plab mavzular yoki g'oyalar (fikrlar) bo'lishi mumkin emas. Bu faqat bitta variantni, bitta fikrni aks ettiradi. Va uni rivojlantiradi. Bu bitta savolga javob.

Erkin kompozitsiya essening muhim xususiyatidir. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, esse tabiatan shunday tuzilganki, u hech qanday rasmiy ramkaga sig'maydi.

Hikoyaning qulayligi. Esse muallifi uchun o'quvchi bilan ishonchli muloqot uslubini o'rnatish muhimdir; tushunish uchun u ataylab murakkab, tushunarsiz, keraksiz qat'iy tuzilmalardan qochadi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, faqat mavzuni yaxshi biladigan, uni turli tomonlardan ko'radigan va o'quvchiga uning fikrlashining boshlang'ich nuqtasiga aylangan hodisaga to'liq emas, balki ko'p qirrali qarashni taqdim etishga tayyor bo'lgan kishi yaxshi esse yozishi mumkin. Paradokslarga moyillik. Esse o'quvchini (tinglovchini) hayratda qoldirish uchun mo'ljallangan – bu ko'plab tadqiqotchilarning fikriga

ko'ra uning majburiy sifati. Esseda aks ettirilgan fikrlashning boshlang'ich nuqtasi ko'pincha aforistik, yorqin bayonot yoki paradoksal ta'rif bo'lib, tom ma'noda bir qarashda shubhasiz, ammo bir-birini istisno qiladigan bayonotlar, xususiyatlar, tezislar uchun keladi.

Ichki semantik birlik ehtimol, bu janrning paradokslaridan biridir. Tarkibda erkin, subyektivlikka yo'naltirilgan esse, shu bilan birga, ichki semantik birlikka ega, ya'ni, asosiy tezislari va bayonotlarning izchilligi, dalillar va uyushmalarning ichki uyg'unligi, muallifning shaxsiy pozitsiyasi ifodalangan hukmlarning izchilligi. Og'zaki nutqqa yo'naltirish, shu bilan birga, esseda jargon, formulali iboralar, so'zlarni qisqartirish, juda beparvo ohangdan foydalanishdan qochish kerak. Esse yozishda ishlatiladigan til jiddiy qabul qilinishi kerak. Shunday qilib, esse yozishda uning mavzusini aniqlash (tushunish), har bir paragrafning kerakli hajmi va maqsadlarini aniqlash muhimdir. Asosiy fikr yoki yorqin ibora bilan boshlagan ma'qul. Vazifa darhol o'quvchining (tinglovchining) e'tiborini jalb qilishdir. Bu yerda ko'pincha qiyosiy allegoriya qo'llaniladi, bunda kutilmagan fakt yoki voqea essening asosiy mavzusi bilan bog'liq.

Esse yozish qoidalari. Esse yozishning rasmiy qoidalaridan faqat bir narsani nomlash mumkin - sarlavha mavjudligi. Essening ichki tuzilishi o'zbochimchalik bilan bo'lishi mumkin. Bu yozma ishning kichik shakli bo'lgani uchun, oxirida xulosalarni majburiy takrorlash talab qilinmaydi, ular asosiy matnga yoki sarlavhaga kiritilishi mumkin.

Argumentatsiya muammoni shakllantirishdan oldin bo'lishi mumkin. Muammoni shakllantirish yakuniy xulosaga to'g'ri kelishi mumkin. Har qanday o'quvchiga qaratilgan essedan farqli o'laroq, u "men bu haqda gaplashmoqchiman...", va tugaydi men quyidagi xulosalarga keldim..., Umumiy ma'noda muhokama qilinadigan narsani allaqachon tasavvur qilgan bo'lishi kerak. Bu esse muallifiga yangisini ochishga e'tibor qaratish va taqdimotni xizmat tafsilotlari bilan bezovta qilmaslik imkonini beradi.

Esse yozishda xatolar. Sinovlardan farqli o'laroq, esselar bir nechta tanlov formatini o'z ichiga olmaydi (bu yerda sizga tanlash uchun bir nechta javob variantlari mavjud). Esse yozish vaqti cheklanmagan, siz uni ko'p marta qayta yozishingiz, do'stlaringizdan essenini o'qishini so'rashingiz mumkin. Barcha imkoniyatlardan foydalangan holda keng tarqalgan xatolardan qochishga harakat qilinishi lozim.

Esse odatdagi klishelar bilan tavsiflanadi: mehnatsevarlik va qat'iyatlilikning ahamiyati, xatolar ustida o'qish va boshqalar.

Uzun jumlar. Taklif qancha uzoq bo'lsa, shuncha yaxshi bo'ladi - ba'zi nomzodlar shunday deb o'ylashadi. Biroq, bu haqiqatdan yiroq. Uzoq iboralar

hali muallifning to'g'riligini isbotlamaydi va qisqa jumlar ko'pincha katta ta'sir ko'rsatadi. Esseda uzun iboralar qisqa iboralar bilan almashtirilsa yaxshi bo'ladi. Esseni ovoz chiqarib o'qishga harakat qiling. Agar o'zingizning nafas olayotganingizni his qilsangiz, paragrafni kichikroq paragraflarga bo'ling.

Esseni tekshirish. Esseni yozishda uning birinchi versiyasini tekshirish katta ahamiyatga ega. Qoralamani yozishda sizning asosiy vazifangiz argumentatsiyani ishlab chiqish, asosiy fikrlarni jilolash va ularni qat'iy ketma-ketlikda joylashtirish, ularni tasviriy materiallar yoki yordamchi ma'lumotlar bilan birga olib borish va h.k. Birinchi variantni yozgandan so'ng, unga bir-ikki kun yotishiga ruxsat bering, so'ngra qaytadan tekshirish va takomillashtirish ishiga qayting.

Esseni tekshirishda, birinchi navbatda, muhim fikrlarga e'tibor bering:

Avvalo, esse subyektiv janr ekanligini unutmaslik kerak, shuning uchun uni baholash subyektiv bo'lishi mumkin. Taqdim etilgan ma'lumotlar:

Qaysi savolga javob berishingizdan qat'iy nazar, siz aniq maqsadlarga erishishingiz kerak. Sizdan esse yozayotganda quyidagilarni yodda tutishingiz kutiladi:

Men berilgan savolga javob berdimmi?

Men o'z fikrlarimni qanchalik aniq va tushunarli bayon qildim?

Men yozgan narsalar tabiiymi, xatolar qaerda?

Siz ham ishonch hosil qiling:

O'z karyeralarini ma'lum bir yo'nalishda qurish istagini namoyish etdi.

Hikoyaga sizni boshqa nomzodlar massasidan ajratib turadigan birdan uchtagacha fazilatlar, kuchli tomonlar, xarakterli xususiyatlar kiritilgan.

Ish beruvchi sizni o'z biznesiga taklif qilishi uchun kamida bitta kuchli dalil keltirdi.

Muloqot / yozish qobiliyatlari. Esselar, shuningdek, fikrlarni qog'ozga tushirish qobiliyatingizni va yozish qobiliyatingizni sinab ko'rish uchun mo'ljallangan. Mutaxassislarni tanlash bo'yicha maslahatchi shunday deydi: "sizning esseyingiz sizni kelajakdagi yozuvchi yoki filolog sifatida tavsiflamasligi kerak, siz kelajakdagi rahbar, menejersiz. Biznesda muvaffaqiyat qozonish uchun o'z g'oyalarini yaxshi taqdim etish qobiliyati muhim va boshqa odamlar bilan osongina muloqot qiladiganlar ularni qog'ozda ifoda etish qobiliyatiga ega.

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, ko'pincha bitiruvchilar, abituriyentlar kimgadir o'xshab ko'rinishni xohlashadi: yetakchi, yetuk shaxs, ular shunchaki inson bo'lishni unutishadi.

Individuallik. Komissiya (ish beruvchi) barcha hujjatlar uchun ma'lum bir shaxsning qiyofasini ko'rishini ta'minlashning yagona usuli bu essegа shaxsiy, noyob elementni kiritishdir. Sizning esselaringiz darhol yanada qiziqarli va diqqatni tortadi. Ular yuzlab boshqa da'vogarlardan ajralib turishga yordam beradi.

O'ziga xos xususiyatlar / o'ziga xoslik / qiziqarli, kulgili narsa.

Mutaxassislarning fikrigа ko'ra, bitiruvchilar (abituriyentlar) ruxsat etilgan darajadan oshib ketishidan qo'rqmasliklari kerak, o'zingiz bo'lish yaxshiroqdir. Ko'pincha bitiruvchilar to'g'ri taassurot qoldira olamanmi yoki yo'qmi, deb tashvishlanadilar, shuning uchun ular essedan ularni ajoyib qiladigan hamma narsani olib tashlashadi. Bitiruvchilar nuqtayi nazaridan juda xavfsiz, esselarni o'qish juda zerikarli hisoblanadi.

Umuman, maktab bitiruvchilari kelajakda yaxshi faoliyat yo'nalishlarini tanlamoqchi bo'lishsa, nufuzli oliy ta'lim va ish beruvchi huzuriga borganda o'zini to'la namoyon qilish uchun essedan foydalanishi mumkin. Yozib berilgan esse bitiruvchi yoki ishga kiruvchining nimaga qodirligi, fikrlash darajasini namoyon qiladi. Shuning uchun ona tili darslarida esse yozishga alohida e'tibor berish zarur.

Adabiyotlar:

1. Mahmudov N. Til ilmi va ta'limining muntazamligi // Til va adabiyot ta'limi. 2021. № 10. – 8-6.
2. Azimova I. O'zbek tilidagi gazeta matnlari mazmuniy pertsepsiyasining psixolingvistik tadqiqi. Filol.fan.nomz...diss. – Toshkent, 2008. – 62–63-b.
3. Долимов С. Таълимий баён ва иншо. – Т.: Ўқитувчи, 1968. –Б.103.
4. Исматов С. Ўрта мактабларнинг юкори синфларида иншо. –Т.: Ўқитувчи, 1973. –Б.62.

NASRIY ASARLARNI O'QITISHDA O'QUVCHILARNI IJODIY FIKRLASHGA O'RGATUVCHI SAVOL VA TOPSHIRIQLARNING AHAMIYATI

Avezbayeva J.

Berdaq nomidagi Qoraqalpog' davlat universiteti assistent o'qituvchisi

Таянч сўзлар: intellektual rivojlanish, psixologik mexanizmlar, integratsion yondashuv, epik asarlar, badiiy tahlil, ijodiy fikrlash, pragmatik savollar.

Ключевые слова: интеллектуальное развитие, психологические механизмы, интегративный подход, эпические произведения, художественный анализ, творческое мышление, прагматические вопросы.

Key words: intellectual development, psychological mechanisms, integrative approach, epic works, artistic analysis, creative thinking, pragmatic questions.

Резюме:

Ushbu maqolada adabiy ta'limda integratsion yondashuv asosida o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantiruvchi o'quv topshiriqlari ustida ishlash bo'yicha metodik tavsiyalar berildi. Nasriy asarlar ustida ishlash orqali o'quvchilarda o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantiruvchi savol va topshiriqlar tizimi ishlab chiqilishi hamda ulardan foydalanish metodikasiga oid fikrlar bildiriladi.

Резюме:

В статье даны методические рекомендации по работе над учебными задачами, развивающими читательскую грамотность учащихся на основе комплексного подхода к литературному образованию. При работе над прозаическими произведениями выражаются идеи о разработке системы вопросов и заданий, развивающих у учащихся умение читать и понимать, а также методики их использования.

Summary:

The article provides methodological recommendations for working on educational tasks that develop students' reading literacy based on an integrated approach to literary education. When working on prose works, ideas are expressed about developing a system of questions and tasks that develop students' ability to read and understand, as well as methods for using them.

Adabiyot inson ruhiyatini tozalaydigan, tafakkurini, tasavvurini o'stiradigan muhim o'quv fani sifatida ta'lim tizimida o'ziga xos o'ringa egadir. Metodist olim Q.Yo'ldoshev adabiy ta'limning maqsadi nafaqat intellektual rivojlanish, balki san'at va fanning insonparvarlik salohiyatini hissiy jihatdan o'zlashtirish,

insonning san'at, fan bilan aloqa qilishi uchun zarur bo'lgan estetik va psixologik mexanizmlarni rivojlantirishdan iboratligiga e'tiborini qaratgan [1:143-147].

Taniqli metodist M.A.Ribnikova: «Metodik usullarni asar tabiati taqozo qiladi... Balladani reja asosida tahlil qilish mumkin, biroq lirik she'rni rejalashtirish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Kichkina hikoya to'liq hajmda o'qiladi va tahlil qilinadi. Romandan alohida yetakchi boblarni ajratib olamiz, ulardan birini sinfda, boshqasini uyda, uchinchisini sinchiklab tahlil qilamiz va matnga yaqin holda qayta hikoyalaymiz, to'rtinchi, beshinchi oltinchilarini tezroq tahlil qilib qisqacha qayta hikoya qilamiz, yettinchi va sakkizinchi boblarning parchalari alohida o'quvchilarning badiiy o'qishlari shaklida beriladi, epilogni sinfga o'qituvchining o'zi aytib beradi. Topishmoqlarning javobi topiladi va yod olinadi, maqollar izohlanadi hamda hayotiy misollar bilan dalillanadi, masalda esa unda ko'zda tutilgan xulosa nazarda tutilgan holda tahlil qilinadi» [2:58].

Q.Yo'ldoshevning yozishicha, «turli adabiy asarlar bilan ish yuritilganda tahlil usullari mutlaqo o'zgarib ketmaydi, lekin o'quvchining asarga yondashishi, munosabat tarsi o'zgaradi» [3:118].

Gap epik asarlar ustida borar ekan, ularda «har qanday hissiyot voqealar qa'riga berkitilgan» bo'lishiga e'tibor berish zarurati bo'ladi, chunki «qahramonlarni hayotiy voqealar og'ushida ko'rsatish xususiyati epik asarlarda insoniy kechinmmalarni tasvirlar jarayoniga joylash imkonini beradi va o'quvchidan bu sezimlarni ilg'ab olish talab qilinadi. Adabiyot o'qituvchisi o'z o'quvchilarida ayni shu malakani – epik asar zamiridagi badiiy ma'noni ilg'ay olish va mantiqiy xulosaga kela bilishni shakllantirishi muhim vazifa hisoblanadi» [3:118].

Nasriy matnlarni integrativ yondashuv asosida o'qitishda quyidagi sohalarga integratsiya qilish mumkin:

Adabiy asarning, jumladan epik turga mansub asarlarning matni ustidagi ish adabiy ta'limning o'zak masalalaridan biridir. U «o'quvchilarni badiiy adabiyot

olamiga olib kirish, tasvirlanayotgan voqealarga nisbatan muallifning munosabati va niyatlarini payqab olishga imkoniyat» [4:16] yaratadi.

Epik asarlarni tahlil qilishda ham o'quvchilarning yosh xususiyatlari, ularning adabiy tayyorgarligi asosiy o'rinda turadi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-6-sinflarida asosan eposning kichik janrlari: ertak, hikoya, qissalar, ayrim dostonlar o'rganiladi. Yirik epik asarlarni esa yuqori sinflarda o'rganilishi rejalashtirilgan. Ularning har birini o'rganishda o'ziga xos usul va shakllardan foydalanishga to'g'ri keladi.

Metodist olim Safo Matjonning guvohlik berishicha, "Ayrim o'qituvchilar epik asarlar tahlilini jo'nlashtirib, yozuvchini o'quvchi bilan yonma-yon qo'yadilar. Holbuki, o'quvchilarni yozuvchining badiiy-ijodiy olamiga boshlash zarur. Buning uchun asar tahliliga oid mustaqil ishlarni o'tkazishda o'quvchilar oldiga «qahramonning bu ishi to'g'rimi?», «Uning o'rnida bo'lganda nima qilar edingiz?» kabi ijodiy fikrlashga qaratilmagan savollar o'rniga: «Shu vaziyatda qahramon o'zini boshqacha tutishi mumkinmidi?», «Yozuvchi uni nima uchun aynan shu holatda tasvirlaydi?» singari savollar qo'yilsa, yozuvchining ijodiy laboratoriyasi bilan chuqurroq tanishishga imkon tug'iladi» [5:22-23].

Amerikalik pedagog Robert Vaytxed bu haqida shunday degan edi: "Adabiyot o'qitishning asosiy vazifalaridan biri bolalarda o'qishga mehr uyg'otishdir. Buning shartlari – yaxshi kitoblar, yaxshi dasturlar, ilhomlangan o'qituvchi va o'quvchi faoliyati, albatta, adabiyotshunoslik bilan bog'liq bilimlar ham" [6:3].

Metodist M. To'ychiyevaning o'quv topshiriqlarini takomillashtirish yuzasidan olib borgan tadqiqot ishida zamonaviy ta'lim sharoitida yo'ldosh darsliklar yaratish masalasi ham tavsiya qilinadiki, ularda asosiy darslikdan o'rin olgan kichik hajmdagi badiiy asarlar kengaytirilgan tarzda berilishi, dasturda mustaqil o'qish uchun tavsiya etilgan asarlar ham yo'ldosh darsliklarning materiali bo'lishi mumkin"ligiga urg'u qaratiladi. [7:148]

Darhaqiqat, nasriy asarlarni o'qib tushunish uchun o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga pragmatik savol va topshiriqlar berilishi kerak. Savollar shunday tuzilishi kerakki, asar mohiyati osongina ochilsin.

Nasriy matnlar bilan ishlash

Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romani yuksak badiiy asar bo'lishi bilan birga faktik materiallarga boy bo'lgani bois tarixchilar, qadimshunoslar, siyosatchilar, nutqshunoslar uchun ham zarur manba bo'la oladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bu roman ona tili va adabiyot o'qitish metodikasi, milliy pedagogika uchun ham qimmatli manba vazifasini o'taydi.

Mamlakatda uchinchi renessans ro'y berishi uchun "Taraqqiyot strategiyasi"ni amalga oshirishda barcha sohada, jumladan, ta'lim tizimida, zamonaviy kadrlar tayyorlashda tub burilishlar, samarali islohotlar, olib borish, millatni intellektual

jihatdan yuksaltirish, jamiyatda ustozning nufuzini oshirish bosh masalalardan biri bo‘lib turibdi.

Ijtimoiy tarmoqlarda rivojlangan mamlakatlarda ustozning nihoyatda qadrlanishi bilan bog‘liq ma‘lumotlar havas bilan qayta-qayta muhokama qilinmoqda. Ustozning soyasini bosib olmaslik uchun yetti qadam orqada yurish kabi yapon va boshqa intellektual jihatdan taraqqiy etgan davlatlar madaniyati targ‘ib qilinmoqda. Bu yaxshi, albatta. Ammo bizdagi mumtoz ustoz-shogirdlik an‘anasi ham bundan qolishmagan. Buni tarixiy faktlar, sodir bo‘lgan birinchi va ikkinchi renessanslar isbotlaydi. Biz bir muddat bu an‘analardan uzoqlashgan edik, ammo yaratilayotgan badiiy asarlar, jumladan, “Alisher Navoiy” kabi romanlar yana shu muhitga qaytarsa, ajab emas.

Asarda buyuk shoirning qanday yetishib chiqishi, bunga sabab bo‘lgan shaxslar, omillar va vositalar aniq ifodalangan. Bu milliy metodikamiz, qolaversa, pedagogikamiz uchun juda muhim edi.

Bugun til va adabiyot o‘qitishning zamonaviy metodikasini ishlab chiqishda mumtoz ta‘lim erishgan yutuqlaridan foydalanish lozim. E’tiborli jihati shundaki, Isajon Sultonning “Alisher Navoiy” romanida shunday o‘ziga xos yondashuvlar borki, uni bugungi til va adabiyot o‘qitishga tatbiq etish, ayniqsa adabiyot darslarida shunday suhbatlardan foydalanish katta samara beradi.

Jumladan, asarning dastlabki boblaridan birida shoirning bolalaigi, uning ta‘lim olish jarayoni, ustozning shogirdlarga munosabati, o‘quvchilarga qanday savollar berishi mahorat bilan tasvirlangan. E’tiborni tortadigan jihati shundaki, bugun o‘qituvchi o‘quvchiga berayotgan bilimi qanday ahamiyatga ega ekanligini tushuntirib o‘tirmaydi, Navoiy davrida esa, bunga alohida diqqat qilingan. O‘tilganlarni takrorlash shaklidagi dars mashg‘ulotlari odatda quyidagicha mazmundagi savollar (aqliy hujum)dan boshlanadi:

“Mudarris alik olib, darsni savol bilan boshladi:

– Ayting-chi, Qur’onni ne uchun o‘qiydurimiz?

– Alloh taoloning hukmlari bo‘lgani bois.

– Balli. Handasani-chi?

– Hisobda xatolar bo‘lmasligi uchun.

– Xo‘sh unda adabiyot-u nazmni-chi?

– Go‘zal qo‘shiqlar kuylamoq uchun.

– Xayr, deb javob qildi mudarris. Shul sababdinkim, el-ulusning, raiyatning ulug‘lari so‘zini go‘zal aytnoq uchun...” Ko‘rinib turibdiki, mudarris o‘quvchilarni fikrlashga undayapti, xato javob bersa, hafsala bilan uni tuzatib turibdi.

Mudarris yana shunday davom etadi: “Sizlarga olamning eng kuchli quroli haqida aytib beraman, – deydi mudarris. Toping-chi, nima ekan?”. Bu o‘quvchilarni fikrlashga, tafakkur qilishga undash, mashg‘ulotga qiziqtirishning eng yaxshu

usuli hisoblanadi. Qariyb olti yuz yil avval amalda qo‘llangan. Mudarris savol bergach o‘quvchilar har xil o‘zlari tasavvur qilgan narsalarni aytishadi:

- Manjinaq.
- Ho‘kiztumshuq.
- Fil.

Shunda mudarris yoyilib jilmayadi va: -Yo‘q, men aytmoqchi bo‘lgan narsa ulardan ham kuchli, u so‘z,- deydi.

Mudarris bolalar biladigan jonivorlardan misol keltirib, itlar uch xil tovush chiqaradi: vovullaydi, angillaydi, huradi. Shu uch tovush uning umr kechirmog‘i uchun yetarli,-deydi. Umuman, bu o‘rinda mudarris so‘zning inson hayotidagi ahamiyatini olam va odam misolida tushuntirib beradi va yo‘l-yo‘lakay o‘quvchilarga ham salmoqli savollar berib, ularning javoblarini yo olqishlab, yoki to‘ldirib boraveradi. Ayniqsa, arabcha tuya so‘zi sharhidan keyin turkiy tilning go‘zal va boy ekanligini ot so‘zi orqali yosh Alisherga ustoz Abu Abdulloh Kulohiy aniq misollar bilan (qulun, toy, ayg‘ir, biya, to‘riq, saman, tarlon, tulpor) tushuntirib beradi. So‘z va uning ma‘nolari ustida mashg‘ulot olib boriladi.

Isajon Sulton o‘z asarida mana shu jihatga alohida e‘tiborni qaratgan. Alisherning Navoiy bo‘lish jarayonini ipidan ignasigacha tasvirlab beradi. Bunga xizmat qilgan omillar va vositalarni izma iz ifodalab boradi. Bir so‘z bilan aytganda tarixiy faktlarga tayanib, ishonchli badiiy to‘qimalar keltirib, ijodiy tafakkur sohiblarini yetishtirishning milliy modelini o‘zi bilmagan holda yaratib bergan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shuni alohida aytishimiz mumkinki, “Alisher Navoiy” romanini o‘qigan kishi Alisher Navoiy ham shoir sifatida ham inson sifatida ko‘z oldida to‘liq namoyon bo‘ladi. O‘zbek adabiyoti, adabiyot o‘qitish metodikasi uchun kamyob hodisa o‘laroq mazkur roman, shu jumladan, Isajon Sultonning boshqa asarlari uzluksiz ta‘lim tizimida yosh avlodda ijodiy tafakkur va dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ва ўқув дастури. Таълим тараққиёти. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлигининг Ахборотномаси. 1-сон. Она тили. Адабиёт. Ўзбек тили. – Тошкент: Шарқ, 1999. – 143–147-б.
2. Рыбникова М. А. Очерки по методике литературного чтения. – М., 1985. – С. 58
3. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. Тошкент, Ўқитувчи, 1996, 118-бет.
4. Зуннунов А., Адабиёт ўқитиш методикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1992. – 16-бет
- Сафо Матжон. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар., 22-23-бетлар.
6. Вайтхед Р. Детская литература: Руководство обучением. – Нью-Джерси, 1968. – С. 3.
7. Туйчиева М.У. 5-7-синфлар адабиёт дарсларида ўзлаштириладиган ўқув материалларини тақомиллаштириш тизими. Пед. фан. бўй. фалс. док. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2019. – 148-б.

TALABALARNING TASAVVUR KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

To'xtayeva Z.Sh.

*Buxoro muhandislik-texnologiya instituti Magistratura bo'limi boshlig'i,
pedagogika fanlari doktori, professor*

Aripjanova M.A.

*Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti "Tikuv buyumlari texnologiyasi va
raqamli injiniring" kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: tasavvur kompetensiyalari, ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ta'lim metodlari, faol o'qitish, o'quv muhiti, o'z-o'zini baholash, innovatsion g'oyalar.

Ключевые слова: образные компетенции, творческое мышление, решение проблем, методы обучения, активное обучение, среда обучения, самооценка, инновационные идеи.

Key words: imaginative competencies, creative thinking, problem solving, teaching methods, active learning, learning environment, self-assessment, innovative ideas.

Резюме:

Ushbu maqolada talabalarning tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar va hukumat qarorlari, talabalarning ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatlari ta'lim jarayonida muhim rol o'ynashi, talabalarning tasavvur kompetentligini oshirishda o'qitish metodlari, o'quv muhitining ijobiy ta'siri va o'z-o'zini baholash usullarining samaradorligi, ta'lim jarayonini takomillashtirish va tasavvur kompetensiyalarini oshirish uchun tavsiyalar keltirilgan.

Резюме:

В данной статье важную роль в образовательном процессе играют научные исследования и правительственные решения, направленные на развитие воображения учащихся, способности учащихся творчески мыслить, решать проблемы и развивать инновационные идеи, методы обучения совершенствованию воображения учащихся, образовательные даны положительное влияние окружающей среды и эффективность методов самооценки, рекомендации по совершенствованию учебного процесса и повышению воображения компетенций.

Summary:

In this article, scientific research and government decisions aimed at developing students' imagination, students' ability to think creatively, solve problems and develop innovative ideas, teaching methods to improve students' imagination, educational data on the positive impact of the environment and the effectiveness of self-assessment methods, recommendations for improving the educational process and enhancing students' imagination competencies play an important role in the educational process.

Kirish. O'zbekiston hukumatining ta'lim sohasidagi qaror va hujjatlari, tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu hujjatlar asosida ta'lim jarayonini yangilash, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirish maqsadida keng qamrovli dasturlar amalga oshirilmoqda. Masalan, "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qonunda yoshlar o'rtasida ijodiy va tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirishni ko'zda tutadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida esa ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quv jarayoniga innovatsion metodlarni joriy etish va ta'lim sifatini oshirish maqsadida talabalarning tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan qator muhim tamoyillar belgilangan.

Tasavvur kompetensiyasi – bu shaxsning o'z fikrlarini, g'oyalari va his-tuyg'ularini yaratish va ifodalash qobiliyatidir. Zamonaviy ta'lim tizimida bu ko'nikma talabalarning yaratuvchanlik, muammolarni hal qilish va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Talabalarning tasavvur kompetensiyalarini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida turli pedagog va psixolog olimlarning qarashlari mavjud. Tasavvur kompetensiyalari ta'lim jarayonida talabalarning ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatlarini anglatadi. Ushbu maqolada, turli ilmiy ishlar va tadqiqotlar asosida talabalarning tasavvur kompetensiyalarini tahlil qilamiz, ularning rivojlanishida ta'lim metodlari va muhitining ta'sirini ko'rsatamiz.

Tasavvur kompetensiyalarining ta'rifi va ahamiyatini ko'rib chiqamiz. Tasavvur kompetensiyalari, bilim va ko'nikmalarni qo'llash, yangi g'oyalar ishlab chiqish va muammolarni innovatsion tarzda hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Ular talabalarning o'z-o'zini rivojlantirishlariga, professional hayotda muvaffaqiyat qozonishlariga yordam beradi. Olimlarning ilmiy ishlarida bu kompetensiyalarni quyidagi jihatlari ta'riflanadi:

- ijodiy fikrlash orqali talabalarning muammolarni yangi yo'llar bilan hal qilish qobiliyati;

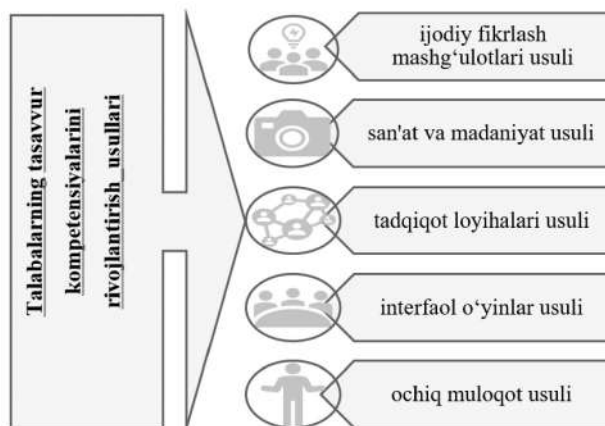
- kreativ muammolarni hal qilish natijasida talabalar turli xil vaziyatlarga moslashishi va innovatsion yechimlar taklif qilishlari.

Ta'lim sifati va talabalarning izlanuvchalik qobiliyatlarini rivojlantirishda tasavvur kompetensiyasining ahamiyati katta bo'lib, ayniqsa, o'quv faoliyati va mustaqil ishlarni bajarishga muhim ta'sirini ko'rsatadi.

Tasavvur kompetensiyasi talabalarga quyidagi sohalarda yordam beradi:

1. Yaratuvchanlik – yangi g'oyalarni yaratish va eski g'oyalarni yangicha talqin qilish qobiliyatini oshiradi.

2. Muammolarni hal qilish – tasavvur orqali talaba muammolarga yangi yechimlar topa oladi.

1-rasm. Talabalarning tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirish usullari

3. O'ziga xos fikrlash – talabalar o'z fikrlarini ifodalashda va boshqalar bilan muloqot qilishda mustaqil bo'lishadi.

Talabalarining tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishning turli usullari mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat (1-rasm):

- √ ijodiy fikrlash mashg'ulotlari, bu talabalarni ijodiy fikrlashga rag'batlantiruvchi mashg'ulotlar o'tkazish bilan bog'liq bo'lib, misol uchun, "noan'anaviy" savollar berish va ularni muhokama qilish asosida tashkil qilinadi;
- √ san'at va madaniyat, bu usulda san'at, drama, musiqa va boshqa madaniy faoliyatlar orqali talabalar o'z his-tuyg'ularini ifoda etishga o'rganishadi. Bu usul tasavvurlarini kengaytiradi va ularni o'z-o'zidan yaratuvchanlikka undaydi;
- √ tadqiqot loyihalari usulida talabalarga o'zlari qiziqadigan mavzuda tadqiqot olib borish imkoniyatini berish ko'zda tutiladi. Bu jarayon, ularga muammolarni aniqlash va ularni yechish uchun yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkonini yaratadi;
- √ interfaol o'yinlar usulida interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar orqali talabalar tasavvurlarini rivojlantirish va guruhda ishlash ko'nikmalarini oshirish mumkin;
- √ ochiq muloqot usulida talabalar o'rtasida ochiq muloqotni rag'batlantirish, bu esa o'z fikrlarini boshqalar bilan baham ko'rish va yangi g'oyalarni qabul qilish imkoniyati yaratiladi.

Talabalarining tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv faoliyatidan ko'rinib turibdiki, ta'lim metodlari ko'plab ilmiy tadqiqotlar, tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'lim metodlarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Misol uchun, faol o'qitish usullari (guruhli ishlash, loyiha asosida o'qitish) talabalarining ijodiy fikrlashini rag'batlantirishi aniqlangan.

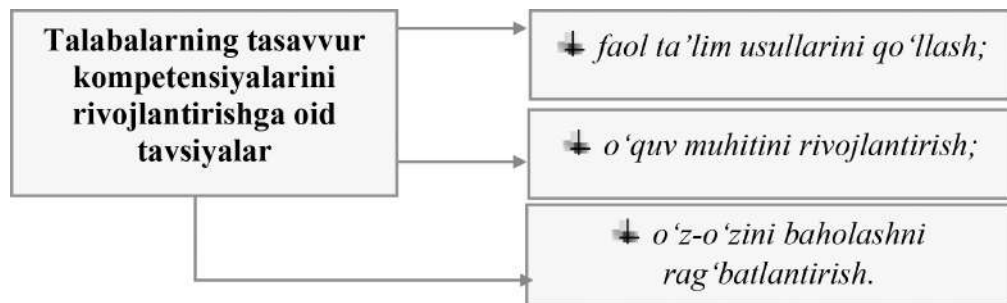
Bir qator olimlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda, guruhli ishlash usuli bilan o'qitilgan talabalar ijodiy g'oyalarni ishlab chiqishda ancha muvaffaqiyatli

bo'lishgani ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari, talabalar orasida ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'qitish jarayonida faol ishtirok etish zarurligini isbotlaydi. Dars jarayonidagi o'quv muhitining talabalar tasavvur kompetensiyalariga ta'siri ham ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan va ijobiy o'quv muhitining talabalarning ijodiy qobiliyatlariga ta'sirini tahlil qilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, talabalarning o'z fikrlarini erkin ifoda etishi va tajriba almashishi uchun qulay sharoitlar yaratish, tasavvur kompetensiyalarini oshiradi.

Shuningdek, talabalar o'z-o'zini baholash, o'z faoliyatiga tanqidiy baho berishi talabalarning tasavvur kompetensiyalarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Ayrim tadqiqotida talabalarning o'z qobiliyatlarini baholash jarayonida o'z-o'zini tanqid qilish, o'zgarishga tayyorlik va o'z bilimlarini yangilash qobiliyatlari o'rganilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'z-o'zini baholash, talabalarning o'z ustida ishlash va rivojlanishlariga imkon beradi.

Demak, talabalarning tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'lim metodlari, o'quv muhitining ijobiy ta'siri va o'z-o'zini baholash usullarini qo'llash zarur. Ushbu jihatlarni hisobga olib, ta'lim jarayonida quyidagi tavsiyalar beriladi (2-rasm):

2-rasm. Talabalarning tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirishga oid tavsiyalar

- ✓ faol ta'lim usullarini qo'llash orqali talabalar orasida ijodiy fikrlashni rag'batlantiradigan faol o'qitish usullaridan foydalanish;
- ✓ o'quv muhitini rivojlantirish natijasida talabalarning erkin fikrlashiga va tajriba almashishiga imkon beruvchi muhit yaratish;
- ✓ o'z-o'zini baholashni rag'batlantirish bilan talabalarga o'z qobiliyatlarini baholash imkoniyatlarini taqdim etish.

Talabalarning tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim jarayonining muhim jihati bo'lib, ularning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ilmiy tadqiqotlar bu kompetensiyalarni rivojlantirishda

samarali metodlar va muhitni aniqlashga yordam beradi, shuning uchun ta'lim tizimida bu jihatlarga alohida e'tibor qaratish lozim.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, talabalarning tasavvur kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Yuqorida keltirilgan usullar yordamida talabalarga yaratuvchanlik va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini oshirishga yordam berish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyati uchun mustahkam poydevor bo'ladi. Talabalarni tasavvur va ijodkorlikka yo'naltirish, ularni yangi g'oyalar yaratishga va hayotda muvaffaqiyat qozonishga undaydi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. (2020). O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
2. O'zbekiston Respublikasi "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qonuni. (2019). O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi.
3. Yosh, M. & Sharif, A. (2020). Guruhli ishlash usulining talabalar ijodiy fikrlashiga ta'siri. Ta'lim va fan jurnali, 12(3), 45-58.
4. Kamalova, D. (2019). O'quv muhitining ijodiy qobiliyatlar rivojlanishidagi roli. O'zbekiston ta'limi jurnali, 9(2), 33-40.
5. Rasulova, N. (2021). O'z-o'zini baholash va tasavvur kompetensiyalarining o'zaro bog'liqligi. Pedagogika tadqiqotlari jurnali, 15(1), 25-32.
6. Daminov, L. O., & Tukhtaeva, J. P. T. Z. S. (2020). Nigora Zakiraliyeva Sayfullaeva, Khurshid Nozimovich Khakimov The Importance of Game Technologies in the Training of Future Vocational Teachers on the Basis of Competent Approach. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 4, 6669-6674.

TA'LIMDA MUOMILA MADANYATINING O'RNI

Jumamurodova U.M.

Ilmiy rahbar: "TIQXMMI" MTU "Professional ta'lim" kafedrası assistenti

Xatamjonov B.E.

"TIQXMMI" MTU "Yer resurslari va kadastr" fakulteti, Professional ta'lim(yer kadastrı va yer tuzish) yo'nalishi 214- guruh talabasi.

Tayanch so'zlar: pedagogik madaniyat, kasbiy pedagogik qobiliyatlar, muomila madaniyati, ta'lim tarbiya, muloqot tasirchanligi, ta'limiy-axloqiy qarashlar, zamonaviy ta'lim.

Ключевые слова: педагогическая культура, профессиональное педагогическое мастерство, культура общения, образование, эффективность коммуникации, образовательно-этические взгляды, современное образование.

Key words: pedagogical culture, professional pedagogical skills, communication culture, education, communication efficiency, educational and ethical views, modern education.

Резюме:

Ushbu maqolaning asosiy mazmuni shundan iboratki o'qituvchi va o'quvchining bir biriga bo'lgan muomila madaniyati, psixologik bilimlar, ko'nikma va qobiliyatlarni ochib berdik. Zamonaviy ta'limda odobning muloqotga tasiri va pedagogning muloqoti haqida so'z yuritamiz.

Резюме:

Основное содержание данной статьи состоит в том, что мы раскрыли культуру, психологические знания, умения и навыки учителей и учащихся. В современном образовании мы говорим о влиянии манер на общение и общение учителя.

Summary:

The main content of this article is that we have revealed the culture, psychological knowledge, skills and abilities of teachers and students. In modern education, we talk about the influence of manners on communication and communication of the teacher

Bugungi kunga kelib ta'limda muomila madaniyati o'qituvchining o'quvchi bilan hamkorligi asos deb qaralib, muomila madaniyati qonunatlari va psixologik bilim ko'nikmalarni egallashi mumkin. O'qituvchi o'quvchi bilan hamkorlik faoliyatiga samarali kirisha olsa, shaxshni shakllantirishning maqsadi va vazifalariga javob beruvchi o'zaro ta'sir, o'zaro tushunuvni yo'lga qoysa ta'limda pedagogik muomila vujudga keladi. Bunda o'qituvchi va o'quvchining hamkorlik jarayonida o'zaro axborot almashinuvi va kommunikativ vositalar yordamida o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro ta'sir va o'zaro

munosabatlarni tashkil etadi. Muomila madanyati deganda o'qituvchi va o'quvchining o'zaro tasir o'tkazish malakasi, ta'limiy, tarbiyaviy ta'sir qilish o'z ichiga oladi. ta'limda muomila madanyati muhim ahamyatga ega bolib, uning asosiy vazifalari, axborot almashinuvi, o'zaro bir birini idrok qilishini ko'rishimiz mumkin. O'qituvchini fikri o'zgartirilganda o'quvchi qanday qabul qilayotganligini anglab turish, uzr so'rash hamda ta'lim jarayonida muomila madanyatini ushlab turadi. Shu o'rinda ta'limda muomila madanyatining ta'sirchanligi masalasini muhim ekanligini yoddan chiqarish yaramaydi. Bu masalaning ildizi, ta'bir joiz bolsa, kaliti o'z o'zidan pedagogning kommunikativ kompetensiyasiga borib bog'lanadi. Chuqur bilimga ega bo'lsa-yu o'z bilimini ongu shuuriga sindirish mexanizimini egalagan bo'lsa, ta'lim tizimida sifat, samara va natija bo'lishi mumkinmi? Boshqacha qilib aytganda samarali muloqot yexnologiyasiva texnikasi o'zlashtirilmagan o'qituvchi o'quvchini ana shu maqsadga tayorlay olmasligi aniq. Chunki ta'lim olgangina ta'lim bera oladi, tarbiyalangan odamgina tarbiyalay olishi ayni haqiqat. Pedagogika fanlar doktori, professor Abdinazar Nurmonovning doktorli dissertatsiyasi xudi shu mavzuda. Ular asosan, talabalarni muloqot texnologiyasi va texnikasiga tayorlanishning pedagogik imkoniyatlari borasida xulosalar chiqazganlar. Vaholanki, achiq bo'sa ham ochiq aytish kerakki pedagoglarning aksariyati ham ana shu talabaga muhtoj. Muomila madaniyati bo'yicha mualliflik dasturi misolida oliy ta'lim muassasalari talabalarini samarali muloqot texnologiyasi va texnikasiga tayorlanishning lokal moduli texnologiyasi ishlab chiqilib tadbqiq etilgan.

Hozirgi kunga kelib, Oliy ta'lim muassasalarida pedagogning mahoratini belgilovchi mezonlarida biri uning muloqot va muomila ma'danyatidir. Bilamizki ta'limda qanchalik bilim va saviyaga ega bo'lmang muloqot ma'danyatingiz bo'masa, bari harakatingiz behuda. Ta'limda muloqot ma'danyatingiz ibratli bo'lmasa, bari harakatingiz behuda. Ta'limda muomila ma'danyati o'zaro suhbat va fikr almashuvlarda namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchi muloqoti, asosan quydagi ko'rinishda bo'ladi. 1. O'quvchi va talabalar bilan muloqoti. 2. Ota-onalar bilan muloqoti. 3. Hamkasblar bilan muloqoti. Rahbariyat bilan muloqoti. Ta'limda muomila ma'danyati to'rtovida ham bir xil yo'sinda bo'lmasligi mumkin. Mavzu va mazmun-mohiyati bilan ularning ohangi va suhbat tarzi o'zgacha bo'ladi. Bularning birinchisi pedagogning muloqot madanyatini to'la ko'rsatadi, qolganlari asosan, o'quvchi va talabaning axloqi hamda bilim darajasi, o'zlashtirishlar bilan bog'liq masalalar borasidagi muloqot ehtiyojidir. O'qituvchining o'zi subyekt bo'lsa, o'quvchi yoki talaba obyektidir.

Demak, subyekt va obyekt orasidagi munosabatlar ta'lim va tarbiya vositasi asosida quriladi. Pedagogning kommunikativ layoqatida so'z orqali ta'sir o'tkazish odatda, og'zaki va yozma tarzda bo'ladi. Og'zaki tarzda bo'loshi ko'proq qulay va samara berishi tayin. Chunki, buning zahirida muloqot va muomila madaniyati ham bo'y ko'rsatadi. O'quvchiga ba'zan muloqotga ko'ngil azobini namoyon etish to'g'ri keladi. Buning uchun pedagog sahnadagi aktyordek ijobiy ro'l o'ynashni ham bilishi kerak. Tasodifiy pedagogik vaziyatlarda o'qituvchi g'azablanganda, quvonganda, xafa bo'lganida, tushkun bir ahvolga tushganida ichki his-tuyg'ularini bir holatdan boshqa holatda, bir shakldan boshqa shaklga aktyorlarga xos iqtidor bilan o'tkazishni ham bilishi kerak. Hozirgi kunda ishtimoiy turmushdagi katta yutuqlar bilan bir qatorda shaxslararo munosabatlarda til odobi va muomila madaniyatida buzilishlar davom etmoqda, o'zbek tilining musaffoligi aniq va lo'ndaligi, oxangdorligi, muomila jarayonida o'z ifodasini topa olmayabdi. Natijada o'zgartirilayotgan fikrlarni bildirilayotgan mulohazalarni idrok etish, qabul qilishni qiyinlashmoqda.

Misol tariqasida bir oliy ta'lim muassasasidagi o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi muloqot jarayonidan parcha keltiramiz:

O'qituvchi: hozir sanlar matanalizdan chiqdinglarmi?

Talaba: yo'q, teoriya fizikadan chiqdim .

O'qituvchi: unday bo'lsa, ertaga birinchi parani teoroya beroyatnosti qilamiz, osnovi ekanomidan ruhsad oldim; osnovi ekonomika o'rnida teoriya veroyanosti bo'laveradi boshqa etajda.

Nutqqa nisbatan bunday munosabatni ona tili go'zalliklari, yani so'zlari bilan almashtirilib, so'ng ularni "tarjima" qilsak, uning sofligi, tiniq va musaffoligini buzgan jummalarni notog'ri talaffuz qilgan muloqotdoshlarning xaqiqiy qiyofasi namoyon boladi. Mana, ular nima deyishmoqchi:" Hozir senlar "Matematik tahlil" fani darsidan chiqdinglarmi? Yo'q, "Nazariy fizika" fanidan chiqdik". Unday bo'lsa ertaga birinchi parani "Ehtimollar nazariyasi" darsi qilamiz, "Iqtisod assoaslari" o'qituvchisidan ruhsat oldim. Uning o'rniga bosjqa qavatda "Ehtimollar nazariyasi" darsi bo'laveradi.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy ta'limda qatiq nazorat va adolatli boshqaruvni talab qiladi. Har qanday talaba o'z qadiryatlarini unutmagan holda har bir pedagog bilan muomila madaniyatini to'g'ri qoyishi lozim, pedagog esa o'z ruhiy hissiyotini boshqara olishi zarur. O'quvchilar bilan muloqot paytida nohush holatda o'zini idora eta olishi talab qilinadi. Sharqona tarbiyada ustoz va shogirtlik an'anasi taraqqiyotning tantasi ekanligini ishora qiuvcchi hikmatlar talaygina. Ular o'rtasidagi muloqotda axloq va bilim boshqacha aytganda, xulqiy va muomila madaniyati muhimligi e'tirof etilgan.

Adabiyotlar:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 23-sentabr, O'RQ-637-son qarori bilan tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni.

2. "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 йil 26 sentyabrdagi PK- 3289-son qarori

4. Дилрабо Мукумова Инатовна. Севара Ярова Баходировна. Педагогические нормы в системе непрерывного профессионального образования. Intellectual education technological solutions and innovative digital tools/ International scientific-online conference/ Part 7/ 2022 - AUGUST 13.

5. R.A.Mavlonova, B.Normurodova "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" Toshkent 2007

6. N.Egamberdieva "Tarbiya texnologiyasi" Fan va texnologiyalar 2016-yil

7. R.A.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma Toshkent Fan va texnologiya 2012-yil

8. M.Ochilov. Muallim qalb me'mori. O'quv qo'llanma Toshkent O'qituvchi 2004-yil.

9. www.eduportal. uz -Xalq ta'lim vazirligining axborot ta'lim portal.

10. www.ziyonet. uz – Axborot ta'lim portal.

ILMIY PSIXOLOGIYADA SHAXS QOBILIYATLARI MASALASINING O'RGANILISHI

Madgafurova D.O.

Qo`qon davlat pedagogika instituti katta o`qituvchisi

**Tayanch so`zlar:** qobiliyat, irsiyat, tug`ma, faoliyat, shaxs, individual, psixologik xususiyat.

Ключевые слова: способности, наследственность, врожденная, активность, человек, индивидуум, психологическая характеристика.

Key words: abilities, heredity, congenital, activity, person, individual, psychological characteristics.

Резюме:

Mazkur maqolada ilmiy psixologiyada shaxs qobiliyatlari masalasining o'rganilishi bo'yicha garb olimlarining fikrlari va O'zbekiston psixolog olimlaridan E.G. G'oziev, R.Z. Gaynutdinov, M.G. Davletshin, B.R. Qodirov, V.A. Tokareva va boshqalar shug'ullanganliklari to'g'risidagi ma'lumotlar aks ettirilgan

Резюме:

В данной статье представлены мнения ведущих ученых по изучению способностей личности в научной психологии и психологов Узбекистана Е.Г. Газиев, Р.З. Гайнутдинов, М.Г. Давлетшин, Б.Р. Кадыров, В.А. Отражена информация о деятельности Токаревой и других.

Summary:

This article presents the opinions of leading scientists on the study of personality abilities in scientific psychology and psychologists of Uzbekistan E.G. Gaziev, R.Z. Gainutdinov, M.G. Davletshin, B.R. Kadyrov, V.A. Information about the activities of Tokareva and others is reflected.

Qobiliyat deb, insonni u yoki bu faoliyatning samarali bajarilish imkoniyati bilan ta'minlovchi layoqatlarning o'ziga xos uyg'unligiga aytiladi. Ushbu ta'rifda qobiliyatga bog'liq ravishda faoliyatning samarali bajarilishi emas, balki, faqat shunday bajarilishi mumkin bo'lgan imkoniyatga e'tibor qaratish lozim. Faoliyatni samarali tarzda amalga oshirish uchun muvofiq keladigan qobiliyatlar uyg'unligining mavjudligi emas, balki, zarur bilim va ko'nikmalarning egallanganligi ham muhimdir. Qobiliyat faqat u yoki bu faoliyatda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini belgilaydi, bu imkoniyatning joriy qilinishi esa muayyan qobiliyatlarning rivojlanish darajasi va qanday bilim va ko'nikmalarning egallanganligi bilan belgilanadi.

Odatda, qobiliyatlar insonga shaxsning barcha individual psixologik xususiyatlari kabi tabiat tomonidan tugʻma ravishda tayyor holda berilmaydi. Balki hayot davomida va faoliyat jarayonida shakllanadi. Ilmiy psixologiya qobiliyatlarning tugʻmaligi nazariyasini inkor etib shaxs qobiliyatlarining nomaʼlum tabiiy omillar tomonidan azaliy belgilanishi toʻgʻrisidagi tasavvurlarga qarshi zarba beradi.

Qobiliyatning tugʻmaligini inkor qilish absolyut tabiatga ega emas. Psixologiyada qobiliyatning tugʻma ekanligini tan olinmas ekan, bu bilan miyaning tuzilishi bilan bogʻliq boʻlgan differensial xususiyatlarning tugʻmaligini inkor qilmaydi. Qobiliyat taraqqiyotining dastlabki tabiiy sharti sifatida namoyon boʻladigan miya tuzilishining sezgi aʼzolariga va funksional xususiyatlariga layoqat deb ataladi. Layoqat koʻp qirralidir. Shaxs tomonidan qoʻyilgan talablarning tabiatiga bogʻliq ravishda aynan bir xil layoqatlar asosida har xil qobiliyatlar rivojlanishi mumkin.

XX asrning ikkinchi yarmida paydo boʻlgan layoqatni miyaning mikrotuzilishi va sezgi aʼzolari bilan bogʻlovchi faraz mahsuldor boʻlib hisoblanadi. Miya hujayralarini tadqiq etish isteʼdodli nerv hujayralarining morfologik va funksional xususiyatlarida farq borligini aniqlash mumkinligi faraz qilinadi. Layoqatlar bilan nerv jarayonlarining ayrim differensial xususiyatlari hamda oliy nerv faoliyatining tiplari oʻrtasida bogʻliqlik mavjudligi toʻgʻrisida faraz ham haqiqatga yaqindir.

Rus psixologi B.M.Teplov va uning shogirdlari ishlarida oliy nerv faoliyati tiplarining xislatlari taʼsiri tufayli shaxs qobiliyatlarining tuzilishida qandaydir sifat xususiyatlari paydo boʻlishini aniqlashga urinishgan. Jumladan, nerv tizimining alohida sezgirliги maʼlum qobiliyat nishonasi sifatida vujudga kelishi mumkin.

Qobiliyatning tabiiy sharti, layoqati nerv tizimining tuzilishi va funksiyalarining xususiyatlari tarkibida ekanligi haqidagi barcha morfologik va funktsionallik sifatlar singari umumgenetika qonunlariga boʻysunish farazining haqqoniyligini dalillaydi.

F.Galtonning irsiyat qonunlari toʻgʻrisidagi gʻoya qobiliyatning tabiiy shartlangan xususiyatlari tavsifini ochib bera olmaydi. Chunki unda dalilga muhtoj juda koʻp oʻrinlar mavjuddir. Shuning uchun qobiliyat tabiatini biologik irsiyatdan emas, balki turmush muhitining nasldan naslga oʻtishidan qidirish maqsadga muvofiqdir, agarda insonning taraqqiyoti ijtimoiy-tarixiy qonunlar bilan boshqarilishi tan olinar ekan, qobiliyatning taraqqiyoti biologik irsiyat qonunlarga boʻysunishi mumkin emas.

Yuqoridagi mulohazalarga asoslangan holda xulosa qilish mumkinki, qobiliyat va layoqatlar tabiiy zaminga bog'liq bo'lsa-da, lekin ular faqat tabiatning in'omi emas, balki insoniyat tarixiy taraqqiyotining bebaho mahsulidir. Xuddi shu bois qobiliyatlarning namoyon bo'lishi shaxslar tomonidan ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish davomida ijtimoiy shartlangan bilimlar va ko'nikmalarni tarkib toptirishning yaqqol usullariga bevosita bog'liqdir. Shuning uchun qobiliyatlar taraqqiyotining uzluksiz ta'lim tizimiga bog'liq ekanligini ta'kidlab o'tish muhim ahamiyatga ega. Bu konsepsiyaning natijaviy xulosasi bo'lib, har bir odamda turli qobiliyatlarni shakllantirish mumkinligi haqidagi holat hisoblanadi. Ushbu fikrning tarafdori, amerikalik olim U.Ushbining tasdiqlashiga ko'ra, qobiliyatlar, avvalambor, inson bolaligida shakllangan aqliy faoliyat dasturi bilan belgilanadi. O'z dasturiga muvofiq ravishda ayrim odamlar ijodiy masalalarni echadilar, boshqalar esa nimani o'rgangan bo'lsalar, shuni bajara oladilar. Hozirda bu konsepsiyaning tarafdorlari AQShda qobiliyatli bolalarni «o'stirish»ning maxsus markazlarini tashkil qilmoqdalar. Xuddi shunday, Filadelfiya institutida inson qobiliyatidan yanada yaxshiroq foydalanish uchun har daqiqa g'animat deb hisoblab, miyaga tanballik qilishga imkoniyat yaratmaslik maqsadida bolalarning aqliy rivojlanishi bo'yicha mashg'ulotlarni 4-5 yoshdan boshlaydilar.

Hayotiy kuzatuvlar va maxsus tadqiqotlar qobiliyatlar tabiiy shartlarining mavjudligini inkor etish yaramasligini ko'rsatadilar.

Shunday qilib, bir tomondan, qobiliyatlar rivojlanishida irsiyat katta ahamiyatga ega, chunki inson asab tizimi anatomik-fiziologik tuzilishining xususiyatlari ma'lum darajada iste'dod nishonalarini belgilab beradi. Lekin, ikkinchi tomondan, qobiliyatlarning rivojlanishi ko'plab ijtimoiy sharoitlarga bog'liq, ularning sirasiga tarbiyalash xususiyatlari, jamiyatning u yoki bu faoliyatga ehtiyoji, ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari va boshqalarni kiritish zarur.

Har qanday holatda ham individning u yoki bu faoliyatga yaroqliligini oldindan belgilash faoliyatdagi qobiliyatlarning rivojlanishi tarkib topishi zarur. S.L. Rubinshteyn inson qobiliyatlari rivojlanishining asosiy qoidasini quyidagicha ifodalaydi: «Qobiliyatlar rivojlanishi spiral bo'yicha amalga oshiriladi: biror darajadagi qobiliyatdan iborat bo'lgan imkoniyatni joriy etish, undan yuqori darajadagi qobiliyatlarning keyingi rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Inson qobiliyati xususiy imkoniyatlarni joriy etish ochib beradigan yangi imkoniyatlar kengligi bilan belgilanadi» .

Qobiliyatlar muammosi bilan O'zbekiston psixolog olimlaridan E.G. G'oziev, R.Z. Gaynutdinov, M.G. Davletshin, B.R. Qodirov, V.A. Tokareva va

boshqalar shug'ullanadilar. Masalan E.G. G'ozievning Psixologiya kitobida quyidagi ma'lumotlar o'z aksini topgan: qobiliyatlar to'g'risida umumiy tushunchani vujudga keltirish uchun ularga aloqador omillar, tarkiblar bo'yicha ayrim ma'lumotlar keltirish maqsadga muvofiq:

a) qobiliyatlar shaxsning psixologik xususiyatlari ekanligini;
b) mazkur xususiyatlarga bilim, ko'nikma, malaka orttirish bilan erishilishi mumkinligini;

d) shu xususiyatlarning o'zi bilim, ko'nikma va malakalarga taalluqli emasligini aytish kifoya. Yuqoridagi voqeliklarning tahlilidan kelib chiqiladigan bo'lsa, tovarga berilgan baho, tanlovlardagi muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz degan jihatning ishtirok etishiga asoslanib, shaxslarning qobiliyatlari yuzasidan qat'iy qarorga kelish mumkin. Psixologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, oliy ta'lim jarayonida o'zlashtirish ko'rsatkichi bo'yicha „o'rtamiyona“ talaba keyinchalik borib ijobiy tomonga o'zgarishi, boshqa sohada yuksak natijalarga erishishi, hatto mutaxassisligiga yondosh ixtisoslikda o'zini ko'rsatishi ham mumkin.

Ta'lim va ijtimoiy turmushda uquvsiz, „yaroqsiz“ deb baholangan insonlar keyinchalik biron-bir sohaning yetakchi mutaxassisi sifatida elga tanilishi, yuqori lavozimlarni egallashi, tadbirkor shaxs sifatida kamol topishi hodisasi tajribada ko'p uchraydi. Shuning uchun bilim, ko'nikma va malakalarni egallash jarayonida qobiliyatlar namoyon bo'lsa-da, lekin ular faqat bilim, ko'nikma, malakalarga bevosita taalluqi emas, shu bois, ular bir-biri bilan o'zaro munosabat va nuqtayi nazardan tahlil qilinganda qobiliyatlar bilan bilimlar, qobiliyatlar bilan ko'nikmalar mohiyat, mazmuni, ma'no jihatidan bir-biridan farqlanadi. Zero, bilim - kishilarning tabiat jamiyat hodisalari haqida hosil qilgan voqelik ma'lumotlar; voqelikning inson tafakkurida aks etishi. Kundalik tasavvurimizda nimaning nima ekanligiga ishonsak va bu ishonchimiz biz odatlangan voqea va qoidalarga zid kelmasa bunda ishonch hisoblanadi. Voqelik haqidagi bilgan ma'lumotlarimiz Bilim darajasiga ko'tarilishi uchun quyidagi shartlarni qanoatlantirishi lozim:

birinchidan, bu ma'lumotlarning voqelikka mutanosibligi;

ikkinchidan, yetarli darajada ishonarli bo'lishi;

uchinchidan, bu ma'lumotlar dalillar bilan asoslangan bo'lishi lozim. Uchala shart birgalikda mavjud ma'lumotlarni bilim darajasiga olib chiqadi. Inson ijtimoiy taraqqiyot jarayonida bilmasliqdan bilishga, mavhum bilimlardan mukammal va aniq bilimlar hosil qilish tomon boradi. Kishining moddiy dunyo to'g'risidagi bilimi nisbiydir, u doimo rivojlanib boradi. Bilim kundalik tajriba, kuzatish orqali to'planadi.

Ko'nikma - insonning ilgari tajribalari asosida muayyan faoliyat yoki harakatni amalga oshirish qobiliyati. Ko'nikmalarlar amaliy faoliyatga, bilimlarni amalda qo'llay bilishga oid faoliyatning tarkibiy qismidir. Ko'nikma faoliyatning maqsadi va sharoitlariga mutanosib ravishda harakatni muvaffaqiyatli bajarish usullaridir. U hamisha bilimlarga asoslanadi, mahorat (malaka)ning negizi hisoblanadi. Ko'nikma mazmunan amaliy (jismoniy) va aqliy, shaklan oddiy va murakkab turlarga ajratiladi. Amaliy ko'nikmalar mehnat faoliyatini amalga oshirishga, aqliy Ko'nikmalar bilim olishga, uni o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Ko'nikmalarni bilim bilan adashtirmaslik lozim, chunki bilimlar voqelik to'g'ri aks ettirilgan hukm (mulohaza)larda ifodalanadi. Ko'nikmalar esa ko'proq aqliy va jismoniy harakatlarda mujassamlashadi.

Xulosa qilib aytganda, qobiliyat - insonning individual salohiyati, imkoniyatlari. Qobiliyat bilimdan keskin farqlanadi, bilim mutolaa natijasi hisoblanadi, Qobiliyat shaxsning psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyati sanaladi. Qobiliyat ko'nikma, malakadan farq qiladi. Qobiliyat insonga berilgan in'om sifatida qaraladi. Aksariyat ilmiy manbalarda mohirlik bilan qobiliyat aynanlashtiriladi. Qobiliyat inson tomonidan ko'nikma va malakalarning egallanishi jarayonida takomillashib boradi. Har qanday qobiliyat turi shaxsga tegishli murakkab psixologik tushunchadan tashkil topgan bo'lib, u faoliyatning talablariga mutanosib xususiyatlar tizimini o'z ichiga oladi. Shuning uchun qobiliyat deganda birorta xususiyatning o'zini emas, balki shaxs faoliyatining talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlashga imkoniyat beradigan xususiyatlar sintezini tushunmoq lozim. Barcha qobiliyat uchun tayanch xususiyat - kuzatuvchanlikda, ya'ni insonni fahmlash, obyektдан u yoki bu alomatlarini ko'ra bilish, ajrata olish ko'nikmasidir.

Adabiyotlar:

1. Ivanov I., Zufarova M. "Umumiy psixologiya". O'z.FMJ., 2008.
2. Xaydarov F.I., Xalilova N. "Umumiy psixologiya". T.: "Fan va texnologiyalar" markazining bosmaxonasi : 2009.
3. Safayev N.S., Mirashirova N.A., Odilova N.G. "Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti" – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.
4. Nazirova L.V., Raximova I.G., Kamalova Z.X., Xolmuratova D.A., «Obshaya psixologiya» - Uchebnoe posobie T. TGPU. 2020 g
5. Yugay A.X., Mirashirova . N.A. «Obshaya psixologiya» T. TGPU, 2014.
6. Хайдаров Ф.И., Халилова Н.И. «Умумий психология» Т.: ТДПУ 2010 йил.
7. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.

PEDAGOGIKADA QO'LLANILADIGAN INTERFAOL METODLAR

Muqumova D.I.

Ilmiy rahbar: "TIQXMMI" MTU "Professional ta'lim" kafedrasi

Haqqulova M.N.

"TIQXMMI" MTU "Yer resurslari va kadastr" fakulteti, Professional ta'lim (yer kadastr va yer tuzish) yo'nalishi 313- guruh talabasi

Tayanch so'zlar: zamonaviy ta'lim, pedagogik texnologiya, ta'lim jarayonida interfaol metodlar o'rni, interfaol metodlarni qo'llash natijasi.

Ключевые слова: современное образование, педагогические технологии, роль интерактивных методов в образовательном процессе, результат использования интерактивных методов.

Key words: modern education, pedagogical technologies, the role of interactive methods in the educational process, the result of using interactive methods.

Резюме:

Mazkur maqolamda, ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida o'quv jarayonida zamonaviy interfaol metodlardan foydalanishning ahamiyati to'g'risida fikr yuritilib, takliflar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Резюме:

В данной статье рассмотрена важность использования современных интерактивных методов в образовательном процессе в целях повышения эффективности обучения, разработаны предложения и рекомендации.

Summary:

This article examines the importance of using modern interactive methods in the educational process in order to improve the effectiveness of learning, and develops proposals and recommendations.

Biz axborot texnologiyalar tobora rivojlanib, ravnaq topib borayotgan XXI asrda yashamoqdamiz. Bugungi kunda bizning ta'lim jarayonimizda interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishiningsabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi-talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularning egallayotgan bilimlarini

o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi.

Interfaol tushunchasi - ingliz tilida "interact"(rus tilida "interaktiv") tarzida ifodalanib, lug'aviy nuqtai nazardan "inter" – o'zaro, "act" – harakat qilmoq kabi ma'nolarni anglatadi.

Interfaol ta'lim - talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarni o'zlashtirish yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim.

Interfaol metod – ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni shirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Interfaol mashg'ulot samaradorligi omillari

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini joriy qilishdan iborat. Barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida interfaol usullardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar.

Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib boradi.

Pedagogik jarayonni tashkil etishda har bir talabani shaxsiy xususiyatlarini xisobga olish zarur. Pedagogik muloqot o'rnatish uchun zamonaviy, innovatsion texnologiyalardan foydalanish ehtiyoji tuug'ildi. Bu texnologiyalardan biri interaktiv dars usullaridir. Lotinchada "inter"-o'zaro, "akt" – muloqot yaqinlikidir. Interaktiv usullardan foydalanishdan maqsad shuki darslarni qiziqarli, sarmazmun, eng muhimi samarali qilib o'tkazishdir. Bu talabani bilimi ortadi, shaxsiyati rivojlanadi va o'quv jarayoning maxsuldorligi ko'payadi. Ma'lumki yaxshi o'zlashtirish uchun shunchaki tinglab yozib o'tirish yetarli emas, balki shu material ustida faol ishlash, o'ylab ko'rish, muhokama qilib chiqish, yordamchi vazifalar bajarishi kerak.

Zamonaviy tilda metodlarni interfaol va interaktiv metodlar ham deb atashadi.

Interfaol metodlar deganda- ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayoning markazida ta'lim oluvchi faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi esa butun jarayon davomida faol ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda nomoyon bo'ladi

- Ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish:
- Ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi
- Ilgari orttirilgan bilimning ham e'tiborga olininshi
- O'qish shiddatini ta'limoluvchini tashabbusligi va masulyatining qo'llab quvvatlanishi:

- Amalda bajarish orqali o'rganilishi:

O'qitishning interfaol metodlari o'quvchilarning g'oyatda katta ta'limiy salohiyatini faollashtirish va foydalanishga, o'quv jarayoniga ijodiy elementlarini kiritish va ijodiy faoliyat yurituvchi tizimlarga xos xususiyatlaridan foydalanishga imkon beradi. Ushbu interfaol metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirish, talabalarni mustaqil, erkin fikrlashlariga imkon beradi. Ta'lim jarayonida interfaol metodlarni qo'llash o'quv materiallarining o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirilishini ta'minlaydi. Bugungi kunda ta'lim amaliyotida 600 ga yaqin interfaol metodlar qo'llanilmoqda. Interfaol ta'lim metodlarini barcha ta'lim muassasalariga tadbiiq etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish va ta'limni individuallashtirish, shaxsga yo'naltirish, ta'limga texnologik yondashuvni shakllantirish hamda faol usullarni ta'lim jarayonlarida qo'llash orqali o'quvchilarni mustaqil ravishda o'zlashtirish, tahlil qilish, ijodiy mulohaza yuritishga, shaxsiy xulosalar chiqarish, erkin fikr yuritishga o'rgatish – pedagogning dasturil amal vazifasi bo'lib qoladi.

Zamonaviy ta'limni tashkil etish, ayniqsa interfaol metodlardan foydalanish asosida dars jarayonlarini tashkil etishga qo'yiladigan talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Interfaol usullardan o'quv jarayonida foydalanish ta'lim tizimida keng tarqalib bormoqda. Bu o'quv jarayonini liberilizatsiya qilish, demokratlashtirish, hamkorlik, ham ijodkorlikda tashkil etishni taqozo etmoqda. Bir so'z bilan aytganda, o'quv jarayonining markazida o'quvchi bo'lmog'i lozim va o'quv jarayoni unga qaratilgan, yo'naltirilgan bo'lishi talab etilmoqda. Shaxsga qaratilgan ta'lim o'quvchining o'quv mehnatini tashkil etishni harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

Yuqorida aytilganlardan interfaol ta'lim metodlarini tegishlicha tahlil qilish va shu asosda ularni tasniflash zarurati ma'lum bo'ladi. Quyida ushbu masala yuzasidan umumiy mulohazalarni keltirib o'tamiz. Bu metodlarni tasniflashda

ularni interfaol metodlar, interfaol ta'lim strategiyalari, interfaol grafik organayzerlarga ajratish mumkin. Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlari quyidagilar sanaladi. Interfaol metodlar: "Keys-stadi" (yoki "O'quv keyslari"), "Blist-so'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Muammoli ta'lim" va b. Interfaol ta'lim strategiyalari: "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zig-zag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotastiya", "Yumaloqlangan qor" va boshqalar. Interfaol ta'lim metodlari tarkibidan interfaol ta'lim strategiyalarini ajratishda guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma'lum ma'noda strategik yondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Aslida bu strategiyalar ham ko'proq jihatdan interfaol ta'lim metodlariga tegishli bo'lib, ularning orasida boshqa farqlar yo'q. Interfaol grafik organayzerlar: "Baliq skeleti", "BBB", "Konsteptual jadval", "Venn diagrammasi", "T-jadval", "Insert", "PAZZLL", "Nima uchun?", "Qor parchasi" va boshqalar

Xulosa. Bugungi kunda dunyoda turli xil zamonaviy pedagogik texnologiyal mavjud bo'lib, o'qitish jarayonida eng samaralisini tanlash birinchi navbatda dars beruvchi o'qituvchiga bog'liqligini yaqqol ko'rishimiz mumkin. Shunday ekan, o'qitishning interfaol usullarini tanlashda ta'lim maqsadi, ta'lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o'quv muassasasining o'quv-moddiy sharoiti, ta'limning davomiyligi, o'qituvchining pedagogik mahorati va boshqa omillarni e'tiborga olgan xolda tanlash ta'lim sifatini yanada oshirishga asos bo'lib xizmat qiladi. Yuqoridagi metodikalardan kelib chiqib hozirgi kunda qo'llaniladigan metodikalarni ammaliyotda qo'llanilsa o'qish yanayam samarali bo'ladi deb o'ylayman.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 23-sentabr, O'RQ-637-son qarori bilan tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi farmoni.
3. "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora - tadbirlari to'g'risida"
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 26 sentyabrda PK- 3289-son qarori Sultonova G.A. Pedagogik mahorat / T.: TDPU, 2005.
5. Дилрабо Мукумова Инатовна. Севара Ярова Баходировна. Педагогические нормы в системе непрерывного профессионального образования. Intellectual education technological solutions and innovative digital tools/ International scientific-online conference/ Part 7/ 2022 - AUGUST 13.
6. R.A.Mavlonova, B.Normurodova "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" Toshkent 2007
7. N.Egamberdieva "Tarbiya texnologiyasi" Fan va texnologiyalar 2016-yil.
8. R.A.Mavlonova, D.Abdurahimova. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma Toshkent. Fan va texnologiya .2012-yil.
9. M.Ochilov. Muallim qalb me'mori. O'quv qo'llanma. Toshkent. O'qituvchi 2004-yil.

O'QUVCHILARDA LISONIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH YUZASIDAN METODIK TAVSIYALAR

Supiyeva B.A.

Renessans ta'lim universiteti Pedagogika fanlari va psixologiya fanlari kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: ona tili darslari, nutqiy tajriba, nutqiy kompetensiya, nutqiy kompetensiya, davlat tili, lingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, intellektual o'yin.

Ключевые слова: уроки родного языка, опыт говорения, речевая компетентность, речевая компетентность, государственный язык, языковая компетентность, коммуникативная компетентность, интеллектуальная игра.

Key words: mother tongue lessons, speaking experience, speech competence, speech competence, state language, linguistic competence, communicative competence, intellectual game.

Резюме:

Ushbu maqolada darsliklaridagi matnlar tahlili asosida o'quvchilarda lisoniy kompetensiyani shakllantirish haqida yoritilgan. darsliklaridagi matnlar tahlili asosida o'quvchilarda lisoniy kompetensiyani shakllantirish yuzasidan metodik tavsiyalar yoritilgan.

Резюме:

В данной статье описывается формирование лингвистической компетентности учащихся на основе анализа текстов учебников. На основе анализа текстов учебников выделены методические рекомендации по формированию языковой компетенции учащихся.

Summary:

This article describes the formation of students' linguistic competence based on the analysis of texts in textbooks. based on the analysis of the texts in the textbooks, methodical recommendations on the formation of students' linguistic competence are highlighted.

Bolalarning barcha fan va san'at sohalaridagi iqtidorlarini aniqlash maqsadida darsdan tashqari faoliyatda quyidagi shakllardan keng foydalanish fanga oid kompetensiyaviy bilimlarning chuqur singdirilishida poydevor bo'ladi: bolalar ijodiyoti ko'rgazmalari, ijodiy ko'rik tanlovlar, fanga oid bellashuvlarni o'tkazish va boshqalar.

Mamlaka'limizda olib borilayotgan ta'lim tizimining odil va demokratiyalashtirilishi o'quv jarayoniga o'zgacha talab va o'zgacha pedagogik munosabatlarni kashf etadi. Bujarayon mazmun - mohiyatidan awalgidan tubdan farqlanadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kichik yoshdagi (7-11 yoshlar) maktab o'quvchilarini diqqatini bir nuqtaga jamlash bir muncha qiyin hisoblanadi. Ulaming diqqatini 6-7 daqiqagacha jamlash mumkin. Undan so'ng o'quvchilar diqqati o'z-o'zidan bo'linadi. Bu vaqt davomida o'qituvchi o'quvchilarga ma'lum bilim, ko'nikma va malakalami berishi hamda tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishi lozim.

Misol tariqasida diqqatni jamlovchi mashqdan namuna keltiramiz:

1. O'quvchiga bir to'da yovvoyi jonivorlarning rasmini bir vaqtda ko'rsatamiz.
2. Bularning ichida qaysilari qushlar, qaysilari yirtqichlar, qaysilari sudralib yuruvchilar ekanligini ajratib berishini so'raymiz.

3. Keyin esa bu jonivorlarning qayerda yashashini, nima bilan oziqlanishini ham so'rab, o'quvchi tafakkuri rivojlanishi uchun ham turtki beramiz.

Bunday mashqdan so'ng o'quvchining diqqati bir nuqtaga to'planadi va fanga kirib borishi, mavzuni tushunishi yengillashadi, unda kompetensiya elementlarini shakllantirish osonlashadi.

O'quvchilarning kompetensiyaviy bilimlarini shakllantirish uchun so'z boyligi ustida alohida ishlash, lug'at boyligini oshirishimiz kerak. So'z va iboralar tilning ma'no ifodalaydigan asosiy birligidir. Bu til birliklari aniq predmetlarni, mavhum tushunchalarni, individning emotsiya-his-hayajonini bildiradi. Tilda mavjud borgan barcha so'z va iboralarning yig'indisi tilning lug'at tarkibini tashkil etadi. Shu ma'noda leksikologiya o'quvchilar lug'at boyligini oshirishning metodik asosi hisoblanadi.

Har qanday nutqiy bayon grammatik jihatdan o'zaro bog'langan, mazmunga mos so'z va iboralarning ma'lum izchillikda joylashtirilishidan tuziladi. Kishining lug'at boyligi qanchalik boy va rivojlangan boisa, uning nutqi ham shunchalik boy boiadi. U o'z fikrini aniq, ravshan, ifodali bayon etishga keng imkoniyat yaratadi. Shuning uchun so'z boyligi, uning xilma-xilligi, harakatchanligi metodikada nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning muhim shartidir.

Har qanday nutqiy bayon grammatik jihatdan o'zaro bog'langan, mazmunga mos so'z va so'z birikmalarining ma'lum izchillikda joylashtirilishidan tuziladi. Kishining lug'ati qanchalik boy va rivojlangan boisa, uning nutqi ham shunchalik boy bo'ladi. Fikrini aniq va ifodali bayon etishga keng imkoniyat yaratiladi. Shuning uchun lug'atning boyligi, xilma-xilligi, harakatchanligi nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning muhim sharti hisoblanadi. O'quvchi lug'atining boyishiga, birinchi navbatda, uni o'rab olgan muhit, tabiat, kishilarning hayoti, o'qish faoliyati, kattalar va tengdoshlari bilan boigan muloqatlari asosiy manba vazifasini bajaradi. Bola tabiat va insonlar bilan munosabatda bo'lishi natijasida so'z, ibora tasviriy ifoda, maqol, hikmatli so'zlarni o'rganadi, ularni o'z so'zlariga aylantiradi. Badiiy asarlar o'quvchilar lug'atini va nutqini boyitishda eng ishonarli

manba hisoblanadi. O'qish darslarida badiiy asarlar bilan tanishish, tahlil qilish jarayonida o'quvchilar lug'ati ma'lum mavzular bo'yicha ham boyib boradi.

Masalan, yil fasllariga oid mavzular bilan tanishish jarayonida tabiatdagi o'zgarishlar, qushlar, jonivorlar, hayvonot olami, dov-daraxtlar, maysa - giyohlar bilan bog'liq tushunchalari shakllantirilsa, ma'naviyat, yaxshilik va yomonlik, do'stlik mavzularidagi asarlarni o'rganish orqali insoniy munosabatlar, axloq-odob yuzasidan muayyan xulosalarga keladi. Matnni o'qish jarayonida so'zning ma'nosi tushuntirilmaydi. Agar unga zarurat sezilsa, o'quvchilar diqqati matn mazmunidan chalg'itilmay, qisqa izoh berib olib ketiladi. Ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlar matn o'qilgandan keyin tushuntiriladi. Chunki ularning ma'nosi matn mazmunidan yaxshi tushuniladi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarning o'rganishi ko'zda tutilgan bilimlarni egallashlarida, ularni amaliyotda qo'llashlarida tilning lug'at boyligini o'zlashtirishlari va uni o'z mulklariga aylantirishlari muhimdir.

Lug'at ustida ishlash uchun maxsus dars ajratilmaydi. U barcha predmetlarni o'rganishda, asosan, ona tili va o'qish darslarida darslik materiallarini o'rgatish bilan bog'liq holda olib boriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga leksik bilimlar berish faqat ona tili darslari bilan chegaralanib qolmasdan, o'qish darslari davomida ham o'rgatib boriladi. Ayniqsa, tilning lug'at tarkibini, undagi eskirgan va yangi paydo bo'lgan so'zlarni, shevaga xos so'zlarni, kasb - hunarga oid so'zlarni, mscha - baynalminal so'zlarni o'rgatishda o'qish kitobida berilgan matnlar tahlili, har bir darsda o'tkaziladigan lug'at ishlari katta ahamiyatga ega. Bunda amaliy ishlar orqali nazariy bilimlar hosil qilib boriladi.

Maktabda o'quv predmeti sifatida tilni o'rganish tizimi tilning barcha tomonlarini, ya'ni fonetikasi, leksikasi, so'z yaslishi va grammatikasi (morfologiya va sintaksis)ning o'zaro ichki bog'lanishlariga asoslanadi.

Tilning barcha tomonlari o'zaro bog'lanishining ko'p qirraliligi va murakkabligi, ularning dialektik birligi, avvalo, uning aloqa vositasidagi vazifasida namoyon bo'ladi. Aloqa vositaligi tilning muhim xususiyati, asosidir. Bu vazifani tilning har bir qismi boshqa qismlar bilan o'zaro bog'lanishda bajaradi. Har bir so'zga xos bo'lgan tovush shakli kishilarga aloqa uchun imkoniyat yaratadi. Ammo so'zning tovush qurilishi, shakli mazmunsiz aqlga to'g'ri kelmaganidek, o'zicha yashamaydi. Istalgan tovushlar yig'indisi emas, balki ma'lum ma'no bildiradigan tovushlar yig'indisigina aloqa maqsadiga xizmat qilishi mumkin.

Ma'lumki, ma'no bildiradigan tovushlar yig'indisi so'zdir. Tilning lug'at boyligi, leksikasi fikr ifodalash uchun xizmat qiladigan o'ziga xos qurilish materialidir.

Tilning lug'ati qanchalik boy bo'lsa ham grammatikasiz u o'lik hisoblanadi. Tilning lug'at boyligi o'z-o'zicha aloqa vazifasini bajarmaydi. Aloqa maqsadida

xizmat qilish uchun lug'at boyligidagi so'zlar bir-biri bilan grammatik jihatdan o'zaro bog'lanib, gap tuziladi. Mana shu tuzilgan gap orqali fikr ifodalanadi.

Tilning har bir tomonining xususiyati undagi til birliklarining o'ziga xosligida namoyon bo'ladi. Fonetika uchun bunday til birligi nutq tovushlari, fonemalar; leksikologiya uchun ma'nosi va qo'llanishi nuqtai nazardan so'z; grammatika uchun so'z shakllari, shuningdek, so'z birikmasi va gap; so'z yasalishi uchun morfema, tuzilishi va yasalishi jihatdan so'z hisoblanadi.

So'z, so'z birikmasi va gap grammatik tomondan ko'pgina xususiyatlarga ega. So'zning o'z morfemik qurilishi, o'zining so'z yasalish turi, biror grammatik kategoriyasi (shaxs, son, egalik, kelishik va boshq.), ma'lum sintaktik vazifasi bor. So'z birikmasi ham so'z kabi so'z o'zgarishi (ko'proq ergash so'z o'zgaradi) shakllariga ega. Gap o'z qurilishiga ko'ra so'zdan sifat jihatdan farqlanadi: so'z o'zi alohida kelganda mustaqil ma'no anglatmaydigan morfemalardan tuziladi, gapni tashkil etuvchi qismlar esa gapdan tashqarida ham mustaqil leksik ma'no bildiradi, gap tarkibida esa uning ma'nosi yana oydinlashadi. Gap va so'z birikmasi "qurilish material" sifatida xilma-xil tuzilgan so'zdan foydalanadi. Gap uchun qator sintaktik xususiyatlar, shuningdek, tugallangan ohang ham xarakterlidir.

Shunday qilib, tilning har bir jihatining o'ziga xos xususiyatini ko'rib chiqishning o'zi ularning o'zaro munosabatini, bir-biriga o'tishining murakkabligini ta'kidlaydi. Tilshunoslik fani bo'limlari o'rtasidagi munosabatlar ham shunga o'xshash murakkabdir.

Fonetika, leksikologiya bilan ham, grammatika bilan ham bog'lanadi. Tovushlar, fonemalar, bo'g'inlar tilda alohida emas, balki ma'lum leksik ma'no bildiradigan so'z tarkibida yashaydi.

Fonetikaning sintaksis bilan bog'lanishi, xususan, har bir gapda ma'lum ohangda bo'lishida ko'rinadi. Grammatik va semantik jihatdan bog'langan so'zlar majmuasi ma'lum ohangga ega bo'lsagina gap hisoblanadi. Bunda gapning mazmuni so'zlovchining gapda ifodalangan ohangiga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, ohang gapda so'z tartibi, yordamchi so'zlardan foydalanish, so'z o'zgartishlar bilan birga gap tuzish usullaridan biri sifatida xizmat qiladi.

Leksikologiya so'z yasalishi bilan jips bog'lanadi: birinchidan, tilning lug'at tarkibi, asosan, tilda mavjud bo'lgan so'zlardan yangi so'zlar yasalishi hisobiga to'ldirilib, boyib boradi; ikkinchidan, yasalgan so'zlarning leksik ma'nosi yasama negizning moddiy ma'nosiga asoslanadi.

Morfologiya leksikologiya va so'z yasalishi bilan jips bog'langan. Morfologiya, asosan, so'zning grammatik xususiyatlarini o'rganadi. So'zning grammatik ma'nosi doimo leksik ma'nosi bilan birga namoyon bo'ladi, har bir so'z, bir tomondan, shu so'zga tegishli bo'lgan ma'lum o'ziga xos leksik-grammatik guruhning belgilarini bildiradi, ikkinchi tomondan, u so'zning o'z leksik ma'nosi

bo'ladi. So'zdagi mana shu umumiy birlik morfologiyada, leksikadan ajralmagan holda, leksika zaminida o'rganiladi.

So'z uchun muqarrar morfemik tarkibi xarakterli bo'lib, bunga so'zning leksik ma'nosi va qator grammatik belgilari bog'liq bo'ladi. Yangi so'z qaysi usul bilan yasalmasin, u doim grammatik shakllanadi va o'zining leksik ma'nosiga ega bo'ladi. Har bir so'z turkumida so'z yasallishining xarakterli xususiyatlarni mavjud. So'zning morfemik tarkibi va yangi so'z yasallish usullari tilshunoslik fanining so'z yasallishi bo'limida, grammatika va leksikologiyadan ajratilmagan holda o'rganiladi.

Morfologiya va sintaksis har tomonlama o'zaro bog'lanadi. Morfologiyada, asosan, so'zlarning grammatik ma'nosi va uni ifodalash shakllari o'rganiladi; sintaksisda so'zlarni o'zaro bog'lanib so'z birikmasi va gap hosil qilish usullari, shuningdek, gap turlari, ularning mazmuni va ishlatilishi o'rganiladi. So'z morfologiyada ham, sintaksisda ham o'rganiladi, ammo o'rganish ob'ekti har xil bo'ladi. Sintaksisning o'rganish ob'ekti gapdir; unda so'z gap yoki so'z birikmasida boshqa so'zlar bilan ma'no va grammatik jihatdan bog'langan holda o'rganiladi. Morfologiyada so'z gapdan tashqarida ham o'rganilishi mumkin; so'zga muayyan leksik-grammatik guruhga kiradigan so'zlar bilan o'zaro munosabati nuqtai nazaridan qaraladi. Morfologiya va sintaksisda so'zga bunday har xil yondashish ularning bir-biriga bog'liqligini inkor etmaydi, aksincha, ular so'z va gapning o'zida yashaydi. So'zlar so'z o'zgarish tizimiga ega bo'lgani tufayli gaplar aloqa vazifasini bajaradi. SHakl yasallishi va so'z yasallishi morfologiyada o'rganiladi, ammo gapda tatbiq etiladi, so'zlarning o'zaro bog'lanish qoidalarini o'rganish esa sintaksis sohasiga taalluqlidir. So'z birikmasi tarkibidagi so'zlarning o'zaro bog'lanish usulini aniqlashda shu so'z birikmasiga kirgan so'z turkumining morfologik xususiyatlari hisobga olinadi. Bular morfologiya va sintaksisda bir-biri bilan bog'liq holda o'rganiladigan til hodisalarining ayrimlaridir. Bu aniq misollar morfologiya va sintaksis bir-birini taqozo qilsa ham, grammatikaning mustaqil bo'limi ekanini ta'kidlash uchun yetarli.

Keltirilgan fikrlar boshlang'ich sinf o'quvchilariga predmetlararo ichki bog'lanishni hisobga olgan holda ona tilini o'rgatish metodikasini belgilaydi.

1. Tilning barcha (leksik, fonetik, so'z yasash, grammatik) tomonlari o'zaro bog'liqligini va ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanini hisobga olib, o'quvchilar tilni ongli o'zlashtirishlari uchun tilning har bir tomoni xususiyatlarini va ular o'rtasidagi bog'lanishni o'zlashtirishlari zarur.

1-4-sinflarda ona tilini o'rganish tizimi fonetika, leksikologiya, so'z yasallishi va grammatikaning o'zaro bog'lanishi mohiyatini hisobga olgan holda tuziladi. Bu hol dastur materiallarini o'rganish tartibini belgilashda ham, ta'lim mazmunini (dastur bo'limlari o'rtasidagi uzviy bog'lanishni) aniqlashda ham hisobga olinadi.

2. Tilning barcha jihatlarining bir-biriga ta'siri uning aloqa quroli vazifasida namoyon bo'ladi. Tilning asosiy birligi sifatida aloqa maqsadida so'zni to'g'ri talaffuz qilish yoki yozish, shu tilda so'zlashuvchi barcha kishilarga bir xilda tushunarli bo'lishi, gapda grammatik jihatdan to'g'ri tuzilishi kerak.

Shularni hisobga olib, kichik yoshdagi o'quvchilar tilning talaffuzi, grafik, leksik, so'z yasaliishi va grammatik tomonlarining o'zaro bog'lanishi mohiyatini tushunishlari uchun dastur materialini o'rganishda tilning aloqa vazifasi yetakchi ekanini nazarda tutiladi, ya'ni kishilar bilan aloqa jarayonida tilning barcha tomonlari birgalikda foydalanilishi hisobga olinadi. SHu maqsadda tilning fonetik tomonini o'rganishda so'zning ma'no va talaffuz jihatdan birlik hosil qilishini, tovushning so'z ma'nosini farqlashdagi o'rni tushuntirishga katta ahamiyat qaratiladi. "So'z" mavzusi o'tilayotganda o'quvchilar tomonidan so'zning talaffuzi, leksik ma'nosi, morfologik tarkibi, grammatik belgilari, yasaliishi, nutqda ishlatilishi va yozilishini yaxlit tushunishga asosiy diqqat qaratiladi. Bunda o'qituvchi so'zning nom bo'lib xizmat qilishini ham, morfemik tarkibi va leksik ma'nosining bir-biriga ta'sirini ham o'quvchilarning tushunib olishlariga erishishi lozim.

"Gap" mavzusini o'rganish vaqtida esa ishning asosiy yo'nalishi nutqda gapning til birligi sifatidagi vazifasini tushuntirish va o'quvchilarda og'zaki va yozma nutqlarida gapdan oson foydalanish ko'nikmasini shakllantirish hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabda tilning barcha tomonlarini bir-biri bilan bog'liq holda o'rganish ona tilini o'rgatishning yetakchi metodik tamoyili hisoblanadi. Buni amalga oshirish til o'suvchan, bir-biriga o'zaro ta'sir etadigan tomonlari mavjud bo'lgan murakkab hodisa ekanini tushuntirishda ilmiy asos hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Temirov D.Sh. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy kompetentligini rivojlantirishning ayrim masalalari // "Boshlang'ich ta'lim mazmunini modernizatsiyalash strategiyasi: nazariya va amaliyot". - O'zPFITI 2015 yil 6 may - 110-111 b.
2. Turdiyev N.Sh., Sultonova Q.A., Akbarova S.N.. O'quvchilarda tayanch va predmetga oid kompetentsiyalarni shakllantirishda qo'llaniladigan metodlar, usullar va pedagogik texnologiyalar haqida. - "Ta'lim texnologiyalari" jurnali. - 2015. № 5, 99-104 b.
3. Ирисбаева Ё. У. Связная речь-главное достижение в речевом развитии детей дошкольного возраста // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
4. Musaev A. Technologies for organizing independent education of students in a digital educational environment // International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 1. – С. 146-149.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children // Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. 13. Irisbayeva Y. Professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7.

MAKTABDA NOGIRONLIGI BOR O‘QUVCHILARNING TA’LIM-TARBIYA OLISHI UCHUN QULAY SHART-SHAROIT YARATISH

Xabibullayeva N.O.

Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim fakulteti Oligofrenopedagogika yo’nalishi 2-boshqich magistranti

Tayanch so’zlar: ta’lim, tarbiya, inklyuziv, rivojlanish, xalqaro, takomillashuv, harakat.

Ключевые слова: образование, образование, инклюзивное, развитие, международное, совершенствование, движение.

Key words: education, upbringing, inclusive, development, improvement, action, international

Рюме:

Ushbu maqolada mamlakatimizda joriy qilinayotgan yangi ta’lim tizimi ya’ni inklyuziv ta’lim tizimining takomillashuvi, va bu ta’lim tizimi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ham joriy qilinganligi, undagi muammo va takliflar, xalqaro tajribalar, inklyuziv ta’lim tizimini rivojlantirish maqsadida yangi qaror va farmonlar qabul qilinib, vazifalar yuklatilganligi haqida so’z boradi.

Рюме:

В данной статье рассматривается новая образовательная система, внедряемая в нашей стране, а именно совершенствование системы инклюзивного образования, и внедрение этой образовательной системы в дошкольных образовательных организациях, ее проблемы и предложения, международный опыт, в целях развития системы инклюзивного образования. Говорят, что приняты новые решения и указы, поставлены задачи.

Summary:

This article discusses the new system of education in our country, is the improvement of the system of inclusive education, and the introduction of this system of education in preschool education, the adoption of new decisions and decrees to develop the system of inclusive education, it is said that the tasks are loaded.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoniga (muvofig O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko‘rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash bosh maqsad etib belgilandi. Ta’sis etilgan qarorlar va Davlat rahbarining e’tibori natijasida, Bugungi kunda yurtimizning ko‘plab viloyatlarida inklyuziv ta’lim joriy etilib, har bir maktab

Tyutor mutaxassislar bilan ta'minlanishi kerak ekanligi tasdiqlandi. Alohida yordamga muhtoj o'quvchilarning talim jarayonlarini sifatini yaxshilash maqsadida sohaga oid mutaxassis kadr (tyutor)lar faoliyat olib borishlari uchun qo'shimcha moddiy ba'za yaratildi. Bundan tashqari inklyuziv sinflar mavjud maktablarga moddiy-texnik ko'mak ko'rsatish ham belgilab qo'yildi.

Nima uchun turli darajadagi imkoniyatlarga ega bolalarni birgalikda o'qitilishi muhim? Bunday bolalarni birgalikda o'qitishning ijobiy tomonlari quyidagilar:

1. Maktab – bu faqatgina bilim maskani emas balki ijtimoiylashuv maskani. Ijtimoiy aspektlarda maktabning o'rni juda yuqori. Bolalar bir-biri bilan muloqot qilishni o'rganadilar, ular o'zaro munosabatlar tajribasiga ega bo'ladilar. Hech narsa shaxsning xatti-harakatlariga ma'lum bir ijtimoiy muhitda uzoq vaqt qolish kabi ta'sir qilmaydi. Bolani tengdoshlaridan izolyatsiya qilish orqali ular bilan muloqot qilishga o'rgatish mumkin emas. Aytish joizki, sog'lom bola tez ijtimoiylashuvi uchun ko'proq resurslarga ega. Alohida yordamga muhtoj bolalarda umumiy xulq-atvor ko'nikmalarini tezda o'rganish uchun kamroq imkoniyatlar mavjud. Shuning uchun bolalarni izolyatsiya qilish alohida yordamga muhtoj bolalarni jamiyatdan yanada begonalashishiga olib keladi. "Oddiy" bolalar orasida o'qish, aksincha, jamiyatga moslashish imkoniyatini beradi. Agar bolada rivojlanish buzilishi qanchalik og'ir bolsa, bunday bolalarni sog'lom bolalar bilan birgalikda o'qitish har ikki tomon uchun ham muammoli bo'lib qoladi, nogiron bolani o'qitish tuzatish muassasasi hali ham individual muassasadan yaxshiroqdir.

2. "Oddiy" bolalar uchun sinfdan alohida yordamga muhtoj o'quvchilarning bo'lishi maqsadga muvofiqdir, chunki bolalar zaiflarga nisbatan bag'rikenglik, ehtiyotkorlik va g'amxo'rlik tajribasiga ega bo'ladilar. Agar ushbu fikrni yanada rivojlantirish, kelajakda sog'lom bolalarning hamdard bo'lish va "zaiflarni"ni qo'llab-quvvatlash usulini shakllantirish voyaga etgan bolalarning yosh bolalar va keksa ota-onalar bilan munosabatlariga ijobiy ta'sir qiladi.

3. "Oddiy" bolalar va o'ziga xos xususiyatlarga ega bolalarni birgalikda o'qitish, rivojlantirish, ajoyib va hayirli jarayondir, garchi bu juda qiyin bo'lsa ham. Alohida yordamga muhtoj bolalarning o'zlari va ota-onalari uchun oila va uning jamiyatdagi ijtimoiy moslashuvi muvaffaqiyati juda katta quvonch keltiradi - xuddi shunday farzandining muvaffaqiyati hayotni normallashtirish yo'lidagi yutuqdir.

Jahonda ta'lim XXI asrning barqaror taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy omil sifatida e'tirof etilib, Koreya respublikasida o'tkazilgan xalqaro ta'lim forumida 2030 yilgacha belgilangan konsepsiyada "Butun hayot davomida sifatli ta'lim

olishga imkoniyat yaratish” kabi dolzarb masalalarga bo‘lgan ehtiyoj yanada kuchaydi. Ayniqsa, inklyuziv ta‘lim sharoitida nogiron bolalarni pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash va o‘qitish usullarining yetarli darajada rivojlanmaganligi dolzarb muammodir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘limtarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-sonli qarorida alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning salohiyatini rivojlantirish maqsadida inklyuziv ta‘lim tizimi joriy qilingan umumta‘lim maktablari tomonidan mazkur o‘quvchilar uchun ular va ularning ota-onalari (qonuniy vakillari) ishtirokida individual o‘quv dasturlari ishlab chiqilishi mumkinligi va individual ta‘lim dasturlarini o‘zlashtirishda maxsus pedagoglar va tyutorlar (yordamchi pedagog xodimlar) yaqindan ko‘maklashishi belgilangan. Undan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta‘lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta‘lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” 2021-yil 12-oktabrdagi 638-sonli qarorida inklyuziv ta‘lim sinflari va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflardagi o‘quvchilarga individual ta‘lim dasturlarini o‘zlashtirishga yordam ko‘rsatish maxsus pedagoglar va tyutorlar (yordamchi pedagog xodimlar) tomonidan amalga oshirilishi o‘quvchilar bilan individual ta‘lim dasturlarini o‘zlashtirish, maxsus pedagoglar tomonidan ta‘lim jarayonidagi barcha darslarda, sinfdan tashqari va boshqa tadbirlarda amalga oshirilishi nazarda tutilgan. Ushbu belgilangan vazifalarni ijrosini ta‘limlash maqsadida Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi JICAning “Maktabgacha ta‘limda inklyuziv ta‘lim amaliyotini mustahkamlash” nomli loyihasi doirasida namunaviy individual ta‘lim rejası ishlab chiqildi.

Mavzu yuzasidan xorijiy tajribalarni o‘rganilganligi.

Bugungi kunda jahon miqyosida juda ko‘plab davlatlarda inklyuziv ta‘lim tizimini joriy qilish borasida amaliy tajribalar olib borilyapti. Buni bir necha jahon davlatlari misolida ko‘rib chiqamiz.

Rossiyada inklyuziv ta‘limning keng tarqalgan modeli ommaviy maktablardagi maxsus sinflardir. Ular quyidagi alohida yordamga muhtoj bolalar uchun tashkil etilgan:

- intellektida buzilishga ega bolalar uchun;
- psixik rivojlanishi sust bolalar uchun korreksiya sinflar;
- "Tavakkal" guruhi bolalar uchun (ta‘lim olishda, xulq-atvorda qiyinchiliklarga ega, sog‘ligi zaif);

- kompensatsiya qiluvchi ta'lim, pedagogik yordam, adaptatsiya va sog'lomlashtirish sinflari.

Qirg'izistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish tanlab olingan davlat maktablari va xususiy o'quv muassasalarida olib boriladi. Mutaxassislar guruhi ommaviy maktablarda ta'lim olish uchun imkoniyati cheklangan bolalarni tanlab oladi. Ularning bazasida o'qituvchilar, ota-onalar, mahalliy hokimiyat vakillari uchun 3 ta seminar, Ta'lim Vazirligi va mahalliy ta'lim departament vakillari uchun Respublika miqyosidagi konferensiya ham o'tkazilgan. Buyuk Britaniyada integratsiya jarayonida maxsus maktab o'quvchilari uchun alohida dastur ishlab chiqilgan. Maxsus maktab o'quvchilarining ma'lum qismi ommaviy maktabda ta'lim oladilar. Integratsiyani amalga oshirish uchun o'yin, jismoniy tarbiya, amaliy faoliyat turlari alohida tanlangan.

Buyuk Britaniyada integratsion ta'limni tashkil etish uchun maktablar rivojlanishida nuqsoni bor bolalar ta'limi uchun alohida mablag' bilan ta'minlanadi.

Finlyandiyada zaif ko'ruvchi bolalarning ko'p qismi ommaviy maktabda ta'lim oladi. Bunda maxsus maktab o'qituvchilari ommaviy maktab o'qituvchilariga katta tashkiliy yordam ko'rsatadilar. Xususan, ta'lim dasturlarini yaratishda Brayl va Vizual mobillik tizimida lokal kurslarni tashkil etishda, Brayl shrifti bilan yozilgan metodik qo'llanmalar, darsliklar, kitoblar va ovoz yozuvlari jamlangan kutubxonani tashkil etishda yordam beradilar.

Shveytsariyada rivojlanishida nuqsoni mavjud bolalar ta'limining asosiy qismini ommaviy maktabda olishlarini ko'zda tutuvchi dastur mavjud. O'qituvchilar 4 kishidan ommaviy maktabning 3 ta o'qituvchisi va imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus tayyorgarlikka ega 1 ta o'qituvchidan iborat guruh faoliyat ko'rsatadi. Maktab ma'muriyati 3 oyda bir marta ta'lim psixologiyasi doirasidagi mutaxassislar bilan bir marta uchrashib zarur tadbirlar va ota-onalar bn uchrashuvlar borasida maslahatlashib oladilar. Bunday yondashuv o'qituvchi mehnatini samaradorligini oshirish integratsiya sinflarida ta'lim metodlarini qo'llash sifatini oshirishda muhim omildir.

Taklif. Bolaning inklyuziv muhitda boshqalardan o'zini kam his qilmasligi, jismoniy imkoniyati cheklanganidan siqilmasligi uchun sharoit yaratish muhim. Stadionda boshqalar bilan yugurayotgan zaif ko'ruvchi bola kimgadir turtilib ketsa, boshqa bolalar uning ustidan kulishlari kerak emas. Agar kimdir masxara qiladigan bo'lsa, bola battar qobig'iga o'ralib oladi. Inklyuziv ta'lim joriy qilish tartiblarini nogironligi bo'lgan o'quvchilar va ularning ota-onalari, maxsus maktab-internatlari pedagoglari, nogironlar tashkilotlari vakillari bilan birgalikda ishlab chiqish kerak. Ular bilan to'g'ridan to'g'ri muhokamalar olib

borib, fikr va takliflari inobatga olinsa, me'yoriy hujjatlar amalda samaraliroq ishlaydi. «Tabib tabib emas, boshidan o'tgan tabib» deganlaridek, aynan nogironligi bo'lgan bolalarning o'zlari va ularning ota-onalari o'z vaziyatlarini yaxshi bilishadi va Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ularning fikrlari, takliflari qabul qilinishi kerak. Imkoniyati cheklangan bolalar boshqalar singari bir xil sharoitda ta'lim olishi kerak, ularga darsliklar, o'quv qo'llanmalari yetmay qolishi kerak emas. Bunday bolalar ham sog'lom bolalar kabi qiynalmasdan maktabga borishi, kelajakda o'z yo'lini osonroq topishi mumkin. Inklyuziv ta'lim barcha uchun ta'lim sifatini yaxshilaydi;

Qanday bo'lmasin muammoni hal qilishga ijodiy yondashilsa, muvaffaqiyat ehtimoli yuqori bo'ladi.

Mushak tonusini pasayishi. Agar bola sust befarq tez charchaydigan shu bilan birga diqqati tez tarqaladigan bo'lsa, birinchi, birinchi navbatda to'g'ri mebel tanlash kerak bola stol tagiga sirg'alib ketmasligi uchun. Bolaga dalda beruvchi so'zlar bilan birgalikda muntazam jismoniy tonusini oshirishga yordam beradi. Adaptativ jismoniy tarbiya mutaxassisi ma'lum bir usullar bilan bolaning asb sistemasini aktivlashtiruvchi mashqlardan o'rgatishi mumkin. Shuningdek, tanaffus paytida bolaning faol harakatlanishi, toza havodan nafas olishi va darslarni yaxshi ventilyatsiya qilinadigan xonalarda o'tkazilgani maqul. Motor stereotipni mustaqil yozuvni shakillantirishning dastlabki bosqichida "qo'lma-qo'l" usulida qo'llab quvvatlashdan foydalanish kerak, qo'shimcha ravishda qo'lini egish – barmoqlarni bukish mashqlarini o'rgating ("biz yozdik yozdik qo'llarimiz charchadi" kabi).

Eshitish qobiliyati pasaygan bolalarda. O'qituvchining ovozi aniqroq bo'lishi kerak. Tyutor o'qituvchi ko'rsatmalarini og'zaki bo'lmagan tarzda tushuntirish uchun yaqin atrofda bo'lish tavsiya etiladi (nima qilish kerakligini imo-ishoralar bilan ko'rsatish). Tyutor ko'rsatmalarni audio fayl shaklida yozishi mumkin bola uyga borib tinch holatda tinglay olishi uchun. O'quv materiallari ko'proq ko'rgazmali qurollar bilan ifodalanishi kerak.

Ko'rish qobiliyati pasaygan bolalarda. Ko'rgazmali qurollar yorqin va katta bo'lishi kerak. Tyutor sinifda sodir bo'layotganlar haqida ko'proq izoh berishi kerak. Agar bola o'zini xotirjam his qilsa, uni birinchi partaga o'tkazish kerak. O'quvchida ovoz kuchaytiruvchi moslama bo'lsa yanayam maqsadga muvofiqdir.

Aqli zaif bolalarda. Materialning hajmi va bolaga beriladigan mashqlar hajmi kam bo'lishi kerak. Matnlar sodda va qisqa bo'lishi lozim. Ritmik va hissiyotga to'la axborotlarni (masalan she'rlar) eslab qolishi bir muncha oson.

Buning uchun dasturga muvofiq turli mavzulardagi she'rlar tanlanadi: "Yil fasillari", "Mening kunim", "Hayvonot bog'ida" va hokazo.

Xulosa. O'zbekistonda oilaviy sharoitidan qat'i nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Faqat hohlovchilar o'z yonidan pul to'lab xususiy maktablarda o'qishi mumkin. Lekin imkoniyati cheklangan bolalarning boshqa sog'lom bolalar bilan teng sharoitda o'qiyotgani haqida maqtanib bo'lmaydi. Bu borada muammolar yetarligina:

- alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar o'qitiladigan ayrim ta'lim muassasalarida ular uchun to'siqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmaganligi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan to'liq ta'minlanmaganligi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta'lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo'lga qo'yilmagani natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotga ega emasligi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijro hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmaganligi;

- pedagogika yo'nalishidagi OTMlar o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan yoki endi o'qitila boshlanganligi;

- inklyuziv sinf ichidagi o'qituvchi va o'quvchilarning psixologik tayyor emasligi. Bunday vaziyatlarda nogironligi bo'gan o'quvchini kamsitish hollari kuzatilishi;

- pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta'lim dasturlari kiritilmaganligi, shuningdek, bo'lajak pedagoglarning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar jalb qilingan ta'lim muassasalarida amaliyot o'tamayotgani ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Bundantashqari, o'qituvchilarni ham ruhan tayyorlab olish kerak. Maktablarda o'qituvchilar qo'pincha lider o'quvchilar bilan ishlashga o'rgangan. Ular o'qituvchini tez ilg'aydi, tushunadi va yaxshi natijalar ko'rsata oladi. Sog'lom bolalar bilan bir maktabga boradigan imkoniyati cheklangan bolaning esa lider bo'la olish ehtimoli kam, sababi ular eshitishga, ko'rishga va tushunishga boshqalardan ko'ra ko'proq kuch sarflashi kerak bo'ladi. Shu narsalarni o'qituvchilar to'g'ri qabul qila olishi va ular bilan yaxshi munosabatni yo'lga qo'ya olishi zarur. Buning uchun esa avvalo ularning o'zi tayyor bo'lishi kerak. Agar umuman imkoniyati cheklangan bolaga dars o'tmagan o'qituvchining

sinfga shunday bolalar borsa, u dastlab bola tilini tushunmasligi, uning qiyin o‘zlashtirishini qabul qila olmasligi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchilarni imkoniyati cheklangan bolalar bilan ham ishlashga o‘rgatish lozim.

Inklyuziv sinfda nogironligi bo‘lgan bolalar soni uchtdan oshmasligi va ular bir xil tashxisli bo‘lishi, Sinfdagi umumiy bolalar soni esa 30tdan oshmasligi kerak.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida qarori PQ-4312 08.05.2019
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta’lim olish ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risidagi qarori -4860 13.10.2020
3. Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др. Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие . – Казань, 2013
4. Буторина, О. Г. Об опыте воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями здоровья / О. Г. Буторина // Воспитание школьников, 2010
5. Инклюзивная практика в дошкольном образовании. Современный образовательный стандарт / Т. В. Волосовец, А. М. Казьмин, В. Н. Ярыгин. – М.:Мозаика-Синтез, 2011. – 144 с.
6. D.S.Qaxarova “ Inklyuziv ta’lim texnologiyasi” o‘quv va metodik qo‘llanma 2014-yil.

TURLI YOSH GURUHLARIDA GEOMETRIK SHAKLLAR SHAKLLANTIRISHNING METODIK USULLARI

Irisboyeva Yo.O`.

*Renessans ta`lim universiteti Pedagogika fanlari va psixologiya
fanlari kafedrası dotsenti*

Tayanch soʻzlar: silindr, stakan, stolba, konus, minora, geometrik etalonlar, oval, konus, toʻgʻri toʻtburchak, doira, uchburchak. geometrik shakl, teng yonli uchburchak, predmet konturi.

Ключевые слова: цилиндр, стакан, колонна, конус, башня, геометрические стандарты, овал, конус, прямоугольный треугольник, круг, треугольник. геометрическая форма, равносторонний треугольник, контур объекта.

Key words: cylinder, glass, column, cone, tower, geometric standards, oval, cone, right rectangle, circle, triangle. geometric shape, equilateral triangle, object outline.

Резюме:

Ushbu maqolada turli yosh guruhlarida bolalarning geometrik shakllar shakllantirishning metodik usullaridan, predmetlar shakli va geometrik figuralarni idrok qilishida didaktik oʻyinlardan foydalanilish muhim ahamiyat kasb etishi haqida yoritilgan.

Резюме:

В данной статье поясняется, что использование дидактических игр у детей разных возрастных групп имеет важное значение для методических приемов формирования геометрических фигур, восприятия формы предметов и геометрических фигур.

Summary:

In this article, it is explained that the use of didactic games in children of different age groups is important for the methodical methods of forming geometric shapes, the perception of the shape of objects and geometric figures.

Kichik guruhda bolalarni geometrik shakllar bilan tanishtirish. Uch yoshli kichkintoylar dumaloq buyumlarni va burchaklari bor buyumlarni farq qilishga, yaʼni buyumlarning shakllarini elementar tahlil qilishga oʻrgatiladi.

Qarash uchun geometrik shaklga ega boʻlgan, detallari yoʻq oddiy shakldagi buyumlar tanlanadi. Buning uchun dastlab, har xil rangdagi, ammo bir xil shakldagi, bir xil buyumlardan, masalan: uchburchak, kvadrat, toʻgʻri toʻrtburchak shaklidagi bayroqchalardan foydalanish maqsadga muvofiq, bu kichkintoylarga shakl alomatini ajratishga yordam beradi. Shundan keyin har

xil rangli bir xil buyumlarni sodda shakldagi istalgan buyumlar (koptok, ip koptok g'ildiraklar)ni berish mumkin.

Bolalarni birgalikda harakat qilishga jalb qilish muhim ahamiyatga ega. Kichikintoylar tarbiyachining qo'l harakatini kuzatib, xuddi shunday harakatni havoda bajarishga "yordam" berishadi. Buyum konturi ustidan qo'l yoki ko'rsatkich barmoq aylantirib chiqiladi. Har galgi harakat buyum ustidan qo'lni tekkizib chiqish bilan tugaydi, shunday qilinmasa, shakl haqidagi tasavvur kontur chizig'i bilan bog'lanib qolishi mumkin. Tarbiyachi bolalarda buyumlar konturini o'rab olish ularni qo'l bilan qamrab olish, qo'lni sirt bo'yicha siypalab chiqish, buyumlarni dumalatish, ularni har-xil holatga qo'yish istagini uyg'otadi. Natijada yumaloqlangan va burchakli buyumlarning xossalarini (turg'un, turg'un emas va h.k.) topadilar.

Kichik guruhda bolalar doira va kvadrat bilan tanishtiriladi. Buning uchun tarbiyachi dastlab har bir bolaga 2 tadan geometrik shakl, masalan, qizil doira va yashil kvadrat beradi tarbiyachining o'zida ham shular bo'ladi. Tarbiyachi bolalarga 2 ta shakldan bittasining nomini aytmagan holda ko'rsatadi va ulardan xuddi shunday shaklni topish va ko'rsatishni so'raydi. So'ngra ikkinchi shaklni ko'rsatib, bolalardan o'z stollaridan xuddi shunday shaklni topib ko'rsatishni so'raydi. Maktabgacha yoshidagi bolalarni geometrik shakllar bilan tanishtirish metodikasida buyumlarni payqash – harakat yo'li bilan tekshirish usullariga o'rgatish muhim ahamiyatga ega.

O'rta guruhlarda bolalarni geometrik shakllar bilan tanishtirishda o'quv yilining dastlabki oylarida maktabgacha yoshidagi bolalarning o'zlariga tanish geometrik shakllar – doira va kvadratlarni farq qilish hamda to'g'ri aytish malakalarini mustahkamlash kerak. Bu ishni guruhlarining miqdoriy taqqoslash va sanoqqa o'rgatish mashqlari bilan bir vaqtda o'tkazish maqsadga muvofiq. Bolalarga "Bunda nechta kvadrat borligini topchi", "Nima ko'p, kvadratlarmi yoki doiralarmi?" kabi topshiriqlar va savollar beriladi.

O'rta guruh dasturida bolalarni uchburchak bilan tanishtirish nazarda tutilgan. Bolalarni bu shaklni tanish va aytishga, doira va kvadratlarni farq qilishga o'rgatish kerak. Bu ishlarni amalga oshirish usullari kichik guruhda foydalanilgan usullarga o'xshaydi, bular: shaklni payqash – harakatni tekshirish, u bilan har xil amaliy ishlarni tashkil qilish.

Uchburchak bilan tanishtirish uni doira va kvadrat bilan taqqoslash asosida o'tkaziladi. Dastlab shakllar juftlab taqqoslanadi, masalan, birinchi mashg'ulotda uchburchak bilan doira taqqoslanadi. Tarbiyachi uchburchakni ko'rsatib, bolalar e'tiborini burchaklarga qaratgan holda uchburchak konturi bo'ylab barmog'ini ko'p marta yurgizib chiqadi. "Barmoq burchakkacha uriladi,

to'xtaydi, burchakni aylanib, yana nariga ketadi. Yana bir marta burchakkacha boradi, burchakni aylanadi, yana nariga ketadi", – deb tushuntiradi tarbiyachi. U shaklni aytadi, "Bu – uchburchak", uning qanday rangda ekanini so'raydi, bolalarning e'tiborini uchburchakning tomonlari borligiga, ular 3 ta ekaniga, burchaklari borligiga va ular ham 3 ta ekaniga qaratadi. Shundan keyin tarbiyachi bolalardan o'z uchburchaklarini ko'rsatishni, ularni sanashni, uning burchaklari nechta ekanini so'raydi. Keyingi mashg'ulotlarda uchburchak bilan kvadrat shunga o'xshash taqqoslanadi, shundan keyin esa doira, kvadrat va uchburchak bir vaqtda taqqoslanadi.

Tarbiyachi bolalar e'tiborini uchburchaklar, doiralalar va kvadratlar katta o'lchamli ham, kichik o'lchamli ham bo'lishiga qaratadi, har xil rangli katta va kichik shakllarni ustiga qo'yish usuli bilan taqqoslashni taklif qiladi, shakli bir xil bo'lgan shakllar har xil rangli va har xil o'lchamli bo'lishi mumkinligini tushuntiradi.

Katta guruhlarda bolalarni geometrik shakllar bilan tanishtirishda katta guruhga kelguncha bolalarda etarlicha katta sensor tajriba to'plangan va shakllarni tekshirish ko'nikmasi takomillashgan bo'ladi. Tarbiyachi bolalarning geometrik shakllarning shakllari haqidagi bilimlarini mustahkamlash uchun o'rta guruh materialini takrorlagandan keyin, ularga atrofdagi buyumlardan doira, uchburchak, kvadrat shaklini topishni o'rgatadi. Masalan, u tarelkaning tagi, stol ustining sirti, fortotchka, qog'oz varag'i va boshqalar qanday geometrik shaklni eslatadi, deb so'raydi. Tarbiyachi "Loto" tipidagi o'yin tashkil qilishi mumkin. Bolalarga rasmlar har biriga 3-4 tadan beriladi, ular shu rasmlar orasidan tarbiyachi ko'rsatayotgan shaklga o'xshash shaklni izlashlari kerak. Shundan keyin bola nima topganini aytadi va gapirib beradi.

Tarbiyachi yordamida bolalar geometrik shakllardan har xil naqshlar, o'zlariga tanish buyumlar: uchburchaklardan gilam, kvadrat va doiralardan avtomobil, kvadratlar va uchburchak-lardan qayiq va boshqa narsalar tuzadilar. Katta guruhda bolalar yangi tushuncha – "kvadrat" bilan tanishtiriladi. Bunda tarbiyachi bolalarda mavjud bo'lgan kvadrat haqidagi tasavvurlardan foydalanadi.

Maktabga tayyorlov guruhlarda bolalarni geometrik shakllar bilan tanishtirishda maktabga tayyorlov guruhida bolalarning shakl haqidagi bilimlari mustahkamlanadi va bir tizimga solinadi. Bolalar maktabga borgunlariga qadar quyidagi geometrik shakllarni farq qilish, nomlarini aytish, asosiy xossalari va belgilarini bilishlari kerak: doira, oval, to'g'ri to'rtburchak, kvadrat, uchburchak, to'rtburchak, shar, kub va silindr. Bu shakllarni bolalar rangi, kattaligi, proporsiyasi, u yoki bu shakllarning fazoviy holatlaridan qat'i nazar

bilishlari, hayotiy buyumlardan o'zlariga tanish shakllarni topa olishlari kerak. Bu ishga, odatda mashg'ulotlarning bir qismi ajratiladi.

Mashg'ulotlarda shu maqsadlarda o'yinlar o'tkaziladi, bu o'yinlarning shartiga ko'ra, bolalar atrofda buyumlardan o'zlariga tanish geometrik shakllarni topishadi. Masalan, tarbiyachi kvadrat shaklidagi buyumlarni aytishni taklif qiladi. Buyumni to'g'ri topib, uning shakli haqida gapirib bergan har qaysi bola bittadan rag'bat kartochkasini oladi. Ko'p buyum aytgan (ko'p rag'bat kartochkasi to'plagan) bola yutib chiqadi. Tarbiyachi buyumni ko'rsatmasdan, uning tasviri tushirilgan kartochkani ko'rsatishi mumkin.

Bolalar olgan bilimlarni sistemaga solish, ularga ba'zi buyumlar orasidagi munosabatlarni tushunib olishda yordam berish muhim vazifalardan biridir.

Bolalarni to'g'ri to'rtburchak va kvadrat modellaridan foydalanib, "to'rtburchak" tushunchasi bilan tanishtirilgan. Endi, ularga to'g'ri to'rtburchak 4 ta burchagi va 4 ta tomoni bo'lgan shakl ekanini tushuntirilsa bo'laladi. Bolalarga bir nechta topshiriq berish mumkin, ya'ni ular to'rtburchak shaklidagi qanday buyumlarni bilishlarini, rasmda tasvirlangan buyumlar shaklini aytishlarini so'rash va shu kabi topshiriqlarni berish mumkin.

Xulosa qilib aytganda turli yosh guruhlarida bolalarning predmetlar shakli va geometrik figuralarni idrok qilishida didaktik o'yinlardan faoydalanilinish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. –T.: Ilm ziyo, 2006 yil.
2. Jumayev M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi va nazariyasi. T, 2007 yil.
3. Ирисбаева Ё. У. Связная речь-главное достижение в речевом развитии детей дошкольного возраста // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
4. Musaev A. Technologies for organizing independent education of students in a digital educational environment //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 1. – С. 146-149.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Irisbayeva Y. Professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7.

OILA QURISHGA VA OILAVIY MUNOSABATLARGA TAYYORLIKNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Magdiyeva Z.Yu.

Renessanas ta'lim universiteti

Pedagogik ta'lim va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: oila, nikoh, oila qurishga tayyorlik, psixologik barqarorlik, oila munosabatlariga yetuklik, motivatsiya, kognitivizm, dunyoqarash.

Ключевые слова: семья, брак, готовность к созданию семьи, психологическая устойчивость, зрелость семейных отношений, мотивация, познавательность, мировоззрение.

Key words: family, marriage, readiness to build a family, psychological stability, maturity in family relationships, motivation, cognitivism, worldview.

Резюме:

Maqola bo'lg'usi turmush qurish arafasida turgan yoshlarni turmushga tayyorligini psixodiag mezonlari, oilaviy munosabatlarga tayyorlikning ijtimoiy psixologik omillari yoritilib berilgan.

Резюме:

В статье освещены психологические критерии готовности к браку молодых людей, находящихся на грани будущего вступления в брак, социально-психологические факторы готовности к семейным отношениям.

Summary:

The article highlights psychological criteria for the readiness of young people to marry who are on the verge of future marriage, social psychological factors of readiness for family relationships.

Kirish. Oilani inson hayoti va rivojlanishidagi ijobiy omil, u yashaydigan, rivojlanadigan, qiyinchiliklarni, kasalliklarni engib o'tadigan, qo'llab-quvvatlanadigan va o'zini baxtli va himoyalangan his qiladigan muhit sifatida ko'ramiz. Oila inson hayotining mustahkam ustunlaridan biri sanaladi.

Oila va oila muammolari hamisha davlatning diqqat-e'tibori va himoyasida bo'lib kelgan. Xususan, 2016 yil 14 sentabrda qabo'l qilingan -Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risidagi O'zbekiston Respublikasi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab - quvvatlash oila institutini mustaxkamlash soxasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to'g'risidagi PF-5325-sonli Farmoni, Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi -Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy

muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llabquvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF5938-son Farmoni shuningdek, Prezidentimizning 2020 yil 18 fevraldagi - O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risidagi PQ-4602-son Qarori, O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligining 2020 yil 28 avgustdagi - Fuqarolar yig'inlarida ish hujjatlari va ularni yuritishni vaqtinchalik tartibi to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalalari 9 haqidagi 64-b-son buyrug'i yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash masalasi bugungi kunda ham qanchalik ahamiyatli ekanining yorqin ifodasidir.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Nikohga psixologik tayyorgarlik deganda, bu uning tarkibiy qismlarining shakllanishi va umumiy xususiyatlarni tashkil etilishi bilan belgilanadi, masalan, nikoh ierarxiyasi, nikoh munosabatlari, tanlov yo'nalishlari, nikoh motivatsiyasi, nikoh munosabatlari va kutuvlar bilan belgilanadi. Oilaga tayyorlikning psixologik komponentlari mavjudligi yuqori, o'rta va past darajalari bilan belgilanadi. Masalan:

- Oilaviy munosabatlarda kerakli, barcha tarkibiy qismlarning yetarli darajada shakllanishi bilan tavsiflanadi;
- O'rta daraja ba'zi tarkibiy qismlarning boshqalarga nisbatan yuqori, o'rta va past shakllanish darajalari bilan tavsiflanadi;
- Past daraja komponentlarning o'rtacha darajasi va past shakllanishi bilan tavsiflanadi[4].

Biroq, zamonaviy dunyo shaxsning rivojlanishi va shakllanishiga ta'sir qiluvchi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlarning barcha turlari inson hayotiga tez kirib kelishii, atrofdagi dunyoga zamonaviy munosabatni targ'ib qiladi, bu oilaning, keksa avlodlarning, oila urf-odatlarining, madaniyatning rolini pasaytiradi. Bozor iqtisodiyoti, iste'molchi munosabatlari inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning barcha darajalarida paydo bo'ldi. bu esa oila qurish masalasiga ham yangicha yondashishni talab etdi.

Oilaga tayyorlikning ko'plab omillari mavjud. Bular oilaga ma'naviy, tibbiy tayyorgarlik, jismoniy tayyorlik va psixologik tayyorlik kabilarni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda oilaga yoki nikohga tayyorgarlik ko'rayotganda, sherikning (va o'zining) psixologik fazilatlarining asosiy ko'rinishlari, bu uning munosabatlari, xususan:

1. Psixologik barqarorlik (psixologik kategoriya).
2. Dunyogarash (ma'naviy kategoriya).

3. Oila qurilishi va oila ichidagi o'zaro munosabatlar haqidagi bilimlar (axborot toifasi)[5].

Psixologik barqarorlik. Bu insonda biron bir ruhiy kasalliklarning mavjudligi yoki yo'qligi haqida emas, sababi psixiatriya tibbiyot sohasi sifatida alohida mavzudur. Bu yerda biz ko'proq nozik haqiqotlar haqida gapiramiz - u yoki bu shaklda xarakterda mavjud bo'lishi mumkin bo'lgan psixologik kasalliklar. Har bir inson hayotining u yoki bu sohasida ma'lum psixologik o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Ular qanchalik jiddiy bo'lsa, shaxsiy munosabatlarda shunchalik murakkab muammolar paydo bo'ladi. Bu qanday qoidabuzarliklar bo'lishi mumkin? Shu bilan birga dunyoqqrsh degan tushuncha ham bugungi kunda urfga kirdi. Turmush o'rtoqlarning dunyoqarashi deganda- ularning bu dunyo haqidagi g'oyalari, uning tuzilishi va qonunlarini va undagi o'rnini ta'kidlash kerak. Bu holda dunyoqarashning asosiy komponenti - bu o'z hayotining ma'nosini ongli yoki ongsiz ravishda tushunish. Har bir inson ierarxik tarzda tuzilgan: ko'proq asosiy narsalar hamma narsaga ta'sir qiladi. Masalan, insonning o'z hayotining ma'nosini tushunishi bevosita uning oilaviy hayotining ma'nosi haqidagi tasavvurini va undagi xatti-harakatlar modelini belgilaydi.

Baxtli bo'lishga intilish bu normal holat. Ammo "hayotdan hamma narsani olish", adrenalin hissiyotlari butunlay boshqacha. "Hamma narsani ol" shiori konstruktiv hech narsa yarata olmaydi. Albatta, bu yoshlarda yoqimli his-tuyg'ularga bo'lgan xohishdan tug'ilishi mumkin. Ammo "hamma narsani olish" mantig'iga amal qilgan ota-ona bolani psixologik jihatdan sog'lom va baxtli tarbiyalay olmaydi.

Insonning hayotiy maqsadi qanchalik baland bo'lsa, inson o'z oilaviy hayotiga qarashi shunchalik baland bo'lishi mumkin. Va faqat oliy maqsad bilan oila ahil bo'lishi mumkin. Bu sevgi-muhabbat mavzusini chetga surib qoyadi. Ammo muhabbat(empatiya) inson hayotida eng yuqori o'ringa ega bo'lishi kerak. Sababi, sevgisi birinchi o'rinda turadigan odam oilani saqlab qolishga va uning a'zolarining rivojlanishiga hissa qo'shishga harakat qiladi [6].

Insonning dunyoqarashining muhim tarkibiy qismi - bu o'zgarishga tayyorligi va rivojlanish istagi. Afsuski, ko'p odamlar o'zlarini kompyuter o'yinlari qahramonlari bilan bog'lashadi, ularning vazifasi ma'lum bir yutuqlar, g'alabalar, yo'qotishlar va xatti-harakatlar yo'lidan o'tish va o'yinni qanday boshlagan bo'lsa, xuddi shunday tugatishdir. Biroq, shaxsning eng yaxshi tomonlarini takomillashtirmasdan turib, inson hayotining ma'nosi topishning iloji yo'q. Oilaviy hayot yo'lida muqarrar bo'lgan har qanday hayotiy inqirozlar bizni o'zimizda nimanidir o'zgartirish, umumiy baxt uchun zaif tomonlarimizni yengish zarurati bilan duch keladi. Agar insonda yetarlicha o'z-o'zini tanqid

qilish va ijobiy munosabatda bo'lsa, u o'zgarishga qodir bo'lsa va bu o'zgarish orqali har qanday to'siqni yanada muvaffaqiyatli yengib o'ta oladi – buning natijasida oila mustahkamlanib, yangi bosqichga ko'tariladi.

Lekin biror narsani o'zgartirish zarurligini his qilishga qodir bo'lmagan, hoyotdan maqsadi yo'q inson, kompyuter o'yinlari ongida shakllangan odamni o'zgartirish bu mustahkam oila poydevori bo'li olmaydi. U oiladagi inqirozlar, sinovlardan o'ta olmaydi va uning oilasida sevgi o'z navbatda yo'qoladi va ertami-kechmi oila tugaydi.

Ko'p odamlar, ayniqsa ayollar, his-tuyg'ularning kuchiga ko'r-ko'rona ishonishadi. Darhol ularga kuchli his-tuyg'ular oilaviy hayotni qurish haqida hamma narsani o'rgatadi va ularning barcha muammolarini hal qiladi deb biladilar. Turmush qurayotganlarning butun insoniyat tajribasiga e'tibor bermasliklari va yangi tashkil etilgan oilasida "Va biz hamma narsani o'zimiz qilamiz!" tamoyili bo'yicha ijodkorlik bilan shug'ullanish istagi. mutlaqo umidsizlikka olib keladi. Albatta, har bir inson va har bir oila o'ziga xosdir. Ammo ruhiy qonunlar hamma uchun bir xil. Oilani bilimga emas, balki kuchli his-tuyg'u va his-tuyg'ularga asoslagan yoshlar, ayniqsa, birgalikda yigit-qiz shaklida mavjud bo'lganlar uchun odatiy: "Biz his-tuyg'ular bor ekan, biz birgamiz". Ushbu mantiqdan kelib chiqadigan har bir kishi allaqachon yutqazganligi aniq, chunki u his-tuyg'ularni boshqarish mumkinligini va maqsadga qarab boshqarilishi mumkinligini tushunmaydi. Sevgini qanday saqlash, uning sinovdan o'tishiga qanday ishonch hosil qilish kerakligi haqidagi fan oila qurish haqidagi barcha bilimlar asosida yotadi. Ammo inson tabiatining murakkabligi tufayli bu bilimlar juda muhim va bunga faqat tajriba orqali erishib bo'lmaydi.

Yakuniy qism. Oilaga qanday tayyorlash kerak? Birinchidan, siz o'zingizni bilishni o'rganishingiz kerak. Bu oson emas, chunki qalbingizning tubiga qarash boshqa birovni bilishdan ko'ra qiyinroqdir. Baza yetarli motivatsiya bilan hamma narsa amalga oshirish mumkin. Eng muhimi, o'z kamchiliklaringiz haqida yangi narsalarni o'rganishdir. Bu yerda o'z-o'zini tanqid qilish va o'zini oqlashdan qochish muhim, chunki bu oldinga intilishga to'sqinlik qiladi. O'z-o'zini anglash uchun asosiy ma'lumot manbai boshqa odamlar bilan muloqotdir. Va ayniqsa - tanishlar, notanishlar, do'stlar va hamkasblar bilan muloqot qilishda bizda ijobiy va salbiy his-tuyg'ularni uyg'otadigan narsa. Bizga quvonch keltiradigan narsa va aksincha, g'azab yoki g'azab. Hodisalarga bo'lgan munosabatingizni diqqat bilan kuzatib, bizni nima undayotganini bilsangiz, o'zingizga to'liq xolis baho olasiz.

Agar bizda jiddiy psixologik muammolar borligi aniqlansa, ularni darhol hal qilish kerak. Ham mustaqil, ham mutaxassis bilan. Hech qanday holatda

psixolog siz uchun hamma narsani qiladi deb o'ylamasligingiz kerak. Har qanday yondashuv bilan siz ishning asosiy qismini o'zingiz qilishingiz kerak bo'ladi va kamchilik qanchalik muhim bo'lsa, uni bartaraf etishga ko'proq vaqt sarflanadi.

Dunyoqarashingizni o'zgartirish, albatta, oson emas, lekin bu juda mumkin. Psixologik muammolaringiz bo'yicha ko'plab jiddiy va ilmiy adabiyotlarni o'qish muhimdir. Va bu adabiyotni to'g'ri tanlash juda muhimdir. Hayotning asl ma'nosini izlashda odatiy xato - bu bizning yakuniy tushunchamiz o'qigan adabiyotlarimizni to'g'ri tahlil qilish asosida shakllanadi, degan fikrdir. Bu mutlaqo to'g'ri emas! Bizga faqat ongsiz ravishda hamma narsani ehtiyotkorlik bilan baholagan va to'g'ri xulosalar chiqargandek tuyuladi. Darhaqiqat, qadriyatlarimiz hayot amaliyotimizga aylanishi kerak. Bizning dunyoqarash qadriyatlarimizni shakllantirishga turmush tarzi ustun ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun faqat kundalik xatti-harakatlarimizni yaxshilash orqali dunyoqarashimizni yaxshilash mumkin.

Adabiyotlar:

1. D. Abdullaeva, R. Yorqulov, N. Atabaeva. Oila psixologiyasi [Matn]: o'quv qo'llanma / - Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2015 -256b.
2. M.Fayzieva, A.Jabborov. «Oilaviy munosabatlar psixologiyasi». «Yangi asravlodi», 2007 yil.
3. Rasulova Ziyodaxon. Oila psixologiyasi: o'quv qo'llanma / - Toshkent, 2019. –308 b.
4. Андреева Т. В. Психология современной семьи. Монография. - СПб.: Реч, 2005. 436 с.
5. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие. - М.: Гардарики, 2005. - 320 с
6. Захарова Г.И. Психология семейных отношений: Учебное пособие. — Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2009.— 63 с.

TALABALARNI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Xayitov S.T.

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti
Qoraqalpog'iston filiali mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch soʻzlar: talaba, vatan, vatanparvar, vatanparvarlik tarbiyasi, pedagogik faoliyat.

Ключевые слова: ученик, родина, патриот, патриотическое воспитание, педагогическая деятельность.

Key words: student, homeland, patriot, patriotic education, pedagogical activity.

Резюме:

Mazkur maqolada talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonlarini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari hamda pedagogik jarayonda talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimini takomillashtirishning axloqiy mezonlari ilmiy tahlillar natijasida izohlangan.

Резюме:

В данной статье представлены социально-психологические особенности совершенствования процессов патриотического воспитания студентов а также этические критерии совершенствования системы патриотического воспитания студентов в педагогическом процессе в результате научного анализа.

Summary:

This article presents the socio-psychological features of improving the processes of patriotic education of students as well as ethical criteria for improving the system of patriotic education of students in the pedagogical process as a result of scientific analysis.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida misli ko'rilmagan o'zgarishlar va islohotlar olib borilmoqda. Mazkur islohotlar jamiyatning barcha sohalarini qamrab olganligi bilan ajralib turadi. Islohotlarning ijodkori, harakatga keltiruvchisi, amalga oshiruvchisi hazrati insondir. Bugungi kunda hazrati insonning vatanparvar va yetuk mutaxassis bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda vatanparvarlik tarbiyasini yanada yuksaltirish mamlakatimiz har bir fuqarosining muqaddas burchidir. Zero, «bugungi global makonda, qarama-qarshiliklar, inson, ayniqsa, yoshlarning ongi va qalbini

egallash uchun kurash nihoyatda kuchaygan hozirgi sharoitda yosh avlod tarbiyasining o'rni va ahamiyati har qachongidan ham ortib borayotgani hech kinga sir emas. Siz bilan biz yashayotgan zamonning achchiq haqiqati shundan iboratki, katta hayot ostonasiga qadam qo'yayotgan yoshlarni agar sog'lom kuchlar to'g'ri yo'lga boshlamasa g'arazli niyatlar bilan yurgan buzg'unchi kuchlar o'z ortidan ergashtirib ketadi» [2;136]. Shunday ekan, yoshlarda yuksak vatanparvarlik sifatlarini tarbiyalash orqali ularda buzg'unchi kuchlarga qarshi tura olish ko'nikmalarini ham shakllantirish vazifalari yuzaga kelmoqda.

Talabalarining vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimini takomillashtirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tahlil va tadqiq etishdan avval vatanparvarlik kategoriyasining mazmun-mohiyatini ochib berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Pedagogik jarayonda talabalarni vatanparvarlikni, muhabbat tuyg'usi chinakam e'tiqodga, chinakam aqidaga aylanishi uchun ularda tarixiy shaxslarni vatanparvarligi, vatan olidagi qahramonligi o'rgatish, psixologik ta'sir ko'rsatib mardlik va jasorat sifatlarini rivojlantirish mumkin. Misol uchun, keksa Shayx Najmiddin Kubro o'zi bosh bo'lib, qasoskor xalqdan lashkar tuzib, Urganch fuqarosini dushmanga qarshi jangga safarbar qiladi. Ikki tomon o'rtasida qattiq, beomon jang bo'ladi. Shunda Shayx bayroqni ushlagan holda to'sing'i nafasiga qadar uni qo'lda mahkam ushlab boradi. Bayroqni olish uchun Shayxning barmoqlarini bir-bir kesib olishga majbur bo'lgan ekanlar.

Vatanning kuch-qudrati, sog'lomligi, yengilmasligi, e'tiqodi, jismoniy salomatligi yoshlarimizning harbiy vatanparvarligi bilan bog'liqdir. Amir Temur bobomiz armiya tuzishda masalaning bu tomoniga katta e'tibor qaratganlar: «Cherik (qo'shin, harbiy tuzilma) tuzib, navkar olmoqda uch qoidaga amal qildim: birinchidan – yigitning kuch-quvvatiga; ikkinchidan – qilichni o'ynata olishiga; uchinchidan – aql-zakovati-yu, kamolotiga. Shu uch fazilat jamuljam bo'lsa, navkarlik xizmatiga oldim. Negakim, kuch-qudratli yigit har qanday qiyinchiliklarga, azob-uqubatlarga chidamli bo'ladi, qilich o'ynata oladigan kishi raqibini mag'lub eta oladi, oqil navkar har joyda aql-idrokini ishga solib, mushkulotni bartaraf etmog'i mumkin» [3;54].

O'zbek xalqi ma'naviy-axloqiy merosida vatanparvarlik g'oyalarining ahamiyatini tadqiq etgan olim K.Usmonov tahlillariga ko'ra, vatanparvarlik yuksak axloqiylikni namoyon etadigan tuyg'u bo'lib, uning mazmuni vatanga mehr qo'yish, vatanni himoya qilish, uning havfsizligi va yaxlitligini ta'minlashga bevosita va bilvosita mas'ullik orqali mustahkamlanadi. Shuning uchun ham chinakam vatanparvarlik o'zidan oilani, oiladan Vatanni, Vatandan insoniyatni ustun qo'yishi talab etadi. Ushbu olimlar fazilatning muhim jihati shundaki, undagi hissiyotlar tor vatanparvarlik doirasiga sig'maydi, undan

«chetga chiqadi». Vatanparvarlik faqat Vatanni sevish yoki yaxshi ko‘rish bilan cheklanmaydi, balki bor kuchi va aql-idrokini Vatanni himoya qilish bilan bog‘liq muammolarni hal etishga safarbar qilishda namoyon bo‘ladi [4;30].

Talabalarda vatanparvarlik ruhini shakllantirish uchun badiiy ta'sir vositasidan, jahonning durdona asarlaridan ham unumli foydalanish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Misol uchun, vatanparvarlikni yuksak axloqiy fazilat sifatida tavsiflay olgan Rasul Hamzatov asarlaridan ham foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Avar xalqining mashhur shoiri Rasul Hamzatov «Mening Dog‘istonim» asarida Vatan tuyg‘usi, millat ravnaqi, vatanparvarlik haqida ibratli hikoya qiladi. «Odamlarni ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga da'vat bilan shoir o‘z yurtiga murojaat etadi: «Mana men huzuringga otam kamchiliklarini aytgan olamdan keldim. Men ham bu dunyoda kezib juda ko‘p ajib narsalarni ko‘rdim. Qaysi biriga qarashni bilmay ko‘zlarim o‘ynadi. Nigohimni bitta chiroyli ehromdan uzganimda undan ham chiroyli ehromga ko‘zim tushdi, go‘zal chehralarga qaradim, lekin shuni aniq bilardim, ular qanchalik jozibali bo‘lmasin, ertaga ulardan ham jozibaliroqlarini uchrataman... Dunyoning cheki-chegarasi yo‘q ekan. Meni Hindistonning ibodatxonalari, Misrning ehromlari, Italiyaning qadim yodgorliklari kechirsinlar, meni Amerika shoh ko‘chalari, Parij xiyobonlari, Angliya bog‘lari, Shveytsariya tog‘lari ham kechirsinlar, sizlarni qanchalik yoqtirmay yuragim bir maromda urdi, boshim aylanib qoladigan darajada aqli hushimdan ayrilmadim. Hozir esa, qoyalar etagida joylashgan yetmishta xonadonni ko‘rishim bilan yuragim o‘ynab ketdi, hatto ko‘krak qafasimga sig‘may qovurg‘alarimga botyapti. Xuddi kasal yoki mast bo‘lgan odamday ko‘z oldim qorong‘ilashyapti, boshim aylanyapti! Nahotki, shu kichkinagina ovulim Venetsiyadan, Qohiradan yoki Kalʼkuttadan go‘zal bo‘lsa? Nahotki, bir bog‘ o‘tin quchoqlab ketayotgan avar ayoli baland bo‘yli, skandinaviyalik oppoq qizlardan go‘zal bo‘lsa?! Men yechinib toshlarga urilib tomchilar sochayotgan sharshara tagida turaman. Oqim toshdan-toshga urilib sakkizga bo‘linadi, keyin qo‘shilib boshimga, yelkamga, qo‘llarimga quyiladi, qanday maza! Bu rohatijon muzday suv oldida Parijning «Qirol saroyi» mehmonxonasi vannasidagi plastmassa sepkichdan oqadigan ilmiliq suv nima bo‘libdi? Buloqdan otilayotgan suv kun bo‘yi quyosh nuridan qizigan toshda iliydi. Tog‘dagi bu toshli vanna oldida Londonning «Metropol» mehmonxonasidagi moviy vanna oddiy tog‘ora xolos». Bundan tashqari vatanparvarlik yuksak darajada tarannum etilgan asarlar bilan tanishtirish g‘am talabalarda yuksak vatanparvarlik sifatini, ko‘nikma va malakalarini shakllantiradi.

Buyuk mutafakkir olimlarimizning vatanparvarlik to'g'risidagi g'oyalari, o'gitlarini yoshlarga singdirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'rifatparvar ajdodimiz Alixonto'ra Sog'uniy «Keraklicha din ilmini o'qish hammaga farz bo'lganidek, Vatanni va millatini saqlash uchun zamonaviy fan ilmini o'qib bilishlik ham farzdir... Shu sababdan tushungan Vatan o'g'lon qizlarimiz zamonaviy har ilm-hunarni asosi bilan yaxshi tushunib, imkoniyat boricha bilib o'zlashtirishga boshqalardan ortiqroq kirishmoqlari lozimdur» [1;76-77].

Shuni alohida ta'kidlash zarurki, vatanparvarlik tarbiyasi umumiy talqindagi vatanparvarlikdan qator jihatlari bilan farq qiladi. Tadqiqotchi G. Ergasheva fikriga ko'ra:

- vatanparvarlik tarbiyasi O'zbekiston fuqarolarini Vatanni qurol bilan himoya qilishga tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan;
- vatanparvarlik asosini O'zbekiston Qurolli Kuchlarining udumlari tashkil etadi, vatanparvarlik tarbiyasi asosini esa harbiy udum bilan bir qatorda mehnat udumlari tashkil qiladi;
- vatanparvarlik tarbiyasi O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlariga nisbatan hurmat va g'ururlanish, harbiy xizmatchi bo'lishga xohish va intilish hamda qo'lida qurol bilan mustaqil Vatanni himoya qilish hissini uyg'otadi. Vatanparvarlik tarbiyasi esa Vatanga sodiqlik, O'zbekiston fuqarosi o'z davlatining buyukligini, kuchliligini mustahkamlash, mustaqilligini himoya qilish hissini rivojlantiradi [2;20].

Ayrim tadqiqotchilar fikricha, vatanparvarlik tarbiyasidagi kompleks yondashuv maqsadga yo'naltirilganlik va tabaqali yondashuvni taqozo etadi. Bunda vatanparvarlik komil insonni tarbiyalashga qaratilgan barcha tadbirlarning bosh maqsadi, ta'lim-tarbiya ishlarining ibtidosi bo'lib xizmat qilishi zarurligi tahlil qilinadi. Shuningdek, yoshlarda vatanparvarlik va milliy iftixor tuyg'usining kuchliligi ularning ma'naviy kamolotga bo'lgan ehtiyojlarini mustahkamligini va barqarorligini ta'minlashi ko'rsatib o'tiladi [91;10-13]. Shuningdek «Vatanparvarlik tarbiyasi davlat organlari, jamoat birlashmalari va tashkilotlarining yoshlarda yuksak vatanparvarlik ongi, o'z vatanga sodiqlik hissi, fuqarolik burchini bajarishga, uning manfaatlarini himoya qilishga tayyorgarlikni shakllantirish bo'yicha rejali, tizimli, maqsadga yo'naltirilgan va uyg'unlashgan faoliyatdir»

Tadqiqotchi K.Usmonov fikricha, vatanparvarlikni yanada yaqqolroq tasavvur qilishda kundalik harbiy faoliyatning axloqiy qadriyatlarini tahlil qilish lozim. Bunday fazilatlar qatoriga vatanparvarlik, burch, mas'uliyat, harbiy sha'n, g'urur, insonparvarlik, mehribonlik, birodarlik, e'tiqodlilik, olijanoblik, qat'iyatlilik, fidoyilik, vijdonlilik, ijrochilik, mas'ullik, mustaqillik,

itoatkorlik, jonbozlik, beg'arazlik, batartiblik, haqqoniylik, professionalizm, odillik, onglilik, mehnatsevarlik, samimiylik kabi ijobiy jihatlar kiradi. Harbiy-jangovar axloqiy qadriyatlar sirasiga mardlik, jasurlik, qahramonlik, botirlik, kuchlilik, shuhratsevarlik, mardonavorlik, bardoshlilik, dovyuraklik va boshqa ijobiy jihatlar kiradi [6;32]. Harbiy faoliyat axloqiy qadriyatlarining uning asosiy jabhalarda namoyon bo'lishiga ko'ra, cheklanishi shartli sanaladi, binobarin ushbu axloqiy qadriyatlar asl voqelikda yagona jarayonning turli taraflaridan ishtirok etgani holda, butun harbiy faoliyatga singib boradi.

Bugungi kunda talabalarda vatanparvarlik sifatlarini shakllantirishdagi kuchli psixologik ta'sir ularning kuchli va mard ajdodlari borligiga ishonitirish va ularda tarixiy xotirani shakllantirish bilan chambarchas bog'liq. Misol uchun, Spitamen, Jaloliddin Manguberdi, Najmiddin Kubro, Temur Malik, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi bobokalonlarimizning harbiy vatanparvarligini axloqiy ideal sifatida ulug'lash, ularning vatanparvarlik fazilati bilan bog'liq axloqiy qarashlari va hayotiy faoliyatlari aks etgan manbalarni chuqurroq tahlil qilish yoshlarda vatanparvarlikni yanada yuksaltirishga xizmat qiladi [4;33]. Zero, «shonli tariximizda Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Bobur singari buyuk sarkardalarimizning oz sonli qo'shin bilan dushmanning katta lashkari ustidan g'alaba qozongani haqida misollar ko'p. Albatta, ularning harbiy salohiyati, jang maydonida qo'llagan taktika va strategiyalari – bu alohida mazvzu. Lekin bu ulug' sarkardalarning o'z askarlari qalbiga chinakam vatanparvarlikni, jangovor ruhini singdira olgani biz uchun bugun ham ibratlidir» [2;134].

Bugun yosh avlodni O'zbekiston xalqining tub manfaatlari, asriy orzu-umidlari, ezgu niyatlari, buyuk maqsadlari ruhida ma'naviy jihatdan barkamol, vatanparvar inson qilib tarbiyalash davrimizning eng muhim va dolzarb masalalaridan biridir. Ajdodlar tajribasini o'zlashtirish, el-yurtga foydasi tegadigan mehnat faoliyatiga yo'naltirish, ya'ni kasb tarbiyasi muhim mafkuraviy ahamiyatga ega. Yosh avlod dunyoqarashini kengaytirish, ongini ilmiy asoslangan bilimlar bilan boyitish, ularda jamiyat ravnaqi uchun zarur sifatlarni kamol toptirish pirovard vatanparvarlik tarbiyadir. Vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarning dunyo haqidagi, olamning rivojlanishi qonuniyatlari, insoniy munosabatlar, axloqiy tamoyillar va go'zallik haqidagi tushunchalarini kengaytirishga xizmat qiladi. U biz qurayotgan jamiyat rivojining o'ziga xos qonuniyatlari, xalqimizning tub maqsad-manfaatlari asosida shakllantiriladi. Bu jarayonda jamiyat rivojiga turtki beruvchi ilg'or g'oyalarni o'zlashtirish ongli tarzda kechishi, har bir fuqaroning tafakkur va fikrlash tarziga aylanishiga e'tibor qaratish, ayniqsa muhimdir. Shundan ko'rinib turibdiki, vatanparvarlik

tarbiyasining bosh xususiyatlaridan biri milliy qadriyatlarimiz, xalqimizning bugungi va kelgusidagi manfaatlarini ifodalovchi sog'lom fikr-g'oyalarning xalq tafakkur tarziga singishidir. Demak, vatanparvarlik tarbiyasi yuksak e'tiqod, imon, Vatan va xalq oldidagi mas'uliyat, fidoyilik singari fazilatlarida namoyon bo'ladi.

Yuqorida keltirib o'tilgan Vatanni himoya qilishga shaylik ko'rsatkichlarini talabalarda shakllantirish, vatanparvarlik tarbiyasida vazifalar qo'yish uchun va ularni amalga oshirish uchun vositalar izlashda ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda Alpomish, To'maris, Shiroq kabi xalq qahramonlari, Amir Temur, Ulug'bek, Bobur singari davlat arboblari va sarkardalarimiz, Ibn Sino, Beruniy kabi olimu fuzalolarimiz qarashlariga tez-tez murojaat qilishimiz lozim. Shu bilan birgalikda tarbiya borasidagi jahon standartlariga ham e'tiborni qaratmoq lozim. Respublika O'zbekiston yoshlar agentligi rahbarligida vatanparvarlik g'oyasini targ'ib etuvchi «Vatanparvar» o'yinlari, musobaqalarining o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Talabalarni ijtimoiy-g'oyaviy, ma'naviy-axloqiy, psixologik-irodaviy, jismoniy hamda vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etish ular tomonidan Vatanni himoya qilishdek muqaddas burchni anglashlariga yordam beradi [3;125]. Vatanparvarlik tarbiyasining muhimligi mamlakatimiz xavfsizligi, mudofaa quvvatini, Qurolli Kuchlarini mustahkamlash zaruriyati bilan ham belgilanadi. Shuning uchun ham harbiy xizmatchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash davlat ahamiyatiga ega bo'lgan dolzarb masaladir va O'zbekiston Respublikasining Mudofaa to'g'risidagi qonunida «aholini ma'naviy-axloqiy va harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda Qurolli Kuchlar shaxsiy tarkibini himoya qilishga axloqiy-ruhiy jihatdan tayyorlash» masalasiga alohida to'xtalib o'tilgan. Vatanparvarlik fuqaro shaxsining muhim tarkibiy qismi bo'lib, unga yoshlikdan asos solingani ma'quldir. Vatanparvarlikni turli usul va vositalar yordamida shakllantirish mumkin. Bunga badiiy asarlar, san'at, ma'rifiy-madaniy tadbirlar misol bo'la olishi mumkin. Shu bilan birga, vatanparvarlik e'tiqodini shakllantirish muayyan ilmiy-nazariy muammolarni o'rganishga bog'liq ekanligini ham unutmash kerak. Binobarin, bu muammolar tizimini bilish, ular o'rtasidagi ilmiy-uslubiy birlik va bog'liqlikni aniqlash tarbiyaviy tadbirlarni samarali amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda milliy-ma'naviy merosning ham o'rni muhimligini yana bir bor ta'kidlash lozim. Chunki harbiy xizmatchilarda vatanparvarlik e'tiqodini shakllantirishda ajdodlarimizning Ona-Vataniga bo'lgan muhabbat tuyg'ularini, vatan manfaatlari yo'lida ko'rsatgan fidoyilik va qahramonliklarini misol va o'rnak sifatida keltirish mumkin.

Vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarni Vatan himoyasi va harbiy mudofaaga tayyorlash, ularda favqulodda holatlarda harbiy mudofaani tashkil etish ko'nikma, malakasini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayondir. Vatanparvarlik tarbiyasining maqsadi yoshlarni vatan himoyasi hamda harbiy mudofaaga tayyorlash, ularda favqulotdagi holatlarda harbiy mudofaani tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yoshlarda vatanparvarlikni rivojlantirishda pedagogik-psixologik tayyorgarlikni ahamiyati juda yuqori hisoblanadi. Jamiyatda vatanparvarlik tarbiyasi nafaqat pedagogik-psixologik asoslarga, balki ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, axloqiy asoslarga bog'liq ekanligiga e'tibor berish zarur. Bu borada vatanparvarlikning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish bilan bog'liq pedagogik tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M.O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 25 yilligi munosabati bilan Vatan himoyachilariga bayram tabrigi / "Xalq so'zi". 2017 yil, 13-yanvar.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – B.452.
3. Karimov I. A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodaddir. – Toshkent: O'zbekiston. 2015. – B.75.
4. Zamonaviy sharoitda vatanparvarlik tarbiyasini yanada yuksaltirishning dolzarb masalalari: Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi IIV akademiyasi. 2016 yil 20 avgust. – B. 232.
5. Gibb H. A. Studies on the civilization of Islam. Beacon Univ. Press. Boston. 1962. p. 134; Jean-Paul Roux. Ibid. p. 212.
6. Usmonov K. O'zbek xalqi ma'naviy-axloqiy merosida harbiy vatanparvarlik g'oyalarining talqini: Fals. dok. (PhD) dissertatsiyasi. -Toshkent, 2017. – B.161.

TURLI YOSH GURUHLARDA VAQT TUSHUNCHASINING O'RGATISH METODIKASI

Rejametov X.F.

*Renessans ta'lim universiteti Matematika va tabiiy
fanlar kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: vaqt, analizator, vaqtni his qilish, sutka qismlari, vaqtning xususiyatlari, vaqtni his qilish, yil fasllari, tabiat hodisalari, vaqt ko'rsatkichlari, hafta kunlari, yil fasllari.

Ключевые слова: время, анализатор, чувство времени, части суток, характеристики времени, чувство времени, времена года, явления природы, показатели времени, дни недели, времена.

Key words: time, analyzer, sense of time, parts of the day, characteristics of time, sense of time, seasons, natural phenomena, time indicators, days of the week, seasons.

Резюме:

Ushbu maqolada turli yosh guruhlarida vaqt tushunchasining o'rgatish metodikasi orqali bolalarda vaqtni idrok qilish qobiliyati shakllantirilishi haqida yoritilgan.

Резюме:

В данной статье описывается формирование способности детей воспринимать время посредством метода обучения понятию времени в разных возрастных группах.

Summary:

This article describes the formation of children's ability to perceive time through the method of teaching the concept of time in different age groups.

Vaqt so'zi yuz berib turuvchi voqea-hodisa, narsalarning asrlar, yillar, soatlar, minutlar va shu kabilar bilan o'lchanadigan davomiyligi, shunday o'lchov belgisiga ega bo'lgan obyektiv hodisani ifodalaydi. Vaqtning qaytmas xususiyatlari shuki, vaqtning bir tomonga yo'nalib o'tishi, u tabiat va jamiyatning harakatlanish yo'nalishini ifodalaydi. Vaqtning asosiy qabul qilinishi bu sezish qobiliyatidir. Bu fikrlar qator izlanishlar orqali ko'rsatilgan. Ikkinchi signallar sistemasida ta'sirlanish vaqtning etarli hisobga olinmasligidan kelib chiqadi, tormozlanish jarayonida unga ko'proq baholash xususiyatidandir. Shunday qilib, aniq vaqt intervallarini vaqtinchalik baholash ta'sirlanish va tormozlanish dinamik jarayonida aniqlanadi. Vaqt intervalida differensirovka bu vaqtga nisbatan shartli reflekslarning xosligidir.

O'quv yilining boshida katta guruh bolalarida ertalab, kunduzi, kechqurun va kechasi kabi vaqt qismlari haqidagi tasavvurlar mustahkamlanib, ular vaqtni atrofidagi kattalar bilangina emas, balki vaqtning obyektivroq ko'rsatkichlari – tabiat hodisalari (quyosh chiqishi) bilan bog'laydilar. Tarbiyachi bolalar bilan ularning atrofidagi kattalar bilan kun davomida nima ish qiladilar, ularni qanday izchillikda, qachon bajaradilar, erta tong, kunduz, kechqurun haqidagi taassurotlari to'g'risida suhbatlashadi. Bolalarga mavzuga doir she'r va hikoyalar aytib beriladi. Ko'rsatma material sifatida bolalarning kun davomida xilma-xil faoliyat turlari aks ettirilgan rasm va fotosuratlardan foydalaniladi: o'rin ko'rpalarni yig'ish, ertalabki gimnastika, yuvinish, ertalabki nonushta. Sutka qismlari haqida tasavvurlarni aniqlashda didaktik o'yinlar, masalan, bizning kun o'yini yordam beradi. «Kecha», «bugun», «ertaga» kabi vaqt belgilarining o'zgaruvchanligi va nisbiyligi bolalarining ularni o'zlashtirishlarida qiyinchilik tug'diradi.

Besh yoshli bolalar bu so'zlarni yanglishtiradilar. Pedagog muayyan so'zlarning mazmun ahamiyatini ochib berish uchun bolalarga quyidagi savollarni beradi: «Biz siz bilan kecha qayerda bo'ldik?», «Istirohat bog'iga qachon borgan edik?». Bolalarni vaqt terminlari ustida mashq qildirish uchun katta guruhda so'zli didaktik o'yinlar hamda o'yin mashqlaridan, masalan, «Davom ettir!» o'yinidan foydalaniladi. Bu mashqni koptok bilan o'ynaladigan o'yin shaklsida o'tkazish mumkin. Bolalar doira bo'lib turadilar. Tarbiyachi qisqa jumla aytib, koptokni tashlaydi. Kim koptokni ushlab olsa, o'sha bola tegishli vaqtni aytadi. Masalan: tarbiyachi koptokni tashlab: «Biz pochtaga bordik», - deydi. Bola esa koptokni ushlab olib «kecha» – deb jumlanı tugatadi. Bolalar hafta kunlarining nomini faoliyatining aniq mazmuni bilan bog'laydilar. Endilikda bolalar har kuni ertalab hafta kunlarining nomini shuningdek, kecha haftaning qaysi kuni ertaga qaysi kuni ekanligini aytadilar. Matematika ta'limiy faoliyatlarida vaqti-vaqti bilan bolalarga hafta kunlarini tartibi bilan aytish taklif etiladi. Aytilgan kundan oldin va keyin qanday kun kelishini aytish muhim. Pedagog «Qaysi kunlari rasm chizish mashg'ulotimiz bor? Musiqa mashg'ulotichi? deb savollarni almashtirib turadi.

Bolalar tartib bilan sanashni, hafta kunlarini tartib bilan aytishni o'rganib olganlaridan keyin kunni tartib raqami bilan bog'laydilar. Hafta kunlarining izchilligi haqidagi bilimlarni mustahkamlash uchun "Hafta kunlari" so'zli didaktik o'yinidan foydalanish mumkin. Hafta kunlarining alamashinishini kuzatib borish bolalarda takrorli vaqtning o'zgaruvchanligi haqida tushuncha hosil bo'lishiga, uning ketidan hafta kelishini ochib berishga imkon yaratadi.

Insonning kundalik ish faoliyatida vaqt juda muhim o'rin tutadi. Har bir kishi vaqtiga qarab o'z ish faoliyatini rejalashtiradi, boshlaydi, harakatlarini tezlashtiradi

yoki sekinlashtiradi, vaqtga moslashishga harakat qiladi. Vaqtni sezish insonni vaqtini tejashga, undan unumli foydalanishga harakat qilishga undaydi. Vaqt o'quvchining o'quv hayotida boshqaruvchanlik rolini o'taydi. B.G.Ananeva rahbarligida psixologik-pedagogik tekshirishlar o'tkazilib, unda bolalarning aqliy taraqqiyoti o'quv yili jarayonida kuzatiladi. Bu tekshirish shuni ko'rsatadiki, bolalarning har birida vaqtga moslashish, bilimlarni o'zlashtirishning vaqtga bog'liqligi, qobiliyatlarining rivojlanishi ko'rinadi. Maktabga kelgan ko'pchilik bolalarda vaqtni o'zlashtirmaganlik bir qancha qo'shimcha qiyinchiliklarni tug'diradi. Birinchi sinf o'quvchilari darsga kechikmasliklari, o'z vaqtida uyiga berilgan topshiriqlarni bajarib borishlari kerak, bularning hammasiga ulgurishlari kerak. Bu talablarning hammasiga to'liq javob berish uchun bolalarni maktabgacha ta'lim yoshidan tarbiyalangan va tayyorlangan bo'lishi kerak. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, katta maktab yoshidagi bolalar vaqt intervallari, vaqt qismlarini, o'z harakatlari bilan bog'liq holda olib bora oladilar. Ular o'zlari mustaqil vaqt oraliqlarini baholay oladilar. O'z harakatlarini ma'lum harakatda boshlab, ma'lum vaqtda tugata oladilar. Vaqtni bilishning eng muhim omillari:

1. Bola qaysi vaqt haqida gap ketayotganini, mustaqil vaqt oralig'ini bilishi, vaqt haqida, soatdan foydalanishni bilishi kerak.

2. Bolalarning turli harakatlarida ularga ma'lum vaqt bo'laklari haqida, berilgan topshiriqni ma'lum vaqtda bajarishga ulgurish mumkinligini tushuntirish.

Bolalarda soatga qaramasdan o'z sezgilariga qarab vaqtni sezish rivojlanadi. Kattalar bu malakalarning o'zlashtirilishida yordam beradilar. Katta va tayyorlov guruh bolalari bilan vaqtni sezishni 1,3,5,10 daqiqa oraliqlari bilan tanishtirishdan boshlaymiz, 1 daqiqa bu birinchi vaqt boshlanish haqidagi birlik hisoblanadi. Hayotda ko'pincha «bir daqiqaga», «bir daqiqadan so'ng», «bir daqiqa kutib turing» kabi iboralar tez-tez ishlatilib turiladi. Bunda ishni uyushtirish va metodika ishlari quyidagicha bo'ladi:

1. Bolalarni 1,3,5 va 10 daqiqa o'tishi bilan tanishtirish bunda sekundomer, qum soatlardan foydalaniladi.

2. Bu vaqtlarning o'tishini turli harakatlarga bog'liq holda o'tkazish.

3. Bolalarni ko'rsatilgan, belgilangan vaqtgacha berilgan topshiriqlarni bajarishga o'rgatish.

Ishlar bir necha bosqichda o'tkaziladi:

- 1-bosqichda belgilangan vaqt ichida berilgan topshiriqni bajarish, bunda qum soatlarda bajariladi. Tarbiyachi doimo bolalarga baho berib boradi, ularning o'zlashtirishlariga qarab, baholanadi.

- 2-bosqichda vaqtning o'tish oraliqlarini baholash, tarbiyachi bunda ham baholab boradi.

3-bosqichda oldindan vaqt oraliqlarini, uning o'tishlarini rejalashtirish. Bunda ham qum soatlaridan foydalaniladi.

4-bosqichda esa vaqtni baholash, uning davomiyligini hayot bilan bog'liq holda olib borishni o'rgatish.

Dastur materiali quyidagi mashg'ulotni o'z ichiga olib, quyidagi topshiriqlar qo'yiladi:

1. Bolalarni 1 daqiqa o'tish davomi bilan tanishtirish.
2. Turli ish faoliyatlari davomida qum soati bilan vaqt o'tishini nazorat qilish.
3. Berilgan topshiriqni o'z vaqtida bajarish ko'nikmasini hosil qilish.

Masalan, eksperiment uchun tayyorlov guruhiga matematika ta'limiy faoliyatida tarbiyachi «Bilmasvoy»ni olib kiradi va unga yordam berishni bolalarga aytadi. «Bilmasvoy» birinchi marta maktabga keldi. Tarbiyachi undan so'radi: «Hafta kunlarini tartib bilan ayta olasanmi? U kulib yubordi va «Avval yakshanba – dam olish kuni, keyin – chorshanba, keyin shanba – o'ynash kerak. Mana bo'ldi!»

Tarbiyachi: – Sizlar nima deb o'ylaysizlar, savollarga to'g'ri javob berdimi? – deb so'raydi. Xuddi shunday asosda bolalar Bilmasvoyning oylar, yil fasllari nomini aytishdagi xatolarini tuzatadilar. Ta'limiy faoliyat yakunida bolalar «Bilmasvoy»ga hafta kunlarining oylar va yil fasllarining ketma-ketligini aks ettirgan xat yozadilar.

Matematika mashg'ulotlarida vaqti-vaqti bilan bolalarga hafta kunlarini tartibi bilan aytish taklif etiladi. Aytilgan kundan oldin va keyin qanday kun kelishini aytadilar. Pedagog: – Qaysi kunlari rasm chizish mashg'ulotimiz bor? Musiqa mashg'ulotlari? – deb savollarni almashtirib berib turadi.

Bolalar tartib bilan sanashni hafta kunlarni tartib bilan aytishni o'rganib olganlaridan keyin kunni tartib nomeri bilan bog'laydilar.

Hafta kunlarining izchilligi haqidagi bilimlarni mustahkamlash uchun «Hafta kunlari» so'zli didaktik o'yindan foydalanish mumkin. Hafta kunlarining almashinishini kuzatib borish bolalarda takroriy vaqtning o'zgaruvchanligi haqida tushuncha xosil bo'lishiga uning ketidan hafta kelishini ochib berishga imkon yaratadi.

Insonning kundalik ish faoliyatida vaqt juda muhim o'rin tutadi. Vaqtiga qarab o'z ish faoliyatini boshlaydi, harakatlarni tezlashtiradi yoki sekinlashtiradi, vaqtga moslashishni talab qiladi. Vaqtni sezish insonni vaqtini tejashga, undan unumli foydalanishga harakat qilishga undaydi.

Vaqt o'quvchining o'quv hayotida boshqaruvchanlik ro'lini o'ynaydi. B.G.Ananeva rahbarligida psixologik-pedagogik tekshirishlar o'tkazilib, unda bolalarning aqliy faoliyati o'quv yili protsesida kuzatiladi. Bu tekshirish

shuni ko'rsatadiki, bolalarning hech birida vaqtga moslashish, bilimlarining o'zlashtirishning bog'liqligi, qobiliyatlarning rivojlanishi ko'rinmadi.

Maktabga kelgan ko'pchilik bolalarda vaqtni o'zlashtirmaganligi bir qancha qo'shimcha qiyinchiliklarni tug'diradi. Birinchi sinf o'quvchilari darsga kechikmasliklari, o'z vaqtida uyiga berilgan topshiriqlarni bajarib borishlari kerak ularning hammasiga ulgurishlari kerak. Bu talablarning hammasiga to'liq javob berish uchun bolalarni maktabgacha ta'lim yoshidan tarbiyalangan va tayyorlangan bo'lishi kerak.

Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, katta maktab yoshidagi bolalar vaqt intervallari, vaqt qismlari, o'z harakatlari bilan bog'liq holda olib bora oladilar. Ular o'zlari mustaqil vaqt oraliqlarini baholay oladilar. O'z harakatlarini ma'lum harakatda boshlab, ma'lum vaqtda tugata oladilar.

Vaqtni bilishning eng muhim faktorlari:

1. Bola qaysi vaqt haqida gap ketayotganini, mustaqil vaqt oralig'ini bilishi, vaqt haqida soatdan foydalanishni bilish kerak.

2. Bolalarning turli harakatlarida ularga ma'lum vaqt bo'laklari haqida, berilgan topshiriqni ma'lum vaqtda bajarishga ulgurish mumkinligini tushuntirish kerak.

Bolalarga soatga qaramasdan o'z sezgilariga qarab vaqtni sezishni rivojlantirish malakalarni o'zlashtirishda kattalar yordam berishlari kerak.

Katta va tayyorlov guruh bolalari bilan vaqtni sezishni 1,3,5,10 daqiqa oraliqlari bilan tanishtirishni boshlaymiz. 1 daqiqa bu birinchi vaqt boshlanish haqidagi birlik hisoblanadi. Hayotda ko'pincha «bir daqiqaga», «bir daqiqadan so'ng», «bir daqiqa kutib turing» kabi iboralar tez-tez ishlatilib turiladi. Bunda ishni uyushtirish va metodika ishlari quyidagicha bo'ladi:

1. Bolalarni 1,3,5, va 10 daqiqa o'tishi bilan tanishtirish bunda sekundomer, qum soatlardan foydalaniladi.

2. Bu vaqtlarning o'tishini turli harakatlarga bog'liq holda o'tkazish.

3. Bolalarni ko'rsatilgan, belgilangan vaqtgacha berilgan topshiriqlarni bajarishga o'rgatish.

Ishlar bir necha bosqichda o'tkaziladi:

1-bosqichda belgilangan vaqt ichida berilgan topshiriqni bajarish, bunda qum soatlarda bajariladi. Tarbiyachi doimo bolalarga baho berib boradi, ularning o'zlashtirishlariga qarab baholanadi.

2-bosqichda vaqtni o'tish oraliqlarini baholash, tarbiyachi bunda ham baholab boradi.

3-bosqichda oldindan vaqt oraliqlarini, uning o'tishlarini rejalashtirish. Bunda ham qum soatlaridan foydalaniladi.

4-bosqichda esa vaqtni baholash, uning davomiyligini hayot bilan bog'liq holda olib borishni o'rgatish.

Dastur materiali quyidagi mashg'ulotni o'z ichiga olib, quyidagi topshiriqlar qo'yiladi;

- 1) Bolalarni 1 daqiqa o'tish davomi bilan tanishtirish.
- 2) Turli ish faoliyatlari davomida qum soati bilan vaqt o'tishini nazorat qilish.
- 3) Berilgan topshiriqni o'z vaqtida bajarish ko'nikmasini hosil qilish.

Bolalarda vaqt tasavvurlarni rivojlantirishga qaratilgan talimiy o'yinlarni tashkil etish.

Kichik guruh. Kichik guruhda bolalarning ertalab, kunduzi, kechqurun va kechasi vaqt oraliqlari haqidagi tasavvuri aniqlanadi. Sutka qismlarini kichikintoylar o'z faoliyatlari mazmunining o'zgarishiga hamda shu vaqt oralig'ida o'z atroflarida bo'lgan katta yoshli kishilar faoliyatiga qarab farq qiladilar. Avval kundalik tartib, bolalarning uyqudan turish, ertalabki gimnastika, nonushta, mashg'ulot vaqtlari qat'iy belgilab qo'yilganligi va sutkaning bo'laklari haqida tasavvur hosil qilish uchun real sharoitlar yaratadi. Pedagog vaqt bo'lagining nomini aytadi va bolalarning shu vaqtda mos bo'lgan faoliyat turlarini sanab chiqadi. «Hozir ertalab, biz gimnastika qildik, yuvindik, endi esa nonushta qilamiz». Yoki «Allaqachon nonushta qilib bo'ldik, shug'ullanib ham bo'ldik. Hozir kunduz kun. Tez orada tushki ovqatni eymiz. Masalan, boladan quyidagilar so'raladi: «Hozir ertalab. Sen ertalab nima qilasan? Sen o'rningdan qachon turasan?» va shu kabilar. Kun davomida bolalar bilan birgalikda kunning turli bo'laklarida bolalar va kattalarning faoliyatini tasvirlaydigan rasmlar ko'rib chiqiladi. Rasmlar shunday bo'lishi kerakki, ularning vaqt bo'lagi uchun xarakterli bo'lagi belgilar aniq ko'rinib tursin. Tarbiyachi rasmda tasvirlangan bolalar nima ish qilayotganliklarini va bu harakat qaysi vaqtda bajarilayotganligini aytadi. U bolalarga savollar beradi: «Sen erta bilan nima qilding? Kunduzi-chi?» Yoki «sen qachon o'ynaysan? Qaysi vaqtda sayr qilasan? Sen qachon uxlaysan?» Keyin bolalar, masalan, erta bilan, kunduzi yoki kechqurun kattalar yoki bolalar nima qilayotganliklari tasvirlangan rasmni tanlab oladilar. Bolalar asta sekin erta bilan, kunduzi, kechqurun, kechasi so'zlarining aniq mazmunini tushinib oladilar, ularga emotsional rang beradilar. Bolalar o'z nutqlarida ulardan foydalana boshlaydilar.

O'rta guruh. Kichik guruh singari bu guruhda ham vaqtni bilish bolalarni, asosan, kundalik hayotida o'stirib boriladi muhimi bu o'rgatishining puxta hissiyot asosida amalga oshirilishidir. Pedagog sutka qismlarining nomini bolalar va ularga yaqin katta yoshli kishilarning ertalab, kunduzi, kechqurun, kechasi nima qilishlari bilan bog'liq, bolalarning sutka qismlari haqidagi tasavvurlarini aniqladi. Bolalarning sutka haqidagi tasavvurini aniqlash maqsadida ular bilan

suhbat olib boriladi. Suhbat taxminan mana bunday o'tkazilishi mumkin: avval tarbiyachi bolalardan ular maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelishdan oldin nima ish qilganliklarini, ertalab guruhga kelganlarida nima qilganliklarini, MTTda kunduzi nima qilishlarini gapirib berishlarini so'raydi. U bolalarning sutkaning har bir qismida nima qilayotganliklarini aniqlaydi va umumlashtiradi. U suhbat oxirida ertalab, kuduzi va tun – bular sutkaning qismlari ekanligini aytadi. «Bugun», «kecha» kabi vaqt tushunchalari nisbiy xarakterga ega. Bolalarning ularni o'zlashtirishlari qiyin. Buning uchun imkoni boricha bugun, ertaga, kecha so'zlaridan ko'proq foydalanish va bolalarni bu so'zlarni ishlatishga undab turish zarur. Tarbiyachi muntazam ravishda ularga biz qachon rasm soldik? Biz bugun nima ko'rdik? Ertaga qayerga boramiz? Savollari bilan murojaat qilib turishi lozim. Tez sekin so'zlarining ma'nosi konkret misollar bilan ochib boriladi. Tarbiyachi bolalar diqqatini o'yin davomida ular bajarayotgan harakatlarning tezlik darajasiga jalb etadi. Kiyinish vaqtida u tez kiyinayotganlarni maqtaidi. Imillab kiyingan bolalarga tushuntiradi, sayr vaqtida yayov kishi bilan velosipedchining, avtomobil bilan poyezdning, qurt bilan qo'ng'izning harakat tezligini taqqoslaydi.

Tarbiyachi bolalarga kecha nima ishlar qilganliklarini gapirib berishlarini aytadi. Bolalar kechagi kunlari qanday o'tganligini gapirib beradilar.

Tarbiyachi yana bolalarga: «Bugun ertalab yuz-qo'lingizni yuvdingizmi?», «Bugun bog'chaga kim bilan keldingiz?», «Bugun ertalab badantarbiya qildingizmi?», «Ertaga nima qilmoqchisiz?» kabi savollar beradi va bolalar javob berishadi.

Xulosa qilib aytganda, turli yosh guruhlarda vaqt tushunchasining o'rgatish metodikasi orqali bolalarda vaqtni idrok qilish qobiliyati shakllantiriladi.

Adabiyotlar:

1. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. –T.: Ilm ziyo, 2006 yil.
2. Jumayev M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik tasavvurlarni shakllantirish metodikasi va nazariyasi. T, 200
3. Ирисбаева Ё. У. Связная речь – главное достижение в речевом развитии детей дошкольного возраста // Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
4. Musaev A. Technologies for organizing independent education of students in a digital educational environment // International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 1. – С. 146-149.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children // Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Irisbayeva Y. Professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7.

МАКТАБШУНОСЛИК ТЕРМИНОЛОГИЯСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Ирисбоева Х.Ў.

*Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Тошкент
“Темурбеклар мактаби” ҳарбий академик лицейи
она тили ва адабиёти фани бош ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: терминология, тенденция, мактабшунослик, ривожланиш, янги дидактик терминларни тизимлаштириш, дидактиканинг янги терминологияси таълим назариясидаги янги йўналишлар, замонавий дидактик терминологияни шаклланиши.

Ключевые слова: терминология, направление, схоластика, разработка, систематизация новых дидактических терминов, новая дидактическая терминология, новые тенденции в теории образования, формирование современной дидактической терминологии.

Key words: terminology, direction, scholasticism, development, systematization of new didactic terms, new didactic terminology, new trends in the theory of education, formation of modern didactic terminology.

Резюме:

Ушбу мақолада мактабшунослик терминологияси ривожланиши, кенг педагогик контекстни тадқиқ қилиш ва янги терминларни инвентаризациялаш дидактика ва мактабшунослик терминлари таркибини жиддий юксалиши, таълим назарияси ва амалиёти, дидактика ва мактабшунослик янги терминлари мазмунининг ривож, педагогиканинг базавий категориялари мазмунини ўзгариши, халқаро таълим ресурслари таъсирида замонавий дидактик терминологияни шаклланиши, мактабшунослик терминологияси кенгайишининг асосий манбалари мактабни бошқариш ва таълимни бошқариш муаммоларини замонавий тадқиқ қилишдан, бошқаришининг умумий назарияси ва чет эл мененжмент назарияси терминологиясидан, педагогика фанлар терминологияси ҳақида сўз боради.

Резюме:

В данной статье осуществляется развитие терминологии школоведения, исследование широкого педагогического контекста и инвентаря новых терминов, серьезное увеличение состава терминов дидактики и школоведения, разработка содержания новых условия дидактики и школоведения, теория и практика образования, изменение содержания основных категорий педагогики, формирование современной дидактической терминологии под влиянием международных образовательных ресурсов, основные источники расширения терминологии школьная наука – это современные исследования проблем школьного управления и управления образованием, общая теория управления и терминология зарубежной теории управления, терминология педагогических наук.

Summary:

This article develops the terminology of school studies, studies the broad pedagogical context and inventory of new terms, significantly increases the composition of terms of didactics and school studies, develops the content of new conditions of didactics and school studies, theory and

practice of education, changes the content of the main categories of pedagogy, the formation of modern didactic terminology under the influence of international educational resources, the main sources of expansion of the terminology of school science are modern studies of problems of school management and education management, general theory of management and terminology of foreign theory of management, terminology of pedagogical sciences.

Мамлакат иқтисодиётини ислоҳ қилиш даврига хос бошқаришни умумий назариясини ривож ҳам педагогика термин тизимини янги терминлар билан бойитди.

Кенг педагогик контекстни тадқиқ қилиш ва янги терминларни инвентаризациялаш дидактика ва мактабшунослик терминлари таркибини жиддий юксалишини таъминлайди. Улардан катта қисми таълим назарияси ва амалиёти, дидактика ва мактабшунослик янги терминларини ифодалайди. XX аср 90 йилларида дидактика терминлари маъносини мазмунининг ривожу умуман характерли жараён эмас, аммо асосий терминлар «ўқитиш методи, ўқитиш формаси) дефинициялари илгаридегидек қайта кўриб чиқишга, тасдиқлашга, типологик характерга мухтож.

Шу нарса аёнки, нафақат педагогика фанининг барча термин тизимлари учун ривожланишни умумий факторлари, балки специфик факторлари (мактаб ислоҳати бўйича қонун) ғояларини жалб қилиниши ва келгусида ривожу, педагогиканинг базавий категориялари мазмунини ўзгариши, халқаро таълим ресурслари) таъсирида замонавий дидактик терминологияни шаклланиши амалга ошди.

Дидактик терминологияни ривожига замонавий жамият ҳаётининг форматизациялаш ва компьютерлаштиришни таъсири айниқса кучли бўлди. Информатизация ва компьютеризация инорфмацион технологиялар таълим соҳасида кенг қўлланилишини тақоза қилади.

Янги дидактик терминларни тизимлаштириш, дидактиканинг янги терминологияси таълим назариясидаги янги йўналишларни ва амалий таълим фаолияти янги формаларини, ўқитиш жараёнини ташкил қилишдаги ва ўқитишни янги методларини ўзлаштиришдаги ўзгаришларни ифодалайди.

Бутун таълим тизимини модернизациялаш таълим тизимини ташкил қилиш талабларига мос ҳолда ўқув-тарбия муассасаларини бошқариш тизимида ўзгариш киритиш зарурлигини тақоза қилади. Кўриб ўтилаган даврда бошқариш назарияси жадал ривожланиш ва янгиланишни бошидан кечирмоқда, педагогик ички ва ташқи сабабларини қуйидагича кўрсатиш мумкин: жамиятда ислоҳатларни амалга ошириш, бозор муносабатларига ўтиш, бошқаришни авторитар методларини танқид қилиш,

илгарида номаълум бўлган чет эл илмий информацияларни қайта фикрлаш ва уни ижодий қайта ишлаш зарур.

Термин тизимини чет эл терминологиялари билан мос ҳолда интернационаллаш ва гармонизациялашга интилиш дидактик терминология учун хосдир.

Дидактиканинг термин тизимининг ривожини, ўзига хос белгиси авторлик терминларни киритишдан иборат бўлиб, улардан кўпчилиги аниқлик, дефинитивлилик, нормативлилик талабларига жавоб бермайди. Бу термин яратиш персонификациясига дидактик термин тизимининг ривожланиш йўллари билан биттаси сифатида кўрсатади, лекин тадқиқотчиларни танлаб олишга ва авторлар томонидан янги терминларни яратишга талабчанликни пасайиши терминологияни тартиблаштириш ва стандартлаштиришни чуқурлаштиради.

Специализациялашга учраган техник терминлар ва интернет-терминлар ҳисобидан янги педагогик номенклатура ва дидактик терминларни оқими ортди. Тематик терминлар гуруҳи янги дидактик терминларда дидактиканинг ривожини янги даражасига чиқиши ифодаланиб, у информатика ва педагогика ғояларини ўқитиш жараёнида интегралланиши билан характерланади.

Мақтабшунослик терминологиясини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, таълим тизимидаги бошқариш вазифаларининг ўзгариши таълим тизимини бошқариш ва ички мактаб бошқариш назариясининг ривожига бевосита ўз ифодасини топди. Мақтабшунослик терминологияси кенгайишининг асосий манбалари мактабни бошқариш ва таълимни бошқариш муаммоларини замонавий тадқиқ қилишдан, бошқаришининг умумий назарияси ва чет эл менежмент назарияси терминологиясидан, педагогика фанлар терминологиясидан иборат бўлди. Таркибини чет тил ўзлаштира терминлари ҳисобидан кенгайиш тенденцияси ва кўп компонентли терминологик ибораларни педагогиканинг таянч компонентлари ва педагогиканинг анъанавий терминларининг шаклланиш тенденцияси шу терминологик тизимнинг ривожига хосдир.

Бир нечта предметлик-тематик гуруҳларнинг шаклланишини фаоллашини аниқлади, менежмент терминини педагогик терминологияга киритиш қатор ўзлаштира терминларни педагогик терминологияга асоссиз кириб келиш учун шароит яратади. Бошқарув фаолияти ижтимоий-психологик аспектларини ишлаб чиқиш ва ўрганишни ташкил қилиш маданияти термини билан бирлашган терминологик гуруҳни шаклланишини стимуллаштиради.

Номенклатура динамикасини спецификацияси шундан иборатки, етарлича қисқа муддат ичида ўзгарган ва кучсиз тартиблаштирилган номенклатура ола-бўла, ҳар хил қийин ўрнатиловчи мантикий муносабатларга эга атамаларни гуруҳидан иборат.

Номенклатура учун синонимия ва омонимия хос бўлиб, айрим тадқиқотчилар ва расмий ташкилотларни интилишлари уни қаътий стандарлаштиришда мослаштириш масаласини биринчи ўринга олиб чиқди.

Хулоса қилиб айтганимизда замонавий дидактика ва мактабшунослик терминологиясидаги чет тил терминларини кўп сонда бўлиши шундан гувоҳлик берадики, терминларни ўзлаштириш орқали фанга чет эл педагогикаси ғоялари кенг жалб қилинади. Демак, Мактабшунослик терминологияси кенгайишининг асосий манбалари ривожига чет эл таълим тизимлари мисолларига маълум даражада боғлиқ бўлади.

Шу тарзда, таълим тизимини бошқаришни илгарида мавжуд тизимини яратишга интилиш, давлатдаги барча ижтимоий жамоларда муносабатларни ўрнатишга таъсир кўрсатган ҳолда, ечимталаб бошқариш масалаларини характерини ўзгариши ва янги педагогик ғояларни юзага келиши таълимни бошқариш назарияси ва уни термин тизимини ривожига ўзифодасини топа олди.

Адабиётлар:

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
2. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочивания иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. - Москва, 1982
3. Усмонов С. Ўзбек терминологиясининг баъзи масалалари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1968.
4. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002.
5. З.Календарова. Қорақолпоқ педагогикаси тушунча-терминология тизимини тадқиқ қилишнинг назарий-методологик масалалари. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими журнали. 2011 йил. 6-сон 71-73 бет.
6. Yaxshiyeva E'tibor Baxtiyorovna. O'zbek tilining pedagogik terminologiyasida ko'p ma'nolilik hodisasi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3 (2), 2023. 562-568.
7. Kalendarova Zaravshan Kalbaevna. Primary education - the foundation of general secondary and higher education. Kokand University "Education" Senior Lecturer of the Department. International Conference on Humanity, Education and Science London U.K December 15th 2021 conferencezone.org . 330-332.
8. Kalendarova Zarafshon Kalbaevna. Innovative model of shaping students' creative thinking skills in primary education in the process of creating problem situations and its content. Innovativ achievements in science 2022. Senior Lecturer, Department of Education, Kokand University, Kokand, Fergana region.

ТАЛАБАЛАРДА МАДАНИЯТЛАРАРО КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА МЕТОДОЛОГИК АСПЕКТЛАРИ

Хамидова С.

Тошкент иқтисодиёт ва педагогика институти, ўқитувчи

Таянч сўзлар: маданиятлараро компетентлик, лингвомаданий материаллар, ахлокий позиция, маданиятлараро таълим, маданиятлараро мулоқот.

Ключевые слова: межкультурная компетентность, лингвострановедческий материал, моральная позиция, межкультурное образование, межкультурная коммуникация.

Key words: intercultural competence, linguistic and cultural material, moral position, intercultural education, intercultural communication.

Резюме:

Мазкур мақолада таълимнинг глобаллашуви шароитида талабаларда маданиятлараро компетентлигини ривожлантиришнинг назарий ва методологик аспекти, талабаларда маданиятлараро компетентлигини ривожлантириш долзарб вазифа бўлганлиги боис уларда мазкур компетентликка алоқадор билим ва кўникмаларини мунтазам такомиллаштиришга қаратилган фикр-мулоҳазалар баён қилинган.

Резюме:

В данной статье рассмотрены теоретические и методологические аспекты развития межкультурной компетентности студентов в условиях глобализации образования, а также то, что развитие межкультурной компетентности студентов является актуальной задачей, высказываются мнения, направленные на регулярное совершенствование их знаний и представлены навыки, связанные с этой компетенцией.

Summary:

This article examines the theoretical and methodological aspects of developing students' intercultural competence in the context of globalization of education, as well as the fact that developing students' intercultural competence is a pressing task, expresses opinions aimed at regularly improving their knowledge and presents skills associated with this competence.

Педагогика олий таълим муассасаларида талабаларнинг маданиятлараро компетентлигини ривожлантириш учун, биринчи навбатда, "маданиятлараро таълим", "маданиятлараро компетентлик", "лингвомаданий материаллар", "лингвомаданий материаллар билан ишлаш" "матнли фаолият" тушунчаларининг мазмунини очиб бериш керак. Талабаларнинг психоло-

гик ва педагогик хусусиятлари қандай ва улар маданиятлараро компетентликни ривожлантириш босқичлари билан қандай боғлиқ.

Замонавий шароитда инсоният турли мамлакатлар, халқлар ва уларнинг маданиятларининг ўзаро алоқаларини кенгайтириш ва ўзаро бойитиш йўлида ривожланаётгани тобора аён бўлмоқда. Бугунги кунда ҳам бошқа халқлар маданияти, ҳам алоҳида ҳудудларда ва бутун дунёда мавжуд бўлган кенгроқ ижтимоий муҳит таъсирида бўлмаган жамоаларни топиш мумкин эмас.

Мамлакатимизни жаҳон цивилизациясига киритиш жараёни ва халқаро муносабатларнинг кенгайиши талабанинг бутун маданиятлар хилма-хиллигида дунёга ва унинг маданиятига ушбу жамиятнинг ажралмас қисми сифатида муносабатини шакллантириш масаласини ҳақли равишда қўймоқда. Анъанага кўра, дунёнинг маданий хилма-хиллигига нисбатан шахснинг ахлоқий позицияси ватанпарварлик ва байналмилаллик туйғуси каби фазилатларнинг кучлилиги билан синовдан ўтказилади. Ғоявий-ахлоқий тарбия тизимида Ватанга, унинг маданиятига, урф-одатларига муҳаббат, миллатлараро мулоқотда ватанпарварлик ва байналмилалликка хос бўлган туйғулар ўзининг намоён бўлишида ажралмас деб ҳисобланган.

Маданиятлараро таълим бўйича ишлар талабаларни тинчлик, дўстлик ва ўзаро тушуниш руҳида тарбиялашга қаратилган эди, аммо сиёсий онгни шакллантирган ҳолда, таълим тизими "миллий чегараларни йўқ қилиш" функциясини бажарди, бу эса глобал онгнинг шаклланишига олиб келади. Ҳозирги вақтда шахс ва кўп маданиятли макон ўртасидаги муносабатлар ғояси ўзгарди.

Маданиятлараро мулоқотнинг назарий томони М.Беннет, М.Бирам асарларида ишлаб чиқилган. Маданиятлараро коммуникацияга оид тадқиқотлар, хусусан, маданиятлараро дидактика ва маданиятлараро таълим билан чамбарчас боғлиқ.

С.Л.Волкова ва В.Д.Гачев ижодида маданиятни ривожлантирувчи компонентлар мажмуаси орқали маданиятлараро мулоқот чуқур ва ҳар томонлама ўрганилган.

Тадқиқот мантиғига кўра, "маданиятлараро таълим" ва "маданиятлараро тарбия" тушунчаларининг моҳиятини таҳлил қилиш зарурати пайдо бўлди. Шу муносабат билан маданиятлараро таълим масалаларини тадқиқ қилувчи олимлар томонидан яратилган илмий база ўрганилди.

Маданиятлараро таълим ва тарбия талабалар шахсининг тил ва маданий ривожланиши жараёнида уларнинг кўп маданиятли соҳасини кенгай-

тиради, чунки улар кўп миллатли, кўп тилли ва кўп маданиятли ҳаётга тайёрланадилар. Маданиятлараро таълим турли тилларда сўзлашувчи турли маданият вакиллари ўртасида глобал мулоқот, ўзаро тушуниш ва ҳамкорликни ривожлантиришда катта аҳамият касб этмоқда.

Маданий тафовутлар бўйича тез суръатлар билан ўсиб бораётган тадқиқотлар ва уларни бир хил даражада шиддатли глобаллашув шароитида аниқлаш жавоби таълим ва тарбиянинг "маданиятлараро", "кўп маданиятли" каби таърифларининг пайдо бўлишидир. Гарчи таълимнинг ўзи кўп маданиятли дунёда ва маданиятлараро мулоқотда ўзаро муносабатлардаги муаммоларни ҳал қила олмаса-да, аммо ёш авлодни дунёнинг кўп маданиятли маконига таништириш бўйича мақсадли ишлар олиб боришмоқда ва турли маданиятлар вакиллари ўртасида ўзаро тушуниш учун кенг имкониятлар очмоқда. Н.А.Завершинская, Ю.С.Заграиская ва В.Б.Кашкин таъкидлашича, маданиятлараро таълим анъаналар, қадриятлар, хатти-ҳаракатлар нормалари ва қоидалари тўғрисида маданий билимларни эгаллашни, жаҳон, маҳаллий ва минтақавий маданиятларни талқин қилиш стратегияларини ишлаб чиқишни, муваффақиятли маданиятлараро мулоқот қилиш кўникмаларини ривожлантиришни ўз ичига олади.

Маданиятлараро таълим сифатида таснифланиши мумкин бўлган турли хил таълим стратегияларини тизимлаштиришга бир нечта уринишлар қилинган. Типология маданиятлараро таълим ва тарбия турларини ўрганиш учун фойдали асос бўлиб хизмат қилиши мумкин, олимлар ва ўқитувчиларга ушбу атама нимани англатишини аниқроқ тушуниш имконини беради. Бугунги кунда АҚШда маданиятлараро таълимнинг икки таснифи мавжуд бўлиб, улар С.Банкс, Ж.Банкс, С.Слеетер ва С.Грант томонидан ишлаб чиқилган.

С.Банкс маълумотларига кўра, Ж.Банкснинг ижтимоий йўналтирилган кўп маданиятли таълим дастурлари нафақат талабалар учун таълим дастурларини, балки ўқитувчиларнинг малакасини ошириш дастурларини ҳам қамраб олади. Олимлар С.Слеетер ва С.Грант ижтимоий мақсадларга эга дастурларнинг анча кенг доирасини ўз ичига олади: танқидий фикрлаш ва бошқа маданият вакилларига муносабатни ривожлантириш; бағрикенглик таълими дастурлари; икки тилли дастурлар; чет тилидан коммуникатив компетентликни ривожлантиришга қаратилган дастурлар.

Тадқиқотчилар маданиятлараро таълимнинг тўртта моделини аниқлайдилар:

1. Кўп маданиятли ўқув дастури модели. Ўқув дастурида ўзгаришлар мавжуд. Таълим фаолиятига миллий (минтақавий) компонент киритилган

(мавжуд маданиятлар сонига кўра). Ўқитиш икки ёки ундан ортиқ тилда олиб борилади. Ўқувчиларнинг ўзлаштиришини яхшилаш учун баъзи ўқув фанлари қариндошлари ёки миллий озчилик аъзолари томонидан ўқитилади.

2. Маданиятларга йўналтирилган модел. Маданий ўзини ўзи белгилаш бўйича тадқиқотларга оид кўплаб нашрлар мавжуд бўлиб, уларнинг шаклланиши ўқув фанларига миллий-маданий компонентни киритиш билан бевосита боғлиқ. Дастурларнинг лингвистик ва маданий мазмуни талабаларнинг маданий ўзини ўзи белгилашини шакллантиришга ёрдам беради ва уларни кичик этник гуруҳларда сақлашга ёрдам беради.

3. Маданий плюрализм модели. Ушбу моделга кўра, ОТМ ўз таълим муҳитида намоён бўлган ҳар бир маданиятни ҳимоя қилиши, турли миллий гуруҳларнинг ўқитиш ёндашувларига ва ушбу дастурларнинг мазмунига эътибор бериши керак.

4. Маданиятлараро компетентликни ривожлантириш модели. М.А.Гибсоннинг фикрича, самарали маданиятлараро таълимнинг асоси маданиятлараро компетентликни ривожлантириш жараёни бўлиб, унинг ривожланиши ўрганилаётган мамлакат ҳақида маълум миқдордаги маданий билимларни ўзлаштириш орқали амалга оширилади. Талабаларга мулоқот вазиятлари ва маданиятлараро дилеммаларга жавобан билим ва кўникмаларни сафарбар қилишга ўргатилади. Ўқув жараёни мазмунига маданий йўналтирилган материалларни киритиш мактабнинг таълим маконида "диологик маданият" ғоясини амалга оширишга имкон беради. Маданиятлараро муаммоли вазиятларни муваффақиятли ҳал этиш мисолларини кўриб чиқиш ва уларни ҳал қилиш йўллари таҳлил қилиш маданиятлараро таълимнинг амалий аҳамиятини оширади. Ушбу материални ўзлаштириш талабаларга ўз тиллари ва бошқа маданиятларни яхшироқ ўрганиш имконини беради.

Фалсафий, психологик-педагогик, илмий-услубий адабиётлар, таҳлил қилиш қуйидаги хулосани чиқариш имконини бериб:

Маданиятлараро таълим талабаларнинг тил ва маданиятни билиш, маданий фарқларга ижобий муносабатда бўлиш шахслараро ўзаро муносабат кўникмаларига асосланган маданиятлараро ўзаро муносабатга тайёрлаш билан боғлиқ. Маданиятлараро компетентлик бошқа маданият ҳодисаларини идрок этиш, тушуниш ва талқин қилиш ва таққослаш, маҳаллий ва бошқа менталитетларнинг қадриятли тузилмасидаги ўхшашлик ва фарқларни топиш, уларни танқидий тушунишдир.

Хулоса ўрнида айтиш лозимки, талабаларда маданиятлараро компетентлигини ривожлантириш долзарб вазифа бўлганлиги боис уларда мазкур компетентликка алоқадор билим ва кўникмаларини мунтазам такомиллаштиришга қаратилган самарали технологияни ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишга қаратилган тизим ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Адабиётлар:

1. И.Каримов Юсак маънавият-енгилмас куч. “Маънавият” Т.: 1999
2. Федорова М.А. Теория и методическое обеспечение формирования учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе: дис.д-ра пед. Наук. М.А. Федорова. – Орел, 2011. – 39 с.
3. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat / T.: TDPU, 2005.

ELEKTRON TA'LIM MUHITIDA TA'LIM OLUVCHILARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH IMKONIYATLARI

Joldasov I.S.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
"Tarix" kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'lar: pedagogik, axborot texnologiyalari, boshqarish, test, metod, axborot-loyiha texnologiyalari.

Ключевые слова: педагогические, информационные технологии, менеджмент, тестирование, метод, информационно-проектные технологии.

Key words: pedagogical, information technologies, management, testing, method, information and project technologies.

Резюме:

Ta'limni kompyuterlashtirish va axborot texnologiyalaridan foydalanish insonning aqliy rivojlanishiga ulkan hissa qo'shadi. Chunki kompyuter yordamida o'qitish jarayonida inson fikrlash usul va metodlari qatoridan induksiya va deduksiya, umumlashtirish va aniqlashtirish, tahlil va sintez, tasniflash va tizimlashtirish, abstraksiyalashtirish va o'xshatish kabilar tabiiy ravishda o'rin oladi.

Резюме:

Компьютеризация образования и использование информационных технологий вносят огромный вклад в психическое развитие человека. Потому что в процессе компьютерного обучения из ряда методов и приемов мышления человека естественным образом возникают такие, как индукция и дедукция, обобщение и уточнение, анализ и синтез, классификация и систематизация, абстрагирование и аналогия.

Summary:

The computerization of education and the use of information technology make a huge contribution to the mental development of a person. Because in the process of computer-aided teaching, the range of methods and techniques of human thinking is naturally occupied by induction and deduction, generalization and clarification, analysis and synthesis, classification and systematization, abstraction and analogy.

Elektron ta'lim muhitida ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish imkoniyatlarining kengayishi, fanlarni o'rganishning to'liq didaktik siklini ta'minlovchi asosiy, umumkasbiy sikl fanlarining elektron o'quv-metodik majmualari va kasbiy modul fanlaridan foydalangan holda mustaqil ishlarini tashkil etishni talab qiladi. Ta'lim jarayonidagi har qanday texnologiyalarning

ta'lim maqsadiga erishishga xizmat qilishini inobatga olsak, texnologiyalarida aloqa vositalari ta'lim jarayonining mazmuni bilan belgilanadi. Ta'lim natijalarini esa, axborot kommunikatsiya vositalariga emas, balki elektron o'quv-metodik majmualarning mazmuni va taqdimotining sifati belgilab beradi. Biz taklif qilayotgan axborot-loyiha texnologiyasini zamonaviy loyiha metodi va axborot texnologiyalarining sintezi sifatida baholash mumkin. Tadqiqotda taqdim etilgan axborot-loyiha texnologiyasi ilgari qo'llanilgan loyiha metodini kengaytiradi va algoritmlaydi, bu ta'lim tizimi sifatida ko'rib chiqiladi, unda ta'lim oluvchilar asta-sekin murakkabroq amaliy loyiha vazifalarini rejalashtirish va bajarish jarayonida zaruriy ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Axborot texnologiyalaridan foydalanish va ta'lim oluvchilarning qo'yilgan maqsadini hisobga olgan holda faoliyat turini mustaqil tanlash ko'nikmasi, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda o'rganilayotgan muammoning to'liq yechimini berishi emas, uning keyingi rivojlanishi masofaviy ta'lim va o'qitish sharoitida davom ettirilishi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Unda amaliy kompetensiyani shakllantirishni rejalashtirish va bosqichma-bosqich murakkablashib boradigan amaliy kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan vazifalarni amalga oshiriladigan loyihalar nazarda tutiladi. Shu o'rinda umumta'lim fani sifatida axborot texnologiyalari o'quv predmeti yordamida ijtimoiy gumanitar, aniq va tabiiy fanlar integratsiyasi va uni o'qitish jarayoni samaradorligini oshirishga ulkan imkoniyatlarni yaratadi.

Texnologiyaning mohiyati loyiha topshiriqlaring fanlararo bog'liqligi, loyihaga xos bo'lgan kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan muammoni hal qilish integratsiyalashgan bilimlarni jalb qilishni talab qilishi hamda talabalarga keng ma'lumotlarning muhim, yo'naltiruvchi xarakterdagilarini esda saqlab qolishga ham sharoit yaratadi. Bu esa, mustaqil ta'lim jarayonida o'zlashtirilgan fanlararo bilimlar va bo'lajak kasbiy muammolarini hal qilish vositasiga aylanishi kerak. Ta'lim oluvchilar o'zlashtirilgan kompetensiyalarni qo'llash va ularni takomillashtirish uchun mustaqil faoliyatga tayyor bo'lishlari kerak. Integrativ, fanlararo ko'nikmalarni shakllantirish hamda mustaqil ishni bajarishni loyihalashtirish va shu asosda belgilangan vazifalarni ketma-ket amalga oshirilishi, ularning murakkablik darajasi oshishi bilan ajralib turadi. Shuningdek, kasbiy nostandart vaziyatlarda qaror qabul qilishga qaratilgan tadqiqot loyihalari ham topshiriqlar, mustaqil o'quv-tadqiqot ishlari hamda kasbiy faoliyatning individual muammolarini chuqur o'rganishni talab qiladi.

Shunday qilib, axborot – loyiha texnologiyalari ta'lim oluvchilarning kasbiy va o'quv motivatsiyasini rivojlantirishga imkon beradi. Umumta'lim va mutaxassislik fanlariga oid bilimlar tizimi orqali amaliy kompetensiyalarni shakllantiradi, ular kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan vazifalarni hal qilishda, shuningdek, axborot

maydonida harakat qilishda qo'llanilishi bilan ham ahamiyatlidir. "Pedagogik texnologiya" atamasining mazmuniga e'tibor bersangiz, pedagogik vositalaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan bilim sohasi yoki pedagogika fanining bir qismi, ta'lim natijalariga erishishning dinamik jarayoni, bir qator tamoyil va qoidalarga rioya qilgan holda ta'lim jarayonini amalga oshirish vositasi va tashkil etish usuli hamda bilimlar, munosabatlar, harakatlar, shakllar, metodlar, metodlar majmui sifatidagi to'rtta asosiy yondashuvini aniqlashga imkon beradi.

Adabiyotlarda pedagogik texnologiyaga "o'zgaruvchan ta'lim jarayoni sharoitida tashxis qo'yilgan va bashorat qilinadigan natijaga erishishni instrumental ravishda ta'minlaydigan tartiblangan harakatlar, operatsiyalar va protseduralar to'plami"[1] yoki ta'lim texnologiyasini "ta'limning yanada samarali shakliga erishish uchun inson va texnik resurslarni va ular o'rtasidagi o'zaro ta'sirni hisobga olgan holda bilimlarni o'zlashtirishning butun jarayonini rejalashtirish, qo'llash, baholashning tizimli usuli"[2] degan tushuntirishlarni uchratish mumkin. Shuningdek, bir qator mualliflar ta'lim texnologiyasini ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun qulay shart-sharoitlarni yaratib, kutilgan natijaga erishish uchun rejalashtirish, tashkil etish va tuzatish bo'yicha talabalar va o'qituvchining birgalikdagi faoliyati sifatida qaraydilar [3].

Ta'lim texnologiyalari kasbiy tayyorlashga qaratilganligi va amaliyotga yo'naltirilganligi bilan sifatlanadi va uning quyidagi xususiyatlarini sanab o'tish mumkin:

- o'qituvchi va talabalarining birgalikdagi faoliyati hamda faoliyatning yakuniy natijalarini va ularga erishish jarayonini aniqlash;

- ta'lim olishda o'z-o'zini boshqarish, ta'lim jarayonining barcha bosqichlari va natijalarini nazorat qilish;

- ta'lim va amaliy faoliyat klasteri subyektlari faoliyati uchun hamkorligi ta'minlangan qulay sharoitlar yaratish, talabalarining shaxsiy salohiyatini ochish, amalga oshirish va rivojlantirish uchun sharoitlarni izlash va yaratishga yo'naltiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, aksariyat zamonaviy tadqiqotlarda asosiy toifalardan biri bo'lgan integratsiya pedagogik nuqtai nazardan "ta'lim jarayoni sub'ektlarining imkoniyatlaridan samarali foydalanishga va sharoitlar yaratishga qaratilgan ta'lim tizimini yaratish uchun asos sifatida qaraladi"[4]. Ushbu yondashuvga asoslanib, tavsiflangan texnologiyani integrativ deb tasniflash mumkin, chunki mavjud ta'lim texnologiyalari o'quv va ishlab chiqarishning ta'lim zahiralarni birlashtirib, ular o'rtasidagi munosabatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu texnologiyalar talabalar amaliy faoliyat klasterining alohida predmeti tomonidan amalga oshiriladi va uning oldiga aniq belgilangan vazifalarni hal qilishga qaratilgan. Shunday qilib, amaliyotga yo'naltirilgan

texnologiyalarni yaxlit didaktik tizimni tashkil etish jarayoni, usullar ketma-ketligi va ularni amalga oshirishda amaliy faoliyati tajribasiga bog'liq bo'ladi, degan fikrga kelishimiz mumkin.

Ta'lim texnologiyaning amaliyotga yo'naltirilishida:

- ta'limning uzluksizligi, bilimlarning yaxlitligi, talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyat tajribasini o'zlashtirish uchun sharoit yaratish;
- qiziqishlarni ta'lim ehtiyojlariga muvofiq taqsimlashga asoslangan va individual ta'limga asoslangan kasbiy mazmunini tanlash;
- kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun muhim shaxsiy xususiyatlarni, shuningdek, amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish kabi jihatlariga e'tibor qaratish lozim.

Bukasbiy kompetensiyaning shakllanganlik darajasi, o'quv-amaliy harakatlarni motivatsion, kognitiv, faoliyatli, refleksiv darajalarda majmuaviy shakllantirishni ko'zda tutadi. Ushbu texnologiyani loyihalashda turli xil psixologik-pedagogik tushunchalarni, turli metod va o'quv vositalarini o'zida mujassamlashtirib, samarali mustaqil ta'limni tashkil etishi hamda ularda kasbiy kompetensiyalarini majmuaviy shakllantirishni ko'zda tutuvchi o'quvchi va ustoz hamkorligini yo'lga qo'yish, talabalar bilan ustoz-shogird tamoyilida qayta aloqali muhitni yaratishni o'z ichiga oladi. Ta'lim texnologiyasi mezonlariga (konseptuallik, tizimlilik, boshqaruvchanlik, samaradorlik va ishlab chiqaruvchanlik) muvofiq, amaliyotga yo'naltirilgan texnologiya o'z tuzilmasida quyidagi aniq belgilangan bloklarga ega: konseptual, mazmunli va jarayonli. Kasbiy rivojlanishning individual komponentini shakllantirishda o'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanish juda zarur, chunki bu talabalarning shaxsiy fazilatlarini namoyon etish va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi. Ikkinchisi fanni o'rganish motivatsiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu chuqur tizimli amaliy ko'nikmalarni egallashga olib keladi.

O'qitishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bilan bir vaqtda kasb tanlashga qaratilgan faoliyatni shakllantirishga yordam beradigan amaliyotga yo'naltirilgan yondashuv tushunchasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuv ta'limning yakuniy mahsulotiga qaratilgan bo'lib, bu talabalar o'rtasida aniq kasbiy rivojlanishni ta'minlaydi. O'quv va tadqiqot faoliyati konsepsiyalari talabalarning o'z faoliyatini bashorat qilish va loyihalash qobiliyatiga asoslanadi. Bu ayni paytda faoliyatga moslashuvchan va uning rejalashtirilgan natijasini ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlariga bog'liqligini ta'minlaydi ya'ni, talabalarning shunchaki tashqi kuzatuvchi sifatida emas, balki faoliyat subyekt bo'lish istagini belgilaydi. Bu hamkorlik rejalashtirish va muloqot qilish ko'nikmalarini, mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi va natijada kasbiy rivojlanishning individual komponentini shakllantirishga yordam beradi.

Rejalashtirilgan natijalarga erishishga qaratilgan o'qitish metodlari orasida shaxsga yo'naltirilgan va amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim metodlarini ajratib ko'rsatish mumkin.[5] Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim metodlari muammoli ta'lim metodlari (materialni muammoli va mazmunli taqdim etish, qisman izlanish va tadqiqotchilik, loyihalash, keys, ekspert baholash metodlari)ni o'z ichiga oladi. Asosiy yo'nalish sifatida dars mashg'ulotlariga amaliy ustuvorlik berish talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga, tadqiqot faoliyati hamda guruhda samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Muammoli ta'lim metodi ta'lim muhitini yaratishning o'ziga xos tamoyili bo'lib, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash va amaliy faoliyat klasteri subyektlarining (maktab, OTM, ishlab chiqarish) muammolarini hal qilishga qaratilgan fanlar mazmunida amalga oshiriladi. Ikkinchidan, ta'lim klasteri subyektlari muhitini tashkil etishga yordam beradi. Ta'lim klasteri subyektlari deganda, bo'lajak pedagog (talaba)lar, kelajak faoliyatidagi hamkorlar (o'quvchi) hamda buyurtmachi (ota-ona)larni hamda klaster muhitini ularning manfaatli hamkorligik sharoiti va jarayonini nazarda tutganmiz.[6]

Tadqiqotchilik metodi talabalarning mantiqiy fikrlashi va to'liq mustaqil bo'lishga qodir bo'lgan muammolarni hal qilish yo'llarini topish, OTM lari amaliy mashg'ulotlarning sifatii va miqdoriy tahlillarini bajarishda, ta'lim subyektlaridagi mavjud muammolarni ilmiy jihatdan o'rganish amaliyotida samarali hisoblanadi. Talabalarni tadqiqot ishlariga yo'naltirishda Keys metodi ("keys-stadi")dan foydalanish mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni yechish, vaziyatni tahlil qilish, muammoning mohiyatini aniqlash, uni hal qilishning mumkin bo'lgan yo'llarini ko'rib chiqish va eng yaxshi variantni aniqlash kabi jihatlari bilan ham ahamiyatli hisoblanadi. Shuningdek, ekspert baholash metodi (komissiya metodi, aqliy hujum, aylana stol) yordamida talabalarni amaliy faoliyatga yo'naltirishda murakkab pedagogik jarayonlar, hodisalar yoki vaziyatlarni tahlil qilish imkonini yaratib berish mumkin. Ushbu metod muqobil yechimlarni baholash va ilmiy munozaralar olib borish qobiliyatini rivojlantiradi.

Talabalarning shaxsiy faolligi, o'quv va kasbiy faoliyatga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, kasb tanlash hamda talabalarning prognostik faoliyati kabi kasbiy rivojlanish komponentlarining shakllanishiga olib keladi.[7] Ta'lim jarayonida talabalarning faolligini ta'minlash, olgan bilimlarini hayot bilan bog'lash imkonini beradi. Ularda kasbiy kompetensiyani tizimli shakllantirishga yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlarda kuzatish hamda olingan natijalarni amalda qo'llash bosqichlari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, fanga oid masalalarni yechish jarayonida talabalar murakkab aqliy faoliyatni amalga oshiradilar, bu esa tafakkurning (bilimning) mazmunii tomonini ham, samarali tomonini ham (mahorat) rivojlanishini belgilab beradi. Masala yechish bilimlarni

mustahkamlash va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bosqichida amalga oshiriladi.

Ta'lim oluvchilarda amaliy kompetensiyani shakllantirishning axborot-loyiha texnologiyalaridan yana biri bu modellash bo'lib, unda ma'lum bir hodisani, obyektning uning modellari yordamida o'rganishga asoslangan. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'limning barcha o'ziga xos metodlari kasbiy rivojlanishning individual-shaxsiy komponentini shakllantirishga va tayanch kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi. Amaliy faoliyat klasteri muhitida (dars-suhbat, dars-ma'ruza shaklida o'tkaziladi) foydalanish aqliy, kommunikativ, fikrlash va boshqa shaxsiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Amaliy mashg'ulotlar, shuningdek, maslahat darsi, integratsiyalashgan dars, o'yin darsi, muammoli o'qitish elementlari bo'lgan seminarlarda "fikrlash" holatida bo'ladi va muammoli vazifalarni hal qilishda hammuallif sifatida qatnashdilar. Integratsiyalashgan darslarda mavzu mazmuni turli nuqtai nazardan o'rganilsa, dars – o'yin darsida talabalarining turli xil o'quv faoliyati va kognitiv faoliyatiga qiziqishini saqlab qolishga yordam beradi. Ta'lim va amaliy faoliyat klasterida amalga oshiriladigan kasbiy rivojlanish uchun ta'lim jarayonini amaliyotga tatbiq etishning uch bosqichni o'z ichiga oladi: birinchisi, kasbiy moyilligini aniqlash; ikkinchisi - kasbiy yo'nalishni shakllantirish; uchinchisi - kasbiy rivojlantirish.

Shunday qilib, kasbiy kompetensiyani tizimli shakllantirishga yo'naltirilgan amaliy mashg'ulotlarning didaktik ta'minoti ta'lim jarayonini tashkil etishning turli shakllarini optimal integratsiyalashuvi tizimli yaxlit integratsiyalashgan amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyasining uslubiy va tashkiliy-uslubiy asosini tashkil etadi, bu esa kasbiy tayyorgarlikning shakllanishni kuzatish, taqlid, qo'llash bosqichlarida yakka va jamoaviy tarzda ishni tashkil qilishda axborotli resurslarini keng jalb qilishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi "Adabiyot jamg'armasi" nashriyoti. Toshkent, 2006.-160 b.
2. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе: Анализ зарубежного опыта. М.: 1989.
3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
4. Беляева А.П. Интегративно-модульная педагогическая система профессионального образования / А.П. Беляева. – СПб., 1997. – 226 с.
5. Тягай Е.Д. Практико-ориентированное обучение: новые подходы. Опыт подготовки студентов бакалавриата в Институте бизнес-права. Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. – 2016. – №7 (23). – С.8- 13
6. Joldasov I.S. "Talabalarda amaliy kompetensiyani shakllantirishning axborot-loyiha texnologiyalari". Muqallim ham o'zliksiz bilimlendiriw Ilimiy-metodikalyk jurnal. – 2024. – № 3/3. – B. 767-771.
7. Федорова М.А. Теория и методическое обеспечение формирования учебной самостоятельной деятельности студентов в вузе: дис.д-ра пед. Наук. М.А. Федорова. – Орел, 2011. – 39 с.

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ ТАЪЛИМИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ЎҚУВ-БИЛИШ МОТИВАЦИЯСИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Ортиқова Д.Б.

Тошкент шаҳрида жойлашган Аджу университети тьютори

Таянч сўзлар: лойиха, материал, мотив, муносабат, мазмун, кизиқиш, фаолият.

Ключевые слова: проект, материал, мотив, отношение, содержание, интерес, деятельность.

Key words: project, material, motive, attitude, content, interest, activity.

Резюме:

Ўзбек адабиёти таълимида талабаларнинг ўқув-билиш мотивациясини фаоллаштиришда бошқа фанлар қатори ўқув лойиха ва илмий-тадқиқот ишларидан ҳам кенг фойдаланилади. Мақолада муваффақиятли таълимнинг шarti бўлган мотивация ҳақида сўз юритилади ва талабаларнинг билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, ташқи омиллардан ишонч ва мустақилликни ошириш мақсадида муайян фаолиятга ундаши ҳақида сўз юритилади.

Резюме:

В обучении узбекской литературе широко используются, в том числе, учебные проекты и научно-исследовательские работы для активизации учебной мотивации учащихся. В статье говорится о мотивации, которая является условием успешного обучения, а также о поощрении учащихся к определенной деятельности с целью расширения и углубления своих знаний, повышения уверенности и независимости от внешних факторов.

Summary:

In teaching Uzbek literature, educational projects and research works are widely used to activate students' learning motivation. The article talks about motivation, which is a condition for successful learning, as well as about encouraging students to certain activities in order to expand and deepen their knowledge, increase confidence and independence from external factors.

Таълим мотивацияси, бошқа мотивация турлари сингари, барқарорлик ва динамиклиги билан ажралиб туради. Психологик барқарорлик улар томонидан инсонга таъсир қилувчи омилларнинг кенг ўзгариши билан ақлий фаолиятнинг зарур даражасини сақлаб туриш қобилияти сифатида белгиланади. Барқарорликнинг ҳақиқий ифодасига асосланиб, муаллифлар уни таълим мотивациясининг куч, хабардорлик, самарадорлик, фаолиятнинг маъно шакллантирувчи мотивини шакллантириш, жараёнга йўналтириш ва бошқалар каби хусусиятлари билан биргаликда кўриб чиқади.

Ф.Ҳайдаров таълим фаолияти мотивациясини ўрганиб, қуйидагиларни таъкидлайди, “ўрганиш мотивацияси доимий равишда ўзгариб турадиган ва бир–бири билан янги авлодларга кирадиган бир қатор мотивлардан иборат. Шунинг учун мотивацияни шакллантириш–бу ўрганишга ижобий ёки салбий муносабатни кучайтиришнинг оддий ўсиши эмас, балки унинг ортидаги мотивацион соҳа тузилишининг мураккаблашишидир” [3].

Ўзбек адабиёти таълимида талабаларнинг ўқув-билиш мотивациясини фаоллаштириш учун ўқув материални мультимедиа ва интерактив шаклда тақдим этиш мақсадга мувофиқ. Бундай материал қуйидаги шаклда тақдим этилиши мумкин:

- материални тақдимоти ёки талабаларга мустақил ўрганиш имкониятини яратиш учун ишлатилиши мумкин бўлган материаллар;
- ўқув ёки ўқув материалларини ўз ичига олган компьютер ўйинлари;
- синов дастгоҳлари, тест муҳити бўлиши мумкин бўлган гиперматнли иловалар;
- интерфаол дастурлар, уларда талаба ўқув жараёнида қанчалик кўп иштирок этса, ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар шунчалик аҳамиятли бўлади;
- график кўргазмали материаллар, булар оддий плакатлар, стендлар, тарқатма материаллар бўлиши мумкин ёки булар талабанинг ўзи топадиган ва кўрадиган тасвирлар бўлса яхшироқ;
- видеолар.

Таълим фаолияти мотивациясини таҳлил қилиш жараёнида асосий нарсаси нафақат доминант мотиваторни (мотивни), балки инсоннинг мотивацион соҳасининг ташқи ва ички мазмунини аниқлашдир. Ташқи мотивация инсон хатти–ҳаракатларини бошқарадиган ёки бостирадиган мукофотлар, жазолар ва бошқа рағбатлантириш турларига асосланади. Ташқи мотивация ҳолатида хатти–ҳаракатни тартибга солувчи омиллар шахснинг ички ўзига боғлиқ эмас. Ички мотивация ишдан (ўқишдан) завқланишга ҳисса қўшади, қизиқиш, ҳаяжон уйғотади, шахснинг ўзига бўлган ҳурматини оширади.

Мотивлар мазмунига кўра қуйидаги гуруҳларга ажралади:

- мазмуни ижтимоий эҳтиёжлар, қизиқишлар, олий таълимнинг юқори ижтимоий аҳамиятидан хабардор бўлган кенг ижтимоий мотивлар;
- таълим фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлган жараённинг ўзи, ўрганилаётган нарсаларнинг мазмунига талабалар, таълимга муносабат билдирувчи илмий ва когнитив мотивлар;
- касбий мотивлар;

- утилитар мотивлар;
- ижтимоий идентификация мотивлари – талабанинг ота– онаси, дўстларининг унинг хулқ–атвориға таъсири.

Ўзбек адабиёти таълимида талабаларнинг ўқув-билиш мотивациясини фаоллаштиришда бошқа фанлар қатори ўқув лойиҳа ва илмий-тадқиқот ишларидан ҳам кенг фойдаланилади. Ўқув лойиҳаси материални йиғиш ва қайта ишлаш ва тайёр маҳсулотни электрон шаклда тақдим этиш билан боғлиқ бўлиб, улар учун муҳим бўлган муаммони ҳал қилишда талабалар томонидан мустақил равишда амалга ошириладиган ҳаракатлар мажмуини ўз ичига олади. Ўқитувчи, ўз навбатида, талабага электрон ресурсларни бошқаришга ёрдам беради ва ахборот материални қидириш ва танлаш бўйича маслаҳат беради.

Интерфаол технологиялардан, жумладан мультимедиа тақдимотларидан фойдаланган ҳолда ўтказиладиган дарслар талабаларга ўқув материални визуал тарзда ўзлаштириш имконини беради. Ўзбек адабиёти таълимида талабаларнинг ўқув-билиш мотивациясини фаоллаштириш мақсадида танланган мультимедияли тақдимотлар ўрганишни фаоллаштириш, талабалар фаоллиги, ўрганишни индивидуаллаштириш, мустақилликни ривожлантириш, мотивацияни ошириш ва бошқаларни таъминлайди.

Дарсда ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги тўлиқ интерактив алоқа видео конференция ёки аудио конференция, тезкор файл алмашиш, суҳбатдошлар билан экран алмашиш ва иш столини алмашиш имконияти ёрдамида амалга оширилади. Бу имкониятлар ихтисослаштирилган дастурлар ёрдамида тақдим этилади [4].

Ўзбек тили ва адабиётини ўқитишда интерфаол технологиялардан фойдаланиш методик, дидактик, педагогик ва психологик тамойиллар мажмуасини тўлиқроқ амалга оширишга ёрдам беради, ўқув жараёнини янада қизиқарли ва ижодий қилади, ҳар бир талабанинг индивидуал иш суръатини ҳисобга олиш имконини беради. Шу билан бирга, компьютерлар таълим иштирокчилари учун автоматлаштирилган иш станцияларига айланади ва коммуникация технологиялари ўқитувчилар ва талабалар ўртасидаги бевосита алоқани таъминлайди.

Ўқув жараёнини ташкил этиш ва қуришга анъанавий ёндашув талабаларни рағбатлантиришни шакллантиришга катта ҳисса қўшишига қарамай, тегишли мотивлар маълум бир тоифадаги талабалар учун самарасиз бўлиши мумкин. Аммо мотивация қандай бўлишидан қатъи назар, ҳатто энг ижобий бўлса ҳам, у талабанинг ривожланиши учун фақат потенци-

ал имконият яратади, чунки бу мотивларни амалга ошириш мақсадларни аниқлаш жараёнларига боғлиқ.

Шу билан бирга, ўзбек адабиёти таълимида талабаларнинг ўқув-билиш мотивациясини фаоллаштиришда фаол таълим шакллари ва усулларидан (муаммоли ва бошқа турлардан) фойдаланган ҳолда талабаларни ўқув фаолиятига жалб қилиш зарур. Талабаларнинг билим ҳақиқиқатларини ривожлантиришда мустақил иш усуллари муҳим ўрин тутди. Буларга дарслик, маълумотномалар билан ишлаш, алгоритм бўйича вазифаларни бажариш, тажрибалар ўтказиш, талабаларга нотаниш вазиятларни таҳлил қилиш, субъектив равишда янги маълумотлар яратиш, курс ишлари ва тезисларни ёзиш усуллари киради.

Муваффақиятли таълимнинг шarti мотивация бўлиб, у талабаларни ўз билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш, ташқи омиллардан ишонч ва мустақилликни ошириш мақсадида муайян фаолиятга ундайди. Ўзбек адабиёти таълимида талабаларнинг ўқув-билиш мотивациясини фаоллаштириш уларнинг ўзини ўзи касбий тасдиқлаши билан боғлиқ мотивларнинг ўзгариши билан ажралиб туради. Бу шуни англатадики, касбий мотивлар нафақат ўқув мотивацияси таркибига киритилади, балки унинг ажралмас таркибий қисмига айланади, ўқитиш мотивлари билан ўзаро таъсир қилади ва таълим ва касбий мотивацияни шакллантиради.

Адабиётлар:

1. Жўраев Ё. Адабиёт дарсларида эмоционал маданиятни тарбиялаш. // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2009. – № 4. Б. 3-9.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2011. – 512 с
3. Ҳайдаров Ф., Абдукаримов Х., Алимова Ф., Ботиров Б. Талабаларнинг ўқув мотивларини шакллантириш. –Т.:2009. 131 б.
4. Черкасов М. Н. Инновационные методы обучения студентов // XIV Международная заочная научно-практическая конференция «Инновации в науке». Новосибирск, 2012.

TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH - DAVR TALABI

Jumaniyazova Z.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: kompetensiya, kompetentlik, pedagogik ta'lim, qobiliyat, ko'nikma, ijodkorlik.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, педагогическое образование, умение, мастерство, креативность.

Key words: competence, competence, pedagogical education, ability, skill, creativity.

Резюме:

Maqolada pedagogik ta'limda kompetensiyaning o'rni, kasbiy kompetensiya, oliy ta'lim muassasasida kasbiy ta'lim muhitini yaratish asosida talaba yoshlarning raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirish, oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish usullari haqida so'z yuritiladi.

Резюме:

В статье рассматривается роль компетентности в педагогическом образовании, профессиональная компетентность, развитие профессиональной компетентности студентов высших учебных заведений.

Summary:

The article examines the role of competence in teacher education, professional competence, and the development of professional competence of students of higher educational institutions.

Ta'lim funktsionalligi jihatidan jamiyatning har bir sohasini tizim tarzida amal qilishi va rivojlanish dinamikasini ta'minlash uchun xizmat qilib, yangi texnologiyalarni yaratish va tatbiq etish, takomillashtirish, ularni diagnostikasini amalga oshirish, prognoz qilish, sohaga rivojiga to'siq bo'luvchi omillarni o'z vaqtida aniqlash, ularni oldini olish usul va vositalarini qo'llash yo'llarini belgilab beradi. Bu holat, o'z navbatida ijtimoiy buyurtma sifatida ta'lim oldida bir qator yangi vazifalarni qo'yishni taqozo etadi. Vazifalar milliy manfaatlar va ehtiyojlarni qondirishni inobatga olgan holda belgilanishi lozim. Negaki, ta'limning o'tmishdagi (yuz yillikda) muammosi – ta'limni hammabopligini (barcha uchun) ta'minlashdan iborat bo'lsa, bugungi kun ta'limining muammosi – ta'lim sifatini barcha uchun ta'minlashdan iborat. Shu bois, istiqbolda

ta'lim tizimi oldida vujudga keladigan (xususiyl) muammo, bu har bir ta'lim oluvchi uchun talaba (individual) ta'lim sifatini ta'minlash (turi va sohasi bo'yicha) masalasi namoyon bo'lishi ehtimoldan holi emas. Mazkur ta'lim tizimini, jumladan Oliy ta'limni modernizatsiyasini amalga oshirish milliy taraqqiyotni ta'minlash strategiyasi doirasida ehtiyoj sifatida namoyon bo'ldi. Respublikamiz ta'lim tizimi va undagi o'qitish jarayonlarini takomillashtirish maqsadida rivojlangan davlatlarning ta'lim sohasidagi islohotlari tahlil qilinib, shunga ko'ra ta'lim tizimini modernizatsiyalash uning maqsad va vazifalarini amalga oshirish ishlariga alohida e'tibor qaratish lozim.

“Taraqqiyot strategiyasi”ning “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish” deb nomlangan to'rtinchi ustuvor yo'nalishining 70-maqsadida: “Yoshlar uchun ochiq va sifatli ta'limni ta'minlash, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal ta'lim olishini ta'minlash, hududlarda inklyuziv ta'lim rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish” [1] belgilangan bo'lib, bu talabalarning kasbiy kompetentligini ta'minlashning institutsional asoslaridan biri sifatida ko'rsatishimiz mumkin. Bu borada Prezident Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek: “Aksariyat bitiruvchilarning bilim va malakasi mehnat bozori talablariga javob bermayotganini ham tan olishimiz kerak. Mahalliy ta'lim muassasalarida innovatsion faoliyat hamda tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish darajasi juda past” [2].

Professor V.R. Topildiyev: “bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasida 40 mingta, sanoatda 38 mingta, qurilishda 12 mingta, qishloq xo'jaligida 10 mingta, aloqa va axborot texnologiyalarida 4 mingta oliy ma'lumot talab etadigan bo'sh ish o'rinlari bor. Lekin bitiruvchilar son jihatidan ham, malaka bo'yicha ham bu talabni qondira olmaydi” deya munosabat bildirgan holda buning uchun hukumatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatining to'rtta ustuvor jihatiga e'tibor qaratilayotganini ko'rsatib o'tgan:

birinchisi – oliy ta'lim muassasalari boshqaruv kengashlarining rolini oshirish va kafedralar vakolatlarini kengaytirishga;

ikkinchisi – o'quv jarayonini bozor talablariga moslashtirib, ishlab chiqarish bilan uzviyligini ta'minlash va talabaning o'z ustida ishlashi uchun muhit yaratishga;

uchinchisi – oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini oshirish, ilm-fan va innovatsiyani rivojlantirishga;

to'rtinchisi – professor-o'qituvchilar va talabalar uchun qog'ozbozlikni kamaytirish, sohani raqamlashtirish orqali byurokratiya va korruptsiyani keskin qisqartirish”ga [3] e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Shu sababli ham “Oliy ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi”da ko‘rsatib o‘tilganidek, “oliy ta’lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo‘shadigan, mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish” [7] kabi ustuvor vazifalar belgilangan.

Talabalarining kasbiy kompetentligini ta’minlash o‘z navbatida mehnat bozori talablariga javob beradigan mutaxassis kadrlar tayyorlash imkonini berishini inobatga olsak, bunda talabalarining kasbiy kompetentligini ta’minlashda quyidagi konseptual qoidalarni inobatga olish talab etiladi:

“nazariya va uslubiyotga ilmiy yondashgan holda oliy ta’lim muassasasi talabalarining raqobatbardoshligini ta’minlash nuqtai nazaridan yaxlit konsepsiyani ishlab chiqish va asoslash;

oliy ta’lim muassasasida kasbiy ta’lim muhitini yaratish asosida talaba yoshlarning raqobatbardoshligini shakllantirishning aniqlangan qonuniyatlari va tegishli tamoyillari sifatida namoyon bo‘luvchi strategiya «yadrosi»ni tanlab olish;

oliy ta’lim muassasasi bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha strategiyani nazariy modelini ishlab chiqish;

oliy ta’lim muassasasi talabalarining raqobatbardoshligini ta’minlashni strategik rejalashtirishning tarkibiy va funktsional komponentlarini aniqlash;

zamonaviy mehnat bozorida oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisining samarali xulq-atvor xususiyatlarini loyihalash” [4].

Tadqiqotchi A.Y. Axmedov fikricha, “Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligi, irodaviy sifatlar, intellektual salohiyat, hissiy sifatlar, amaliy ko‘nikmalar, o‘z-o‘zini boshqara olish layoqatlarining o‘zaro bog‘liqligi va shaxsning ijtimoiy-madaniy faollik darajasini aks ettiruvchi individual sifatlar asosida shakllantiriladi” [5]. Negaki, XXI asr barcha sohalarida keskin rivojlanishni, jamiyatning iqtisodiy-ijtimoiy omillari chuqur ilmiy ahamiyatga ega bo‘lgan manbalarga tayanishni taqozo etmoqda. Shu nuqtayi nazardan olib qaraganda, jamiyatning barcha sohalarida yuqori kompetentli mutaxassislarga bo‘lgan ijtimoiy ehtiyoj yuzaga kelmoqda. Bu esa oliy ta’lim muassasalari oldiga bo‘lajak kadrlarning raqobotbardoshligini ta’minlashni nazarda tutadigan innovatsion pedagogik dasturlarni ishlab chiqish va joriy etish zaruratini qo‘yadi.

Hozirgi kunda oliy ta’lim muassasalari tomonidan kompetensiyaga yo‘naltirilgan ishlarni maqsadli va manzilli tashkil etilishi har qachongidan ham muhim hisoblanadi. Bunda, eng avvalo, oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy

mutaxassis tayyorlash - o'quv jarayonida talabaning kasbiy faoliyat asoslarini mustahkam egallashi, amaliy faoliyatli ko'nikma va malakasini shakllantirishi lozim.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz lozimki, zamonaviy talaba egallashi lozim bo'lgan kasbiy kompetensiya ya'ni amaliy tajriba, olingan bilimlarni nazariy va amaliy jihatdan rivojlantirish ko'nikmasi, ta'kidlash mumkinki, kasbiy professionalikka o'tadi. Bugungi o'zgaruvchan, beqaror vaziyatda professional tayyorgarlikka ega bo'lgan, taraqqiyotga tez moslashuvchan kadrlarni tayyorlash, ularni pedagogik-psixologik barqarorligini shakllantirish, vaziyatni oldindan prognozlashtirish qobiliyatini rivojlantirish eng muhim vazifalardan hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026- yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi PF-60-sonli farmoni. 2022-yil 28-yanvar. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022-y., 06/22/60/0082-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O'qituvchi va murabbiylarga yo'llagan tabrigi. 2020-yil 30-sentabr. <https://president.uz/uz/lists/view/5569>
3. Topildiyev V.R. Oliy ta'lim muassasalarida kredit - modul tizimini joriy etish xususida ayrim mulohazalar // Science and innovation international scientific journal, 2022. № 3.
4. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Pedagogika fanlari doktori ... diss. – Toshkent, 2007. 286 b.
5. Axmedov A.Y. Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy kompetentlikni shakllantirishning pedagogik jihatlari. // Academic research in educational sciences scientific journal volume 1, issue 4, 2020.

OLIIY TA'LIMDA KREDIT-MODUL TIZIMI JORIY ETILISHINING IJOBIY XUSUSIYATLARI

Qodirov I.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika kafedrasi v. b. dotsenti*

Tayanch so'zlar: kredit, modul, individual ta'lim trayektoriyasi, amaliy ko'nikma, kasbiy motivatsiya, mustaqil ta'lim, kreativ tafakkur.

Ключевые слова: кредит, модуль, индивидуальная образовательная траектория, практические навыки, профессиональная мотивация, самостоятельное образование, креативное мышление.

Key words: credit, module, individual educational trajectory, practical skills, professional motivation, independent education, creative thinking.

Резюме:

Maqolada mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga kredit-modul tizimining joriy etilishi, uning me'yoriy-huquqiy asoslari va uning ta'lim sifatiga ijobiy ta'siri, kredit-modul tizimining amaliyotga joriy etilishi natijasida oliy ta'lim o'qituvchisi va talabalarining hamkorligi xususida so'z yuritiladi.

Резюме:

В статье речь идет о внедрении кредитно-модульной системы в систему высшего образования страны, ее нормативно-правовых основах и положительном влиянии на качество образования, сотрудничестве преподавателей и студентов высшего образования в результате внедрения кредитно-модульной системы в практику.

Summary:

The article deals with the introduction of a credit-modular system in the country's higher education system, its regulatory framework and positive impact on the quality of education, cooperation between teachers and students of higher education as a result of the introduction of a credit-modular system in practice.

Oliy ta'lim bugungi kunda uzluksiz ta'limning muhim bosqichi hisoblanib, davlatning kadrlarga bo'lgan ijtimoiy buyurtmasini amalga oshirish kabi dolzarb vazifani bajaradi.

Oliy ta'limni isloh qilish, amaliyotga innovasion ta'lim texnologiyalarini tatbiq etish, o'qitish jarayonida axborot muhitini yaratish, talabalarining mustaqil ishlarini samarali tashkil etish, natijalarni baholashning optimal mezonlarini amaliyotga tatbiq etish kabi masalalar davlatning qator hujjatlarida alohida

vazifalar sifatida belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida, jumladan, ta'limning uzluksizligiga erishish maqsadida umumiy o'rta, o'rta maxsus va oliy ta'lim dasturlarining uyg'unligi va izchilligini ta'minlash; individual ta'lim traektoriyalariga asoslangan, talabalarda kreativ fikrlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o'quv rejalar ishlab chiqish; talabalarining mustaqil ta'lim soatlarida, nazariy va amaliy mashg'ulotlar o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish kabi vazifalarga alohida e'tibor qaratilgan [1]. Albatta, bu vazifalar oliy ta'lim o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar, variativ o'quv dasturlarisiz va optimallashtirilgan o'quv-metodik materiallarni keng joriy etishsiz hamda eng muhimi professor-o'qituvchilarning kreativ tafakkurisiz amalga oshmaydi. Qachonki, o'qituvchining o'zida yangilikka intilish, zamon bilan hamnafas bo'lish, davlatning ta'lim oldiga qo'yayotgan talablarini qadriyat darajasiga ko'tarish hissi shakllanmas ekan, talabalarda kasbiy motivasiya, maqsadga erishish uchun intilish, fanlarni o'zlashtirishga mas'uliyatni tarkib toptirib bo'lmaydi. Bundan tashqari davlatimiz rahbarining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, 2018 yil 5 iyundagi PQ-3775-son «Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarorlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning aksariyati asosan, oliy ta'lim mazmunini modernizatsiyalashni, amaliyotga jahondagi ilg'or tajribalarni olib kirishni, ta'limni tashkil etishni samarali texnologiyalaridan foydalanishni ko'zda tutadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim islohotlari nafaqat O'zbekistonda, balki rivojlangan mamlakatlarda ham tezkor sur'atlarda amalga oshirilmoqda. Ushbu tezkorlik zamon talabi, axborot ko'lamining va inson tafakkuri imkoniyatlarining kengayib borayotganligi bilan bog'liqdir.

Hozirgi kunda jamoatchilik kommunikasiyasini hamda hayot faoliyatini virtualashtirish sharoitida XXI asr talabasining ehtiyojlariga moslashuvchan yangi yondashuvlar tatbiq etilmoqda. Zamonaviy texnologiyaning qo'llanilishi, avvalo, zamon o'zgarishi, talaba hamda o'qituvchi o'rtasidagi faoliyatning insonparvarlashtirilishi, mustaqil qaror qabul qilishga imkon berish, ijodiy erkinlik kabilar bilan bog'liqdir. Bundan tashqari iqtisodiy va ijtimoiy

o'zgarishlarning muntazamliligi talabalarni mustaqil ta'lim olish shakl va yondashuvlaridan foydalanishga undamoqda.

Shuning uchun oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilari oldida sifatli kadrlar tayyorlash imkonini beruvchi ta'limiy faoliyatni tashkil etishning shakl va usullarini tanlashda kasbiy sezgirlik taqozo etilyapti.

Hozirgi kunda jahon miqyosida kredit-modul tizimi keng qo'llanilib kelinmoqda. Bunga sabab zamonaviy mutaxassisdan kasbiy kompetentlilik va noodatiy vaziyatlarda qaror qabul qilish, jamoada ishlash, axborotni mustaqil olish, tahlil qilish, samarali foydalanish, o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashuvchanlik talab etiladi. Bu sifatarga ega mutaxassisi tayyorlash esa oliy ta'lim muassasalari oldida turgan dolzarb masalalardan biridir. O'qitishning kredit-modul tizimi sanab o'tilgan jihatlarga ega kadrlarni tayyorlashga keng imkoniyat yaratadi. Qulay va samarador mazkur tizim mehnat bozorining o'zgaruvchan ehtiyojini qoplovchi mexanizm sifatida namoyon bo'ladi, ya'ni oliy o'quv yurtlari bitiruvchilarining akademik harakatchanligini ta'minlaydi. Kredit tizimining ahamiyati shundaki, akademik dasturlar mehnat bozori talablariga mos holda tuziladi. O'quv rejadagi fanlarning 50 foizi tanlov fani bo'lib, o'quv jarayoniga axboriy tizimlar joriy etiladi. Shuningdek, talabalarni o'qitish va mehnat bozoriga tayyorlashga individual yondashilib, ular mustaqil ta'lim olishga yo'naltiriladi. Individuallashtirish va differentsiallashtirish o'qitish tizimi ta'lim muassasalarining muqobilligi, o'quv-dasturiy hujjatlarning harakatchanligi, o'zgaruvchan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga moslashuvchanligiga asoslangan, qisqacha qilib aytganda, bu Evropa mamlakatlarining oliy ta'lim tizimlarini uyg'unlashtirish, har bir kishi uchun teng ravishda ta'limni ta'minlash, intellektual, madaniy, ijtimoiy, ilmiy va texnologik salohiyatni shakllantirish va mustahkamlash, ta'lim sifatini takomillashtirish jarayonidir.

Xorijiy tajribalarni izchil o'rgangan holda mamlakatimiz oliy ta'lim tizimida ham bir qator o'zgarishlar bo'lmoqda. Jumladan, davlatimiz rahbari tomonidan 2019 yilning 8 oktyabrida PF-5847 "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi sonli Farmoni imzolandi. Ushbu muhim hujjatda "O'zbekiston Respublikasidagi kamida 10 ta oliy ta'lim muassasasini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Nigher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1000 talikdagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritish va oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish" belgilab berildi.

Kredit-modul tizimi talaba yuklamasini o'lchash birliklari sifatida modulli ta'lim texnologiyalari va European Credit Transfer and Accumulation System-ECTS kreditlari birligiga asoslangan o'quv jarayonini tashkil etish modelidir[2].

Kredit-modul tizimi - bu ta'limni tashkil etish jarayoni bo'lib, o'qitishning modul texnologiyalari jamlanmasi va kredit o'lchovi asosida o'qitish modeli hisoblanadi. Shuningdek, bu mustaqil ta'lim olishga qaratilgan, individuallik asosida bilimni ijodiy o'zlashtirish, o'quv jarayonini qat'iy belgilangan holda ta'lim yo'lini tanlash va kredit shaklida bilim hajmini belgilovchi tizimdir. Bu tizim hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlar ta'lim tizimida umumiy yo'lga qo'yilgan, vaqt sinovlarida o'zini yetarlicha oqlagan, bir vaqtning o'zida o'zaro farq qiluvchi, ham o'zaro bir-birini to'ldiruvchi ikkita - "modul" va "kredit" o'qitish texnologiyalarini birlashishidan hosil bo'lgan. 1999 yil iyun oyida Italiyaning Bolonya shahrida dunyoning 29 ta mamlakati o'rtasida imzolangan Bolonya deklarasiyasiga qo'shilish masalasiga bugungi kunda yurtimizda alohida e'tibor berilmoqda. Ushbu jarayonning huquqiy asosi qabul qilingan bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da bu masala belgilab o'tilgan. Yurtimiz oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimining joriy etilishi bu boradagi ishlarning boshlab yuborilganini e'tirof etadi [3].

Bu tizimning oliy ta'limga joriy qilinishi shaffoflikni ta'minlash, korrupsiya holatlariga barham berish, o'qitish sifatini oshirish, talabalarning haqqoniy bilimini yuzaga chiqarish va mustaqil o'qib-o'rganib, o'z ustida ishlashlariga zamin yaratadi. Hozirgi kunda Evropa kredit-modul tizimi qit'aning deyarli barcha oliy ta'lim muassasalarida amaliyotga joriy etilgan. Kredit-modul tizimining amaliyotga joriy etilishi oliy ta'lim o'qituvchisi va talabalarning hamkorlikda ish olib borishlarida muhim omil sanaladi. Ushbu ta'limda o'qituvchi talabalarning o'zlashtirish jarayonini tashkil etadi, maslahat beradi, boshqaradi va tekshiradi. Talaba esa, o'z o'rnida yo'naltirilgan ob'ekt tomon (kreativ yondashgan holda) mustaqil harakat qiladi. Asosiy e'tibor ham talabalarning mustaqil ta'lim olishiga, kreativ fikrlashiga, kasbiy kompetensiyalarining oshishiga qaratiladi.

To'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayonida mustaqil ta'limning ahamiyati ortadi va bu kelajakda bo'lajak mutaxassislarning ijodiy tashabbuskorligi, mustaqilligi va faolligini oshirishga olib keladi. Kredit-modul tizimida oliy ta'lim muassasasi talabalari doimiy ravishda o'qituvchi hamda kursdoshlaridan maslahat va yordam olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa, o'z o'rnida

o‘zaro hamjihatlikni mustahkamlaydi hamda jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga zamin yaratadi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, o‘sib kelayotgan yosh avlodning innovatsiyalar muhitiga tez moslashuvchanligi o‘qitish tizimida transformasiyalashgan yondashuvlardan foydalanish ehtiyojini kuchaytiruvchi omildir. Yurtimiz oliy ta’lim muassasalarining ham kredit-modul tizimiga o‘tishida ta’limda mavjud bo‘lgan eng ilg‘or yutuqlar bilan hamnafas bo‘lish, ta’limni xalqaro standartlar talabiga moslashtirish hamda bu orqali ta’lim sifatini ta’minlash maqsad qilingan. Ta’lim sifati ta’minlangan dargohdan raqobatbardosh, zamonaviy bilimlarni egallagan yetuk kadrlar etishib chiqadi va bu holat jamiyat rivojiga, vatanimiz taraqqiyotiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Adabiyotlar:

1. <https://www.lex.uz>
2. https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/ects-users-guide_en.pdf
3. L.Zaripov, N.Xayitov, M.Tuxtaeva Kredit-modul tizimi bo‘yicha xorij tajribasi [Matn]: metodik qo‘llanma – T.: “Yetakchi nashriyoti”, 2024 5-b
4. Topildiyev V.R. Oliy ta’lim muassasalarida kredit - modul tizimini joriy etish xususida ayrim mulohazalar // Science and innovation international scientific journal, 2022. № 3.
5. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta’lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Pedagogika fanlari doktori ... diss. – Toshkent, 2007. 286 b.

BIOLOGIYA DARSLARIDA BOTANIKA FANIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM OLISH FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Tadjiyev X.M.

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti biologiya va qishloq xo'jaligi
mahsulotlari texnologiyasi kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: mustaqil ta'lim, kuzatish, mantiqiy fikrlash, *Pinus sulvestris*, qubba, botanika, tizim, qarag'ay.

Ключевые слова: самостоятельное исследование, наблюдение, логическое мышление, *Pinus sulvestris*, купол, ботаника, система, сосна.

Key words: independent research, observation, logical thinking, *Pinus sulvestris*, dome, botany, system, pine.

Резюме:

Ushbu maqolada mustaqil ta'limni amalga oshirishda amaliy yondashuv konsepsiyasi, talabaning o'zi mustaqil tajribani amalga oshirish bosqichlari, talabada har bir fan dasturiga muvofiq ko'nikma va malaka, shuningdek mustaqil bilim o'zlashtirish manbalari, ularni chuqur tushunish va tizimga kiritishi, mantiqiy fikrlash, mustaqil egallagan bilimlarni axloqiy qadriyatlarga asosan qo'llash, samarali mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish haqida ma'lumotlar yoritib berilgan.

Резюме:

В данной статье рассмотрены понятие практического подхода к осуществлению самостоятельного образования, этапы реализации самостоятельного опыта самим студентом, навыки и квалификация студента в соответствии с программой каждого предмета, а также Выделены источники самостоятельного приобретения знаний, их глубокое понимание и систематизация, логические сведения о мышлении, применение самостоятельно полученных знаний на основе нравственных ценностей, формирование навыков эффективной самостоятельной работы.

Summary:

This article examines the concept of a practical approach to the implementation of independent education, the stages of the implementation of independent experience by the student himself, the skills and qualifications of the student in accordance with the program of each subject, as well as the sources of independent acquisition of knowledge, their deep understanding and systematization, logical information about thinking, the application of independently acquired knowledge based on moral values, the formation of skills for effective independent work.

Kirish. Mustaqil ta'lim talabaning ta'lim sohasidagi bilimlari va tajribasini oshirishda muhim rol o'ynadi. Bu borada quyidagi vazifalar turadi: talabalar

bilimlarni o'zlashtirish tasavvuri va kuchini oshirish; talabada har bir fan dasturiga muvofiq ko'nikma va malaka, shuningdek mustaqil bilim o'zlashtirish manbalari, ularni chuqur tushunish va tizimga kiritish; muammoni hal qilish orqali olingan bilim, ko'nikma va malakalarni hayotda qo'llay olish, jumladan olingan bilimlarni ijtimoiy foydali mehnatda, ishlab chiqarishda va maishiy hayotda qo'llash; talabalarning bilim qobiliyatini, kuzatish, mantiqiy fikrlash, ijodiy faolligini rivojlantirishni yo'lga qo'yish; aqliy va jismoniy mehnat madaniyatini shakllantirish; mustaqil egallagan bilimlarni axloqiy qadriyatlarga asosan qo'llash, samarali mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish. Bugungi kunning fan ta'lim oldidagi asosiy vazifalaridan biri ham shular sanaladi.

O'quv jarayonini individuallashtirish va ixtisoslashtirish o'quvchilarda bilim olishga qiziqishning paydo bo'lishiga bog'liq. O'z navbatida bilim olishga qiziqish ham o'quvchilarda o'quv motivatsiyasining shakllanishi bilan bevosita bog'liq. O'quv motivlariga asosan o'quvchilar to'rt guruhga ajratiladi. Birinchi guruhda faqat tashqi salbiy motivlar ustunlik qiladi; ichki o'quv– bilish motivlar kuzatilmaydi. Ikkinchi guruhda tashqi motivlar asosiy, ichki o'quv–bilish motivlari ikkinchi o'rinda turadi. Uchinchi guruhda ichki motivlar ustunlik qiladi, lekin o'quv–bilish faoliyati kuchsiz rivojlangan bo'ladi. To'rtinchi guruhda ichki motivlar ustunlik qiladi, bilish faoliyati faol rivojlangan bo'ladi. O'qitishning shaxsga yo'naltirilgan texnologiyasini o'quv jarayoniga tadbqiq qilish yo'llarini amerikalik psixologlar B.Blum va Dj.Karoll tadqiq qilishgan. Ular bilimlarni to'liq o'zlashtirish texnologiyasini, M.V.Klarin mazkur texnologiyani nazariy tomondan asoslab bergan. Biologiya darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishda axborot resurslaridan foydalanish uni metodik tizimini tashkillashtirishni talab etadi. Jumladan, biologiyani o'qitishda o'qituvchi o'quvchilarning mustaqil ish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun avvalo o'quvchilarning darsda mustaqil ishlashlari uchun o'quv topshiriqlarini tuzishi, biologik ob'ektlar, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlarni o'rganish maqsadida tajriba va kuzatish o'tkazish yuzasidan ko'rsatmalar tayyorlashi zarur [1,2,3].

Mustaqil ta'lim uchun quyidagilar muhim sanaladi:

- Haqiqiy maqsad qo'ying. O'z-o'zini o'rganish odatlarini yaratishda o'zingiz uchun, hayotingizga va boshqa majburiyatlarga mos keladigan ish maqsadlarini belgilash muhimdir. Siz har kecha o'qish uchun faqat ma'lum miqdordagi boblarni belgilashingiz, ish yukingizni istalgan haftadagi jadvalingiz qanchalik og'ir bo'lishiga qarab sozlashingiz va ongingizni tinchlantirish uchun har hafta o'zingizga ruhiy tanaffus berish orqali muvaffaqiyatga erishishingiz mumkin.

- Sizga mos keladigan tarzda o'rganing. O'rganishning ko'plab usullari mavjud va miyangiz uchun nima ishlayotganini topish uchun o'rganish usullarini moslashtirish muhimdir. Ba'zi talabalar ovoz chiqarib o'qishni foydali deb bilishadi, boshqalari yozishni emas, balki qo'lda yozilgan eslatmalarni olishni yaxshi ko'radilar. Sizga eng mos keladigan narsani toping va unga rioya qiling.

- Materialni o'rgangan kuniyoq ko'rib chiqing. Onlayn kursda eslatma olganingizdan yoki darsligingizning keyingi bobini o'qiganingizdan so'ng, barcha yangi materialni eslatmalaringizni terish, yangi mahoratingizni mashq qilish yoki bobni qayta o'qib chiqish orqali ko'rib chiqing. Bu zerikarli tuyulishi mumkin bo'lsa-da, bu faqat qisqa vaqtni oladi. Ko'rib chiqish materialni uzoq vaqt davomida o'zlashtirishga yordam beradi, shuning uchun kelajakda siqilish ehtiyojini kamaytiradi.

- Qisqa, tez-tez mashg'ulotlarda o'rganing. O'quv mashg'ulotingizga marafon kabi munosabatda bo'lishning o'rniga, materialingizni mavzu bo'yicha qisqa tanaffuslar bilan ajratilgan bir qator qisqa sessiyalarga ajrating. Shunday qilib, siz diqqat markazida bo'lganingizda kitoblaringizga yoki kompyuteringizga uzoq vaqt qarab turmaysiz va miyangiz materialni osonroq qabul qilishi mumkin. Qiyinchilik ko'p materiallarni qisqa vaqt ichida qamrab olishning ajoyib usulidek tuyulishi mumkin bo'lsa-da, qisqa, tez-tez mashg'ulotlarda o'rganish mavzuni o'rganish va mustaqil o'rganishning samarali usuli hisoblanadi.

- O'zingizni muntazam ravishda sinab ko'ring. O'zingizni sinab ko'rish sizga nimani o'rganganingizni va qaysi sohalarda hali ham ishlash kerakligini tushunishga yordam beradi. Qaydlaringizni fleshkachalarga aylantirish va insho savollarini yaratish uchun Quizlet kabi onlayn resursdan foydalanishingiz mumkin. Bu sizga kursning bir qismi sifatida topshirishingiz kerak bo'lgan viktorina va testlarga yaxshiroq tayyorlanishingizga yordam beradi.

- Qo'shimcha resurslarni o'rganing. Siz o'rganayotgan mavzuni tushunishingizni kuchaytiradigan turli xil qo'shimcha manbalarni topishingiz mumkin. Mavzuga chuqurroq kirib borishga yordam beradigan videolar, podkastlar, kitoblar va maqolalarni qidiring. Agar siz o'qiyotgan kurs qo'shimcha o'rganish uchun resurslarni tavsiya qilsa, ularni ham tekshiring.

- Barqaror bo'ling. O'z-o'zini o'rganish intizomni talab qiladi, shuning uchun jadvalga rioya qilish foydali bo'lishi mumkin. Telefonigizga eslatma qo'shing, shunda sizdan belgilangan vaqtda o'qish so'raladi. Ko'p o'tmay, u odat tusiga kiradi.

- Shaxsiylashtirilgan o'quv maydoni yarating. Masofadan o'rganishda o'zingiz uchun o'quv maydoni yaratish muhimdir.

- Tartibda bo'ling: O'quv materiallarini tartibli saqlang. Eslatmalar, topshiriqlar va resurslar uchun tizim yarating. Bu kerak bo'lganda ma'lumotlarni ko'rib chiqish va topishni osonlashtiradi.

- Mulohaza yuriting va sozlang: o'rganish uslublaringizni muntazam ravishda baholang va kerak bo'lganda ularni o'zgartiring. Agar biror narsa ishlamasa, yangi yondashuvlarni sinab ko'rishga ochiq bo'ling.

- Taraqqiyotingiz haqida o'ylang va o'rganish tajribangizni optimallashtirish uchun o'zgarishlar kiriting [5].

Muhokama. Bugungi kunda biologiya fani tarmoqlaridan biri bo'lgan botanika fanidan amaliy mashg'ulotlarni bajarish yuksak mahoratni kasb etadi. Mashg'ulot davomida talaba quyidagilarga e'tibor qaratishi kerak bo'ladi:

Botanika darslarida tashkil etiladigan amaliy ishlarning mazmuni, o'ziga xos xususiyatlari, ularda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish yo'llarini bilishi;

Mazkur amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarda tarkib toptiriladigan ko'nikma va malakalar, ular tarkibidan o'rin olgan ish usullarni anglashi;

"Ochiq urug'lilar" mazusi bo'yicha amaliy mashg'ulotni o'tkazish metodikasi, talabalarning bilish faoliyatini tashkil etish, faollashtirish va boshqarish ko'nikmalari.

Ishdan maqsad. Qoraqaragsimonlar bo'limi sistematikasi, umumiy tuzilishi, yashash sharoitlari va ularning o'ziga xos rivojlanishdagi erkak va urg'ochi qubblarining tuzilishi (*Pinus sulvestris*) ning hayotiy sikli tabiiy vaqtinchalik, gerbariy va o'simlik namunalari asosida tanishishdan iborat.

Zarur jihozlar va qurollar: Mikroskop, lupa, buym oynasi, qoplag'ich oyna, pinset, o'tkir tig'liy skal'pel yoki lezviya, archa, kiparis va oddiy qarag'ayning tirik qubballi novdalari, gerbariylari. Turlarning yosh changchi va urug'chi qubblarining spirtidagi fiksirlangan namunalari. Turli doimiy mikropreparatlar.

Amaliy mashg'ulotida foydalaniladigan texnologiya:

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining kichik guruhlarda ishlash metodi.

Amaliy mashg'ulotning borishi:

1. Tashkiliy qism.
2. Talabalarni amaliy mashg'ulotning maqsadi, borishi, mustaqil bajariladigan o'quv topshiriqlari bilan tanishtirish.

3. "Ochiq urug'lilar" mavzusida amaliy mashg'ulotni o'tkazish metodikasi bilan tanishish.

4. Amaliy mashg'ulotni yakunlash.

Botanikani o'qitishda o'quvchilar bilimi va ko'nikmasiga qo'yilgan talablar ichida muayyan ko'nikmalar mavjud bo'lib, ularni o'quvchilar tomonidan

egallashlari uchun albatta amaliy mashg'ulotlarni talab darajasida tashkil etish zarur.

Shu sababli, botanikani o'qitishda amaliy mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi. O'qituvchi amaliy mashg'ulotlarni tashkil etishi uchun:

O'quv dasturidan o'rin olgan amaliy mashg'ulotlarni aniqlashi;

Amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilar tomonidan egallashlari lozim bo'lgan ko'nikma va malakalarni aniqlashi;

Mazkur ko'nikma va malakalar tarkibiga kiradigan ish usullarini aniqlashi;

O'quvchilar tomonidan bajariladigan amaliy ishlar uchun zarur bo'lgan jihozlar va o'quv topshiriqlarini tayyorlashi;

Amaliy mashg'ulotni o'tkazishda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish, faollashtirish va boshqarish yo'llarini belgilashi lozim.

O'qituvchi amaliy mashg'ulot o'tkazishdan 3-4 hafta oldin yuqorida keltirilgan tajribani o'quvchilar yordamida tayyorlab qo'yishi va o'quvchilarga ularni parvarish qilish va kuzatish olib borishni topshirishi lozim.

Talabalarning mustaqil ishlari uchun o'quv topshiriqlari

O'FN	O'quv materialini mustaqil o'zlashtirish uchun o'quv topshiriqlari	Topshiriqni bajarish bo'yicha ko'rsatma
1-O'FN	Maqsad: Botanikani o'qitishda amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish metodikasi bilan tanishish. Amaliy mashg'ulotni matnini o'rganib chiqib, quyidagi savollarga javob toping va topshiriqlarni bajaring: 1. Botanikani o'qitishda talabalarlarda tarkib toptiriladigan ko'nikmalarni aniqlang. 2. Mazkur ko'nikmalar tarkibiga kiradigan ish usullarini aniqlang. 3. O'qituvchi amaliy mashg'ulot o'tkazishi uchun qanday tayyorgarlik ko'rishi lozimligini belgilang.	Kichik guruh a'zolari bilan hamkorlikda ishlang Talabalar bilan o'tkaziladigan savol-javobda faol ishtirok eting
2-O'FN	Maqsad: "Ochiq urug'lilar" mavzusidagi amaliy mashg'ulotni o'tkazish metodikasini o'rganish. 1. "Ochiq urug'lilar" mavzusidagi amaliy mashg'ulotning didaktik maqsadini aniqlang. 2. Mazkur amaliy mashg'ulotni o'tkazish metodikasini o'rganing. 3. Talabalarning amaliy faoliyati qay yo'sinda tashkil etilganligini bayon eting.	Kichik guruh a'zolari bilan hamkorlikda ishlang Talabalar bilan o'tkaziladigan savol-javobda faol ishtirok eting

Mustaqil tadqiqotlar talabalarga o'z qiziqishlarini chuqurroq o'rganish va kelajakda o'z iste'dodlarini qanday va qaerga yo'naltirishlari to'g'risida muhim qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi. Mustaqil o'rganishni tushunishning yana bir usuli - masofadan turib o'rganishni tushunish. Masofaviy o'qitish-bu nazariya bo'lib, talaba o'qituvchisidan aqliy yoki jismoniy uzoqlikdagi masofada joylashgan bo'ladi. Bunda talaba va o'qituvchi ish varag'i, insho yoki Internetdagi veb-sayt kabi narsalar bilan bog'langan bo'ladi [1].

Xulosa. Talabalarda fan nuqtai nazaridan kognitiv qiziqishni orttirish, rag'batlantirish, bilimlarni faol egallash, qiziqarli savollarga javob topish va tajriba orttirish dastur mazmunini to'liq o'zlashtirishdan dalolat beradi. Ko'proq aqliy va amaliy o'quv jarayoni qanchalik samarali bo'lsa, uning natijasi shunchalik samarali bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Azizov U. Kredit - modul tizimi va uning o'ziga hos xususiyatlari. – <http://uzbekistonovozi.uz/uz/articles/index.php>.
2. Tilakova Sh.X. Umumta'lim maktablari biologiya darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish metodikasi. Journal of new century innovations. Volume–26, Issue-1, April, 2023. – Pp.14-18
3. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi (akademik litsey va kasb – hunar kolleji biologiya o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma) Toshkent. Bilim. -2016.
4. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari. Metodik qo'llanma «O'qituvchi», Toshkent. 2002.
5. <https://www.ivywise.com/ivywise-knowledgebase/resources/article/self-studying-whats-the-benefit-and-how-to-do-it/>

TARBIYA FANI ORQALI O'QUVCHILARNING MA'NAVIY DUNYOSINI TARBIYALASHDA O'QITUVCHINING INNOVATION KASBIY FAOLIYATI

Xodjaniyazova R.A.

Urganch davlat pedagogika instituti "Umumiy psixologiya va boshlang'ich ta'lim pedagogikasi" kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: tarbiya, innovatsiya, pedagogika, ma'naviy tarbiya, o'quv jarayoni, kasbiy faoliyat.

Ключевые слова: воспитание, инновации, педагогика, духовное воспитание, учебный процесс, профессиональная деятельность.

Key words: education, innovation, pedagogy, moral education, learning process, professional activity.

Резюме:

Ushbu maqolada o'qituvchining innovatsion kasbiy faoliyatining mohiyati, uning "Tarbiya" fani orqali o'quvchilarning ma'naviy dunyosini shakllantirishdagi roli o'rganiladi. Innovatsion faoliyatning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarning samaradorligi tahlil qilinadi.

Резюме:

В данной статье рассматривается сущность инновационной профессиональной деятельности учителя и её роль в формировании духовного мировоззрения учащихся через предмет «Воспитание». Анализируется значение инновационной деятельности в повышении качества образования, а также эффективность современных педагогических технологий и интерактивных методов.

Summary:

This article examines the essence of the teacher's innovative professional activity and its role in shaping students' spiritual worldview through the subject of "Education." It analyzes the importance of innovative activities in enhancing the quality of education and evaluates the effectiveness of modern pedagogical technologies and interactive methods.

Bugungi kunda sog'lom avlodni tarbiyalash, erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yuksak darajaga ko'tarish orqali komil insonlarni voyaga yetkazishga yanada yuksak e'tibor berilmoqda. Yoshlar tarbiyasi mustaqilligimiz mustahkamligi, abadiyligi, vatanimiz taraqqiyotini ta'minlovchi asosiy kuch ekanligiga o'tgan yillar davomida to'liq ishonch hosil qildik. Jumladan,

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 15-iyun kuni poytaxtimizda o'tkazilgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzuidagi anjumanda so'zlagan nutqida yosh avlod tarbiyasiga alohida e'tibor qaratdi. "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim? – yoshlar. Mayli yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doim aks – sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimani hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan".

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyulda "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonunining qabul qilinishi "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" Davlat dasturida nazarda tutilgan tegishli huquqiy zaminni yaratish borasidagi muhim qadam bo'ldi.

Ushbu qonun taraqqiyotimizni kafolatlovchi, uni yanada jadallashtiruvchi yangi g'oya, yangi kashfiyotlar, ilmiy ishlanmalarni yaratish hamda hayotga joriy etilishining ishochli huquqiy mexanizmlarini mustahkamlab benihoyat muhim ahamiyat kasb etadi. Qonunda ifodalangan ta'rifga, ko'ra innovatsiya – fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo'llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta'minlaydigan yangi ishlanma. Innovatsion faoliyat esa, yangi ishlanmalarni tashkil etish, shuningdek ishlab chiqarish sohasida ularning o'tkazilishi va amalga oshirilishini ta'minlash bo'yicha faoliyatdir.

"Tarbiya" fanining xalqaro andozalari sifatida qaralgani rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimining asosini tashkil etuvchi fanlarning maqsadi va vazifalari o'quvchi yoshlarda odob-axloq qadriyatlari, huquqiy savodxonlik, jamoani boshqarish, insonlar va tabiatga hurmat kabi fazilatlarni shakllantirish orqali o'zligini anglashga qaratilgan. O'quvchilarda, xususan kichik maktab yoshidagi bolalarda tayanch ma'naviy tarbiya indekatorlarini shakllantirishda "Tarbiya" fani asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Zero, "Har qanday ta'lim jarayonining asosi – bu tarbiyadir; u nafaqat bilimni singdiradi, balki shaxsning ichki dunyosini boyitadi." "Uzluksiz ma'naviy tarbiya kontseptsiyasi"da belgilab qo'yilgan vazifalardan kelib chiqib, umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari o'quvchilarda yoshiga mos tayanch ma'naviy-axloqiy fazilat (kompetensiya) lar - Vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, mas'uliyatlilik, tolerantlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik shakllantirish, "Tarbiya" fani orqali o'quvchilarda ma'naviy tarbiya indikatorlari va kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi bilim,

ko'nikma va malakalarni ta'lim mazmuniga keng singdirish nazarda tutilgan. Barcha yoshdagi o'quvchi yoshlarda tayanch ma'naviy kompetentsiyalarni shakllantirish "Tarbiya" fanining asosiy vazifalaridan biridir. Bu vazifani amalga oshirish uchun fanni o'qitilishini to'g'ri tashkil qilish va bu borada an'anaviy hamda zamonaviy usullardan to'g'ri foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Har qanday faoliyatni aniq maqsadni ko'zlab va unga yetkazuvchi vositalar to'g'ri tanlansagina muayyan natija beradi. Ta'limdagi innovatsion faoliyat ta'lim sohasidagi innovatsiyalarning paydo bo'lishiga qaratilgan kompleks faoliyatni o'z ichiga oladi. Bu innovatsiyalar ta'lim jarayonini tashkil etishning usul va metodlari, ta'lim va tarbiya jarayonida foydalaniladigan resurslar, ilmiy nazariyalar va tushunchalar bo'lishi mumkin. Innovatsiyalar yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlar, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo'lishi loyihalash ishlarining natijasi bo'lishi mumkin, bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatlarini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar ishlab chiqiladi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Innovatsiyalar ta'lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi. O'quv jarayonida talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini rivojlantirish amalga oshiriladi, keyinchalik ular innovatsiyalarni yaratish bilan bog'liq bo'lgan amaliy hayotning turli sohalarida qo'llanilishi mumkin. Pedagogik sohadagi barcha innovatsiyalar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichiga aniq mos kelishiga asoslanadi. Hozirgi vaqtda ular o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga, o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirishga, o'quv dasturlarini mexanik ravishda emas, balki ongli ravishda o'zlashtirishga qaratilishi kerak. Hozirgi vaqtda axborot texnologiyalarining odamlar hayotidagi roli sezilarli darajada oshdi. Zamonaviy jamiyat axborotlashtirish deb ataladigan umumiy tarixiy jarayonga aralashdi. Bu jarayon har qanday fuqaroning axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatini, axborot texnologiyalarining ilmiy, ishlab chiqarish, jamoat sohalariga kirib borishini, axborot xizmatining yuqori darajasini o'z ichiga oladi. Ta'lim sohasidagi innovatsion texnologiyalar doimiy ravishda rivojlanib, ularning turlari kengayib bormoqda. O'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi mumkin. O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta'limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e'tirof etish kerak. Har bir o'qituvchi ta'limga individual tarzda yangilik kiritishi mumkin. Yangilik kiritishning muhim sharti muloqotning yangi vaziyatini tug'dirishdir. Muloqotning yangi vaziyati - bu o'qituvchining

o'z mustaqillik mavqeini, dunyoga, pedagogik fanga, o'ziga bo'lgan yangi munosabatni yarata olish qobiliyatidir. O'qituvchi o'z nuqtai nazarlariga o'ralashib qolmaydi, u pedagogik tajribalarning boy shakllari orqali ochilib, mukammallashib boradi. Bunday vaziyatlarda o'qituvchining fikrlash usullari, aqliy madaniyati o'zgarib boradi, hissiy tuyg'ulari rivojlanadi. Keyingi sharti - bu o'qituvchining madaniyat va muloqotga tayyorligi. O'qituvchining innovatsion faoliyati voqelikni o'zgartirishga, uning muammolari va usularini yechishni aniqlashga qaratilgandir. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqot namunasining o'zgarishi, innovatsion faoliyat shartlaridan biridir. Yangi munosabatlar, an'analarda bo'lganidek, qistovlar, hukmga bo'ysunish kabi unsurlardan holi bo'lishi lozim. Zero, "ta'limda muvaffaqiyatga erishishning kaliti – o'qituvchi va talabaning ijodiy hamkorligidir."

Ta'lim sifati - davlat ta'limining ijtimoiy tizimi, jarayoni va natijada shaxs, jamiyat va jamiyatning manfaatlariga mos keladigan ehtiyojlarini qondirish imkoniyatini ta'minlaydigan ta'lim xizmatlarining iste'mol xususiyatlari to'plamidir. Ular munosabatlaridagi eng muhim xususiyat bu o'qituvchi va talabaning ijoddagi hamkorligidir. Innovatsion faoliyat quyidagi asosiy funksiyalar bilan izohlanadi:

- Kasbiy faoliyatning ongli tahlili;
- me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;
- kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik;
- dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo'lish; (o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, o'z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatda mujassam qilish).

Demak, o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konseptsialarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi sifatida namoyon bo'ladi. Hozirgi jamiyat, madaniyat va ta'lim taraqqiyoti sharoitida o'qituvchi innovatsiya faoliyatiga bo'lgan zaruriyat quyidagilar bilan o'lchanadi:

- Ijtimoiy-iqtisodiy yangilanish ta'lim tizimi, metodologiya va o'quv jarayoni texnologiyasining tubdan yangilashni talab qiladi. Bunday sharoitda o'qituvchining innovatsiya faoliyati pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va foydalanishdan iborat bo'ladi;

- pedagogik yangilikni o'zlashtirish va uni tatbiq etishga nisbatan o'qituvchining munosabati xarakteri o'zgarishi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati tahlili yangilik kiritishning samaradorligini belgilovchi muayyan me'yorlardan foydalanishni talab qiladi. Bunday me'yorlarga - yangilik, maqbullik (optimalnost), yuqori natijalilik, ommaviy tajribalarda innovatsiyani ijodiy qo'llash imkoniyatlari kiradi. Pedagog olimlar yangilikning qo'llanish mashhurligi darajasi va sohasiga ko'ra farqlanadigan mutlaq, chegaralangan mutlaq, shartli, subyektiv darajalarini farqlaydilar. Maqbullik

me'yori o'qituvchi va talabaning natijaga erishish uchun sarflangan kuch va vositalarini bildiradi. Natijalilik o'qituvchi faoliyatidagi muayyan muhim ijobiy natijalarni bildiradi. Pedagogik yangilik o'z mohiyatiga ko'ra ommaviy tajribalar mulki bo'lib qolishi lozim. Pedagogika yangilikni dastlab ayrim o'qituvchilarning faoliyatiga olib kiradi. Keyingi bosqichda sinalgandan va obyektiv baho olgandan so'ng pedagogik yangilik ommaviy tatbiq etishga tavsiya etiladi. V.A.Slastenin o'tkazgan tadqiqotlar o'qituvchining innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorgarligini aniqlash imkoniyatlarini beradi. Ular quyidagi tavsiflardan iborat:

- Mo'ljallangan yangilikni yalpi va uning alohida bosqichlari muvaffaqiyatini bashorat qilish; kelgusida qayta ishlash maqsadida yangilikning o'zidagi va uni tatbiq qilishdagi kamchiliklarni aniqlash;

- yangilikni boshqa innovatsiyalar bilan qiyoslash, ulardan samaradorlarini tanlab olish, ularning eng ahamiyatli va pishqlik darajasini aniqlash;

- yangilikni tatbiq etishning muvaffaqiyatlilik darajasini tekshirish;

- yangilikni tatbiq etadigan tashkilotning innovatsiya qobiliyatiga baho berish.

O'qituvchining innovatsion faoliyati o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va kontseptsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berish kabilarni qamrab oladi. Innovatsion faoliyatning samaradorligi pedagog shaxsiyati bilan belgilanadi. Innovatsion faoliyat tadqiqotlari o'qituvchining innovatsion faoliyatga hozirligi me'yorlarini belgilashga imkon berdi:

- Innovatsion faoliyatga bo'lgan zaruriyatni anglash;

- ijodiy faoliyatga jalb qilinishiga shaylik;

- shaxsiy maqsadlarni innovatsion faoliyat bilan moslashtirish;

- ijodiy muvaffaqiyatsizliklarni yengishga shaylik;

- innovatsion faoliyatni ijro etish uchun texnologik shaylik darajasi;

- innovatsion faoliyatning kasbiy mustaqillikka ta'siri;

- kasbiy refleksiya bo'lgan qobiliyat.

Ta'lim tizimidagi innovatsiya jarayonlari xarakteri kiritilgan yangiliklar xususiyatlari, o'qituvchilarning kasbiy imkoniyatlari, yangilik kiritish tashabbuskorlari va ishtirokchilarining innovatsion faoliyatlari xususiyatlari bilan belgilanadi. Innovatsion faoliyatda eng muhim masalalardan biri o'qituvchi shaxsidir. O'qituvchi-novator sarmahsul ijodiy shaxs bo'lishi, kreativlikni, keng qamrovli qiziqish va mashg'ullikni sevuvchi, ichki dunyosi boy, pedagogik yangiliklarga o'ch bo'lishi lozim. Mashhur rus olimi D.B.Elkonin ta'kidlaganidek "Tarbiya jarayonida yangi texnologiyalarni joriy etish – o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini ham shakllantiradi." O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlash ikki yo'nalishda amalga oshirilishi lozim: yangilikni idrok qilishga innovatsion shaylikni

shakllantirish; yangicha harakat qila olishga o'rgatish. Innovatsion faoliyatni tashkil etishda talabalarning o'quv-bilish faoliyati va uni boshqarish alohida ahamiyatga ega. Innovatsiya jarayonlari, ularning funksiyalari, rivojlanish qonuniyatlari, mexanizmlari va uni amalga oshirish texnologiyalari, boshqarish tamoyillarining pedagogik asoslarini o'rganish oliy maktab o'quv jarayonini zamonaviy pedagogika hamda psixologiya fanlari yutuqlari asosida jahon standartlari darajasida tashkil etish imkonini beradi. XXI asr insonlar orasidagi buyuk munosabatlar rivojlangan, ya'ni o'zlarining jismoniy va ma'naviy kuchlarini ifodalovchi insoniylik qarashlari rivojlangan asrdir. Insonparvarlik, tafakkurning o'rnatilishi o'qituvchi va o'quvchi orasidagi yangi turdagi o'zaro munosabatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Pedagogik kasbiy bilim asosida uning xatti-harakati va o'zini tutishining asosiy prinsiplari, qoidalari, ya'ni pedagogik ongi shakllanadi. Bu prinsiplar, qoidalarini har bir pedagog o'zining tajribasi asosida yaratadi, lekin ularni tushunib yetish, qonuniyatlarini ko'ra bilish faqat doimiy izlanish, o'rganishni talab etadi. Bu esa ilmiy bilimlarni egallash orqali amalga oshiriladi. O'qituvchining ta'lim berishidagi qiyinchiligi kasbiy yaroqlikni egallashning murakkabligi shundaki, kasbiy bilim, birdaniga bir necha darajada, sohada shakllanadi:

a) metodologik (falsafa qonunlarini bilish, tarbiya maqsadini belgilash zaruriyatini anglab yetish) sohada;

b) nazariy (pedagogika, psixologiya qonunlarini, prinsip qoidalarini faoliyat formalarini bilish) bilimlar sohasida;

d) metodik (o'quv - tarbiya jarayonini modellashtirish, konstruksiyalash darajasini o'zlashtirish) bilimlarni o'zlashtirishda;

e) texnologik (aniq sharoitda ta'lim va tarbiyaning amaliy vazifalarini yechish darajasini o'zlashtirish) sohasida shakllanadi.

Bu esa tajribali pedagogdan yetarlicha rivojlangan kasbiy fikrlashning keraklisini ajratib ola oladigan, pedagogik maqsadga erishishda egallangan bilimlar tahlili va umumlashtira oladigan, ularning texnologik tarzda ko'rsata oladigan qobiliyat bo'lishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoev «Ijtimoiy barqarorlikni taminlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi» // Videoselektor yig'ilishidagi nutq. – 15 iyun, 2017 yil.

2. K.D. Ushinskiy, "Insonni tarbiyalashning asosiy qoidalari", Moskva, Prosveshcheniye, 1868, 34-bet.

3. V.A. Slastenin, "Pedagogik faoliyatning nazariy asoslari", Moskva, Pedagogika nashriyoti, 2000, 112-bet.

4. D.B. Elkonin, "Bolalar psixologiyasi va rivojlanish jarayonlari", Moskva, Intellect-Press, 1995, 89-bet.

MUHANDISLIK YO'NALISHI TALABALARI KASBIY TAYYORGARLIGINI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISHGA OID XORIJIY TAJRIBALAR

Eshnazarov D.A.

*TTYSI, "mehnat muhofazasi va ekologiya" kafedrası katta
o'qituvchisi, PHD*

Tayanch so'zlar: oliy ta'lim, fan, ishlanmalar, innovatsiya, innovatsion rivojlantirish, integratsiya, rivojlanish, ijtimoiy taraqqiyot, texnika, texnologiya ta'lim tizimi, innovatsion yondashuvlar, pedagogik texnologiyalar, ta'lim islohotlari.

Ключевые слова: высшее образование, наука, разработка, инновация, инновационное развитие, интеграция, развитие, социальное развитие, техника, технология, система образования, инновационные подходы, педагогические технологии, образовательные реформы.

Key words: higher education, science, processing, innovation, innovative development, integration, development, social development, technics, technology, educational system, innovative approaches, pedagogical technologies, educational reforms.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola OTM muhandislik yo'nalishi talabalarida ta'limning innovatsion usullari va innovatsion g'oyalarini qo'llashni yoritilgan. Xorijiy davlatlar, MDH davlatlari, shuningdek, O'zbekistonda innovatsion o'qitish usullarini joriy etish sohasidagi nazariy shartlar tahlil etilgan. Maqolada mamlakatda ta'lim islohotlarni amalga oshirish jarayonida innovatsion yondashuvlardan samarali foydalanish masalalari yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

Эта статья посвящена применению инновационных методов обучения и инновационных идей у студентов инженерного направления вуза. Проанализированы теоретические условия в сфере внедрения инновационных методов обучения в зарубежных странах, странах СНГ, а также в Узбекистане. Данная статья посвящен вопросам эффективного использования инновационных подходов в сфере реформы образования в стране.

SUMMARY:

This article is devoted to the use of innovative teaching methods and innovative ideas among students of the engineering direction of the university. Theoretical conditions in the field of introducing innovative teaching methods in foreign countries, CIS countries, as well as in Uzbekistan were analyzed. This article focuses on the effective use of innovative approaches in the field of education reform in the country.

“Innovatsiya”, “ta’lim”, “texnologiya” tushunchalarining har biriga alohida to’xtalib o’tish zarur. “Innovatsiya” (ing. innovation - kiritilgan yangilik, ixtiro) so’zi - ishlab chiqarish sohasida paydo bo’lgan. Dastavval bu tushuncha texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta’minlash uchun sarflangan iqtisodiy mablag’lar, ilmiy-texnika yutuqlari va ilg’or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo’llanilishi kabi tushunchalar bilan izohlangan. Innovatsiya yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlarni, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo’lishi loyihalash ishlarining natijasi bo’lishi ham mumkin. Bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar rivojlanadi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo’lishiga olib keladi. “Ta’lim” tushunchasi (arabcha “ilm olmoq” – o’qish, o’rganish hamda hayotiy tajriba asosida orttirilgan bilim va malakalar majmui) bilim berish, malaka va ko’nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta’lim jarayonida ma’lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta’lim tor ma’noda o’qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli xildagi o’quv tashkilotlarida o’qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarida ma’lumot berish jarayonini ham anglatadi. Chunki ta’limning mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma’lumotga bo’lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta’lim haqidagi pedagogik g’oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida ta’limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o’zgarib yanada takomillashib borgan. Ta’lim - mashg’ulot berish jarayonini, ya’ni pedagog (o’qituvchi) faoliyatini, umuman, bolaning bilish, o’rganish faoliyatiga rahbarlik qilishni hamda uqish jarayonini, ya’ni bola faoliyatini bildiradi. Ta’lim jarayoni - ta’lim beruvchi — pedagog va ta’lim oluvchilar faoliyatining yig’indisidan iborat. Ta’lim va tarbiya jarayonida shaxsning sifatleri, dunyoqarashi, qobiliyati o’sadi. Ta’lim avlodlar o’rtasidagi ma’naviy vorislikni ta’minlaydi: kishilarning ijtimoiy, tarixiy tajribalari yosh avlodga ta’lim orqali o’tadi. Ta’lim haqida turli nazariyalar mavjud. Ba’zi nazariyalar ta’limni jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishiga bog’liq bo’lmagan hodisa sifatida baholasalar, ba’zilar ta’limning sinfiy xarakterga ega ekanligini, u jamiyatning har bir a’zosida muayyan siyosiy, falsafiy, axloqiy, huquqiy qarashlarni shakllantirish maqsadi sari qaratilganligini ta’kidlaydi.

Texnologiya (yunoncha *techne* — san’at, mohirlik, uquv) — sanoat, qurilish, transport, qishloq xo’jaligi va boshqa sohalarda mahsulotlar olish, ularga ishlov berish va ularni qayta ishlash usullari tartibga solingan tizim; shu usullarni ishlab chiqish, joriy qilish va takomillashtirish bilan shug’ullanadigan fan. Yoki ilmiy-amaliyot asosida xom-ashyoni tayyor mahsulotga aylantirishning usullaridir. Har bir sohaning o’ziga xos texnologiyasi mavjud: kon ishlari texnologiyasi, mashinasozlik texnologiyasi, qurilish texnologiyasi, ta’lim texnologiyasi va boshqalar. Amalda texnologik jarayonlar qanchalik puxta ishlangan, tavsiya etilayotgan usullar chuqur tajriba va ilmiy yondashuvga asoslangan bo’lsa, tayyorlanadigan mahsulot shunchalik sifatli bo’ladi. Texnologiyaning fan sifatidagi roli va vazifasi mahsulot tayyorlashning eng zamonaviy va samarali usullarini yaratishdan 13 iborat. Fan va texnika rivojlanib borgan sari texnologiya ham yangilanadi. Har qaysi sohada texnologiyani ishlab chiqish uchun texnologik hujjatlarni o’rganish, yangi texnologik jarayonlar, standartlashtirilgan jihozlar va uskunalardan foydalanishning yagona tartibi bo’lishi lozim. Shunday ekan, ta’lim texnologiyasi ham kundan kunga zamonaviylashib, o’zgarib, innovatsion tarzda takomillashib borishi zarur. Innovatsion ta’lim texnologiyalari tushunchasi, uning ta’riflari, metodikadan farqi Innovatsion ta’lim texnologiyasi - bu o’quv jarayonining samaradorligini oshirish va ta’lim faoliyati uchun eng yaxshi shartsharoitlarni yaratish uchun mavjud usullar va vositalarni yangilash yoki sifat jihatidan yaxshilashni o’z ichiga olgan o’quv va ta’lim faoliyatini tashkil etish metodologiyasidir. Ta’limdagi innovatsiyalar esa o’qitish va o’rgatish sohasidagi innovatsiyalarning paydo bo’lishiga qaratilgan kompleks tadbirlarni o’z ichiga oladi. Bu innovatsiyalar ta’lim jarayonini tashkil etishning usul va uslublari, ta’lim va tarbiya jarayonida foydalaniladigan resurslar, ilmiy nazariyalar va tushunchalarni ifoda etadi. Innovatsiyalar ta’lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi. O’quv jarayonida bilim oluvchilarning nazariy va amaliy bilimlari rivojlanadi, keyinchalik ular amaliy hayotning innovatsiyalar yaratish bilan bog’liq turli sohalarda qo’llanilishi mumkin. Pedagogik innovatsiyada "yangi" tushunchasi markaziy o’rinni egallaydi. Shuningdek, pedagogik fanda xususiy, shartli, mahalliy va subyektiv yangilikka qiziqish uyg’otadi. Xususiy yangilik, V.A. Slasteninning aniqlashicha, joriy zamonaviylashtirishda muayyan tizim mahsuloti unsurlaridan birini yangilashni ko’zda tutadi. Murakkab va progressiv yangilanishga olib keluvchi ma’lum unsurlarning yig’indisi shartli yangilik hisoblanadi. Yangilik - bu vositadir: yangi metod, metodika, texnologiya va boshqalar. V.I. Zagvyazinskiy “yangi” tushunchasiga ta’rif berib, pedagogikadagi “yangi” bu faqatgina g’oya emas, balki hali foydalanilmagan yondashuvlar, metodlar,

texnologiyalardir, lekin bu pedagogik jarayonning unsurlari majmuan yoki alohida olingan unsurlari bo'lib, o'zgarib turuvchi sharoitda va vaziyatda ta'lim va tarbiya vazifalarini samarali hal etishning ilg'or boshlanmalarini o'zida aks ettiradi. R.N.Yusufbekova pedagogik yangilikka o'qitish va 14 tarbiya berishda avval ma'lum bo'lmagan va avval qayd qilinmagan holat, natija, rivojlanib boruvchi nazariya va amaliyotga eltuvchi pedagogik voqelikning o'zgarib turishi mumkin bo'lgan mazmuni sifatida qaraydi. Innovatsion ta'lim texnologiyalari uchta asosiy komponentga asoslanadi: 1. Zamonaviy, yaxshi tuzilgan tarkib, uning asosi tadbirkorlik faoliyatining hozirgi voqeliklariga javob beradigan kasbiy faoliyatdagi kompetensiyalardir. Mazmuni zamonaviy aloqa vositalari orqali uzatiladigan turli multimedia materiallarini o'z ichiga oladi. 2. Zamonaviy, innovatsion o'qitish usullarini qo'llash. Bunday usullar bo'lajak mutaxassisning kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga, o'quvchilarni faol bilim va amaliy faoliyatga jalb etishga, bilish jarayonida tashabbuskorlikni namoyon etishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. 3. Ta'lim jarayonida zamonaviy infratuzilmaning mavjudligi. U o'qitishning yangi shakl va usullarini, xususan, masofaviy ta'limni qo'llashga yordam beradigan axborot, texnologik, tashkiliy va kommunikatsiya komponentlariga asoslanishi kerak. Ta'limda innovatsion texnologiyalar o'qitishda muayyan yondashuvlarni qo'llash, ya'ni yangi texnologiyalarni rivojlantirish uchun asos bo'lgan talablar va maqsadlarni o'z ichiga olgan tamoyillar asosida amalga oshiriladi. Pedagogik sohadagi barcha innovatsiyalar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichiga qat'iy mos kelishiga asoslanadi. Hozirgi vaqtda ular o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga, o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirishga, o'quv dasturlarini mexanik ravishda emas, balki ongli ravishda o'zlashtirishga qaratilishi kerak. Bunda tanqidiy va kreativ fikrlash, turli vaziyatda o'z nuqtai nazarini bayon eta olish, ijodkorlik asosida quriladigan yangi amaliy jarayonlar nazarda tutiladi.

Bugungi kunda jahonda ta'limning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda texnika fanlarini o'qitishning didaktik vositalarini takomillashtirish orqali texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishga ustuvorlik berilmoqda. Xususan, o'qitishning zamonaviy didaktik mazmunini takomillashtirish va qo'llash bo'yicha kontseptual loyihalashtirishga asoslangan yangi nazariy konseptsiyalarni ishlab chiqish; o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanib ta'lim jarayonini tashkil etish metodikasini takomillashtirish; o'qitishning axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yangi ilmiy-pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish; zamonaviy o'qitish vositalarining ta'lim jarayoni

sifatiga ta'sirini baholash metodikasini ishlab chiqish; o'qitishning zamonaviy didaktik vositalari asosida bo'lajak texnika sohasi mutaxassislarining kasbiy kompetentligini shakllantirish; o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanishning dasturiy-metodik ta'minotini yaratish kabilardan iborat.

AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Shvetsiya va boshqa mamlakatlarda olib borilgan zamonaviy ta'lim sohani rivojlantirishning ajralmas bir qismi ekanligi T.M. Amabile, J.A.Braus, Michael Cole kabi olimlarning ilmiy ishlarida o'rganilgan. Ushbu manbalarda zamonaviy ta'lim mazmuniga alohida e'tibor qaratib, texnika fanlari insonni yashash muhitini yaxshilashga xizmat qilishi, zamonaviy bilimlardan foydalanish, uning taraqqiyoti jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir etishi o'rganilgan. Zamonaviy ta'limni rivojlantirish va unga alohida e'tibor berish turli hududlarda turlicha kechishi A.Cropley, D.Cropley, P.Feinsinger, N.E.Stamp, J.M.Priest, J.A.Braus, D.Wood kabi tadqiqotchilarning ishlarida berilgan.

Mazkur tadqiqot ishi yuzasidan mamlakatimizda ushbu sohada bir qator olimlar tadqiqotlar olib borishgan, jumladan X.T.Axmadxo'jayev, S.D.Boltaboyev, G'.J.Jabborov, G.I.Miroshnichenko, F.X.Raximov, M.T.Xodjiyev va boshqa olimlar ilmiy izlanishlar olib borishgan.

MDH olimlaridan D.I.Kalashnikov, A.Marshall, I.B. Merkin, B.B. Paltsev, A.B.Torxova, kabi olimlar mazkur muammoning ayrim jihatlari yuzasidan ilmiy izlanishlar bajarishgan.

Xorijiy olimlar tomonidan Tretyak V.P, Tyaglo A.V., П.Г. Альтбач, К.А. Кхоон, kabi olimlar ilmiy fikrlar bildirishgan.

Ammo mazkur tadqiqot ishi alohida dissertatsiya muammosi sifatida o'z tamoyiliga yetishini taqozo qilmoqda. Shunga ko'ra, texnika fanlarini o'qitish bo'yicha kasbiy tayyorgarlikni paxta - to'qimachilik klasterlari asosida innovatsion rivojlantirishni ta'minlovchi texnologik tizimni ishlab chiqish va uni oliy ta'lim amaliyotida qo'llashga ehtiyoj sezilmoqda.

Innovatsion faoliyat davlat boshqaruvi orqali tartibga solinadi (muayyan qonunchilik va soliqqa tortish orqali, davlat va ma'muriy usullar, yirik davlat dasturlari, mudofaa qudratini mustahkamlash, axborot kommunikatsiya texnologiyalarni, biotexnologiyalarni, noan'anaviy energetika va boshqalarni rivojlantirish). Undan tashqari, iqtisodiyoti yuqori darajada rivojlangan mamlakatlarda innovatsion faoliyat mustaqil yirik korporatsiyalar, universitetlar, venchur jamg'armalar va boshqalar bilan muvofiqlashtiriladi. Xorijiy mamlakatlarda innovatsiya faoliyatini rivojlantirishning ilg'or tajribalarini ikki guruhga ajratish mumkin: iqtisodiyoti yuqori darajada rivojlangan mamlakatlar (AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Xitoy)

tajribasi; bozor AQSH. Stenford universiteti qoshidagi “Silikon vodiysi” nomi bilan tanilgan birinchi va yirik ilmiy-tadqiqot va texnologik park, o‘z ichida butun bir yaxlit ilmiysanoat kompleksiga ega. Bu erda boshqaruv vositalari va kompyuter tizimlari, mikroprosessorasboblari asosiy rivojlanishi mavjud. SHuningdek, bu erda 1980yilda AQSHda ilk bor innovatsion jamg‘arma tashkil etildi. Innovatsion faoliyat iqtisodiyotiga o‘tayotgan rivojlangan mamlakatlar (Rossiya, Ukraina, Bellarussiya, Moldoviya, Ozarbayjon, Armeniya, Qozog‘iston, Qirg‘iziston) tajribasi.

AQSHning ko‘pgina davlat departamentlari orqali qo‘llab-quvvatlanadi. Masalan, energetik, qishloq xo‘jaligi, mudofaa, aerokosmik kompleks va boshqalar. Hozirgi kunda innovatsion ishlanmalarning korxonachisi bo‘lgan AQSHning ko‘pgina universitetlarida ilmiy park, transfer texnologiyalari bo‘yicha bo‘linmalar, texnologik innovatsion markazlar va boshqa infratuzilmalar, shuningdek ilmiy-texnik ishlarni innovatsion ishlanmalarga o‘tkazishni qo‘llab-quvvatlovchi davlat jamg‘armalari tashkil etilgan. Ushbu tuzilmalarning innovatsion faoliyati hukumat bilan bir qatorda yirik transkontenintal korporatsiyalar tomonidan ham qo‘llabquvvatlanadi. Buyuk Britaniya. Innovatsion faoliyat beshta vazirlik tasarrufida bo‘lib, Innovatsiya va tajriba biznesi, Mudofaa, Atrof muhit va qishloq xo‘jaligi, Energetika va iqlim o‘zgarishi, Xalqaro rivojlanish vazirliklari qo‘llab-quvvatlaydi. Mamlakatda ilmiy markazlar, universitetlar, kichik innovatsion firmalarning innovatsion ishlanmalarni qo‘llab quvvatlovchi rivojlangan va samarali amal qiluvchi tizimi qaror topdi. Ular innovatsion faoliyatni oltita maxsus kengashlar orqali moliyalashtiradi (oliy ta‘lim muassasalari bo‘yicha, fan va texnologiyalarni tashkil etish sohasida, biotexnologiyalar, texnik va tabiiy fanlar bo‘yicha, tibbiy tadqiqotlar bo‘yicha va atrof muhitni o‘rganish bo‘yicha). Ajratilgan mablag‘lar etakchi universitetlar, yirik markazlar va noyob jahon miqyosidagi ilmiy laboratoriyalari – Rezerford, eplton va boshqalar, shuningdek xususiylashtirilgan ilmiy-tadqiqot muassasalariga taqsimlanadi. Innovatsion mahsulotni tijoratlashtirish bo‘yicha transfer texnologiyalari va bilimlarni uzatish, shartnomalar bo‘yicha maxsus sektorlar, shuningdek mintaqaviy rivojlanish agentligi va boshqalar shug‘ullanadilar. Innovatsiya ishlanmalarining asosiy qisni universitetlarda amalga oshirilganligi tufayli, 1999 yil Buyuk Britaniyada Oliy ta‘lim innovatsiya fondi tashkil qilingan. Innovatsiya sohasida Oksford, Kembridj va xalqaro universitetlarida innovatsiya fondlar tashkil qilingan. Kembridj universitetida innovatsiya parki tuzilgan, uni maxsus kompaniya boshqaradi. Bristol universitetida innovatsion fondlarni maxsus Biznes rivojlanishi tezlatuvchi Markaz boshqaradi. Ushbu hamma

tadbirlar innovatsiya kompaniyalarini o'z mahsulotlari bilan jahon bozoriga chiqishiga olib keladi. Germaniya. Hukumat doimiy ravishda tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash dasturlari va innovatsion loyihalarni moliyalashtirishni oshirib boradi. Germaniyaning Iqtisodiyot va mehnat federal vazirligi ilmiy, texnologik va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun, shu jumladan innovatsion jarayonlarni tartibga solish bo'yicha qator imtiyozlarni ishlab chiqqan va amalga oshirmoqda.

1984yilda 20 gektar maydonni egallaydigan tarkibiga 3 mindan ortiq yuqori malakali mutaxassislar kirgan texnologiklar parki qurilgan. Xitoy. Xitoyda hozirgi kunda innovatsion faoliyat qizg'in rivojlanish pallasida, so'nggi yillarda ustuvor innovatsion yo'nalishlar bo'yicha 140dan ortiq texnologiyalar tashkil etilgan. Ular mahalliy innovatsion texnologiyalar va boshqa innovatsion mahsulotlarni ichki va jahon bozorlariga faol etkazib bermoqda

MDH davlatlarida innovatsion faoliyatni muvofiqlashtirish va boshqarish bo'yicha butunlay boshqacha tizim yuzaga kelgan. Bu davlatlarning aksariyatida rivojlangan innovatsion infratuzilma yaratilmagan innovatsion sohadagi qonunchilik esa rivojlanish bosqichida turibdi. Xususan, MDHning qator davlatlarida (Ukraina, Moldoviya, Armaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston) u yoki bu nomlanishda innovatsion faoliyat to'g'risida qonunlar qabul qilingan. Rossiyada 2011yilda "Fan va ilmiy-texnika siyosati to'g'risida"gi Federal Qonunga (1996yilda qabul qilingan) qo'shimcha № 254-raqamli Federal qonunni qabul qilish orqali 4 shtrix maxsus bobi kiritildi. Boshqa mamlakatlarda (Belarussiya, Ozarbayjon) innovatsiya faoliyatining shu kabi qonuniy asoslarini shakllantirishga qaratilgan ishlar olib borilmoqda. Misol uchun, 2010-yilda Bellarussiya Prezidentining farmoni bilan milliy innovatsion tizim yaratildi. Mazkur tizim mamlakatda innovatsion faoliyatini barqaror rivojlanishini ta'minlovchi qonuniy, tuzilmaviy va funksional kontinentlarni o'zida mujassamlaydi. Ta'kidlash joizki, MDH davlatlarida innovatsion faoliyat faqatgina tashkiliy shakllanish bosqichida turibdi, shuning uchun innovatsion infratuzilma va texnoparklar tashkil etilmoqda. Misol uchun Rossiyada ushbu faoliyatga oxirgi misollardan biri sifatida Federal qonun asosida innovatsion markaz tashkil etilganini ta'kidlash mumkin. Etakchi akademik institutlar va ilmiy markazlarda innovatsiya faoliyati bo'yicha muayyan tajriba to'plangan. Ustuvor ilmiy va innovatsion yo'nalishlar bo'yicha butun ilmiy muassasalar tizimini birlashtiradigan Novosibirsk akademik shaharchasi kompleksi va universiteti, Kurchatov ilmiy markazi, Zelenograd, Pushin, Fryazinsk va Arzamazsk ilmiy markazlarining tajribalari ma'lum. Rossiya, Ukraina

va Bellarussiya akademiyalarida innovatsion faoliyat va ilmiy hajmdor mahsulotlarni yaratishda muayyan tajriba to'plangan.

Xulosa qilib aytganda, texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishga oid xorijiy tajribalar asosida Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislariga texnika fanlarini o'qitishda alohida o'ziga hosligi borligi aniqlandi va buning yechimi sifatida mazkur yo'nalishlarda ta'limni innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish eng samarali yondashuv ekanligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning № PK-54 qarori 2024 yil « 2 » fevral
2. Атажонов С.Б. Модернизация обучения специальных дисциплин в технических вузах на основе физических явлений (на примере бакалавриата направления “Мехатроника и робототехника”) // автореферат на соискание доктора философии (PhD) по педагогическим наукам. Наманган, 2023 г.
3. Puentedura, R. (2014). SAMR: A Model for Understanding the Integration of Technology. Available at: <http://www.hippasus.com/trpweblog/>
4. OECD (2015). Students, Computers and Learning: Making the Connection. OECD Publishing.
11. Reiser, R. A., & Dempsey, J. V. (2018). Trends and Issues in Instructional Design and Technology.
5. Xojiyev M.T., Raximov B.X., Eshnazarov D.A. “Development of professional competence of future specialists” Journal of Physical Education and Sport: October 07,2021.
6. Xodjiev M.T. Eshnazarov D.A. “Oliy ta'lim muassasalari texnika yo'nalishi bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari” Guliston Davlat Universiteti axborotnomasi, Gumanitar-ijtimoiy fanlar seriyasi, 2020 №3.
7. Sengupta J.Theory of Innovation, A New Paradigm of Growth, 2014 by Pearson Education, Inc.p.154.
8. Christine G. Mark R. Innovation, intellectual property, and economic growt, 2014 by Pearson Education, Inc.p.385.
9. Salixov S.A. Innovatsion faoliyatni boshqarish. Darslik. T.: TDIU, 2013 y.
10. Aliev Ya.E. Innovatsion iqtisodiyot. O'quv qo'llanma. Toshkent, TDIU, 2019 yil. – 236 bet.
11. www.webofscience.com - Xalqaro ilmiy maqolalar platformasi.
12. www.search.ebscohost.com Xalqaro ilmiy maqolalar platformasi.

MUHANDISLIK YO'NALISHI TALABALARI KASBIY TAYYORGARLIGINI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI MAZMUNI

Eshnazarov D.A.

*TTYSI, "mehnat muhofazasi va ekologiya" kafedrası katta
o'qituvchisi, PHD*

Tayanch so'zlar: ta'lim, innovatsiyalar, ta'limga innovatsion usullarni joriy etish sohasidagi tadqiqotlar, innovatsion yondashuvlar, o'qitish usullari.

Ключевые слова: образование, инновации, исследования в области внедрения инновационных методов обучения, инновационные подходы, методы обучения.

Key words: education, innovation, research in the field of implementation of innovative teaching methods, innovative approaches, teaching methods.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola OTM muhandislik yo'nalishi talabalarida ta'limning innovatsion usullari va innovatsion g'oyalarini qo'llashni yoritilgan. Xorijiy davlatlar, MDH davlatlari, shuningdek, O'zbekistonda innovatsion o'qitish usullarini joriy etish sohasidagi nazariy shartlar tahlil etilgan. Texnologiya va mehnat bozori talablaridagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi ta'limga bir qator yangi yondashuvlar tavsiya etilgan.

РЕЗЮМЕ:

Эта статья посвящена применению инновационных методов обучения и инновационных идей у студентов инженерного направления вуза. Проанализированы теоретические условия в сфере внедрения инновационных методов обучения в зарубежных странах, странах СНГ, а также в Узбекистане. Предложен ряд новых подходов к образованию, отражающих изменения в технологиях и требованиях рынка труда.

SUMMARY:

This article is devoted to the use of innovative teaching methods and innovative ideas among students of the engineering direction of the university. Theoretical conditions in the field of introducing innovative teaching methods in foreign countries, CIS countries, as well as in Uzbekistan were analyzed. A number of new approaches to education have been proposed, reflecting changes in technology and labor market requirements.

Ta'lim tizimini tashkil etishning samarali mexanizmlarini joriy etish o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakllari va usullarini qo'llashga asosiy ko'rsatkichi sifatida muhim ahamiyatga ega.

Keskin rivojlanayotgan jamiyatda ayni paytda vujudga kelgan shart-sharoitlar ta'limning shakli, mazmuni va uni amalga oshirish mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish va bu jarayonga tegishli o'zgartirishlar kiritishni taqozo etmoqda. Xususan, texnika ta'limi tizimini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish ushbu tizimining ham mazmuni va shakllarini takomillashtirish zaruratini keltirib chiqardi.

Ijtimoiy-iqtisodiy hamda texnika taraqqiyotlarining jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'limga innovatsion yondashuv jamiyat hayotining barcha jabhalarini yangilashning eng muhim manbai hisoblanadi.

Jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Barqaror rivojlanish maqsadlari" hamda Yevropa Ittifoqining "Yevropa oliy ta'lim makoni" konsepsiyalari mazmunida "Kompetentlikka asoslangan va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim asosida talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish mexanizmlarini ishlab chiqish" oliy ta'limning istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Jahon sanoat tarmoqlarini tizimli ravishda modernizasiya qilinishi va ishlab chiqarishga yangi texnologiyalarning joriy etilishi, xom ashyoni chuqur qayta ishlash orqali maxsulotning raqobatbardoshligi ta'minlanadi. Misol uchun, o'z vaqtida sifatli maxsulotni eksport qilish orqali Yaponiya, Janubiy Koreya, Malayziya, Singapur, Gongkong va Xitoy kabi davlatlar iqtisodiy o'sishga erishgan. Yuqorida nomi qayd etilgan davlatlarning iqtisodiy qudratining asl mohiyati ta'lim tizimidagi tub islohatlar bo'lib, ayni damda O'zbekistonda ham ta'lim tizimida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublikasida ta'lim islohotlari jadallashib borayotgan bir vaqtda zamonaviy ilmiy va dunyoviy bilimlarga ega bo'lgan, dunyo miqyosida raqobatbardosh kadrlarni shakllantirish, ularga mavjud ilmiy bilimlarning asoslarini yetkazishda kompetensiyaviy yondashuvlarni tatbiq etish muhim ahamiyatga egadir.

Jumladan, 2024 yil « 2 » fevral O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning № PK-54 qaroriga asosan ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarni chukurlashtirish, ta'lim tashkilotlari faoliyatini ilg'or xorijiy amaliyotlar asosida tashkil etish, pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, nodavlat ta'lim tashkilotlari faoliyatini qo'shimcha qo'llab-qo'vvatlash maqsadida:

– ta'lim soxdsidagi kadrlar salohiyatini oshirish, ta'lim tashkilotlarida uquv jarayonlari va xizmatlar kursatishni yangi tamoyillar asosida tashkil etish, ta'lim xizmatlari sifatini xalkdro standartlar darajasiga olib chiqish, islohotlarni yanada jadallashtirish maqsadida davlat muassasasi shaklida "Ta'lim sohasidagi loyixdlar markazi" loyiha ofisi (keyingi urinlarda - Loyiha ofisi) tashkil etilgan bo'lib mazkur markazda o'qituvchilarning bilimi va qiziqishiga mos bo'lgan tabaqalashtirilgan

ta'lim dasturlarini joriy qilish, mazkur jarayonga nodavlat va xalqaro tashkilotlarni jalb qilish; pedagog kadrlar tayyorlaydigan oliy ta'lim tashkilotlarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish kabi masalalar ko'zda tutilgan.[4].

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovasiya va ilmiy-tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog'liqligini nazarda tutuvchi "Universitet 3.0" konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish;

ta'limning ishlab chiqarish korxonalari va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan o'zaro manfaatli hamkorligini yo'lga qo'yish;

oliy ta'lim muassasalari va kadrlar buyurtmachilari bilan o'zaro hamkorlikda kadrlar tayyorlash bo'yicha ishlarni samarali yo'lga qo'yish, ish beruvchilarning oliy ta'lim mazmunini shakllantirishdagi ishtirokiga yetarli darajaga ahamiyat berish;

ishlab chiqarish korxonalarida amaliy mashg'ulotlarni samarali tashkil etish, tayyorlanayotgan mutaxassislar malakaviy darajasini mehnat bozorining zamonaviy talablariga moslashtirish;

innovation faoliyat, tadqiqot natijalarini amaliyotga keng joriy etish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, ilmiy-tadqiqot ishlariga iqtidorli yoshlarni jalb etish natijadorligi kuchaytirish, ta'lim, fan va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash;

mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonida amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish.

Mamlakatimizda "Uchinchi Renessans" poydevori qurilayotgan, ta'lim sohasida islohotlar amalga oshirilayotgan hamda ta'lim tizimi tubdan modernizasiya qilinayotgan bir davrda ushbu soha mutaxassislarini tayyorlash sifatini oshirish muammosi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Ta'limdagi innovatsion faoliyat va innovatsion yonndashuv ta'lim sohasidagi innovatsiyalarning paydo bo'lishiga qaratilgan kompleks faoliyatni o'z ichiga oladi. Innovatsiyalar yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlar, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo'lishi loyihalash ishlarining natijasi bo'lishi mumkin, bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatlarini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar ishlab chiqiladi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar

yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Innovatsiyalar ta'lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi. O'quv jarayonida talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini rivojlantirish amalga oshiriladi, keyinchalik ular innovatsiyalarni yaratish bilan bog'liq bo'lgan amaliy hayotning turli sohalarida qo'llanilishi mumkin. Ta'limda innovatsion texnologiya va innovatsion yondasuvlar o'qitishda muayyan yondashuvlarni qo'llash asosida qo'llaniladi, ya'ni. yangi texnologiyalarni rivojlantirish uchun asos bo'lgan talablar va maqsadlarni o'z ichiga olgan tamoyillar. Pedagogik sohadagi barcha innovatsiyalar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichiga aniq mos kelishiga asoslanadi. Hozirgi vaqtda ular o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga, o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirishga, o'quv dasturlarini mexanik ravishda emas, balki ongli ravishda o'zlashtirishga qaratilishi kerak.

Yuqoridagi tahlilardan kelib chiqib, mazkur tadqiqotda texnika yo'nalishi ta'limida har bir kichik operatsiyalar va jarayonlarga oid talabalarda kasbiy bilim, ko'nikma, malaka, kasbiy kompetensiya hamda kasbiy amaliy tajribalarlarni rivojlantirish jarayoni mazmunini texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish mexanizmi mazmunining o'zaro mutanosibliigi ta'minlash - jahon standartiga mos etuk kadrlarni shakllantirish garovi ekanligini ilmiy-nazariy hamda metodik jihatdan asoslashdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son, 2017-yil 27-iyuldagi "Oliy ma'lumotli mutaxassislartayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3151-son, 2018-yil 5-iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son va 2022-yil 8 yanvardagi "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli farmoni hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak mutaxassislarga texnika fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish bilan bog'liq izlanishlar yuzasidan dunyoning yetakchi ilmiy tadqiqot markazlarida olib borilmoqda.

Jumladan, talabalarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishning integrativ texnologiyalari mazmuni (Massachusetts University (AQSh) ishlab chiqilgan;

idrok qilishning vizual va audio vositalari orqali ta'lim oluvchilarning kasbiy shakllanishiga maqsadli kompleks ta'sir ko'rsatish metodikasi (Institute named after Frica Bauer, Germaniya) ishlab chiqilgan; o'qitishning zamonaviy texnologiyalari asosida texnika fanlari bo'yicha bo'lajak mutaxassislarning kompetentligini rivojlantirish tizimi (National Advice on pedagogical technology, Angliya) yaratilgan; elektron qurilmalar bazasida elektron ta'lim resurslarini yaratish va amaliyotga joriy etish mexanizmi (Seoul Cyber University, Janubiy Koreya) ishlab chiqilgan. Bunday tadqiqotlarda o'qitish jarayonida zamonaviy o'qitish texnologiyalari asosida bo'lajak mutaxassislarga kasbiy ta'lim berish, mutaxassislarning texnika sohalari bo'yicha kompetentligining shakllanishi va rivojlanishiga e'tibor qaratilgan.

Bugungi kunda jahonda ta'limning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda texnika fanlarini o'qitishning didaktik vositalarini takomillashtirish orqali texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishga ustuvorlik berilmoqda. Xususan, o'qitishning zamonaviy didaktik mazmunini takomillashtirish va qo'llash bo'yicha kontseptual loyihalashtirishga asoslangan yangi nazariy konsepsiyalarni ishlab chiqish; o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanib ta'lim jarayonini tashkil etish metodikasini takomillashtirish; o'qitishning axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yangi ilmiy-pedagogik yondashuvlar asosida takomillashtirish; zamonaviy o'qitish vositalarining ta'lim jarayoni sifatiga ta'sirini baholash metodikasini ishlab chiqish; o'qitishning zamonaviy didaktik vositalari asosida bo'lajak texnika sohasi mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirish; o'qitishning zamonaviy didaktik vositalaridan foydalanishning dasturiy-metodik ta'minotini yaratish kabilardan iborat.

AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya, Frantsiya, Shvetsiya va boshqa mamlakatlarda olib borilgan zamonaviy ta'lim sohani rivojlantirishning ajralmas bir qismi ekanligi T.M. Amabile, J.A.Braus, Michael Cole kabi olimlarning ilmiy ishlarida o'rganilgan. Ushbu manbalarda zamonaviy ta'lim mazmuniga alohida e'tibor qaratib, texnika fanlari insonni yashash muhitini yaxshilashga xizmat qilishi, zamonaviy bilimlardan foydalanish, uning taraqqiyoti jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir etishi o'rganilgan. Zamonaviy ta'limni rivojlantirish va unga alohida e'tibor berish turli hududlarda turlicha kechishi A.Cropley, D.Cropley, P.Feinsinger, N.E.Stamp, J.M.Priest, J.A.Braus, D.Wood kabi tadqiqotchilarning ishlarida berilgan.

Mazkur tadqiqot ishi yuzasidan mamlakatimizda ushbu sohada bir qator olimlar tadqiqotlar olib borishgan, jumladan X.T.Axmadxo'jayev,

S.D.Boltaboyev, G'.J.Jabborov, G.I.Miroshnichenko, F.X.Raximov, M.T.Xodjiyev va boshqa olimlar ilmiy izlanishlar olib borishgan.

MDH olimlaridan D.I.Kalashnikov, A.Marshall, I.B. Merkin, B.B. Paltsev, A.B Torxova, kabi olimlar mazkur muammoning ayrim jihatlarini yuzasidan ilmiy izlanishlar bajarishgan.

Xorijiy olimlar tomonidan Tretyak V.P, Tyaglo A.V., П.Г. Альтбач, К.А. Кхоон, kabi olimlar ilmiy fikrlar bildirishgan.

Ammo mazkur tadqiqot ishi alohida dissertatsiya muammosi sifatida o'z tamoyiliga yetishini taqozo qilmoqda. Shunga ko'ra, texnika fanlarini o'qitish bo'yicha kasbiy tayyorgarlikni paxta - to'qimachilik klasterlari asosida innovatsion rivojlantirishni ta'minlovchi texnologik tizimni ishlab chiqish va uni oliy ta'lim amaliyotida qo'llashga ehtiyoj sezilmoqda.

Mazkur ilmiy muammo texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning metodik asoslariga oid tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat bo'lib quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning metodik asoslari bo'yicha turli nazariya va kontseptsiyalarni tahlil qilish hamda iqtisodiy hodisa va jarayonlarga ta'sirini pedagogik muammo sifatida o'rganish;

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning metodik asoslari va unga ta'sir etuvchi omillarini aniqlashtirish;

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning metodik asoslarini ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish bo'yicha ko'p variantli modelni ishlab chiqish;

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish mexanizmlarini mazmunini takomillashtirish;

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish bo'yicha metodik yondashuvlarni tajriba sinovdan o'tkazish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning metodik asoslari bo'yicha turli nazariya va kontseptsiyalarni tahlil qilish hamda texnik va texnologik hodisa va jarayonlarga ta'sirini umumijtimoiy muhitni modellashtirishning umumiydan yagonalikka va yagonalikdan chegaraviy umumiylikkacha yo'naltiriltiruvchi falsafiy zanjirida individual o'qitish maqsadiga o'tishni adaptiv didaktikani ta'minlash asosida

takomillashtirilgan, texnik va texnologik hodisa va jarayonlarga ta'sirini pedagogik imkoniyatlari o'rganiladi;

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish sharoitida oliy ta'lim muassasasi talabalariga sifatli ta'lim bilan taminlashda asosiy ta'sir etuvchi omillardan biri sifatida zamonaviy raqamli texnologiyalarning yangicha usullarini joriy etiladi;

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishning 2030 yilgacha bo'lgan ko'p variantli model va prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqiladi;

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish sharoitida oliy ta'lim muassasasida zamonaviy raqamli texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish orqali sifatli ta'lim ta'sirini o'rganish mexanizmlari takomillashtiriladi;

texnika yo'nalishi talabalari kasbiy tayyorgarligini innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalarida texnika fanlarini o'qitish orqali talabalarining ish jarayoniga kirishib ketish qobiliyatlarini rivojlanganlik darajalarini baholash mezonlari yaxlit ta'lim makonini vizual yaratish, yaxlit jarayonini kasbiy yo'nalganlikda tashkil etish, boshqarish va pedagogik qo'llab-quvvatlash hamda tashkiliy-pedagogik, pedagogik-psixologik va predmetli-didaktik shart-sharoitlarni jadal integratsiyada ta'minlash asosida takomillashtiriladi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqotda talabalar faoliyatini innovatsion boshqarishda yosh mehnat resurslarining raqobatbardoshligini o'rganishga doir nazariy yondashuvlardan kelib chiqib unga nisbatan quyidagicha mualliflik ta'rifi ishlab chiqildi: yosh mehnat resurslarining raqobatbardoshligiyoshlarning muayyan mehnat bozori doirasida ish beruvchilarning mehnatga bo'lgan ehtiyojini xodimlarning boshqa toifalariga qaraganda yaxshiroq qondirish qobiliyatini belgilab beruvchi xususiyatlar yig'indisini o'zida namoyon etadi va ushbu xususiyatlar muayyan hududning ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatida ishtirok etishning muvaffaqiyatini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning № PK-54 qarori 2024 yil« 2 » fevral
2. Атажонова С.Б. Модернизация обучения специальных дисциплин в технических вузах на основе физических явлений (на примере бакалавриата направления “Мехатроника и робототехника”)// автореферат на соискание доктора философии (PhD) по педагогическим наукам. Наманган, 2023 г.
3. Puentedura, R. (2014). SAMR: A Model for Understanding the Integration of Technology. Available at: <http://www.hippasus.com/trpweblog/>

4. OECD (2015). Students, Computers and Learning: Making the Connection. OECD Publishing. 11.
- Reiser, R. A., & Dempsey, J. V. (2018). Trends and Issues in Instructional Design and Technology.
5. Xojiyev M.T., Raximov B.X., Eshnazarov D.A. "Development of professional competence of future specialists" Journal of Physical Education and Sport: October 07,2021.
6. Xodjiev M.T. Eshnazarov D.A. "Oliy ta'lim muassasalari texnika yo'nalishi bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari" Guliston Davlat Universiteti axborotnomasi, Gumanitar-ijtimoiy fanlar seriyasi, 2020 №3.
7. Eshnazarov D.A "Validity development of professional competence of future specialists of the university of technical direction" PalArch's Journal of Archeologu of EguptG'Eguptoloju 17(20) (2020), Indonesia.
8. Eshnazarov Dilshod Azamatovich. Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak texnika yo'nalishi mutaxassislari kasbiy kompetensiyalarini modulli yondashuv asosida rivojlantirish (Paxtani dastlabki ishlash texnologiyasi va jihozlari fanini o'qitish misolida)13.00.02 – Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(texnika fanlari) Ped. F. F. D. (PhD) diss.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA KREDIT-MODUL TIZIMI ASOSIDA MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL QILISH MAZMUNI

Mirzayev D.A.

GulDU Fizika kafedrası o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: kredit, modul, tizim, pedagogik texnologiya, motivatsiya, intellektual salohiyat, professionallik, mahorat, usul. ima ruschadan uzbekchaga tarjima.

Ключевые слова: кредит, модуль, система, педагогическая технология, мотивация, интеллектуальный потенциал, профессионализм, мастерство, метод.

Key words: credit, module, system, pedagogical technology, motivation, intellectual potential, professionalism, skill, method.

Резюме:

Ushbu maqolada kredit-modulli ta'lim tizimida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini rivojlantirish va boshqarish bo'yicha nazariy va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Резюме:

В данной статье представлены теоретические и практические рекомендации по развитию и управлению самостоятельной учебной деятельностью студентов при кредитно-модульной системе образования.

Summary:

This article presents theoretical and practical recommendations for the development and management of independent learning activities of students in a credit-modular education system.

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi”da ta’lim jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy o‘qitish usullarni joriy etish, kredit-modul tizimini joriy etish, o‘quv rejalarida amaliy ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan mutaxassislik fanlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish bo‘yicha va boshqa shu kabi vazifalar belgilab qo‘yilgan [1].

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevning 2019-yil 8-oktyabrdagi Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi”da OTM ta’lim berish jarayonlarini 2030-yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o‘tishi rejalashtirilgan [1,2].

Kredit modul tizimi (KMT) – bu ta’limning samaradorligini oshirish, o‘quvchilarga yondashuvning o‘ziga xos tizimini yaratish, va ularning bilim olish

jarayonida mustaqillikni ta'minlashga qaratilgan ta'lim tizimidir. Ushbu tizimda ta'limning asosiy yo'li modullar va kreditlar orqali amalga oshiriladi. Har bir modul ma'lum bir bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga oladi va kreditlar ularni o'zlashtirishda o'quvchilarning mehnatini o'lchaydi. Kredit moduli tizimida mustaqil ta'limni tashkil qilish, o'quvchilarni o'z bilimlarini rivojlantirish va mustahkamlashga imkon yaratadi.

Mustaqil ta'limni tashkil qilishning asosiy jihatlari quyidagilar:

1. Modullar va kreditlar asosida o'quv dasturini yaratish;
2. Mustaqil ish va o'z-o'zini baholash;
3. Resurslar va qo'llanma materiallari;
4. Mentorlik va o'qituvchining roli;
5. Baholash tizimi va feedback;
6. Flexibilite va individual yondashuv;
7. Onlayn va masofaviy ta'lim imkoniyatlari;
8. O'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini baholashda samarali metodlar;
9. O'quvchilarning mustaqil ishlash madaniyatini shakllantirish;
10. O'qituvchining coaching va yo'naltirish rolini kuchaytirish;
11. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish;
12. O'quvchilarga ishlash uchun real loyiha va tadqiqotlar taqdim etish;
13. O'qituvchilarni o'qitish va malakasini oshirish;
14. Kredit tizimi va modullarni muntazam yangilash;
15. Motivatsiya va o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish;
16. O'quvchilarni o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashga rag'batlantirish;
17. O'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi interaktiv aloqani rivojlantirish;
18. Kredit tizimi va ta'limning shaffofligini oshirish;
19. O'quvchilarni global miqyosda ta'lim olishga yo'naltirish;
20. Sertifikatlar va malaka oshirish dasturlari;
21. O'quvchilarning shaxsiy yondashuvini rivojlantirish;
22. Innovatsion va interaktiv o'quv usullari;
23. O'quvchilarning ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarini rivojlantirish;
24. O'quvchilarning global ko'nikmalarini rivojlantirish;
25. Ta'limning integratsiyalashgan yondashuvi;
26. Doimiy o'quv resurslari va yangilanish.

Har bir fan yoki yo'nalish bo'yicha modullar ishlab chiqiladi. Ushbu modullar o'quvchilarni mavzuni o'zlashtirishga, kerakli bilimlarni egallashga va mustaqil ishlashga yo'naltiradi. Modullar o'z ichiga mavzularni, topshiriqlarni, testlarni, amaliy mashg'ulotlarni va loyiha ishlarini olishi mumkin. Har bir modulni o'quvchi o'z vaqtida o'zlashtirishi va belgilangan kreditlarni olishiga asoslanadi.

O'quvchilar uchun zamonaviy online kurslar, video darslar, ilmiy maqolalar va boshqa ta'lim materiallarini yaratish va doimiy yangilab borish kerak. Bu resurslar o'quvchilarga o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilash va kengaytirish imkoniyatini beradi.

Kredit moduli tizimining samaradorligini oshirish uchun o'quvchilardan muntazam ravishda fikr-mulohazalar to'plash zarur. Bu o'qituvchilarga o'quv dasturini yanada moslashtirish va takomillashtirish imkonini beradi.

Kredit moduli tizimida mustaqil ta'limni tashkil qilishda yuqorida keltirilgan jihatlar o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ularning ko'nikmalarini kengaytiradi va yanada muvaffaqiyatli mutaxassislar bo'lishlariga yordam beradi. Tizimning muvaffaqiyatli ishlashi uchun doimiy innovatsiyalar, o'qituvchilarning malakasi, samarali o'quv resurslari va talabalar bilan doimiy aloqada bo'lish juda muhimdir. O'quvchilarni motivatsiya qilish, shaxsiy yondashuv, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va global miqyosda ta'lim olish imkoniyatlarini yaratish orqali ta'lim tizimi yanada samarali bo'lishi mumkin.

Kredit-modul tizimi o'qitishning modul texnologiyalari jamlamasi va baholash modeli hisoblanadi. Kredit-modul tamoyilida ikkita asosiy masalaga ahamiyat beriladi: talabalarning mustaqil ishlashini ta'minlash; talabalar bilimini reyting asosida baholash.

Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi asosida mustaqil ta'limni tashkil qilishni dars mashg'ulotlarini nafaqat o'qitishni innovasion ta'lim texnologiyalari asosida olib borish, balki talabadan mustaqil o'qib-o'rganish, ta'limga yangicha munosabatda bo'lish, mehnat bozori talabidan kelib chiqib, zaruriy va chuqur nazariy bilimlarni egallash, amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga o'rgatishdan iboratdir. Oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimi asosida mustaqil ta'limni tashkil qilishni talabaning kasbiy rivojlanishi va kamolotiga yo'naltirilgan. Ilm sohibining butun hayoti davomida bilim olishini ta'minlashga hamda mehnat bozori va zamonaviy talablarga javob bera oladigan inson kapitalini shakllantirishga qaratilgandir. Bu borada mustaqil ta'limning o'rni mavjud. [3,4,5].

Mustaqil ta'lim materiallari bir necha belgilari bo'yicha oziga xosdir. Mashg'ulotlarda bir necha marta foydalaniladigan materiallar. Mustaqil ta'lim olish jarayonida mustaqil ta'lim materiallari hamda ta'lim oluvchi va o'qituvchi muloqoti yetakchi komponentlar hisoblanadi. Bu ikki komponentning o'zaro ta'sir darajasi ochiq ta'lim modellarini tenglashtirishga yordam beradi. Mustaqil ta'lim materiallari darsliklar, o'quv va metodik qo'llanmalardan farqli o'laroq tuzilishi jihatdan murakkab xarakterga ega. Amaliyot ko'rsatadiki, ko'plab ta'lim oluvchilar tahsil jarayonida o'zlarining mustaqil ta'lim materiallari bilan ishlay

olish ko'nikmalarini xolis baholay olmaydilar. Bir qarashda talaba yoki o'qituvchi tomonidan uzatilayotgan axborotlarning qabul qilinishi talabalar guruhi uchun bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratayotgandek taassurot uyg'otadi. Biroq, psixologik tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, shu tarzda qabul qilingan bilimlar juda tez unutiladi. Hususan, amerikalik psixolog olimlar R.Karnikau va F.Makelrouning o'rganishlariga ko'ra shaxsning tabiiy fiziologik-psixologik imkoniyatlari muayyan shakllarda o'zlashtirilgan bilimlarni turli darajada saqlab qolish imkonini beradi. Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Pedagogik texnologiya bu ta'lim jarayoniga sistemali yondashuv bo'lib, unda ta'lim jarayonining tashkil etishda texnika va inson imkoniyatlari hisobga olinadi va ularning o'zaro munosabati ta'limning optimal formalari yaratilishiga zamin bo'ladi. [6].

Talabalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun fikrlash xususiyatlarini shakllantirish zarur. Fikrlash operatsiyalari asosida dars jarayoni faollashtiriladi. Bu o'qituvchining: nima uchun?, qanday maqsadda?, sababalari qanday?, natija nima uchun shunday bo'ldi? singari savollarning muhokamasi orqali amalga oshirilishi mumkin. Ta'lim oluvchilarning ta'lim faoliyatiga ko'ra ta'limning quyidagicha metodlari ajratiladi: tushuntiruv ko'rsatmalilik metodi, reproduktiv metod, muammoli ta'lim metodi, qisman izlanish metodi, tadqiqot metodi. [5,6].

Xulosa sifatida yuqorida aytib o'tilgan barcha sifatlar yosh o'zgargan sari o'zgarib boradi. Ijodiy ishda fikrlashning mustaqilligi va tanqidiyligi zarur bo'lib, u aqliy faoliyatning produktivligini ta'minlaydi. Ta'lim jarayonida noanbanaviy metodlar talaba shaxsining har tomonlama kamol topishiga zamin hozirlaydi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019-yildagi PF-5847-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 20-apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
3. Avliyakulov N.X. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari. -Toshkent, 2001.
4. Boltayeva M.L. Fizika ta'limi jarayonida talabalarning mustaqil o'quv faoliyatini rivojlantirish. P.f.n dissertatsiya. Toshkent. TDPU. 2004.
5. Muslimov N.A., Quysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etish. Metodik qo'llanma. Toshkent: TDPU. 2006.
6. <https://daryo.uz/k/2020/08/13/>.

UMUMIY O'RTA TA'LIM O'QITUVCHILARINI UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBALAR VA ULARNI OMMALASHTIRISH

Jumanazarov S.S.

*A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti
kafedra mudiri, t.f.n., dotsent*

Tayanch so'zlar: uzluksiz kasbiy rivojlantirish, tarbiya, model, masofaviy ta'lim, globallashuv.

Ключевые слова: непрерывное профессиональное развитие, воспитание, модель, дистанционное обучение, глобализация.

Key words: continuous professional development, education, model, distance learning, globalization.

Резюме:

Ushbu maqolada xorijiy rivojlangan davlatlarda o'qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlantirish tajribalari tahlil etilgan hamda ularning tajribalarini ommalashtirishga oid taklif va tavsiyalar berilgan.

Резюме:

В данной статье анализируется опыт непрерывного профессионального развития учителей в зарубежных развитых странах и предлагаются предложения и рекомендации по популяризации их опыта.

Summary:

This article analyzes the experience of continuous professional development of teachers in foreign developed countries and offers suggestions and recommendations for popularizing their experience.

Umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining malakasini oshirish va uzluksiz kasbiy rivojlantirishga oid xorijiy rivojlangan mamlakatlarda turlicha yondashuvlar mavjud bo'lib, quyida umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining malaka oshirish va uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning qiyosiy tahlili, afzallik va kamchiliklari keltirilgan.

Xususan, Qo'shma Shtatlarda hozirgi vaqtda o'qituvchilarning malakasini oshirishning uch xil modeli qo'llaniladi: kaskad, standart va birlashtirilgan. Birinchisi, ya'ni kaskad modelda bir vaqtning o'zida bir necha bosqichda rivojlanishni o'z ichiga oladi. Bunday holda, mutaxassis ma'lum bir bilim

darajasini o'zlashtiradi va keyin uni boshqalarga taqdim etadi. Ushbu modelga asoslangan dasturlar o'qituvchilarning malakasini oshirish va rivojlantirish uchun samarali hisoblanadi. Ikkinchi, standart model bo'lib, bunda ma'lum bir bilim sohasida tajribani kengaytirish uchun mahorat darslari, konferentsiyalar, seminarlar va kurslar o'tkazishga asoslangan (Mazkur yondashuv mamlakatimizda eng ko'p qo'llaniladi). Uchinchi, birlashtirilgan variant yuqorida keltirilgan turli modellarning elementlaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, mustaqil tadqiqot faoliyatini amalga oshirishni nazarda tutadi [1].

Germaniyaning bu boradagi tajribasini tahlil qilib, shuni aytishimiz mumkinki, u ancha moslashuvchan, ammo majburiydir (Ushbu tizim mamlakatimizda ham qo'llaniladi). Germaniyada o'qituvchilarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash ko'pincha akademiyalarda yoki malaka oshirish markazlarida tashkil etiladi. Shu bilan birga, malaka oshirish o'qituvchilar tomonidan qulay rejimda amalga oshiriladi. Ular buni ish vaqtdan tashqarida ham, jarayon davomida ham amalga oshirish imkoniga ega. Shu nuqtai nazardan, mutaxassislar ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarning moslashuvchanligi ko'rib chiqiladi. Bu mamlakatda dasturga mahorat darslari, treninglar, o'quv kurslari, seminar va konferentsiyalar hamda uzluksiz o'qitishning zamonaviy modellarini kiritishni nazarda tutuvchi ikkala klassik yondashuv qo'llaniladi. Ikkinchisi ma'lum bir o'quv vazifasini amalga oshirishga qaratilgan o'qituvchilarning jamoaviy ishini anglatadi. Endi ushbu modellarning aksariyati o'qituvchilar o'rtasida turli g'oyalarga qarshi kurashning kompleks yondashuvini o'z ichiga oladi [1]. Shu bilan birga, ijtimoiy rivojlanishga asoslangan masofaviy ta'lim kurslari hozirda ahamiyatli hisoblanadi. Shvetsiyada o'qituvchilarning malakasini oshirish ixtiyoriydir (Mamlakatimizda majburiy hisoblanadi). Bundan tashqari, o'qituvchilar malakasini oshirishning an'anaviy modeli o'zini-o'zi boshqarish modelidir. Bu o'qituvchining ilmiy ishlanmalari bilan bog'liq bo'lib, unga oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari yordam beradi (Mamlakatimizda malaka oshirishning mahorat markazlari professor-o'qituvchilari yordam beradi). Tadqiqot tugagach, o'qituvchilar va ularning ilmiy maslahatchilari o'z ilmiy izlanishlari natijalarini taqdim etadilar hamda ularni hamkasblari bilan muhokama qiladilar. O'zini-o'zi boshqarish modeli o'qituvchining shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga va uning kasbiy o'sishiga qaratilgan. Ushbu yondashuvning shiori "O'rganishni o'rganing" deb bejiz aytilmagan. Bu o'qituvchilarning o'ziga bo'lgan hurmatini oshiradi va o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shunday qilib, o'qituvchilar mustaqil ravishda o'quv maqsadlarini aniqlaydilar, kerakli ma'lumot

manbalarini va o'qitish usullarini tanlaydilar. O'qituvchilar o'z malakalarini oshirishga rag'batlantiriladi, ular kamroq tajribali hamkasblariga maslahat berib, murabbiy sifatida ishlaydi [2,3].

Agar Germaniya va Shvetsiyani solishtiradigan bo'lsak, ikkinchi mamlakat malaka oshirish bo'yicha ko'proq ixtiyoriydir. An'anaga ko'ra, bu yerda o'z-o'zini boshqarish modeli qo'llaniladi, bu o'qituvchiga mas'uliyatni o'z qo'lga olish va shu bilan birga o'zini erkin his qilish imkonini beradi. Shunday qilib, mutaxassislar mustaqil ravishda o'qitish modelini tanlaydilar, maqsad va vazifalarni shakllantiradilar va natijalarni baholaydilar. Bunday holda, ta'lim xodimlari natijalarga e'tibor qaratishadi.

Buyuk Britaniyada o'qituvchilarning malaka oshirishi muntazam ravishda o'zgarib turadigan zamonaviy dunyoga doimiy moslashishiga e'tibor qaratadi. Chunki ushbu davlatlarning olimlari bir necha yil oldin dolzarb bo'lgan klassik o'qitish modellari har doim ham samarali bo'lib qolmasligini ilmiy jihatdan asoslagan. Birinchidan, ta'lim sohasidagi ko'nikmalarni oshirishga qaratilgan ko'pgina ta'lim dasturlari jamiyatning doimiy o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirishga asoslanadi. Ikkinchidan, o'qituvchining rivojlanishi har doim uzoq muddatli nuqtai nazardan qaraladi. Rivojlanish dasturlari ko'pincha muhim davrga mo'ljallangan va nafaqat kasbiy o'sishga, balki psixologik takomillashtirish hamda shaxsiyatni o'zgartirishga qaratilgan bir qator tadbirlarni o'z ichiga oladi [2].

Yevropaning aksariyat qismida umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilarining malakasini oshirish va uzluksiz kasbiy rivojlantirish pedagogika institutlari va turli universitetlarda amalga oshiriladi. Masalan, Finlandiyadagi eng muhim malaka oshirish institutlari universitetlar, institutlar va akademiyalardir hamda o'quv markazlarida olib boriladi (Mamlakatimizda pedagogik mahorat markazlarida amalga oshiriladi). Deyarli barcha Yevropa mamlakatlarida o'qituvchilarning malakasini oshirish tegishli markazlar va o'qituvchilarning kasbiy uyushmalari (birlashmalar, jamiyatlar, assotsiatsiyalar va boshqalar) muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda turli xil pedagogik yordam markazlari, korporatsiyalar, firmalar, xalqaro tashkilotlar ishtirok etishadi, xususiyl muassasalar faoliyat olib boradi [3].

Maktab o'qituvchilarining malakasini oshirish bo'yicha Xitoyga nazar tashlaydigan bo'lsak, mamlakat tajribasi an'ana va innovatsiyalar bilan jamlangan, deyishimiz mumkin. Bu yerda kasbiy rivojlanishning individual va jamoaviy modellari qo'llaniladi. Ushbu mamlakatda guruhli o'qitish keng tarqalgan yondashuv hisoblanadi. Bunda o'qituvchilar maqsad va tarbiyaviy manfaatlardan kelib chiqqan holda maxsus jamoalarga birlashtiriladi. Bu kabi

guruhlar tajribani kuzatish va yangi pedagogik yondashuvlarni o'rgatish uchun faoliyat olib boradi [4].

Shuningdek, ushbu davlatda maktab o'qituvchilarining malakasini oshirishda va uzluksiz kasbiy rivojlantirishda kollektiv, klassik modellar ham qo'llaniladi. Xitoyda, tahlillar shuni ko'rsatadiki, treninglar, seminarlar, konferentsiyalar, mahorat darslari va boshqa shunga o'xshash malaka oshirish usullari keng tarqalgan. Biroq, so'nggi bir necha yil ichida rivojlanishning individual usullarini joriy qilish tendentsiyasi kuzatildi. Shunday qilib, o'qituvchilar o'z bilimlarini oshirmoqchi bo'lgan sohani va maqsadiga erishmoqchi bo'lgan yondashuvni tanlashlari mumkin. Bu tendentsiya bir muncha istiqbolli hisoblanadi, chunki u mustaqil ishlashga imkon beradi, bunda o'qituvchi o'zini erkin his qiladi, ijodiy yondashuvdan foydalanadi, muayyan mavzuni o'z idrok qilish chegaralarini kengaytiradi. Ayniqsa, Xitoyning ta'lim sohasida malaka oshirish nazariy qismlardan ko'ra ko'proq amaliyotga asoslanadi. Bu yerda fikrlash va tajriba birlashtirilib, ular birgalikda to'liq rivojlanishga imkon beradi. Shu munosabat bilan mikro-ta'lim keng tarqaldi, unda soddalashtirilgan o'qitish sxemalari qo'llaniladi. Ushbu yondashuvni qo'llashda trening fragmenti videoga yozib olinadi, keyin uni qayta ko'rish va tahlil qilish mumkin.

Yaponiyada malaka oshirishning asosiy shakllari o'qituvchining kasbiy rivojlanishining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shaxsiy va kasbiy ahamiyatga ega fazilatlar va xususiyatlarni rivojlantirish kontekstida o'quv va ilmiy-tadqiqot faoliyatini takomillashtirish hamda o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan. Shuningdek, Yaponiya oliy ta'lim muassasalariga stajirovkalar o'tkazish mexanizmi yo'lga qo'yilgan (Mamlakatimizda ushbu tizim yo'lga qo'yilmagan) [5].

Janubiy Koreyada nazariya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish hamda yangi o'qituvchilarning amaliy kasbiy mahorati yetishmasligini bartaraf etish choralarini ko'rish, jumladan, o'qituvchilari uchun intensiv va sifatli o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish, sinov muddatini joriy etish, o'qituvchilar malakasini oshirish institutini malakali kadrlar darajasida takomillashtirish kabi choralar ko'rilb kelinadi [6]. "O'qituvchilar ustavi" va "O'qituvchilar dasturi" qoidalari Kim Chongcholning ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va Kim rahbarligidagi mualliflar jamoasi tomonidan ishlab chiqilgan o'qituvchi kontsepsiyasi kabi o'ziga xos pedagogik konsepsiyalarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Kim Chongchol Koreya Respublikasida zamonaviy ta'limni rivojlantirishning besh jihatini belgilab berdi: 1) ta'lim sohasida kasbiy darajani oshirish; 2) har tomonlama ta'lim; 3) uzluksiz ta'lim; 4) ta'lim sohasidagi innovatsiyalar; 5) globallashtirish [7].

Janubiy Koreyada fan o'qituvchilarini tanlash va ish bilan ta'minlashda o'qituvchilarning tayyorgarligi, malakasi va joylashuvi o'rtasidagi bog'liqlik hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchilarning malakasini oshganlik darajasi turli baholash mezonlardan foydalaniladi. O'qituvchining kasbiy mahorati bir martalik takomillashtirish emas, uzluksiz o'sishni talab qiladi, shuning uchun unga uzluksiz ta'lim nuqtai nazaridan yondashadi. O'qituvchining kasbiy mahoratiga ularning barchasi o'qituvchilar tayyorlash dasturining oxirida erishmaydi, balki maktabda amaliyot va mashg'ulotlar orqali erishiladi. Xususan, mazmunli pedagogika yoki mazmunga xos pedagogika bo'yicha bilimlar o'qituvchining butun faoliyati davomida rivojlanishi kerak bo'lgan soha hisoblanadi [6].

Rossiyada maktab o'qituvchilarining malakasini oshirish bo'yicha ishning individual maqsadlari, shakllari, usullari va mazmuni shakllantiriladi. Turli o'quv yillarida tinglovchilarni guruhleri va vaqtinchalik ijodiy jamoalarning shakllanishi ham aniqlangan qiyinchiliklarni bartaraf etishda yordam ko'rsatishning jamoaviy, guruhli va individual shakllarini aniqlashga yordam beradi. Agar o'qituvchi uslubiy birlashma yig'ilishlarida hamkasblarini innovatsion g'oyalar, yondashuvlar, ilg'or tajribalar to'g'risida muntazam ravishda xabardor qilsa, shuningdek, dars davomida olingan bilimlarga tayangan holda o'quvchilar bilan ishlashning samarali usullarini ko'rsatadigan ochiq darslar o'tkazsa, kurs o'qitish natijalarining oshishi kuzatiladi. Shunday qilib, umumiy va o'ziga xos qiyinchiliklarni aniqlash, ularning munosabatlarini va hal qilish usullarini o'rnatish ayniqsa samaralidir. Butun jamoa bilan ishlashga katta e'tibor beriladi. Ta'lim muassasasida o'tkaziladigan yig'ilishlar, konferensiyalar va hokazolarda rahbar barchaga e'tibor qaratadi. Shuni hisobga olish kerakki, o'qituvchi faqat o'zi kerak bo'lgan ma'lumotni talab qiladi. Shu sababli, o'qituvchining malakasini oshirish bo'yicha faoliyatida maktab xodimlarida ijobiy motivatsiyani shakllantirishga, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini-o'zi anglash zarurligiga katta e'tibor beriladi [7, 8, 9].

Shunday qilib, sohaga oid olib borilgan ilmiy-metodik manbalar va xorijiy tajribalar asosida mamlakatimiz pedagoglarini jumladan, "Tarbiya" fani o'qituvchilarining samarali malaka oshirish tizimini shakllantirish bo'yicha quyidagi xulosa va tavsiyalarni berish mumkin:

1. Malaka oshirishni toifalashtirish lozim (yosh mutaxassislar, maktabda o'qitish tajribasiga ega bo'lgan, malakali va pedagogik salohiyatli o'qituvchilar);
2. Malaka oshirish shakli: a) ishdan ajralgan holda; b) ishdan ajralmagan holda (sirtqi, kechki va masofaviy) tarzda tashkil qilish maqsadga muvofiq.

3. Malaka oshirish dasturlari: o'qituvchilar ehtiyojdan kelib chiqib tuziladigan dinamik (o'zgaruvchan) dasturlardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi; o'qituvchilar o'z ehtiyojidan kelib chiqib tanlaydigan modulli-kredit dasturlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Yuqoridan kelib chiqib hududiy pedagogik markazlarida "Tarbiya" fani o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish hamda ta'lim sifatini oshiurish uchun quyidag innovatsion yondashuvlarni tavsiya etamiz: o'qitishning ilg'or va samarali metodlarini qo'llashga yo'naltirilgan oliy ta'lim, malaka oshirish va o'rta umumiy ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik; malakali o'qituvchi-moderator tomonidan o'qituvchilarining haftadagi ijodiy kunlarida tashkil qilinadigan maxsus malaka oshirish kurslari va seminar-treninglar tashkil etish; tarbiyaga oid yagona malaka oshirish portalini ishga tushirish. Unda malaka oshirishning va o'qitishning eng samarali innovatsion texnologiyalari va o'qituvchilarning ilg'or pedagogik tajribalari haqidagi ma'lumotlarni qo'yish va ommalashtirish. Har bir o'qituvchining portfoliolari joylashtirishlari uchun shaxsiy kabinetlar ochish, ularga tegishli login va parollarni berish. O'qituvchilar haqida to'liq ma'lumotlar bazasini yaratish; malaka oshirish dasturlarida o'qituvchilar o'z ehtiyojidan kelib chiqib tanlaydigan modullar soni va ularga ajratilgan soatlar miqdorini oshirib borish; malaka oshirish dasturlarini jamoada ishlash va turli interfaol metodlar asosida tashkil qilingan amaliy faoliyat mashg'ulotlari, seminar-treninglar va albatta o'quv amaliyoti hamda ko'chma mashg'ulotlardan iborat qilib tuzish. Malaka oshirish davomida bitiruv malaka ishi bo'yicha individual ravishda ish olib borish va uni himoya qilish; malaka oshirish mashg'ulotlarini: faol ma'ruza, hikoya yoki munozara shaklidagi seminar, darslarni kuzatish, dars o'tish, darsni tahlil qilish va baholash hamda boshqa amaliy faoliyatlarga oid amaliy mashg'ulot, tajriba almashish, o'quv ekskursiyalari va ko'chma mashg'ulotlar hamda yakuniy nazoratga tayyorlanish darslaridan iborat qilib o'tish; malaka oshirish mazmuniga zamonaviy yondashuvlardan kelib chiqib, odatdagi malaka oshirish kursi dasturlari quyidagi modullardan iborat bo'lishi tavsiya etiladi:

1. Ta'lim jarayoni qatnashchilari: shaxs, davlat, ta'lim tizimi, fan, ishlab chiqarish va jamiyat orasidagi ta'limga doir munosabatlarni o'rganish;

2. Pedagogik kompetentlik va o'z kasbiy faoliyati mazmini hamda xususiyatlarini tizimli anglash;

3. O'z fani sohasidagi bilimlarini modernizatsiya qilish va boyitish;

4. Zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish;

5. Innovatsion yondashuv va ilg'or tajribalarni joriy etish;

6. Pedagogning ijodiy (kreativ) fikrlashi qobiliyatlarini rivojlantirish;

7. Pedagogning refleksiv (o'z faoliyatini baholash) ko'nikmalarini shakllantirish.

Ushbu xulosalar va tavsiya etilgan takliflarni mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim mkatablarining "Tarbiya" fani o'qituvchilarining uzluksiz kasbiy rivojlantirishda foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi. Bular asosida "tarbiya" fani o'qituvchilarining har tomonlama to'liq rivojlanishiga imkon beradigan mustaqil, ixtiyoriy, ijodiy yondashuv amalaga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. Титенко Д. А. Зарубежный опыт повышения квалификации педагогических кадров // Молодой ученый. 2024. – № 5 (504). – С. 192-194. –URL: <https://moluch.ru/archive/504/110968/> (дата обращения: 04.12.2024).
2. Титенок Д. А. Зарубежный опыт повышения квалификации педагогических кадров // Молодой ученый. 2024. – № 5 (504). – С. 192-194.
3. Гаргай В. Б. Развитие системы повышения квалификации учителей в Великобритании (конецXIX – конецXX вв.) // Дисс. ... д.пед.н. – Новосибирск, 2006. – 180 с.
4. Джемилева Н. Н. Сравнительный анализ повышения квалификации учителей за рубежом // Ярославский педагогический вестник. 2011 – №1 – ТомII (Психолого-педагогические науки). – С. 209-2019.
5. Игнатова И.Б., Сушкова Л.Н. Проектные технологии как метод обучения: историко-педагогический анализ // Теория и практика общественного развития (2011, № 1). – С. 164-167.
6. Воинова О. И. проектные технологии обучения общенаучным дисциплинам в системе высшего технического образования // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. –Москва, 2008. – 19 с.
7. Полат Е.С. Метод проектов: история и теория вопроса // Школьные технологии. 2016. – № 6. – С.43-47.
8. Томина Е.Ф. педагогические идеи джона дьюи: история и современность // Вестник огу. – №2 (121)/февраль, 2011. – С. 360-366.
9. Латышина Д. И. История педагогики (История образования и педагогической мысли) // Учеб. пособие. – М.: Гардарики, 2009. – С. 587.

ТАЛАБАЛАРНИНГ ТАДБИРКОРЛИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

*Шарипова Г.С.
Alfraganus университети “Педагогика психология” кафедраси
доценти, PhD.*

Таянч сўзлар: тадбиркорлик фаолияти, педагогик-психологик жиҳат, технология, давлат таълим стандартлари, инновацион таълим муҳити

Ключевые слова: государственные образовательные стандарты, инновационная образовательная среда, предпринимательская деятельность, педагогико-психологический аспект, технология.

Key words: entrepreneurial activity, pedagogical and psychological aspect, technology, state educational standards, innovative educational environment.

Резюме:

Мазкур мақолада республикамиз олий таълим муассасаларида талабаларда тадбиркорликка оид компетенциялар ва уларни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари ёритиб берилган.

Резюме:

В статье описаны предпринимательские компетенции и педагогические и психологические аспекты их развития у студенток вузов республики.

Summary:

The article describes entrepreneurial competencies and pedagogical and psychological aspects of their development among female students of higher educational institutions of the republic.

Тадбиркор аёллар учун энг муҳим психологик хусусиятлар: юқори мулоқот қобилиятлари ва ижтимоий алоқаларни ўрнатишда жасорат; етакчилик, ҳиссий барқарорлик; фикрлашнинг амалий йўналиши; урф-одатларни янгилик билан бирлаштиришга, таваккал қилишга мойиллик...

Замонавий иқтисодиётда тадбиркорлик умумий иқтисодий функция, ҳар қандай жамиятга хос бўлган иқтисодий ва иқтисодий ривожланиш шаклларида бири сифатида қаралади. Тадбиркорликнинг асосий ижтимоий-иқтисодий мақсади ишлаб чиқаришни инқилоб қилиш ва ислоҳ қилишдир.

Ҳозирги кунда нафақат эркаклар, аёллар ҳам тадбиркор бўлишмоқда. Тадбиркор аёлларнинг кўпайиб бориши энди бир неча йил аввалгидек ажаблантирмайди. Лекин, албатта, аёлни эркак тадбиркордан ажратиб турадиган баъзи хусусиятлар мавжуд.

Тадбиркорлик туфайли ишлаб чиқариш технологиялари модернизация қилинмоқда, товар ва хизматлар яхшиланмоқда, асл манбалар ва хом ашё турлари очилмоқда, савдо бозорлари ривожланмоқда, илгари номаълум бўлган касблар пайдо бўлмоқда ёки узоқ вақт унутилган касблар тикланмоқда, кўшимча иш ўринлари ташкил этилмоқда. Товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш, шу билан умумий бойликни, аҳолининг моддий фаровонлигини ва шахсий фойдасини ошириш учун тадбиркор доимий равишда ишлаб чиқаришнинг асосий омилларини - меҳнат ва капитални бирлаштиради.

Иқтисодчи ва Нобель мукофоти совриндори фон Хаекнинг Фридрихнинг фикрига кўра, тадбиркорлик ижтимоий-иқтисодий фаолиятнинг махсус шакли эмас, балки кўпроқ одамларнинг хулқ-атвориغا хос хусусиятдир.

Ҳозирги Ўзбекистон шароитида талаба – қизларни ва умуман аёлларни тадбиркорлик фаолиятга ўргатиш олий таълим муассасаларида “Технология” фани жараёнида инновацион ёндашув асосида ўрганилади.

Технология таълими йўналиши ўқитувчиларини тайёрлашда таълим мазмунига қўйиладиган замонавий талаблар, технология таълими йўналиши ўқитувчисининг педагогик фаолияти тузилмаси ва умумий тавсифномаси, педагогик функциялари, ўзига хос субъектив хусусиятлари ва касбий муҳим сифатлари кўриб чиқилган. Талаба-қизларда халқ хунарманчилиги бўйича касбий билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш психологик-педагогик муаммо сифатида ўрганилган, ҳозирги замон шароитида технология таълими йўналиши ўқитувчисини тайёрлаш муаммолари ва унинг касбий тайёргарлигига қўйилган замонавий талаблар, инновацион таълим шароитида “Халқ хунармандчилиги” фанини ўқитиш ижтимоий-педагогик муаммо сифатидаги талқин этилган, технология таълими йўналиши ўқитувчисини тайёрлашда инновацион технологияларни қўллашнинг ўзига хос хусусиятлари, бўлажак технология таълими йўналиши ўқитувчисини халқ бадий хунармандчилигига ўргатиш асослари, талаба-қизларда халқ хунармандчилиги бўйича билимларни инновацион технологиялар асосида шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари, касбий-методик кўникмаларни босқичма-босқич шакллантириш технологияси, уларда халқ хунарманчилиги бўйича касбий тайёргарлигини оширишнинг педагогик тамойиллари асослаб берилган.

Бугунги кунда хотин-қизлар ва эркаклар ўртасидаги муносабатларнинг жамият ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳаларида, шу жумладан, сиёсат, иқтисодиёт, ҳуқуқ, мафкура ва маданият, таълим ҳамда илм-фан соҳаларида бўладиган ижтимоий жиҳатлари ўрганиб борилмоқда. Юқорида таъкидланган имкониятлардан келиб чиқиб, ўзбек миллий халқ ҳунармандчилигини ёшларга ўргатиш ва уни ўқитиш бўйича Давлат таълим стандарт (ДТС)лари асосида янги дастурлар, методик қўлланмалар ишлаб чиқилди. Сўнгги йилларда янги замонавий таълим муассасалари барпо этилди ва уларни замонавий ўқув анжомлари, техник воситалар билан таъминланди. Педагогика олий таълим муассасаларида технология таълими йўналиши ўқитувчиларини тайёрлашда уларга халқ амалий санъатини инновацион технологиялар асосида ўргатиш ва унинг методикасини яратиш педагогиканинг олий таълим муассасаларида ўқув фаолиятини такомиллаштиришда муҳим ўринга эга.

Инновация – янгиликлар, янгиликларни амалиётга жорий этиш демакдир. Таълим тизимида инновация – таълим муассасаларини ривожлантириш мақсадида анъанавий тизимни ислоҳ қилган ҳолда янгиликлардан, янги методлардан кенг фойдаланишни англатади.

Инновациялар – таълим ривожланишининг муҳим элементлари. Улар муҳим аҳамиятга эга тизимли янгиликлардан иборат.

Инновациялар турли ташаббус ва янгилиниш асосида юзага келади ҳамда таълимни тадрижий равишда такомиллаштириш учун истиқболли ҳи-собланади, шунингдек, таълим муҳитининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Бунинг натижасида таълимда, унинг мазмуни ва сифатида муайян даражада муҳим ўзгаришлар содир бўлади. Ташаббуслар педагогик фаолиятнинг янада истиқболли шакллари ва воситаларини излаб топишда, яъни метод ва усулларни амалда синаб кўришда, умуман, таълим соҳасидаги табиий-тадрижий такомил жараёнида юзага келади.

Ташаббуслар педагогик тажрибалар алмашиш ҳамда уларни кенг ёйиш жараёнида, педагогларнинг ижтимоий ҳаракати ҳамда оммавий ташаббус-ларни шакллантиришда янада мустаҳкамланади. Натижада, янги ижтимоий-педагогик, психологик ва ижтимоий-маданий ғояларни илгари сурувчи ташаббускор ва новатор педагоглар гуруҳи шаклланади. Ҳозирги вақтда педагогик инноватика мустақил илмий соҳа сифатида шакллан-тирилмоқда. Педагогик инноватика педагогик инновациялар табиатини, унинг вужудга келиши ва ривожланиш қонуниятларини, таълим субъектлари фаолиятини инновацион нуқтаи назардан ўрганади

Ҳозирги замонда “инновация” тушунчаси бирон-бир турдаги фаолиятни таркибий жиҳатдан янгиланишини, тубдан ўзгартирилишини ифода этади.

Мавжуд нарсанинг янги ҳолатга ўтиши ёки янгича сифат касб этиши билан боғлиқ жараён инновация сифатида эътироф этилади. Бу жараённи баъзида янгиликнинг амалиётга жорий этилиши деб ҳам аташади. Инновациялар, даставвал, инсон онгида мавжуд реаллик билан унинг идеал ҳолати ўртасидаги тафовут сифатида шаклланади. Аксарият ҳолларда инновацион ғоялар тез ўсиб бораётган эҳтиёжлар билан нисбатан суст ривожланаётган ишлаб чиқариш тизимининг потенциал имкониятлари ўртасидаги ички зиддиятларни бартараф этишга интилиш асосида шаклланиб боради. Инновацион соҳанинг хусусиятларини назарий жиҳатдан ўрганиш ижтимоий-иқтисодий соҳадаги концепциялар кенг ривожлана бошлаган ва жаҳон иқтисодиётида инновацион фаолиятнинг фаоллашуви кузатилган даврларда (XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб) нихоятда долзарблашди.

Инновацион соҳага тааллуқли муаммоларни илмий жиҳатдан таҳлил қилишга уринган олимларнинг илмий ишларини ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, муайян инновациянинг муваффақияти ва тавсифи пировард натижада, аниқ тармоқнинг, минтақа, мамлакат, қолаверса, корхонанинг инновацион потенциали қандайлигига боғлиқ бўлади.

Республикамиз иқтисодиётини такомиллаштириш ва жаҳон ҳамжамияти билан интеграциялаштириш учун мамлакатимиз педагогик олий таълим муассасаларининг илмий потенциалидан ўринли фойдаланиш зарур. Ўз навбатида, бу масала минтақавий миқёсда амалга ошириладиган инновацион ва фан-техника сиёсатини юритиш борасида қилиниши лозим бўлган ишлар тизимида олий таълим муассасаларининг инновацион салоҳияти тутган ўринни белгилаб беради.

Инновацион жараённинг 7 та элементини бир доирада бирлаштириш мумкин: инновацияда инновация; маркетинг инновацияси; инновацияни ишлаб чиқиш; инновацияларни амалда жорий этиш; инновацияни силжитиш; инновациянинг иқтисодий самарасини баҳолаш; инновацияни тарқатиш.

Бугунги кунда педагогика олий таълим муассасаларида технология таълими йўналиши ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини кучайтириш йўлида “ҳалқ ҳунармандчилиги” фанининг ўқитилишини шаклан ва мазмунан такомиллаштириш, инновацион технологиялардан самарали фойдаланишни тақозо этмоқда.

Педагогика олий таълим муассасалари ўқув жараёнида машғулотларни инновацион технологиялар асосида амалга ошириш, замонавий ўқув-услубий мажмуалар ва ўқув-тарбия жараёнининг дидактик жиҳатларини таъминлаш ва мазкур соҳа ўқитилишининг илмий-амалий масалаларини тўғри ҳал этиш алоҳида аҳамият касб этади.

Педагогика олий таълим муассасаларида технология таълими йўналиши ўқитувчилари-нинг касбий тайёргарлигини кучайтириш муаммоси уларнинг халқ ҳунармандчилигидан муаммоли масалаларнинг моҳияти англаб етиши, муаммолар ечимини топиш йўлида шахсий эҳтиёжи, қизиқиши, майли, қобиляти, истеъдоди, салоҳияти билан боғлиқ равишда олиб қараладики, бу ўз ўрнида мустақил фикр юритишнинг мустаҳкам негизини ташкил этади. Бу борада ижтимоий фойдали меҳнат фаолиятининг йўлга қўйилиши, ижодкорлик, мустақил фикрлайдиган, маънавиятли, маърифатли инсонларни тарбиялиш имконини беради.

Юқорида белгиланган мақсадли вазифаларни амалга оширишда ҳунармандчилик соҳасидаги муаммоларни хорижлик олимлар, эксперт ва мутахассислар иштирокида муҳокама қилиш ҳамда бу борада назарий ва амалий тажриба алмашиш, ҳунармандчилик йўналишида фойдаланилмаётган имконият ва ресурсларни аниқлаб, соҳани ривожлантириш истиқболларини белгилаш, ҳунармандчилик соҳасида маданий ва тарихий жиҳатдан чуқур изланишлар олиб бориш, илмий-амалий ҳамкорликни кенгайтириш ва амалга оширилаётган тадқиқот ишлари натижаларини оммалаштириш ишларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Педагогика олий таълим муассасаларида ўзбек халқ ҳунармандчилигидан машғулотлар самарадорлигини ошириш учун реал муҳит яратилиши керак. Бошқача айтганда, олий таълим муассасаларида олиб борилаётган машғулотларни доимий равишда янги инновацион технологиялар асосида ташкил этиш орқали аниқ мақсадга эришиш мумкин бўлади. Бу вазифа амалга оширилмас экан, таълим-тарбия соҳасида сифат ва самарадорликка эришиш, ўқув жараёнини такомиллаштириш масалалари ҳал этилмай қолаверади. Шунга кўра, ҳозирги кундаги энг долзарб масала халқ ҳунармандчилиги соҳасида машғулотлар ташкил этишда замонавий инновацион технологиялардан фойдаланишнинг илмий-педагогик ва концептуал асосларни ойдинлаштириш методкасини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса ўрнида таъкидлош лозимки, ўзбек аёллари қадимдан ўзининг оқилалиги, тадбирқолиги билан бошқа шарқ халқлари аёлларидан ажаралиб турган. Шунинг учун ҳам республикамизда ёш қизларда тадбир-

корлик кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатларини тадқиқ қилиш зарурати мавжуд.

Адабиётлар:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi Toshkent O'zbekiston 2017 yil 48-bet.
2. Sharipova G. S., & Madaminjonova, M. S. (2022, April). Basic concept in clothes design. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 12-15).
3. Sharipova G.S. Ways and means of implementing the system of training teachers of technology in pedagogical universities //science, research, development philology. Internatsional conference-№5: 6.298-300.
4. Sadikovna S. G., Kurbonova, B., Akhmedova, N., & Sulaymanova, S. (2020). Fundamentals of professionalism development on the example of practical exercises on forming the skills and skills of future teachers. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, 17(6), 8894-8903.
5. Sharipova G. S., & Madaminjonova, M. S. (2022, April). Basic concept in clothes design. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 12-15).
6. Sharipova G. S. (2022). Distribution and modernization of advanced pedagogical practices in the lesson process. current research journal of pedagogics, 3(06), 12-15.
7. Sharipova G.S. Role national decorative elements in edicfting young generation //Eastern European Scientific journal. №3. – 2018. ISSN: 2199-7977. 6.90-94.
8. Календарова З.К. Мактабгача ва бошланғич таълимда интеграцияни амалга ошириш масалалари // Ўзлуксиз таълим. – Тошкент, 2014. - № 3. – Б. 14-19. (13.00.00; №1 2018)
9. Календарова З.К. Мактабгача таълим: келажак ислохоти// Илим ҳам жамийет. – Нукус, 2018. - № 1. – Б. 65-66. (13.00.00; №1 2018)
10. Kalendarova Z.K. Organization work on developing matematikal presentations of childrens with help didactic games// Eastern European Scientific Journal. – Germany: Ausgabe, 2018. – № 2. – P. 86-93. (13.00.00; №1)
11. Календарова З.К. Болаларнинг элементар математик тасаввурларини ривожлантириш бўйича машгулотларни ташкил этиш // Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў. – Нукус, 2018. - № 2. - Б. 40-45. (13.00.00; №2 2018)
12. Календарова З.К. Мактабгача ёшдаги болаларда дастлабки математик тасаввурларни шакллантириш // Педагогика. – Тошкент, 2019. -№3. – Б. 32-37. (13.00.00; №3 2019)
13. Календарова З.К. Мактабгача таълим ташкилотларида болаларни математика фанига тайёрлаш воситалари ва ўқитишни ташкил этиш шакллари // ТДПУ илмий ахборотлари. – Тошкент, 2020. -№3. – Б. 166-172. (13.00.00; №3 2020)

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МЕТА ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Долиев А.Т.

*Олий таълим тизими кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини
ошириш институти таянч докторанти*

Таянч сўзлар: педагог кадрлар, мета технологиялар, ривожлантирувчи таълим, инновацион компетентлик, стратегия, когнитив билимлар, психотехнологиялар.

Ключевые слова: педагогические кадры, метатехнологии, развивающее обучение, инновационная компетентность, стратегия, когнитивные знания, психотехнологии.

Key words: teaching staff, metatechnologies, developmental learning, innovative competence, strategy, cognitive knowledge, psychotechnologies.

Резюме:

Ушбу мақола бугунги кунда малака ошириш жараёнларида мета технологияларни қўллаш орқали педагог кадрларнинг инновацион компетентлигини ривожлантиришнинг назарий жиҳатлари ҳақида баён этилган.

Резюме:

В данной статье описаны теоретические аспекты развития инновационной компетентности педагогов путем использования метатехнологий в процессах профессионального развития сегодня.

Summary:

This article describes the theoretical aspects of developing innovative competence of teachers through the use of metatechnologies in the processes of professional development today.

Кириш. Ахборотлар оқими жадал суръатлар билан ортиб бораётган бугунги кунда, кўп сонли кераксиз омиллар ва технологияларни ўқитишдан, ахборотларни излаш, тизимлаштириш, таҳлил қилиш, таққослаш, умумлаштириш каби таълимнинг когнитив усулларига ўтиш, ахборотларни қайта ишлашни жадаллаштириш масаласи юзага келмоқда. Хусусан, билимлар жамиятига ўтиш учун таълимнинг шундай тизимини яратиш керакки, бунда илгари фақатгина тадқиқотчиларгина эга бўлган когнитив билимларни, оммовий тартибда шакллантириш имконияти бўлсин.

Фикримизча, таълимнинг метатеологияларини оммовийлаштириш керакки, ҳар бир илмни киши тадқиқотлар ўтказиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш техникаси ва услубиётини билсин. Мазкур ҳолат эса, таълимнинг янги сифат даражасига ўтишига олиб келади. Бунда тайёрловнинг асоси ва амалий йўналтирилганликни диалектик қўшиб олиб бориш муаммосини ҳам ҳал қилиш керак. Таълимнинг, шунингдек таълим муассасасининг бутун мазмуни абстракт, ақлий тафаккурни аниқ воқелик билан бирга бирлаштиришдан иборат бўлади.

Адабиётлар таҳлили. Мамлакатимизда “Рақамли Ўзбекистон - 2030” Стратегиясига мувофиқ ҳамда сунъий интеллект технологияларини жадал жорий этиш ва уларни мамлакатимизда кенг қўллаш, рақамли маълумотлардан фойдаланиш имкониятини ва уларнинг юқори сифатини таъминлаш бугунги куннинг асосий вазифаларидан бири сифатида белгиланган. Технологияларни яратиш технологияси (креатив Метатеология), технологияларни ишлаб чиқиш ва умуминсоний кадриятлар, жойлашган замонавий технологиялар билан жиҳозланган, интеллектуал салоҳиятли ва илғор технологиялар, эришиш мумкин бўлган ривожланиш мақсадлари белгиланган.

1. О.В. Ядришникова мақоласида педагогларнинг инновацион компетенцияларини ошириш ва янги педагогик технологияларни қўллаш бўйича илмий асослар кўрсатилган. У педагогик компетенциянинг ривожланиши, инновацион фаолият ва янги методларни қўллашдаги илмий тадқиқотларнинг аҳамиятини ёритади. Мақолада педагогларнинг таълим жараёнларидаги инновацион роли ва уларнинг компетенцияларини янгилаш зарурлиги муҳим масала сифатида кўрсатилган. 2. М. Р. Арпентиева базавий метатеологиялар сифатида қуйидаги усулларни таъкидлайди: Очиқ мулоқот: Мижоз билан самимий суҳбатлар ўрнатиш ва унинг фикрларини эркин ифода этишига ёрдам бериш. Таҳлил ва режалаштириш: Мижознинг муаммоларини таҳлил қилиб, уларга мос режа ишлаб чиқиш. Тажриба алмашиш: Мижоз билан билим ва тажрибаларни алмашиш. Ёрдамчи ресурслар: Мижозга қўшимча материаллар ва ресурслар тақдим этиш. 3. М. Пулатова ўз тадқиқотида педагогларни инновацион фаолиятга тайёрлашдаги муаммоларни аниқлаб, уларни бартараф этиш учун зарур шароитларни яратишни таъкидлайди. У таълим сифатини узлуксиз касбий ривожланиш орқали оширишни кўзда тутди. “Самарқанд тажрибаси” ва “мобиль методик гуруҳлар” каби инновацион ёндашувлар педагогларнинг малакасини оширишда самарали эканлигини кўрсатади. 4. Е.И. Артамонова ва О.В. Тесленко мақоласида педагогик компетенци-

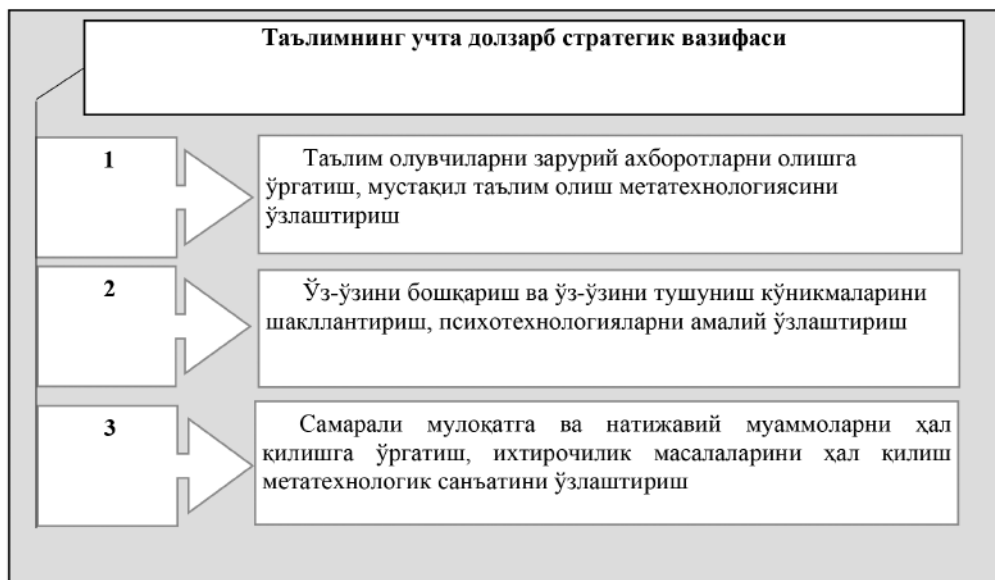
янинг инновацион сифатлари кўриб чиқилади. Мақола инновационликни метапрофессиянал сифат сифатида тан олиб, таълим тизимида унинг аҳамиятини таъкидлайди. Муаллифлар инновацион сифатларнинг ривожланиши ва таълим жараёнидаги қўлланилишини аниқлаб, янги методология ва технологиялар орқали таълим сифатини оширишда қандай ёрдам беришини кўрсатади. 5. Н. И. Наумкин, Н. Н. Шекшаева, В. Ф. Купряшкин, Е. В. Забродиналар Келажакдаги ўқитувчиларни педагогик-технологик таълим муҳитида инновацион фаолиятга тайёрлашнинг аҳамияти муҳокама қилинган. 6. И. В. Абакумова, П. Н. Ермаков, В. Т. Фоменко томонидан тақдим этилган “Таълим Технологиялари: Янги Нуктаи Назарлар” нашри, давлат таълим стандартларини мактабда амалга ошириш ва ўқитиш технологияларининг кенгайтирилган тушунчаларини тақдим этади. Нашрда ўқитувчи-ўқувчи ўзаро таъсири асосидаги технологиялар, гиперматнли вариантлар ва педагогик техниканинг элементлари кўрсатилган. У мактаб раҳбарлари, ўқитувчилар, методистлар ва талабаларга мўлжалланган. 7. Фролова Олеся Сергеевна инновацион компетенцияни мактабда малака ошириш жараёнида шакллантиришнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганади. Тадқиқот илмий адабиётлар билан таққосланиб, ўқитувчиларнинг инновацион компетенциясини ривожлантиришда самарали ёндашувлар ва методлар ҳақида батафсил маълумот беради. Бу таълим тизимида инновацион ёндашувларни амалий татбиқ қилишни яхшилашга ёрдам беради. 8. Эрайскин Виталий Владимирович мақоласида мета-ўрганиш модели ёрдамида кам маълумотлар билан ишлаш имкониятлари кўриб чиқилади. Чуқур ўрганиш катта маълумотларни талаб қилади, аммо мета-ўрганиш ортиқча ўрганиш муаммосини ҳал қилишда ёрдам беради.

Ахборотлар асрида ҳар қандай таълим учта стратегик вазифани бажариши долзарбдир: таълим олувчиларни зарурий ахборотларни олишга ўргатиш, мустақил таълим олиш метатехнологиясини ўзлаштириш; ўз-ўзини бошқариш ва ўз-ўзини тушуниш кўникмаларини шакллантириш, психотехнологияларни амалий ўзлаштириш; самарали мулоқатга ва натижавий муаммоларни ҳал қилишга ўргатиш, ихтирочилик масалаларини ҳал қилиш метатехнологик санъатини ўзлаштириш(1.1-расм).

Юқорида кўрсатиб ўтилган ўқитиш муаммоларини ҳал қилиш иккита йўналишда амалга оширилиши мумкин:

билимларнинг интеграциялаш йўли билан;

асосий урғуни билим беришдан, ижодкорлик қобилиятларни ривожлантиришга, мета билимларни шакллантиришга ўтказиш орқали.

1.1-расм. Таълимнинг учта долзарб стратегик вазифаси

Замон талабларига жавоб бера оладиган мутахассисларни тайёрлаш муаммосини ўқитиш орқали билим беришдан, мета билимларга ўтиш ва ижодкорлик қобилиятларини ривожлантириш орқали ҳал қилиш мумкин.

Шахсни ривожлантиришга йўналтирилган таълим жараёнида педагогик тўлдириш тамойилини амалга ошириш, таълим жараёнини анъанавий ташкил этишдан фарқ қилишини назарда тутати. Ривожлантирувчи таълим метатехнологияси ўқув жараёнини ривожлантирувчи, креативлик тамойилларига кўра, макротехнологик ташкил этишга асосланади.

Мазкур технологияни қўллашнинг ўзига хос жиҳати турли усуллар асосида, шахснинг нафақат интеллектуал даражасини, балки шахсий психологик хусусиятларини, илгари сураётган стратегиясини ҳамда фикрлаш стилини ҳам, ҳар томонлама ўрганишдир.

Бу маълумотлардан таълимнинг оптималлаштирилган технологик таркибини шакллантиришда, шунингдек таълим олувчиларни когнитив қобилиятларини ривожлантириш, уларнинг шахсий қобилиятларига мувофиқ ҳолда, ўқув фаолиятида энг самарали ўзлаштиришга имкон яратадиган таълим жараёнининг боришини психологик таъминлашда фойдаланилади.

Таълим жараёнида умумий мақсад билан бир қаторда, хусусий мақсадларга эришишнинг оператив диагностикаси, ўқув материалларини мослаштириш ҳам кўзда тутилади. Мослаштириш цикллари фанларнинг модуллари бўйича амалга оширилади.

1.2-рasm. Ривожлантирувчи таълим мақсадларининг асосий даражалари

Ривожлантирувчи таълимнинг бош вазифаси шахсни ҳар томонлама ривожлантириш бўлгани боис, хусусий мақсадлар бош мақсадга эришишни таъминлашга қаратилган бўлиши керак. Хусусий мақсадларни дидактик мақсадлар, тарбияловчи мақсадлар, ривожланувчи мақсадлар ҳамда психологик тайёрлов мақсадларига ажратишимиз мумкин.

Ривожлантирувчи таълим мақсадларини бир қатор даражаларини ажратишимиз мумкин(1.2-расм):

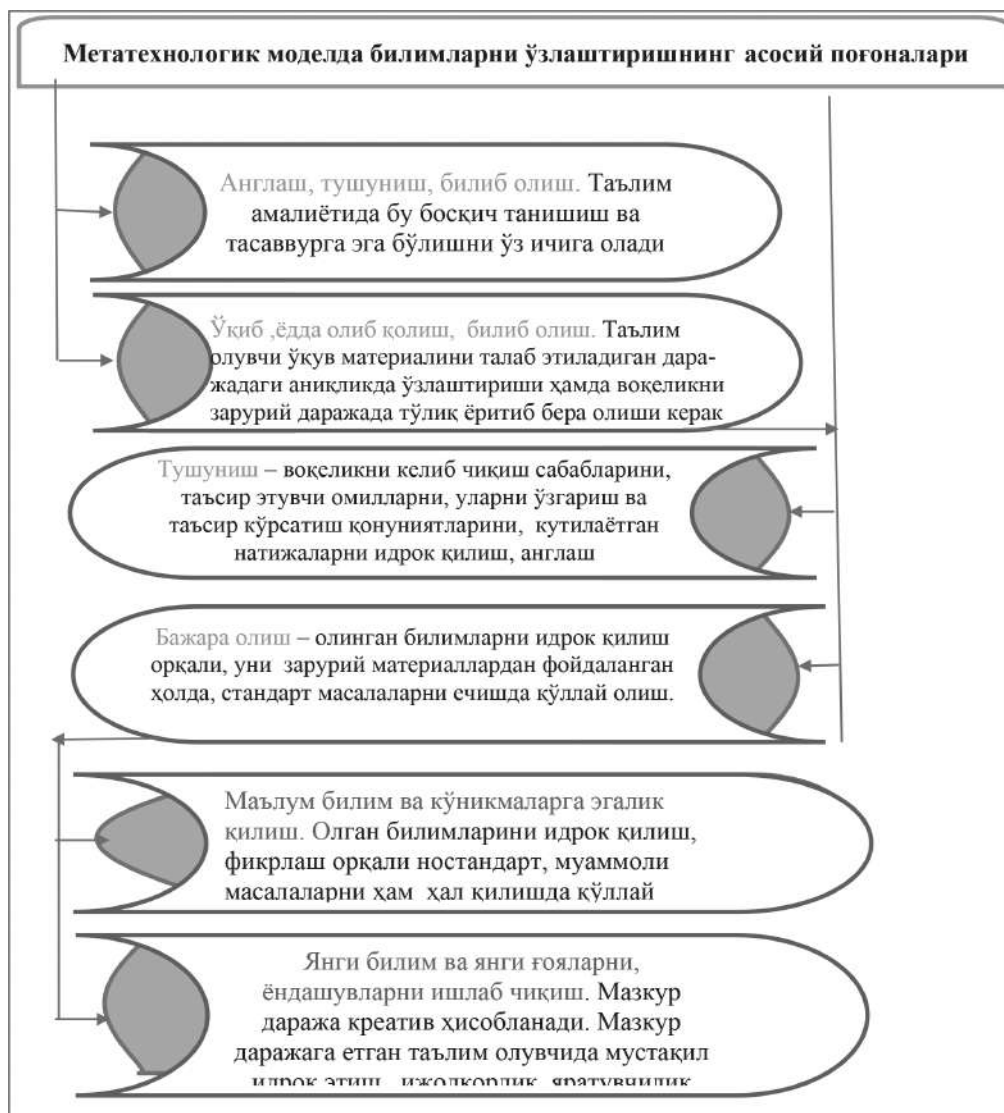
биринчи даража мақсадлари – маълум фаолият учун касбий тайёрлик;
 иккинчи даража мақсадлари – касбий, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий шароитларда фаолият самарадорлигини оширишни таъминлайдиган шахсий сифатлар тизимини шакллантириш;

учинчи даража мақсадлари – шахсни ҳам маънавий, ҳам ақлий, ҳам жисмонан, ҳам психологик жиҳатдан зарурий барқарорлигини таъминлаш;

тўртинчи даража мақсадлари – ўз-ўзини ривожлантириш, ўз ижодкорлик салоҳиятини, ишга солинмаган ички имкониятларини тўлиқ ишга солиш.

Ривожлантирувчи таълимда ўқитиш мақсадларига эришишнинг мета-технологик моделида билимларни ўзлаштиришнинг олти та поғонасини фарқлашимиз мумкин:

1. Англаш, тушуниш, билиб олиш. Таълим амалиётида бу босқич та-
нишиш ва тасаввурга эга бўлишни ўз ичига олади. Бунда, таълим олувчи

ўрганилаётган объект ҳақида тушунчага эга бўлиши, унинг асосий жиҳатларини тавсифлаб бера олиши керак.

2. Ўқиб, ёдда олиб қолиш, билиб олиш. Таълим олувчи ўқув материални талаб этиладиган даражадаги аниқликда ўзлаштириши, билиши ҳамда воқеликни, жараёнларни зарурий даражада тўлиқ ёритиб бера олиши керак.

3. Тушуниш – воқеликни келиб чиқиш сабабларини, таъсир этувчи омилларни, уларни ўзгариш ва таъсир кўрсатиш қонуниятларини, кутилаётган натижаларни идрок қилиш, англаш.

4. Бажара олиш – олинган билимларни идрок қилиш орқали, уни за-
рурий материаллардан фойдаланган ҳолда, стандарт масалаларни ечишда
қўллай олиш.

5. Маълум билим ва кўникмаларга эгалик қилиш. Мазкур даражада
таълим олувчилар олган билимларини идрок қилиш, фикрлаш орқали но-
стандарт, муаммоли масалаларни ҳам қўшимча материаллардан фойда-
ланмаган ҳолда, ҳал қилишда қўллай оладилар. Ўз билим ва кўникмалари-
ни бошқа фаолият соҳаларида ҳам, ўз вақтида оператив ишлата оладилар.

6. Янги билим ва янги ғояларни, ёндашувларни ишлаб чиқиш. Мазкур
даража креатив ҳисобланади. Мазкур даражага етган таълим олувчида
мустақил идрок этиш, ижодкорлик, яратувчилик кўникмалари шакллан-
ган бўлади. Анъанавий ўқитишда бундай даража эришиш вазифаси қўй-
илмаган, алоҳида даража сифатида ажратилмаган ҳам (1.3-расм).

Умумпедагогик технологияларни вертикал таркиб бўйича бир қатор гу-
руҳларга ажратиш мумкин

Метатехнологиялар — таълим соҳасида ижтимоий сиёсат даражасида-
ги таълим жараёнидир. Метатехнология – бутун таълим жараёнини ўзи-
да жамловчи умумпедагогик технология ҳисобланади. Метатехнологияга
биз қуйидаги бир қатор технологияларни киритишимиз мумкин:

муаммоли ва ривожлантирувчи ўқитиш педагогик технологиялари;

ахборот технологиялари;

ўйинли технологиялар;

лойиҳалаш ва тадқиқотчилик фаолияти технологиялари;

интерактив технологиялар;

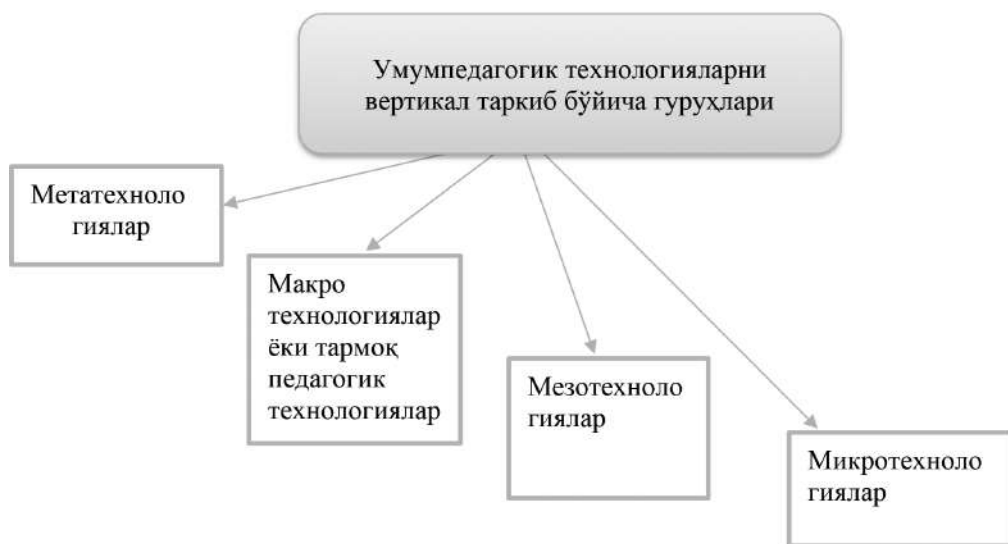
саломатликни сақловчи технологиялар;

тарбияловчи технологиялар.

Макро технологиялар ёки тармоқ педагогик технологиялари маълум
бир таълим йўналиши ёки ўқув предмети чегарасидаги фаолиятни, жум-
ладан маълум бир ўқув предметини ўқитиш технологиясини ўз ичига ола-
ди.

Мезотехнологиялар – модулли локал технологиялар бўлиб, ўқув-тар-
бия жараёнининг айрим қисмларини амалга ошириш, ёки хусусий, локал,
дидактик, услубий, тарбиявий вазифаларни ечишга қаратилгандир.

Микротехнологиялар – педагогик жараёнга нисбатан шахсий ёндошув
ёки субъектнинг бевосита таъсирига тегишли маълум бир оператив вазифа-
ларни амалга оширишга қаратилган, жумладан шахснинг айрим сифатла-
рини тўғрилаш бўйича тренинглар ўтказиш технологияси киради. Таянч
таълим стратегиялари асосида кўриб чиқилган ҳамма педагогик техно-

1.4-расм. Умумпедагогик технологияларни вертикал таркиб бўйича гуруҳлари

логиялар интеграл технологиялар ҳисобланиб, педагогик фаолиятнинг турли технологик услублари, воситалари ва формаларини бирлаштиради (1.4-расм).

Умумпедагогик технологияларни горизонтал таркиб бўйича учта асосий жиҳатини фарқлашимиз мумкин:

илмийлик жиҳати – технология педагогик назария ва илғор амалиётнинг ютуқларига асосланган ҳолда, муайян бир муаммонинг илмий ечими ҳисобланади;

расмий-тавсифий жиҳати – технология режада кўзда тутилган натижаларга эришиш учун қўйилган мақсаднинг мазмуни, қўлланиладиган усулларни тавсифловчи модел ҳисобланади;

жараёنли-фаолият жиҳати – технология объект ва субъект фаолиятини амалга ошириш, мақсаднинг шакллантирилиши, режалаштириш, ташкил этиш, амалга ошириш жараёнидир.

Шундай қилиб, олий таълимда педагогик технология ўқитишнинг энг мақбул йўлларини тадқиқ этиш ва лойиҳалаш, ҳамда самарали амалга ошириш воситаси ҳисобланади. Технологик ёндашув педагогик жараёнларни бошқариш ва унинг натижаларини маълум аниқлик билан олдиндан кўра билишлик, таълимдаги амалий тажрибани илмий асосда таҳлил қилиш ва тизимлаштириш, таълимдаги ва ижтимоий-тарбиявий муаммоларни ечиш, шахсни ҳар томонлама ривожлантириш учун қулай шароитларни яратиш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда юзага

келадиган айрим муаммоларни ечиш учун янада самарали янги технологияларни ишлаб чиқиш имконини беради.

Хулоса. Ахборотлар асрида таълим учта асосий вазифани бажариши керак: зарур ахборотни олишни ўрганиш, ўзини бошқариш ва самарали мулоқот қилиш кўникмаларини ривожлантириш, ҳамда инновацион муаммоларни ҳал қилишни ўргатиш. Таълим бу мақсадларга икки йўналишда эришиши мумкин: билимларни интеграция қилиш ва ижодкорликни ривожлантириш орқали. Ривожланаётган таълим метатеҳнологиялари шахснинг интеллектуал ва психологик жиҳатларини ўрганишга ёрдам беради. Таълим жараёнининг мақсадлари касбий тайёргарликдан шахснинг тўлиқ ривожланишига қадар бўлинади ва билимларни ўзлаштиришнинг бир неча босқичини ўз ичига олади.

Адабиётлар:

1. М.Р. Арпентьева. базовые принципы как метатеchnологии социально-психологического консультирования. Часть 2. Профессиональное образование в современном мире. 2017. Т. 2. № 2. С. 948–957 DOI: 10.15372/PEMW20170202 ISSN 2224-1841 (печатный) © 2017 ФГБОУ ВО Новосибирский ГАУ.
3. М.Е. Pulatova. Konseptual yondashuv – o‘qituvchining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirish omili sifatida. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar (2023 йил № 12)
4. Артамонова Е.И. инновационность как метапрофессиональное качество педагогической компетентности. Вестник Исык-Кульского университета, № 38, 2014.
5. Н. И. Наумкин, Н. Н. Шекшаева, В. Ф. Купряшкин, Е. В. Забродина. Подготовка будущих учителей технологии к инновационной деятельности в педагогико технологической образовательной среде. Образование и наука. Том 24, № 10. 2022 / The Education and Science Journal. Vol. 24, № 10. 2022 124
6. Фролова Олеся Сергеевна. Формирование инновационной компетенции педагога в процессе внутришкольного повышения квалификации. Воронеж 2018
7. И. В. Абакумова, П. Н. Ермаков, В. Т. Фоменко. Российская академия образования российское психологическое общество южный федеральный университет факультет психологии. Москва 2013
8. Eriskin Vitaly Vladimirovich. Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей «StudNet» №5/2021 Модель мета-обучения с расширением признаков.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХАДИСОВ В КВАЛИФИКАЦИОННОЙ ПРАКТИКЕ

Туракулова Ф.А.

Старший преподаватель Коканского государственного педагогического института

Tayanch so'zlar: hadis, mahorat amaliyoti, ma'naviy-axloqiy, tarbiya, tarbiya, usul, manba.

Ключевые слова: хадис, практика навыков, духовно-нравственный, образование, обучение, метод, источник.

Key words: hadith, skill practice, spiritual and moral, education, training, method, source

Резюме:

Mazkur maqolada yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida hadislardan foydalanishning mazmuni, maqsadi, usullari va asosiy manbalari amaliyotchilarning kasbiy amaliyotida o'z ifodasini topgan.

Резюме:

В данной статье отражены содержание, цель, методы и основные источники использования хадисов в процессе духовно-нравственного воспитания молодого поколения в профессиональной практике практиков.

Summary:

This article reflects the content, purpose, methods and main sources of using hadiths in the process of spiritual and moral education of the younger generation in the professional practice of practitioners.

В последние годы в нашей стране проводятся реформы во всех сферах, в том числе и в сфере образования, и Президентом создаются все условия для того, чтобы молодое поколение в будущем выросло достойным почетного звания человека. Ни для кого это не секрет. Содержание практических работ и мероприятий, проводимых в нашей стране, направлено на формирование духовного мировоззрения молодого поколения и воспитание его нравственности. Ведь это одна из важных задач, стоящих перед системой непрерывного образования в эпоху глобальных изменений. Вот почему необходимо воспитывать новые поколения и укреплять нашу национальную государственность с чувством национальной гордости, дающим силы для нашего прошлого и будущего. В этом процессе акту-

ализируется вопрос совершенствования уникальной технологии донесения до молодого поколения религиозных и национальных, общечеловеческих ценностей, устранения вредных и чуждых идей, религиозных угроз, достижения формирования у них способности мыслить самостоятельно. Важный фактор образовательного процесса. Итак, религия поддерживает высокую нравственность моего молодого поколения, творчество человеческих качеств в человеческой психике. Уже в первые дни нашей независимости признан факт, что реализация национальных и религиозных ценностей служит повышению духовного мировоззрения молодежи.

Забота об образовании и воспитании молодого поколения – это не только обязанность нашего государства и школы, но и священный долг каждого аспиранта, а также каждого родителя. Необходимо воспитывать наших детей совершенными людьми и учеными, формировать их нравственные качества, а также академические и профессиональные навыки. В том числе, гармонизация образования и воспитания нашей молодежи с нашими исконными восточными ценностями и национальной идеологией нашей страны, обучение молодежи религиозно-нравственным знаниям и правильное использование хадисов в этом отношении является самым важным сегодня. 'Имас - одна из неотложных задач.

- «Если мы заглянем глубже в историю, мы увидим, кто наши семеро предков. Какие великие гении, мыслители и ученые жили в этой священной стране, где живем мы с вами. Никто не сомневается, что, как и они, их потомки еще внесут свой вклад в мировую цивилизацию. Потому что в жилах нашей молодости течет кровь наших предков». Такой же наряду с такими учёными, как Имам Бухари, Имам Тирмизи, Имам Дорими, Имам Мотуриди Абу Муин Насафи, аль-Хоразми, Абу Райхан Беруни, Абу Али ибн Сина, Мирза Улугбек, Алишер Наваи, Бабур Мирза, аль-Фаргани, такие как Махмуд Замахшари, аль-Фараби, удивившие мир своими знаниями и мышлением. В конце концов, всем нам известно, что ислам лежит в основе прогресса наших ученых на пути к совершенству знаний.

В современную эпоху глобальных перемен укреплять иммунитет нашей молодежи против различных чуждых, вредных и деструктивных идей в условиях устойчивого научного и религиозного мировоззрения, взрастить в духе религиозных и национальных, общечеловеческих и вечных ценностей, уметь Чтобы ответить на острую интеллектуальную и духовную конкуренцию современности, важно воспитывать высококвалифицированных специалистов, способных принимать самостоятельные решения.

Одним из основных факторов реформирования сферы образования является «Личность студента и приоритет образования». Поэтому сегодня все страны стараются внедрить как можно больше инноваций в образование. Чтобы воспитать человека, стремящегося создавать новое, необходимо включить в содержание образования религиозные и национальные, общечеловеческие и вечные ценности народа, дух и мотивы творчества. При этом вместе с инновационной деятельностью подключается деятельность национального образования и происходит практическая деятельность по пониманию и формированию потребностей обучающегося. Этот процесс создает энергию и интерес, проявляемый учащимся к созданию и освоению новых вещей. Основной целью модернизации системы непрерывного образования и поднятия эффективности образования на новый качественный уровень является защита духовных, прав и интересов нашей молодежи на основе наших национальных и религиозных, общечеловеческих и общечеловеческих ценностей, обеспечение их современные знания и профессии сегодня – это обеспечить, чтобы люди жили в очень сложное и опасное время, осознавая и бдительно относясь к любым вредным воздействиям и течениям, и занимали достойное место в жизни нашего общества. Итак, в изучении научного наследия мусульманских ученых необходимость восстановления гармонии религиозного и светского образования является одним из решающих факторов духовной судьбы страны. Объединение религиозных и мирских знаний является одной из актуальных проблем образовательного процесса и требует от родителей и учителей ряда обязанностей по передаче их подрастающему поколению. Поэтому долг каждого родителя и учителя – воспитать молодое поколение духовно и интеллектуально совершенным человеком для развития Родины. Обеспечение образования молодого поколения, сочетающего восточно-религиозные и светские знания в соответствии с мировыми стандартами, через факторы научного развития, она Совершенствование системы образования без проблем, гарантирующее, что процесс подготовки кадров приобретет новый смысл в современной профессиональной практике.отражает его актуальность.

В квалифицированной практике практики используют хадисы в процессе воспитания совершенной личности и достигают технологии реализации нового содержания непрерывного образовательного процесса, национальных и религиозных, общечеловеческих и общечеловеческих ценностей во взаимодействии с идеями, открытиями и достижениями, созданными в области науки, техники и производства. В этом отношении

практикующие стремятся воспитать идеальное поколение, которое будет независимым, глубоко осознающим ценность себя и своей нации и способным защитить свое личное мнение.

В результате усвоения хадиса, его содержания и образовательного значения совместно с учащимися общеобразовательных школ в период обучения решаются следующие задачи:

- достигается результат процесса образовательной деятельности общеобразовательной школы;
- повышается эффективность применения хадисов, их содержания и воспитательной значимости в образовательном процессе общеобразовательной средней школы;
- путем внедрения хадиса и его содержания в сознание учащихся общеобразовательных средних школ, у них формировались моральные качества и добродетели.

Мы рекомендуем практикам использовать следующие методы в процессе воспитания и обучения молодого поколения для достижения духовно-нравственной зрелости с использованием хадисов в ходе профессиональной практики:

- изучение и анализ хадисной литературы;
- педагогико-психологическое наблюдение
- вопросник
- вопрос и ответ
- беседа
- экспериментальная работа и т.д.

Мы также рекомендуем практикам опираться на следующие источники для использования хадисов в своей профессиональной практической деятельности:

- Конституция Республики Узбекистан
- Мнения Президента Республики Узбекистан о совершенствовании подготовки студентов к будущей деятельности, высказанные в его выступлениях и трудах
- Закон «О свободе совести и религиозных организациях» (ORQ-№699 от 05.07.2021),
- Закон «Об образовании» (23.09.2020.)
- Произведения «Аль-кутуб ас-ситта» («Шесть книг») созданы известными мухаддисами и признаны достоверными источниками.

В практике квалификации желательно использовать следующие хадисы:

- «Каждый мусульманин обязан давать милостыню»
- «Работая руками, он употребляет себя и подает милостыню»
- «Угнетенный помогает нуждающемуся»
- «Избегайте зла». Ведь для него это тоже благотворительность.
- То, что человек дает своей семье, тоже является благотворительностью. Благотворительность – это еще и то, что сохраняет достоинство человека. Хорошо подойти к другу с открытым лицом или перелить воду из сосуда в сосуд брата.

- «Всякое доброе дело – это благотворительность».

- Абу Хурайра передает: «Человек пришел к Посланнику Аллаха, да пребудут с ним молитвы Аллаха и мир, и сказал: «О Посланник Аллаха, кто имеет право на хорошее обращение со мной?» - спросил он. Г-н Расулулла: «Твоя мать!» они сказали. Он сказал: «Кто еще?» — спросил он. Г-н Расулулла: «Твоя мать!» - сказали они. Он сказал: «Кто еще?» - сказал он. Г-н Расулулла: «Твоя мать!» - сказали они. Он сказал: «Кто еще?» — спросил он. Расулулла (на этот раз): «Отец!» - ответили они.

В заключение, обучать молодое поколение посредством науки хадисов в профессиональной практике и готовить практикующих к этому процессу в системе образования научно-педагогическое изучение хадисов едения разработка механизмов, создание технологий с использованием хадисов в системе образования перед системой высшего образования это является одной из научно-педагогических задач.

Литература:

1. Туракулова Феруза Аминовна. Квалифицированная практика и медиаобразование. Международный междисциплинарный исследовательский журнал Galaxy (GIIRJ), Vol. 10, выпуск 12, декабрь. (2022), 1693-1698 гг.
2. Феруза Аминовна Туракулова. Гуманитарная педагогика и технология целостного подхода. Международный междисциплинарный исследовательский журнал Galaxy (GIIRJ) Vol. 10, выпуск 12, декабрь. (2022), 1699–170 гг.
3. Аминовна, Феруза Туракулова. «Технология совершенствования системы использования традиции «Магистр-дисциплина» при подготовке будущих специалистов к профессиональной деятельности». Интернет-научный журнал инноваций в социальных науках (2022): 191-194.
4. Феруза Аминовна Туракулова. Квалифицированная практика, организованная в системе высшего образования – главный фактор деятельности будущего специалиста. Международный междисциплинарный исследовательский журнал Galaxy (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 10, выпуск 12, декабрь. (2022) 1686
5. Феруза Туракулова Аминовна. Содержание воспитательной внеклассной работы в квалификационной практике. Web of Synergy: Международный журнал междисциплинарных исследований ISSN: 2835-3013 Том 2, выпуск 1, 2023 год ISSN: 2835-3013. ст-242 [https:// univerpubl. com/index. php/synergy](https://univerpubl.com/index.php/synergy).

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В СТРУКТУРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

*Очилдиева Х.Г.
преподаватель кафедры
методики русского языка и литературы Кокандского
Государственного педагогического института*

Tayanch so'zlar: "kompetentlik" va "kompetentlik" tushunchalari, ilmiy yondashuv, kasbiy kompetentsiya, "ta'lim", "kasbiylik", ta'lim tizimi, bo'lajak kasb-hunar o'qituvchisining maxsus kompetensiyasi, kasbiy pedagogik kompetentsiya, maxsus kompetentsiyani shakllantirish jarayoni modeli, didaktik sharoitlar.

Ключевые слова: понятия «компетенция» и «компетентность», научный подход, профессиональная компетенция, «образованность», «профессионализм», образовательная система, специальная компетенция будущего педагога профессионального обучения, профессионально-педагогическая компетентность, модель процесса формирования специальной компетенции, дидактические условия.

Key words: concepts of "competence" and "competency", scientific approach, professional competence, "education", "professionalism", educational system, special competence of future teachers of vocational education, professional-pedagogical competence, model of the process of forming special competence, didactic conditions.

Резюме:

Maqolada rus tili va adabiyoti bo'yicha o'qituvchilarni tayyorlashda maxsus kompetentsiyani rivojlantirish zarurligi haqidagi savollar ko'rib chiqiladi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda alohida kompetentsiyani shakllantirish zaruriyati aniqlandi va asoslandi, maxsus o'qitish jarayonining tuzilmasi belgilandi, maxsus o'qitish mazmuni o'zgartirildi va to'ldiriladi, maxsus o'qituvchilarni o'quv-uslubiy ta'minlash. tayyorlash jarayoni ishlab chiqilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются вопросы о необходимости формирования специальной компетенции при подготовке педагогов направления русского языка и литературы. Выявлена и обоснована необходимость формирования специальной компетенции при подготовке будущих учителей, определена структура процесса специальной подготовки, скорректировано и дополнено содержание специальной подготовки, разработано учебно-методическое сопровождение процесса специальной подготовки.

Summary:

The aim of the article is to justify the need for developing a special competence in the training of teachers in the field of Russian language and literature. The necessity for forming a special

competence in preparing future teachers has been identified and justified, the structure of the special training process has been determined, the content of the special training has been adjusted and supplemented, and educational and methodological support for the special training process has been developed.

Содержание подготовки педагога той или иной специальности так же было представлено в квалификационной характеристике - нормативной модели профессиональных качеств педагога (профессиограмме), отображающей научно обоснованный состав профессиональных знаний, умений и навыков.

Квалификационная характеристика – это, по существу, свод обобщенных требований к учителю на уровне его теоретического и практического опыта.

И в настоящее время изменения в обществе, связанные с ускорением темпов своего развития, повлияли на ситуацию в сфере образования. Как утверждает О.Е. Лебедев, в меняющемся мире система образования должна формировать такое качество, как профессиональный универсализм, который предполагает необходимость перехода от хорошего специалиста - к хорошему сотруднику.

В состав профессиональной компетентности педагога по степени значимости включены следующие компетенции: специальная (80%), педагогическая (68%), социально-коммуникативная (61%), дидактико технологическая (48%), информационно-аналитическая (36%), инновационная (31 %).

Термин «компетентность» (от лат. *compereto* – совместно добиваюсь, достигаю, соответствую) в словарях трактуется многозначно: и как «обладание знаниями, позволяющими судить о чем-либо», и как «осведомленность, правомочность», и как «авторитетность, полноправность». В научных публикациях категории «компетентность» и «компетенция» разграничиваются. Если определения «компетентности» близки между собой, то для «компетенции» единого толкования нет. С одной стороны, «компетенция» – это «обладание знаниями, позволяющими судить о чем-либо», а с другой, – «область вопросов, в которых кто-либо хорошо осведомлен». «Компетенция», таким образом, содержит функциональные качества, а «компетентность» – знания и опыт творческой деятельности, составляющие основу профессионализма.

Компетентности и компетенции выступают основными единицами обновления содержания профессионального образования и его модернизации. В докладе международной комиссии ЮНЕСКО по образованию для XXI века Жак Делор сформулировал «четыре столпа», на которых основывается образование: научиться познавать, научиться делать, научиться жить вместе и научиться жить. Научиться делать – значит, «приобрести не только профессиональную квалификацию, но и в более широком смысле компетентность,

дающую возможность справляться с различными ситуациями и работать в группе».

В категориальное поле понятия «компетентность», безусловно, входят профессиональные качества, необходимые для усвоения специальных знаний, развития способностей и достижения общественно-приемлемой эффективности в профессиональном труде. Важными качествами личности А.А. Дергач и Н.В. Кузьмина считают: а) интеллектуальные (проявляются в мышлении), б) волевые (в способности к самоуправлению), в) организаторские (в механизме деятельности), г) нравственные (в поведении), д) эмоциональные (в чувствах).

На первый план выступает не формальная принадлежность к педагогической профессии, а профессионально-педагогическая компетентность, то есть соответствие педагога многомерным компетентностным требованиям профессиональной деятельности. В связи с этим остро встает проблема подготовки профессионально компетентных педагогов, формирование которых идет на протяжении всего учебно-воспитательного процесса – в школе, в вузе.

В качестве общего определения такого интегрального социально-личностно-поведенческого феномена как результата образования выступили понятия «компетенция» и «компетентность».

Соотношение понятий «компетенция» и «компетентность»

В настоящее время в отечественной педагогике принято различать понятия «компетенция» как характеристику рабочего места (должности, позиции) и «компетентность» как характеристику работника (специалиста). Можно сказать, что компетентность – это понятие, относящееся к человеку. Следовательно, компетенция — это наперед заданное требование к образовательной подготовке обучаемого, характеристика его профессиональной роли, компетентность — мера соответствия этому требованию, степень освоения компетенции, личностная характеристика человека. Понятие компетенция приобретает значение «знаю, как» в отличие от ранее принятого ориентира в педагогике «знаю, что». Компетентность – знание, позволяющее судить о чем – либо.

К. Д. Ушинский отмечал, что важен не сам опыт, а мысль, выведенная из опыта. Чтобы стать компетентным, недостаточно иметь большой стаж работы. Для этого необходимо, чтобы человек совершал переходы – от информации и знания («знаю, что») к мысли, а от нее к действию и поступку («знаю, как»), а от них к целенаправленной и мотивированной системе действий – деятельности. И в деятельности он получает возможность измениться сам,

развить способности, приобрести новые качества, в т.ч. социальные, стать компетентным.

Профессиональная компетентность интегрирует в себя всего три аспекта: когнитивный (научные, предметные знания в области своей профессии) операционно - технологический (способы профессиональной деятельности, умения принимать решения);

аксиологический (опыт эмоционально - личностного отношения к природе, обществу, человеку)

В.И. Загвязинский выделяет профессиональные компетенции в педагогической сфере в соответствии с выполняемыми педагогами функциями.

Все его роли (функции) реализуются в единой деятельности, требующей соответствующих компетенций. Раскроем их содержание.

Предметная компетентность - в сфере учительской специальности, т.е. специальная и профессиональная компетентность в области преподаваемой дисциплины; достижения, способы постижения перспективы, методология науки.

Методическая компетентность в области педагогических способов формирования знаний, умений учащихся; подходы, методы конструирования учебного процесса и контроля за его результатами.

Воспитательная компетентность. В нее входят социально-коммуникативная ценностно-мировоззренческая, личностно-валеологическая компетентности; (воспитывающий потенциал предмета науки и сферы деятельности являются в данном случае средством реализации указанных компетентностей).

Исследовательская компетентность обязательная для вузовского педагога, но все более входящая в орбиту деятельности творческого педагога, причастного к процессам обновления дошкольного, школьного и высшего образования. Включает владение методологической культурой, методами и методиками исследовательского поиска.

Психологическая компетентность - понимание внутренних механизмов убеждения, возрастных и индивидуальных закономерностей развития личности; владение способами их формирования и регулирования, способами продуктивного общения, работы в коллективе.

Менеджерская компетентность – умение предвидеть, проектировать и управлять процессом обучения и воспитания, достижение взаимопонимания и взаимодействия субъектов образования.

Кроме того, профессиональная компетентность предполагает целый спектр личностных качеств. Понятие компетентности включает не только когнитивную и операционально-технологическую составляющие, но и мо-

тивационную, эмоциональную, этическую, социальную и поведенческую. Следовательно, она всегда личностно окрашена качествами конкретного человека.

К настоящему времени уже появились крупные научно-теоретические и научно-методические работы, в которых анализируются сущность компетентностного подхода и проблемы формирования ключевых компетентностей. Например, монография А.В. Хуторского «Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения»; работы Вербицкого А.А., Ларионовой О.Г. «Личностный и компетентностный подходы в образовании. Проблемы интеграции»; Татур Ю.Г. «Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования»; Зимней И.А. «Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании»; Равена Дж. «Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация».

Компетентностный подход — это совокупность общих принципов определения целей образования, отбора содержания образования, организации образовательного процесса (преподавания и учения) и оценки образовательных результатов. К числу таких принципов относятся следующие положения:

- цель и смысл профессионального образования заключаются в развитии у будущих специалистов способности самостоятельно решать проблемы в своей сфере деятельности на основе использования имеющегося социального опыта;
- содержание профессионального образования представляет собой дидактически адаптированный социальный опыт решения познавательных, мировоззренческих, нравственных, политических и иных проблем;
- смысл организации образовательного процесса заключается в создании гуманистических условий для формирования у будущих профессионалов опыта самостоятельного решения познавательных, коммуникативных, организационных, нравственных и иных проблем профессионального образования;
- оценка образовательных результатов основывается на анализе уровней образованности, достигнутых студентами на определённом этапе обучения.

Компетентностный подход, отражающий принцип многомерности в образовании противостоит следующим антигуманным положениям, существовавшим в высшей школе подготовки педагогов:

традиционному предметному репродуктивному «обучению», в основу которого заложена идея передачи и усвоения знаний (информации);

принудительным формам организации учебных занятий.

Компетентностный подход предполагает переход:

- от предметного преподавания и изучения к интегративному обучению, целостному образовательному процессу и непрерывному самообразованию;
- от фиксации «остаточных» знаний к определению уровня компетентности, готовности и дальнейшему непрерывному образованию, уровня профессионализма, готовности к деятельности (ценностно-ориентационной, психолого-педагогической, практической), к самореализации, конкурентоспособности в образовательной сфере, степени социальной и профессиональной мобильности.

Планируя организацию учебного процесса и методы реализации компетентностного подхода как основополагающего принципа обучения в высшей школе, следует всегда помнить, что мы запоминаем 20% услышанного, 40% увиденного, 60% увиденного + услышанного, 80% увиденного + услышанного + сделанного нами самими.

Литература:

1. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения: – М.:, 2004. – 84 с.
2. Байденко В.И., Ван Зантворт Дж. Модернизация профессионального образования: современный этап. Изд. 2-е доп. и перераб.– М.:2003. – 674 с.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня, 2003. – № 5. – С. 34-42.
4. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативноцелевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. – М.: 2004. – 40 с.
5. Соловова Н.В., Гарькин В.П., Николаева С.В. «Инновационные технологии в образовательной деятельности вуза: опыт, проблемы, пути решения». – Самара, 2008. – С.133-140.
6. Turakulova Feruza Aminovna. Qualified practice and media education. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022), 1693 -1698
7. Feruza Aminovna Turakulova. Humanity pedagogy and technology of holistic approach. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022), 1699–170
8. Aminovna, Feruza Turakulova. "The technology of improving the system of using the tradition of "master-discipline" in the preparation of future specialists for professional activity." Online Scientific Journal of Innovation in Social Sciences (2022): 191-194.
9. Feruza Aminovna Turakulova. Qualified practice organized in the system of higher education – the main factor in the activity of the future specialist. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022) 1686
10. Feruza Turakulova Aminovna. Content of Educational Work Outside the Classroom in Qualification Practice. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal ISSN: 2835-3013 Volume 2 Issue 1, Year 2023 ISSN: 2835-3013. st-242 <https://univerpubl.com/index.php/synergy>

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ОРГАНИЗАЦИИ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ОБУЧЕНИЯ В КРЕДИТНО-МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

Yesemuratov B.

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti

Tayanch so'zlar: kredit-modul tizimi, individual ta'lim traektoriyalari, pedagogik mexanizm, oliy ta'lim, o'quv jarayoni.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, индивидуальные образовательные траектории, педагогический механизм, высшее образование, учебный процесс.

Key words: credit-module system, individual educational trajectories, pedagogical mechanism, higher education, educational process.

Резюме:

Ushbu maqolada kredit-modul tizimida individual ta'lim jarayonlarini tashkil etishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish masalalari muhokama qilinadi. Ushbu tizimning asosiy jihatlari va afzalliklari tahlil qilinib, uni joriy etish va optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Резюме:

В данной статье рассматривается совершенствование педагогического механизма организации индивидуальных процессов обучения в кредитно-модульной системе. Анализируются основные аспекты и преимущества данной системы, а также предлагаются рекомендации по ее внедрению и оптимизации.

Summary:

This article examines the improvement of the pedagogical mechanism for organizing individual learning processes in a credit-modular system. The main aspects and advantages of this system are analyzed, and recommendations for its implementation and optimization are offered.

Современная система образования сталкивается с множеством вызовов, которые требуют поиска новых и инновационных подходов к организации учебного процесса. Одним из таких подходов является кредитно-модульная система (КМС), которая в последнее время становится все более популярной в образовательных учреждениях по всему миру. Эта система предоставляет возможность гибко адаптировать образовательные

программы под индивидуальные потребности и возможности каждого студента, что особенно важно в условиях быстро меняющегося мира.

Кредитно-модульная система позволяет студентам самостоятельно выбирать модули для изучения, тем самым формируя свой уникальный образовательный путь. Она способствует развитию таких навыков, как самостоятельность, ответственность и умение принимать решения. Однако для того, чтобы КМС эффективно работала и действительно приносила пользу, необходимо разработать и внедрить комплексный педагогический механизм, который бы обеспечивал качественную организацию индивидуальных процессов обучения.

Основная цель данной статьи - рассмотреть и проанализировать педагогические механизмы, способствующие улучшению организации индивидуальных процессов обучения в рамках кредитно-модульной системы. В статье будут рассмотрены основные компоненты такого механизма, преимущества его внедрения, а также предложены рекомендации по его оптимизации и практическому применению в образовательных учреждениях.

Кредитно-модульная система (КМС) предоставляет студентам ряд значимых преимуществ, способствующих их личностному и академическому развитию:

Самостоятельное формирование учебных планов: Студенты имеют возможность самостоятельно выбирать учебные модули и составлять учебные планы в соответствии с их академическими интересами, карьерными целями и индивидуальными потребностями.

Гибкий выбор учебных дисциплин: КМС позволяет студентам гибко подходить к выбору учебных дисциплин. Они могут изучать предметы, которые наиболее соответствуют их текущим интересам и развивают необходимые компетенции для будущей профессиональной деятельности.

Регулирование нагрузки: Студенты могут управлять своей учебной нагрузкой, увеличивая или уменьшая количество кредитов в семестр в зависимости от своих возможностей, личных обстоятельств или временных ограничений. [1.91]

Персонализированное образование: КМС способствует созданию более персонализированной образовательной среды, где студенты получают возможность глубже и более полно раскрыть свой академический потенциал. Это также способствует повышению мотивации и эффективности учебного процесса.

Эти преимущества делают кредитно-модульную систему привлекательной и эффективной формой организации образования, способствующей развитию гибких и компетентных специалистов, готовых к вызовам современного мира.

Для эффективной реализации индивидуальных образовательных траекторий в рамках кредитно-модульной системы (КМС) необходимо разработать и внедрить комплексный педагогический механизм, который бы обеспечивал персонализацию образовательного процесса и поддержку студентов на всех этапах учебы. Вот основные компоненты такого механизма:

Диагностика образовательных потребностей и возможностей студентов:

Проведение входного тестирования: Это поможет определить начальный уровень знаний и умений студентов, что важно для адаптации учебного плана.

Оценка индивидуальных целей и предпочтений студентов: Понимание амбиций и интересов помогает персонализировать образовательный опыт и учебные цели.

Планирование индивидуальных образовательных траекторий:

Разработка персонализированных учебных планов: Индивидуальные учебные планы должны отражать специфические потребности студентов и включать соответствующие модули и курсы. [2.68]

Определение последовательности и объемов изучаемых модулей: Это позволяет студентам планировать свое обучение таким образом, чтобы оно соответствовало их временным и ресурсным возможностям.

Тьюторское сопровождение:

Назначение наставников: Компетентные наставники играют ключевую роль в поддержке и ориентации студентов, помогая им в освоении материала и достижении учебных целей.

Регулярные консультации и корректировка учебных планов: Постоянная обратная связь и адаптация учебных планов важны для успешного прогресса студентов.

Использование информационно-коммуникационных технологий (ИКТ):

Создание онлайн-платформ для дистанционного обучения: Онлайн-ресурсы облегчают доступ к образовательным материалам и содействуют самостоятельному обучению.

Внедрение систем управления обучением (LMS): Эти системы помогают отслеживать академический прогресс студентов, предоставляют инструменты для управления учебными материалами и обратной связи.

Оценка и мониторинг результатов обучения:

Разработка критериев оценки достижений студентов: Четкие критерии оценки помогают объективно оценить учебные достижения и прогресс студентов. [3.19]

Внедрение системы текущего и итогового контроля знаний: Это важно для оценки эффективности учебного процесса и корректировки образовательных методик.

Проведение анализа данных для выявления успешных практик и возможных областей для улучшения.

Эти мероприятия помогут обеспечить более эффективное использование КМС, повысить качество образования и удовлетворенность студентов, а также подготовить преподавательский состав к современным требованиям образовательной среды.

Совершенствование педагогического механизма организации индивидуальных процессов обучения в кредитно-модульной системе является важным шагом на пути к повышению качества образования. Реализация предложенных мер позволит более эффективно учитывать индивидуальные особенности и потребности студентов, что, в свою очередь, будет способствовать формированию конкурентоспособных специалистов на рынке труда.

Литература:

1. Иванов И.И., Петров П.П. Кредитно-модульная система в высшем образовании: опыт и перспективы // Журнал высшего образования. - 2020.
2. Сидоров С.С. Индивидуализация учебного процесса в условиях КМС // Педагогическое образование и наука. - 2019.
3. Иванова Е.Е. Использование информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе // Современные технологии в образовании. - 2021.

ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГИПОТЕТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ БАКАЛАВРОВ ТЕХНИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ

Хужакулов А.К.

Каршинский государственный университет

Tayanch so'zlar: pedagogik, shartlar, jarayon, gipotetik, fikrlash, bakalavr, texnik, yo'nalishlar.

Ключевые слова: педагогические, условия, процесс, гипотетическое, мышления, бакалавр, технические, направления.

Key words: pedagogical, conditions, process, hypothetical, thinking, bachelor, technical, directions.

Резюме:

Ushbu maqolada pedagogik shart-sharoitlarni tanlashning nazariy asoslari keltirilgan bo'lib, ularni amalga oshirish texnik yo'nalishlarning bo'lajak bakalavrlarida gipotetik fikrlashni samarali shakllantirishga yordam beradi.

Резюме:

В данной статье представлено теоретическое обоснование выбора педагогических условий, реализация которых будет способствовать эффективному формированию гипотетического мышления будущих бакалавров технических направлений подготовки.

Summary:

This article presents a theoretical justification for the choice of pedagogical conditions, the implementation of which will contribute to the effective formation of hypothetical thinking of future bachelors of technical areas of training.

В этой статье представлено теоретическое обоснование подбора педагогических условий, выполнение которых, по нашему мнению, будет способствовать эффективному развитию гипотетического мышления у будущих бакалавров технических специальностей.

Прежде всего, рассмотрим значение понятия «условие». В толковом словаре «условие» понимается как: 1) «обстоятельство, от которого что-нибудь зависит; 2) правила, установленные в какой-нибудь области жизни, деятельности; 3) обстановка, в которой происходит что-нибудь» [6, с. 729]. В философском энциклопедическом словаре условие определяется как то, «от чего зависит нечто другое; среда, в которой пребыва-

ют и без которой не могут существовать» [7, с. 707]. В психологическом словаре данное понятие представлено как «...совокупность внутренних и внешних причин, определяющих психологическое развитие человека, ускоряющих или замедляющих его, оказывающих влияние на процесс развития, его динамику и конечные результаты» [5, с. 270-271].

Педагогические условия действительно играют ключевую роль в процессе обучения и воспитания, создавая необходимые рамки для достижения образовательных целей. Важно учитывать, что эти условия могут варьироваться в зависимости от контекста и специфики образовательного процесса.

Учебно-образовательный процесс: Как отмечает А. Ф. Аменд, педагогические условия включают в себя различные меры и подходы, которые помогают развивать определённые качества и компетенции у обучаемых [1]. Это может быть связано как с содержанием обучения, так и с методами преподавания (например, использование активных форм обучения).

Объективные возможности: А. Я. Найн подчеркивает важность наличия ресурсов - содержания курсов, методов работы с учащимися, а также материально-технической базы - для успешного решения образовательных задач [4]. Это включает в себя не только учебные материалы, но и организацию пространства для обучения (классы, лаборатории, библиотеки и т.д.).

Система взаимодействий: Педагогические условия также могут рассматриваться как система взаимодействий между всеми участниками образовательного процесса: преподавателями, учащимися, администрацией и родителями. Эффективное сотрудничество всех этих сторон способствует созданию атмосферы поддержки и мотивации.

Анализируя педагогические условия как совокупность различных факторов, можно значительно повысить эффективность учебного процесса и достигнуть поставленных целей в образовании.

Педагогические условия как «...один из компонентов педагогической системы, отражающий совокупность возможностей образовательной и материально-пространственной среды, воздействующий на личностный и процессуальный аспекты данной системы и обеспечивающий ее эффективное функционирование и развитие» [2, с. 12].

Рассматривается педагогические условия как «совокупность мер образовательного процесса, образующих профессионально-образовательную среду (внутреннюю среду образовательной системы), способствующих эффективному достижению образовательных целей» [3, с. 78].

Исследования показывают, что педагогические условия играют ключевую роль в создании эффективной образовательной среды. Эти условия включают в себя как материальные, так и нематериальные аспекты, такие как организация учебного процесса, взаимодействие между участниками образовательного процесса, использование современных технологий и методов обучения. Все это направлено на достижение высоких результатов в обучении и воспитании учащихся. Обеспечение благоприятных педагогических условий способствует не только успешному решению задач образования, но и развитию личностных качеств студентов.

При разработке педагогических условия должны отражать «...не просто внешние обстоятельства по отношению к педагогическому процессу, но и включать в себя внутренние его характеристики» [7, с. 34].

Утверждение о педагогических условиях как совокупности мер, созданных с целью формирования гипотетического мышления у студентов, действительно подчеркивает важность структурированного подхода в образовательном процессе. Педагогические условия, которые вы разрабатываете, могут включать различные методы обучения, формы взаимодействия и организацию учебного пространства.

Важно также отметить, что гипотетическое мышление является ключевым элементом для будущих бакалавров технических направлений, так как оно способствует развитию критического мышления, способности к анализу и синтезу информации, а также к решению сложных задач.

Для достижения запланированного результата следует обратить внимание на следующие аспекты: Интерактивные методы обучения: Использование групповых дискуссий, проектной работы и других методов активного обучения может стимулировать студентов к формулированию гипотез и их проверке. Проектная деятельность: Реализация проектов позволяет студентам применять теоретические знания на практике и развивать навыки гипотетического мышления через экспериментирование. Критическое осмысление: Важно развивать у студентов умение критически оценивать свои предположения и выводы, что может быть достигнуто через рецензирование работ друг друга или обсуждение кейсов. Обратная связь: Регулярное предоставление конструктивной обратной связи поможет студентам корректировать свои идеи и подходы. Междисциплинарный подход: Интеграция знаний из разных областей может расширить горизонты мышления студентов и способствовать генерации новых идей.

Создание продуманных педагогических условий будет способствовать не только формированию гипотетического мышления у студентов, но и

подготовит их к успешному решению практических задач в будущем профессиональном контексте.

Гипотетическое мышление будущих бакалавров технических направлений подготовки действительно играет ключевую роль в формировании их профессиональных и личностных качеств. Оно позволяет специалистам анализировать сложные ситуации, предугадывать возможные последствия своих действий и принимать обоснованные решения в условиях неопределенности.

Основные аспекты гипотетического мышления включают:

1. Аналитические способности: Умение оценивать различные сценарии, выявлять потенциальные риски и находить оптимальные пути их минимизации.

2. Критическое мышление: Способность объективно оценивать информацию, ставить под сомнение существующие предположения и находить альтернативные решения.

3. Мотивация к обучению: Стремление к постоянному саморазвитию и усовершенствованию знаний в области безопасности и управления рисками.

4. Ценности культуры безопасности: Осознание важности соблюдения стандартов безопасности, понимание ответственности за здоровье и жизнь людей на производстве.

5. Готовность к принятию решений: Способность действовать быстро и эффективно в критических ситуациях, опираясь на ранее полученные знания и опыт.

Развитие гипотетического мышления у студентов не только повышает их профессиональные компетенции, но и формирует ответственное отношение к вопросам безопасности на производстве. Это способствует созданию безопасной рабочей среды, что является основополагающим элементом успешной деятельности любых организаций.

Разработку и внедрение активных методов обучения, включая проектные и исследовательские подходы, которые будут способствовать развитию критического мышления и способности к анализу ситуаций, требующих гипотетического подхода: формирование у студентов навыков работы в команде и междисциплинарного взаимодействия, что позволит им учитывать различные точки зрения и находить оптимальные решения в сложных ситуациях; организацию практических занятий, семинаров и мастер-классов с участием специалистов из разных областей, что поможет студентам увидеть реальное применение полученных знаний и навы-

ков; использование современных технологий и инструментов для моделирования различных ситуаций, связанных с рисками и безопасностью, что будет способствовать формированию у студентов навыков прогнозирования последствий своих действий; вовлечение студентов в разработку и использование диагностического инструментария в качестве средства самоанализа, саморазвития, рефлексии, и самокоррекции гипотетического мышления.

Развитие критического восприятия информации через обучение методам анализа источников данных, что поможет будущим специалистам правильно оценивать риски и принимать обоснованные решения в своей профессиональной деятельности.

Комплексный подход к подготовке бакалавров технических направлений с акцентом на гипотетическое мышление создаст условия для формирования у них необходимых компетенций для эффективной работы в условиях неопределенности.

Создание информационно-образовательной среды как первого педагогического условия является ключевым элементом в процессе обучения, особенно в контексте интеграции метапредметного и предметного подходов. Эта среда должна быть насыщена разнообразными образовательными ресурсами, которые помогут обучающимся не только усваивать знания, но и развивать критическое мышление, навыки анализа и оценки рисков.

Важно учитывать, что интегрированный подход позволяет сделать обучение более целостным, связывая различные дисциплины и показывая их взаимосвязь в контексте реальных жизненных ситуаций. Например, изучение основ безопасности жизни может включать элементы из естественных наук (для понимания физических процессов), социальных наук (для анализа социальных аспектов безопасности) и даже искусства (для создания рекламных кампаний по повышению осведомленности о рисках).

Кроме того, использование современных информационных технологий может значительно обогатить образовательный процесс. Виртуальные симуляции, интерактивные платформы и онлайн-курсы способны сделать обучение более динамичным и доступным для всех категорий обучающихся.

Создание такой среды не только способствует усвоению знаний о безопасности жизни как общественно значимой ценности, но и формирует у обучающихся активную позицию по отношению к вопросам риска и безопасности в своей жизни и обществе в целом.

Внедрение первого педагогического условия в практику работы преподавателя вуза действительно играет ключевую роль в формировании когнитивного компонента гипотетического мышления студентов. Этот компонент включает в себя не только получение знаний о различных аспектах безопасности, но и развитие критического мышления, необходимого для оценки и управления рисками в различных ситуациях.

Реализация данного педагогического условия способствует формированию у студентов не только знаний, но и навыков применения этих знаний на практике. Это важно для обеспечения их готовности к профессиональной деятельности в условиях неопределенности и риска.

Создание информационно-образовательной среды действительно играет ключевую роль в современном образовательном процессе. Такая среда должна быть не только многоаспектной и целостной, но и учитывать разнообразные потребности обучающихся, а также обеспечивать доступ к актуальной информации и ресурсам.

Одним из основных аспектов является использование современных технологий, которые позволяют адаптировать образовательный процесс под индивидуальные потребности студентов. Это может включать в себя дистанционное обучение, интерактивные платформы, виртуальные лаборатории и другие инновационные методы.

Также важно создание психолого-педагогических условий, способствующих активному вовлечению студентов в учебный процесс. Это может быть достигнуто через создание поддерживающей атмосферы, использование кооперативного обучения и развитие критического мышления.

Кроме того, программно-методические средства должны быть ориентированы на практическое применение знаний и навыков, что поможет студентам не только усваивать теоретический материал, но и развивать компетенции, необходимые для успешной профессиональной деятельности.

Интеграция всех этих элементов в единую информационно-образовательную среду способствует более эффективному обучению и подготовке специалистов готовых к вызовам современного мира.

Информационно-образовательная среда включает в себя ряд компонентов: 1) пространственно-предметный компонент, в который включаются здание, помещения и их состояние, технические средства обучения, информационные системы, учебная литература, то есть всё, что окружает субъектов среды; 2) социальный компонент – это субъектный состав образовательной среды, психологический и морально-эмоциональный

микроклимат в заведении, атмосфера сотрудничества, традиции, имидж учебного заведения, сформированность у субъектов профессиональных интересов и ценностных ориентаций и т. д.; 3) коммуникативный компонент – это системные связи между социальным компонентом и внешней средой, с предприятиями, где проходит практика студентов, работодателями, другими учебными организациями, эффективное использование этих связей и ресурсов способствует развитию профессиональных и личностных качеств студентов.

Информационно-образовательная среда действительно играет ключевую роль в формировании у студентов понимания важности предупреждения рисков и обеспечения безопасности. Такой подход способствует не только теоретическому осмыслению вопросов безопасности, но и практическому применению знаний в различных ситуациях.

Организация интегрированного метапредметного и предметного учебного материала позволяет создать более целостное восприятие проблематики. Студенты могут увидеть взаимосвязь между различными дисциплинами, что способствует более глубокому пониманию темы. Например, изучение основ безопасности может быть связано с курсами по экологии, психологии или правоведению, что поможет будущим специалистам лучше анализировать риски и принимать обоснованные решения.

Кроме того, использование современных технологий в образовательном процессе открывает новые возможности для взаимодействия студентов с информацией - это могут быть интерактивные платформы, симуляции и другие формы активного обучения. Такие методы способствуют формированию у студентов навыков критического мышления и способности к самостоятельной оценке рисков.

В целом, создание эффективной информационно-образовательной среды в области предотвращения рисков и обеспечения безопасности является необходимым условием для подготовки квалифицированных специалистов, способных обеспечить безопасность жизни людей на высоком уровне.

Интеграция в образовательном процессе действительно предполагает объединение различных дисциплин и подходов для достижения более глубокого понимания и развития учащихся. Это позволяет не только улучшить качество усвоения знаний, но и формировать у обучающихся целостное восприятие мира.

Таким образом, интеграция знаний о гипотетическом мышлении и обеспечении безопасности может не только повысить уровень понимания

студентам этих вопросов, но и научить их работать с комплексными проблемами на междисциплинарном уровне.

Литература:

1. Аменд А.Ф. Теория и практика непрерывного экологоэкономического образования: монография. – Челябинск: Издательство Чел. гос. пед. ун-та «Факел», 1996. – 152 с.
2. Ипполитова Н.В. Анализ понятия «педагогические условия»: Сущность, классификация / Н. В. Ипполитова, Н. С. Стерхова // General and Professional Education, 2012. - № 1. – С. 8-14.
3. Львов Л.В. Образовательно-профессиональные среда и пространство: теоретические основы проектирования /Л. В. Львов // Личность в профессионально-образовательном пространстве: материалы XII Всероссийской научнопрактической конференции с международным участием. – Екатеринбург, 2013. – С. 77-80.
4. Найн А.Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований // Педагогика. - 1995. -№ 5. - С. 44-49.
5. Немов Р.С. Психология: словарь-справочник : в 2 ч. - М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. - Ч. 2. - 352 с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – М.: А ТЕМП, 2004. – 944 с.
7. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. М.: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
8. Яковлева Н. М. Дидактические условия развития познавательной активности студентов педагогического университета в совместной учебной деятельности: на примере изучения иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук. Ульяновск, 2002. 177 с.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ТРЕНИНГ «ОБЩЕНИЕ» КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ И СТАРШЕКЛАСНИКОВ

Клычева З.П.

кандидат психологических наук, доцент

Нукусского государственного педагогического института

Tayanch so'zlar: psixologik tayyorgarlik, shaxsiyat, shaxslararo munosabatlar, muloqot, o'quvchilar shaxsining kommunikativ fazilatlar.

Ключевые слова: психологический тренинг, личность, межличностные отношения, общение, коммуникативные качества личности учащихся.

Key words: psychological training, personality, interpersonal relationships, communication, communicative qualities of students' personality.

Резюме:

Ushbu maqolada talabalar bilan psixologik treningni tashkil etish muammosi, shuningdek, muloqot jarayonida yuzaga keladigan shaxslararo munosabatlar bo'yicha tadqiqot natijalari keltirilgan.

Резюме:

В данной статье приводятся результаты исследований по проблеме организации психологического тренинга с учащимися, а также межличностных отношений, возникающих в процессе общения.

Summary:

This article presents the results of research on the problem of organizing psychological training with students, as well as interpersonal relationships that arise in the process of communication.

Общение подростков и старшеклассников со сверстниками и взрослыми является одним из важнейших психологических условий их личностного формирования. Неудача в общении ведут к внутреннему дискомфорту, компенсировать который не могут никакие высокие показатели в других сферах их жизни и деятельности. Поэтому перед школьным психологом встает сложнейшая задача специально организовать деятельность общения, которая является ведущей для подросткового и старшего школьного возраста и создать внутри этой деятельности атмосферу сотрудничества, взаимного доверия детей друг с другом, детей и взрослого.

Наиболее подходящим средством для этой цели является специально организованные психологические тренинги, включающие целый ряд психологических игр и упражнений. Значение таких тренингов огромно. Они позволяют управлять формированием личности учащихся, способствует формированию у них положительных и преодолению отрицательных качеств[1.23].

Такие занятия, как правило, проводятся под руководством опытного психолога или педагога, владеющего приемами организации подобных тренингов.

При составлении программы тренинговых занятий необходимо учитывать возрастные особенности. Так, в работе с младшими подростками упор следует сделать на пробуждении интереса и развитии доверия к самому себе, на постепенном понимании своих возможностей, способностей, особенностей характера, уверенности в себе, чувство собственного достоинства. При работе со старшими подростками основной акцент можно сделать на развитии доверия к окружающим людям, на анализе мотивов общения межличностных отношений. В группах старшеклассников можно больше внимание уделить проблемам осознания ими своего признания, обретения способности видеть смысл жизни, профессиональному выбору и будущей семейной жизни и пр[1.45].

Цель - психологического тренинга «Общение» - развитие психологических ресурсов личности, навыков и умений, необходимых для успешного общения, коммуникативных качеств личности, таких как взаимопонимание, сопереживание, общительность, уверенности в себе, а также установка на успешное овладение учебной деятельностью.

При проведении психологического тренинга необходимо соблюдать следующие правила[4.115].

1. Все участники тренинги должны сидеть по кругу, то есть лицом к лицу.
2. Оптимальное количество участников тренинга 10-15 учащихся.
3. Ведущий не противопоставляет себя группе, а выступает одним из участников групповой работы, выполняет задания вместе с учащимся, при этом, также обучается и развивает свои коммуникативные способности.
4. Все участники, сидящие по кругу должны активно участвовать на каждом занятии, обсуждать, высказывать свое мнение.
5. Ведущий создает такие ситуации, когда ученики сами должны найти решение проблемы.
6. В ходе тренинга надо управлять ходом выполнения упражнений и игр, проявлять уважение к мнению каждого ученика, пресекать действия, оскорбляющие личность.

Ведущий должен все время подбадривать выступление каждого ученика и поощрять их одобрением, улыбкой, добрым словом.

7. В ходе тренинга можно порекомендовать ученикам вести дневник, где после занятий будут отмечать свои впечатления, наблюдения за своими поступками и поведением.

8. Каждый участник тренинга говорит о том, что происходит в настоящий момент в группе, что он чувствует и переживает.

9. Важное правило для всех: старайся быть внимательным и открытым когда слушаешь других и говоришь.

10. В конце каждого занятия, когда ведущий подводит итог, он обязательно должен спросить учащихся, что они сделали сегодня на занятии, что нового для себя узнали, какие изменения у себя отметили, а также дает задание на дом.

11. Занятия целесообразно проводить по 120-180 минут 2 раза в неделю.

12. Не существует правильных или неправильных ответов, правильный ответ-тот, который на самом деле выражает мнение учащихся.

13. Нельзя превращать занятия в классный час по разбору поведения кого-либо.

14. Нельзя давать - оценку выступлению другого участника, если он сам об этом не просит.

15. Нельзя – вне занятий обсуждать то, что происходит во время тренинга.

Программа тренинговых занятий направлена на решение следующих задач: обеспечение школьника средствами самопознания, формирование собственной значимости как личности, ценности, укрепление у него чувства собственного достоинства; развитие навыков и умений, необходимых для уверенного поведения, для преодоления затруднений в учебе, в общении, формирование мотивации и самовоспитания и саморазвития, и обеспечение необходимыми средствами в решении личностных проблем; развитие фантазии, воображения [1.52].

Программа тренинговых занятий включает три этапа: I. ориентировочный (3-4 занятия), II. Развивающий (9-10 занятий), III. Проективный (3-4 занятия). Каждый этап предполагает работу по следующим направлениям: 1. Вербальные и невербальные формы уверенного поведения. 2. Способы преодоления трудностей и решение проблем. 3. Способы решения личностных проблем. 4. Психологическое тестирование личности. 5. Средства и формы самопознания. 6. Поддержка и повышение представлений школьника о собственной значимости, ценности.

Тренинговые занятия осуществляются с помощью игровых методов, метода дискуссии, проектных методов рисуночного и вербального типов, а также элементов психогимнастики.

Имеющийся у нас опыт проведения тренинговых занятий в течений ряда лет в школах г. Нукусе позволил нам разработать специальную программу проведения психологических тренингов с учетом различия возрастов школьников.

Приведем примеры некоторых психологических игр.

Игра «Золотые слова». Все учащиеся садятся по кругу, лицом друг к другу. Ведущий говорит о том, что сейчас мы будем говорить друг к другу только красивые слова. Назвать имя, а потом сказать ему красивые слова. Например, Наргиза, ты красивая, добрая, всегда всем помогаешь. Сначала все по очереди говорят одному учащемуся «золотые» слова, «комплименты», потом другому и т.д. Когда все закончат говорить другу комплименты ведущий говорит: «А теперь каждый скажет о том, что он ощущал, переживал когда он говорил красивые слова и когда говорили ему». Данная игра повышает хорошее настроение, делает участника тренинга более дружными, снимает агрессивность и враждебность. Замкнутые и необщительные после этой игры меняются в лучшую сторону и становятся более открытыми в общении.

Упражнение «Кто Я». Умейте видеть свои достоинства и недостатки нельзя видеть в себе только одни достоинства. Это самолюбование. Но нельзя видеть только одни недостатки это – тоже плохо. Хорошее в себе надо укреплять, недостатки – изживать. Так воспитывает в себя и совершенствует человек. Умейте оценить свои поступки. Научитесь разбираться в себе и других. Это поможет вам избежать ошибок. Расскажите каждой о себе. Честно не скрывая своих недостатков, расскажите как вы собираетесь устранить свои недостатки. Думайте, рассказывайте о себе. Подумайте, какими вас видят окружающие.

Выражения лица, походкой охарактеризуйте самоуверенного, робкого, смелого, гордого, злого человека.

Пусть каждый нарисует себя таким, какой он есть, и таким, каким он хочет быть. Надо стать таким, каким хочешь быть! Если дети рисуют себя высокими; крупными, широкоплечими, стройными, а свое лицо привлекательным, то такие дети характеризуются высокой самооценкой, если себя рисуют маленькими, узкоплечими, непривлекательными, то таким детям свойственна заниженная самооценка. Если в рисунке много штриховки, стираний, то таким детям свойственна тревожность.

Ведущий: Повторяйте за мной все: «Я нарисовал себя таким какой я есть и таким каким я хочу видеть себя». Я буду хорошо учиться, я стану умным, смелым. Я буду делать все, чтобы моя мечта осуществилась.

Я сделаю все, чтобы меня уважали. Я с уважением отношусь ко всему в классе. Я люблю жизнь, она прекрасна. Я развиваю свой ум, укрепляю свои силы, я хочу много знать и уметь. Я верю в свои силы. Я совершаю только хорошие и добрые поступки!

Упражнение «Чемодан». Ведущий объясняет, что сейчас мы с вами будем собирать чемодан в дорогу. Содержимое чемодана будет особым. Туда мы положим то, что каждому поможет лучше учиться, стать хорошим, изменить свой характер и поведение в лучшую сторону. Собирать чемодан будем все вместе сначала одному, потом другому итак всем по очереди. Данная игра проводится, как правило, в конце цикла занятий она развивает воображение, концентрирует внимание школьников на положительных качествах, формирует установку на развитии личностных потенциалов. Многие учащиеся отмечают что, у них появились друзья, хотя их раньше не было, если некоторые учащиеся до тренинга считают себя плохими, то после тренинговых занятий они отмечали у себя уверенность в своих способностях, желании достигнуть хороших результатов в учебе и в жизни. Наш опыт проведения психологических тренингов показал, что после проведения цикла занятий в течении нескольких месяцев с учащимися подросткового и старшего школьного возраста были отмечены значительные изменения в сторону развития у учащихся положительных качеств личности. Так, обсуждая вопрос на заключительном занятии о том «Каким я был раньше и каким стал теперь?» в рассуждениях учащихся отмечается то, что они стали более серьезно относиться к себе и окружающим, научились многое понимать во взаимоотношениях со сверстниками. В классах, где проводились психологические тренинги учителя отмечали изменения психологического климата в лучшую сторону. Если до проведения психологического тренинга в классе были так называемые «изолированные» учащиеся, то после тренинга перешли в разряд «предпочитаемые», такие учащиеся стали более открытыми в общении, у них появились друзья, у них не проявлялась агрессивность и враждебность по отношению друг к другу.

Ниже мы приводим в таблице результаты наших исследований по диагностике коммуникативных качеств личностных подростков до и после тренинговых занятий. Нами приведены результаты исследований как в целом по группе, так и отдельно по мальчикам и девочкам. Так выявлено, что в целом по группе после тренинговых занятий повысился уровень коммуникативных качеств личности, организаторские качества личности,

уровень сплоченности группы, произошло значительное снижение уровни личностной тревожности.

Таблица

Показатели коммуникативных качеств в личности подростков до и после тренинговых занятий

№	Качества личности	Средние баллы	
		до тренинга	после тренинга
1.	Коммуникативные качества: в целом по группе мальчики	0,59	0,69
	девочки	0,62	0,67
	Организаторские качества: В целом по группе	0,59	0,72
2.	Мальчики		
	девочки	0,62	0,68
	Эмоциональная сплоченность	0,62	0,64
	группы	0,63	0,67
3.	Личностная тревожность	0,3	0,5
4.		58	45

В результате исследования мы пришли к следующим выводам:

1. Психологический тренинг «Общение» способствуют развитию коммуникативных качеств личности учащихся.

2. Психологический тренинг является важнейшим средством формирования у учащихся положительных качеств личности и преодоления отрицательных.

3. Психологические тренинги развивают личностные резервы у подростков и старшеклассников, улучшают психологический климат в межличностном общении и формируют положительные личностные потенциалы.

4. Психологические тренинги способствуют развитию у учащихся уникальности своей личности, своей индивидуальности.

Литература:

1. Адизова Т.М.. Психокоррекция. Учебное пособие. Тошкент – 2006. 66 с.
2. Бодаев А.А. Общение и формирование личности. - В кн.: Социальная психология.- М.: МГУ, 1979, с. 25-34.
3. Леонтьев А.А. Психология общения. – М.: Смысл, 1999. – 365 с.
4. Шепелева Л.Н. Программы социально-психологических тренингов.-СПб.:Питер,2007.-160 с.

МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ШКОЛЫ, СЕМЬИ, РАЙОНА И ПРАВИТЕЛЬСТВА В ВОСПИТАНИИ ГОРМОНИЧНО РАЗВИТОГО ПОКОЛЕНИЯ

Химматалиев Д.О.

доктор педагогических наук, профессор

Фахриддинова Э.

магистр 2 курса по специальности Управления образовательных учреждений, факультета Педагогики

Tayanch soʻzlar: oʻzaro ishonch, oʻzaro hurmat, maktab, oila, tuman, hokimiyat, faoliyat, imkoniyat, xususiyatlar.

Ключевые слова: взаимодоверие, взаимоуважение, школа, семья, район, правительства, деятельность, возможность, особенности.

Key words: mutual trust, mutual respect, school, family, region, governments, activities, opportunity, features.

Резюме:

Bolalarni har tomonlama barkamol insonlar etib tarbiyalashda maktab, oila, tuman va hokimiyat oʻrtasidagi mustahkam aloqasiz taʼlim sohasidagi barcha ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirib boʻlmaydi. Buning uchun ota-onalar oʻrtasida taʼlim-tarbiya ishlarini kengaytirish, ularni taʼlim muassasasining faol yordamchilariga, oʻquvchilarning foydali tashkilotchilariga aylantirish zarur, ularning barcha ishlarida bolalarning taʼlimga boʻlgan turlicha munosabati, shakllangan hayotiy tajribalari, ishonchlari sezilarli taʼsir koʻrsatadi va taʼlim va ijtimoiy rivojlanish natijasida shakllangan eʼtiqodlar, oilaning oʻziga xosligi Ushbu maqola gormonal rivojlangan avlodni tarbiyalashda maktab, oila, tuman va hukumatning oʻzaro hamkorligini taʼminlash mexanizmlariga bagʻishlangan.

Резюме:

Вся работа в сфере образования не может успешно осуществляться без прочной связи школы, семьи, района и правительства в воспитании детей как всесторонне развитых людей. Для этого необходимо расширить просветительскую кампанию среди родителей, превратить их в активных помощников образовательного учреждения, полезных организаторов учащихся во всей их работе. Существенное влияние на образование детей оказывают различные отношения к образованию, сформированный жизненный опыт, доверие и убеждения, сформированные в результате образования и социального развития, семейная идентичность. Данная статья посвящена механизмам обеспечения взаимодействия школы, семьи, района и правительства в воспитании гармонично развитого поколения.

Summary:

All work in the field of education cannot be successfully carried out without a strong connection between the school, family, district and government in raising children as comprehensively developed

people. To do this, it is necessary to expand the educational campaign among parents, turn them into active assistants of the educational institution, useful organizers of students in all their work. Different attitudes towards education, formed life experience, trust and beliefs formed as a result of education and social development, family identity have a significant impact on the education of children. This article is devoted to the mechanism of ensuring interaction between the school, family, district and government in raising a harmonized generation.

В современном мире вопросы воспитания, возникшая в условиях нового, информационно-интеллектуального общества, направлена на формирования целостной личности, где важной составляющей частью, которой является процесс по формированию гармонично развитого поколения на современном этапе. Изучения проблемы подготовки подрастающего поколения как личность и роль воспитания в формировании гармонично развитого поколения становится актуальной.

Вся работа в сфере образования не может успешно осуществляться без прочной связи школы, семьи, района и правительства в воспитании детей как всесторонне развитых людей. Для этого необходимо расширить просветительскую кампанию среди родителей, превратить их в активных помощников образовательного учреждения, полезных организаторов учащихся во всей их работе. И учителя, и родители заинтересованы в том, чтобы из каждого ученика вырос хороший человек. Единство цели связывает педагога с родителями. Независимо от характера ученика, задача преподавателя поддерживать постоянный контакт с его родителями. Репутация учителя среди родителей часто формируется на основе мнения и комментариев учеников. Также мнение учителя о родителях основывается на том впечатлении, которое он получил от образа и характера ученика. Этикет педагога требует, чтобы он не оставил неправильного представления или впечатления ни у коллектива, ни у родителей.

Сотрудничества школы, семьи, района и правительства в воспитании идеального поколения должна строиться на следующих принципах:

- идейно-политическая направленность, целеустремленность, связь с жизнью школы, семьи, района и правительства;
- взаимодоверие, взаимоуважение сторон (школы, семьи, района и правительства);
- понимание необходимости совместной деятельности, ее возможностей и преимуществ, ее задач;
- четкое планирование, разделение и кооперация работы;
- единые требования к школьникам в семье, школе и общественных местах;
- учет местных условий;

- учет возрастных и индивидуальных особенностей;
- массовый охват школьников комплексом воспитательных влияний;
- систематичность, непрерывность, преемственность;
- профессионально-ориентирующая направленность совместной деятельности;
- действенность и активность сторон содружества, постоянный творческий поиск наиболее совершенных методов и форм воспитания;
- концентризм, предусматривающий постоянное возвращение к ранее познанному;
- расширение и углубление знаний;
- убедительность, достоверность, доказательность, опора на инициативу и творчество самих школьников;
- высокая ответственность всех звеньев системы (школы, семьи, района и правительства) за организацию работы и ее результаты.

Личность человека и идеальный мир формируются в юности. Поэтому эту возможность следует правильно использовать для внедрения в их сознание основ национальной идеологии. Дошкольное образование создает необходимые организационные, методические, психолого-педагогические условия для воспитания здоровых, зрелых во всех отношениях детей, помогает родителям подготовить детей к регулярному обучению в школе. Дошкольное образование осуществляется в семейных, государственных и негосударственных организациях дошкольного образования до достижения ребенком 6-7 лет.

Активизация и совершенствование работы по улучшению социально-образовательной среды среди жителей и родителей является фактором, укрепляющим взаимоотношения семьи и школы. Связующим звеном, которое тесно поддерживает учителей и воспитателей в общении школы с родительским сообществом, является родительский комитет школы. Исходя из принятых общих правил, этот комитет должен вовлекать сообщество родителей в школьную жизнь, классную и внеклассную деятельность.

От сотрудничества и воспитания этих важных звеньев зависит то, как каждый ребенок завтра вырастет личностью, формирование его таланта. В этом смысле установленное в деятельности органов самоуправления «Семейно-соседское школьное сотрудничество» является важным фактором повышения эффективности образования и обучения. Тем более роль и значение соседства в защите молодой семьи от различных жизненных бурь, будучи для нее плечом, позволяющим ей твердо стоять на ногах,

оказывать необходимую поддержку и советы в этом отношении не могут сравниться ни с чем.

В нашей республике действуют около десяти тысяч органов самоуправления в области религиозного просвещения и духовно-нравственно-воспитательных консультантов, на которые возложены такие актуальные задачи, как обеспечение стабильности социальной и духовной среды в семьях, содействие трудоустройству членов семьи, а также предоставление необходимых советов и четких указаний при принятии решения о здоровой окружающей среде в семье.

Сегодня углублены масштабные реформы в сфере образования, приняты меры по повышению качества подготовки кадров до уровня развитых стран, в последние годы достигнуты определенные результаты. Это был важный вопрос в эпоху демократических реформ, то есть воспитание молодых людей духовно зрелыми и физически здоровыми, защита зрелого поколения от различных угроз, путем дальнейшего укрепления взаимного сотрудничества семейно-соседских образовательных учреждений и его повышения. на новый уровень, можно будет достичь намеченных целей.

Сотрудничество школы, семьи, района и правительства в сфере образования детей является актуальной проблемой современности. Потому что, прежде всего, сотрудничество школы, семьи, района и правительства в воспитании детей – это сложный процесс, в котором помимо педагогов принимают участие представители производственных коллективов, молодежи, профсоюзов. Во-вторых, родители и родственники являются представителями разных трудовых групп, они обсуждают факторы производства и духовную жизнь своих друзей, о своем отношении к жизни, искусству, семейным обязанностям. По этой причине дети, воспитывающиеся в семьях этого типа, оценивают своих родителей, исходя из жизнедеятельности других родителей на улице и в общественных местах. Они обсуждают накопленный опыт с друзьями в школе и т. д. В-третьих, в результате масштабных социальных событий в нашей республике узбекские семьи и их образ жизни претерпевают качественные изменения. Поэтому ведется поиск новых эффективных путей и методов изменения качества и содержания семейного образования.

Существенное влияние на образование детей оказывают различное отношение к образованию, сформированный жизненный опыт, доверие и убеждения, сформированные в результате образования и социального развития, семейная идентичность. Во многих узбекских семьях в определенной степени (несмотря на наличие общественной поддержки в

сфере образования детей) не достигнуто единство воспитательных сил, недостаточно информации о том, как организовать взаимное сотрудничество. Учителя также считают, что проведение классного родительского собрания обеспечивает сотрудничество школы и семьи. Действительно, собрание родителей является одним из важнейших факторов обеспечения сотрудничества, но для сотрудничества школы, семьи, района и правительства необходимо их объединить.

Поэтому школа, как совершенная организация, должна организовать всю воспитательную работу согласно цели. Достичь образовательных успехов может только администрация школы, которая способна организовать свой педагогический коллектив, способна направить общественность на воспитание детей, хорошо знает их родителей. Такие школы укрепляют связи с окружающим населением, совхозами и предприятиями, содержатательно организуют свободное от школы время, заботятся о безнадзорных и труднообучаемых детях. Многие родители находятся в тесном контакте со школой и сотрудничают с коллективом учителей по вопросам обучения учеников.

Однако многие родители не готовы воспитывать детей, не подозревают о различных факторах, влияющих на них. В результате незнания сложных сторон развития ребенка в семейном воспитании происходит много неудачных событий. Подобные негативные факторы негативно влияют на обучение мальчиков и девочек в школе. Это является причиной правонарушений среди несовершеннолетних.

При необходимости следует подчеркнуть, что среди некоторых школьных учителей есть и люди, безответственно относящиеся к своей работе. Одна из их худших ошибок – во всех недостатках воспитания винить родителей, а сами оставаться наблюдателями.

Учитель не может обеспечить совершенствование детей без активной поддержки родителей. Здесь не следует забывать, что педагог должен воспитывать сам себя. Требовательный педагог во взаимодействии с родителями имеет моральное право предъявлять ученикам жесткие требования с целью формирования самостоятельности мышления и действий, новаторства, инициативы и творчества. В некоторых школах вводится вызов родителей на собрания в определенных группах. Например, отдельно вызываются молодые и малоопытные семьи, отдельно вызываются неблагополучные семьи, многодетные семьи и определяются способы работы с ними.

В процессе воспитания чрезвычайно важна ответственность родителей и педагогов за привлечение детей к общественно полезному труду. Проблема обеспечения образования – это не только работа родителей, но и работа каждого, в широком смысле, это работа государственной важности. Как сказано в решениях нашей республики, все организации, профсоюзы и общество в целом усиливают свою заботу о создании нравственно здоровой, духовно богатой, крепкой семьи, о матерях, о будущем страны, о молодые люди. Возрастает ответственность родителей за воспитание детей, подготовку их к браку и работе.

В современных условиях знание социально-психологических особенностей молодёжи, осмысленное направление их на осуществление ими благородных дел обеспечит полноценное духовно-нравственное развитие и воспитание гармонично развитого поколения. И это должно стать приоритетной сферой государственной политики.

Одной из важнейших характеристик семьи является воспроизводство человеческих поколений. В плане подготовки детей к общественной жизни семья в определенной степени работает в гармонии с социальными организациями и развитием общества.

Как правила процесс воспитание - это еще не значит указывать воспитываемому, какие поступки следует совершать ему. Надо выработать у него убеждение в общественной или личной значимости и ценности правильного поведения. Важно заметить, однако, что между мотивами и действиями нет однозначной зависимости. Несмотря на сильную мотивацию, действие нередко и совсем не происходит и может быть и наоборот. В психике воспитуемого реально существуют и другие регуляторы поведения, среди которых первостепенное значение имеет интеллектуальная и эмоционально-волевая активность личности.

Рекомендуется организовывать интересные лекции и дискуссии на живые, актуальные темы с целью повышения знаний родителей о воспитании. Важен глубокий анализ семейных отношений, роли учителя в семейном воспитании, влияния на них и других качеств. Все понимают, что нереалистичные примеры, обобщения, сухие лекции неэффективны. Хорошие результаты дает использование дополнительных методов в работе школы и семейного сотрудничества.

Чрезвычайно важно при использовании метода дискуссии учитывать личные ощущения. Методы такого поведения должны в целом положительно оцениваться общественностью. Потому что положительная или отрицательная оценка деятельности взрослых либо увеличивает, либо

уменьшает силу их воспитательного воздействия. В работе с родителями в школах существуют такие методы, как напоминание, совет, предложение, просьба, требование, поэтому их следует своевременно использовать при необходимости.

Роль и значение этих структур в повышении социальной и политической активности граждан, утверждении демократических ценностей в народном сознании, конкретной и адресной социальной защите населения чрезвычайно важны. В настоящий момент, воспитывая молодое поколение в духе любви к Родине, верности идеям независимости, уважения к нашим национальным традициям и ценностям, пропаганды здорового образа жизни, подготовки юношей и девушек к семейной жизни, советы стариков, личный пример взрослых и идеи добра в сознании людей, как пример единства общества.

Когда ребенок рождается в семье, он впервые знакомится со своими родителями, по мере взросления он начинает узнавать людей района и учиться поведению, манерам и общим положительным качествам, прежде всего, у соседей.

Сегодня виртуальная угроза чрезвычайно популярна. Согласно результатам исследования, дети школьного возраста все раньше начинают пользоваться Интернетом. Например, ученики начальной школы могут легко пойти в кафе или клуб рядом со школой и воспользоваться Интернетом. Поэтому вполне естественно, что они хотят иметь возможность подключаться к Интернету дома. Однако, по мнению специалистов, ребенок до десяти лет обычно не обладает способностью «критически и аналитически мыслить», необходимой для самостоятельного использования Интернета, и на этой основе уметь дифференцировать информацию, разделять ее, другими словами, «фильтровать». Поэтому за ребенком, который склонен пользоваться Интернетом, даже когда он один, следует строго присматривать, его следует научить не делиться личной информацией о себе с людьми, с которыми он познакомился в Интернете. В последнее время участились случаи онлайн-травли или придинок. Первыми жертвами такого кибербуллинга становится молодежь, особенно подростки.

Помимо гриффинга в Интернете, для подростков существует еще несколько опасностей. То есть в то время, когда проблема детей и Интернета углубляется, нельзя игнорировать доступность сайтов экстремистских сект и объединений, а также широкое распространение виртуального мошенничества. Естественно, что любознательный характер детей приводит их на сайты вышеуказанного типа, где они видят на веб-страницах ин-

формацию, которая может поставить под угрозу их психическое или физическое здоровье. Само собой разумеется, что сообщения, полученные через адреса электронной почты, могут иметь сильный психологический эффект и побуждать детей к совершению преступлений как в Интернете, так и за его пределами.

Когда мы задумываемся о дальнейшей судьбе и перспективах молодежи, сущность Интернета требует более глубокого изучения его развития, факторов, влияющих на жизнь человека, проблем информационной безопасности, формирования идеологического иммунитета к необъективной информации. Здесь уместно дать следующие практические предложения по снижению идеологического влияния Интернета на духовность молодежи:

- Для защиты молодых людей от вредоносных информационных потоков необходимо формировать в их сознании идеологический иммунитет;
- Необходимо парализовать культуру потребления информации среди молодежи и усилить духовно-просветительскую и идеологическую пропаганду в Интернете;
- Для осуществления молодежного контроля необходимо наладить более широкое сотрудничество между семьей, образовательными учреждениями и соседством.

Одним словом, учитывать пожелания и желания молодежи при организации воспитательной и духовно-просветительской работы, избегать всякого принуждения и принуждения, полностью охватить различные сферы, формирующие основной интерес и сферу деятельности молодежи в образовательный процесс. При этом важно способствовать использованию информационных технологий (средства массовой информации – газет, журналов, радио, телевидения и Интернета), создавать веб-сайты, мультимедиа и видеоролики, отражающие наши национальные ценности.

Механизм обеспечения сотрудничества школы, семьи, района и правительства в воспитании идеального поколения создаются чтобы решать следующие задачи:

- объединять силы школы, семьи, района и правительства для воспитания школьников;
- определять задачи совместной деятельности, обеспечивать условия, необходимые для их осуществления, определять основные направления совместной деятельности, отбирать ее формы, методы и средства;
- планировать совместную деятельность, привлекать к активному участию всех членов;

- определять границу своего действия - зону активного педвлиания на школьников и родителей;
- организовать педагогическую пропаганду среди родителей и всего населения;
- создать условия, необходимые для организации учебно-воспитательного процесса, для обеспечения общего среднего образования;
- вырабатывать единые требования к поведению учащихся в школе, семье, общественных местах;
- направлять организацию свободного времени школьников;
- изучать организацию свободного времени школьников;
- изучать опыт воспитания школьников в семье, отбирать лучший и делать его достоянием широкой общественности;
- осуществлять постоянную помощь в воспитании "трудных" детей;
- осуществлять меры по предупреждению неуспеваемости и второгодничества;
- способствовать осуществлению принципа комплексного подхода к воспитанию школьников.

Литература:

1. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. История педагогики и образования. Учебник для магистрантов. – Т.: Fan va texnologiya, 2008.- 240 с.
2. Karimkulov K.M., Uzohkov I.E., Sarikulov M.K., Abdurakhmanova A.A. (2021). Methods for determining and classification of food quality. Asian journal of multidimensional research, 10(4), 206-211.
3. Педагогика: нопедагогик олий таълим муассасалари учун мўлжалланган дарслик. У.И.Иноятов, Н.А.Муслимов, Д.И.Рўзиева, М.Х.Усмонбоева. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2016. – 256 бет.
4. Юзликаева Э.Р., Мадьярова С.А., Янбарисова Э.Э., Морхова И.В. Теория и практика общей педагогики: Учебник для направления бакалавриата область образования 110000 – Педагогика. ТГПУ, 2012 год.

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИҚ ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ТАРИЙХЫНДА МӘДЕНИЯТЛАР АРА БИРГЕ ИСЛЕСИЎ МӘСЕЛЕСИН ҮЙРЕНИЎ МАШҚАЛАЛАРИ

Нуржанов С.У.

*Ўзбекистан Илимлер академияси Қарақалпақстан бөлими
Қарақалпақ гуманитар илимлер илимий-изертлеу институты*

Таняч сўзлар: тарих, жамият, тинчлик, қорақалпоғистон, муаммолар, маданиятлараро бир-га ишлашиш, сиёсат, бошқариш, давлат, маданият, ижтисой-иқтисодий жараён.

Ключевые слова: история, общество, мир, Каракалпакстан, проблемы, межкультурное сотрудничество, политика, управление, государство, культура, социально-экономический процесс.

Key words: history, society, world, Karakalpakstan, problems, intercultural cooperation, politics, management, state, culture, socio-economic process.

Резюме:

Ушбу мақолада Қорақалпоғистон тарихида маданиятлараро ҳамкорликда ишлаш масалаларини ўрганиш муаммолари ҳартомонлама батафсил таҳлил қилинган. Шунингдек, ўрганилаётган муаммога тарихий жиҳатдан тавсиф берилади.

Резюме:

В данной статье подробно анализируются проблемы изучения вопросов межкультурного сотрудничества в истории Каракалпакстана. Также дано историческое описание изучаемой проблемы.

Summary:

This article analyzes in detail the problems of studying intercultural cooperation in the history of Karakalpakstan. It also provides a historical description of the problem being studied.

Ўзбекистан шараятида жамийеттеги тынышлық ҳәм турақлылық, мәм-лекетимиздиң абаданшылығы ҳәм избе-из раўажланыўы ҳәр бир шахстың талапшаңлығы ҳәм дүньяқарасы, өз үстинде ислей билиў ҳәм бәркамал келешек әўлад раўажының тийкарын салыў умтылысларына тиккелей байланыслы. Бул бағдардағы тарихий изертлеўлерди әмелге асырыўдағы тийкарғы мақсет – бул процесстиң тарийхий, хожалық ҳәм мәдений негизлерин ашып бериў болып, биринши гезекте адам, оның тили, мәдени-яты, дүнья көзқарасы, ис-ҳәрекетлери, минез-хулық үлгилери, турмысы-ның аксиологиялық негизлерин сиясий, экономикалық, социаллық ҳәм

мәдений факторларды есапқа алған жағдайда үйрениү оғада әхмийетли есапланады.

Жәхән тарийхнамасында усындай курамалы илимий машқаланы жаңаша илимий жандасыү хәм усыллар тийкарында үйрениү мәдениятлар ара бирге ислесиү контекстинде әмелге асырыү дәүир талабы деп есаплаймыз. Мысал ретинде ХХ әсирдин 20-30-шы жыллары Қарақалпақстандағы сиясий-экономикалық хәм мәдений өзгерислер дәүиринде коммуникациялық процеслерин алып, усы аймақтағы пуқаралардың, олардың топарлары хәм жәмийеттеги қатламлардың бирге ислесиү динамикасын тарихый көзқарастан түсиндириү имканияты пайда болмақта. Себеби, усы дәүирдеги жәмийет турмысындағы ўақыя хәм қубылыслар Қарақалпақстан жәмийетиниң кейинги дәүиринде болған мәдений-коммуникативлик көрсетпелер трансформациясының мазмунын белгилеп береді.

Негизинде «мәденият» түсиниги кең мәниде адамлардың актив дөретіушилиқ искерлиги нәтийжесинде қәлиплескен хәм бәрхама раўажланып отыратуғын материаллық хәм руўхый қәдриятлар жыйындысы болып табылады. Оның раўажланыўы жәмийеттеги сиясий-идеологиялық хәм социал-экономикалық процеслердин тәсири астында әмелге асырылады. Мәселен, ХХ әсирдин басындағы дәстүрий қарақалпақ жәмийети руўлар хәм тайпалардың конгломераты болды, олардың өмири әсирлер бойы қәлиплескен үрп-әдетлер хәм жасаў тәрзине тийкарланған еди. Қәўимлик аўқам басында жәмийеттеги сиясий-экономикалық процеслер менен руханый-инсанийлық принциплердин ўлыўма бағыты менен тийимлилигин, жәмийет ағзалары арасындағы қарым-қатнасты анықлайтын бийлер менен диний хызметкерлер болды. Және де усы дәүирде Қарақалпақстан жәмийети өзине тән болған ғалабалық мәдений системасы бар белгили дәрежеде локаллық жәмийет болған еди. Бул жәмийет патшалық Россияның жаўлап алыўы менен дүнья жүзилик процеслердин субъектине айланды. Бирақ бул процесс ХХ әсирдин басындағы Қарақалпақстан жәмийетиниң материаллық-хожалық мәдениятын өзгерткен болса да, әсирлер бойы қәлиплесип, сақланып келген рухый мәденият пенен динге тәсири күшли болмады.

Россиядағы 1917-жылғы ўақыялар хәм одан кейинги жаңа сиясий-экономикалық формацияның орнатылыўы нәтийжесинде жәмийеттиң барлық тараўындағы дағдарысқа алып келип, жәмийетлик турмысқа хәм адамлардың күнделикли күнкөрисине қатты тәсир етти. Совет дәүири тарийхнамасына тийкарлансақ, Екинши жәхән урысына шекемги дәүирдеги Қарақалпақстан жәмийети мәжбүрий еки топарға бөлинген: бир

тәрәптән совет хәкимиятын қоллап-қуғатлап отырған жарлы дийханлар хәм мийнеткешлер, екинши тәрәптән – совет хәкимияты қарсы болған жат-жамайлар, яғный, жәмийеттеги бай қатламлар, атқаминерлер, диний уламалар. Бирақ жәмийеттеги бул бөлиниў Қарақалпақстан жәмийетинде социаллық дағдарысты пайда ететуғындай күшли болды ма? Не себеп большевиклер идеологиясы бойынша бир-бирине қарсы қатламлар колхозластырыў, репрессия жыллары, урыс хәм урыстан соңғы дәўирде де өз бирлигин, өз ара ғамхорлық пазыйлетлерин сақлап қалып отырған?

Большевиклер идеологиясы тийкарында жаңадан синдирилип атырған қәдриятлар тизими хәм қәлиплескен жәмийетлик пикир, жәмийеттиң сиясий элитасының жаңа әўладының тәрбияланыўында тийкарғы ресурс ретинде билимлендириў, ағартыўшылық, үгит-нәсият тизими болған. Бирақ советлик тарийхнамамызда адамлардың күнделикли турмысының материаллық базасының қәлиплесиўине түртки болған экономикалық ис-илажлар Қарақалпақстан жәмийетиниң мәдений базисиниң өзгерий процесси изертленген болсада, бизлер сол гездеги Қарақалпақстан жәмийетиниң жаңа хәкимиятты қалай қабыллағанын, жәмийеттиң көпшилигин кураған әпиўайы адамлардың ис-хәрекетлери менен пикирлерин көре алмаймыз. Усы көзқараста жәмийет турмысындағы әпиўайы адамлардың турмыс тәрзиниң, күнделикли күнкөрис дәрежесин үйрениў, биринши гезекте, инсаныйлық, адамгершилиқ, аўызбиршилиқ хәм өз ара хұрметке тийкарланған қатнаслар, миллетлер ара татыўлық, толерантлық орталықтың сақланыўының, қәдриятлар системасы трансформациясының тарийхый негизлерин үйрениў жүдә әхмийетли.

Мәдениятлар ара коммуникация теориясы шеңберинде бул машқалаларды изертлеў жәмийеттеги сиясий-идеологиялық хәм социал-экономикалық процесслерди жаңаша талқылаўды талап етеди. Мәдениятлар ара коммуникация хәр түрли мәмлекетлер хәм мәдениятлардың мәмлекетлик институтлары, социаллық топарлары хәм шахслар арасындағы қатнаслар тийкарында қәлиплескен жаңа мәдений қәдриятлар және байланысларды өзиниң объекти ретинде қарайды. Бирақ, Қарақалпақстан шараятында совет хәкимиятының 1920-1930-шы жыллардағы қәлиплесе баслаған жәмийетлик-сиясий қәдриятлар тизими хәм жәмийеттеги мәдений трансформациясы процесинде сиясий компоненттиң роли күшли болған, яғный тарийх илими көзқарасынан қарайтуғын болсақ, мәдений тәсир етиў артында мәмлекетлик сиясий институтлар, социаллық топарлар менен жеке шахслардың ис-хәрекетлери турғанын көремиз. Мысалы, 1920-жыллардың орталарында жергиликли халықтың өзин миллий идентификация-

лаўы, яғный қандай да бир миллет қурамына жататуғынлығы сезими күшейеди. Өзелден түркий халықлар болып, биригип жасап атырған халық арасында миллий алаўызлық шийеленисе түседи. Америкалық илимпаз Т.Мартинниң пикиринше, миллий шегараланыў бойынша 1924-жылғы ўақыялар миллий сана-сезимин, соның менен бирге этникалық қарама-қарсылық дәрежесин күшейтип жиберген. Мысал ретинде, 1924-жылдың октябрь айында ОГПУ ўәкили Юлечин Қарақалпақстан аймағында жасаўшы миллетлер арасында тартыслар көбейип, миллий антагонизм тарқала баслағанын айтады.

Бирақ бул жағдай большевиклер тәрәпинен тез арада бастырылады хәм миллий шегараларды белгилеў Орайдың қәлеўинде қалады. Қарақалпақстан советлик тарийхнамасында 1925-жылы қарақалпақ мемлекетлигиниң совет автономиясы түринде қәлиплесиўи қарақалпақ халқының әсирлер бойы арзыўларын жүзеге асырыўға деген умтылысы менен түсиндириледі. Ғәрезсизлик дәўириниң тарийхнамасында бул жағдай бир гезлери бир тутас түркий халықларын айырыў бойынша патша Россиясы хәм большевиклер сиясатының нәтийжеси ретинде берилген. Кейинги ўақыт тарийхнамасында бул процести халықтың еркин жүзеге шығарыў ушын гүрескен тарийхий тулғалардың хызмети арқалы ашып бериў тенденциясы да байқалады.

Ал мәдений бирге ислесиў тийкарында бул ўақыяларды баҳалаўдың объективлигин басқаша түсиндириў мүмкин. Ис жүзинде 1924-жылғы миллий-мәмлекетлик шегараланыў Орайдың тиккелей басқарыўы менен әмелге асырылып, бул процесске жергиликли дәстүрий жәмийет элитасының, диний хызметкерлердиң хәм жаңадан қәлиплесип келеатырған жергиликли совет номенклатурасының айырым бир бөлеги қатнасқан. Орайдың шетки аймақтағы өз бийлигин беккемлеўге деген хәрекетлери бийликке умтылған аз санлы жергиликли адамлардың мәплери менен сәйкес келди. Мәселен, Қарақалпақстан тарийхында сол гезде округлик совет-партия уйымларына жергиликли саўатлы шахслардың тартылыў жағдайлары көп ушырасады. Жоғары басқарыў инстанциялары олардың социаллық статусы яки шығысына қарамаған, сол себептен бурынғы миллий элита ғалабалық көпшилиқ ушын жаңа хәкимиятта бағдарлаўшы хәм жазалаўшы күш болып қала берди. Бул хаққында 1927-жылғы қайта сайлаўлар нәтийжелери бойынша мағлыўматларда «Қарақалпақ автономиялы облысының Атқарыў комитети ... жергиликли совет-партиялық аппаратында бай-атқаминер элементлери, улыўма басқа да антисоветлик

идеология тәрәпдарларының аўыллық кеңеслерине ағза болғанлығын тастыйықлайды» делинген .

Совет хәкимияты саясий-административлик жақтан өзін тиклеп алғаннан соң миллий перифирияларда жаңадан қәлиплесип келатырған «совет мәденияты» шеңберинде хәрекет ете баслады. 1925/1926 жыллары тәлим тизимин тиклеў хәм раўажландырыў мақсетинде жергиликли бийлик тәрәпинен қоллап-қуўатланған араб графикасында китап хәм баспасөзди басып шығарыў иси 1927/1928 жылларға келип «Жаңа түрк алфавити» (НТА) тийкарында латынласқан алфавитке өтиў менен тоқтап қалады. Россиялық алым В.М. Алпатовтың пикиринше, бул жағдайда Орта Азия ушын саясий-мәдений аспект шешиўши болған, себеби араб графикасы диний уламалар хәм саўатлы бай-атқаминерлер, ески мәденият хәм қәдриятлар тизими менен байланыслы деп есапланып, совет хәкимиятының ески түзимди жоқ етиў саясатына байланыслы болған .

Усы дәўирдеги совет хәкимиятының бизиң аймағымызда алып барған саясаты мәдений бирге ислесиў контекстинде әўәлембар «мәдений экспансия» түсинигине туўра келеди. Мәдений экспансия дегенимиз қандай да бир мәденият формасының өз шегараларынан шығып, басқа аймақларда күшлеп енгизилиўи хәм пайдаланыў ареалының кеңейиўи болып есапланады.

Совет хәкимиятының Қарақалпақстан жәмийетиндеги турақдылықты хәм дәстүрий хожалық қатнасларын бузыў хәм мәдений-руўхый орталыққа тәсир етиў арқалы өз мәплерин, идеологиялық хәм дүнъяўый қәдриятларын күшлеп синдириў ис-хәрекетлери еди. Бирақ Орайдың мәплери бир қатар жергиликли жәмийеттеги тәртип-қағыйдалар хәм қарым-қатнаслар тизимине қайшы келди. Тийкаргы себеплердиң бири – басқарыў органларына тайынланған жергиликли халық ўәкиллери өзлериниң ағайын-туўысқанлары менен байланысын үзбеди, дәстүрлер хәм үрп-әдетлерди сақлап, күнделикли турмыста әпиўайы адамлардан хеш айырмашылығы болмады, өйткени бундай жағдай қоршаған орталық менен өз ара бирге ислесиўдиң белгили бир қәлиплескен формасы еди. Этникалық, миллий, гендерлик стереотиплер сақланып, еле де болса динниң, дәстүрий жәмийеттиң социаллық көрсетпелери хәрекет етип турған еди. Мысалы, 1927-жылы совет-партия уйымларын тексеріў нәтийжелери бойынша Қоңырат округинде лаўазымдағы шахслар жергиликли бай хәм саўдагерлердиң салық хәм басқа да төлемлерин жеңиллестириўге урынған, бирақ жоғарыдағы совет-партия уйымлырының шешими менен оларға қатаң шара көрилген хәм бир қатар округлик лаўазымлы шахслар

партия қатарынан шығарылған. Усындай жағдай барлық округлерге тән болған .

Бирақ, көп ўақыт өтпей эпиўайы адамлар арасынан тайынланған шахслар номенклатура тизимин қурып, олардың сыртқы көриниси де, ишки туйғылары да өзгереді. Совет үкіметі оларды совет мектеплеринде, басқа оқыў орынларында, «мәдений революция» процессинде белсенди түрде таярлап, олардың бағдарламасы большевиклик идеологиясының көзқарасларына тийкарланған және жәмийетте жаңа қәдриятларды қәлипле-стирийге бағдарланған еди. Бирақ бул процесс бир тәрзде болмады, усы тараўда эпиўайы адамның идеялары менен көзқарасларын билдиретин көплеген ўақыялар хәм кубылыслар болды. Мысалы, көплеген ата-аналар балаларын, эсиресе қызларын, совет мектеплерине бергиси келмеді. Көпшилик диннің шеклениўине қарсы болды, олар экспроприацияланған жерлерди пайдаланғаны менен, колхозларға өз ерки менен киргиси келмеді. Олар жаңа фабрика-заводарда ислеп шығылған өнимлерди күнделикли турмыста қоллана баслағаны менен, жәмийеттеги өзгерислерден қорықты. Эпиўайы адамлар өзинің жеке хожалығын жүргизиў менен бирге тутыныў кооперация хызметлерин пайдаланды. Хәттеки 1950-ши жыллары белгили дәрежеде раўажланған медициналық мекемелер системасы болғаны менен, жергиликли йишан, тәўип, порханларға емленип келген.

1930-шы жыллары дүньяқараслардың дәстүрий формалары менен минез-хулық мотивлериниң трансформациясына тийкар болатуғын күнделикли күнкөрис хәм жасаў негизлериниң социаллық шарт-шараятлары өзгереді. Мәжбүрий мийнет, орайластырылған хожалық жүргизиў формасы, күшли үгит-нәсият хәм «мәдений топылыс» Қарақалпақстан жәмийетинде өзreisлерди пайда етти. Мысалы, мәжбүрий колхозластырыў сиясаты аўыл хожалығын дағдарысқа алып келди, жеке меншик ийелери куўдалана баслады. Енди толық хәкимиятқа йие болған совет-партия аппараты дәстүрий жәмийетке тән болған гейбир социаллық көрсетпелер советлик тизимди қурыў жолында кедерги болып атырғанлығын аңлап, олар менен гүрести күшейтти. Яғный, усы дәўирден баслап, мәдениятлар ара коммуникация процесси тоқтап, мәдений экспансия әмелге әмелге асырыла баслайды.

СССР-дың миллий шетки аймақларында бул процесс «мәдений революция» атамасы менен мапаз формасында әмелге асырылып, мәдений коммуникацияның тийкарғы элементи – хәммеге ортақ тил орталығын жаратыў процесси күшге енеди.

Агрессив үгит-нәсият және совет-партия аппаратының көпшилик қамбағал қатламларға болған қатнасы мәдений турмыстағы өзгерістерге себеп болды. Ғалабалық сауатландырыу, мәдений хызмет көрсету орынлары хызметі, хаял-қызлардың тәлім хәм жәмийетлик тизим искерлигине тартылыуы, жаслардың қоллап-қууатланыуы хәм социаллық-хожалық ислерине жәмлесіуі Қарақалпақстан жәмийетиндегі балансты өзгертті. Бұдан былай 1920-1930-шы жыллардағы совет хәкимиятының сиясатын салқынлық пенен қарсы алған жергиликли жәмийет, әсте-ақырын совет мектеплерінде оқыу хәм оқытыуға, хаял-қызлардың оқыуы хәм жәмийетлик-сиясий ислерге араласыуы, жаслар ушын имканиятлардан пайдаланыу усаған жағдайлар кем-кемнен ен жая баслайды. Мәдений экспансия нәтийжесінде миллетлер ара коммуникациялық байланыстар тизимин рауажландырыу имканиятлары жаратыла баслады. Бирақ бұл процесс Орайдан периферияға қаратылған болып, жергиликли миллий жәмийет турмысының тийқарғы элементлери хәм ресурсларының өзгеріуіне себеп болды.

Жуумақлап айтқанда, 1920-1930-шы жыллары Қарақалпақстан шараятында мәдениетлар ара бирге ислесіу процессиниң рауажланыуында сиясий-экономикалық негизлер шешиуши роль атқарып, мәмлекетлик қысымның күшейіуі дәуиринде мәдений экспансия дәрежесине өтип кетеди. Мәдениетлар ара бирге ислесіуде тийқарынан Орайдың өзінлик мәплери тийқарғы болып. шетки миллий аймақлардағы сиясаты тийқарында жаңа совет мәдениатын қәлиплестириу ушын пайдаланылған. XX әсир басында Орта Азиядағы миллетлер турмыс тәрзи, үрп-әдеті, экономикалық рауажланыуы дәрежесине қарап, соныңдай-ақ, тили хәм мәнауияты, тарийхый дәстүрлери хәм өтмиши менен, әсиресе миллий сана-сезими хәм дүньяқарасы жүдә жақын болып, өзге аймақтағы этникалық топарлардан ажыралып туратын еди. Совет хәкимияты орнағаннан кейин хәм усы аймақта миллий-мәмлекетлик шегараланыу процессиниң әмелге асырылыуы хәр бир миллеттиң мәнауий-рууҳый портрети сол жәмийеттиң матриаллық, социаллық, тарийхый шарт-шараятларға қарап өзгеріп отырды. Мәдений экспансия нәтийжесінде миллеттиң рууҳый-мәнауий портрети большевиклер идеологиясы тәсири астында қәлиплескен жәмийетлик сана формаларында өз көринисин тапты. Бұрыннан усы аймақта хукимранлық еткен ауызбиршилик хәм татыулық, кеңпейиллик пенен дослық мүнәсийбетлер миллетлердиң хәм миллий мәдениетлардың бир-бирине тәсири арқасында усы аймақта жасап атырған халықлардың мәнауий-рууҳый өсиуі ушын жағдай жаратқан болса, бұл процесс идеологиялық шеклеулер шеңберин-

де эмелге асырылган. Миллий шегараларга бўлиниўи ҳэр бир миллеттин мәдений жақтан ҳэлсиреўине алып келип, советлик мәденият шеңберинде өсе баслады. Бир тәрөптен, жергиликли жәмийет ағзаларының мәдений раўажланыўи ушын имканиятлар кеңейип, жаңа қадриятлар системасын ҳәм дүнья жүзилик илим-билим, саният дөрөтпелери менен танысыў, ҳәр түрли мәденият ўәкиллери менен сәўбетлесиўи өзинлик қунлылыққа ийе болса, екинши тәрөптен, советлик мәдений ҳәм хожалық, социаллық ҳәм руўхый қадриятлар жергиликли халықлардың өзинлик мәдениятының дағдарысқа ушыраўына себепши болған.

Әдебиятлар:

1. Таратухина Ю.В., Цыганова Л.А., Ткаленко Д.Э. Межкультурная коммуникация в информационном обществе. – Москва, 2019. С. 9.
2. Мартин Т. Империя «положительной деятельности». Нация и национализмы в СССР. 1923-1939. – Москва, 2011. – СС.103-105.
3. Архив ЖК РК, ф.1, оп.1, д.109, л.13.
4. Очерки истории Каракалпакской АССР. – Ташкент, 1964; История Каракалпакской АССР. – Ташкент, 1974.
5. Ўзбекистон тарихи (1917-1991 йиллар). Биринчи китоб. – Ташкент, 2019.
6. См.: Джумашев А. Советская система государственного управления в Каракалпакстане (1924-1941 гг.): история формирования и трансформации. – Нукус, 2021.192 с.
7. ҚР ОМА, 12-фонд, 3-дизим, 303-ис, 41-б.
8. Алпатов В.М. 150 языков и политика. 1917-2000. Социоллингвистические проблемы СССР и постсоветского пространства. – Москва, 2000. С. 63.
9. ҚР ОМА, 115-фонд, 1-дизим, 109-ис, 15-бет.

GLOBALLASIW PROSESINDE TALABA-JASLARDI MÀNÀWIY TÁRBIYALAWDÍŇ INNOVACION MEXANIZIMLERI

Primbetov K.

Ájiniyaz atindaǵ NMPI « Milliy ideya, ruwxıylıq tiykarları hám huqıq tálimi qánigeligi » p.i.f.d. (PhD).d.w.a

Таянч сўзлар: глобаллашув, талаб-ёшлар, маънавий тарбия, инновация, механизм, трансформация, экономика, глобал масала.

Ключевые слова: глобализация, студент-молодежь, духовное образование, инновации, механизм, трансформация, экономика, глобальная проблема.

Key words: globalization, student youth, spiritual education, innovation, mechanism, transformation, economy, global problem.

Резюме:

Ушбу мақолада глобаллашув жараёнида талаба ёшларни маънавий тарбиялашнинг инновацион механизмлари ҳақида сўз юритилади.

Резюме:

В данной статье говорится об инновационных механизмах духовного воспитания студенческой молодежи в условиях глобализации.

Summary:

This article discusses innovative mechanisms for the spiritual education of student youth in the context of globalization.

Globallasıw fenomeni zamanagóy dúnyada tek ǵana ekonomika hám menshikli sektordı, bálki siyasiy jáne social iskerlik tarawlarında da óz kórnisin kórsetpekte. Házirgi kúnde jańa maǵliwmatlar turmısımızdın ekonomikalıq hámde social transformaciya processinde zárúrli áhmiyetke iye bolib atır. Globallasıwdın tiykarında naǵız usı maǵliwmatlardı qabıllaw, ózlestiriw, hám uzatıwdan shólkemlesken. Jaslar hár qanday jámiyettiń ajıralmaytuǵın bólegi bolıp tabıladı hám globallasıw dáwirinde eń dáslep onıń máseleleri birinshilerden bolib júzege shıǵadı. Insaniyattıń global máseleleri, globallasıwdın real processleri hám formaların anıqlawda, birinshi nábette, jaslar parametri turadı. Áyne jaslar ekonomikalıq jáne social tárepden azap shegedi hám waqıyalar orayına barıp qalıwları múmkin. Áwele, jaslar jańalanıp baratırǵan dúnyalıq etikani puqta iyelep, onıń tiykarında jasawdı ùyreniwi

kerek. Ǵárezsiz turmisqa kirip kiyatırǵan jaslarımız tınıshlıq mádeniyatın añlawı hám tusinip jetiwi, globalizatsiya procesine social aralıqtan qarawları zárúr bolıp tabıladı.

Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2017-jıl 5-iyuldaǵı PF-5106 san Pármanında ayıp ótilgenindey, globallasıw dáwirinde talim-tárbiya processı zaman talaplarına juwap beriwi odan arqada qalmawı zárúrli áhmiyetke iye. 2016-jıl 30-dekabrde Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevdiń bir grupp ilimpazlar, ilim wákilleri menen bolǵan ushırasıwında ayıp ótkenindey, «Jas awladtı intalı kadrlar etip tárbiyalawdaǵı birinshi basqısh mektep talimini tupten jetilistiriw, ilimiy kadrlar hám joqarı maman qánigeler tayarlaw procesiniń úzliksizligin taminlew zárúr. Bul jolda hesh nárseni ayamaymız» [1]. Usı ushırasıwda Prezidentimiz ekonomikamızdıń barlıq tarawları rawajlanıwında ilim-pánniń ornı, áhmiyeti úlken ekeni, buǵan baylanıslı mámleketimiz rawajlanıwında pán hám islep shıǵarıw sherikligi búgin óte aktual ekenin bólek ayıp ótti.

Tálim-tárbiyaǵa innovciyalıq jantasıw menen baylanıslı jańalıq 2017- jıl 20-fevralda, mámleketimiz ekonomikasınıń innovaciyalıq rawajlanıwda ilimiy-izertlew hám innovaciyalıq iskerlikti basqarıw hám tártipke salıwdıń birden-bir sistemasın qalıplestiriw, sonıń menen birge Ózbekistan Respublikasını sociallıq-ekonomikalıq rawajlandırıwda ilim-pánniń ornın asırıw maqsetinde «Pánler akademiyası iskerligi, ilimiy-izertlew jumısların shólkemlestiriw, basqarıw hám finanslıq támiynlewdi jáne de jetilistiriw ilajları tuwrısında» [2] Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń qararında kórsetip ótilgen edi. Bul qararda ılım pániniń talim hám islep shıǵarıw menen integraciyası mexanizmlerin bekkemlew hám rawajlandırıw ústin turatúǵın wazıypa etip belgilep berilgen.

Jáhánkólemindegimáseleler globallasıw processinde bir tárepleme sheshiliwi dárejesinen qashannan berli joqarıláp ketti. Hesh kim, hesh bir mámleket máselelerge bir tárepleme jandasa almaydı. Zamanagóy texnologiyalar tiykarında islep atırǵan texnikalıq qurılmalar insan sanası jemisi retindeá Jer sharın, kosmostı, qorshaǵan-ortalıqtı tolıq qadaǵalaw astında uslap turiw múmkinshiliklerine jetip atır. Ótken ásirlerde waqıya-qubılıslar otmish retinde tariyxdan orın aldı. Jańa pikir, jańa sana keleshek tárepke jańasha kòriniste ózine isenimli qádem qoymoqta. Jáhán xalıqları dúnyada tınısh - tatıw, turaqlılıq, awızbirshilik, awızbirshilik principleri tiykarında demokratiyalıq jámiyetler qurıwǵa umtiladi.

Jurtımızda baslanǵan barlıq iygilikli jumıslardan kòzlengen tiykarǵı maqset mámleketimiz potencialın asırıw, xalqımız párawanlıǵın taminlew, azat hám abat watan tiykarın bekkemlew, barksamal awladtı er jetkeriwge

qaratılğan. Jaslarımızdın oqip -üyrenip, zamanagóy ilimlerdi iyelep, salamat hám mánàwiy jetik áwlad bolib erjetiwı jolında keń kòlemli jumıslar ámelge asırılıp, zárúr sharayatlar jaratılıp atır. Hár jılı mámleketimiz jaslarınıń keleshek gúlleniwin oylap hám de jaslarımızdın mıtajliginen kelip shıqqan halda, zamanagóy mektepler qurılıp atır, olar eń songgi markadağı oqıw-laboratoriya úskeneleri menen táminlenip atır. Sonday eken, mámleketimiz perzentlerimiz perspektivası ushın turaqlı qayǵırıp atırǵan bir waqıtta «globalasıw» sıltawı astında tárbiyanı izden shıǵarıwshı, mánawiyatın kemiriwshı hár qanday jat tasirlardan jaslarımızdı qorǵaw, dúnyada bolıp atırǵan informaciya qáwpine qarsı jaslarımızda salamat immunitetti qalıplestiriw, sergeklikti bir minutta bolsın qoldan bay bermew búgin suw hám hawa sıyaqlı eń zárúrli zárúriyatqa aynalǵan. Kommunikativ aktivliktiń joqarı dárejese intalı jaslarda maǵlıwmat hám informaciylarǵa bolǵan mıtajlikti eki márte asıradı. Olarǵa tán bunday ayırmashılıqlar unamsız aqıbetlerdi de keltirip shıǵarıwı múmkin. Sol sebepli, jaslar aldında informaciya tańlaw múmkinshiligi oǵada joqarı bolǵanlıqtan, onıń talabın qandıra almaytuǵın maǵlıwmatlar bir demde qiymatın joq etiwı anıq. Sol kózqarastan qaraǵanda, házirgi dáwirde informaciya tutınıwı aldınǵılardan túpten parıq etedi.

Zárúr informaciylarǵa iye bolıw dáwir talabı. Biraq, búgingi kúnde, shaxs, social topar, millet, jámiyet hám mámlekettiń ózi haqqında informaciylardı tarqatıwı da zárúrli áhmiyetke iye boladı.

Insan ushın informaciya eń tásirsheń qural bolıp tabıladı, sebebi onıń sana-sezimi bar. Logikalıq dálil, qalaberse, informaciya jetkiziwdiń eń ápiwayı usılları oǵada úlken kúshke iye bolıp, oǵan hesh kim hesh nárseni qarsı qarata almaydı. Insannıń tábiyatı sonday jaratılǵan, ol informaciyanı qabil etpesten, onı túsiniwge háreket etpesten jasalmaydı. Ásirese, intalı oqıwshılar buǵan kóbirek mıtajlik sezediler. Sol kózqarastan olar maǵlıwmattı kòredi, esitedi, oqıydı hám eń áhmiyetlisi, mudamı, úzliksiz túrde, kúni-túni oǵan jetip baratuǵın informaciyanıń tásirinde jasaydı. Sol sebepli informaciya járdeminde kimgedur ruwxıy tasir qılajaq bolǵanlarǵa sol adamnıń psixologiyası kòmeklesedi. Sol kózqarastan olardıń zárúrlilerin alıw, saqlap hám uzatıw sistemasın tuwrı jolǵa qoyıw kerek.

Insaniyat óz keleshegin saqlap abaylap qalıwı ushın nelerge salıstırǵanda qanday munasábette bolmawı kerek degen másele óte úlken áhmiyetli bolıp tabıladı. Álbette, globalasıw dúnyada bolıp atırǵan, artqa qaytpaytuǵın process. Basqa mámleketler qatarı biz ushın da zárúrli. Biraq ol bir jaqlama bolmawı kerek. Globalasıw milliy ózlikti joq etiw degeni emes! Dúnya keleshegi túrli xalıqlardıń ózine tán qadıratları, mádeniyatı, mánawiyatı

qádiriyatları menen gozzal hám bay esaplanadı. Olardıń hár biri jasaw hám gúlleniwge haqlı. Biraq qaysı mámleket yamasa mámleketler, xalıq yamasa xalıqlar globallasıwdı óz mentalitetinen kelip shıǵıp, ózgelerge aralastırıwı insaniyat jámiyetke tuwrı kelmeytuǵın jaǵday esaplanadı. Ol jaǵdayda bul process bir tárepden payda etse, ekinshi tárepden ulken zıyan alıp keliwi, qádiriyatlarǵa zıyan jetkiziwi, xalıq óz túsinen ayrılgan «xalıq» qa, millet óz túsın joıqtan «manqurt» qa aylanıp qalıwı itimaldan uzaq emes. [3] Bunday qáwipke jol qoymawdıń sharasınıń biri: ózgeler qádiriyatın kemsitpegen halda óz qádiriyatlarımızdı bekkem turıp qorgawımız, kerek bolsa, pútkil jáhánge kórsetiwimiz kerek.

Globallasıw processinde kisilik jámiyeti erisken globallasıw tariyxı, házirgi kúni, tabıs hám kemshilikleri, basıp ótken tariyxıy uzaq joldan alınǵan filosofiyalıq juwmaqlarǵa itibar qaratıladı. Usınıń menen birge erteńgi kúnimiz párawanlıǵı jolında teoriyalıq qaraslardan áhmiyetli táreplerine názer salınadı «Adamlar órtke uxsaydı, degen edi oyshılardan biri, ıssıdan payda al kúydiriwinen abaylı bol».[4] Rawajlanıw miyweleri de tap sonday, odan qorqıw emes, tek tuwrı paydalana biliw kerek. Qanday maqsette qollansańız, sol tárepke jetekleydi.

Jurtımızda baslangan barlıq iygilikli jumıslardan kòzlengen tiykarǵı maqset mámleketimiz potencialın asırıw, xalqımız párawanlıǵın tàmilew, azat hám abat watan tiykarların bekkemlew, bárkámal áwladtı er jetkiziwge qaratılǵan. Jaslarımızdıń oqıp-úyrenip, zamanagóy ilimlerdi iyelep, salamat hám mánàwiý jetik áwlad bolıp er jetiwi jolında keń kòlemli jumıslar ámelge asırılıp, zárúr sharayatlar jaratılıp atır.

Insaniyat jámiyeti búgingi kúnde global mashqala hám olardı keltirip shıǵarıwshı faktorlardı saplastırıwdıń birden-bir jolı retinde mánàwiý hám aǵartıwshılıq uyǵınlıqtı muwapıqlastırıw, onıń optimal variantların demokratiyalıq principler negizinde etnopsixologik faktorlarǵa tayanǵan halda shólkemlestiriw máselesin kún rejimine alıp shıǵıp atır. Sol kózqarastan pedagog, psixolog, sotsiolog hám basqa tarawdıń wákılleri tárepinen global mashqala hám olardı keltirip shıǵarıwshı faktorlardı úyreniw hám saplastırıwdıń tiykarǵı deregi milliy hám ulıwma insaniyılıq mánàwiý qádiriyatlarǵa uyqas túrde talim hám tárbiyanı innovciyalıq talim ortalıǵın qalıplestiriwdıń konsepsual ideyalarǵa muwapıq, zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında shólkemlestiriwge úlken itibar berip atır. Talim ortalıǵına innovciyalıq jantasıw hám ilimiy ádebiyatlar analizi sonı kórsetedi, globallasıw procesiniń dáslepki dáwrinde onıń tıp mánisin jaqsı oyda sawlelendire almaǵanlıq sebepli, jámiyet jasları - globallasıw abat turmıs, demokratiyalıq principler ústinligi, erkin

sawda jolindağı tosiqlardı alıp taslaytuğın hám barlıq milliy ekonomikanı bir jerge jıynaytuğın unamlı hádiyse ekenligine isengen.

Biraq bul process olar aytqan sıyaqlı emes, bálki jámiyettiń barlıq tarawlarına kirip barıp, onıń milliy qadiriyaqları, turmıs tárizi, hám de isenim hám psixologiyasına da óz tasirini kórsetdi. Globallasıw rawajlanğan mámleketlerge payda keltirip, úshinshi dúnya mámleketlerine, yağniy rawajlanıp atırğan mámleketlerge, atap aytqanda, ekonomikası tómen, jáhán arenasıda básekige shıdamlılığı jetkilikli bolmagan mámleketlerdi krizis tárepke jóneltiriwshi mexanizmlerge iye ekenligi júzege shıǵıp atır. Globallasıw, onıń mámleket hám jámiyetler turmısında tutqan roli jóninde I.I.Belyaev -...globallasıw basqa (rawajlanıp atırğan) mámleketler social mánawiy turmısına unamsız tasir etiwı mımkin degen ilimiy oy-pikirlerin ilgeri súrgen.[5]

Sonıń menen birge, globallasıw aqıbetleri nátiyjesi retinde rawajlanıp atırğan mámleketlerge miynet migratsiyası sebepli subsidiyalanğan aymaqlarda jumıssızlıqtıń kóbeyiwı, tuwıwshılıqtıń tómenlewı, qorshağan - ortalıq degradatsiyası, milliy kárxanalar hám transmilliy korporatsiyalar ortasındağı joqarı báseki, bazarlardı monopolyasıwdıń kúsheyiwi hám de ekonomikalıq ayırmashılıqtıń asıwına alıp keledi. Globallasıw jámiyet milliy baylıǵı bolğan dóretiwshilik apatdı tezlestiredi, adamlar hám ulıwma jámiyet turmıstıń jańa formalarına iykemlesiwge salıstırǵanda agressiyanı keltirip shıǵaradı hámde jámiyette bolıp atırğan ideyallar, qadiriyaqlar hám qadiryatlardı shıǵarıp taslaydı. Onıń ornını mámleket hám jámiyet hám de millet hám xalqqa xızmet etpeytuğın zamanagóy ideyalar hám qadiriyaqlardı usınıs etedi.

Informatsion jámiyettiń real waqıyalıǵı, bárshemizdi búgingi kúndegi ózgerislerge sanalı hám ratsional faktorlar kózqarasında jantasıwdı talap etken halda, milletler, xalıqlar, mámleketlikler, ulıwma insaniyattıń mánawiy turmıs haqqındağı qaraslardı, konsepsiyaları, ideya hám ideologiyalar, individual jáne social pikirleri ortasındağı munasábetler quramalı, hátte, ayırım jaǵdaylarda, qarama-qarsılıǵında kórinetuğın bolıp atır Jámiyetimizde bolıp atırğan integratsion rawajlanıwdıń jaslar tárbiyasına tásirin úyreniwde sotsiolog, psixolog, mánawiyat, pedagog hám gumanitar tarawdıń qanıgelerin oylantırıp atırğan máselelerden biri kosmopolitizm ideyası hám ǵalabalıq mádeniyat bolıp atırǵanlıǵı hesh kimge sır emes.

Usı mashqalalardı saplastırıw júzesinen bir qatar ilimiy-teoriyalıq usınıs hám pikirler alǵa súrilip, jaslar ómiri, atap aytqanda, jámiyet turmıs - tárizine salıstırǵanda bul jat ideyalardı unamsız tásirin minimallastırıw máseleleri alǵa súrilip atır. Bul jantasıwlar negizinde islep shıǵılğan jáne social-mánawiy

áhmiiyetke iye bolǵan aldaǵı konsepsual mexanizmlerdi jámiyet ómiriniń barlıq búwınlarına tolıq realizatsiya etiw dáwir talabı bolıp atır.

XX ásirdiń 90-jıllarda payda bolǵan kóp qàwıplı hám ideologiyalıq plyuralizm, global sawda tarmaqlar, sivilizatsion integraciyalasıw ǵalabalıq mádeniyat dúnyanıń ózara dialektik baylanıs hám qarama-qarsılıqlar birligi tiykarında háreket etetuǵın úlken, ózara bir-birine tasir etiw kúshine iye bolǵan sistema retinde iskerlik kórsetiwdi talap etedi.

Bul processtiń rawajlanıw nızamlıq hám principleri, ayrm qánigeler kózqarasında, pútkil dúnyada ekonomikalıq hám mádeniy mákannıń payda bolıwı, hám de birden-bir insaniy ortaqlıqtıń payda bolıwı, informaciya almasıw processinde birden-bir mákanınıń júzege keliwi insaniyat civilizatsiyasınıń jańa forması júzege keliwine sebep boladı degen shamalar bar. Kosmopolitik ideya jáne onıń bar ekenligi, tariyxıy ótmishi uzaq, milliy qádiriyatları bay hám keleshegi ullı bolǵan ǵárezsiz mámleketlerdiń erteńgi kúni hám jasları perspektivasına qàwıp salıp qoyıwı múmkinligin itıbardan shette qaldırmagan halda, turaqlı qıraǵılıqtı umıtpaw kerek.

Búgingi kúnde jámiyetimiz jasları mánawiy hám madaniy bilimliligi, sana-sezimine jáne oylawı menen baylanıslı bolǵan máselelerdi ilimiy kózqarastan hár tárepleme tereń úyreniw, sırtqı tásirlerden qorǵay alatuǵın social - psixologiyalıq mobil izalyatsion mexanizmdi jaratıw dáwir talabı bolıp atır.

Biz tárepimizden ilgeri sùrilip atırǵan mobil social –psixologiyalıq izalyatsion mexanizm ideyası mámleket hám jámiyet mánawiy turmısı, onıń rawajlanıw, hám de jaslar perspektivasın taminlegen halda ata-babalarına múnásip áwlad bolib qalıwına xızmet etken halda, millet retinde mın jıllar dawamında onıń bar ekenligin taminlep beredi.

Juwmaq etip aytqanda, globallasıw dárejesi sol social qurılma ishinde arnawlı bir shaxs, insannıń jetilisiwi ushın qanday múmkinshiliklerge iye ekenligi menen belgilense, maqsetke muwapıq boladı.

Ádebiyatlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2016. – 56 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажигимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
3. Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари. – Тошкент: Маънавият, 2006.
4. Юсуф Хос Хожиб. Қутатғу билиг. Саодатга йўлловчи билимлар. – Тошкент: Фан, 1991
5. Quronov M. Milliy tarbiya. – Toshkent: Ma'naviyat, 2007. – 240 b.

ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДАН МУҲОФАЗАЛАНИШ ЮРИСПРУДЕНЦИЯДАГИ ЯНГИ ЙЎНАЛИШ

Норбоев А.О.

*Тошкент давлат педагогика университети в/д.
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Таянч сўзлар: фавқулодда вазиятлар, махсус идоралар, ҳуқуқий асослар, давлат тизими, аҳоли ва ҳудудлар, муҳофаза, халқаро шартномалар, ҳамкорлик, ваколат ва б.

Ключевые слова: чрезвычайные ситуации, специальные органы, правовые основы, государственное устройство, население и территории, защита, международные соглашения, сотрудничество, власть и др.

Key words: emergency situations, special agencies, legal bases, state system, population and territories, protection, international agreements, cooperation, authority, etc.

Резюме:

Мазкур мақолада жаҳонда юз бераётган турли тусдаги фавқулодда вазиятларнинг оқибатлари, шунингдек уларнинг олдини олиш мақсадида ташкилий тузилмалар билан бирга бу борада алоҳида ҳуқуқий нормаларнинг шаклланиши, жумладан бу борада мамлакатимиздаги ҳуқуқий асослар ҳақида сўз боради.

Резюме:

В данной статье говорится о последствиях различных чрезвычайных ситуаций, происходящих в мире, а также о формировании специальных правовых норм по этому поводу, в том числе о правовых основах в нашей стране в этом отношении, а также организационных структурах в целях их предотвращения.

Summary:

This article talks about the consequences of various emergency situations occurring in the world, as well as the formation of special legal norms in this regard, including the legal bases in our country in this regard, along with organizational structures in order to prevent them.

XX аср инсоният тарихидаги кўплаб воқеа ҳодисалар билан боғлиқ бўлсада дунё миқёсида турли тусдаги фавқулодда вазиятларнинг юз бериши ва талофатларнинг ортиб бориши билан ҳам характерланади. Шу боис, бу давр фавқулодда вазиятлар борасидаги ҳуқуқий-меъёрий соҳанинг шаклланиши билан ҳам тавсифланади. Бошқачароқ айтганда, фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш, уларга тайёргарлик кўриш ва улар юз

берганда ижтимоий муносабатларни тартибга солиш, ўзаро ёрдам кўрсатишга қаратилган ҳуқуқий-меъёрий асосларни яратишни талаб этди.

Ўтган асрда юз берган турли тусдаги фавқулодда вазиятлар инсоният бошига оғир оқибатлар олиб келди. Ҳатто, улар оқибатида келтирилган талафотлар ушбу асрнинг энг дахшатли воқеалари бўлган - 2 та жаҳон уруши келтирган йўқотишлардан ҳам кўпроқ.

Шу сабабдан XX асрнинг охирларида жаҳондаги 128 дан ортиқ давлатларда фавқулодда вазиятлар буйича махсус давлат идоралари ва тизимлари шакллантирилди. Шунингдек, 1989-йил декабрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1990-2000- йилларни “ Табиий офатларнинг олдини олиш Халқаро ўн йиллиги” деб эълон қилиниши каби қўллаб тарихий воқеликлар бу борадаги ҳуқуқий соҳани ривожланишига сабаб бўлди.

Маълумки, мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб Ўзбекистон ҳам бу каби хавфлардан ҳамда улар келтираётган йўқотишлардан ҳоли эмаслиги сабабли халқаро ҳамжамиятнинг субъекти сифатида фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ҳамда оқибатларини бартараф этишдаги ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий-меъёрий асосларни яратишда муҳим қадамлар ташлади.

1992-йил 8-декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 54-моддасида “Мулкдан фойдаланиш экологик муҳитга зарар етказмаслиги, фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан қўриқланишини бузмаслиги шарт”, лиги, 55-моддасида эса “Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир” деб белгилаб қўйилади. Шунингдек, мамлакатимизда 2023 йилда қабул қилинган янгиланган Конституциямизнинг бир қатор моддаларида бу масала янада такомиллаштирилган. Жумладан, янги таҳрирдаги Конституциянинг 48, 49, 62, 66, 68 – моддаларида бу борада белгилаб ўтилган.

Конституцияда кўрсатилган ушбу моддалар ижросини таъминлаш мамлакат иқтисодиётини ривожланиши ҳамда аҳолининг фаровон турмуш кечириши, шунингдек, келажак авлод учун барқарор ҳаётни таъминлашда тоза экологик муҳит қолдиришга асос бўла олади, дейиш мумкин. Чунки, табиатдаги мавжуд ҳаётини омиллар ҳисобланган сув, ер, ер ости бойликлари, ҳаво ҳамда атроф-муҳитни келажак авлод учун ҳам асраш инсониятдан жуда катта масъулиятни талаб этмоқда. Айни шу масъулият ҳисси Республикада табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда улар билан боғлиқ бевосита юзага келиши мумкин бўлган хавфларнинг

олдини олиш мақсадида ўзига хос вазирлик, қўмита ҳамда тузилмаларни шакллантиришга олиб келди.

Шунингдек, соҳага оид мавжуд ҳукукий-меъёрий ҳужжатларда Фавқулодда вазиятлар давлат тизимидаги қирувчи вазирлик, қўмита, корпорация ва бошқа идораларнинг фавқулодда вазиятлар бўйича вазифалари ҳам белгилаб берилган. Яъни, аҳоли ва ҳудудларни турли тусдаги фавқулодда вазиятлардан муҳофазаланишида мамлакатдаги ҳар бир идора ҳамда уларга бўйсунувчи қуйи тузилмаларнинг тинчлик ва фавқулодда вазиятлар пайтидаги вазифалари ҳамда ваколатларининг ҳукукий асоси яратилди.

Мамлакатимизда фавқулодда вазиятлар борасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солишдаги ҳукукий-меъёрий асослар дастлаб, Президент Фармонлари, Фармойиш ва Қарорлари ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари кўринишида қабул қилинди. Вақт ўтиши билан бу соҳага оид ҳукукий асослар қонун тусига эга бўла бошлагани кўринади. Яъни, бу биринчидан турли тусдаги фавқулодда вазиятлар қўламини ортиб бораётганлиги натижасида бўлса, иккинчидан, соҳага оид қонунчиликни ривожлантирмасдан бу борадаги жараёнларни тартибга солиб бўлмас эди. Шу сабабдан мамлакатимизда 1991-2010-йиллар мобайнида биргина экология соҳасига оид 27 дан ортиқ қонун ҳамда 100 дан зиёд қонун ости ҳужжатлари қабул қилинди. Хусусан, фавқулодда вазиятларнинг бошқа кўринишларини олдини олиш ҳамда улар юз берганда ҳавфсиз ўтказиб юборишга оид бир қатор қонун ва қарорларнинг қабул қилиниши мамлакатда ҳавфсиз турмуш тарзини таъминлашда ўзига хос янги ҳукукий соҳани шаклланишига олиб келди.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, кейинги йилларда трансчегарали хусусиятга эга бўлган фавқулодда вазиятларнинг кўпайгани ва уларнинг катта йўқотишларга олиб келаётгани ушбу йўналиш бўйича ташкил этилган идораларнинг ҳукукий ваколатларини ҳам оширишга сабаб бўлди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлигига ўз ваколати доирасида халқаро шартномалар лойиҳаларини тайёрлаш, фавқулодда вазиятларда ўзаро хабардор қилиш ва ёрдам кўрсатиш борасида ташқи иқтисодий ҳамкорликни амалга ошириш, шунингдек: “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига биноан БМТни ихтисослашган халқаро ташкилотлари ва бошқа ихтисослашган ташкилотларнинг марказий органларида ва минтақавий бўлинмаларида ишлаш учун, ушбу ташкилотлар билан келишилган шартларда белгиланган тартибда вакиллар...” юбориши ҳам белгилаб қўйилди.

Айниқса, аҳолини фавқулодда вазиятларни тайёрлаш ишларини бажариш ва тартибга солиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари жумладан, Вазирлар Маҳкамасининг 1998-йил 7-октябридаги “Ўзбекистон Республикаси аҳолисини фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишга тайёрлаш тартиби тўғрисида” ги 427-сонли Қарорида кўрсатилган бўлса мамлакатмизнинг «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида» ги ҳамда «Аҳоли ва ҳудудларни табиий ва техноген тусдаги фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида» ги қонунларда акс этади.

Маълумки, ҳар қандай табиат ҳодисасини фавқулодда вазият, деб бўлмайди. Шу сабабдан юз бераётган табиий ҳодисалар ва бошқа ҳалокатларни тўғри талқин қилиш ҳамда уларни халқаро нормаларга мослаштириш бу борада олиб борилаётган ишлар самарадорлигини ошириш учун хизмат қилади. Шу сабабдан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1998-йил 27-октябрда қабул қилинган “Техноген, табиий ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида” ги 455-сонли Қарорида фавқулодда вазиятларга тасниф берилиши билан бирга, уларни юз беришига сабаб бўлувчи омилларни кўрсатиш билан ҳам муҳим ўрин тутди. Шунингдек, ҳар бир тусдаги фавқулодда вазиятлар гуруҳларга ҳамда кўринишларга ажратилган ҳолда таснифланган.

Шу билан бирга, қарорда фавқулодда вазиятларнинг келтирган иқтисодий зарари ҳамда одамлар ҳаёт фаолиятига етказган таъсирдан келиб чиққан ҳолда, уларнинг кўлами ҳам белгиланди. Бу кўлам 4 та тоифага: локал, маҳаллий, Республика ҳамда трансчегарали фавқулодда вазиятларга ажратилди.

Мустақиллик қўлга киритган йилларнинг дастлабки ўн йиллиги даврида мамлакатимизнинг фавқулодда вазиятлар бўйича хавфсизлигини таъминлаш, аҳоли ҳаётини муҳофаза қилиш давлат сиёсатининг устувор вазифаларидан бирига айланганлигини яна бир ҳуқуқий ҳужжатда кўришимиз мумкин. Бу 1997-йил 23-декабрда Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими тўғрисида” ги Қарорининг қабул қилинишидир. Бошқача айтганда, ушбу қарор мамлакатда фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими (ФВДТ) ни шакллантириш учун муҳим ҳуқуқий асос бўлди.

Мамлакатда фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш, аҳоли ва халқ хўжалиги объектларини муҳофаза қилиш борасида амалга оширилган ишлар натижасида тўпланган тажриба, шунингдек, бу борада мавжуд кўплаб масалаларни ҳал этиш ушбу соҳага хос бўлган қонунчиликни ривожлан-

тириш лозимлигини кўрсатди. Бунга, фавкулодда вазиятларнинг келиб чиқиш сабаблари, оқибатлари ҳамда уларни бартараф этиш хусусидаги билимларнинг етишмаслиги, шунингдек, улар юз берганда аҳолини тўғри ҳаракат қилишга ўргатиш даражасининг пастлиги, корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг бу борадаги билимларини саёзлиги, масалага лоқайдлик билан қараётганлиги, масъулиятни ҳис этмасликлари каби б қатор омиллар сабаб бўлган.

Соҳага оид бир қатор қонунларни: “Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисида”ги (1997 й.), “Йўл ҳаракати хавфсизлиги тўғрисида”-ги ҳамда “Одамнинг иммунитет танқислиги вируси билан касалланишининг (ОИВ касаллигини) олдини олиш тўғрисида”ги, шу йили яна “Аҳоли ва ҳудудларни табиий ва техноген хусусиятли фавкулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида”ги, “Гидротехник иншоотларнинг хавфсизлиги тўғрисида”ги (1999 й.), “Экологик экспертиза тўғрисида” ги, “Радиациявий хавфсизлик тўғрисида” ҳамда “Қишлоқ хўжалик ўсимликларини зараркунандалар, касалликлар ва бегона ўтлардан ҳимоя қилиш тўғрисида”, “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”, “Фуқаро муҳофазаси тўғрисида”ги (2000 й.) қабул қилиниши фавкулодда вазиятлар бўйича ижтимоий муносабатларни тартибга солишда муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қила бошлади.

Бошқача айтганда, 1997-2000-йиллар мобайнида фавкулодда вазиятлар бўйича Ўзбекистон Республикасининг 10 дан ортиқ қонунлар қабул қилинган. 2000-йилдан сўнг қабул қилинган шу соҳага оид кўплаб қонунлар фавкулодда вазиятларнинг олдини олиш бўйича турларга ажратилган ҳолда, янада ихтисослашганлигини кўриш мумкин. Масалан, 2006-йилдаги “Хавфли ишлаб чиқариш объектларининг саноат хавфсизлиги тўғрисида”, 2009-йилда “Ёнғин хавфсизлиги тўғрисида”, “Техник жихатдан тартибга солиш тўғрисида” каби қатор қонунлар бу борада олиб борилаётган амалий ишларни янада такомиллаштириш ва ундаги ижтимоий муносабатларда ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилиш билан бирга тармоқлардаги хавфларнинг олдини олишга йўналтирилган дейиш мумкин.

Дунё тажрибасида, ҳар қандай офат ёки ҳалокат таъсирига тушиб қолган кишига биринчи ёрдам унинг яқинлари, атрофидаги кишилар, шунингдек, иш ва яшаш жойидаги одамлар томонидан кўрсатиши ўз исботини топган. Кейин эса малакали профессионал ёрдам кўрсатилиши мумкин. Шу боис, бу масалада республикамизда қабул қилинган “Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавкулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуннинг ўрни катта. Унда вазирлик ва

идоралар ўз тасарруфидаги корхона, ташкилот ва муассасаларни “фавқулодда вазиятлар шароитида ҳаракат қилишга шай бўлиб туришини таъминлаш”, “ҳаракатлар режасини, Низомлар қоидаларини келишиб олиш учун Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлигига тақдим этиш”, “...ҳодимларини ҳарбийлаштирилмаган тузилмалар таркибида фавқулодда вазиятларда муҳофазаланиш усуллари ва ҳаракат қилишга ўргатишлари”, ахборот тизимларини ҳамиша шай ҳолда сақлаш ва ахборот бериш, моддий ва молиявий ресурслар резервини яратиш, фавқулодда вазиятларда иш режаларига мувофиқ тасарруфидаги объектларда авария-кутқарув ишлари ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларни ташкил этишлари, молиялаш ва уларни ўтказилишини таъминлашлари ҳамда бошқа фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишдаги бурч ва ҳуқуқлари белгилаб берилган.

Мамлакатимиз иқтисодиёти ва халқимиз фаровонлиги учун сув қанчалик муҳим ҳаётий омил эканлиги маълум. Бошқа томондан, сув билан боғлиқ ҳалокатлар кўплаб вайроналарга ҳамда йўқотишларга сабаб бўлиши ҳам мумкин. Шу сабабдан сувдан оқилона ва одилона фойдаланиш билан бирга хавфсиз фойдаланиш ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Шу мақсадларда мамлакатимизнинг мустақиллик йилларида, яъни 2020-йилгача гидротехник иншоотлар ва уларнинг хавфсизлигини таъминлаш бўйича 15 дан ортиқ қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди. Иккинчи томондан, мамлакатимизда сувни бошқариш, яъни сувдан оқилона фойдаланиш, у билан боғлиқ хавфларнинг олдини олиш ёки улар юзага келганда аҳоли ва ҳудудларни имкон қадар зарар кўришини камайтириш мақсадида Республикада 13 та вазирлик, идора ва қўмиталар давлат бошқарувини амалга ошириб келмоқда. Бошқарувдаги бу муносабатларни тартибга солиш ҳам соҳага оид ҳуқуқий нормаларни ривожлантириш учун сабаб бўлади.

Кейинги йилларда соҳага оид қабул қилинган бир қатор қонун ва қонун ости ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари фавқулодда вазиятлардан аҳоли ва ҳудудларни муҳофаза қилишда олиб борилаётган ишларни янада такомиллаштириш, шунингдек бу борада амалга оширилмай келинаётган ишларни бажарилишини таъминлашда ўзига хос асос бўлиб хизмат қила бошлади. Жумладан, аҳоли ва ҳудудларни турли тусдаги фавқулодда вазиятлардан муҳофазалаш борасидаги чора-тадбирларни янада такомиллаштириш мақсадида ФВДТ фаолияти қайта кўриб чиқилди. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан 2017-йилнинг 1-июнидаги “Фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш

тизими самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони билан Фавқулодда вазиятлар вазирлигининг асосий вазифалари янада такомиллаштирилди .

Фармонда ФВДТ да ўтган йиллар мобайнида йиғилиб қолган бир қатор муаммолар кўтарилди ва уларни ҳал этиш йўналишлари белгилаб берилди. Хусусан, бу муаммолар фавқулодда вазиятлар хавфи пайдо бўлганда аҳолининг барча қатламларини ўз вақтида хабардор қилиш, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги тузилмаларини, фавқулодда вазиятларда прогнозлаш тизимини такомиллаштириш, шунингдек, республика ҳудудларини сейсмик хавфлар, техноген авария ва ҳалокатлар манбалари бўйича раёнлаштириш; вазирликнинг моддий-техник таъминотини яхшилаш каби кўплаб масалалрни ҳал этилиши ахборот коммуникация технологияларини кенг татбиқ этиш билан боғлиқ бўлгани боис ҳам уларга алоҳида эътибор қаратилган. Фармонда кўрсатилган бу муаммоларни ҳал этиш учун зарурий чора-тадбирлар ишлаб чиқилган ва уларни зудлик билан амалга ошириш белгиланган.

Шу мақсадда ЎзР ВМ ҳузуридаги Гидрометеорология хизмат маркази таркибий тузилмалари билан биргаликда; ЎзР ВМ ҳузуридаги Катта ва алоҳида муҳим сув ҳўжалиги объектларининг техник ҳолатини ҳамда беҳатар ишлашини назорат қилиш давлат инспексияси; ЎзРФА Ғ.А.Мавлонов номидаги Сейсмология институтининг тезкор хабарлар хизмати ва сейсмик хавфнинг сейсмологик мониторинг республика тармоғи бевосита Фавқулодда вазиятлар вазирлиги тасарруфига ўтказилди .

Шунингдек, фавқулодда вазиятларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этиш бўйича ҳукумат миқёсида ва ҳудудлар бўйича комиссиялар тасдиқланди. Уларнинг ҳам вазифалари белгилаб берилди.

Шу йилнинг 2-июнида Президент Ш.Мирзиёев томонидан фавқулодда вазиятлар бўйича яна бир муҳим ҳужжат – “Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича ташкилий тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Қарорда вазирлик фаолиятини такомиллаштириш мақсадида унинг тузилмаларига ҳам ўзгаришлар киритилди. Қўшимча 3 та вазир ўринбосари лавозими ташкил этилди . Шунингдек, қидирув-кутқарув ишларида қўлланиладиган техник жиҳозлар, махсус асбоб-ускуналарини ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришга алоҳида эътибор қаратилди.

Кейинги йилларда фавқулодда вазиятлар бўйича муайян билим ва малакага эга бўлган, ихтисослашган кадрларга эҳтиёж ортиб борди. Шу сабабли соҳага оид юқори малакали мутахассислар тайёрлаш мақсадида

Фавқулодда вазиятлар ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари билан ҳамкорликда Фуқаро муҳофазаси институтида 2017-2018-ўқув йилидан бошлаб “Фавқулодда вазиятларда аҳоли хавфсизлиги” мутахассислиги бўйича магистратура бўлими очилди. Икки вазирлик 4 та касб-хунар коллежларида ўрта-махсус, касбий маълумотли мутахассислар тайёрлаш, шунингдек, 5 та ОТМда эса “Ҳаётий фаолият хавфсизлиги” бўйича бакалавр даражасига эга олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш вазифалари қўйилди.

Шу билан бирга, мамлакатда техноген авария ва ҳалокатларнинг олдини олиш ва хавфсизликни таъминлаш бўйича “Техник жиҳатдан тартибга солиш тизими” ҳам фаолият олиб боради. Бу тизим таркибига Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги комиссия, Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги, Соғлиқни сақлаш ва Қурилиш вазирликлари, Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси кирган.

Хулоса қилиб айтганда, нафақат мамлакатимизда, балки дунё мамлакатларида ҳам айнан фавқулодда вазиятлар бўйича ўзига хос тизим, тузилма ёки идоралар шакллантирилиши билан бирга уларнинг ҳукукий асослари ҳам яратилдики, у аҳолининг фавқулодда вазиятларга тайёрлаш, улар юз берганда йўқотишлар миқдорини камайтириш, бу борада мамлакатлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликларни ривожлантиришга қаратилган. Шу боисдан ҳам ўтган асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб ҳуқуқ соҳасида янги бир йўналиш шаклланди ва такомиллашиб бормоқда.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, –Тошкент: Ўзбекистон, 2017, – Б. 12.
2. ЎзР ФВВ. ФМИ. Аҳоли ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишнинг ҳукукий асослари (меърий ҳужжатлар тўплами), III-жилд, –Тошкент: ФМИ, 2018.
3. ЎзР ФВВ ФМИ, Аҳоли ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишнинг ҳукукий асослари. I-жилд, –Тошкент: ФМИ, 2006
4. UzWater Aware. Регионального экологического центра ЦА в рамках ЕС. Программы “Устойчивое управление водными ресурсами”. Пут воды. –Тошкент: 2020.
5. Убайдуллаев Ш., Норбоев А.ва б.Чакирувга қадар бошланғич тайёргарлик,–Тошкент: Илм-Зиyo,2009
6. Алихонов Б. Экологик қонунчилик истикболи //Ҳуқуқ ва бурч, 2010, №3, – Б. 8.
7. Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси / [https:// lex.uz/docs /](https://lex.uz/docs/) 6161244

BUXORODA RUS DIASPORASI SHAKLLANISHINING TARIXIY ILDIZLARI. (XIX ASRNING 80-YILLARIDAN VA XX ASRNING 40-YILLARIGACHA)

Saparbayeva E.D.

Navoiy davlat konchilik va texnologiya universiteti "Ijtimoiy gumanitar fanlari va jismoniy tarbiya" kafedrasida assistenti

Tayanch soʻzlar: Buxoro amirligi, Chor Rossiyasi, agentlik, shartnoma, Sharqiy Buxoro, Yangi Buxoro, aholini roʻyxatga olish, koʻchirish, posyolka, millat, ijtimoiy tarkib, demografiya, migratsiya, ijtimoiy munosabatlar, madaniy aloqalar.

Ключевые слова: Бухарский эмират, царская Россия, ведомство, договор, Восточная Бухара, Новая Бухара, перепись, расселение, нация, социальный состав, демография, миграция, общественные отношения, культурные связи.

Key words: Bukhara Emirate, Czarist Russia, agency, contract, East Bukhara, New Bukhara, census, resettlement, settlement, nation, social composition, demography, migration, social relations, cultural relations.

Резюме:

Maqolada ruslarning Buxoro amirligi hududlariga kirib kelishi va tarqalishi bilan bogʻliq boʻlgan maʼlumotlar tarixiy izchillikda tahlilga tortiladi. Ruslarni tarixning keyingi bosqichlarida Buxoro shahri va unga tutashgan hududlar boʻylab tarqalishi, kasb-kori, kundalik turmush tarzi va tarqalish geografiyasi yuzasidan atroflicha mulohaza yuritiladi. Chor Rossiyasining koʻchirish siyosati va Buxoroda sovet hokimiyatining oʻrnatilishining ruslar sonining ortishiga koʻrsatgan taʼsiri yuzasidan xulosalar chiqariladi.

Резюме:

В статье в историческом контексте анализируются данные, связанные с проникновением и распространением русских на территориях Бухарского эмирата. На более поздних этапах истории подробно обсуждаются распространение русских в городе Бухаре и прилегающих районах, занятия, повседневный образ жизни и география распространения. Сделаны выводы относительно переселенческой политики царской России и влияния установления Советской власти в Бухаре на увеличение численности русских.

Summary:

The article analyzes the data related to the penetration and spread of Russians in the territories of the Bukhara Emirate in a historical context. At later stages of history, the spread of Russians in the city of Bukhara and adjacent areas, occupations, daily life and geography of spread are discussed in detail. Conclusions are made regarding the resettlement policy of Tsarist Russia and the impact of the establishment of Soviet power in Bukhara on the increase in the number of Russians.

Kirish. Mavzuni tadqiq qilishda O'zbekiston milliy arxivi fondalarida saqlanayotgan yig'ma jildlar hamda bir guruh olimlar tomonidan e'lon qilingan qator maqolalardan keng foydalanildi. Rus tarixchisi R.Yu. Pochekeyev rus-kazak bo'linmalarining tarixini o'rganishga bag'ishlangan maqolasida Buxoro amirligida harbiy xizmatni o'tayotgan ruslarga oid qiziqarli va asoslangan ma'lumotlarni keltirib o'tadi. Uning fikricha ruslarning amirlik hududiga kirib kelishi bevosita harbiy tartibotlar bilan bog'liqligini va rus-kazak bo'linmalarining ushbu hududlarda harakatlanishi bevosita amirlikning taklifi bilan amalga oshyotganligini alohida ta'kidlab o'tadi. Tarixchi olim A. G'ofurov esa o'zining tadqiqotlarida Buxoro xalqlarining milliy bag'rikengligi to'g'risida mulohaza yuritish barobarida ruslarning amirlik yerlariga kirib kelishi bilan bog'liq aniq dalillar keltirib o'tadi. Buxoro ruslarining sonini aniqlash, ularning ijtimoiy tarkibi bilan bog'liq ma'lumotlar va demografik o'zgarishlarini aniqlash maqsadida biz O'zbekiston milliy arxivi fondlarida saqlanayotga qator yig'ma jildlarga murojaat qildik. Xullas, ushbu mavzuni tadqiq etish bilan bog'liq hujjatlar o'rganilayotgan mavzuga oid aniq xulosalar ishlab chiqish uchun yetarli deb bilamiz.

Muhokama va natija. Buxoro amirligi ko'p millatli davlat bo'lib, tarixning hamma bosqichida ushbu mamlakatdan turli millat vakillarini uchratish imkoni mavjud bo'lgan. Buxoro amirligi hududlarida o'zbeklardan tashqari yigirmadan ortiq millat va elatlarning birgalikda yashab kelishgan. Bu mamlakatlarda aholini etnik jihatdan ajratishdan ko'ra qabilaviy va diniy jihatdan ajratish muhimroq sanalgan. Buxoro amirligi hududlarida aholini ro'yxatga olish ishlari tarixning biror bosqichida amalga oshirilmagan. Ammo bu mamlakatda aholining soni bilan bog'liq tartibotlar mavjud bo'lmagan degani emas. Aholining soni, tarkibi va boshqa hisobotlar ma'muriy bo'linmalar tomonidan yuritilgan, ammo ularni umulashtirish, statistik jihatdan tahlil qilish tajribasi shakllanmagan. Soliq organlarida asosan xo'jaliklar soni to'g'risida, ularga tegishli mulklar va to'lagan soliqlari to'g'risida ayrim ma'lumotlar uchraydi. Xullas bizning davlatchilik tajribamizda aholini milliy va etnik jihatdan guruhlariga ajratish yuzasidan hisobotlar tayyorlanmagan.

1888 yil 18-23-iyunda bo'lib o'tgan muzokaralarda Buxoro amiri Abdulahadxon bilan rus diplomati N.V. Charikov Buxoro shahridan 20 chaqirim uzoqlikdagi janubiy hududda rus shaharchasi qurilishi haqida protokol imzolandi.

Natijada qisqa vaqt ichida hozirgi Kogon shahri o'rnida milliy tarkibi asosan yevropa xalqlaridan iborat bo'lgan Yangi Buxoro shahri barpo etildi. Dastlabki ma'lumotlarga ko'ra, Yangi Buxorodagi ruslarning soni 1892 yilda 990 kishini

tashkil etgan [i]. Sanoat korxonalar va temir yo‘l tarmoqlarini qurilishi va kengayishi evaziga ko‘chib keluvchilarning soni ortib borib, shahar aholisining milliy tarkibida o‘zgarishlar kuzatilib va mihojirlarning ko‘payishi kuzatilgan.

1893-yilda Rossiyada chop etilgan “Niva” jurnalida Yangi Buxorodagi yevropalik aholining milliy tarkibi xususida qiziqarli ma‘lumot berilgan. Unga ko‘ra, shahar aholisining milliy tarqibi xilma-xil bo‘lib, shaharning 2500 nafarlik aholisidan 345 nafari ruslar, 50 nafari polyaklar, 30 nafari nemislar, 10 nafari yunonlar, 40 nafari gruzinlar va osetinlar, 155 nafari armanlar, 15 nafari tatar va boshqirdlar, 345 nafarini yahudiylar tashkil etgan. Aholining ijtimoiy tarkibida erkaklar 1939 nafar bilan yetakchilik qilgan. Shaharda ayollar soni 284 nafarini, bolalar soni 277 nafar ekanligi qayd etib o‘tilgan [ii]. Ammo bizning fikrimizcha ushbu ma‘lumotlarda ruslarning soni muammoli tarzda ko‘rsatilgan. Chunki 1892 yilda 990 nafarni tashkil etgan ruslar soni bir yilda 660 nafarga qisqarishi ko‘chirish siyosati davom etayotgan va yangi shahar qurilayotgan vaziyatga mos kelmaydi. Xuddi shu davrda ruslarning soni ming kishidan rtiqni tashkil etgan.

1895 yilga kelganda Yangi Buxoroda yashovchi temir yo‘l xodimlaridan tashqari 1500 nafar yevropalik aholi yashaganligi manbalarda qayd etilgan[iii]. Ular asosan Yangi Buxoroda faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalari, temir yo‘l stansiyalari, pochta idoralari, banklar, turli kompaniyaning agentliklari va harbiy qismlarda mansabdor lavozimlarda, ish yurituvchi, kotib, muhandis va ishchi-xizmatchi sifatida faoliyat yuritganlar.

XX asrning boshlariga kelganda amirlikdagi harbiy xizmatchilarning umumiy soni 8000 kishiga yetadi va ularning aksariyati rus-kazak bo‘linmalaridan iborat edi[iv]. 1917-yilga kelib Yangi Buxorodagi ruslarning soni demografik o‘shish va ko‘chib kelishlar evaziga 12 ming nafarga yetgan[v]. Qolaversa, Buxoro amirligining boshqa hududlarida ham Yevropa millati vakillarini tarqalishi kuchayib borgan. Masalan, Qashqadaryo, Surxandaryo, Tojikistonning Saroyqamar, Qoratog‘, Ko‘lob va unga tutashgan hududlarda ruslarning soni 50 mingdan oshiqroq bo‘lgan[vi].

1926-Buxoro aholisining milliy va etnik tarkibi to‘g‘risidagi aniq ma‘lumotlarga 1926 yilda o‘tkazilgan aholini ro‘yxatga olish ishlari orqali ega bo‘ldik. Hisobotlarga ko‘ra biz tadqiq qilayotgan mintaqada hududlarida O‘zbekiston SSRning 2 ta okrugi mavjud bo‘lib, ular Buxoro va Zarafshon deb nomlangan. Chunki 1924 yilgi milliy hududiy chegaralanishdan so‘ng BXSRR hududiga (1920-yil sentyabrgacha amirlik hududi) kiruvchi hududlarda bir respublika va ikki okrug shakllantirilgan edi. Buxoro okrugi aholi soni bo‘yicha

O'zbekiston SSRda Buxoro okrugi yettinchi o'rinni egallagan va okrugda jami 323.569 nafar fuqarolar istiqomat qilgan.

Buxoro okrugi ma'muriy jihatdan Buxoro shahri, Bohovuddin, Buxoro, Vobkent, G'ijduvon, Qorako'l, Leninskiy (Shofirkon) va Rometan-Xayrobod tumanlaridan iborat bo'lgan. Okrugda 55 ta millat va elat vakillaridan istiqomat qilib, o'zbek va tojiklardan so'ng oz sonli bo'lib yashayotgan millatlar orasida ruslar 12.711 nafarni tashkil etgan bo'lib, fors va eroniy xalqlar (7.481 nafar), arablar (5.849 nafar), yahudiylar (4.475 nafar), turkmalar (3.426 nafar), qozoqlar (1.353 nafarni) va tatarlar (2614 nafarni)dan son jihatdan ko'pchilikni tashkil etgan.

Buxoro okrugida yashayotgan chexoslavak, serb, bolgar, shved, rumin, moldavan, yunon, eston, ziryan, votyak, fin, shved, lopar, koreys, yapon, mariy va kabardin kabi millat vakillari o'larinin so'zlashuv tili sifatida rus tilini ko'rsatishgan. Bundan tashqari yuzlab armanlar, ukrainlar, beloruslar, polyaklar, va nemis Buxoro okrugi hududlari bo'ylab tarqalgan edi va ular ham rusizabon sanalishardi. Evropa xalqlarining ushbu yerlarga kirib kelishi rus bosqini va bolsheviklar hokimiyatining o'rnatilishi fonida yuz berganligi hechkimga sir emas.

Asosan qishloqlarda umriguzaronlik qilib, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'illanadigan Sharq halqlaridan farqli o'laroq Yevropa xalqlari shaharlarda yashab, ko'proq davlat boshqaruv organlarida, harbiy tuzilmalarda, temir yo'l sohasi va sanoat korxonalarida faoliyat yuritgan. Masalan ruslarning 4.284 nafari Eski Buxoroda, 6.085 nafari Yangi Buxoroda (hozirgi Kogon shahri), 321 nafari G'ijduvon shahrida yashagan. Buxoro okrugi shaharlarida yashiyotgan ruslar 10.690 nafarni yoki umumiy hudud ruslarining 81.8 foizini tashkil etgan^[vii].

Ma'muriy markazi Karmana shahri bo'lgan va Kattaqo'rg'on, Nurota, Xatirchi, Payshnba shaharlari hamda Damariq, Qoradaryo, Karmana, Narpay, Nurota va Xatirchi tumanlarini o'z ichiga qamrab olgan okrug Zarafshon deb nomlanib, uning aholisi ham etnik xilma-xillik kasb etgan. 1926-yilgi aholini ro'yxatga olish ishlarining hisobotlarida qayd etilishicha Zarafshon okrugida o'zbeklardan tashqari 38 ta millat va elat vakillari istiqomat qilgan. Ushbu hududda ruslarning soni 3732 nafarni tashkil erib, ulardan 2207 nafari erkaklar, 1530 nafarini ayollar tashkil etgan. Qolaversa slavyan xalqlarida ukrainlar 212 nafarni beloruslar esa 16 nafarni tashkil etin jami rusizabonlar soni 3960 yafarga etgan.

Buxoro okrugida bo'lgani kabi bu hududda ham ruslar asosan Kattaqo'rg'on, Karmana, Nurota, Payshanba va Xatirchi shaharlarida yashagan. Masalan,

Kattaqo'rg'on shahrida Zarafshon okrugi ruslarining 56.5 foizi, yahudiylarning 62.3 foizi, ukrainlarning 77.3 foizi, nemislarning 78 foizi va armanlarning 89.3 foizi istiqomat qilgan. Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatib turibdiki ikkala okrugda ham milliy ozchiliklarning Yevropa xalqlari qismiga kiruvchi etnik birliklar asosan shaharlarda istiqomat qilgan.

Ruslar va yerli aholi o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi biroz qiyin kechdi. Dastlab, Chor Rossiyasi xalqlariga yerlik aholi bosqinchi sifatida qarab o'zaro aloqa o'rnatishni istamagan. Qolaversa, diniy tafovut ham ularni ijtimoiy munosabatlarga kirishishiga to'sqinlik qilgan. XIX asrning 80-yillari o'rtalaridan boshlab savdo munosabatlarning rivojlanishi natijasida savdogarlar va yuqori qatlam vakillarining ruslar bilan aloqaga kirishishi ushbu jarayonlarni boshlab bergan. Sanoat korxonalarining kirib kelishi bilan xom-ashyoga talab ortib ruslar yerli aholi bilan iqtisodiy munosabatga kirishdi. Bu esa ular o'rtasidagi aloqalarning kengayishiga turtki bo'ldi.

Xulosa.Xullas, Buxorda rus diasporasining shakllanishida bevosita Chor Rossiyasining O'rta Osiyoga bostirib kirishi katta ta'sir ko'rsatdi. XIX asrning ikkinchi yarmida sodir bo'lgan ruslar bosqini Buxoro va unga tutashgan hududlarda rusning muqim yashab qolishi uchun zamin yaratdi. Mintaqaga salavyan xalqlarining ko'chib kelishi va soninig ortishida Chor Rossiyasi tomonidan olib borilgan ko'chirish siyosati muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bolsheviklarning hokimiyat teppasiga kelishi esa Buxoroda ruslarning soni va salmog'i jihatidan ikkinchi o'ringa olib chiqib, mitaqa bo'ylab keng tarqalishi uchun zamin yaratdi.

Adabiyotlar:

1. Почаев Р.Ю. Казахи «мотивы» в военном деле Бухары и Хивы под российским протекторатом // Средневековые тюрко-татарские государства. 2016. № 8. -С. 206.
2. Шубинский, П.П. Очерки Бухары / П.П. Шубинский // Исторический вестник. – 1892. – № 7.
3. Гафуров А. Толерантная Бухара (на исторических материалах конца XIX – начала XX веков) // Путь науки Международный научный журнал, № 12 (58), 2018, Том 1. - С. 61.
4. O'zbekiston Milliy Arxivi. I-3-fond, I-ro'xat, 88-yig'ma jild, 16-varoq.
5. Почаев Р.Ю. Казахи «мотивы» в военном деле Бухары и Хивы под российским протекторатом // Средневековые тюрко-татарские государства. 2016. № 8. -С. 206.
6. Гафуров А. Толерантная Бухара (на исторических материалах конца XIX – начала XX веков) // Путь науки Международный научный журнал, № 12 (58), 2018, Том 1. - С. 61.
7. Николаева Л.Ю. Русские в Восточной Бухаре // Восточный архив. 2008. № 17. - С. 34.
8. Всесоюзная перепись населения 1926 годаю Том XV. Узбекская ССР. Отдел I. Народность, родной язык, возраст, грамотность. Москва. Издания ЦСУ Союза СССР. 1926. -С. 144.
9. Всесоюзная перепись населения 1926 годаю Том XV. Узбекская ССР. Отдел I. Народность, родной язык, возраст, грамотность. Москва. Издания ЦСУ Союза СССР. 1926. -С. 144. -С. 21-23.
10. Всесоюзная перепись населения 1926 года. Том XV. Узбекская ССР. Отдел I. Народность, родной язык, возраст, грамотность. Москва. Издания ЦСУ Союза СССР. 1926. -С. 144.

ТАРИХ ДАРСЛАРИДА МЕЪМОРЛИК ОБИДАЛАРИГА ОИД МАТЕРИАЛЛАР ВОСИТАСИДА ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЙЎЛЛАРИ

Ботирова Н.Р.

Қори Ниёзий номидаги ТПМИ мустақил тадқиқотчиси

Таянч сўзлар: тарихий меъморий ёдгорликлар, давр, маданият, қурилиш, меъморий ансамбль, иллюстратив материал, миллий ифтихор, маданий мерос, мадрасса, мақбара, тарихий билим, кўргазмалар усули, экскурсия.

Ключевые слова: исторические архитектурные памятники, эпоха, культура, сооружение архитектурный ансамбль, иллюстративный материал, национальная гордость, культурное наследие, медресе, мавзолей, исторические знания, демонстрационный метод, экскурсия.

Key words: historical architectural monuments, era, culture, construction, architectural ensemble, illustrative material, national pride, cultural heritage, madrasah, mausoleum, historical knowledge, demonstration method, excursion.

Резюме:

Ушбу мақола ўқувчиларнинг тарихий билимларини бойитиш, миллий гуруҳ туйғуларини ривожлантириш учун меъморий ёдгорликларга оид материаллардан фойдаланиш масаласига бағишланган. Мақолада Ўзбекистонда мавжуд бўлган 18-19 асрларга оид маълум бир давр ва воқеалар билан боғлиқ бўлган тарихий обидалар ҳақида қисқача маълумотлар берилган, ўқувчиларнинг интеллектуал ва маънавий-ахлоқий ривожланиши учун иллюстратив материаллар, экскурсиялардан фойдаланиш имкониятлари кўриб чиқилади.

Резюме:

Данная статья посвящена вопросу использования материалов об архитектурных памятниках для обогащения исторических знаний учащихся, развития у них чувства национальной гордости. В статье содержится краткая информация об имеющихся в Узбекистане исторических памятниках XVIII – XIX веков, которые связаны с определенной эпохой и событиями, рассмотрены возможности использования иллюстративных материалов, экскурсий для интеллектуального и духовно – нравственного развития учащихся.

Summary:

This article is devoted to the issue of using materials about architectural monuments to enrich students' historical knowledge and develop their sense of national pride. The article contains brief information about the historical monuments of the 18th-19th centuries available in Uzbekistan, which are associated with a certain era and events, the possibilities of using illustrative materials, excursions for the intellectual and spiritual and moral development of students are considered.

Ўзбек халқи тарихини пухта билиш, тарихий жараёнлар моҳиятини тўғри англаш, ижтимоий воқеа ва ҳодисаларга онгли муносабат, халқ қаҳрамонларини ҳаётдан ибрат олиш, аجدодларимиз қолдирган меъморий обидаларимизни ўрганиш ўқувчиларда ватан туйғусини ривожлантиришнинг муҳим шартларидан бири албатта. Ўзбекистон мустақиллиги биринчи навбатда унинг тарихига ҳолисона баҳо бериш билан ҳам белгиланади. Шу маънода миллий тарихимизнинг ҳар қандай элементи, омилини ўрганиш, кенг қамровли тадқиқ этиш мамлакатимиз ижтимоий ҳаётининг, хусусан мамлакатимизда устувор соҳа деб эълон қилинган таълим тизимининг, айниқса тарих таълимининг долзарб муаммоларидан саналади. Шунинг учун ҳам республикаимизнинг тарихчи ва педагог олимлари, методистлари томонидан ҳозиргача тарих ўқитиш методикасининг турли масалалари ўрганилган бўлса-да, унинг фанлараро алоқадорлик тамойиллари, хусусан тарих таълимида меъморлик обидалари воситаларидан фойдаланиш орқали ўқувчиларда ватан туйғусини ривожлантиришга оид жиҳатлари махсус илмий муаммо тарзида тадқиқ этилмаган. Шунинг учун ҳам республикаимизда ижтимоий, жумладан таълим соҳасида олиб борилаётган илмий тадқиқотларнинг устувор йўналишларидан бири сифатида ўқувчиларда ватан туйғусини ривожлантириш, бу борада тарихий кадриятлардан фойдаланиш, унинг таълимий ва тарбиявий аҳамиятини қайтадан кашф этиш ислохотларнинг устувор соҳаларидан бири сифатида қаралади. Шу маънода Ўзбекистон тарихида меъморлик обидалари алоҳида аҳамият касб этади. Республикаимизнинг кўпгина олимлари томонидан ватан туйғулари турли кўринишлари ўрганилган бўлса-да, ўқувчиларда ватан туйғуларини ривожлантиришда меъморлик тарихига оид материаллардан фойдаланиш муаммоси унинг таълимий-тарбиявий имкониятларини очиш нуқтаи назаридан педагогика фанида махсус тадқиқ этилмаган. Бу ўринда А.Абдуллаев, Э.Азимов, Б.Аминов, Б.Аҳмедов, И.Мўминов, Х.Саматовлар томонидан олиб борилган тадқиқотларда миллий тарихий-жараён, унинг шахснинг миллий-этник хусусиятларини шакллантиришга таъсири, халқ ўтмиши, тарихи ва унинг жаҳон тараққиёти тарихида тутган ўрнига муносабат масалалари ёритилган. Шу боис уларнинг тадқиқотлари натижалари, илмий хулосаларидан тарих таълими жараёнида фойдаланиш муҳим омил ҳисобланади. Шундай тарихий миллий кадриятлар тизимида меъморлик обидаларини ўрганишнинг илмий асосланган мазмуни ва методикасини ишлаб чиқиш ўқувчиларда ватан туйғусини ривожлантириш билан бир қаторда тарих таълими самарадорлигини оширишни муайян даражада кафолатлайди. Бинобарин, тарих фанида му-

стақиллик йилларининг дастлабки босқичидаги методологик парокандаликка, журъатсизликка, хато ва чалғишларга барҳам бериш ҳаётий зарурат эди. Шундан келиб чиқиб, XVIII – XIX асрларда Туркистон ўлкасида бунёд этилган меъморлик обидалари, улар билан боғлиқ тарихий асарларни ўрганиш ва аждодларимиздан қолган миллий меросимизнинг муносиб ворисларни тарбиялашдан давр талабидир.

Мустақиллик йилларида маданий меросимиз, аждодларимиз ҳурмати эвазига юртбошимизнинг бевосита раҳномалигида Тошкент шаҳрида бунёд этилган Темурийлар тарихи давлат музейи, «Хотира», «Шаҳидлар» майдони, қайта тикланган ҳамда таъмирланган «Хаста Имом» меъморий мажмуаси, шунингдек, Бухоро, Самарқанд, Қува шаҳарларида Мотурудий, Яссавий, Бухорий, Фарғонийлар номи билан боғлиқ бўлган тарихий меъморий обидалар миллатимиз ғурури, ифтихоридир. Шу боис уларнинг тарбиявий имкониятларидан оқилона фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Тарихий меъморий обидалар воситаларидан фойдаланиб ўқувчиларда ватан туйғуси, ватанпарварлик ҳиссини тарбиялашда бу жараёнга комплекс ёндашиш талаб этилади. Жумладан, 8-9- синфларда ўқувчилари билан ўтказидиган Ўзбекистон тарихининг дарслари биринчи босқичда дарс жараёнида таништириладиган меъморий обида ҳақида маълумот берилади. Иккинчи босқичда эса бевосита обидага мақсадли саёҳат уюштирилади. Учинчи босқичда эса олинган таассуротга муносабат билдирилади, яъни ўқувчиларни ушбу табаррук жойларга қилган саёҳатлари уларнинг мустақил фаолиятлари воситасида мустаҳкамланади. Бу фаолият ўқувчиларнинг таассуротлари асосидаги ҳикоялари ёки тасвирий фаолияти тарзида бўлиши мумкин. Якунловчи босқичда эса ўқитувчи ўқувчилар томонидан тасвирланган расмлар, ҳикоялар шарҳланади ва умумлаштирилади. Шубҳасиз шундай дидактик тизим асосида амалга оширилган дарслар таълимий- тарбиявий самара беради. Маълумки, тарихий обидалар халқнинг миллий ғурури ва ифтихорини истиқлол ғояларига садоқат ва Она-Ватанга меҳр муҳаббат, ватанпарварлик туйғуларини уйғотишда зарур восита ҳисобланади. Тадқиқотлар таҳлилидан, тарих таълими амалиётини кузатиш натижаларидан маълум бўлдики, умумий ўрта таълимда бу борада бир қатор ташкилий-педагогик ишларни амалга ошириш лозим. Жумладан, тарихий меъморий обидалар воситасида ўқувчиларда ватан туйғуси элементларини шакллантиришни ўзаро ўзвий алоқадорликдаги яхлит тарбиявий жараён сифатида қаралиши лозим. Бунинг учун :

– мавзуга оид фалсафий, педагогик ва психологик адабиётлар ўрганилиши ҳамда уларнинг мазмуни ўқувчиларда ватан туйғусини тарбиялаш имкониятлари таҳлил қилиниши;

– 8–9-синфларда Ўзбекистон тарихини ўқитиш жараёнида ўқувчиларда ватан туйғусини ривожлантиришнинг мавжуд ҳолати таҳлил этилиб, асосий назарий қарашлар умумлаштирилиши;

– умумлаштирилган назарий ғоялар асосида тарих таълимининг Давлат таълим стандартлари, ўқув дастурлари асосида экспериментал тарзда ўқитиладиган материаллар мажмуаси (қўшимча ўқув материаллари, тавсиялар, йўриқномалар ва б.)ни тайёрлаш ҳамда улардан фойдаланиш механизmlарини ишлаб чиқиш талаб этилади.

Шундай дидактик тизим асосида ўтказиладиган тажриба-синов ишлари умумий ўрта таълим мактабларида нафақат Ўзбекистон тарихини ўқитишни, балки тарбиявий ишнинг, жумладан ўқувчиларда ватанпарварлик ҳисларини тарбиялаш самарадорлигини ошишига асос бўлади, яъни бу омил ўқувчиларни меъморий обидалар воситасида ватан туйғусини ривожлантиришни юқори даражада таъминлайди, ўқувчиларнинг тарихий обидаларга бўлган қизиқишларини кучайтиради, уларда ватан туйғуси орқали ватанпарварлик туйғусининг ривожланишига хизмат қилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, меъморлик обидалари воситасида ўқувчиларда ватан туйғуси ва ватанпарварлик ҳиссини ривожлантиришда ўқувчининг миллий мансубликка ҳурмат, унда миллатнинг ютуқларидан ғурурланишни шакллантириш, мустақил ўлка тарихини ўрганишга қизиқишни таркиб топтириш каби омиллар таълим самарадорлигини белгилайди, ўқувчининг миллий маданият ютуқларини ўрганишга бўлган интилишларини орттиради.

Адабиётлар:

1. Бердимуродов А. "Гўри Амир макбараси: Илмий оммабоп рисола,-Т: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти ,1993-80 б
2. Мухаммаджанов А. "Қадимги Бухоро ": (Археологик лавҳалар ва тарих) масъул муҳаррир А.Аскарлов –Т: фан, 1991-52 б.
3. Сафоева Э. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш: Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун. –Т: Ўқитувчи, 1993-80 б.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ РАБОТЫ С ПОНЯТИЯМИ И ТЕРМИНАМИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

Равианов Ж.Ф.

*преподаватель Чирчикский государственного
педагогического университета*

Таянч сўзлар: ўрганиш, атамалар, атамашунослик, тушунчалар, узлуксиз таълим, метод, шаклланиш, компетенция, тарих дарслари.

Ключевые слова: обучение, термин, терминология, понятия, непрерывное образование, методика, формации, компетенция, уроки истории.

Key words: learning, term, terminology, concepts, continuing education, method, formations, competence, history lessons.

Резюме:

Ушбу мақолада таълимнинг барча босқичларида тарихни ўқитиш жараёнида тушунчаларни шакллантириш методлари, усуллари ва воситаларини ўрганиш ва тизимлаштириш ҳақида сўз боради. Шунингдек, тарихни ўрганишда тарихий тушунчаларнинг аҳамиятини аниқлаш, тушунчаларни шакллантириш хусусиятларини ёритишга ҳаракат қилинган.

Резюме:

В данной статье рассматриваются вопросы изучения и систематизации методов, способов и средств формирования понятий в процессе преподавания истории на всех этапах обучения. Также определена роль исторических понятий в изучении истории, выделены особенности формирования понятий в процессе преподавания истории.

Summary:

This article discusses the study and systematization of methods, ways and means of forming concepts in the process of teaching history at all stages of education. Also, to determine the role of historical concepts in the study of history, to highlight the features of the formation of concepts in the process of teaching history.

В изучении истории важную роль играют работа с понятиями и терминами. Термины необходимы для объяснения и систематизации фактов при освоение темы. Освоение историческими понятиями означает усвоение учащимися наиболее важных, специфических признаков исторических фактов, отражение в их сознании исторических событий и явлений в наиболее существенных связях и отношениях. Один из важнейших частью преподавания любого предмета является работа над понятиями и терминами, поскольку без их знания и осмысления невозможно говорить о результатив-

ности учебного процесса. Исследованиями доказано, что понятия и терминологические положения в школьных курсах истории могут быть усвоены лишь при опоре на конкретные факты. Данный важный вывод ещё раз подчеркивает взаимосвязь усвоения фактов и понятий.

В Положении «Об утверждении государственных образовательных стандартов общего среднего и среднего специального, профессионального образования», утвержденное Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 6 апреля 2017 года отмечено этапы изучения истории в общеобразовательных средних и средних специальных, профессиональных учебных заведениях, цели и задачи преподавания предмета, квалификационные требования к выпускникам общего среднего и среднего специального, профессионального образования. В этой Положении указывается в качестве основной цели преподавания истории в общеобразовательных и средних специальных, профессиональных учебных заведениях сформировать у студентов историческое сознание и историческое мышление, привить студентам чувство уважения к истории и современности народов мира и наших многонациональных народов, национальных и общечеловеческих ценностей, объяснить студентам, что история нашей государственности является неотъемлемой частью мировой цивилизации. Также определяется компетенция умение работать с историческими источниками и литературой, чтобы иметь возможность объяснить содержание исторических топонимических терминов, которые важны для описания исторических реалий с самых ранних времен до наших дней.

Во время занятий каждый новый термин и понятие требует раскрытия содержания. Терминов можно объяснять по-разному. Если они обозначают предметы, то можно просто демонстрирует их изображение. Или демонстрируя рисунки, дать пояснение происхождения названий того термина.

Для усвоения терминов в курсе истории можно использовать приемы работы с терминами, например:

- "Четвертый лишний" - исключить одно слово из четырех, самостоятельно определив основание, по которому связаны остальные три.
- "Продолжи ряд" - написаны несколько слова, ученик угадывает принцип (основание), по которому они подобраны, и демонстрирует свое понимание подбором подходящего слова.
- С изучаемым понятием и термином надо составить предложение или с определенным количеством терминов составить рассказ. Проверяется соответствие употребления слова, понимание контекста.
- Среди предложенных фраз с изучаемыми терминами ученик должен найти неверные, зачеркнуть их, либо маркировать разными цветами.
- Самостоятельное составление кроссворда из понятий и термин. Один из видов кроссворда: одно слово по вертикали, остальные – по горизонтали отходят от него параллельно друг другу. Возникает возмож-

ность у учеников соревноваться, у кого получится длиннее цепочка или занятнее фигура, которую сделали из этой цепочки.

- Задать текст с пропусками терминов, под ним - список понятий и терминов которых надо вставить в нужное место текста.
- Установление иерархии: среди предложенных термин и понятий ученик должен отобрать указанное учителем число наиболее важных в данной теме, и объяснить свой выбор.
- Распределение: прилагается список понятий, имен, названий, надо распределить их по группам однородных слов. Например не называть группы, а показать образец выполнения задания - написать по одному слову в каждой колонке, чтобы они еще угадали принцип распределения или предложить самим ученикам распределить слова по самостоятельно названным колонкам, и не определять количество колонок, а только ограничить разумно.
- Дается сюжетный, образный текст, где изучаемые термины написаны не сами по себе, а через свои определения. Ученики должны заменить их терминами или понятиями, восстановив первоначальный вид текста.

При изучении терминов в курсе истории целесообразно также использовать ряд методических упражнений. Например, упражнение «Составь предложение или рассказ». Учитель предоставляет возможность составить небольшое описание о конкретном событии, явлении, эпохе, используя заданные понятия, термины, имена, даты, географические задания. При этом в содержании предлагаемого повествования закладываются слова, не относящиеся к заданию.

Вышеуказанные упражнения направлены на развитие критического мышления.

В числе заданий, способствующих формированию навыков выделения свойств, умений классифицировать по признакам, можно использовать следующие упражнения.

Очередное упражнение «Поиск аналогов». Здесь учитель называет терминов и события, а учащимся необходимо найти аналогичные, ранее изученные и обосновать свой вариант ответа.

Последовательным продолжением являются упражнения «Поиск противоположных понятий, явлений».

В упражнение «Формирование определений» ученику надо дать наиболее точное определение чему-либо, оперируя только существенными признаками и игнорируя несущественными.

При выполнении упражнения «Выражение мысли другими словами» очень важно следить за тем, чтобы не искажался смысл высказывания.

Интересно и такое задание, как «Построение сообщения по алгоритму». Алгоритмы могут быть различными, например, «факт – причины», «повод – сопутствующие события».

Такие упражнения дисциплинируют и углубляют мышление.

Каждое понятие и термин имеет свое содержание, которое состоит из связи существенных и несущественных признаков, объем которых заключает в себе единичные и общие категории. Отдельное понятие и термины соотносятся с другими понятиями и терминами так или иначе, обособляется или оно от них или составляет с ними группу понятий. В структуру понятия и термин входят и связи, соединяющие в той или иной степени данное понятие с другими. Наличие таких связей заставляет обратить внимание на взаимоотношение понятий и термин друг с другом, на их соподчинение.

Работа с терминами и понятиями начатая при изучении нового материала, должна быть продолжена и при его закреплении. Поскольку закрепляется не весь материал темы урока, а только главные, ведущие понятия и термины, то, естественно, происходит и отбор терминов и понятий. Давая задания выясняющие, насколько понятен и усвоен новая тема, может включать специальные приемы, направленные на работу с понятиями и терминами и способствующие уточнению конкретизации, закреплению в памяти основных понятий урока и терминов их обозначающих.

Литература:

1. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «Об утверждении государственных образовательных стандартов общего среднего и среднего специального, профессионального образования» от 6 апреля 2017 года.
2. Samarova Shoxista Ravidjanovna, Rakhmonova Muqaddas Qahramanovna, Mirzarahimova Gulnora, Ikromovna, Maratov Temur Gayrat ugli, Kamilov Bobir Sultanovich. Psychological aspects of developing creative personality and the concept of reduction of creativity to intellect. JCR. 2020; 7(17): 498-505. doi: 10.31838/jcr.07.17.69
3. Н.Ж. Эшнаев, Т.Ф. Маратов, Г. Мирзарахимова. Ўзбек миллий кино санъати ва маданиятида психопрофилактик хизмат тизимини жорий этиш масалалари. Oriental Art and Culture, 2020. <https://cyberleninka.ru/article/n/zbek-milliy-kino-sanati-va-madaniyatida-psihoprofilaktik-hizmat-tizimini-horiy-etish-masalalari>.
4. Maratov Temur Gayrat ugli. Scientific theoretical problems of perfect human category in the psychology. European Journal of Research and Reflection in ..., 2019. <http://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2019/07/Full-Paper-scientific-theoretical-problems-of-perfect-human-category-in-the-psychology.pdf>
5. Чориев З. Тарихий атамаларнинг қисқача изоҳли лугати. Тошкент: Шарқ, 1999.
6. Э.Стоунс. Психо-педагогика. Психологическая теория и практика обучения. М.: Педагогика, 1984.
7. Вагин, А. А. Методика обучения истории в школе. М. : Просвещение, 1972
8. Вяземский, Е. Е. Стрелова, О. Ю. Методические рекомендации учителю истории: основы профессионального мастерства / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова – М. : ВЛАДОС, 2000.
9. Вяземский, Е. Е., Стрелова, О. Ю. Теория и методика преподавания истории. / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова – М. : ВЛАДОС, 2003.
10. Студеникин, М. Т. Методика преподавания истории в школе: учеб. для студ. высш. учеб. заведений. М.: ВЛАДОС, 2000.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

WEB-TEKNOLOGIYALAR JÁRDEMINDE INFORMATIKA PÁNI BOYÍNSHA OQÍW-METODIKALÍQ TÁMIYNATÍN JARATÍW

Kenesbayev A.

assistent oqıtıwshı

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayansh so'zlar: elektron ta'lim, web-tehnologiya, internet, raqamlashtirish, HTML5

Ключевые слова: электронное веб-технологии, интернет, оцифровка, HTML5

Key words: electronic education, web-technology, internet, digitization, HTML5

Резюме:

Ushbu maqolada internet texnologiyalarining rivojlanishi va informatika darslarining sifatini oshirishda yaratiladigan elektron o'quv-metodik ta'minotlarni web-texnologiyalar asosida yaratish zarurligi haqidagi so'zlarni o'z ishiga oladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается развитие интернет-технологий и необходимость создания электронных учебно-методических материалов на основе веб-технологий для повышения качества занятий информатикой.

Summary:

This article discusses the development of internet technologies and the need to create electronic teaching-methodical materials based on web technologies to improve the quality of computer science classes.

Házirgi informaciyalıq texnologiyalar zamanında internette saytlar sanı kóp bolǵanlıǵına qaramay, óziniń saytı tez, qáwipsiz hám ápiwayı bolıwın qáleytuǵın web-programmistler kóplep tabıladı. Bunnan tısqari, saytqa kiretuǵın paydalanıwshılar tekǵana tegler hám aktual strukturalıq bólimlerdi, bálki bul strukturalıq bólimler tez júkleriwin qáleydi. Kóplegen paydalanıwshılar browser qáwipsiz dep esaplaytuǵın saytlardan paydalanadı hám web-saytqa jaylastırǵan strukturalıq bólimlerge baylanıslı bolmaǵan halda paydalanıwshılar sapa, tezlik hám qáwipsizlikti kútedi.[1]

Dúnya órmekshi torında millionlap paydalanıwshılar hám web-programmistler hár kúni web-betler menen jumıs isleydi. Kóplegen web-programmistler óziniń jumısın jeńillestiriw ushın web-programmalardıń kóplegen programmalıq quralları menen jumıs al. Biraq jańa web-texnologiyalardı tolıq kólemde isletiw

ushın programmistler anıq basqışta jeń túrip HTML-deskriptorları, atributları, kestelerdiń kaskadlı kórinisleri qaǵıydaları hám t.b. menen jumıs islewge tuwrı keledi.

Házirgi waqıtta, analitiklerdiń bergен maǵlıwmatlarına qaraǵanda, internetten 100000 nan zıyat domenli atlar paydalanıp atır. Cifrlı abonent liniyalar hám fizikalıq modemlar hám de arzan web-hostingler arqalı ulıwma kiriwlerge operativ jalǵanıw ushın on millonlap paydalanıwshılar ózleriniń jeke web-saytların jaratadı. Onlayn paydalanıwshılar sanı 500 millionnan zıyat paydalanıwshılardan ibarat dep bahalanıp atırǵan bir waqıtta bul san ayna 7% ǵa ósip baratır, web-programmistler aldına sheksiz web tarawında paydalanıwshılar qızıǵıwshılıǵın keńeytiw ushın jańa texnologiyalardı qollaw máselesi qoyılıp atır. 2024-jıl iyul ayna kelip, dúnya boylap 5,45 milliard adam internetten paydalanadı, bul planetamız xalqınıń 67,1 payızın quraydı.[2]

Internettegi maǵlıwmatlar gipertekstli hújjet kórinisinde saqlanadı. Olar HTML gipertekstti belgilew tili járdeminde tayarlangan boladı hám basqasha HTML hújjet yáki web-betlik dep ataladı. Web-betlikte maǵlıwmatlar tekst, súwretler, audio hám videoklipler túrinde beriliwi múmkin. Ulıwma aytqanda, web - gipertekstti belgilew tilin paydalanıwshı, informaciyalıq resurslarǵa jetiw ushın internettiń hár qıylı protokolların túsinetuǵın gipertekstli informaciyalıq ortalıq bolıp esaplanadı.

Protokol kompyuterler tárepinen informaciya almasıw ushın qollanılatuǵın birden bir standart qaǵıydalardıń jıynaǵı esaplanadı. TCP/IP, FTP, HTTP protokolları hár qıylı internet xızmetlerin támiyinlewde xalıq aralıq internet tarmaǵı túsinetuǵın hám qatań ámel qılatuǵın qaǵıydalar esaplanadı. Bulardıń ishinde eń kóp tarqalgan protokol HTTP (Hyper Text Transfer Protocol) nı kórsetiwge boladı.

Web-hújjet bir neshe jol menen jaratılıwı múmkin. Ápiwayı web-betliklerdi MS Word, Excel yáki Power Point programmalarında-da dóretiwge boladı. Onıń ushın usı programmalar jaratılǵan fayllarda keminde bir giperbaǵıt bolıp, bunday fayllar .html formatında saqlanadı.

Gipertekstli hújjetler jaratıw ushın arnawlı til islep shıǵılǵan bolıp, www-de standart dep qabıllanǵan. Bul til HTML - Hyper Text Markup Language - dep ataladı. HTML hújjettiń mazmunın markalaydı, belgileydi bul degen hújjetti web ushın formatlaw degenge jaqın keledi. Bunday formatlaw browserge web-betliktiń anaw yáki minaw elementi internetten júklengende ekranda qanday sáwleleniwı kerekligi haqqında anıq kórsetpeler beredi.[3]

Web-sayt jaratıw neden baslanadı?

Álbette, aldın bul sayt nege baǵdarlangan boladı, yaǵnıy onıń teması qanday, bul sayt ne maqsette jaratıladı, ol sawda-satıq maqsetindegi reklama bolama yáki ol jaslardıń bos waqtın qızıqlı ótkeriw ushın dem alıs saytı bolama yáki bolmasa bul bilimlendiriw saytıma? Bul sorawǵa juwap beriw júdá áhimiyetli, sebebi sayttıń teması hám maqsetinen onıń dizaynı, bezeliwi hám jaylastırılatuǵın elementleri kelip shıǵadı. Mısalı, mámleketlik saytlarda hár qıylı oyın, qosıqlarǵa orın joq, olardıń dizaynında kóp reńli grafikalıq hám animaciyalıq objektlerden qashıw kerek. Al dem alıw saytlarında muzika, hár túrli ashıq reńli ózine tartatuǵın grafika, háreketleniwshi dinamikalıq elementlerden paydalanıladı. Balalar ushın jaratılatuǵın saytlarda bolsa olardıń fiziologiyalıq jaqtan berilgen informaciyanı qabıllap alıw qábiletleri esapqa alınǵan halda oyınlı úyretiw blokları, hár qıylı rawajlandırıwshı tapsırmalar, úyretiwshi trenajorlar h.t.b. jaylasadı. Sayt temasın anıqlap bolǵannan keyin internettegi sol temadaǵı saytlardı úyrenip shıǵıw kerek.

Zamanagóy tálim processlerinde informaciya texnologiyaların qollaw oqıw procesin jańa basqıshqa alıp shıqpaqta. Ásirese, web-texnologiyalar arqalı jaratılǵan oqıw-metodikalıq materiyallar hám qurallar informatika pánin oqıtıw sapasın asırıwda úlken áhimiyetke iye. Bul texnologiyalar tálim procesin interaktiv hám innovciyalıq kóriniske keltirip, oqıwshılardıń bilim alıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın asıradı hám olardıń ǵárezsiz úyreniw kónlikpelerin rawajlandıradı. [4]

Web-texnologiyalar járdeminde informatika pání boyınsha oqıw-metodikalıq támiynatın jaratıw ushın birinshi nábette sayt tayarlaw algoritmin, web-texnologiyalar imkánıyatların, oqıw-metodikalıq támiynattı jaratıw basqıshların, informatika pánin oqıtıwda web-texnologiyalardıń abzallıqların úyrenip shıǵayıq:

Web-sayt jaratıw algoritmi tómendegi basqıshlardan ibarat:

1. Maqset hám talaplardı anıqlaw. Ol informaciya tarqatıw, ónim satıw, xızmet kórsetiw yamasa basqa qandayda bir maqsetke arnalǵan bolıwı múmkin. Maqsetli auditoriyanı anıqlaw hám olardıń talapların úyreniw.

2. Proektlestiriw hám joybarlaw. Sayt bólimleri, betler hám olardıń ózara baylanısıwın joybarlaw. Sayt ushın funksional talaplardı belgilew(mısalı, paydalanıwshı dizimnen ótiwi, baylanıs forması, izlew funksiyası). Dizayn ideyasın jaratıw. Reńler palıtrasın tańlaw hám sayttıń kórinisin proektlestiriw.

3. Dizayn tayarlaw. Sayttıń vizual dizaynın jaratıw. Tiykargı betler ushın dáslepki kórinisti tayarlaw. Dizayn elementlerin qolay jaylastırıw, tuwrı shrift hám reńlerdi tańlaw. Dizayn qurallarınan paydalanıw (Adobe XD, Figma yamasa Sketch) járdeminde maketler tayarlaw.

4. Front-end programmalastırıw. HTML, CSS hám JavaScript tillerinen paydalanıp sayttıń tiykargı strukturasını jaratıw. Sayt dizaynın kodlaw. Rásmiy

dizayndı bet kodına aylandırıw. Sayttı barlıq qurılımalarda(mobil, planshet, kompyuter) jaqsı kóriniste islewı ushın adaptiv dizayndı tańlaw.

5. Back-end programmalaştırıw. Server tárepın programmalaştırıw. Eger sayt dinamikalıq bolsa, paydalanıwshı maǵlıwmatları, esaplar yamasa basqa funksiyalardı basqarıwshı server tárep programmaların jazıw. Maǵlıwmatlar bazası menen islew. Maǵlıwmatlar bazasında paydalanıwshı maǵlıwmatların saqlaw, jańalaw hám óshiriw múmkinshiligin jaratıw. Sayt qáwipsizligin támiyinlew. Maǵlıwmatlar bazasın qorgaw hám paydalanıwshı maǵlıwmatların shifrlaw.

6. Testlew hám qáteliklerdi dúzetiw. Sayttıń barlıq elementleri hám funksiyaların jaqsılap testten ótkeriw: Túymeler, siltemeler, formalar, hám maǵlıwmatlar bazası funksiyaları. Adaptivlikti tekseriw. Sayttıń túrli qurılımalarda hám ekran ólshemlerinde qanday islewin tekseriw. Qátelerdi anıqlaw hám dúzetiw.

7. Sayttı jaylastırıw hám iske túsiriw. Sayt ushın hosting hám domen tańlaw hám olardı sazlaw. Tayın sayttı hosting serverine júklew hám domen menen baylanıstırıw. Sayttı paydalanıwshılardıǵa kórinıwı ushın sońǵı sazlamalardı orınlaw.

8. Sayttı qollap-quwatlaw hám jańalap barıw. Sayttıń islewin monitoring qılıw hám baqlaw. Jańa kontent qosıw yamasa jańalaw, paydalanıwshılardıń oy-pikirlerine tiykarlanıp jańalap barıw.

Bul algoritm tiykarında ápiwayıdan quramalıǵa shekem túrli web-saytlar jaratılıwı múmkin. Hár bir basqıshtı testlew juwmaqlawshı ónim sapasın támiyinleydi.[5]

Web-texnologiyalar múmkinshilikleri.

Web-texnologiyalar járdeminde oqıw materiyalların jaratıwda interaktivlilik, multimedia, onlayn testler hám virtual laboratoriyalar sıyaqlı qurallardan paydalanıw múmkinshiligi bar. Bul resurslar studentlerge tekǵana teoriyalıq bilimlerdi ózlestiriw, bálki ámeliy kónlikpelerdi de rawajlandırıwda járdem beredi. Mısal ushın, virtual laboratoriyalar oqıwshılardı real dúnyadaǵı máselelerdi sheshiwge uyreledi, onlayn testler bolsa bilimlerdi sınap kóriw hám bahalaw imkaniyatın beredi.

Oqıw-metodikalıq támiynattı jaratıw basqıshları.

Oqıw-metodikalıq támiynattı jaratıw tómendegi tiykarǵı basqıshlardan ibarat: Proektlestiriw basqıshı: Oqıwshılar mütájilikleri hám oqıw programmasın analiz etip, resurslarınıń strukturasını anıqlaw.

Maǵlıwmatlar bazasın qalıplestiriw: Pánniń teoriyalıq hám ámeliy bólegi ushın zárúr materiyallardı jıynaw hám olardı klassifikaciyalaw.

Интерактив ҳам multimediya komponentlerin jaratıw: Sabaqlıqlar, videolar, grafik materiyyallar, virtual laboratoriyalar hám simulyaciylardı tayarlaw.

Onlayn bahalaw sistemaları: Testler, máseleler sheshimi hám avtomatlastırılğan bahalaw sistemaların proektlestiriw.[6]

Informatika pánin oqıtıwda web-texnologiyalardıń abzallıqları.

Web-texnologiyalar oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın asırıp, olardıń oqıw procesine jáne de aktiv qatnasıwın támiyinleydi. Sonıń menen birge, bul texnologiyalar oqıtıwshılardıǵa oqıw procesin jáne de nátiyjeli shólkemlestiriw imkánıyatın jaratadı. Mısalı, onlayn platformalarda oqıwshılar birdey materiyyaldı qayta kórip shıǵıwları, ózleriniń jetiskenliklerin gúzetip barıwları hám óz ústilerinde islewleri múmkin.

Bul maqalada informatika pánin oqıtıwda web-texnologiyalardıń róli hám áhmiyeti kórsetilgen. Web-texnologiyalar járdeminde oqıw-metodikalıq támiynattı jaratıw procesi basqıshları, nátiyjelilikti asırıw jolları hám de oqıwshılardıń bilim dárejesin rawajlandırıwdaǵı unamlı tásiiri haqqında pikir júrgizilgen.

Juwmaqlap aytqanda joqırda ayılǵan pikirlerdi hám statistikalarđı inábatqa alǵan halda bilimlendiriw processinde informatika sabaqlarınıń nátiyjeliligini asırıw maqsetinde jaratılutıǵın elektron oqıw-metodikalıq támiynatlardı yamasa pedagogikalıq programmalıq qurallardı web-texnologiyalardan paydalanıp jaratıw zárúr. Sebebi web-saytlarda jaratılǵan oqıw-metodikalıq támiynatlar internet tarmaǵında saqlanadı hám sırtqı yadta saqlanadı. Bul bolsa bilim alıwshınıń kompyuterinen yáki mobil telefonınan yad ajratıw zárúrligin joqqa shıǵaradı.[7]

Ádebiyatlar:

1. Allambergenova M. Interaktiv o'quv majmualar ta'limning yangi vositasi sifatida //Xalq ta'limi.- Toshkent, 2009.-4-son. 9-14-b.
2. Aripov M.M., Tillaev A.İ. Oliy o'quv yurtlarida informatika fanini o'qitishda masofaviy ta'limga mo'ljallangan tizimni yaratish va qo'llash// Innovatsiya o'quv jarayonida (tezislar to'plami). - Toshkent, 2009. 26-28-b.
3. Zakirova F., Muxammadxanov U., Sharipov Sh. va boshqalar. Elektron o'quv-metodik majmualar va ta'lim resurslarini yaratish metodikasi. Metodik qo'llanma. – T.: OO'MTV, 2010. -64 b.
4. Taylaqov N., Allambergenova M. Interaktiv o'quv majmualarni yaratish bosqichlari // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2010. – 2 – son. 24-27-b.
5. Чупрова Л.В. К вопросу об инновационных методах обучения в вузе/Л. В. Чупрова//Сборники конференций НИЦ. Социосфера, 2012. №23. 32-35-с.
6. Чупрова Л.В. К проблеме совершенствования системы подготовки специалистов в высшей школе. //Педагогика и современность, 2012. №1. .63–67-с.
7. Исупова Н.И. Методические особенности применения электронных образовательных ресурсов. // Сборник научных трудов Sworld. 2012. Т. 23. №4. 92-95-с.

ТЕХНИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАЛАРИДА МУҲАНДИСЛИК ГРАФИКАСИ ФАНИНИ ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ МЕТОДИКАСИ

Хакимова М.Ў.

Тошкент кимё технология институти стажёр ўқитувчиси

Таянч сўзлар: техника, графика, технология, янгилик, фан, таълим, маданият, ходиса, бошқарув, иқтисодиёт.

Ключевые слова: техника, графика, технологии, инновации, наука, образование, культура, событие, менеджмент, экономика.

Key words: technology, graphics, technology, innovation, science, education, culture, event, management, economics.

РЕЗЮМЕ:

Бугунги кунда бўлажак мутахассисларнинг муҳандислик тайёргарлиги янги мезонлар асосида белгиланмоқда. Техника олий таълим муассасалари талабаларига муҳандислик геометрияси ва компьютер графикасини ўқитиш тизимини замонавий педагогик модел талаблари асосида ташкил этиш ва юқори малакали умумий муҳандислик график тайёргарлигини таъминлаш долзарб аҳамият касб этмоқда. Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш шахс томонидан янгиликни ижобий қабул қилиниши, олдиндан айtilган ижобий таъсирга эга янгиликни амалга оширишда иштирок этишда ҳамда фан, таълим, маданиятнинг органик масалаларини бирлаштирувчи мураккаб ижтимоий ҳодиса ҳамда энг аввало, бошқарув, иқтисодиёт, таълим, маданият каби жамиятнинг турли соҳаларидаги касбий амалиётда намоён бўлади.

Мақолада техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этишга тайёргарлик мезонлари ва кўрсаткичлари ва баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш учун зарурий омиллар ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ:

Сегодня инженерная подготовка будущих специалистов определяется на основе новых критериев. Актуальную значимость имеет организация системы обучения инженерной геометрии и компьютерной графики студентов технических вузов, основанная на требованиях современной педагогической модели и обеспечивающая качественную общеинженерно-графическую подготовку, участвующая во внедрении новации с указанным позитивом. Воздействие и сложное социальное явление, сочетающее в себе органические проблемы науки, образования, культуры и, прежде всего, управления, экономики, оно проявляется в профессиональной практике в различных сферах жизни общества, таких как образование и культура.

В статье описаны критерии и показатели подготовки к организации науки инженерной графики в технических вузах на основе инновационных технологий, а также необходимые факторы для разработки критериев оценки.

SUMMARY:

Today, engineering training of future specialists is determined on the basis of new criteria. The organization of the system of teaching engineering geometry and computer graphics to students of technical universities, based on the requirements of the modern pedagogical model and providing high-quality general engineering and graphic training, participating in the implementation of innovation with the specified positive, is of current importance. impact and a complex social phenomenon that combines organic problems of science, education, culture and, above all, management, economics, it manifests itself in professional practice in various spheres of society, such as education and culture.

The article describes the criteria and indicators of preparation for the organization of the science of engineering graphics in technical universities based on innovative technologies, as well as the necessary factors for the development of evaluation criteria.

Республикамиз таълим тизимини замонавий даражада такомиллаштириш йўналишида амалга оширилаётган кенг кўламли ишлардан кўзда тутилган асосий мақсад – ёш авлодга таълим-тарбия бериш сифати ва самарадорлигини ошириш, уларни ўз юртининг содиқ фарзанди этиб тарбиялаш ва мустақкам билим эгаллашлари учун барча шарт-шароитларни яратиш ҳисобланади. Бугунги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда янги чуқур билимлар талаб этувчи технологияларнинг ривожланиши шароитларида мустақил равишда янги билимларни эгаллаш, касбий маҳорат чўққиларини эгаллашга қодир ва касбий мослашувчанлик ҳислатларига эга бўлган чуқур билимли, юқори малакали мутахассисларини тайёрлаш орқали таълим-тарбия жараёни сифати ва самарадорлигини ошириш кўзда тутилади. Бу эса ўқув жараёнини илм-фаннинг замонавий ютуқларига таянган ҳолда ташкил этишни, замонавий таълим технологияларидан самарали фойдаланишни талаб этади.

Ҳозирги вақтда турли тармоқларга янги ахборот технологияларини жорий этиш жараёни кенг ривож топди. Шу муносабат билан техника олий таълим муассасаларида бўлажак мутахассисларнинг муҳандислик тайёргарлиги янги мезонлар асосида белгиланмоқда. Техника олий таълим муассасалари талабаларига муҳандислик геометрияси ва компьютер графикасини ўқитиш тизимини замонавий педагогик модел талаблари асосида ташкил этиш ва юқори малакали умумий муҳандислик график тайёргарлигини таъминлаш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Техника олий таълим муассасаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш мутахассиснинг келажакдаги касбий ҳаракатланиши учун пойдевор бўлиши, фаолият тури ўзгарганда “янги меҳнат жараёнига тез кириша олиши” учун керак.

Муҳандислик графикаси фанини ўқитишнинг ҳолати ва тараққиётини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, замонавий жамиятга аналитик, ижодий вазибаларни ҳал қила оладиган, табиий фанлар ва математика, моделлаштириш, информатикани билладиган, танқидий фикрлашни ривожлантириш, янгиликларга ижобий муносабатда бўладиган, уларга ўз касбий фаолиятида фаол, мослашувчан ва рақобатбардош бўлган мутахассислар керак.

Муҳандислик графикаси фанини ўқитишни модернизациялашнинг асосий соҳаларидан бири Болония Декларациясида кўриб чиқилади, унга кўра муҳандислик таълими натижасининг сифати уч қирралилиги: академик сифат, рақобатбардошлик ва касбий мослашувчанлик ва меҳнат бозорида техника олий таълим муассасаси битирувчисининг инновацион фаолиятга тайёрлиги билан тавсифланади.

Академик сифатлар стандарт талабларига ва замонавий мутахассисга қўйиладиган талаблар (касбни юксак даражада ривожланишини таъминлайдиган технологик кўникмалар, ҳамкорлик муносабатлари, концептуал, воқеаларни олдиндан кўра олиш, фаолиятини режалаштириш, тизими таҳлил асосида масъул қарорлар қабул қилиш)га асосланади.

Касбий ҳаракатчанлик шахснинг интегратив хусусияти бўлиб, ўзгарувчан касбий фаолият шарт-шароитлари, узлуксиз ўз-ўзини ўқитиш, янги технологияларга тез мослашиш қобилиятини назарда тутди.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш шахс томонидан янгиликни ижобий қабул қилиниши, олдиндан айтилган ижобий таъсирга эга янгиликни амалга оширишда иштирок этишда ҳамда фан, таълим, маданиятнинг органик масалаларини бирлаштирувчи мураккаб ижтимоий ҳодиса ҳамда энг аввало, бошқарув, иқтисодиёт, таълим, маданият каби жамиятнинг турли соҳаларидаги касбий амалиётда намоён бўлади.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этишнинг асосий детерминантлари илм-фан ва таълим бўлиб, улар нафақат инновацион маданият мақсади, вазибалари ва методларини аниқ кўришни, балки унинг ташкил этувчилари, уларнинг ҳолати ва ҳамкорлигини аниқ эмпирик таҳлил қилишни таъминлаши керак.

Инновацион технологиялар мотивлар, билим ва кўникмалар, ҳуққатвор нормалари билан мустаҳкамланган инсоннинг кадрият йўналишини акс эттиради, янги ғоялар ва уларни амалиётга тадбиқ этишга кўникувчанликни таъминлайди.

Шундан келиб чиқиб, техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этишда шахсининг индивидуал-психологик хусусиятлари, инновация соҳасидаги ўзаро боғлиқ касбий ва махсус билим ва кўникмаларнинг мажмуи тушунилади, улар янги усулда таълим олиш ва фаолият юритиш, ушбу фаолият турига мос аниқ компетентликларни кўзда тутди.

Ўз навбатида илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик фаолиятига (маҳсулот, хом ашё ва материалларнинг янги турларини яратиш; янги технологияларни ишлаб чиқиш ва амалдагиларни такомиллаштириш; маҳсулотларни стандартлаштириш, сертификатлаш ва лицензиялаш, техник ҳужжатларнинг тузиш, интеллектуал мулк ҳужжатларини расмийлаштириш), инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва муҳандислик ижодкорлигининг мавжудлигига оид махсус билим ва кўникмалар ҳам киритилади.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш касбий таълим негизида ётувчи фаолиятли, тизимли ва бошқа умумий методологик ёндашувлар, шунингдек, мутахассисларни тайёрлашда таълим жараёнини ташкил этишнинг ўзига хослигини ифодаловчи аксиологик, рефлексив, ижодий ва компетентли, ижтимоий-психологик методологик ёндашувларга асосланади.

Мутахассис тайёрлашнинг давлат стандарти, малака кўникмалари ва муҳандиснинг хусусиятлари, шунингдек, мутахассиснинг фаолиятга тайёрлик компетентлиги бўлажак муҳандисларнинг ва кўрсаткичларини ишлаб чиқишга асос бўлиб хизмат қилади.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этишга тайёргарлик мезонлари ва кўрсаткичлари ва баҳолаш мезонларини ишлаб чиқишда:

1) яқин вақт ичида инновацион фаолиятини мувофиқлаштиришни йўлга қўйиш;

2) битирувчининг инновацион фаолиятга тайёргарлик (мезонлари) мазмунини аниқлаш;

3) инновацион фаолият соҳасига тайёрлик компонентларини шакллантирилганлигини ташхислаш учун кўрсаткичлар рўйхатини тизимлаштириш;

4) инновацион фаолият соҳасига тайёрлик натижаларини таҳлил қилиш учун тайёрликнинг интегратив мезонларини ишлаб чиқиш кўзда тутилади.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш янги техника яратиш, ишлаб чиқиш, ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлик, прогрессив ишлаб чиқариш технологияларига мослашиш, техник тизимлардаги янгиликлар ва инновацияларни прогнозлаш, шахсий ўсиш ва касбий ривожланиш, танқидий ва аналитик фикрлаш, мулоқотчанлик, мақсадга интилиш, ўз ўзини таҳлил қилиш ва назорат қилиш каби касбий муҳим сифатлар билан тавсифланиши мумкин.

Адабиётлар:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. - Т.: «Молия», 2003.
2. Ишмухаммедов Р.Ж. Инновацион технологиялар ёрдамида таълим самарадорлигини ошириш йўллари. –Т.: ТДПУ, 2005.-216 б.
3. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М.Бим-Бад; Редкол.: М.М. Безруких, В.А. Болтов, Л. С Глебова [и др.] . - М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. - 528 с.
4. Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма –Т.: фан ва технология нашриёти, 2007. – Б.81.

BO'LAJAK AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARI SOHASIDAGI MUTAHASISLARDA KASBIY-IJODIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Qodirov X.O.

*Muxammad al-Xorazmiy nomidagi Toshket axborot texnologiyalar universiteti
Farg'ona filiali Iqtisodiyot va kasb ta'limi kafedrası professori v.b
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), kasbiy-ijodiy kompetensiya, kompetensiyalarni rivojlantirish, innovatsion o'quv metodlari, masofaviy ta'lim, gamifikatsiya, interaktiv treninglar, ilmiy-tadqiqot faoliyati, amaliyot integratsiyasi, mentorlik tizimi, shaxsiy rivojlanish, ta'lim tizimini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik metodlar, kompetensiya rivojlanish, metodikasi interaktiv o'qitish.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), профессиональная и креативная компетенция, развитие компетенций, инновационные образовательные методы, дистанционное обучение, геймификация, интерактивное обучение, научно-исследовательская деятельность, интеграция практического обучения, система наставничества, личностное развитие, совершенствование образовательной системы, современные педагогические методы, методология развития компетенций, интерактивное преподавание.

Key words: information and communication technologies (ICT), professional and creative competency, competency development, innovative educational methods, distance learning, gamification, interactive training, scientific research activities, integration of practical training, mentorship system, personal development, improvement of the education system, modern pedagogical methods, competency development methodology, interactive teaching.

Резюме:

Ushbu maqola axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasidagi bo'lajak mutaxassislarda kasbiy-ijodiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan. Maqolada kasbiy va ijodiy kompetensiya tushunchalari tahlil qilinib, bu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun innovatsion o'quv usullari, masofaviy ta'lim, gamifikatsiya va interaktiv treninglar kabi zamonaviy metodlar taklif etiladi. Shuningdek, ilmiy-tadqiqot faoliyatini integratsiya qilish, shaxsiy rivojlanish va mentorlik tizimi kabi usullar orqali kompetensiyani oshirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Maqola, AKT sohasidagi mutaxassislarni tayyorlash jarayonini samarali tashkil etish va ta'lim tizimini takomillashtirishga oid amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Резюме:

Данная статья посвящена совершенствованию методики развития профессиональных и творческих компетенций у будущих специалистов в области информационно-коммуникаци-

онных технологий (ИКТ). В статье анализируются понятия профессиональной и творческой компетенции, предлагаются инновационные образовательные методы, такие как дистанционное обучение, геймификация и интерактивные тренинги для их развития. Также рассматриваются способы повышения компетенции через интеграцию научно-исследовательской деятельности, личностное развитие и программы наставничества. Статья включает практические рекомендации по эффективной организации процесса подготовки специалистов в области ИКТ и совершенствованию образовательной системы.

Summary:

This article focuses on improving the methodology for developing professional and creative competencies in future specialists in the field of Information and Communication Technologies (ICT). The article analyzes the concepts of professional and creative competencies and proposes innovative educational methods such as distance learning, gamification, and interactive training to develop these competencies. It also examines ways to enhance competencies through the integration of scientific research activities, personal development, and mentorship programs. The article offers practical recommendations for effectively organizing the training process of ICT specialists and improving the educational system.

AKT sohasining rivojlanishi va mutaxassislar tayyorlashning ahamiyati.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasining rivojlanishi hozirgi kunda global iqtisodiyotning asosiy poydevorlaridan biriga aylangan. Texnologiyalar tez rivojlanayotgan bir paytda, bu sohadagi mutaxassislarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyoj yanada oshmoqda. AKT sohasida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, mamlakatning raqobatbardoshligini ta'minlash va iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shishda muhim rol o'ynaydi. Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy pedagogik metodlarni qo'llash, o'quvchilarning kasbiy va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Mutaxassislar tayyorlashda o'zgarib turadigan texnologik talablar va zamonaviy metodologiyalarni hisobga olish zarur. AKT sohasida mutaxassislar tayyorlashda kasbiy va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu kompetensiyalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'z ichiga oladi. Ularning rivojlanishi esa o'zgaruvchan texnologiyalarni tezda o'zlashtirish va yangi muammolarga kreativ yondashuvni ta'minlashga yordam beradi.

AKT sohasidagi mutaxassislarni tayyorlashda innovatsion o'quv metodlarining qo'llanilishi muhimdir. Masofaviy ta'lim va interaktiv treninglar yordamida talabalar nafaqat texnologik bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham mukammal tarzda o'zlashtirishi mumkin. Shukurovning fikricha, AKT mutaxassislarini tayyorlashda zamonaviy metodlar, masalan, gamifikatsiya va onlayn platformalar orqali ta'limning samaradorligini oshirishga imkon beradi [1].

AKT mutaxassislarini tayyorlashda ilmiy-tadqiqot faoliyatining integratsiyasini ta'kidlaydi. U, shuningdek, mentorlik tizimi va shaxsiy rivojlanishning rolini alohida ajratib ko'rsatadi. Tursunovning fikricha, ilmiy-tadqiqot faoliyati talabalarga nafaqat

yangi bilimlarni o'rganish, balki o'z izlanishlarini amalga oshirish imkoniyatini ham yaratadi. Bu jarayon esa talabalar uchun yuqori darajadagi ijodiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi [2].

Shu bilan birga, AKT sohasida mutaxassislar tayyorlashda ta'lim tizimini zamonaviylashtirish va yangilash jarayonlari juda muhim. Ta'limni zamonaviy metodlar bilan to'ldirish, masofaviy ta'limni kengaytirish, yangi texnologiyalar va interaktiv platformalarni qo'llash orqali o'quv jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Bu o'z navbatida, mutaxassislarning kompetensiyalarini oshirishda va ularni zamonaviy talablarga mos ravishda tayyorlashda muhim omil hisoblanadi [3].

Kasbiy-ijodiy kompetensiya tushunchasi. Kasbiy-ijodiy kompetensiya - bu mutaxassisning professional faoliyatni samarali bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisidan tashqari, uning innovatsion va ijodiy fikrlash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Kasbiy kompetensiya, asosan, texnik va professionallikni anglatadi, ijodiy kompetensiya esa yangi g'oyalar yaratish va muammolarni kreativ tarzda hal qilish qobiliyatini bildiradi. Ikkalasi ham zamonaviy AKT sohasida muhim o'rin tutadi.[4] Shuningdek, kasbiy va ijodiy kompetensiyaga alohida to'xtaladigan bo'lsak:

Kasbiy kompetensiya - bu mutaxassisning o'z sohasida, ma'lum bir ishni sifatli bajarish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisidir. Bu kompetensiya texnik va nazariy bilimlarni o'z ichiga olib, mutaxassisning professional vazifalarni bajarish qobiliyatini belgilaydi.

Ijodiy kompetensiya esa - yangi g'oyalar yaratish, muammolarni innovatsion usulda hal qilish va yangi yechimlar ishlab chiqish qobiliyatidir. Ijodiy kompetensiya, asosan, kreativ fikrlash, tashabbuskorlik, va zamonaviy texnologiyalarni ijodiy tarzda qo'llashni talab qiladi.

Kasbiy va ijodiy kompetensiya o'rtasidagi farqlar.

Kasbiy kompetensiya texnik bilimlarga asoslanadi va o'quvchilarni o'z sohasida chuqur bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlashni maqsad qiladi. Ijodiy kompetensiya esa, o'z navbatida, yangi g'oyalar yaratish, innovatsion yechimlar ishlab chiqish va muammolarni noan'anaviy yondashuvlar bilan hal qilishga qaratilgan. Kasbiy kompetensiya o'zining amaliy qo'llanishiga tayanadi, ijodiy kompetensiya esa o'ziga xos va har bir vaziyatda individual yondashuvni talab qiladi. AKT sohasida bu ikki kompetensiyaning uyg'unligi mutaxassislarning muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlaydi [5].

AKT mutaxassislarida bu kompetensiyaning roli. AKT sohasidagi mutaxassislar uchun kasbiy-ijodiy kompetensiya birgalikda rivojlanishi kerak. Kasbiy bilimlar (masalan, dasturlash, tarmoq xavfsizligi) texnik jihatdan

muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun zarur bo'lsa, ijodiy kompetensiya esa yangi texnologiyalarni yaratishda, innovatsiyalarni tatbiq etishda va global raqobatda yetakchi o'rinlarni egallashda muhimdir. Ijodiy kompetensiya AKT mutaxassislarning g'oyalarni real loyihalarga aylantirishda, yirik masalalarni hal qilishda va yangi imkoniyatlarni ochishda yordam beradi [6].

Kompetensiyani rivojlantirish metodikalari. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasida mutaxassislarning kasbiy va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion o'quv metodlari va ilmiy-tadqiqot faoliyati muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy ta'lim tizimi o'zgarayotgan texnologiyalar va yangi pedagogik yondashuvlarni hisobga olgan holda, kompetensiyani rivojlantirish uchun innovatsion metodlarni joriy etishni talab qiladi. Quyida ba'zi asosiy metodikalar va ularning kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rib chiqamiz.

Innovatsion o'quv metodlari: masofaviy ta'lim, gamifikatsiya, interaktiv treninglar.

Kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion o'quv metodlari muhim o'rin tutadi. **Masofaviy ta'lim** talabalar uchun vaqt va makon jihatdan qulaylik yaratib, ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga imkon beradi. U o'quvchilarga mustaqil o'rganish va zamonaviy texnologiyalar yordamida bilim olish imkonini beradi. **Gamifikatsiya** esa o'quv jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish orqali motivatsiyani oshiradi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. **Interaktiv treninglar** o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlab, amaliy ko'nikmalarni o'stirishda samarali vosita hisoblanadi.

1. **Masofaviy ta'lim.** Masofaviy ta'lim - bu o'quvchilarni turli joylardan, internet orqali ta'lim olishga imkon beruvchi usuldur. U o'quvchilarga o'z vaqtida va o'z uylarida o'qish imkoniyatini beradi. Masofaviy ta'limda o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish va mustaqil ish faoliyati ko'proq rivojlanadi, bu esa kasbiy kompetensiyalarni oshirishga yordam beradi. Masofaviy ta'lim zamonaviy texnologiyalarni o'z ichiga oladi, masalan, onlayn platformalar, video darslar, vebinarlar, forumlar va boshqa interaktiv vositalar orqali o'quvchilar bilim oladilar.

Masofaviy ta'lim metodining afzalligi shundaki, o'quvchilarga o'z jadvaliga ko'ra o'rganish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, u global miqyosda bilim olish va tajriba almashish imkoniyatlarini ham taqdim etadi. [7]

Gamifikatsiya. Gamifikatsiya - bu o'quv jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish orqali talabalar faoliyatini rag'batlantirish metodidir. Bu metod, ayniqsa, ijodiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Gamifikatsiya orqali o'quvchilarni o'rganishga rag'batlantirish, raqobatbardosh muhit yaratish va o'rganish jarayonini qiziqarli qilish mumkin. O'yin mexanikalaridan foydalanish

o'quvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi, bu esa ularning kreativ fikrlashini va muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Gamifikatsiya orqali o'quvchilar o'zlarining natijalarini kuzatib borishlari mumkin, bu esa o'z-o'zini baholash va o'qish motivatsiyasini oshiradi. Gamifikatsiya ta'lim jarayonini ko'proq interaktiv va jalb qiluvchi qilishga yordam beradi va bu o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Interaktiv treninglar. Interaktiv treninglar talabalarga faol ishtirok etish va real muammolarni hal qilishda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu treninglar o'quvchilarni o'z fikrlarini erkin ifodalashga, guruhda ishlashga va samarali kommunikatsiya o'rnatishga undaydi. Interaktiv treninglar ayniqsa, professional va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhimdir, chunki ular o'quvchilarga nafaqat bilimlarni o'rganishni, balki ularga amaliy qo'llashni ham o'rgatadi. Shuningdek, interaktiv treninglar muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni qo'llashga yordam beradi.

Ilmiy-tadqiqot faoliyati va amaliyotlarning integratsiyasi. Ilmiy-tadqiqot faoliyatini o'quv jarayoniga integratsiya qilish talabalarni nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy tajriba bilan ham ta'minlaydi. Amaliyotlar talabalar uchun bilim va ko'nikmalarni real hayotdagi vaziyatlarga tatbiq etish imkoniyatini yaratadi. Ilmiy izlanishlar esa yangi g'oyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Bu integratsiya, ayniqsa, AKT sohasida mutaxassis tayyorlashda zarur, chunki u innovatsion yondashuvlarni o'rgatadi va amaliy tajribani kuchaytiradi [8].

Takomillashtirish yo'llari. Mentorlik tizimi, shaxsiy rivojlanish.

Mentorlik tizimi yosh mutaxassislarga o'z kasbiy rivojlanish yo'lida tajribali rahbarlardan maslahat olish imkonini yaratadi. Mentorlar, o'z bilim va tajribalari bilan o'rganuvchiga to'g'ri yo'lni ko'rsatish, innovatsion fikrlash va muammolarni samarali hal qilishda yordam berishadi. Mentorlik orqali shaxsiy rivojlanish talabalar va yosh mutaxassislarga o'z malakalarini oshirish, kasbiy va shaxsiy maqsadlarni amalga oshirishda qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi [9].

Shaxsiy rivojlanish esa individual o'sish va o'zgarishlarni anglatadi. Bu, o'z navbatida, kasbiy va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishga, o'z fikrini erkin ifoda etish va yangi g'oyalarni ishlab chiqishga yordam beradi [10].

Ta'lim tizimining zamonaviylashtirilishi. Ta'lim tizimining zamonaviylashtirilishi innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llash orqali ta'lim jarayonini yangilashni anglatadi. Masofaviy ta'lim, gamifikatsiya va interaktiv treninglar kabi zamonaviy metodlar talabalarga malaka va kompetensiyalarni oshirishda yordam beradi. Bu usullar nafaqat bilimlarni oshirishga, balki ijodiy va kasbiy rivojlanishga ham katta hissa qo'shadi [11]. Ta'lim tizimining zamonaviylashuvi, shuningdek,

o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quv jarayonini modernizatsiya qilish, shaxsiy yondashuvni va individual rivojlanishni ta'minlaydi [12].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasidagi mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik metodlar va innovatsion yondashuvlarning ahamiyati oshib bormoqda. Masofaviy ta'lim, gamifikatsiya, interaktiv treninglar kabi metodlar nafaqat o'quvchilarning nazariy bilimlarini kengaytiradi, balki ularga amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirishga imkon beradi. AKT mutaxassislarni tayyorlashda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash nafaqat ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish, balki ta'lim tizimining sifatini ham oshirishga yordam beradi. Masofaviy ta'limning eng katta afzalligi shundaki, u talabalarga o'z vaqtida va geografik cheklolarga qaramasdan ta'lim olish imkoniyatini beradi. Gamifikatsiya esa o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ta'limni qiziqarli va interaktiv qiladi, bu esa ijodiy va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda yordam beradi. Ilmiy-tadqiqot faoliyatini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish, o'quvchilarga yangi bilimlarni yaratish, sinovdan o'tkazish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, kelajakda AKT sohasida ta'lim tizimi yanada zamonaviy texnologiyalar va metodlarni o'z ichiga olgan holda rivojlanishi lozim. Shuningdek, amaliyot va ilmiy izlanishlarni birlashtirish, talabalar uchun samarali o'quv muhitini yaratadi, ularning ijodiy va kasbiy kompetensiyalarini oshiradi.[13]

- Ta'lim tizimida texnologiyalarni kengaytirish va masofaviy ta'limni yanada rivojlantirish.
- Gamifikatsiya va interaktiv treninglar yordamida o'quvchilarning ijodiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish.
- Ilmiy-tadqiqot faoliyatini va amaliyotni integratsiya qilish o'quvchilarni real dunyo muammolariga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Qodirov, X. O., Norinov, M. U., & Ergashev, A. A. (2023). O 'zbek jadid mutafakkiri abdulla avloniyning inson va tabiat munosabatlari haqidagi qarashlari. Research and implementation, 1(6), 40-44.
2. Oribjonovich, Q. X., & Nabiyeвна, Q. X. (2023, April). Oliy talim talabalarida pedagogik mahoratini rivojlantirishning o 'ziga xos jihatlari. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 7-11).
3. Qodirov, X. O., Norinov, M. U., & Ergashev, A. A. (2023). Uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasining insonparvarlashuv xususiyatlari. Research and implementation, 1(6), 45-50.
4. Oribjonovich, Q. X., & Nabiyeвна, Q. X. (2023, April). Tarbiya fani o 'qituvchisining tashkilotchilik madaniyatini rivojlantirish bo 'yicha sirtqi ta'lim talabalarida didaktik ta'minotini takomillashtirish. In International Congress on Models and methods in Modern Investigations (pp. 1-6).
5. Oribjonovich, Q. X., & Najimiddin o'g, N. M. R. (2023). Inson intellektual va ma'naviy kamoloti bosqichlari. Образование наука и инновационные идеи в мире, 18(8), 39-43.

6. Мухтаров, Ф. М., & Орибжонович, Қ. Х. (2023, April). Олий Таълимда Инновацион-Педагогик Фаолиятнинг Ижтимоий-Психологик Хусусиятлари. In International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses (pp. 39-44).
7. Oribjonovich, Q. X., & Najimidin o'g, N. M. R. (2023). Fuqarolik jamiyati taraqqiyotida tolerantlik madaniyatining o' rni. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 18(8), 44-46.
8. Qodirov, X., & Abdullajonova, N. (2023). Значение кооперативной педагогики в формировании характеристик человечности. *Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 560-563.
9. Qodirov, X. (2023). Характеристика проявления инновационности на уровне личности как следствие профессионально-педагогической культуры. *Farg 'ona davlat universiteti ilmiy jurnali*, (1), 38-41.
10. O'ktamovich, B. I., & Oribjonovich, Q. X. Najimidin o'g, NMR, & Abdugoffor o'gli, XA (2023, April). OTM Talabalarida Pedagogik Maxoratini Rivojlantirish Masalalari. In Conference on Applied and Practical Sciences (pp. 100-104).
11. Qodirov, X., & Abdullajonova, N. (2023). Hamkorlik pedagogikasining insonparvarlik hususiyatlarini shakllantirishdagi ahamiyati. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 225-225.
12. Oribjonovich, K. H. (2022). Pedagogical skill in the activity of a teacher is a product of individual characteristics. *International Journal of Pedagogics*, 2(12), 18-22.
13. Qodirov, X. (2023). The classification of innovativeness on the level of an individual as property of the professional pedagogical culture. *Scientific Journal of the Fergana State University*, 29(1), 8.
14. Qodirov, H. (2023). Kasb-hunar maktablarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni shakllantirish. *Journal of Pedagogical and Psychological Studies*, 1(5), 160-163.
15. Aliboev, T., & Qodirov, H. (2023). Ta'lim sifatini oshirishda-pedagog mahorati muhim omil. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, 18(4), 42-45.
16. Кадилов, Х. (2023). Oliy ta'lim muassasasi talabalarida liderlik sifatlarini shakllantirish bosqichlari. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences*, 3.
17. Qodirov, X. (2023). Ai in translation: benefits, challenges, and the road ahead. *Лучшие интеллектуальные исследования*, 6(2), 122-126.
18. Qodirov, X. (2023). Materials for teaching culture: literature.
19. Qodirov, H. (2018). Strategy of action of Uzbekistan on the development of export of textile products. *Journal of Accounting and Marketing*, 7, 301.
20. Qodirov, X., Rajabova, X., Abdullajonova, N., Otaxonova, Z., Aliev, I., Abdurakhmon, S., & Sayitov, S. (2024, November). On analytical study of heat transfer phenomenon in special-shape soldering iron. In E3S Web of Conferences (Vol. 508, p. 05006). EDP Sciences.
21. Qodirov, X., & Yoqubjonov, S. (2023). Yoshlarda milliy g'urur va milliy iftixor tushunchalarini shakllantirishda, bobur hayoti va ijodini o'rganishning pedagogik ahamiyati. *Journal of technical research and development*, 1(2), 465-470.
22. Zaxidov, I., & Qodirov, X. (2024). The significance of teaching knowledge of homogeneous magnetic field through the android program in a school physics course. *Science and innovation*, 3(B5), 110-116.
23. Qodirov, X. (2023). O'zbekiston respublikasi oliy majlisi tomonidan qabul qilingan dolzarb huquqiy hujjatlarni o'rganish metodikasi. *Journal of technical research and development*, 1(2), 247-252.
24. Qodirov, X., & Nabiyeu, I. (2023). Mahmudho'ja Behbudiyning davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari. *Journal of technical research and development*, 1(2), 391-396.
25. Qodirov, X., & Evatov, S. (2023). Oila mustahkamligini oshirishda sog'lom turmush tarzi va iqtisodiy yuksalish. *Наука и технология в современном мире*, 2(21), 67-69.
26. Qodirov, X. (2023). Professional-pedagogik madaniyatning xossasi sifatidagi innovatsionlikning shaxsiyat darajasida namoyon bo'lish tasniflari. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 8-8.
27. O'ktamovich, B. I., Oribjonovich, Q. X., Najimidin o'g, N. M. R., & Abdugoffor o'gli, X. A. (2023, April). OTM Talabalarida pedagogik mahoratini rivojlantirish masalalari. In Conference on Applied and Practical Sciences (pp. 100-104).

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA O'QITUVCHILARNI ZAMONAVIY DASTURLAR ASOSIDA O'QITISH MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISH

Allambergenov A.A.

*Nukus davlat pedagogika instituti akademik litseyi
matematika fani o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: bo'lajak o'qituvchilar, innovatsion vositalar, zamonaviy texnologiyalar, interaktiv ta'lim, pedagogik metodlar, ta'lim samaradorligi.

Ключевые слова: будущие учителя, инновационные инструменты, современные технологии, интерактивное образование, педагогические методы, эффективность образования.

Key words: future teachers, innovative tools, modern technologies, interactive education, pedagogical methods, educational effectiveness.

Резюме:

Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy innovatsion vositalar yordamida o'qitish metodologiyasini tahlil qiladi. Maqolada, innovatsion texnologiyalar va interaktiv ta'lim vositalarining pedagogik jarayondagi o'rni va ahamiyati haqida so'z boradi. Bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy metodlar yordamida tayyorlash, ularning kasbiy mahoratini oshirish, o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Innovatsion vositalarni qo'llashda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ham muhokama qilinadi. Maqolada o'qituvchilarning yangi texnologiyalarni qo'llashdagi o'rni va ta'limning sifatini yaxshilashdagi roli haqida keng tahlil olib boriladi.

Резюме:

В данной статье анализируется методика подготовки будущих учителей с использованием современных инновационных инструментов. В статье говорится о роли и значении инновационных технологий и интерактивных образовательных инструментов в педагогическом процессе. Рассмотрены вопросы подготовки будущих учителей с использованием современных методов, повышения их профессионального мастерства, повышения активности студентов в учебном процессе, развития творческого мышления. Также обсуждаются проблемы, возникающие при использовании инновационных инструментов, и пути их преодоления. В статье представлен широкий анализ роли учителей в использовании новых технологий и их роли в повышении качества образования.

Summary:

This article analyzes the methodology of training future teachers using modern innovative tools. The article discusses the role and importance of innovative technologies and interactive educational tools in the pedagogical process. The issues of training future teachers using modern methods, improving their professional skills, increasing students' activity in the educational process, and developing creative thinking are considered. The problems that arise when using innovative tools and ways to overcome

them are also discussed. The article provides an extensive analysis of the role of teachers in using new technologies and their role in improving the quality of education.

Kirish. Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida elektron axborot - ta'lim resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish, fanlarning metodik ta'minotini takomillashtirish, talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, mashg'ulotlarda multimedia, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng ko'lamda va ommaviy foydalanish masalalari bo'yicha xalqaro ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, iqtisodiyotni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida rivojlantirish, boshqaruv jarayoniga yangi axborot texnologiyalarini joriy qilish, faoliyat sohalari bo'yicha talabalarga innovatsion bilim berish, kasbiy ko'nikma va malakalarni doimiy takomillashtirib borish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlariga alohida e'tibor berilmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik metodlarning rivojlanishi, o'qituvchilarning yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishiga, o'quvchilarning esa yuqori sifatli ta'lim olishiga bevosita ta'sir etadi. O'zbekistonda ta'lim tizimini takomillashtirish, milliy va jahon ta'lim tendensiyalariga moslashtirish borasida jiddiy qadamlar tashlanmoqda. Zamonaviy ta'limda innovatsion vositalarni qo'llash, o'qitish metodlarini yangi shakllarini ishlab chiqish, pedagogik jarayonda texnologiyalarni integratsiya qilish ta'limning sifatini yaxshilashga olib keladi. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, o'qituvchilarni yuqori sifatli ta'lim metodologiyalariga o'rgatish, ta'limda faol o'quv muhitini yaratishning muhim shartlaridan biridir.

Adabiyotlar sharhi. Zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar sohasidagi tadqiqotlar, o'qituvchilarni yangi pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan tanishtirishning ahamiyatini kuchaytirmoqda. O'zbekistondagi va xorijdagi bir qator ilmiy ishlar, ta'lim tizimida innovatsion yondashuvlarni qo'llashning samaradorligi, shuningdek, bu jarayonning o'qituvchilar tayyorlashdagi o'rnini o'rganishga qaratilgan. Xudoyberganovanning asarida [2] pedagogik innovatsiyalar, yangi ta'lim metodlari va ular yordamida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqotda, yangi metodlar va texnologiyalarni joriy etishning pedagogik jarayonni qanday samarali tarzda rivojlantirishi haqida fikrlar bayon etiladi. Xudoyberganova innovatsion metodlarni qo'llashning o'quvchilarda ijodiy fikrlash va tahlil qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Ibragimovning asarida, ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo'llash samaradorligi batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar va masofaviy o'qitishning afzalliklari ko'rsatilgan. O'qituvchilarning ta'lim texnologiyalarini qo'llashdagi

muvaflaqiyatlari, o'quvchilarning bilim olish jarayonida motivatsiyani oshirishga yordam beradigan metodlar sifatida ta'kidlanadi [3]. Jalolov o'z ishida pedagogik texnologiyalarni qo'llashning o'qituvchilarga bo'lgan ta'sirini tahlil qiladi. Ushbu ilmiy tadqiqotda, ta'lim texnologiyalarining pedagogik samaradorligi, o'qituvchilarni yangi metod va usullar bilan tanishtirishning zarurligi haqida so'z yuritiladi. Jalolov, zamonaviy texnologiyalar yordamida o'qituvchilarning professional kompetensiyasini oshirishni muhim deb biladi [4]. Sodiqovning tadqiqotida interaktiv ta'lim texnologiyalarining o'qituvchilarni tayyorlashdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. O'qituvchilarni interaktiv texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish, o'quvchilarning faolligini oshirish va ular bilan samarali aloqada bo'lish imkoniyatlarini yaratish haqida tahlil qilinadi. Tadqiqotda interaktiv vositalar yordamida ta'limning samaradorligini oshirish masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan [5]. Petrovning asarida, innovatsion pedagogika va yangi o'qitish usullarini o'rganishning muhimligi ta'kidlanadi. Yangi metodlar yordamida o'quvchilarni ta'limga jalb qilish, ularning o'qish jarayonidagi ishtirokini oshirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari yoritiladi. Petrovning tadqiqoti [6], ta'lim jarayonida innovatsion metodlarning ahamiyatini chuqur o'rganishga qaratilgan. Andersonning asarida, universitetda ta'lim tizimini raqamli inqilobga moslashtirishning zarurligi va o'qituvchilarni yangi texnologiyalar bilan tanishtirishning ahamiyati tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar va yangi ta'lim usullari yordamida o'qituvchilarning bilimlarini yangilash, o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish masalalari ko'rib chiqiladi [9]. Collins va Halversonning asari, ta'lim tizimining raqamli inqilobga qanday moslashishi kerakligini ko'rsatadi. Tadqiqotda o'qituvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlashga o'rgatish va ta'limda texnologiyalarni integratsiya qilishning ahamiyati yoritiladi. O'quvchilarning raqamli texnologiyalar yordamida bilim olish jarayonini yanada samarali qilish masalalari ham muhokama qilinadi [10].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Zamonaviy ta'limda innovatsion vositalar o'qitish jarayonini takomillashtirish, o'quvchilarning faoliyatini yanada samarali tashkil etish va pedagogik maqsadlarni amalga oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Innovatsion texnologiyalar yordamida o'qituvchilar ta'lim jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qilish imkoniga ega. Bularning ichida kompyuter texnologiyalari, masofaviy ta'lim platformalari, multimedia vositalari, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) texnologiyalari va gamifikatsiya kabi usullar o'rin oladi.

1. Kompyuter texnologiyalari va interaktiv ta'lim vositalari.

Kompyuter texnologiyalarining ta'limda qo'llanishi o'quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada soddalashtiradi. O'qituvchilar uchun zamonaviy dasturlar, taqdimotlar va multimediali vositalar yordamida mavzularni yanada oson va tushunarli tarzda yetkazish mumkin. Interaktiv ta'lim vositalari esa o'quvchilarning o'qish jarayoniga faol ishtirok etishlariga imkon yaratadi, ularni jismoniy va ruhiy jihatdan jalb etadi.

2. Masofaviy ta'lim texnologiyalari.

O'zbekiston ta'lim tizimida masofaviy o'qitish sohasiga katta e'tibor berilmoqda. 2023-yilda "O'zbekiston Respublikasida masofaviy ta'limni rivojlantirish va modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror tasdiqlangach, masofaviy o'qitishning samaradorligi sezilarli darajada oshdi. Bu texnologiyalar ta'limni o'quvchilarga geografik joylashuviga qaramay taqdim etishda keng imkoniyatlar yaratdi. O'qituvchilar masofaviy platformalar orqali o'quvchilarga onlayn darslar, testlar va o'quv materiallarini taqdim etishadi, bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

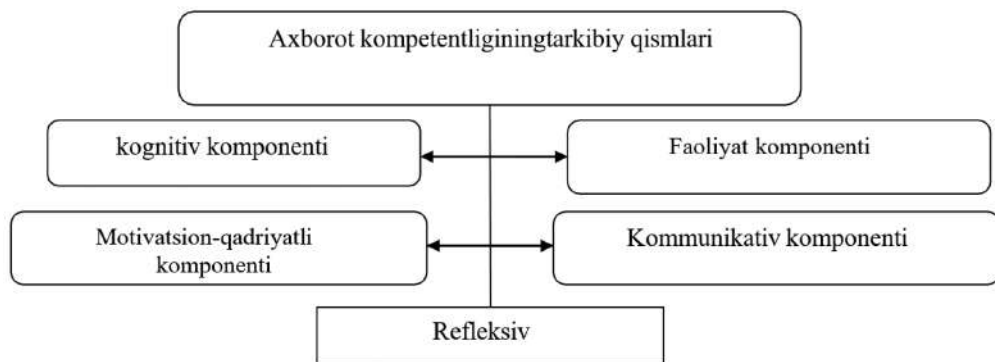
3. Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari (VR/AR)

Virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari, ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlarni yaratadi. O'quvchilar uchun virtual dunyo yaratish orqali ular real hayotda amalga oshirish qiyin bo'lgan eksperimentlarni yoki holatlarni virtual muhitda ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu texnologiyalar o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirishda katta yordam beradi.

4. Gamifikatsiya. Gamifikatsiya (o'yinlashtirish) ta'lim jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va o'qish jarayonini yanada qiziqarli qilishga yordam beradi. O'qituvchilar o'quvchilarni o'yin shaklida bilim olishga jalb qilib, ularning o'quv jarayonida faolligini va ijodiy fikrlashini rivojlantirishi mumkin.

Talabalarda axborot kompetentligini oshirish ham bu jarayonlarda muhimdir. Axborot kompetentligi-elektron ta'lim tizimida interfaol o'zaro ta'sirda pedagogik maqsadlarni amalga oshirish imkonini beruvchi zamonaviy mexanizmlar vositasida shakllantirilgan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi kompetensiyalardir. AKT bo'yicha kompetentlikni rivojlantirish-axborot makonini muvaffaqiyatli rivojlantirish va elektron ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali axborot jarayonlari va texnologiyalaridan foydalanishda bakalavr talabasining o'z-o'zini o'rganish va o'z-o'zini tarbiyalash bo'yicha kasbiy faoliyatida asos bo'lib xizmat qiladi.

Axborot kompetentligining tarkibiy komponentlari.(1-rasmga qarang).

1-rasm. Axborot kompetentligining tarkibiy komponentlari

Axborot kompetentligini (kognitiv, motivatsion, faoliyat va kommunikativ, refleksiv) rivojlantirishning tarkibiy qismlari tuzildi, ularning mezonlari, darajalari va mazmuni bayon etildi.

Kognitiv komponent zamonaviy jamiyatda axborotning mohiyati va mazmuni, zamonaviy texnologiyalar asoslari va axborotni yig'ish, qayta ishlash, tahlil qilish va shaxsiy kompyuter bilan ishlash tamoyillari, kompyuter texnologiyalari, asosiy dasturiy ta'minot, dasturiy mahsulotlar va xizmatlarni bilish, axborot jamiyatining o'ziga xos xususiyatlarini bilish, axborotni himoya qilish usullari.

Motivatsion komponent bakalavriat talabalarining elektron ta'lim muhitida o'quv faoliyati uchun motivlarini, ularning ijtimoiy tarmoqlardagi qiziqishlarini va boshqalarni aks ettiradi, kompetentlikni shakllantirish jihatini, o'quv faoliyatida o'z-o'zini takomillashtirish, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini ro'yobga chiqarish zarurligini o'z ichiga oladi. Faoliyat komponentida AKTdan kelgusi kasbiy faoliyatda foydalanish ko'nikmalari aks etadi; umumiy va kasbiy dasturiy vositalar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lish, global kompyuter tarmoqlarida axborot bilan ishlash, axborot xavfsizligining asosiy talablariga rioya qilish.

Kommunikativ komponenti bakalavrlarni tayyorlashda kompetensiyalarni rivojlantirish jihatini o'z ichiga oladi, elektron darslikning aloqa vositalaridan, o'quv faoliyatida teskari aloqa uchun internet resurslaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Oliy ta'lim uchun ishlab chiqilgan malaka talabi 350000 aloqa va axborotlashtirish, telekommunikatsiya texnologiyalari va mutahassisliklari klassifikatori, O'zbekiston respublikasi milliy malaka ramkasiga muvofiq ishlab chiqilgan va rasmiy me'yoriy-uslubiy xujjatda talabalarning umumiy

kompetensiyalari va kasbiy kompetensiyalari belgilab berilgan.mumiy kompetensiyalar:

axborot yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish usullarini egallagan bo'lishi, o'z kasbiy faoliyatida mustaqil asoslangan qarorlar qabul qila olishi;

yangi bilimlarni mustaqil egallay olishi, o'z ustida ishlashi va mehnat faoliyatini tashkil qila olishi lozim.

O'quv-uslubiy vazifalari bo'yicha raqamli resurslar quyidagi turlarga ajraladi (2-rasmga qarang).

Turi	Tavsifi
Elektron darsliklar	An'anaviy darsliklarning prototiplari; asl elektron darsliklar; mavzuga asoslangan o'quv tizimlari; mavzuga asoslangan o'quv muhitlari.
Elektron o'quv qo'llanmalar:	Repetitorlar; trenajyorlar; mashg'ulot; mashg'ulot-nazorat; o'yin; interfaol; mavzu to'plamlari; ma'lumotnomalar va lug'atlar; amaliy va laboratoriya.
Elektron nazorat nashrlari:	Testlar; test topshiriqlari; test sinovlariga oid metodik tavsiyalar; vositalar.
Raqamli tasvir-matnli ma'lumotga ega bo'lgan ta'lim resursi:	Darslik va o'quv qo'llanmalar; boshlang'ich manbalar va antologiyalar; o'qish uchun kitoblar; muammoli kitoblar va testlar; lug'atlar; ma'lumotnomalar; ensiklopediyalar; davriy nashrlar; me'yoriy hujjatlar; sonli ma'lumotlar; dasturiy ta'minot va o'quv materiallari.
Vizual axborotli raqamli ta'lim resurs	To'plamlar: ilustrasiyalar; fotosuratlar; portretlar; jarayon va hodisalarning video parchalari; tajribalar namoyishlari; video kursi; Modellar: 2-3 o'lchamli statik va dinamik; virtual reallik ob'ektlari; interaktiv modellar. Ramziy obektlar: diagrammalar; formulalar. Mavzu maydonlari uchun xaritalar.
Audio axborotli raqamli ta'lim resurs	Spektakllarning ovoz yozuvlari; musiqa asarlarining ovoz yozuvlari; yovvoyi tabiatning ovoz yozuvlari; jonsiz tabiatning ovoz yozuvlari; sinxron audio ob'ektlar.
Audio va video ma'lumotli raqamli ta'lim resurs	Jonli va jonsiz tabiatning audio va video ob'ektlari; mavzuga oid ekskursiyalar; ensiklopediyalar.

Kutilayotgan natijalarni loyihalashda axborot kompetentligini rivojlantirishning turli darajalari koʻzda tutilgan:

quyi-malaka darajasiga muvofiq umumiy madaniy va kasbiy vazifalarni hal etish uchun bilim va koʻnikmalarning minimal va yetarli majmuini belgilab beruvchi kutilgan natijalarni aks ettirishni nazarda tutadi.

oʻrta-umumiy madaniy (kasbiy) vazifalarni bajarish va keyingi darajalarda malaka oshirishni taʼminlaydigan shakllangan kompetensiyalarni aks ettirishni nazarda tutadi.

yuqori-umumiy madaniy (kasbiy) vazifalarni ijodiy hal etish, yangi sohalarni oʻzlashtirish va malaka oshirish darajasini oshirish uchun integrallashgan bilimlar salohiyatidan mustaqil foydalanish imkonini beruvchi, talaba olgan kompetensiyalarni aks ettirishni oʻz ichiga oladi.

Raqamli resurslarni yaratish jarayonini modellashtirish tadqiqot obʼektini taxlil qilish, modelni qurish, natijani olish va uni obʼekt bilan taqqoslash orqali baholash kabi bosqichlarni oʻz ichiga oladi va quyidagi tamoyillarga asoslanadi: axborot yetarliligi; tizimlilik; obʼektivlik; aniqlilik; amalga oshirish; koʻrgazmalilik; parametrlashtirish; davomiylik; reduksionizm; ratsionallik.

Oʻqitishda modellashtirilgan raqamli resurslardan foydalanishning asosiy didaktik maqsadi-axborot bilan bogʻlanish, bilimlarni shakllantirish va mustahkamlash, koʻnikma va malakalarni shakllantirish va takomillashtirish, oʻrganish motivatsiyasini oshirish, oʻzlashtirishni nazorat qilish va umumlashtirish va boshqalar.

Natijalar. Rivojlanayotgan Smart education yoki "aqlli taʼlim" bu butun dunyoda raqamli kontent yordamida erkin interaktiv taʼlim muhiti oʻrganilmoqda. Aslida, Smart education raqamli taʼlim resurslari orqali bilimlarning keng imkoniyatidir. "Aqlli" taʼlimning maqsadi taʼlim jarayonini elektron muhitga oʻtkazish orqali oʻquv jarayonini eng samarali qilishdir. "Aqlli" elektron taʼlimga oʻtish shartlaridan biri kitob mazmunidan faol mazmunga oʻtishdir.

Maxsus pedagogik-psixologik sharoitlarga moslashtirilgan, talabalarning axborot kompetensiyalarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi kreativ texnologiyalarga asoslangan metodika taklif etildi. Ushbu metodika mazmunida talabalar axborot kompetentligini oʻquv va auditoriyadan tashqari ishlar jarayonida muammoli maʼruzalar, ijodiy seminarlar, amaliy mashgʻulotlar, simulyatsiya va modellashtirish orqali hamda integrativ-ijodiy topshiriqlar toʻplami vositasida, shuningdek, raqamli resurslarni modellashtirish asosida takomillashtirishni koʻzda tutiladi.

Talabarning axborot kompetentlikni rivojlantirish metodikasi “Blended learning”, “Flipped classroom”, Fresh texnologiyalari, loyiha, keys - stadi va evristik rivojlantiruvchi yondashuvlarga empirik-deduktiv sinxron moslashtirish asosida takomillashtirilgan.

Zamonaviy ta'lim metodologiyasida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalarni qo'llash masalasi juda muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarni yangi pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan tanishtirish, ularni amaliyotda qo'llashga o'rgatish ta'limning sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. O'zbekiston ta'lim tizimida pedagogik kadrlar tayyorlashda zamonaviy metodlardan foydalanish, o'qituvchilarni o'quvchilarga eng so'nggi bilim va ko'nikmalarni etkazishda samarali yordam beradi.

Innovatsion vositalar yordamida o'qituvchilar o'quvchilarga faqat nazariy bilimlarni bera olmaydilar, balki ularni amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlaydilar. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ta'limning sifatini va samaradorligini oshiradi. Innovatsion vositalar orqali o'qituvchilarni tayyorlashda quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

1. Interaktiv ta'lim usullari.

O'qituvchilarga interaktiv ta'lim metodlarini o'rgatish, ularning o'quvchilar bilan samarali muloqot qilishiga yordam beradi. Interaktiv ta'lim metodlari o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'qituvchilarni bu metodlarni o'rganishga jalb qilish zarur, chunki ular ta'lim jarayonini yanada faol va ijodiy qiladi.

2. Onlayn platformalarda o'qitish.

Masofaviy o'qitish va onlayn platformalarda ta'lim berish metodlarini o'rgatish o'qituvchilarga ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga imkon beradi. Bo'lajak o'qituvchilarni masofaviy ta'lim texnologiyalari bilan tanishtirish, ularga ta'limning yangi shakllarini amalda qo'llash imkonini yaratadi.

Xulosa va munozara. Zamonaviy o'qituvchilarning tayyorlanishi o'zgaruvchan va innovatsion dunyoda samarali ta'lim berish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Innovatsion vositalar yordamida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash, nafaqat ularning pedagogik faoliyatini rivojlantiradi, balki o'quvchilarning ta'lim olish jarayonida faol va ijodiy fikrlash qobiliyatini oshiradi. Shuningdek, bu o'qituvchilarga o'z ishini rejalashtirish, amalga oshirish va baholashda yangi metodologiyalarni qo'llash imkoniyatini beradi.

Zamonaviy ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llash, nafaqat o'qituvchilarni tayyorlashni, balki o'quvchilarning bilim olish jarayonini ham

o'zgartiradi. Pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi, o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ular bilan samarali muloqot o'rnatish va ularga mustaqil fikrlashni o'rgatishning samarali vositasiga aylanadi. Bu o'qituvchilarning o'quvchilarga yuqori sifatli va zamonaviy ta'limni yetkazish imkoniyatini yaratadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy innovatsion vositalar yordamida tayyorlash metodologiyasi, o'qituvchilarni pedagogik faoliyatda mustahkamlash va ta'lim sohasida innovatsion o'zgarishlarni amalga oshirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim tizimidagi yangilanishlar, innovatsion texnologiyalarni o'quvchilarga samarali taqdim etishda va pedagogik jarayonda texnologiyalarni muvaffaqiyatli integratsiya qilishda yordam beradi. O'zbekiston ta'lim tizimidagi islohotlar, masofaviy ta'limning kengayishi, innovatsion vositalar va metodlarni qo'llash orqali bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda yangi yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda innovatsion texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarni ta'lim olish jarayonida faollashtiruvchi va interaktiv usullarni joriy etish, o'quvchilarni zamonaviy bilimlar va ko'nikmalar bilan ta'minlashning muhim shartidir. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatining oshishiga, o'quvchilarning ta'lim olish jarayoniga bo'lgan qiziqishining oshishiga va pedagogik tizimning zamonaviylashtirishiga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. Abdurahmonova, N. (2020). Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ularning o'quv jarayonida qo'llanilishi. Toshkent: O'qituvchi, 45-47 betlar.
2. Xudoyberganova, D. (2021). Pedagogik innovatsiyalar va yangi ta'lim metodlari. Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti, 23-25 betlar.
3. Ibragimov, M. (2019). Ta'limda innovatsion texnologiyalar va ularning samaradorligi. Toshkent: Fan va texnologiya, 65-67 betlar.
4. Jalolov, Sh. (2022). O'qitishda yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 12-15 betlar.
5. Sodiqov, M. (2018). Interaktiv ta'lim texnologiyalari va ularning pedagogik ahamiyati. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti, 88-90 betlar.
6. Petrov, V. (2017). Innovatsion pedagogika: yangi usullar va metodlar. Moskva: Akademiya, 101-103 betlar.
7. Zukov, A. (2020). Kompyuter texnologiyalari va ta'limda ularning qo'llanilishi. Sankt-Peterburg: Iqtisodiyot va ta'lim nashriyoti, 32-34 betlar.
8. Vasilenko, I. (2019). Masofaviy o'qitish: yangi imkoniyatlar va samarali metodlar. Minsk: Yubileyniy, 56-58 betlar.
9. Anderson, C. (2015). Yangi ta'lim: Universitetni raqamli inqilobga moslashtirish. Nyu-York: Hachette Books, 75-77 betlar.
10. Collins, A., & Halverson, R. (2018). Ta'limni qayta o'ylash: Texnologiya asrida raqamli inqilob va Amerikadagi maktablar. Nyu-York: Teachers College Press, 122-124 betlar.

BIR ARGUMENTLI FUNKSIYALARNI AMALIY MASALALAR ORQALI TUSHUNTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Kuchkarov M.U.

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori*

Tayanch so'zlar: funksiya, argument, kasbga yo'naltirib o'qitish, mustaqil ta'lim, innovatsion omillar, interaktiv va zamonaviy ta'lim metodlari.

Ключевые слова: функция, аргумент, профессиональное обучение, самостоятельное обучение, интерактивные и современные методы обучения..

Key words: the function, the argument, vocational training, independent learning, innovative factors, interactive and modern teaching methods.

Резюме:

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardosh kadrlarni iqtisodiyot sohalari va tarmoqlari ehtiyojidan kelib chiqqan holda ildam tayyorlash, buning uchun kasbga yo'naltirib o'qitish, talabanning mustaqil ta'lim olish ko'nikmasini rivojlantirish, qolaversa, talabalarning sohadagi malakasini shakllantirish jarayonini tashkil qilishning ahamiyati matematika fani misolida bayon qilingan.

Резюме:

В статье описывается подготовка конкурентоспособных кадров в высших учебных заведениях исходя из потребностей отраслей и секторов экономики на примере математики. При этом отмечается важность профессиональной подготовки, развития у студентов навыков самостоятельной работы, а также организации процесса формирования компетентности студентов в данной области.

Summary:

The article describes the training of competitive personnel in higher educational institutions based on the needs of industries and sectors of the economy using the example of mathematics. At the same time, the importance of professional training, the development of student self-study skills, as well as the organization of the process of forming students' competence in this area is noted

Jamiyatda har qanday sohaning rivojlanishi, yuksaklikka yo'nalishi shu soha mutaxassislarining intellektual salohiyati bilan chambarchas bog'liq. Mutaxassislar ilmiy va amaliy salohiyatga ega bo'lishlarining dastlabki bosqichiga oliy ta'limda erishadilar. Oliy ta'lim muassasasining nufuzi ham aynan, tayyorlanayotgan kadrlarning sifatililigi ya'ni, zamonaviy bilimlarni

o'zida mujassam qila olganligi, mustaqil fikrga egaligi va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga egaligi bilan belgilanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847 sonli farmonida ko'zda tutilganidek, yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish ta'lim tizimining asosiy vazifasidir.

Shunday ekan, oliy ta'limda o'quv fanlarining ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklarga mos keluvchi dastur asosida olib borilishi katta ahamiyat kasb etadi. Oliy matematikaning tushunchalarini iqtisodiy ta'lim yo'nalishlari, ishlab chiqarish va texnik soha ta'lim yo'nalishlari, qishloq va suv xo'jaligi ta'lim yo'nalishlari, sog'likni saqlash va ijtimoiy ta'minot ta'lim yo'nalishlari, xizmatlar sohasi ta'lim yo'nalishlari xususiyatlaridan kelib chiqib o'quv dasturlarga kiritish juda muhimdir. Bundan tashqari, har bir sohada mavjud optimizatsiya masalalarida matematik tushunchalardan foydalanishni talabalarga o'rgatish g'oyat samarali hisoblanadi.

Tabiatda ikki xil miqdorlar uchraydi, o'zgaruvchi va o'zgarmas miqdorlar. Bizga bir necha to'rtburchak berilgan bo'lsin. Ularda quyidagi miqdorlar qatnashadi. Tomonlarning uzunliklari, burchaklarning kattaliklari, yuzalari va perimetrlari. Bu miqdorlardan ba'zilari o'zgarmaydi, ba'zilari o'zgarib turadi. Masalan, qaralayotgan hamma to'rtburchaklarda burchaklarining to'g'riligi, ularning soni to'rtta bo'lishligi va yig'indisi 360^0 ga tengligi o'zgarmaydi. Tomonlarining uzunliklari, perimetrlari, yuzlari esa o'zgarib turadi. Xuddi shuningdek, bir necha doira chizsak, ularda aylana uzunliklarining o'z diametrlariga nisbati hammasida bir xil bo'lib, π ga teng, lekin ularning radiuslari, aylana uzunliklari, doira yuzlari o'zgarib turadi.

Ma'lum sharoitda faqat bir xil son qiymatlariga ega bo'lgan miqdorlar o'zgarmas miqdorlar deyiladi. Ma'lum sharoitda har xil son qiymatlariga ega bo'lgan miqdorlar o'zgaruvchi miqdorlar deyiladi. Odatda o'zgarmas miqdorlarni $a, b, c, d, \dots$, o'zgaruvchi miqdorlarni $x, y, z, u, v, \dots$ harflari bilan belgilaydilar.

Matematikada ko'pincha o'zaro bir-biriga bog'liq ravishda o'zgaradigan miqdorlar bilan ish ko'riladi. Yuqoridagi misollarda doiraning yuzi uning radiusining o'zgarishiga qarab o'zgaradi, ya'ni doiraning radiusi ortsa, yuzi ham ortadi, kamaysa kamayadi. Xuddi shuningdek, kvadratning tomoni bilan

yuzi orasida ham shunday bog'lanish bor. Kvadratning yuzi uning tomoniga bog'liq ravishda o'zgaradi.

Agar x miqdorning X sohadagi har bir qiymatiga biror f qonuniyatga ko'ra y miqdorning Y -sohadan aniq bir qiymati mos keltirilsa, y miqdor x miqdorning X -sohadagi funksiyasi deyiladi va $y=f(x)$ kabi yoziladi.

Bu holda x - argument yoki erkli o'zgaruvchi, y - esa funksiya yoki erksiz o'zgaruvchi deyiladi. Agar y x ning funksiyasi bo'lsa, u holda x va y lar orasidagi bog'lanish funksiyali bog'lanish deyiladi va quyidagicha yoziladi: $y=f(x)$, $y=q(x)$, $y=\phi(x)$ va hokazo. Tarkibida ikki yoki undan ortiq argumenti mavjud bo'lgan funksiyalar ko'p argumentli (o'zgaruvchili) fuksiyalar hisoblanadi. Agar yuqoridagi misollarga e'tibor bersak, doiraning yuzi radiusning funksiyasi, kvadratning yuzi tomonining funksiyasi ekan.

Argument qabul qilishi mumkin bo'lgan qiymatlari to'plami funksiyaning aniqlanish sohasi, funksiyaning o'zi qabul qilishi mumkin bo'lgan qiymatlari to'plami funksiyaning o'zgarish sohasi yoki qiymatlari to'plami deyiladi.

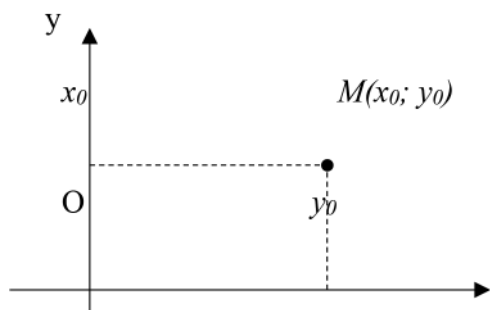
Funksiya sharoitiga qarab jadval, analitik va grafik usullar bilan berilishi mumkin.

Funksiya jadval usulida berilganda, argumentning ma'lum tartibdagi $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n, \dots$ qiymatlari va funksiyaning ularga mos keluvchi $y_1, y_2, y_3, \dots, y_n, \dots$ qiymatlari jadval holida beriladi:

X	x_1	x_2	x_3	$\dots$	x_n	$\dots$
Y	y_1	y_2	y_3	$\dots$	y_n	$\dots$

Funksiyalarning jadval usulida berilishiga misol qilib kvadratlar, kublar, kvadrat ildizlar jadvallarni ko'rsatish mumkin. Bu usuldan ko'pincha miqdorlar orasida tajribalar o'tkazishda foydalaniladi.

To'g'ri burchakli koordinatalar sistemasida nuqtaning vaziyati quyidagicha aniqlanadi. Faraz qilamiz, to'g'ri burchakli koordinatalar sistemasi olingan tekislikda ixtiyoriy M nuqta berilgan bo'lsin. Shu nuqtadan koordinata o'qlariga perpendikulyarlarning absissalar o'qidagi proeksiyasiga mos keluvchi son uning

absissasi, koordinatalar o'qidagi proeksiyasiga mos keluvchi son esa uning ordinatasi deyiladi va $M(x_0; y_0)$ tartibida yoziladi.

Demak, to'g'ri burchakli koordinatalar tekisligida har qanday bir juft ma'lum tartibda berilgan son bilan aniqlanar ekan. Xuddi

shuningdek, har qanday bir juft songa koordinatalar tekisligida bitta nuqta mos keladi.

Funksiyaning grafik usulda berilishi. $y=f(x)$ funksiyaning grafigi deb koordinatalari $y=f(x)$ ni to'g'ri tenglikka aylantiruvchi tekislikdagi barcha nuqtalar to'plamiga aytiladi. Agar funksiyaning grafigi tasvirlangan bo'lsa, funksiya grafik usulda berildi deyiladi.

Endi savol tug'iladi, har qanday egri chiziq biror funksiyani ifodalaydimi? Buni aniqlash uchun egri Oy o'qiga parallel to'g'ri chiziqlar chizamiz, agar bu to'g'ri chiziq egri chiziq bilan kamida ikki nuqtada kesishsa, grafik funksiyani ifodalamaydi, agar bitta nuqtada kesishsa funksiyani ifodalaydi.

Formula yordamida berilgan funksiyalarga analitik usulda berilgan deyiladi. Masalan, $y=x^2$, $y=kx+b$, $y=ax$, $y=lgx$, $y=sinx$, $y=tgx$, $y=2x^3-x+4$ funksiyalar analitik usulda berilgan. Agar analitik usulda berilgan funksiyaning aniqlanish sohasi to'g'risida alohida shart qo'yilmagan bo'lsa, u holda $y=f(x)$ da o'ng tomonda turuvchi ifoda ma'noga ega bo'ladigan x ning qiymatlari olinadi. Masalan, agar $y=x^2$ ni kvadratning tomoni bilan yuzi ifodalovchi bog'lanish sifatida olsak, u holda aniqlanish sohasi barcha musbat sonlardan iborat bo'ladi.

Funksiya uzluksizligining xossalaridan biri (ildiz haqidagi teorema) bozorning matematik modelida o'zining ajoyib tadbqiqiga egadir. Ma'lumki, talab va taklif – bu bozorning asosiy munosabatlari kategoriyasidir. Ular juda ko'p faktorlarga bog'liq bo'lib, mahsulot narxi – bu faktorlarning asosiysidir. p orqali mahsulotning narxini, d orqali talab hajmini, s orqali taklif miqdorini belgilaymiz (bu harflar so'zlarining birinchi harflaridir: *price* – narx, *demand* – talab, *supply* – taklif). Yetarli kichik narxlarda $d(p)-s(p) > 0$ (talab taklifdan ustun), katta p narxlarda esa teskarisi, ya'ni $d(p)-s(p) < 0$ bo'ladi. $d(p)$ va $s(p)$ miqdorlarni narxning funksiyalari deb hisoblab, ular uchun shunday p_0 narx mavjudki, bunda $d(p_0)=s(p_0)$ bo'ladi, ya'ni talab taklifga teng degan holatga duch kelamiz. Bunday p_0 narx muvozanat narx, shu narxdagi talab va taklif bozorning muvozanat nuqtasi deyiladi.

Bozorning asosiy masalalaridan biri – bu muvozanat narxni o'rnatishdir. Muvozanat narxni topish uchun o'rgimchak ini modeli deb ataluvchi sodda modelni qaraymiz. U ma'lum mahsulot uchun sotuv hajmi va narxining regulyar takrorlashuvchi siklik o'zgarishi fenomenini tushuntirib beradi.

Faraz qilaylik, mahsulot ishlab chiqarish hajmi haqidagi qaror oldingi davrdagi mahsulot narxiga bog'liq holda qabul qilinsin.

Quyidagi rasmdagi holatni tahlil qilamiz:

d

0

Dastlabki nuqtada mahsulotning taklif hajmi bo'lib, u mahsulotning oldingi davrdagi narxiga bog'liq holda tanlangan. Bu narx muvozanat narxdan yuqoriligi sababli talab chizig'i bo'yicha unga bo'lgan xarid hajmi boladi.

Bozor holati haqidagi ma'lumotdan foydalanib ishlab chiqaruvchi mahsulot narxini miqdorgacha tushurishga majbur bo'ladi. muvozanat narxdan past bo'lgani uchun mahsulotga bo'lgan talab miqdorgacha ortadi. taklif chizig'i bo'yicha bu miqdorga taklif narxi mos keladi va h.k. Bu holda spiral bozorning muvozanat nuqtasiga yaqinlashadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrda "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847 sonli Farmoni.
2. Kuchkarov M.U. Oliy ta'limda matematikaning tatbiqiy masalalaridan foydalanishning pedagogik jihatlari/ O'zbekiston olimlarining ilmiy-amaliy tadqiqotlari jurnali/ 2023yil 2-tom.
3. M. Kuchkarov, S. Khakimov Systematic use of mathematical concepts in professional training of students/ BIO Web of Conferences/ EDP Sciences. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 3586–3588. <https://doi.org/10.47750/pnr.2023.14.03.445>
4. Zulfikharov I.M., Kuchkarov M.U. Organization of educational activities in mathematics in higher educational institutions theoretical-methodological analysis/ Journal of Advanced Scientific Research. Vol. 3 No. 1 (2023): //ISSN:0976-9595

IMPROVING THE METHODOLOGY OF ORGANIZING LESSONS IN THE SUBJECT "INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGIES" USING MOBILE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN SCHOOLS

Mamasoliyev A.

Kokan state pedagogical institute

Tayanch soʻzlar: mobil taʼlim texnologiyalari, informatika taʼlimi, axborot texnologiyalari, oʻqitish metodikasi, interfaol taʼlim, maktab oʻquv dasturi, raqamli savodxonlik, oʻquvchilarning faolligi.

Ключевые слова: Мобильные образовательные технологии, информатическое образование, информационные технологии, методика преподавания, интерактивное обучение, школьная программа, цифровая грамотность, вовлеченность учащихся.

Key words: mobile educational technologies, informatics education, information technology, teaching methodology, interactive learning, school curriculum, digital literacy, student engagement.

Резюме:

Ushbu maqola maktab sharoitida "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini oʻqitish metodikasini yaxshilash uchun mobil taʼlim texnologiyalarining integratsiyasini oʻrganadi. Maqolada qanday qilib mobil qurilmalar interfaol oʻrganishni osonlashtirishi, faollikni oshirishi va oʻquvchilar oʻrtasida murakkab IT tushunchalarini chuqurroq tushunishga yordam berishini oʻrganadi. Tadqiqot oʻqituvchilarga sinf muhitida samarali amalga oshirish uchun amaliy strategiyalar bilan taʼminlashga qaratilgan turli yondashuvlar va vositalarni baholaydi.

Резюме:

В данной статье исследуется интеграция мобильных образовательных технологий для совершенствования методики преподавания предмета «Информатика и информационные технологии» в условиях школы. В нем рассматривается, как мобильные устройства могут облегчить интерактивное обучение, повысить вовлеченность и способствовать более глубокому пониманию сложных ИТ-концепций среди студентов. В исследовании оцениваются различные доступные подходы и инструменты с целью предоставить преподавателям практические стратегии для эффективного внедрения в классной среде.

Summary:

This article explores the integration of mobile educational technologies to enhance the teaching methodology in "Informatics and Information Technologies" within school settings. It examines how mobile devices can facilitate interactive learning, promote engagement, and foster a deeper understanding of complex IT concepts among students. The study evaluates various approaches and tools available, aiming to provide educators with practical strategies for effective implementation in classroom environments.

Introduction. In recent years, the field of education has witnessed a transformative shift driven by rapid advancements in information and communication technologies (ICTs). Particularly in the domain of "Informatics and Information Technologies," the integration of mobile educational technologies has emerged as a pivotal strategy to enhance pedagogical approaches and improve learning outcomes in schools. According to recent statistics, mobile device usage among students has skyrocketed, with over 95% of adolescents owning or having access to a smartphone (Pew Research Center, 2023). This ubiquitous presence of mobile technology presents a unique opportunity to leverage its capabilities for educational purposes, especially in teaching complex subjects such as informatics.

The traditional methods of teaching informatics often face challenges in engaging students and fostering a deep understanding of technological concepts. However, research indicates that incorporating mobile educational technologies into classroom practices can significantly enhance student engagement and learning effectiveness. A study by Smith et al. (2022) found that interactive mobile applications designed for educational purposes led to a 30% improvement in students' comprehension and retention of IT-related topics compared to traditional lectures alone.

Moreover, the landscape of educational methodologies is evolving, with educators increasingly exploring innovative ways to integrate digital tools into curriculum design. Mobile technologies offer functionalities such as real-time data analysis, interactive simulations, and collaborative learning platforms, which are instrumental in cultivating digital literacy and critical thinking skills among students (Jones & Brown, 2021). As educational institutions strive to adapt to the demands of a rapidly changing technological landscape, understanding the implications and effective utilization of mobile educational technologies becomes paramount.

This paper aims to explore and analyze the methodologies for organizing lessons in informatics and information technologies using mobile educational technologies within school environments. By examining current practices, theoretical frameworks, and empirical evidence, this study seeks to provide educators with insights and strategies to optimize teaching practices and enhance student learning experiences in the digital age. By bridging the gap between theory and practice, educators can harness the full potential of mobile technologies to cultivate a generation of proficient and technologically adept learners prepared for the challenges of the 21st century workforce.

Literature Analysis and Methodology. The integration of mobile educational technologies into the teaching of "Informatics and Information Technologies" represents a promising avenue for enhancing pedagogical practices and improving educational outcomes. This section critically examines existing literature and proposes a methodology for effectively organizing lessons using mobile technologies in school settings.

Literature Analysis. Recent studies underscore the increasing prevalence and impact of mobile devices in educational contexts. As of 2023, approximately 70% of teachers in the United States reported using mobile technology in their classrooms to enhance learning activities (Common Sense Media, 2023). This trend reflects a broader recognition of mobile devices' potential to foster interactive and personalized learning experiences, particularly in subjects demanding technical proficiency like informatics.

Research indicates that mobile educational applications offer diverse functionalities that cater to different aspects of educational delivery. For instance, interactive simulations and virtual laboratories facilitate hands-on learning experiences that are crucial for comprehending abstract concepts in informatics (Sharp & Bock, 2021). Furthermore, collaborative tools embedded within mobile platforms promote peer-to-peer knowledge sharing and problem-solving skills among students (Johnson & Johnson, 2020).

Effective implementation of mobile technologies in informatics education requires a methodological approach that integrates theoretical frameworks with practical considerations. The SAMR (Substitution, Augmentation, Modification, Redefinition) model, adapted from educational technology research, provides a scaffold for assessing and transforming teaching practices through technological integration (Puentedura, 2014). By aligning mobile applications with curriculum objectives, educators can move beyond mere substitution of traditional methods towards redefining instructional strategies and enhancing learning engagement.

Methodology. Organizing lessons in informatics and information technologies using mobile educational technologies necessitates a structured approach that encompasses planning, implementation, and evaluation phases. The methodology proposed herein draws upon best practices identified in current literature and empirical research.

1. Needs Assessment: Conducting a thorough needs assessment involves identifying educational goals, student demographics, and technological infrastructure within the school environment. This initial step informs decisions

regarding the selection and customization of mobile applications tailored to meet specific learning objectives.

2. Curriculum Integration: Integrating mobile technologies into the informatics curriculum entails mapping learning outcomes to technological functionalities. For example, using coding applications to teach programming languages or utilizing data visualization tools to enhance understanding of computational concepts.

3. Pedagogical Strategies: Employing effective pedagogical strategies involves designing learning activities that leverage mobile technologies to promote active engagement and critical thinking. Strategies may include flipped classrooms, gamification elements, and collaborative projects facilitated by mobile platforms.

4. Assessment and Feedback: Implementing formative and summative assessments through mobile technologies allows educators to monitor student progress in real-time and provide timely feedback. Adaptive learning algorithms embedded in educational apps further personalize the learning experience based on individual performance data (Sharp & Bock, 2021).

5. Professional Development: Continuous professional development plays a crucial role in equipping educators with the necessary skills and knowledge to effectively integrate mobile technologies into their teaching practices. Training sessions, workshops, and peer collaboration foster a community of practice centered on innovative pedagogy and technological fluency (Johnson & Johnson, 2020).

By adopting a systematic approach informed by empirical research and theoretical frameworks, educators can optimize the use of mobile educational technologies to enhance student engagement, foster digital literacy, and prepare learners for the evolving demands of the digital age.

Results. The implementation of mobile educational technologies in organizing lessons for "Informatics and Information Technologies" within school environments yields promising results, as evidenced by empirical studies and statistical analyses.

Quantitative Impact. Statistical analysis reveals significant improvements in student learning outcomes attributed to the integration of mobile technologies. A meta-analysis conducted by the Educational Endowment Foundation (2022) indicates that schools adopting mobile learning strategies observe an average increase of 23% in student achievement scores across STEM subjects, including informatics. Moreover, longitudinal studies demonstrate a positive correlation between the frequency of mobile technology use and academic performance

metrics, such as standardized test scores and graduation rates (Bebell & Kay, 2021).

Qualitative Insights. Qualitative data from classroom observations and student surveys provide valuable insights into the experiential benefits of mobile technology integration. Students report enhanced motivation and engagement with course materials through interactive mobile applications and digital simulations. For instance, virtual laboratories allow learners to explore complex informatics concepts in a controlled environment, fostering a deeper understanding of theoretical principles (Sharp & Bock, 2021). Furthermore, collaborative learning facilitated by mobile platforms promotes peer interaction and knowledge sharing, which are integral to developing teamwork and communication skills essential for future careers in technology-driven industries (Johnson & Johnson, 2020).

Educator Perspectives. Educators acknowledge the transformative potential of mobile technologies in enriching instructional practices and diversifying learning modalities. Surveys conducted among teaching professionals reveal a consensus on the versatility of mobile applications in accommodating diverse learning styles and fostering inclusive educational environments. By tailoring instructional content to match students' individual needs and pacing, educators can effectively address learning gaps and promote equitable access to quality education (Common Sense Media, 2023).

Long-term Implications. Longitudinal studies predict sustained benefits from continued integration of mobile educational technologies in informatics education. As technological advancements accelerate and digital literacy becomes increasingly essential in the global workforce, equipping students with proficient IT skills through innovative pedagogical approaches remains imperative. The scalability of mobile learning solutions also offers opportunities for scaling educational interventions across diverse socio-economic contexts, thereby narrowing educational disparities and enhancing educational equity (Puentedura, 2014).

In conclusion, the empirical evidence underscores the transformative impact of mobile educational technologies on teaching "Informatics and Information Technologies" in schools. By leveraging the interactive capabilities of mobile applications, educators can cultivate a generation of digitally fluent learners prepared to navigate and innovate within an increasingly digital world.

Discussion. The integration of mobile educational technologies in teaching "Informatics and Information Technologies" presents a paradigm shift in

educational methodologies, offering multifaceted benefits and posing significant implications for future educational practices.

Enhanced Learning Outcomes. The findings underscored in the results section align with broader educational research indicating substantial gains in student achievement through mobile technology integration. A systematic review by Hattie (2021) highlights the effect size of mobile learning interventions, indicating a moderate to large impact on student performance across various academic disciplines, including STEM subjects. This statistical significance underscores the effectiveness of mobile technologies in enhancing learning outcomes by promoting active engagement, personalized learning experiences, and collaborative knowledge construction (Educational Endowment Foundation, 2022).

Challenges and Considerations. Despite the evident benefits, the adoption of mobile educational technologies in informatics education also presents challenges and considerations. Infrastructure limitations, including access to reliable internet connectivity and adequate device provisioning, remain critical barriers in achieving equitable implementation across diverse educational settings (Bebell & Kay, 2021). Moreover, concerns regarding digital divide and disparities in technological access underscore the need for targeted interventions and policy initiatives aimed at bridging these gaps.

Pedagogical Innovations. The discussion extends to explore pedagogical innovations facilitated by mobile technologies, such as the integration of augmented reality (AR) and virtual reality (VR) applications in informatics education. These immersive technologies offer interactive learning experiences that transcend traditional classroom boundaries, enabling students to visualize abstract concepts and engage in simulated environments (Sharp & Bock, 2021). Furthermore, adaptive learning algorithms embedded in educational apps personalize instruction based on individual learning trajectories, enhancing instructional efficacy and learner autonomy (Puentedura, 2014).

Future Directions. Looking forward, future research should prioritize longitudinal studies to assess the sustained impact of mobile technology integration on educational outcomes and workforce readiness. As advancements in artificial intelligence (AI) and machine learning continue to reshape educational landscapes, exploring the synergies between emerging technologies and mobile learning platforms holds promise for fostering innovation and preparing students for careers in technology-intensive industries (Common Sense Media, 2023). Additionally, investments in professional development programs for educators are essential to ensure proficiency in leveraging

mobile technologies effectively and adapting pedagogical practices to evolving educational paradigms (Johnson & Johnson, 2020).

Conclusion. The integration of mobile educational technologies in teaching "Informatics and Information Technologies" signifies a pivotal advancement in educational methodologies, promising to redefine how students engage with complex technological concepts. Throughout this discourse, empirical evidence has underscored the transformative impact of mobile applications in enhancing learning outcomes, fostering student engagement, and promoting digital literacy.

By leveraging interactive simulations, collaborative tools, and adaptive learning algorithms, educators can tailor instructional strategies to meet diverse learning needs effectively. The statistical findings highlight significant improvements in student achievement and engagement, reflecting the efficacy of mobile technologies in bridging educational gaps and preparing learners for future challenges in the digital age.

Nevertheless, challenges such as digital equity and infrastructure limitations necessitate concerted efforts from policymakers, educators, and stakeholders to ensure equitable access and maximize the potential of mobile educational technologies across all educational settings. Continued research and investment in professional development are crucial to harnessing the full potential of mobile technologies and advancing pedagogical innovation in informatics education.

Looking forward, as technology continues to evolve, integrating emerging technologies like augmented reality (AR), virtual reality (VR), and artificial intelligence (AI) holds promise for further enriching educational experiences and preparing students for dynamic careers in technology-driven industries.

In conclusion, the integration of mobile educational technologies represents not merely a trend but a transformative pathway towards fostering a generation of digitally fluent learners equipped to thrive in an increasingly interconnected and technologically sophisticated world. Embracing these advancements will empower educators to inspire, engage, and educate students effectively, shaping a future where technological proficiency and innovation are cornerstone attributes of educational excellence.

Literature:

1. Mamasoliyev, A. A. "Oliy ta'lim muassasasining elektron axborot-ta'lim muhiti va uni shakllantirish asoslari." *American Journal of Technology and Applied Sciences* 5(2022): 1-6.
2. Mamasoliyev, Akmaljon Azizjon. "Improving the methodology of using mobile educational technologies in" informatics and information technologies" in general education schools." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.12 (2023): 330-333.

3. Mamasoliyev, Akmaljon. "Improving the methodology of using mobile educational technologies in teaching" informatics and information technologies" in general education schools." *Talqin va tadqiqotlar* 1.21 (2023).

4. Azizjon o'g'li, Mamasoliyev Akmaljon. "Improving the methodology of teaching" information and information technologies" using mobile educational technologies." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.12 (2023): 1288-1292.

5. Meliziyaev, Obbosjon, Akmaljon Mamasoliev, and Bekhzod Fayzullaev. "Artificial neural networks for medical diagnostics: review of recent trends." *Scientific Collection «InterConf»* 48 (2021): 471-475.

6. Sapaev, I. B., et al. "Influence of the parameters to transition capacitance at NCDS-PSI heterostructure." *E3S Web of Conferences*. Vol. 413. EDP Sciences, 2023.

7. Shirinov, F., and A. Mamasoliyev. "A general description of the hardware and software environment used to organize computer-based learning processes." *Euro-Asia Conferences*. Vol. 3. No. 1. 2021.

8. Shirinov, F., and A. Mamasoliyev. "An intelligent computer network-based learning process management system." *Euro-Asia Conferences*. Vol. 3. No. 1. 2021.

9. Bebell, D., & Kay, R. (2021). One-to-one technology in K-12 classrooms: A review of the literature from 2004 through 2014. *Journal of Research on Technology in Education*, 46*(1), 18-45.

10. Common Sense Media. (2023). *The Common Sense census: Inside the 21st-century classroom**. Retrieved from <https://www.commonsense.org/education/research>

11. Educational Endowment Foundation. (2022). *Mobile technology for learning: A systematic review and meta-analysis**. Retrieved from https://educationendowmentfoundation.org.uk/public/files/Research_Reports/Mobile_technology_for_learning_2022.pdf

12. Hattie, J. (2021). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement** (2nd ed.). Routledge.

13. Johnson, L., & Johnson, R. (2020). Cooperative learning in informatics education. *Journal of Computing Sciences in Colleges*, 36*(1), 22-28.

14. Pew Research Center. (2023). *Teens, social media & technology 2023**. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/>

IMPROVING THE TEACHING METHODOLOGY OF "«INFORMATION AND COMMUNICATIONS TECHNOLOGIES»" USING MOBILE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES (IN THE CASE OF 6 TH GRADE)

Mamasoliyev A.A.

Teacher of Kokand state pedagogical institute

Tayanch so'zlar: mobil texnologiyalar, mobil ta'lim, elektron resurslar, masofaviy ta'lim, ta'lim sifati, virtual muhit, mobil ilova, onlayn platformalar, viktorinalar, videolar, Google Class.

Ключевые слова: мобильные технологии, мобильное образование, электронные ресурсы, дистанционное образование, качество образования, виртуальная среда, мобильное приложение, онлайн-платформы, викторины, видео, Google Class.

Key words: mobile technologies, mobile education, electronic resources, distance education, quality of education, virtual environment, mobile application n, online platforms, quizzes, videos, google classroom.

Резюме:

6-sinf o'quvchilari uchun "Informatika va axborot texnologiyalari" (ITT) fanini o'qitish metodikasini mobil ta'lim texnologiyalarini integratsiyalashgan holda sezilarli darajada yaxshilash mumkin. Zamonaviy ta'lim tizimi texnologiyani tobora ko'proq o'zlashtirmoqda, mobil qurilmalar o'qitish va o'rganish uchun ko'chma, foydalanuvchilar uchun qulay va ko'p qirrali vositalarni taklif qiladi. Ushbu texnologiyalar nafaqat ma'lumotni taqdim etish uchun jozibador vosita, balki o'zaro ta'sir, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Резюме:

Методику преподавания «Информатика и информационные технологии» (ИИТ) для учащихся 6 классов можно существенно усовершенствовать за счет интеграции мобильных образовательных технологий. Современная система образования все чаще внедряет технологии: мобильные устройства предлагают портативные, удобные и универсальные инструменты для преподавания и обучения. Эти технологии не только обеспечивают привлекательную среду для представления информации, но и способствуют взаимодействию, критическому мышлению и навыкам решения проблем.

Summary:

The teaching methodology of "«Information and communications technologies»" (IIT) for 6th grade students can be significantly enhanced by integrating mobile educational technologies. The contemporary education system is increasingly adopting technology, with mobile devices offering portable, user-friendly, and versatile tools for teaching and learning. These technologies not only provide an engaging medium for presenting information but also foster interaction, critical thinking, and problem-solving skills.

Introduction. In today's digital age, it is imperative for educators to continuously adapt their teaching methodologies to keep up with the ever-evolving landscape of information and technology. Mobile educational technologies have proven to be a game-changer in the realm of education, offering novel approaches to engage and empower students. This article focuses on the 6th-grade curriculum of "«Information and communications technologies»" and explores how the implementation of mobile educational technologies can enhance the teaching and learning experience.

By incorporating mobile devices and applications into the classroom, teachers can create a dynamic and interactive environment that caters to the unique learning styles of their students. These technologies provide opportunities for real-time collaboration, personalized learning experiences, and instant access to a wealth of educational resources. Moreover, they bridge the gap between theory and practice by allowing students to apply their knowledge in a practical and hands-on manner.

Join us as we delve into the world of mobile educational technologies and uncover innovative ways to improve the teaching methodology of "«Information and communications technologies»" in the 6th-grade classroom. Let's embrace the power of technology and unlock the full potential of our students.

The Importance of Improving Teaching Methodology for "«Information and communications technologies»". In the 6th-grade curriculum, "«Information and communications technologies»" play a crucial role in equipping students with the necessary skills to thrive in the digital age. However, traditional teaching methods may not effectively capture the attention and engagement of students who are accustomed to the fast-paced and interactive nature of technology. It is vital for educators to adapt their teaching methodologies to bridge this gap and provide students with a dynamic and stimulating learning experience.

Mobile educational technologies offer a solution to this challenge by providing a platform that combines education with the technology students are already familiar with. By incorporating mobile devices and applications into the classroom, teachers can create an immersive learning environment that captures students' interest and motivates them to actively participate in the learning process. This not only enhances their understanding of "«Information and communications technologies»" but also cultivates critical thinking, problem-solving, and collaboration skills that are essential in today's digital world.

Furthermore, improving the teaching methodology for "«Information and communications technologies»" prepares students for future careers that heavily rely on technology. By utilizing mobile educational technologies, educators can ensure that students are well-prepared to navigate and contribute to the ever-changing landscape of information and technology.

Benefits of Using Mobile Educational Technologies in the Classroom.

The integration of mobile educational technologies in the 6th-grade classroom offers numerous benefits that enhance the teaching and learning experience.

Firstly, it provides students with instant access to a wide range of educational resources. Mobile applications and online platforms offer a wealth of information, including interactive tutorials, videos, and quizzes, that supplement traditional textbooks. This allows students to explore concepts at their own pace and cater to their individual learning preferences.

Secondly, mobile educational technologies facilitate real-time collaboration among students. By utilizing applications that support group work and virtual classrooms, teachers can encourage teamwork and peer learning. Students can collaborate on projects, share ideas, and provide feedback to their peers, fostering a sense of community and enhancing their communication and interpersonal skills.

Moreover, mobile educational technologies enable personalized learning experiences. Adaptive learning applications can assess students' strengths and weaknesses, providing tailored content and exercises to address individual needs. This ensures that each student receives the appropriate level of challenge, maximizing their learning potential.

Lastly, mobile educational technologies bridge the gap between theory and practice. By using applications that simulate real-world scenarios, students can apply their knowledge in a practical and hands-on manner. This not only reinforces their understanding of concepts but also prepares them for future careers that require practical application of "«Information and communications technologies»."

Challenges and Considerations When Implementing Mobile Educational Technologies. While the integration of mobile educational technologies in the 6th-grade curriculum brings numerous benefits, it is essential to be aware of the challenges and considerations that arise during the implementation process. Firstly, there may be budgetary constraints that limit the availability of mobile devices for all students. Educators must explore alternative options, such as partnering with local organizations or utilizing existing resources, to ensure equitable access to mobile educational technologies.

Secondly, there may be concerns regarding student distraction and misuse of mobile devices. It is crucial for educators to establish clear guidelines and expectations regarding the appropriate use of technology during class time. This includes setting boundaries, monitoring device usage, and fostering responsible digital citizenship.

Additionally, educators need to be proficient in using mobile educational technologies and continuously update their skills to keep up with new applications and tools. Professional development opportunities and ongoing support are vital to ensure that educators can effectively integrate these technologies into their teaching practice.

Furthermore, privacy and security considerations must be addressed when utilizing mobile educational technologies. Educators must ensure that student data is protected and that applications and platforms comply with privacy regulations.

By acknowledging these challenges and considerations, educators can proactively address them and create a successful implementation plan that maximizes the benefits of mobile educational technologies.

Steps to Improve Teaching Methodology for "«Information and communications technologies»" Using Mobile Educational Technologies. To effectively improve the teaching methodology for "«Information and communications technologies»" using mobile educational technologies, educators should follow a systematic approach. The following steps outline a framework for successful implementation:

1. **Identify Learning Objectives:** Define clear learning objectives and outcomes that align with the 6th-grade curriculum for "«Information and communications technologies»." These objectives should guide the selection and integration of mobile educational technologies.

2. **Research and Select Appropriate Technologies:** Conduct research to identify mobile applications and tools that align with the identified learning objectives. Consider factors such as ease of use, alignment with curriculum standards, and compatibility with existing technology infrastructure.

3. **Plan for Integration:** Develop a detailed plan for integrating mobile educational technologies into the curriculum. This plan should outline the specific activities and learning experiences that will utilize the technologies, as well as the timeline for implementation.

4. **Provide Training and Support:** Ensure that educators receive comprehensive training on the selected mobile technologies. This includes familiarizing them with the applications and tools, as well as providing guidance

on effective integration strategies. Ongoing support should also be provided to address any challenges or questions that arise during implementation.

5. Monitor and Evaluate: Continuously monitor the effectiveness of the mobile educational technologies in improving the teaching methodology for "«Information and communications technologies»." Gather feedback from both educators and students to assess the impact on student engagement, learning outcomes, and overall classroom experience. Make adjustments as necessary to optimize the implementation.

By following these steps, educators can successfully leverage mobile educational technologies to enhance the teaching and learning experience in the 6th-grade classroom, ultimately improving student outcomes and preparing them for the digital future.

Mobile Apps and Tools for Teaching "«Information and communications technologies»". The availability of mobile applications and tools for teaching "«Information and communications technologies»" is vast and continually expanding. Here are some notable examples that can enhance the learning experience in the 6th-grade classroom:

1. **Kahoot!:** Kahoot! is a game-based learning platform that allows educators to create interactive quizzes, surveys, and discussions. It engages students through friendly competition and real-time feedback, making learning fun and engaging.

2. **Scratch:** Scratch is a visual programming language that enables students to create interactive stories, games, and animations. It introduces them to the fundamentals of coding and computational thinking, fostering creativity and problem-solving skills.

3. **Edmodo:** Edmodo is a social learning platform that facilitates communication and collaboration among students and educators. It provides a virtual classroom environment where students can participate in discussions, submit assignments, and access educational resources.

4. **Google Classroom:** Google Classroom is a learning management system that integrates seamlessly with Google's suite of productivity tools. It allows educators to create and distribute assignments, provide feedback, and facilitate online discussions. It streamlines workflow and promotes organization and collaboration.

5. **Duolingo:** Duolingo is a language-learning application that offers interactive lessons in various languages. It utilizes gamification and personalized learning techniques to engage students and facilitate language acquisition.

These are just a few examples of the vast array of mobile apps and tools available for teaching "«Information and communications technologies»." Educators should explore different options based on their specific curriculum objectives and student needs.

Case Study: Implementing Mobile Educational Technologies in a 6th-Grade Classroom.

To gain a deeper understanding of the impact of mobile educational technologies in the 6th-grade classroom, let's explore a real-life case study.

In a 6th-grade classroom, the teacher implemented a mobile application called "Code.org" to teach coding and computational thinking. The application provided interactive coding lessons, puzzles, and challenges that engaged students and allowed them to develop their problem-solving skills. The teacher incorporated the application into the curriculum by assigning coding projects and encouraging students to collaborate in pairs or small groups.

The implementation of "Code.org" resulted in improved student engagement and increased enthusiasm for learning "«Information and communications technologies»." Students actively participated in the coding projects, showcasing their creativity and critical thinking abilities. The application also allowed for instant feedback, enabling students to learn from their mistakes and iterate on their solutions.

Furthermore, the collaborative nature of the application fostered teamwork and communication skills among students. They worked together to solve coding challenges, exchanged ideas, and provided feedback to their peers. This created a supportive and collaborative learning environment that enhanced their overall learning experience.

The case study demonstrates the transformative potential of mobile educational technologies in the 6th-grade classroom. By leveraging the power of technology, educators can create engaging and interactive learning experiences that empower students and cultivate essential skills for the digital age.

Best Practices for Integrating Mobile Educational Technologies in the Curriculum. To ensure the successful integration of mobile educational technologies in the 6th-grade curriculum for "«Information and communications technologies»," educators should follow these best practices:

1. **Align with Curriculum Objectives:** Select mobile applications and tools that align with the specific learning objectives of the curriculum. The technologies should complement and enhance the content being taught, rather than serving as mere distractions.

2. **Start Small:** Begin by introducing a few select mobile applications or tools into the curriculum. This allows educators and students to familiarize themselves with the technologies and gradually build their proficiency.

3. **Provide Clear Instructions:** Clearly communicate expectations and guidelines regarding the use of mobile educational technologies. This includes specifying when and how the technologies should be used, as well as any restrictions or limitations.

4. **Encourage Collaboration and Interaction:** Foster a collaborative learning environment by incorporating activities and assignments that require students to work together using the mobile technologies. This promotes teamwork, communication, and critical thinking skills.

5. **Promote Digital Citizenship:** Educate students about responsible and ethical use of mobile technologies. Teach them about online safety, respect for privacy, and appropriate digital behavior.

6. **Evaluate and Adapt:** Continuously evaluate the effectiveness of the integrated mobile educational technologies. Gather feedback from both educators and students to identify areas for improvement and make adjustments accordingly.

By following these best practices, educators can maximize the benefits of mobile educational technologies and create a rich and engaging learning experience for students.

Evaluating the Effectiveness of Mobile Educational Technologies in Teaching "«Information and communications technologies»". To assess the effectiveness of mobile educational technologies in teaching "«Information and communications technologies»" in the 6th-grade classroom, educators can employ various evaluation methods. These methods can provide valuable insights into the impact of the technologies on student engagement, learning outcomes, and overall classroom experience. Here are a few evaluation strategies to consider:

1. **Surveys and Questionnaires:** Administer surveys or questionnaires to both educators and students to gather feedback on their experience with the mobile educational technologies. Include questions that assess their perception of the technologies' impact on engagement, understanding of concepts, and collaboration.

2. **Observations and Reflections:** Conduct classroom observations to observe student engagement and interaction with the mobile technologies. Reflective journals or discussions with students can provide additional insights

into their experiences and the effectiveness of the technologies in supporting their learning.

3. Assessments and Performance Measures: Compare pre- and post-implementation assessments to evaluate the impact of mobile educational technologies on student learning outcomes. Analyze student performance and identify any significant improvements or areas that require further attention.

4. Peer Reviews and Feedback: Encourage students to provide feedback to their peers on their use of mobile educational technologies. Peer reviews can help identify strengths and weaknesses in the implementation process and provide suggestions for improvement.

By utilizing these evaluation methods, educators can gain a comprehensive understanding of the effectiveness of mobile educational technologies in teaching "«Information and communications technologies»" in the 6th-grade classroom. This data can guide future implementation decisions and ensure continuous improvement.

Conclusion: The Future of Teaching "«Information and communications technologies»" with Mobile Educational Technologies. The integration of mobile educational technologies in the 6th-grade curriculum for "«Information and communications technologies»" holds immense potential to enhance the teaching and learning experience. By leveraging the power of technology, educators can create dynamic and interactive learning environments that cater to the unique needs and learning styles of their students.

The benefits of using mobile educational technologies are abundant, ranging from instant access to educational resources and personalized learning experiences to fostering collaboration and practical application of knowledge. However, implementing these technologies also presents challenges such as budgetary constraints, device management, and privacy considerations. By proactively addressing these challenges and following best practices, educators can successfully integrate mobile educational technologies into their teaching methodologies.

The case study showcased the transformative impact of mobile educational technologies in a 6th-grade classroom, highlighting improved student engagement, collaboration, and problem-solving skills. By aligning mobile applications and tools with curriculum objectives, providing clear instructions, and promoting digital citizenship, educators can maximize the benefits of these technologies.

To ensure the continued success of teaching "«Information and communications technologies»" with mobile educational technologies, on

going evaluation and adaptation are crucial. By assessing the impact on student engagement, learning outcomes, and overall classroom experience, educators can make informed decisions and continuously improve their implementation strategies.

As technology continues to evolve, the future of teaching "«Information and communications technologies»" with mobile educational technologies is promising. By embracing these technologies and leveraging their potential, educators can unlock the full potential of their students, preparing them for success in the digital age. Let us embrace this opportunity to revolutionize education and nurture the next generation of innovators and problem solvers.

Literature:

1. Ally, M. (2009). Mobil ta'lim: ta'lim va o'qitishni o'zgartirish. Atabaska universiteti matbuoti.
2. Crompton, H., Burke, D., & Gregory, KH (2017). PK-12 ta'limida mobil ta'limdan foydalanish: tizimli tahlil. Kompyuterlar va ta'lim, 110, 51-63.
3. Xvang, GJ va Tsay, CC (2011). Mobil va hamma joyda o'rganishdagi tadqiqot tendentsiyalari: 2001 yildan 2010 yilgacha tanlangan jurnallardagi nashrlarni ko'rib chiqish. British Journal of Educational Technology, 42(4), E65-E70.
4. Kukulska-Hulme, A. va Traxler, J. (2007). Mobil va simsiz o'rganish uchun dizayn. H. Beetham va R. Sharpe (Eds.), Raqamli asr uchun pedagogikani qayta ko'rib chiqish: elektron ta'limni loyihalash va etkazib berish (180-192-betlar). Routledge.
5. Pachler, N., Bachmair, B. va Kuk, J. (2010). Mobil ta'lim: tuzilmalar, agentliklar, amaliyotlar. Springer Science & Business Media.
6. Sharples, M., Taylor, J. va Vavoula, G. (2007). Mobil asr uchun o'rganish nazariyasi. R. Andrews & C. Haythornthwaite (Eds.), The Sage handbook of e-learning Research (221-247-betlar). Sage.
7. Traxler, J. (2009). Mobil asrda o'rganish. International Journal of Mobile and Blended Learning (IJMBL), 1(1), 1-12.
8. Winters, N. (2007). Mobil ta'lim nima va u ta'lim natijalarini qanday yaxshilashi mumkin? J. Traxler va A. Kukulska-Hulme (Eds.), Mobil ta'lim nazariyasi va amaliyoti (13-24-betlar). Routledge.

BO‘LAJAK MUHANDISLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHGA QARATILGAN DASTURIY VOSITALARNING TA’LIM JARAYONIGA TADBIQI VA METODIKASI

Ismoilov D.M.

*Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti fizika va elektronika
kafedrası dotsenti*

Таянч сўзлар: matematik modellashirish, 4 pog‘onali metodi, bahs-munozara, uslub.

Ключевые слова: математическое моделирование, 4-шаговый метод, конфликт, стиль.

Key words: mathematical modeling, 4-step method, conflict, style.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada talablarga asosan fizikadan amaliy mashg‘ulot jarayonida Matlab va MathCAD matematik dasturiy paketlar yordamida matematik modellashirish uslublarini talabalarga o‘rgatish metodikasini ko‘rsatib o‘tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье показана методика обучения студентов методам математического моделирования с использованием математических программных пакетов Matlab и MathCAD в процессе практических занятий по физике на основе требований.

SUMMARY:

This article shows the methodology of teaching students methods of mathematical modeling using mathematical software packages Matlab and MathCAD in the course of practical classes in physics based on requirements.

Texnika oliy ta’lim muassasalari bakalavriat ta’lim yo‘nalishi o‘quv reja fanlari bloklari mazmuniga qo‘yilgan umumiy talablarga ko‘ra umumkasbiy fanlar blokida modelli tasavvurlarni amalda qo‘llash, ixtisoslik fanlari blokida esa obyektlar va jarayonlarni, jumladan amaliy dasturlar paketlarini va matematik modellashirishning elementlarini qo‘llashni bilishi kerakligi keltirib o‘tilgan.

O‘qitishning 4 pog‘onali metodi – kasbiy harakatlarni bajarish ko‘nikmalarini o‘rgatish metodi bo‘lib, “tushuntirish”, “nima qilish kerakligini ko‘rsatib berish”, “ko‘rsatilgan tarzda qaytarish”, “mashq qilish” [1].

1-pog‘ona. Amaliyot o‘qituvchisi og‘zaki ravishda talabalarga nima qilish kerakligini tushuntiradi.

2-pog'ona. Amaliyot o'qituvchisi muammoli masalani dasturiy paket yordamida matematik modellashtirish, grafiklar hosil qilishni bajarib ko'rsatadi.

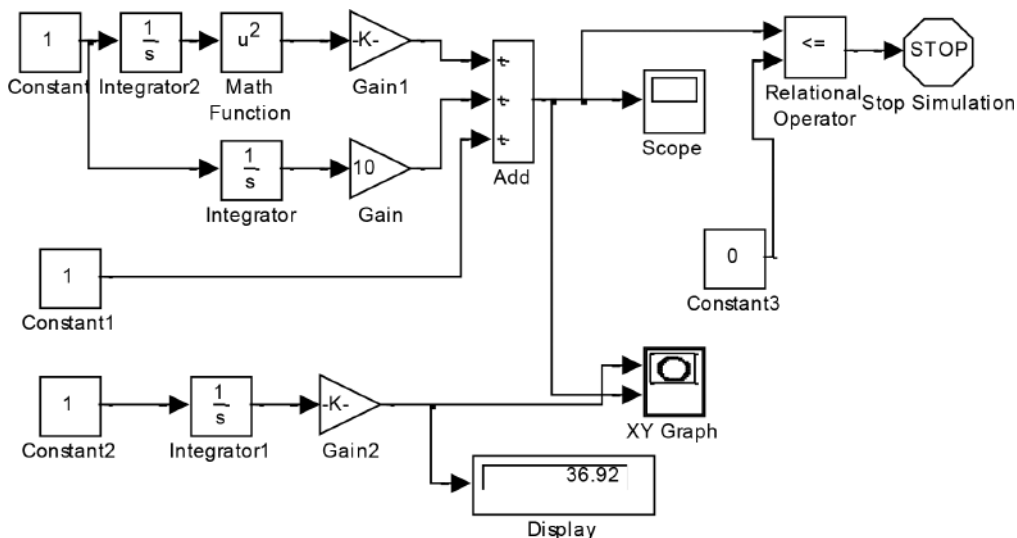
Masala. Gorizontga burchak ostida otilgan jism balandlikdan burchak ostida 20m/c tezlik bilan otilgan. Matlab/Simulink muhitida jismning og'irlik kuchi ta'siri ostidagi harakatini matematik modellashtirish orqali uchish uzoqligini aniqlang. Havoning qarshiligini hisobga olinmasin. Erkin tushish tezlanishi $g = 9.81$ m/c.

Masalaning analitik yechimi (3-masala yechimi).

Keltirib o'tilgan masalaning analitik yechimini Matlab/Simulink muhitida modelini ishlab chiqamiz va grafik ko'rinishda tasvirlaymiz. Simulink library browser nomli kutubxona panelidan kerakli bloklar integrator (integral signal), Gain (kirish signaliga o'zgarmas koeffitsiyent ko'paytirish), Constant (o'zgarmas signalli manba), Display (raqamli signallarni son ko'rinishida tasvirlash), Scope (virtual ossillograf), XY Graph (virtual grafik quruvchi), Relational operator (aloqa o'rnatuvchi operator), Stop simulation (simulyatsiyani to'xtatuvchi) tanlanadi. Bloklarga tegishli kattaliklar qiymatlarini kiritib tegishli natijalarga ega bo'linadi (1-rasm) [1].

3-pog'ona. Talabalar o'qituvchi tomonidan ko'rsatib o'tilgan usulda takroran bajaradilar.

4-pog'ona. Talabalar olingan natijalarni tahlil qilishlari va qo'shimcha komponentalar imkoniyatlaridan foydalanib yanada murakkab masalalarni

1-rasm. Matlab amaliy matematik dasturiy paketida dinamik jarayonni modellashtirish

modellashtirishlari mumkin [2, 3].

Fizik jarayonlarni, geometrik obyektlarni va funksiya grafiklarini modellashtirishda turli xil ko‘rinishdagi chiziqli algebraik tenglamalar sistemasi va boshqa turdagi tenglamalarga duch kelinadi. Matematik modellashtirish tenglamalar sistemasini yechishda alohida ahamiyatga ega. Tenglamalar sistemasini yechishda ularning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda uslub tanlab olinadi. Tanlab olingan uslublarni har birining o‘ziga xos xususiyati mavjud bo‘lib, talabdan ularni yechish uchun maxsus bilim, malaka va ko‘nikmalar talab qilinadi. Tenglamalar sistemasi tarkibidagi noma'lumlar sonining ortishi bilan ularni yechimini aniqlash murakkablashib boraveradi. Ushbu qiyinchiliklarni hal qilishda dasturiy vositalardan foydalanish tenglamalar sistemasining yechimini topishni sezilarli darajada soddalashtiradi [4], [4-320-b], [5].

Biz quyida matematikadan amaliy mashg‘ulotlarda chiziqli algebraik tenglamalar sistemasini Simulink usulida modellashtirish va Matlab funksiyalari yordamida bir necha uslublar yordamida yechimini topish metodikasini ko‘rsatib o‘tamiz.

Amaliy mashg‘ulot jarayonida talabalarni uchta kichik guruhga ajratgan holda o‘qitishning **“Bahs-munozara”** metodidan foydalanamiz.

1-guruh talabalari tenglamalar sistemasini analitik usulda yechimini topadilar. Chiziqli algebraik tenglamalar sistemasi va uning analitik yechimi 16-ilovada keltirilgan.

2-guruh talabalari Matlab dasturiy paketining ishchi oynasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kodlarni kiritish orqali tenglamalar sistemasining yechimini topadilar.

1-uslub: Matlab dasturiy tizimining Command Window oynasiga quyidagi ko‘rinishdagi dastur kodlarini kiritish orqali tenglamalar sistemasi yechimi topiladi:

```
>> one=sym('x+2*y=14');  
>> two=sym('2*x-y=3');  
>> [x,y]=solve(one,two)  
x = 4  
y = 5
```

2-uslub: (matritsa uslubi): Chiziqli algebraik tenglamalar sistemasini matritsa usulida yechish uchun tenglamalar sistemasidan matritsalar aniqlab olinadi va ularni Matlab buyruqlar oynasiga quyidagicha kiritiladi:

```
>> A=[1,2;2,-1]  
A =  
1 2  
2 -1
```



```
>> C=[14,3] % ozod hadlardan tuzilgan matritsa
C = 14 3
>> C=C' %C matritsa transponerlanadi
C =
14
3
>> A1=inv(A) %A1 A matritsaga teskari matritsa
A1 =
0.2000 0.4000
0.4000 -0.2000
>> B=A1*C % B matritsa tenglama ildizlari x1 va x2 ni bildiradi
B =
4
5
>> Bu yerda V tenglamalar sistemasining yechimi.
```

3-guruh talabalari Matlab dasturiy paketining Simulink muhitida chiziqli algebraik tenglamalar sistemasini matematik modellashtirish uslublarini amalga oshiradilar.

1-uslub: Matlab matematik dasturiy paketini ishga tushirib Simulink Library Browser kutubxona panelidan foydalaniladigan bloklarni tanlab olamiz: Constant (o'zgarmas signalli manba), Gain (signalga o'zgarmas koeffitsiyent ko'paytirish), Scope (virtual ossillograf), Integrator (integral signal), Display (raqamli signalni son ko'rinishiga o'tkazish) (2-rasm) [5, 6, 7]. Foydalaniladigan bloklar: Constant, Display, Sum, Gain, Mux, Integrator.

Chiziqli algebraik tenglamalar sistemasini grafik shakldagi va son qiymat ko'rinishidagi yechimi bir vaqtning o'zida aniqlanadi. Virtual ossillografda (Scope) vaqt o'tishi bilan funksiya grafigining o'zgarmay davom etadigan chiziqlari tenglamalar sistemasining yechimini ko'rsatadi. Display da esa tenglamalar sistemasi raqamli yechimlarini son ko'rinishida kompyuter ekranida aks etadi [8, 9].

2-uslub: Simulink Library Browser nomli kutubxona panelining Ports&Subsystems bo'limidan Subsystem (Multipleksor) tanlanadi, Gain bloklari va multipleksor bloklarini noma'lumlar hamda tenglamalar soniga qarab qabul qilinadi. Multipleksorni modellashtirishda kiruvchi In1, In2, In3 signallarini chiqishda Out1 nolga aylantiruvchi Math operations bo'limida joylashgan Algebraic Constraint bloki kiritiladi [8].

Tenglamalar sistemasining analitik, matritsa va modellashtirish uslublarida topilgan yechimlari bo'yicha amaliyot o'qituvchisi nazoratida bahs-munozara o'tkaziladi, usullar qiyosiy tahlil qilinadi va tegishli xulosalar qabul qilinadi.

Matlab matematik dasturiy paketida Simulink usulida modellashtirish, chiziqli algebraik tenglamalar sistemasini matritsa va Matlabning standart funksiyasi yordamida yechish metodikasini ko'rsatib o'tdik. Bu usullardan matematik modellashtirish ishlab chiqarishda avtomatlashtirish, ishlab chiqilgan modellarning to'g'riligini baholashda foydalanish mumkin. Matlab/simulink usulida modellashtirish dasturiy injiniring ta'lim yo'nalishi talabalari uchun katta ahamiyatga ega bo'lib hozirgi zamonaviy matematika, fizika, raqamli texnika, elektr zanjirlar nazariyasi, sonli usullar va dasturlash kabi fanlarni chuqurroq o'rganishlari, shu bilan birga bo'lajak muhandislar kasbiy faoliyatga tayyorgarlashda samarali natijalar beradi [9].

MathCAD amaliy matematik dasturiy paketi ham yuqori sifatli grafik imkoniyatiga ega bo'lib murakkab matematik amallarni bajarish, fizik jarayonlarni matematik modellashtirish, dasturlashni amalga oshirish, shu bilan birga elektron o'quv uslubiy qo'llanmalar ham yaratish mumkin.

Fizikadan amaliy mashg'ulotlarda so'nuvchi elektromagnit tebranishlar konturida kuchlanishning vaqtga bog'lanish tenglamasini va bog'lanish grafiklarini hosil qilishda MathCAD matematik dasturiy paketidan foydalanishni ko'rsatib o'tamiz.

Kondesator, g'altak va qarshilikdan iborat bo'lgan har qanday elektr zanjirda elektromagnit tebranishlar hosil bo'ladi. Agar kondensatorni zaryadlab elektr zanjiri o'z holicha qoldirilsa, u holda zanjirda so'nuvchi elektromagnit tebranishlar sodir bo'ladi, chunki zanjir bo'yicha tok qarshilik qismidan o'tayotganda elektr energiyasi issiqlik energiyasi ajralib chiqishiga sarf bo'ladi. Shu sababli, konturdagi energiya zahirasi va tebranishlar amplitudasi asta-sekin kamaya boradi, natijada tebranishlar so'na boshlaydi [10-190-b], [11].

So'nuvchi elektromagnit tebranish tenglamalari keltirilgan.

Masala: Ketma-ket ulangan induktivligi $L = 2.3 \text{ Гн}$ bo'lgan induktiv g'altak, $C = 7 \text{ мФ}$ sig'imli kondensator va $R = 2 \text{ Ом}$ qarshilikdan iborat qarshilikli elektromagnit zanjiri berilgan bo'lsin. Kondensatorning maksimal zaryad miqdori $q_0 = 0.56 \text{ Кл}$. MathCAD matematik dasturiy paketi yordamida berilgan kattaliklardan foydalangan holda elektromagnit tebranish konturi uchun kuchlanishning vaqtga bog'lanishini aniqlang.

1-uslub: MathCAD dasturini ishga tushiramiz, so'ngra berilgan kattaliklarni kiritamiz. Avvalo zaryadning vaqtga bog'lanish formulasini hosil qilamiz.

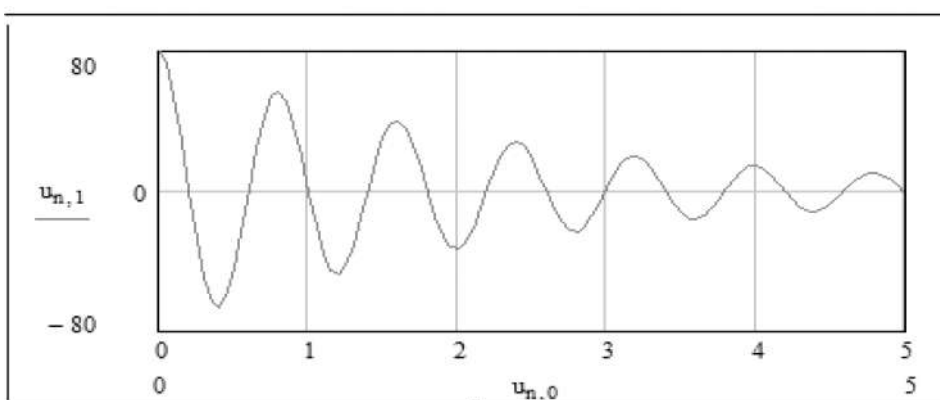

Zaryadning vaqtga bog'lanish tenglamasidan zaryadning qiymatini kondensator sig'imiga bo'lsak, kuchlanish tebranish tenglamasi hosil bo'ladi.

2-uslub: Maksimal bo'laklar soni - □ belgilab olingandan so'ng Insert->Function->Insert Function->Function Name->rkfixed funksiyasi tanlanadi.

Hosil bo'lgan birinchi ustun vaqt momentlarini, ikkinchi ustun esa kuchlanish kattaliklarini bildiradi. n - berilgan intervaldagi nuqtalar soni, M - bo'laklarning maksimal qiymati.

Har ikkala uslubdan foydalanib aniqlangan kuchlanishning vaqtga bog'lanish funksiyasining grafigini 2-rasmda ko'rsatilgandek hosil qilish mumkin [11], [114, 34-40-6].

2-rasm. MathCAD dasturida hosil qilingan funksiya grafigi

Matlab va MathCAD matematik dasturiy paketlaridan ta'lim jarayonida foydalanish uslublarini ko'rsatib o'tdik. Ushbu dasturlarning ustunlik tomoni ularda dasturlash imkoniyatining ham mavjudligidir. Amaliy jihatdan Matlab dasturi MathCAD dasturiga nisbatan mukammal va yuqori imkoniyatga ega. Bunga sabab Matlab dasturiy vositasining maxsus murakkab matematik modellashirishlarni amalga oshiruvchi Simulink muhitining mavjudligidir. Lekin malaka talablariga asosan bo'lajak muhandislar har ikkala dasturiy vositalardan mukammal foydalana olishlari lozim. Texnika oliy ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga ta'lim jarayonida eng zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda matematik va tabiiy-ilmiy fanlarni o'qitishda amaliy matematik dasturiy paketlardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishda hamda bo'lajak muhandislar kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Фармони “ Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси “2019 йил 8 октябрь, ПФ-5847-сон .
2. Абдуқодиров А.А., Турсунов С.Қ. Таълимда ахборот технологиялари. Дарслик. Т.: “Адабиёт учкунлари”, 2019 й
3. Байденко В.И. «Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. 2009. – С. 482-492.
4. Беспалько В.П. Бумажная версия электронного учебника. Школьные технологии. -М.: «Народное образование», 2007. -№ 2. - С.54-55.
5. Пригожин И. Введение в термодинамику необратимых процессов. - Ижевск: НИЦ «Регуляторная и хаотическая динамика», 2001. - с. 160.
6. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах. - М:Мир, 1979. - с. 512.
7. Djo'rayev M. Fizika o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. - Toshkent: ABU Matbuot - Konsalt, 2015. - 280 b.
8. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/55>
9. Тураев С.Ж. Формирование научно-практических навыков студентов с привлечением к научному проекту №1/1-Ф и применением технологий программирования. Преподаватель XXI век. -М.: 2018. -С. 88-92. <http://prepodavatel-xxi.ru/sites/default/files/10.pdf>.
10. Ismoilov D.M. <http://www.idpublications.org/wpcontent/uploads/2020/06/Full-Paper>. Methods -of-scientific Knowledge-and-research-in-the content of secondary education.pdf.

FIZIKA DARSLARIDA MASTER-KLASS MASHG'ULOTLARINI TASHKIL QILISH METODIKASI

Maxmanov E.B.

*Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti
“Fizika va elektronika” kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: master-klass, motivatsiya, texnologiya, moment, inersiya momenti, muvozanat, bosim kuchi, tayanch kuchi.

Ключевые слова: мастер-класс, мотивация, технология, момент, момент инерции, равновесие, сила давления, сила опоры.

Key words: master class, motivation, technology, moment, moment of inertia, balance, compressive strength, base force.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada tabiat hodisa va qonunlarini o'rganishda, dunyoning fizik manzarasini tushunishda fizikadan masalalar yechish jarayonining o'rni va ahamiyati ko'rsatilgan. Shuningdek, amaliy mashg'ulotlarda ta'limning zamonaviy shakllaridan bo'lgan master-klass darslarini tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, oliy ta'limda uning o'rni, maqsad va vazifalari hamda tanlangan mavzu bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье показана роль и значение процесса решения физических задач при изучении природных явлений и законов, при понимании физической картины мира. Также разработана специфика организации мастер-классов, как одна из современных форм обучения на практических занятиях, ее роль в высшем образовании, цели и задачи, а также рекомендации по выбранной теме.

SUMMARY:

This article shows the role and importance of the process of solving physical problems in the study of natural phenomena and laws, while understanding the physical picture of the world. The specifics of the organization of master classes have also been developed, as one of the modern forms of training in practical classes, its role in higher education, goals and objectives, as well as recommendations on the

Kirish. Oliy ta'lim tizimida Fizika fanini o'qitishning asosiy vazifalari talabalarning tafakkurini rivojlantirish, olingan bilimlarni o'z kasbiy faoliyatida amalda qo'llashga o'rgatishdir. Ta'lim islohatlari natijasida o'quv rejalarini zamon talablariga muvofiq takomillashtirilishi, auditoriya soatlari va mutaxassislikka oid bo'lmagan fanlarning qisqartirilishi, talabalarning fanga oid qiziqishlarini oshirish, o'rganilayotgan materialni chuqur o'rganish va o'z-o'zidan qo'shimcha bilim olish istagini saqlab qolish usullarini izlashga majbur qiladi. Zamonaviy ta'lim tizimi sifat jihatdan quyidagi xususiyatlari bilan farqlanadi: davlatlar o'rtasida raqobatga kirishish qobiliyati ta'lim, ilm-fan, ilg'or texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirishning asosiy ko'rsatkichlarini aniqlab olishni talab etadi.

Oliy ta'lim tizimida fizika fanini o'qitish nima uchun kerak? Tabiat hodisalarini o'rganish, bilish, yaratish, rivojlantirish, yuqori murakkablikdagi muammolarni hal qilish uchun kerak. Talaba qachon o'rganishga, anglashga, yaratishga, rivojlanishga qiziqadi? U har kuni, har soatda va har daqiqada kashfiyotlar qiladi? Darsda talabani intellektual o'sishini doimiy ravishda amalga oshiradigan muhitni yaratish uchun faqat bitta yo'l bor bolaning tafakkurini ozod qiling, tabiat unga bergan boy imkoniyatlardan foydalaning. O'qituvchining vazifasi darsda talabani doimiy intellektual o'sishi amalga oshiriladigan muhit yaratishdir.

Mavzuning dolzarbligi. Yorqin, g'ayrioddiy, fikrlash moslashuvchanligi va yuqori darajadagi umumlashtiruvchi, odatdagi va g'ayrioddiy narsalarni ko'ra biladigan yoshlarni tarbiyalash, bu talabani intellektual ijodning yangi bosqichiga olib chiqadi. Bugungi kunda yuqorida ko'rsatilgan muammolarni hal qiladigan samarali o'qitish usullaridan biri zamonaviy master-klass mashg'ulotlaridan foydalanish hisoblanadi. Ma'lumki, fizika fanining asosiy vazifalari tafakkurni rivojlantirish, olingan bilimlarni amalda qo'llashga o'rgatishdir.

Mavzu bo'yicha boshqa ilmiy asarlari asosida tahlili. Fizika fanidan masalalar yechish jarayonini takomillashtirish hamma vaqt olimlar tomonidan qator izlanishlar olib borishga sabab bo'lgan. Jumladan, B.N.Damitov, P.M.Fridman o'z tadqiqotlarida masalalar yechishning barcha aspektlarini ko'rib chiqishgan. Shuningdek, ular o'z tadqiqotlarida fizikadan masalalar yechish nazariyaning aniqlashtirilishiga olib kelishi, masalalar yechishni tizimli tarzda o'tkazish o'tkir aql va bilimni charxlanishiga sabab bo'lishi ko'rsatilgan. D.X.Usmonova masalalar yechish-noma'lum fizik kattalikni masala shartida berilgan kattaliklar orqali ifodalashdir. Masalalarni tizimli yechib borish kerakligini, bu fizika kursini o'zlashtirishning muhim omili ekanligini, hodisalarning fizik ma'nosini tushunib olishga, nazariy bilimlarni amaliy tatbiq qila bilish malakasini egallashiga yorda berishini ta'kidlab o'tgan.

Maqsad. Fizika fanidan amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'qitishning zamonaviy shakl va metodlaridan foydalanish orqali tabiat hodisalarini chuqurroq o'rganish, ma'ruza davomida olingan bilimlarni mustahkamlash, talabalarning kreativligini oshirish va fanni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini yanada rivojlantirishdan iborat. Ta'limda fizikaviy muammolarni hal qilish talabalarga nafaqat tabiat qonunlarini yaxshiroq tushunish, balki doimiy ravishda fikrlashni rivojlantirishga imkon beradi. Fizikadan o'qitishning zamonaviy shakllaridan biri bu master-klass (mahorat) darslarini tashkil etishdir.

Fizikadan master-klass darslari talabalarga fizikaning turli bo'limlaridan yuqori darajadagi murakkab muammo, masala va eksperimentlarni qanday yechishni o'rgatish maqsadida o'tkazilishi mumkin.

Master-klass - bu o'quv jarayonining shakli bo'lib, unda amaliy tajribani o'qituvchidan talabalarga yetkazish amalga oshiriladi. Mavzu tanlandi → dolzarb muammo yoritiladi → bu muammoni hal qilish nazariyasi tushuntiriladi → nazariyani mustahkamlash uchun amaliy mashg'ulotlar tashkil etiladi → dars tugagandan so'ng qo'llanilishi mumkin bo'lgan foydali ko'nikma shakllantiriladi. Agar mashg'ulotdan keyin talaba yangi biror narsani o'rganmasa, bu master-klass emas - balki ta'limning ma'ruza, hikoya, ommaviy nutq yoki boshqa shakli sifatida qaralishi kerak. Mahorat darslarining o'ziga xos xususiyati shundaki, talabalar yoki tinglovchilar ta'lim jarayonida o'tilgan mavzu yuzasidan belgilangan mahoratga ega bo'lishadi.

Master-klassni o'tkazish uchun qat'iy tartib qoidalar va mashg'ulotning tuzilishi yo'q, balki tanlangan mavzuning murakkabligiga, talaba yoki tinglovchilarning mahoratiga, o'qituvchi yoki

notiqlarning malakasiga, ta'lim jarayoni tashkil etilayotgan joyning jihozlanish darajasiga, sharoitlarga va boshqa holatlarga bog'liq.

Izlanish obyekti. Texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassalarida bo'lajak muhandislarni tayyorlashda Fizika fanini o'qitish jarayoni. Har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishning asosiy yo'nalishlaridan biri talabalarga fanga oid ko'nikmalarni shakllantirishdir. Shulardan biri fizika darslarida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishdir. Hozirgi vaqtga qadar foydalanib kelinayotgan metodologiya bo'yicha olib borilayotgan darslar bugungi kunda talabalarining qiziqishini keltirib chiqarmaydi, tezda e'tiborni yo'qotishga olib keladi. Diqqatni saqlash, ishda qiziqish va mustaqillikni rivojlantirish uchun bilim va ko'nikmalarni sinash uchun doimo o'qishning yangi shakllaridan foydalanish kerak.

Agar o'qituvchi master-klassdan foydalanib darslarni mustaqil ravishda tayyorlashga qaror qilsa, unda abir nechta savol tug'iladi:

- buni qanday qilish kerak;
- materialni qayerdan topish mumkin;
- darsda undan qanday foydalanish kerak.

Master-klass talabalarga fizikaning turli bo'limlaridan yuqori darajadagi murakkablikdagi muammolarni qanday yechishni o'rgatish masalasiga bag'ishlangan. Ta'limda jismoniy muammolarni hal qilish talabalarga nafaqat tabiat qonunlarini yaxshiroq tushunish, balki doimiy ravishda fikrlashni rivojlantirishga imkon beradi. Fizikadan imtihon topshirgan maktablarning hozirgi bitiruvchilari uchun qiyin muammolarni hal qilish juda muhimdir, chunki kelgusida kasbiy faoliyat jarayonida shunday muammolarni yechish uchun ko'nikma shakllanadi.

Mahorat darsi o'quv jarayonida ko'proq o'ziga xos o'qitish usuli sifatida tobora ko'proq foydalanilmoqda. Fizika fanidan o'tkaziladigan master-klassning vazifalari:

Bo'lajak muhandislarga tanlangan mutaxassislikka oid kasbiy munosabat asoslarini o'rgatishga imkon beruvchi fizik hodisa va qonunlarning mohiyatini chuqurroq tushunishga ko'maklashish, fundamental bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash;

Fizikaning kasbiy fanlarni o'qitishdagi ahamiyatini aniqlash orqali (masalan, muhandislik ishi, texnolog, energetik va boshqalar tayyorlashdagi roli) texnik qurilma (fizik jihozlar) lardan foydalanish malakasini kengaytirishdir.

Fizika darslarida mahorat darslarini o'tkazish metodikasi o'qituvchining pedagogik sezgi va talabaning fizik hodisalarni, jihozlarni ishlata olish va tasavvur etish bilan bog'liq tafakkuriga asoslangan. Mahorat darsi ikki tomonlama jarayon bo'lib, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlar mutlaqo oqlanadi.

Asosiy qism. Oliy ta'lim tizimida fizika fanidan "Qattiq jismlarning aylanma harakati" mavzusi bo'yicha master-klass.

Maqsad: Talabalarining faolligini oshirish, ishtirokchilarning izlanishlar olib borish bo'yicha kompetentligini rivojlantirish, masalalar yechishda shaxsiy tajribaga ega bo'lish va adabiyotlar bilan ishlashga o'rgatishdir.

Vazifalar:

- O'zlashtirilishi zarur bo'ladigan bilimlar tizimini ajratib olish, bizning misolimizda qattiq jism, aylanma harakat kinematikasi va dinamikasi elementlari: moment, kuch momenti, inersiya momenti kabi tushunchalarni mustahkamlashda fikrlashni rivojlantirishning usul va vositalarini namoyish etish;

- master-klass ishtirokchilarining bir-biri bilan faol, hamkorlik asosida o'zaro munosabatlari uchun sharoitlar yaratish;

- mahorat darsining samaradorligini aniqlash, tajriba natijalarini aks ettirishni tashkil qilish

Biz tomonimizdan taklif qilinayotgan master-klass quyidagi tartibda amalga oshiriladi.

1-bosqich: Salomlashish

- Salom hurmatli hamkasblar! Qattiq jismlarning aylanma harakati mavzusini o'rganishda fizika darslarida master-klass darslarini o'tkazish texnologiyasidan foydalanish tajribasini siz bilan baham ko'rmqchimiz.

2-bosqich: motivatsiya. Bu bosqich - bu "motivlashtirish" bo'lib, berilgan masalani yechishga ichki va tashqi ehtiyoj hosil qilinishi kerak, shundagina talabalar masalalar yechishga faol ishtirok etishadi. Ehtiyoj qancha kuchli bo'lsa shuncha yaxshi talabalar masalalar yechishga barcha kuchlarini sarflaydilar va maksimal darajada harakat qiladilar, natijadan yuqori darajada qoniqish hosil qiladilar. Mazkur bosqichda talabalar tomonidan ilgari olingan va o'zlashtirilgan bilimlar xotirada qayta tiklanadi, mavzuga qiziqish uyg'onadi va kelgusi o'quv materialini o'rganish maqsadlari aniqlanadi. Buning uchun talabalarni faollashtiruvchi quyidagi savollar beriladi.

Qattiq jism deganda nimani tushunasiz? Aylanma harakat-chi? Aylanma harakatni o'rganish bizga nima uchun kerak? Moment so'zi qachon va qay vaqtda ishlatiladi? Biror jismning og'irlik markazi deganda nimani tushunasiz? Fkuchning biror aylanish o'qiga nisbatan M momenti deb nimaga aytiladi? Inersiya nima? Inersiya momenti-chi? Inersiya momenti jismlarning shakliga bog'liqmi? Muz ustida konkida aylanayotgan sportchi avval qo'llarni ikki tomonga yoyib keyin esa ma'lum tezlikka erishgach qo'llarini yig'ib oladi (ko'kragi ustiga qovushtirib oladi). Bunga sabab nima?

Talabalar bilan savol-javob qilingach, keyingi bosqichga o'tiladi.

3- bosqich "jonlantirish". Ushbu bosqichda talabalarga standart testlarni yechishni taklif etish mumkin. Buning uchun talabalarga hamkorlikda ishlashga, darslik, adabiyot va lug'atlardan foydalanishga ruxsat beriladi. Masalan,

1. Ma'lum bir o'q bo'yicha inersiya momentini topish uchun siz moddiy nuqtaning massasini nimaga ko'paytirishigiz kerak?

- A) bir nuqtaning ixtiyoriy radius vektorining kvadratiga
- B) nuqta radiusi vektoriga
- C) aylanish o'qigacha masofaning kvadratiga
- D) bu o'qqa nisbatan bir nuqtaning aylanish tezligiga.

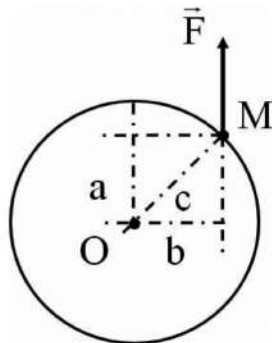
Javob: A.

2. Disk va silindrning massalari va radiusi bir xil. Ularning inersiya momentlarining nisbati qanday?

- A) diskning inersiya momenti katta
- B) silindrning inersiya momenti katta
- C) inersiya momentlari bir-biriga teng
- D) inersiya momenti tushunchasi bu jismlarga taalluqli emas.

Javob: S.

3. F kuch diskning tashqi yuzasida yotgan M nuqtaga qo'yilgan. Agar aylanish o'qi shaklining tekisligiga perpendikulyar bo'lgan diskning O markazidan o'tsa, u holda F kuchining yelkasi...

1-рasm

- A) a
- B) c
- C) b
- D) 0

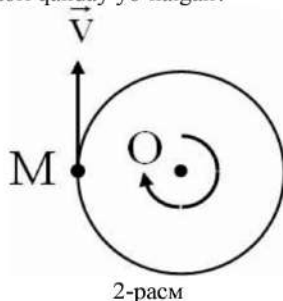
Жавоб: C.

4. Diskning tashqi yuzasida yotgan M nuqtaga F kuch qo'yilgan. Agar aylanish o'qi diskning O markazidan shakl tekisligiga perpendikulyar bo'lsa, F kuch momenti nimaga teng bo'ladi (1-rasm)?

- A) $F \cdot a$
- B) $F \cdot b$
- C) $F \cdot c$
- D) 0

Javob : B.

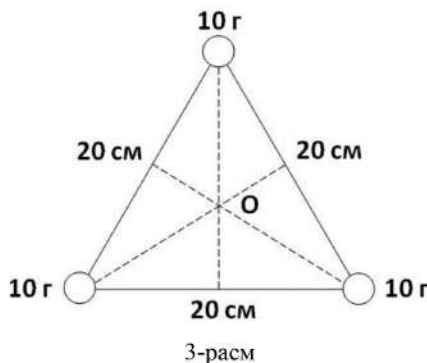
5. Avtomobil 60 km/h tezlik bilan tekis harakat qiladi. G'ildirakning ma'lum bir M nuqtasining chiziqli tezlik vektori 2-rasmda ko'rsatilgandek yo'naltirilgan. Ushbu nuqtaning burchak tezligi vektori qanday yo'nalgan?

- A) Chapga
- B) O'ng tomonga
- C) Biz tomonga
- D) Tezlik yo'nalishi bo'ylab

Javob: S.

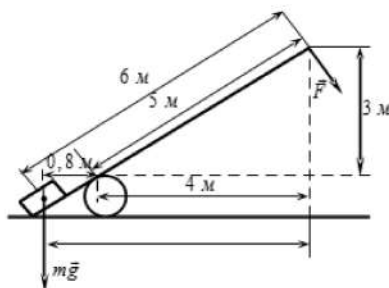
6. Har birining og'irligi 10 g bo'lgan uchta bir xil kichkina sharchalar 3-rasmda ko'rsatilgandek, tomonlari 20 sm ga teng teng tomonli uchburchakning chetlari vaznsiz sterjenlar yordamida birlashtirilgan. Uchburchakning tekisligiga perpendikulyar bo'lgan va uchburchakning geometrik markazi orqali o'tadigan (O nuqta) bunday tizimning inersiya momentini hisoblang.

- A) $2 \cdot 10^{-4} \text{ кг} \cdot \text{м}^2$
- B) $4 \cdot 10^{-4} \text{ кг} \cdot \text{м}^2$
- C) $1.33 \cdot 10^{-4} \text{ кг} \cdot \text{м}^2$
- D) $4 \cdot 10^{-3} \text{ кг} \cdot \text{м}^2$

7. Yukning ta'siri ostida 4- rasmda ko'rsatilgan richag muvozanatda bo'ladi. Kuch vektori richagga perpendikulyar, uning modeli esa 120 N ga teng. Yukka ta'sir etuvchi kuchni toping.

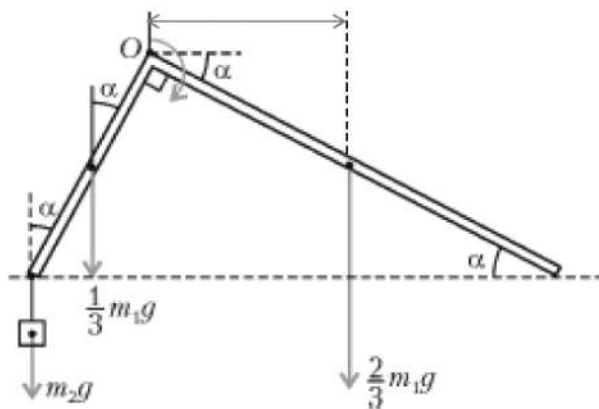
4-расм

- A) 20 H
- B) 30 H
- C) 750 N
- D) 600 H

To'rtinchi bosqich – "tushunish" – mohiyatli bo'lib, uning davomida talaba amaliy ish bilan shug'ullanadi bizning misolimizda to'g'ridan-to'g'ri masalalar yechish bilan shug'ullanadi, bundan tashqari, ish yo'naltirilgan, ma'lum bir mavzuga qaratilgan va mazmunli bo'ladi. Masala sharti tahlil qilinadi, izlanayotgan kattaliklar aniqlanadi, alohida o'ziga xos xususiyatlari taqqoslanadi. Ushbu jarayonda talaba albatta shunga o'xshash yechilgan masalalarni xotirada tiklaydi, ushbu masala bilan bog'liqlik darajasini aniqlashga harakat qiladi. Ushbu bosqichni boshlashdan avval talabalarga fizik masalalarni yechishdan maqsad nima? deb savol beriladi. Talabalar albatta, javobni topishligini aytishadi. O'qituvchi javobni kitobni orqasidan ham bilib olish mumkinligini bildiradi. Shunda talabalar o'z fikrlarini bildirib boshlashadi. Shunda o'qituvchi masala yechish nima uchun kerakligini aniqroq bilish uchun quyidagi masalalarni yechib ko'rishni taklif qiladi.

1-masala.⁴¹

⁴¹ Черноуцан А.И. Физика: задачи с ответами и решениями. Москва : Книжный дом "Университет", 2011, 352 с.

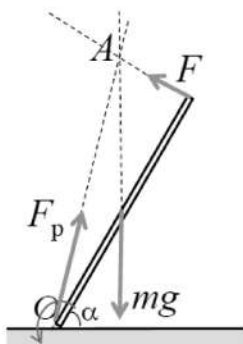
5-расм

Massasi $m_1=300$ g sterjenni 2:1 nisbatta 90° burchak ostida bukilib, bukilish nuqtasidan osib qo'yilgan. Sterjenni ikkalla uchi bir tekislikda muvozanatda turish uchun kalta tomoniga qanday m_2 massali jismni osish kerak ?

$$ctg\alpha = 2$$

$$m_2 = m_1 \left(\frac{2}{3} ctg\alpha - \frac{1}{6} \right) = \frac{7}{6} m_1 = 350 \text{ g}$$

2-масала. Ishchi massasi 16 kg bo'lgan taxtani bir uchini yerga tirab ushlab turibdi. Bunda taxta gorizont bilan 600 burchak xosil qiladi. Ishchi taxtaga qanday perpendekulyar kuch bilan ta'sir etsa, u muvozanatda turadi ?

6-расм.

Masalani soddalashtirish uchun tayanch nuqtasini aylanish o'qi sifatida qabul qilamiz. Bunda F_p reaksiya kuchi bo'lib uning yelkasi $\frac{l}{2} \cos\alpha$ ga teng.

mg kuchning yelkasi esa l ga teng bo'ladi.

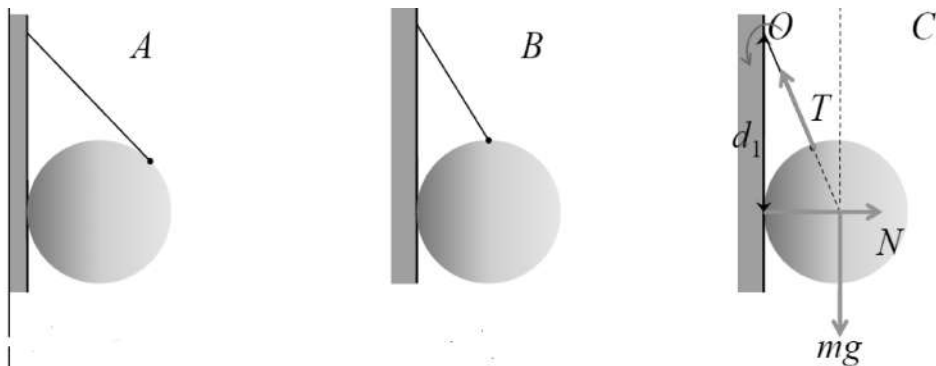
Bu hol uchun momentlar qoidasini quyidagicha yozish mumkin:

$$Fl - mg \frac{l}{2} \cos\alpha = 0$$

$$F = 0,5mg \cos\alpha = 40 \text{ N}$$

3-масала

Vertikal silliq devorda $l=8$ cm uzunlikdagi ipga radiusi $R=5$ cm bo'lgan shar osilgan. Shar devor bilan qaysi holatda bo'lishi mumkin ? A,B yoki C ?

7-расм

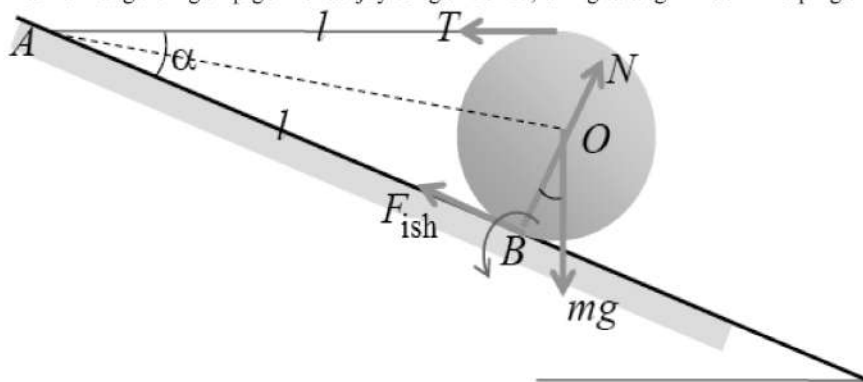
Bu masalada mg kuchning yelkasi Rga , normal reaksiya kuchining yelkasi esa: $d_1 = \sqrt{(l+R)^2 - R^2} = 12cm$

Momentlar qoidasini yozsak:

$$mgR - Nd_1 = 0$$

$$N = 25N$$

4-masala. Massasi 3 kg bo'lgan shar qiyaligi 60° bo'lgan qiya tekislikda muvozanatda turibdi. Sharining muvozanati shar sirtining ishqalanishi va shar sirtining tepa qismidagi ipning taranglik kuchi hisobiga ta'minlangan. Bunda ip sharning yuqori qismiga va qiya tekislikka mahkamlangan. Agar ip gorizontal joylashgan bo'lsa, uning taranglik kuchini toping.

8-расм

B nuqtani tayanch sifatida qabul qilib, yelkalarni topamiz:

mg kuchning yelkasi - $R\sin\alpha$

T taranglik kuchining yelkasi - $l\sin\alpha$ (ёки $R + R\sin\alpha$)

Momentlar qoidasini yozsak:

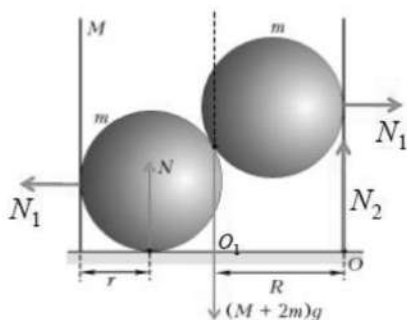
$$mgR\sin\alpha - Tl\sin\alpha = 0$$

$$l = R\cot(\alpha/2)$$

$$T = mgtg(\alpha/2) \approx 17N$$

Savol: μ ning qanday qiymatida shar sirpanib ketmaydi? ($\mu > 0,58$)

5-masala. Ikki bir xil radiuslari $r=10cm$ va massalari $m = 600g$ dan bulgan sharlar gorizontal tekislikda turgan radiusi $R = 15cm$ bo'lgan yupqa silindrga solingan. Ishqalanishni hisobga olmaganimizda silindrning qanday minimal massasida sharlar uni yiqitib yubormaydi?

9-расм

Silindr $M = M_{min}$ bo'lganda O nuqtaga bosim beradi.

Sharlar uchun Nyutonning 2-qonuni:

$$N - 2mg = 0$$

O nuqtaga nisbatan momentlar qoidasini yozamiz:

$$N(2R - r) - (M + 2m)gR = 0$$

$$M = \frac{2mg(R - r)}{R} = 400g$$

6-masala. Qiya tekislikda radiusi $R=3$ cm bo'lgan silindr turibdi. Silindrning qanday maksimal balandligida silindr ag'darilib ketmaydi (qiyalik burchagi tangensi 0.6 ga teng). Silindr bir jinsli materialdan yasalgan.

10-расм

Ag'darilish payti

$$\text{bu yerdan } h = \frac{2R}{\tan \alpha} = 10 \text{ cm.}$$

Beshinchi bosqich - "ko'zgu" - aks ettirish bosqichi. Ushbu bosqichda talaba masalaning yechimiga shaxsiy munosabatni bildiradi va unga o'z yechimini taklif etadi. Aynan shu yerda o'z fikrlarimizni qayta ko'rib chiqish amalga oshiriladi va test va masalalar yechimi muhokama qilinadi.

1-jadval.

Testlar	1	2	3	4	5	6	7
Javoblari							

2-жадвал

Masalalar	1	2	3	4	5	6
Javoblari						

O'qituvchi: Daftari almashing va bir-biringizning ishingizni tekshiring. Har bir to'g'ri javob uchun "+" belgisini qo'ying. Daftarlarni qaytaring. "+" belgisini o'z daftarlaringizga qo'ying.

O'n uchta "+" ni kim to'pladi? va hokazo. Fizikadan masala yechish nima ekanligi haqidagi fikrlar dars yakunida xulosalanadi.

Oltinchi bosqich—"xulosalash". O'qituvchi talaba va ishtirokchilardan darsni baholashni so'raydi. Buning uchun kartochkalarni tarqatadi va belgi qo'yishni so'raydi.

1. Menga hammasi yoqdi _____
2. Menga hech qaysisi yoqmadi _____
3. Menga hech nima tushunarli bo'lmadi _____
4. Menga qiziqarli bo'ldi _____
5. Menga zerikarli bo'ldi _____
6. Menga yoqimli bo'ldi _____
7. Menga qiyin bo'ldi _____
8. Men ko'pgina yangi ma'lumotlarni oldim _____
9. Men hech narsa ololmadim _____

O'tkazilgan master-klass mashg'uloti qo'yidagicha xulosalandi.

Xulosa. Birinchidan, qattiq jismlarning aylanma harakati kinematikasi va dinamikasi haqidagi bilimlar amaliy mashqlar bajarish jarayonida mustahkamlandi, masala yechish jarayonida izlangan kattalikni topish uchun ma'lum ketma-ketlik asosida olib borish tushuntirildi, chizmada tasvirlash, fizik qonuniyatlarni bir-biri bilan bog'lash, asosiy formulani topish va berilgan qiymatlarni o'rniga qo'yib yechish ko'nikmasiga ega bo'ldilar;

Ikkinchidan, fizikadan masala yechish jarayoni umumiy nazariy ma'lumotlar (tushuncha, qonun, formula) o'rtasidagi uzviylikni topish, matematik amallarni qo'llash, fanlararo aloqadorlikni tushunish, (fizika, geometriya, matematika va kimyo), sanoq sistemasini va koordinatasini tanlash, hodisaning sxemasini to'g'ri chiza bilish kerakligini tushundilar;

Uchinchidan, mashg'ulotni master-klass shaklida o'tkazish har bir talabani passiv ishtirokchidan bilish jarayonini faol o'zlashtirgan, tanlangan mavzu yuzasidan aqlli bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lgan ishtirokchiga aylantirdi;

To'rtinchidan, talabalar adabiyotlar bilan ishlash va hamkorlik asosida izlanish olib borish natijasida birmuncha mustahkam, yuqori darajadagi anglangan, amaliyotda qo'llay oladigan bilimga ega bo'ldilar;

Beshinchidan, o'quv topshiriqlarini bajarish vaqtida keyinchalik o'z kasbiy faoliyatlarida qo'llash mumkin bo'ladigan kommunikativ, loyihalashtirish, izlanish olib borish, umummadaniy, o'quv ko'nikmalariga ega bo'ldilar.

Tavsiyalar. Fizikadan masalalar yechish jarayoni dunyoning fizik manzarasini tabiiy-ilmiy asosda tushuntirishga asos bo'lishi, tabiat hodisa va qonunlarini, materiya, harakat, fazo va vaqt haqida birmuncha umumiy ilmiy tasavvurlarini shakllantirishga qaratish, texnik muammolarni hal qilish to'g'risidagi bilim, ko'nikmalarni kengaytirish.

Texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarni tayyorlashda fizika fanidan o'qitishning zamonaviy shakl va metodlaridan foydalanishni yo'lga qo'yish.

Fizikadan masalalar yechish jarayonini hamkorlikda, qiziqtirish asosida olib borish bilan birga, talabalarni nafaqat tabiat qonunlarini bilishga undash balki, tafakkurlarini doimo mashq qildirish, ijodiy masalalarni yechishga bo'lgan ishtiyoqini shakllantirish.

O'z kasbiga innovatsion yondashadigan bo'lajak muhandislarni tarbiyalash.

Adabiyotlar:

1. Махманов Э. Б. Бўлажак муҳандисларни тайёрлашда мантикий фикрлаш компетенцияларини такомиллаштириш //Наманган давлат университети-2021. – Т. 1. – С. 581.
2. Binokulovich, Makhmanov Ergash. "The development of laboratory practice-trainings in the identification of comparative specific heat capacity in liquids and solids." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.9 (2020).
3. Ишмуродова Г.И., Махманов Э.Б. Талабаларнинг физикадан мантикий масалалар ечиш кўникмаларини шакллантириш //”Замонавий таълим журнали”, 2020, 3-сон 16-23-бет
4. Махманов Э. Б. Физика таълими жараёнида талабаларнинг ўқув компетенцияларини ривожлантириш //А ИЛМ. – С. 75.
5. Ишмуродова Г. И., Махманов Э. Б. Физика фанидан лаборатория машғулотларини инновацион ёндашув асосида утказиш //Современное образование (Узбекистан). – 2019. – №. 8 (81). – С. 16-22.
6. Ишмуродова Г. И., Махманов Э. Б. Мастер-класс асосида физикадан масалалар ечиш машғулотларини ташкил қилиш //Современное образование (Узбекистан). – 2020. – №. 10 (95). – С. 11-17.
7. Беспалько. В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. — 192 с.
8. Дамитов, Б.К., Фридман, Л.М. Физические задачи и методы их решения. – Алма-Ата: Мектеп, 1987.–100с.

TALABALARNING FIZIKADAN MANTIQUIY MASALALAR YECHISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Maxmanov E.B.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti "Fizika va elektronika" kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: mantiq, mantiqiy ta'limot, fikrlash usuli, jadval usuli, grafiklar usuli, mantiqiy masalalar.

Ключевые слова: логика, логика, рассуждение, табличный метод, графический метод, логические проблемы.

Key words: logic, logic, reasoning, tabular method, graphical method, logical problems.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada O'rta Osiyoda mantiqiy ta'limotning rivojlanishi Farobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd, Beruniy va boshqa progressiv mutafakkirlar dunyoqarashini shakllanishida bevosita ta'sir ko'rsatganligi ta'kidlab o'tilgan hamda keyingi yillarda ta'limda talabalarning ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish, tezkor fikrlash, aqliy va intellektual qobiliyatlarini o'stirishda mantiqiy masalalardan kam foydalanilayotganligini hisobga olib fizika darslarida ulardan foydalanishning ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье отмечается, что развитие логической доктрины в Центральной Азии оказало непосредственное влияние на формирование мировоззрения Фараби, Ибн Сины, Ибн Рушда, Беруни и других прогрессивных мыслителей. Важность использования их на уроках физики, учитывая тот факт, что в последние годы было мало использования логики в формировании научного и интеллектуального мировоззрения студентов, быстрое мышление и умственные способности в образовании.

SUMMARY:

This article notes that the development of the logical doctrine in Central Asia had a direct impact on the formation of the worldview of Farabi, Ibn Sina, Ibn Rushd, Beruni and other progressive thinkers. The importance of using them in physics lessons, given the fact that in recent years there has been little use of logic in shaping the scientific and intellectual worldview of students, quick thinking and mental abilities in education.

Kirish. Oliy ta'lim muasasalarida fizika fanidan talabalarni ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, fizik hodisa va qonuniyatlarni mohiyatini chuqur mushohada yuritish orqali anglab yetish, talabalar faolligini oshirish va fanga qiziqishlarini shakllantirish hamda hisoblash ishlarini bajarishda

masalalar yechishning o'zni alohida ahamiyatga ega. Ma'lumki, keyingi yillarda fizika fanidan masalalar yechishning asosan to'rtta (miqdoriy, sifatiy, eksperimental va grafik) usullaridan foydalaniladi. Bu usullarning har biri nazariy materiallarning mazmunini talabalar tomonidan mavzuning chuquroq o'zlashtirilishiga, fizik formulalarni masala yechish jarayonida esga tushirish va qo'llash, darslarda qiziqarli masalalarni yechish orqali talabalarning fanga qiziqtirish, eksperimentlar o'tkazish orqali nazariy ma'lumotlarni haqiqiylikni tasdiqlash, grafik tasavvurlarini kengaytirishga imkon beradigan tarzda tanlanadi va mashg'ulotlar jarayonida qo'llaniladi. Ammo, shunday bir masalalar turi ham borki, ular keyingi yillarda ta'lim jarayonida juda kam qo'llanilmoqda. Vaholanki, bu masalalar talabalarni tezkor fikrlashga, fizik qonuniyatlarni bir-biri bilan bog'lashga, o'zaro ta'sirni hisobga olishga, aqlni chiniqtirishga, qiyin vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatadi. Bu mantiqiy masalalardir.

Maqsad. Oliy ta'lim tizimi fizika o'qitish jarayonida talabalarga fizik hodisa, qonun va qonuniyatlarni, tushuncha va kattaliklar haqida yangi bilimlarni shakllantirish va mustahkamlashda to'g'ri fikrlash qonunlariga o'rgatish va bular orqali chin xulosaga erishish masalasini, bu chinlikdan chetga chiqmaslik yo'llariga ko'nikma hosil qilish orqali tabiat hodisalarini chuqurroq o'rganish va tahlil qila olishga o'rgatishda mantiqiy masalalardan foydalanish asosiy maqsad qilib qo'yilgan.

Fizika fanida mantiqiy masalalar talabalarga tabiat hodisalarini; mexanikaviy, elektromagnetizm, optika, kvant fizikasiga oid bilimlar mazmunini ochib berish, fizik tushunchalarni induksiya va deduksiya metodlari orqali o'rganishda to'g'ri (chin) fikrlash, haqiqatni bilish, shu jumladan, fikrlar o'rtasidagi aloqadorlikni ko'rsatadigan qonun-qoidalar haqida mushohada yuritishga va muhokama qilishga o'rgatadi.

Xo'sh mantiq o'zi nima? Fizika darslarida mantiqiy masalalardan qay vaqtda qo'llash mumkin?

Mantiq-to'g'ri tafakkur yuritishning asosiy qonunlari va shakllari haqidagi fan. Kelib chiqishiga ko'ra arabcha bo'lgan "mantiq" (grekcha logika-logos) atamasi "tushuncha", "so'z", "aql", "qonuniyat" kabi ma'nolarga ega. Mantiq-tafakkur qonunlari va formalarini, bilimni rivojlantirish va ilmiy bilish tizimlarini tuzish usullarini tadqiq qiluvchi fan.

Mavzu bo'yicha boshqa olimlarning ilmiy asarlari qisqacha tahlili.

V.V.Sergeyev tomonidan "Fizikadan masalalar yechishda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish", G.G.Ruzavin "Ilmiy nazariya: mantiqiy uslubiy taxlil" ilmiy-tadqiqot ishlarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga oid fikrlar bayon etilgan.

Mantiqqa oid dastlabki fikrlar qadimgi Sharq mamlakatlarida, xususan, Hindiston, Xitoyda vujudga keldi. Qadimgi grek falsafasida mantiq masalalari dastlab Parmenidning “Tabiat to‘g‘risida” asarida, Eleylik Zenonning aporiyalarida, Geraklit ta’limotida u yoki bu darajada ko‘rib chiqilgan. Aristotel mantiqni “ma’lum bilimlardan noma’lum bilimlarni aniqlovchi“, “chin fikrni xato fikrdan ajratuvchi” fan sifatida ta’riflaydi. Aristotelning mantiqiy ta’limotida xulosa chiqarish yetakchi o‘rinni egallaydi. O‘rta Osiyoda mantiqiy ta’limotlarning rivojlanishi Farobiy, Ibn Sino, Ibn Rushd, Beruniy va boshqa progressiv mutafakkirlar dunyoqarashini shakllanishida bevosita ta’sir ko‘rsatdi.

Mantiqqa oid vazifalar, matematika singari, “aql gimnastikasi” deb nomlanadi. Ammo, matematikadan farqli o‘laroq, fizika fanidan mantiqiy vazifalar qiziqarli gimnastika bo‘lib, bu fikr jarayonlarini ba’zan kutilmagan tomondan sinab ko‘rish va mashq qilish imkonini beradi. Ularni hal qilish uchun tezkor aql, ba’zan sezgi kerak, ammo maxsus tayyor bilim kerak emas, balki olingan bilimlar va tajriba asosida fikrlashni mashq qilinishi talab etiladi. Hatto eng murakkab mantiqiy muammolarda ham raqamlar, vektorlar, funksiyalar mavjud emas. Ammo bu yerda matematik va fizik fikrlash usuli kerak: asosiysi mantiqiy vazifani anglash va tushunishdir. Har doim ham yuzada yotadigan eng aniq yechim to‘g‘ri emas. Ammo aksariyat hollarda, chalkash vaziyatga qaramay, mantiq muammosini hal qilish birinchi qarashda ko‘rinadiganidan ancha sodda masaladir. Mantiq bo‘yicha muammolarni yechish jarayoni matematik mantiq - alohida fan bo‘lib hisoblanadi va “formulasiz matematika” deb nomlanadi. Mantiqni fan sifatida Arastu matematik emas, balki faylasuf yaratgan. Va mantiq dastlab falsafaning bir qismi, fikrlash usullaridan biri sifatida vujudga keldi. “Tahlil” asarida Aristotel 20 ta mulohaza sxemasini yaratdi, ularni sillogizmlar deb atadi. Uning eng mashhur sillogizmlaridan biri: “Sokrat - bu odam; hamma odamlar halokatli; u holda Sokrat o‘limga mahkum. Mantiq (boshqa yunon tilidan. Λογική - nutq, mulohaza, fikr) - bu to‘g‘ri fikrlash ilmi yoki boshqacha qilib aytganda “fikrlash san’ati”.

Mantiqiy muammolarni hal qilishning ma’lum usullari mavjud:

Eng oddiy mantiqiy vazifalar hal etiladigan fikrlash usuli. Ushbu usul eng sodda usul hisoblanadi. Yechish jarayonida muammoning barcha shartlarini ketma-ket hisobga oladigan, asta-sekin xulosaga va to‘g‘ri javobga olib keladigan fikrlash usuli qo‘llaniladi.

Matnli mantiqiy muammolarni yechishda ishlatiladigan jadval usuli. Nomidan ko‘rinib turibdiki, mantiqiy muammolarni hal qilish muammoning

holatini tasavvur qilish, fikrlash jarayonini boshqarish va to'g'ri mantiqiy xulosalar chiqarishga yordam beradigan jadvallarni tuzishdan iborat.

Grafiklar usuli – masalalar yechimlarining saralash orqali yagona to'g'ri yechimga kelish. Fizika fanida bu ko'proq kinematikaga doir masalalarni yechishda qo'llaniladi.

Blok-sxema usuli - bu dasturlashda va mantiqiy masalalarni yechishda tatbiq qilinadigan usul. Dastlab blok-sxemalar ketma ketligi ko'rinishida operatsiyalar (buyruqlar) ajratilganligi, undan keyin ushbu buyruqlarning bajarilish tartibi belgilanadi. Bu blok-sxema ko'rinishdagi dastur bo'lib, uni amalga oshirish vazifani yechimiga olib keladi. Fizikada "O'zgarmas tok qonunlari"ga doir masalalarni yechishda, umumiy qarshiliklarni topishdagi ekvivalent sxemalarni chizishda keng qo'llaniladi.

Bilyard usuli - trayektoriya nazariyasidan kelib chiqadi (ehtimollik nazariyasining bo'limlaridan biri). Muammoni hal qilish uchun bilyard stolini chizish va har xil yo'llar bo'ylab bilyard to'pining harakatlari bilan izohlash kerak. Bunday holda, mumkin bo'lgan natijalar to'g'risidagi yozuvlarni alohida jadvalda saqlash kerak.

Ushbu usullarning har biri turli sohalaridagi mantiqiy muammolarni yechishda qo'llaniladi.

Maqolaning ilmiy yangiligi. Oliy ta'lim tizimi jarayonida fizika fanidan mashg'ulotlarini o'tkazishda talabalar diqqatini jalb qilish, mantiqiy fikrlash va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish va xotirani mustahkamlash uchun mantiqiy masalalardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Fizikadan mantiqiy masalalarni hal qilish muammoning holatini batafsil tahlil qilish, qonuniyat, tushuncha va kattaliklar, belgilar yoki obyektlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni, umumiy va o'ziga xos xususiyatlarni, qarama-qarshi aloqalarni ajratib olishdan iborat. Talabalar uchun mantiqiy vazifalar, qoida tariqasida, mashhur fizik olimlar hayoti bilan bog'liq barcha voqealar: masalan, Arximed, Nyuton yoki Eyyenshteynning topqirligi, daholigi, ya'ni biz fikrlay olmaydigan va hatto tasavvur qilmaydigan jarayonlarni seza olganligi, fikrlay olgan va qonunlarni yarata olgan bunda shohning tojini yasashda qancha oltin ketganligini hisoblashdagi jarayon Arximedning "Evrika" deb yuborishi, Nyutonning boshiga olmaning tushib ketishi "Butun olam tortishish qonuni"ning kashf etilishiga odatlanib qolingan, demak, mantiqiy masalani yechishda vaziyatni his qilish, uni vizual ravishda ko'rish va aloqani ushlash kerak.

Tadqiqotning obyekti. Oliy ta'lim muassasalarida fizika fanidan ma'ruza, amaliy laboratoriya mashg'ulotlarini kuzatish jarayoni, fizika faniga oid

darslik va o'quv qo'llanmalari mazmunini tahlil qilish, talabalarga fizika fanini o'rganishning qiziqarli va osonroq yo'llarini izlash, tabiat hodisalarini yaxlit bir butun holatda tushuntirish zarurati vujudga keldi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Talabalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda quyidagi metodlardan foydalanish samarali hisoblanadi:

Intuitsiya, induksiya va deduksiya metodi yordamida bilimlar shakllantiriladi;

- tahlil va sintez jarayonlari orqali masalalar sharti ochib beriladi, uning qisqa yozuvi, javob tahlili o'tkaziladi va yagona bir xulosaga kelinadi;
- masalalarga yechim izlash jarayonida "aqliy hujum" metodining asosiy qoidalariga amal qilinadi, bahs-munozara o'tkazish ko'nikmalari shakllantiriladi;
- ta'lim jarayoni qiyosiy tahlil qilinadi, o'qituvchi va talabalarning dars va darsdan tashqari faoliyati kuzatiladi, fizika fanini o'rganishga bo'lgan munosabatning qay tarzda kechayotganligi aniqlanadi;
- fizika o'qituvchilarining dars ishlanmalarida mantiqiy fikrlashga yo'naltirilgan masalalarning qo'yilishiga e'tibor qaratiladi.

Amaliy misollar. Fizika darslarida nafaqat talaba yoki o'quvchilar, balki o'qituvchilar uchun ham qiziqarli bo'lgan mantiqiy masalalarni tanlash mumkin.

Dars mashg'ulotlarida mantiqiy masalalardan foydalanishda o'qituvchilar quyidagi tavsiyalarlarga e'tibor berishlari mumkin:

o'quvchining yoshi va rivojlanishiga mos ravishda mantiqiy vazifalarni tanlang.

javobni berishga shoshilmang, o'quvchining o'zi mantiqiy muammoning yechimini topsin. U to'g'ri qaror qabul qilsin va uning javobi berilgan javobga to'g'ri kelganda, qanday zavq va shavq his etishini ko'rasiz.

Mantiq bo'yicha muammolarni yechishda, savollarni va aks ettirish yo'nalishini ko'rsatuvchi bilvosita ko'rsatmalar qabul qilinadi. Javoblar bilan mantiqiy vazifalarni tanlagan holda, siz haqiqatan ham mantiqiy muammolarni qanday hal qilishni, ufqingizni kengaytirib, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishni o'rganasiz. Buning uchun boring! Quyida fizika darslarida foydalanish mumkin bo'lgan ba'zi mantiqiy masalalardan namunalar keltiramiz.

1. Masala. Magnitni topish.

Sizning qo'lingizda ikkita mutlaqo bir-biriga o'xshash metall silindr bor, ulardan biri magnit. Boshqa obyektlar bilan aloqa qilmasdan, ikki silindrning qaysi biri magnitlangan ekanligini qanday aniqlash mumkin?

Javob. Magnitning shimoliy va janubiy qutblarida magnit kuchlanishning maksimal qiymati mavjud. Bizning holatda magnit kuchlanishning maksimal qiymati silindrlning uchlarida kuzatiladi. Magnitning o'rtasiga yaqinlashganda, magnitlanish zaiflashadi, juda o'rtada, uning kattaligi nolga teng. Shunday qilib, agar "T" shaklidagi ulanish amalga oshirilsa, silindrlar bir-biriga yopishib qolsa, u holda uning uchi bilan aloqa qiladigan silindr magnitlangan bo'ladi.

2. Masala. O'rmonning shovqini haqida.

Sizningcha, ignabargli va bargli o'rmonlarning shovqini bir xilmi?

Javob. O'rmonda shamolning shovqini daraxt turlariga qarab o'zgaradi. Qarag'ay va qoraqarag'aylar shamolni tez-tez va ketma-ket urib yuboradi; bu juda baland ohang bilan hushtak ovozini chiqaradi. Shovqin doimiy ravishda bargli o'rmonda turadi, chunki barglarning keng yuzasi shamolni kichik oqimlarga aylantiradi. Barglari titraydi, bir-birlariga ishqalanadi, shitirlaydi. Bahorda, barglari yosh va mayin bo'lsa, ularning shitirlashi yumshoq bo'ladi; u kuzda, barglari qaqshaganida qo'pol bo'ladi.

3. Masala. Ingichka simning diametrini aniqlash.

Qanday qilib faqat chizg'ich va qalam yordamida ingichka simning diametrini maksimal aniqlik bilan o'lchash mumkin?

Javob: simni qalamga mahkam o'rash (dumaloq, qirrasiz) va kamida o'nta burilish qilish kerak (o'lchash qanchalik aniq bo'lsa shuncha yaxshi.). Keyin chizg'ich bilan birinchi aylanadan oxirgi aylanagacha millimetrdan o'lchang va hosil qilingan aylanalar soniga bo'ling.

4. Masala. Soatni yurishi.

Cho'ntak soatingizni stol ustiga qo'ying, bir necha qadam narida yurib, ularning ovozini tinglang. Agar xona yetarlicha jim bo'lsa, u holda sizning soatingiz uzilishlar bilan ishlayotganini eshitasiz: u qisqa vaqtga davom etadi, keyin bir necha soniya davomida to'xtaydi, keyin yana yurishni boshlaydi va hokazo. Soatni bunday notekis yurishini qanday izohlashimiz mumkin?

Javob. Soat ohangidagi sirli tanaffuslar eshitishning pasayishi bilan izohlanadi. Bizning eshitishimiz bir necha soniya davomida zerikarli bo'lib qoladi va shu vaqt oralig'ida biz eshitmaymiz. Qisqa vaqtdan so'ng, charchoq o'tadi va oldingi sezgirlik tiklanadi, keyin yana soatni eshitamiz. Keyin yana charchoq paydo bo'ladi va hokazo.

5. Masala. Stakandagi suv.

Ushbu tajribani bajarishga harakat qiling: Toza stakanni suv bilan to'ldiring va talabalar bilan stakanda hali ko'p bo'sh joy borligi haqida bahslashing. Albatta, ular sizga ishonmaydilar, lekin siz suvga tegmasdan ehtiyotkorlik va

diqqat bilan tangalarni stakanga birin-ketin tashlab yuboring. Va stakandan suv to‘kilmaydi siz hali ham joy borligini isbotlaysiz! Nega bunday?

Javob. Agar stakanga yon tomondan qarasangiz, tangalarni tushirganda uning yuzasi tubi bilan qanday shishishini ko‘rasiz: suv to‘kilmaydi, chunki u sirt taranglik kuchi “plyonka”sida ushlab turiladi.

6. Masala. Kunning uzunligi.

Kun qachon qisqa: qishdami yoki yozda?

Javob. Kun har doim 24 soatdan iborat bo‘ladi.

7. Masala. O‘lchanadigan kattaliklar.

Nimaning uzunligi, chuqurligi, kengligi, balandligi yo‘q, lekin o‘lchash mumkin?

Javob. Vaqt va temperatura(harorat) ni uzunligi, chuqurligi, kengligi, balandligi yo‘q, lekin o‘lchash mumkin bo‘ladi.

Mantiqiy vazifalar o‘quvchilarda, talabalarda, ehtimol kattalarda ham mantiq va fikrlashni rivojlantirish uchun eng samarali vositadir. Mantiq muammosini hal qilish murakkab fikr jarayonini o‘z ichiga oladi. Bu ma’lum mantiqiy harakatlar ketma-ketligini bajarilishi, tushunchalar bilan ishlash, har xil mantiqiy konstruksiyalardan foydalanish, oraliq va yakuniy xulosalar bilan aniq va to‘g‘ri fikrlash zanjirining tuzilishiga imkon beradi. Ko‘pgina matematik va boshqa turdagi muammolardan farqli o‘laroq, mantiqiy muammolarni hal qilishda asosiy narsa obyektning miqdoriy xususiyatlarini topish emas, balki muammoning barcha obyektlari o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash va tahlil qilishdir.

Mantiqiy masalani hal qilishni o‘ziga xos strategiyasini qo‘yidagi bosqichlar bo‘yicha umumlashtirish mumkin:

1. Masalaning mohiyatiga e’tiborni qaratish va tushunish.
2. Masalaning tub mohiyatini tashkil etuvchi fizikaviy qonuniyatlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik va bog‘likliklarni tavsiflash.
3. Yechimni rejalashtirish.
4. Rejani bajarish.
5. Yechimni izohlash va baholash.

Har bir bosqichda foydalanadigan bilim va fikrlash jarayonlari talabalarning intizomga bog‘liq bo‘ladi. Fizikaning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, biz mantiqiy masalalarni hal qilishning umumiy strategiyasining besh bosqichini quyidagicha belgilash va izohlashni tanlaymiz:

Masalaning mohiyatiga e’tiborni qaratish va tushunish.

Ushbu bosqichda masalaning mantiqiy tavsifini ishlab chiqish, birinchidan, eskiz yordamida muammoda tasvirlangan hodisalarni tasavvur qilish, o‘zingiz

bilmoqchi bo'lgan narsaning oddiy bayonini yozish, muammoda foydali bo'lishi mumkin bo'lgan fizikaviy g'oyalarni eslash va foydalanadigan yondashuvni tasvirlab berish lozim.

Masalaning tub mohiyatini tashkil etuvchi fizikaviy qonuniyatlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik va bog'likliklarni tavsiflash.

Ushbu bosqichda mantiqiy yechimga tayyorlanish uchun muammoni to'g'ri tushunish, birinchidan, masalaning mohiyatini fizikaviy o'zaro ta'sirlar, tabiat hodisalari va zarur tushunchalar, miqdorlar nuqtai nazaridan diagramma bilan tavsiflash orqali soddalashtirish, muayyan matematik parametrlarga nom berish orqali topmoqchi bo'lgan kattaliklarni qayta eslash, 1-bosqichda yig'ilgan fizikaviy g'oyalardan foydalanib, fizik yoki matematik prinsiplarga muvofiq ushbu fizik miqdorlarning qanday bog'liqligini ko'rsatadigan ifodani yozish kerak.

Yechimni rejalashtirish:

Ushbu bosqichda mantiqiy fikrlashni tavsifini 2-bosqichda yig'ilgan g'oyalar va takliflardan foydalanib, muammoni matematik ravishda tasvirlovchi ifodalar to'plamiga aylantirasiz, ular qanday yechim topishini ko'rish uchun rejani yozish kerak.

Rejani bajarish:

Ushbu bosqichda rejalashtirish, avvalgi g'oya va takliflar ichidan maqbulini aniqlash uchun rejalashtirilgan tarzda birlashtirish, keyin ma'lum bo'lgan barcha kattaliklarni bir-biri bilan bog'lash, kerakli noma'lum (maqsad) miqdorning raqamli qiymatini aniqlash kerak.

Yechimni izohlash va baholash:

Va nihoyat, berilgan savolga haqiqatan ham to'g'ri, oqilona javob berilganligini tekshirish, natijani esa baholash lozim.

- ▶ Har bir qadamni oldingi bosqichni biroz boshqa tilga tarjima qilish sifatida ko'rib chiqish, haqiqiy obyektlarning o'zaro ta'sirini to'liq va mantiqiy fikrlash asosida boshlash va bir qator qadamlar bilan sodda va aniq, to'g'ri natijaga erishiladi.
- ▶ Xilma-xil mantiqiy masalalarning yechimini izlash jarayonida talabalar ko'pincha jamoa orasidan sevimli juftlikni tanlaydilar va masalaning yechimiga o'zlarini bag'ishlaydilar. Mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish natijasida nostandart fikrlashni rivojlantirish bilan bir qatorda, aqliy operatsiyalarning barcha turlari faollashadi va ijodiy, innovatsion fikrlash rivojlanadi.
- ▶ Mantiqiy topshiriqlarning go'zalligi nimada?

- tabiiy fanlarga ham, “gumanitar fanlarga” ham qiziquvchi o‘quvchilar uchun bir xil darajada qiziqarli bo‘ladi;
- ularning aksariyati ta’lim muassasasi o‘quv rejasini bilishni talab qilmaydi;
- hatto o‘qishga qobiliyatsiz o‘quvchilar ham ularni hal qilishi mumkin bo‘ladi;
- faqat tizimli va kompleks yondashuv innovatsion fikrlashni shakllantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi.

Tadqiqot natijalari.

- Shunday qilib, fizika darslarida sifatiy, miqdoriy, eksperimental va grafik masalalar bilan bir qatorda mantiqiy masalalardan foydalanish:
- birinchidan, o‘quvchilarning muommoni yechimni topish uchun fikrlar zanjiri ketma-ketligini to‘g‘ri tuzishga, tezkor va aqliy fikrlashga, hukm yoki xulosani qat’iy qilib qo‘yishga o‘rgatadi;
- ikkinchidan, o‘qituvchi ma’ruza darslarida mantiqiy masaladan foydalanish orqali talabalar diqqatini o‘ziga yig‘ib oladi, aqliy fikrlashga undaydi, darslarni qiziqarli va jozibali o‘tkazilishiga erishadi;
- uchinchidan, talabalar kelgusi darslarda masalani yechimini topib kelishga harakat qiladi, talabalar o‘rtasida o‘zaro fikr almashish jarayoni kechadi, talabalar darslarni e’tibor bilan tinglaydi va o‘qituvchidan navbatdagi beriladigan mantiqiy masalaning qo‘yilishini kutadi, bu esa o‘z navbatida, fizika darslarining samaradorligini oshishiga va talabalarning intellektual qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.
- to‘rtinchidan, talabalarda innovatsion g‘oya va qarashlar tug‘iladi, fan va texnikaning so‘nggi yutuqlari bilan tanishadilar.

Xulosa va takliflar.

- Fizika fanidan mantiqiy masalalarni yechishga o‘rgatish samaradorligi, ularni qiyosiy tahlili orqali aniqlanadi.
- Ma’ruza mashg‘ulotlarida –yangi bilimlarni berish jarayonida formulalardan charchash, toliqish sezilganda talabalarni faollashtirish maqsadida mantiqiy masalalar beriladi va ko‘nikma hosil bo‘lguncha o‘qituvchi tomonidan talabalarning guruh miqyosida o‘zaro fikr yuritishlari, tahlil qilishlari yo‘naltirib turiladi.
- Uy vazifasi tariqasida individual va guruhiy yechishga mo‘ljallangan mantiqiy masalalar taklif etiladi.
- Dastlab soddaroq, algoritmik usul asosida yechiladigan masalalar taklif etiladi, aks holda talabalarda o‘z kuchiga ishonmaslik va hatto shu

fandan bezdirish hollari kuzatiladi, talabalarga ko‘nikma hosil bo‘lgach, murakkabroq tipdagi masalalar taklif etiladi.

- Yozma ish, oraliq nazoratlar jarayonida mantiqiy masalalardan foydalanish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar:

1. Шарипов М., Файзихўжаева Д. Мантиқ. – Тошкент: Ғофир Ғулом номидаги нашриёт матбаа ижодий уйи. 2004.
2. Рахимов И. Логикадан амалий машғулотлар ва методик тавсиялар. - Т.: “Ўқитувчи”, 1988.
3. Рузавин Г.И. Научная теория: логико - методологический анализ. - М.: “Мысль» 1978.
4. Ишмуродова Г.И., Махманов Э.Б. “Ўқувчиларни физикадан мантикий масалалар ечишга ўргатиш” Физиканинг ҳозирги замон таълимидаги ўрни. Республика илмий-амалий анжумани мате-риаллари, Самарқанд ДУ 2019 йил 13-14 декабр, 77-79 бетлар
5. Махманов Э. Б. Ёўлажак муҳандисларни тайёрлашда мантикий фикрлаш компетенциялари-ни такомиллаштириш //Наманган давлат университети-2021. – Т. 1. – С. 581.
6. Binokulovich, Makhmanov Ergash. "The development of laboratory practice-trainings in the identification of comparative specific heat capacity in liquids and solids." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.9 (2020).
7. Ишмуродова Г.И., Махманов Э.Б. Талабаларнинг физикадан мантикий масалалар ечиш кў-никмаларини шакллантириш //“Замонавий таълим журнали”, 2020, 3-сон 16-23-бет
8. Махманов Э. Б. Физика таълими жараёнида талабаларнинг ўқув компетенцияларини риво-жлантириш //А ИЛМ. – С. 75.
9. Ишмуродова Г. И., Махманов Э. Б. Физика фанидан лаборатория машғулотларини иннова-цион ёндашув асосида утказиш //Современное образование (Узбекистан). – 2019. – №. 8 (81). – С. 16-22.
10. Ишмуродова Г. И., Махманов Э. Б. Мастер-класс асосида физикадан масалалар ечиш машғу-лотларини ташкил қилиш //Современное образование (Узбекистан). – 2020. – №. 10 (95). – С. 11-17.

AKADEMIK LITSEY O'QUVCHILARIGA FIZIKA MASALALARINI YECHISHGA O'RGATISHDA DASTURIY VOSITALARDAN FOYDALANISH

Ismoilov D.M.

*Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti fizika va elektronika
kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: innovatsion faoliyat, tabaqalashtirish, interfaol metodlar, dasturiy vositalar, ideal va real gazlar, modulli ta'lim, ta'limning uzluksizligi, ta'lim oluvchilar, multimedia, ijodiy yondoshish, tanqidiy fikrlash.

Ключевые слова: инновационная деятельность, дифференция, программные средства, интерактивных методов, идеальные и реальные газы, модульное обучение, непрерывность обучения, учащихся, мультимедиа, творческий подход, критическое мышление.

Key words: innovative activity, differentiation, software, interactive methods, ideal and real gases, modular training, continuous learning, students, multimedia, creativity, critical thinking.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar sifatida dasturiy vositalardan foydalanishning ta'lim va tarbiya jarayonidagi muvaffaqiyatini ta'minlash samaradorligi fizika fanining "Molekulyar fizika va termodinamika asoslari" bo'limi misoli yordamida yoritib berilgan. Bundan tashqari ta'lim jarayonida MathCAD matematik dasturiy paketidan va Borland C++ builder6 vizual dasturlash tilidan foydalanish metodikasi keltirib o'tilgan.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья иллюстрирует эффективность использования программного обеспечения как инновационной технологии в учебном процессе для обеспечения успешности обучения на примере основы "Молекулярной физики и термодинамики". Кроме того, в учебном процессе упоминается методика использования математического программного комплекса MathCAD и визуального языка программирования Borland C++ builder6.

SUMMARY:

This article illustrates the effectiveness of using software as an innovative technology in the educational process to ensure the success of training on the example of the basics of "Molecular physics and thermodynamics". In addition, the educational process mentions the method of using the Mathcad mathematical software complex and the Borland C++ builder6 visual programming language.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349-sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi", 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi [1].

Oliy ta'lim muassasalarida ta'limning shakl va mazmunidan kelib chiqib, yangidan yangi metodlarni joriy etishni keng ko'lamda amalga oshirish zarurati yaqqol namoyon bo'lib bormoqda. Shuning uchun o'qituvchining tashabbuskor, yangilikka intiluvchan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbiq eta olishi ta'limda sifat va samaradorlikka erishishdagi asosiy omil hisoblanadi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati quyidagilarni talab etadi:

- ✓ o'quv tarbiya faoliyatini tabaqalashtirish;
- ✓ talabalar qiziqishini oshirish uchun kerakli sharoit yaratib berish;
- ✓ ta'lim-tarbiya faoliyatining qulayligini ta'minlash;
- ✓ talaba shaxsining aqliy qobiliyatlari va imkoniyatlariga ishonish;
- ✓ ta'lim-tarbiya muvaffaqiyatini ta'minlash [3], [4].

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olib, fizika fanidan ta'lim jarayonida dasturiy vositalarni qo'llashni keltirib o'tamiz.

Real gaz molekulari absolyut qattiq sharchalar sifatida qaraladi va ular o'rtasida ishqalanish va o'zaro ta'sir kuchlari mavjud bo'ladi. Real gaz holatini ifodalochi tenglamani keltirib chiqarish uchun Van-der-Vaals, ideal gazning holat tenglamasi bo'lib hisoblangan Klapeyron – Mendeleyev tenglamasi $PV = \nu RT$ ga molekularning o'lchamini va o'zaro ta'sir kuchlarini hisobga oluvchi tuzatmalarni kiritdi.

Real gazning har bir molekulasida $V' = \frac{1}{6} \pi d^3$ hajmini egallab harakatlanadi.

Real gaz molekularining ideal gaz molekulariga o'xshab erkin harakatlanmasligini hisobga olib, Mendeleyev-Klapeyron tenglamasi $pV_\mu = RT$ ga V_μ o'rniga $V_\mu = V'_\mu + b$ tuzatma kiritamiz. Bu yerda b – erkin hajmini hisobga oluvchi Van-der-Vaals tuzatmasi bo'lib hisoblanadi. U 1 mol gazda xususiy hajmi bo'lib hisoblanadi va quyidagiga teng bo'ladi:

$$b = 4N_A V' \quad (0.1)$$

Bu yerda N_A – Avogadro doimiysi, V' – bitta molekulaning hajmi. Bunda molekular o'rtasida juda qisqa o'zaro ta'sir kuchlari yuzaga keladi, shuning uchun ham molekula o'zidan $r = 10^{-9}$ m masofadan uzoq bo'lmagan zarralar bilan to'qnashadi. Shu masofni molekularning ta'sir chegarasi deb yuritiladi [5].

Idish sirtidan ichkariroqdagi qatlamlarda harakat qilayotgan molekular o'rtalaridagi o'zaro ta'sir kuchlari muvozanatlashib turadi, gazning chegara qatlamlaridagi, ya'ni idish sirtiga yaqin sohalarda molekular o'rtasidagi ta'sir kuchlar muvozanatda bo'lmaydi va ularning harakat yo'nalishi idish ichiga tomon yo'nalgan bo'ladi.

$$P_{id} = p + p^* \quad (0.2)$$

Bu yerda p^* – o'zaro ta'sir kuchlariga asoslangan Van-der-Vaals tuzatmasi bo'lib, u ichki bosim deb ataladi. Ichki bosim gaz hajmining kvadratiga teskari proporsional bo'ladi.

$$p^* = a / V_\mu^2 \quad (0.3)$$

Bunda a – Van-der-Vaals koeffitsiyenti. Shunday qilib, 1 kilomol gaz uchun Van-der-Vaals tenglamasini quyidagi ko'rinishda yozamiz:

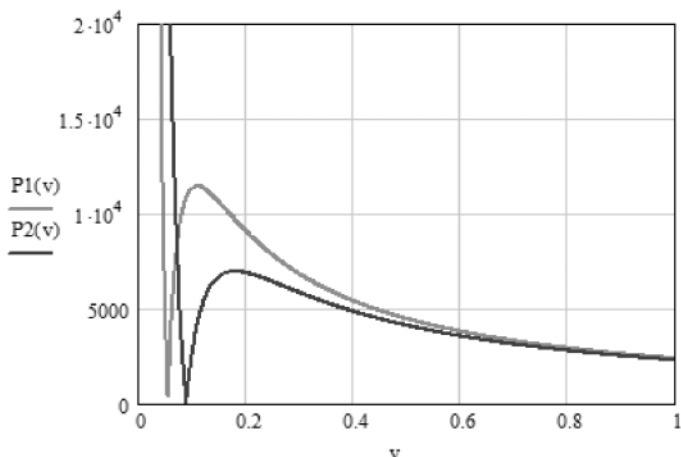
$$\left(p + \frac{a}{V_\mu^2}\right)(V_\mu - b) = RT \quad (0.4)$$

Ixtiyoriy massali gaz uchun Van-der-Vaals tenglamasi modda miqdorini hisobga olganda quyidagi ko'rinishni oladi:

$$\left(p + \frac{m^2}{\mu^2 V_\mu^2}\right)\left(V_\mu - \frac{m}{\mu}b\right) = \frac{m}{\mu}RT \quad (0.5)$$

Agar ideal gazda molekularlar o'rtasida ishqalanish kuchlarining hisobga olinmasligini nazarda tutsak, ya'ni $V_\mu \gg b$ va $p^* \ll p$ ekanligini e'tiborga olsak Van-der-Vaals tenglamasi Mendeleyev-Klapeyron tenglamasiga aylanib qoladi. Shularni inobatga olib, dasturiy vositalardan foydalanib ikki xil uslubda grafiklarni hosil qilamiz [6],[7].

1-uslub: Van-der-Vaals tenglamasidan bosim va hajmning o'zaro bog'lanish grafigini hosil qilishda MathCAD matematik dasturiy paketining ishchi oynasiga kattaliklar () kiritilgandan so'ng quyidagicha (1-rasm) grafik hosil bo'ladi:

1-rasm. MathCAD matematik dasturiy paketida grafik tasvir

2-uslub: Borland C++ dasturlash tilida taqsimot funksiya grafigini quyidagicha hosil qilamiz [7]:

1. Borland C++ builder dasturlash tilini ishga tushiramiz;
2. Formaga komponentalar palitrasidan quyidagi komponentalarni joylashtiramiz;
3. System tarkibidan PaintBox komponentasini formaga joylashtiramiz;
4. Standart tarkibidan Button komponentasini formaga joylashtiramiz;
5. Button tugmachasini OK nom bilan belgilaymiz.

OK (Button) tugmachasiga sichqonchani chap tugmachasini ketma-ket ikki marta bosamiz va quyidagi dastur kodlarini kiritamiz:

```
#include <vcl.h>
#include <math.h>
#pragma hdrstop
#include "Unit1.h"
//
#pragma package(smart_init)
#pragma resource "*.dfm"
TForm1 *Form1;
//
__fastcall
TForm1::TForm1(TComponent* Owner)
: TForm(Owner)
{
}
//
void
TForm1::Button1Click(TObject *Sender)
{
double g=10,t,t,v0,pi=3.1415926;
```

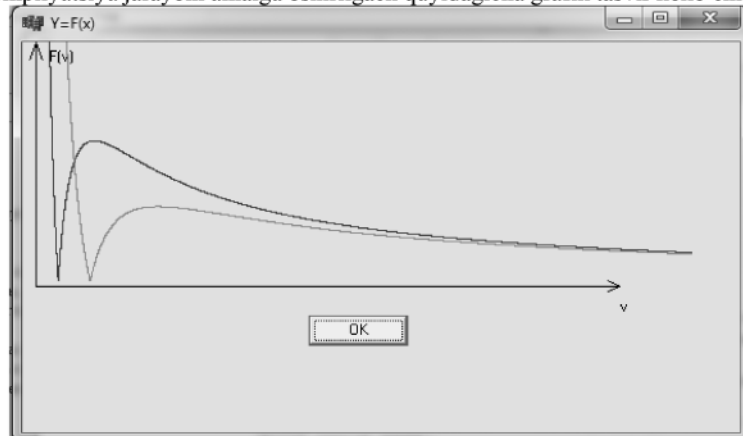


```

double x,x1,f,h,x2,x0,y0,fx,fy;
Canvas->MoveTo(450,200);
Canvas->LineTo(440,205);
Canvas->MoveTo(450,200);
Canvas->LineTo(440,195);
Canvas->MoveTo(10,0);
Canvas->LineTo(5,15);
Canvas->MoveTo(10,0);
Canvas->LineTo(15,15);
Canvas->MoveTo(10,200);
Canvas->LineTo(10,0);
Canvas->MoveTo(450,200);
Canvas->LineTo(10,200);
Canvas->TextOutA(20,5,"F(v)");
Canvas->TextOutA(450,210,"v");
//f=StrToInt(Edit1->Text);
//v0=StrToInt(Edit2->Text);
//x=v0*v0*sin(2*pi*f/180)/(2*g);
//t=x/(v0*cos(pi*f/180));
//h=v0*sin(pi*f/180)*t-g*t*t/2;
//Label1->Caption="H="
"+FloatToStr(h)+"m; t="+FloatToStr(t)+"s;
Sx= "+FloatToStr(x)+"m";
x0=0;y0=195;
x1=1;x2=400;
x=x1;
while (x<x2)
{
fx=x0+5*x;
fy=y0-abs((2500/x)-(13600/(x*x)));
PaintBox1->Canvas-
>Pixels[fx][fy]=clBlue;
fy=y0-abs((2500/x)-(25600/(x*x)));
PaintBox1->Canvas-
>Pixels[fx][fy]=clRed;
x=x+0.0005;
}
}

```

Kompilyatsiya jarayoni amalga oshirilgach quyidagicha grafik tasvir kelib chiqadi [7]:

2–rasm. Borland C++ dasturlash tilida grafik tasvir

Funksional komponentlarini ro'yobga chiqarish bosqichma–bosqich amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda axborot tahlil qilinadi va qayta ishlanadi. Ikkinchi bosqichda muammoni shakllantirish, maqsadni aniqlash, maqsadga erishish sharoitlarini aniqlash va muammoni mumkin bo'lgan yechimlaridan kelib chiqadigan oqibatlarni baholash, vazifalarni xal etish tartibi va metodlarini ishlab chiqish natijalarini baholash yuzasidan qaror qabul qilinadi.

Ta'limda dasturiy vositalardan foydalanishning eng asosiy jihatlari deb quyidagilarni belgilash mumkin [2]:

- **-Tadqiqot metodologiyasi (Research methodology).** Fizika fanidan amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalarga S++ dasturlash tilida hodisa va jarayonlarni vizuallashtirishni o'rgatish metodikasini ko'rsatib o'tamiz. Amaliy mashg'ulotlarda talabalarni hodisa va jarayonlarni dasturlash tillari yordamida vizuallashtirishga o'rgatishda FSMU metodidan foydalanish samarali natijalar beradi. Bunda talabalar:

- kompyuter texnologiyalari dasturlari modulli ta'lim asoslari negizida quriladi. Ta'lim oluvchilar, ya'ni talabalar tomonidan alohida- alohida o'zlashtirilgan har bir o'quv fani doirasida amalga oshiriladi;

- talabalar o'quv jarayonidan so'ng, o'ziga qulay vaqtda, ish jarayonidan uzilmagan holda foydalanish mumkin. Ta'limning uzluksizligi ta'minlanadi;

- talabalar ta'lim muassasasidan qanchalik uzoqda joylashishidan qat'iy nazar, o'quv jarayonini tashkil qilinishiga, teskari aloqa o'rnatilish imkoni bo'ladi;

- ta'lim oluvchilar, ya'ni talabalar soni jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqarmasligi uchun "ommaviy jalb" etiladi;

- kompyuter texnologiyalarining barcha yangi dasturlaridan, kompyuter tarmoqlaridan, multimedia tizimi kabilardan oqilona foydalaniladi.

- **-Tahlil va natijalar (Analysis and results).** Ta'lim jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik dasturiy vositalar, matematik dasturiy paketlar va dasturlash tillarining turlari bugungi kunda yetarlicha ko'p, shunga qaramay ulardan foydalanish imkoniyati ham chegaralanmagan. Matematik va tabiiy-ilmiy fanlarning har bir bo'limiga ijodiy yondashgan holda metodik nuqtai-nazar bilan zamonaviy dasturiy vositalarning imkoniyatlaridan foydalanib ilmiy-amaliy, ijodiy ishlarda uzluksiz ravishda foydalanish zamonaviy ta'lim metodikasi va zamonaviy dasturlash tillarining bir xilda rivojlanishini ta'minlaydi [8], [9; 58-64-b].

Ta'limda dasturiy vositalardan foydalanish o'quv–tarbiya jarayoni faoliyatidagi harakatlar majmuasini talabalar xotirasida uzoq vaqt saqlanishini ta'minlab, tabaqalashtirilgan ta'limga o'tish uchun zamin yaratishdir. Bunda mustaqil ta'lim madaniyati rivojlanadi, o'qituvchining ko'rgazmali qurol tayyorlash uchun sarflanadigan vaqti va mablag'i tejaladi, o'qituvchilarning kompyuter savodxonligi ortadi.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони.// Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017. Б.39.
2. Абдукодиров А.А., Турсунов С.Қ. Таълимда ахборот технологиялари. Дарслик. Т.: “Адабиёт учкунлари”, 2019 й
3. Байденко В.И. «Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. 2009. – С. 482-492.
4. Беспалько В.П. Бумажная версия электронного учебника. Школьные технологии. -М.: «Народное образование», 2007. -№ 2. - С.54-55
5. Турсунов Қ.Ш., Тошпўлатов Ч.Х. Физика таълими технологияси. Методик қўлланма. — Қарши, Насаф, 2012.
6. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/55>

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTINING BO'LAJAK RAHBAR-PEDAGOGLARINI IJODIY VA KASBIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISH

Salimova D.F.

Alfraganus Universiteti p.f.b.f.d.(PhD)

Tayanch so'zlar: maktabgacha ta'lim, rahbar, pedagog, intellektual, kreativ, ijodiy qobiliyat, ta'lim-tarbiya, tashkilotchi, ijodkor, tarbiyalanuvchi.

Ключевые слова: дошкольное образование, руководитель, педагог, интеллектуальные, творческие, творческие способности, образование, организатор, творец, воспитанник.

Key words: preschool education, leader, teacher, intellectual, creative, creative abilities, education, organizer, creator, student.

Резюме:

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining bo'lajak rahbar-pedagoglarini professional tayyorgarligi, ijodiy va intellektual salohiyati, kreativ kompetentligini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning asosi ekanligi yoritilgan.

Резюме:

В данной статье объясняется, что развитие профессиональной подготовки, творческого и интеллектуального потенциала, творческой компетентности будущих руководителей-педагогов дошкольных образовательных организаций является основой современной педагогики.

Summary:

This article explains that the development of professional training, creative and intellectual potential, and creative competence of future teacher leaders of preschool educational organizations is the basis of modern pedagogy.

Bugungi kunda yurtimizda maktabgacha ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish borasida qator islohotlarni amalga oshirish, xorijiy tajribalarning ilg'or texnologiyalarini hisobga olgan holda barcha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun ta'lim sifatini oshirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlarini amaliyotga joriy qilish hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining bo'lajak rahbar-pedagoglarini professional tayyorgarligi va malakasini oshirib borishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbar-pedagoglarning ijodkorligini mavjudligi ta'lim-tarbiya jarayonini kreativlikning o'ziga xos jihatlari faoliyati davomida amalda qo'llay olishi hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etilishi bilan belgilanadi. Bu borada, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2016-yil 29-dekabrda qabul qilingan "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi qarorda ham "Ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun ta'lim sifatini oshirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish zarur" deb alohida uqtirib o'tilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qaroriga ko'ra, "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish" konsepsiyasi tasdiqlandi va unda quyidagilar nazarda tutilgan:

- ✓ maktabgacha ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish;
- ✓ maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;
- ✓ bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish;
- ✓ maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;
- ✓ maktabgacha ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish shaffofligi va samaradorligini ta'minlash;
- ✓ maktabgacha ta'lim tizimiga maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish;
- ✓ maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash;

Ushbu qaror maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish, dunyoqarashi keng va ijodiy qobilayti rivojlangan rahbar-pedagoglarni tizimga jalb qilish maqsadida, qabul qilinmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini yanada rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada Harakatlar strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari

imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish" kabi ustuvor vazifalar belgilanib berilgan.

Bunga muvofiq yurtimiz oliygohlarida maktabgacha ta'lim tashkilotining bo'lajak rahbarlarini interfaol o'qitish metodlari asosida ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqdi.

Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarini individual kasbiy rivojlantirish, uning ma'naviy, ijodiy va kreativlik salohiyatini maksimal darajada ro'yobga chiqarish, oliy ta'lim muassasalarida pedagog kadrlar tayyorlash tizimini tegishli tarzda modernizatsiya qilish zarurligini belgilab berdi. Bugungi kunda ta'lim tizimini modernizatsiyalash va mazmunan takomillashtirish orqali bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbarlarini ijodiy va kreativ kompetentligini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning asosini tashkil etmoqda.

Shunday ekan, oliy ta'lim muassasasi maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarining ijodiy kompetentligini rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvning joriy etilishi ta'lim mazmuniga, o'qitish shakliga, usullariga, pedagogik texnologiyalariga, ta'lim va tarbiya jarayonida amaliyot davrining mukammal tashkil etilishiga, talabalar va maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbar-pedagoglari orasidagi munosabatlarida yangiliklar va o'zgarishlar kiritishni talab etadi.

Hozirgi vaqtda maktabgacha ta'lim tizimida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan vaziyat bu maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbar-pedagoglarning kasbiy yetukligi bilan birga ijodiy va kreativ kompetentligini rivojlantirishdir. Buning uchun rahbar-pedagoglarning shaxsiga qo'yiladigan talab - eng avvalo o'z ustida izlanishi, yangiliklarni joriy qila olishi, xorijiy tajribalarni o'rganib borishidir. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbar-pedagoglarning kasbiy yetukligi va ijodiy yondashuvga egaligi ta'lim jarayoni sifatini oshirishga, kasbiy mas'uliyatini samarali anglashga, ta'lim-tarbiya jarayoniga ijodiy yondashishga, doimiy ravishda malakasini oshirib borishga yordam beradi. Shuningdek, rahbar-pedagogning kreativligi vaziyatarni tahlil qilishga, ilmiy nuqtai nazardan ijodiy yondashuvi tarbiyalanuvchilarni har tomonlama rivojlantirish muvaffaqiyatini amalga oshirishga yordam beradi. Bu esa o'z-o'zidan shuni ko'rsatadiki, bo'lajak rahbar-pedagoglarni tayyorlayotgan oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga mazmunan va shaklan yangiliklar kiritishni, ta'lim jarayoniga ijodiy yondashuvlarni olib kirishni, ilg'or xorijiy tajribalarni qo'llashni taqozo etadi. Natijada oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarni kasbiga bo'lgan qiziqishlari va o'zlariga bo'lgan ishonchlarini ortishiga sabab bo'ladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbar-pedagoglari faoliyati davomida o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Buning uchun ularning ijodkorlik qobiliyatlari ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlashi, xorijiy tajribalarni o'rganishi orqali shakillantiriladi va asta-sekinlik bilan takomillashib, rivojlanib

boradi. Ijodkorlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini anglash uchun dastlab “ijodkorlik” tushunchasining ma’nosini tushunib olish talab etiladi.

Ijodkorlik - muayyan yangilikning ahamiyati va foydali ekanligini belgilovchi shaxs faoliyati va uning natijasidir. Ijodkor shaxs esa - ijodiy jarayonni muvofaqiyatli amalga oshira oldigan hamda aniq ijodiy natijalarga ega shaxs hisoblanadi. Rahbar-pedagoglar o’z oldiga mavjud muammoli masalalarni qo’yishi orqali bilimlari va hayotiy tajribalarini o’z ustilarida ishlashi hamda mustaqil o’qib o’rganishlari natijasida shakllantiradilar. Hozirgi kunda ularga qo’yilayotgan zamonaviy talablar ham shundan iboratki, u axborot tashuvchi emas, balki tarbiyalunchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda yondoshadigan tashkilotchi, maslahatchi hamda boshqaruvchi bo’lishi zarur.

Shu o’rinda ta’kidlash joizki, har bir shaxs tabiatan ijodkor va kreativlik qobiliyatiga ega. Ammo bu qobiliyatni amaliyotga to’g’ri joriy qilish har kimning ham qo’lidan kelmaydi. Kreativ qobiliyatini qanday aks ettirish mumkin degan savol tug’iladi. Bu borada Patti Drapeau shunday maslahat beradi: “Agar o’zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo’lganingiz yoki bo’lmaganingizda emas, balki mashg’ulotlarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g’oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir”. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki P. Drapeau nuqtaiy nazariga ko’ra ijodiy va kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, rahbar-pedagoglarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish orqali to’liq bo’lmagan tushunchalari, yetarlicha asoslantirilgan va talim-tarbiya jarayoniga yo’naltirilgan ijodkorona harakatlari, mavhum bo’lmagan kreativ g’oyalari, individual hissiyotlari yanada yuqori bosqichga ko’tariladi. Bunday holatda ijodiy qobiliyatlarini shakllanishi osonlashadi va ularda kreativ o’zgarishlar dinamikasi yuqori darajada aks etadi.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda «2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi PQ 2707 sonli qarori
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O’zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PQ-4312-son Qarori.
4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p.4.
5. Ibragimova G. Bo’lajak maktabgacha ta’lim mutaxassislari kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi. Avtoref. p.f.d.(DSc).-T.:2021

MILLIY HARAKATLI O'YINLAR ORQALI O'QUVCHILARDA QADRIYTLI MULOQOTNI SHAKILLANTIRISH

Beknazarova L.Sh.

*Axborot texnologiyalari va Menejment
universiteti stajiyor-o'qituvchi*

Tayanch so'zlar: qadriyat, estetik, xotira, diqqat, qobiliyat, yurak, nafas, organizm, kuch, qaddi-qomat, sport, uloqtirish, o'yin, musobaqa

Ключевые слова: ценность, эстетика, память, внимание, способность, организм, сердце, дыхание, сила, высота, спорт, метание, игра, соревнование

Key words: value, aesthetic, memory, attention, ability, organism, heart, breath, strength, height, sport, throwing, game, competition

Резюме:

Ushbu maqolada milliy harakatli o'yinlar orqali o'quvchilarda dars jaroyonida hamda musobaqa vaqtlarida o'zaro qadriyatli muloqotni muomila madaniyati oilada va jamiyatda tutgan o'z o'rini vatani oldidagi burchini milliy harakatli o'yinlar, sog'liqni mustaqamlashda xalq milliy o'yinlarimizni bir maqsad yo'lida rivojlantirish aks ettirilgan.

Резюме:

В данной статье через национальные подвижные игры, взаимовыгодное общение в ходе урока и во время соревнований отражается развитие наших игр к цели, культура взаимодействия в семье и обществе, долг перед Родиной, национальные подвижные игры, национальное укрепление здоровья народа.

Summary:

In this article, through national action games, mutual valuable communication in the course of the lesson and during competitions, the culture of interaction in the family and society, the duty to the motherland, national action games, national health strengthening of the people development of our games towards a goal is reflected.

Kirish: Mamlakatimizda ham yosh avlodni jismoniytarbiya darslarida milliy harakatli o'yinlar orqali o'quvchilarni qadriyatli muloqotini shakillantirish vatanga uning qadriyatlariga sadoqatli qilib tarbiyalash, ma'naviy va intellektual salohiyatini oshirish jamiyat taraqqiyotida asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ana shu nuqtai nazaridan O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'vicha Xarakatlar strategiyasida "Jismonan sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy xayotiy nuqtaiy nazariga

ega vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqorolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish asosiy vazifa sifatida Harakatli o'yinlar bolalar va o'smirlarni tarbiyalashda eng muhim va amaliy vositalardan biri bo'lib hisoblanadi. Harakatli o'yinlar turli xarakterdagi to'siqlarni yengish hamda har xil xislat va qobiliyatlarni ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan jismoniy mashqlarning turli kompleksini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, odatda bolalarga quvonch baxsh etadigan musobaqa momentlari ham harakatli o'yinlar jumlasiga kiradi.

O'quvchi turmushdagi, qadriyatli muloqotni mehnat sohasidagi, tabiat hodisalari va jonivorlar hayotidagi har xil narsalarni taqlid qilib o'ynash bilan bu hodisa va harakatlarning ma'nosiga tushuna boradi, asta-sekin hayotiy tajribaga ega bo'ladi, qiyinchiliklarni yengishni o'rganadi, unda harakat ko'nikmalari hosil bo'ladi va uning tasavvurlari boyib boradi. O'yinni asta-sekin to'g'ri yo'lga solish bilan bolalarda kuzatuvchanlik, tashabbuskorlik, mustaqillik, mehnatsevarlik muloqotini shakillantirib o'stirish va ularni atrofdagi vaziyatga, o'zining va o'rtoqlarining harakatlariga to'g'ri baho bera bilish hamda shaxsiy muvaffaqiyatsizlikka nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalash lozim. Shunday qilish bilan bola asta-sekin zaruriy malakalarga ega bo'la boradi va shu malakalar tufayli u o'z kuchini muloqotni to'g'ri sarflay oladigan, o'yin paytidagi turli vaziyatlarda yaxshi o'ylab harakat qila oladigan va kelgusida, tajribasining ortishiga qarab, turmushda uchraydigan qiyinchiliklarni osongina yenga oladigan bo'ladi.

Harakatli o'yinlar o'quvchi harakatlarini o'stirish shu bilan birga qadriyatli muloqotni shakillantirib ularni turli xildagi sport turlariga yurish, yugurish, sakrash, biror narsani irg'itish yoki uloqtirish, biror narsaga tirmashib chiqish kabi mashqlarga o'zining og'ir vazminlik bilan qiyinchiliklarni yengish har bir mashqlarga to'g'ri yondashishga, harakatlarning takomillashishi bilan birga, jismoniy qobiliyat ham taraqqiy etadi, yurak va nafas olish sistemasining faoliyati yaxshilanadi. Bundan tashqari harakatli o'yinlar o'quvchilarni jismoniy jihatdan o'stirish uchungina emas, balki aqliy va ahloqiy jihatdan tarbiyalash uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Jamoa bo'lib o'ynaladigan o'yinlarda o'quvchilar o'z muloqotini momila madaniyati bilan jamoalar bilan muloqot olib borishi maqsadga erishish uchun farosatlilik va qat'iyatlilik ko'rsatish, jamoa oldida, o'z xatti-harakatlari uchungina emas, balki o'rtoqlarining xatti-harakatlari uchun ham mas'uliyatni sezish xislatlari tarbiyalanadi.

Milliy xalq harakatli o'yinlari o'quvchilarda xalqning qadim an'analari haqidagi tasavvurlarini ma'lum darajada kengaytiradi, ularni hozirgi hayotga singdirishga yordam beradi. Chunki milliy xalq o'yinlar jismoniy tarbiyaning eng

ta'sirchan usullaridan bo'lib, o'quvchilarda aqliy, axloqiy va nafosat tarbiyasini birgalikda muvafaqiyatli amalga oshirishda muhim vositadir. Shuning uchun bolalar o'yinlarining ruhi, tabiati, xarakteri, ishtirokchilarning xatti-harakatlari kabi jihatlariga ham e'tibor berish zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy tarbiyasini qiziqarli va foydali o'tkazish uchun biz tavsiya etayotgan ba'zi milliy o'yinlardan foydalanishda ham xuddi shu xususiyatlarga e'tibor berish kerak. Bolalar jismoniy tarbiyasida milliy xalq o'yinlardan foydalanish zaruriyatlari hamda buning maqsadi va vazifalari. Istiqlol davrida, ayniqsa, sport va jismoniy tarbiyaga e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Xalqimizning milliy o'yinlari esa ana shu maqsadda juda keng qo'llanilib kelinayotgan muhim jismoniy tarbiya va sport vositalaridan biridir. Shuning uchun xalq milliy o'yinlariga e'tiborni kuchaytirish zaruriyati yanada yaqqol ko'rinmoqda. Xalq milliy o'yinlari bolalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'yin bolaning qiziqishini oshiradi, unga zavq bag'ishlaydi, ish qobiliyatining tezroq tiklanishini ta'minlaydi. O'yin tufayli bolalar charchashni unutadilar, mashqlarni diqqat bilan bajarishga harakat qiladilar.

XX asr o'rtalarida xalq o'yinlarini avloddan-avlodga o'tish an'analari buzildi, ko'plab o'yinlar unutildi. Minglab o'yinlar ichida bir necha xalq o'yinlari va musobaqalari (kurash, uloq, qiz quvdi, ot poygasi) kabilar ma'lum ma'noda saqlanib qoldi, xolos. Xalq milliy o'yinlari ming yillar davomida bizgacha yetib kelgan o'zbek milliy xalq o'yinlari "Otda chopish", "Qiz quvlash", "Uloq", "Kamonda o'q otish", "Chillak", "Oq suyak", "Soqqa", "Besh tosh" kabi va boshqa o'yinlar orqali botirlik, epchillik, tezkorlik, muvozanatni saqlash sifatlarini rivojlantirishda hamda qaddi-qomatni shakllantirish, odob-ahloq, ong, xotira, diqqat kabi xislatlarni sayqal toptirishda va albatta sog'liqni mustaqkamlashda eng samarali vosita bo'lib kelgan. So'nggi yillarda mustaqillik tufayli millatimiz qadriyatlari sifatida tanilgan o'zbek xalq milliy harakatli o'yinlarining mavqei va maqomi tamomila tiklandi, ular yana yoshlar tarbiyasidan o'rin oldi, turli milliy bayramlarimiz, tantanayu marosimlarimizda keng qo'llanila boshladi. Ular ta'lim muassasalari o'quv rejalari tarkibiga fan sifatida kiritildi, ko'plab ilmiy-amaliy anjumanlar o'tkazila boshladi. "To'maris va Alpomish o'yinlari" festivallari dasturlaridan joy oldi. 1998 yil 13-14 noyabr kunlari Termiz shahrida "Alpomish o'yinlari" birinchi Respublika Festivali bo'lib o'tdi. Xalq milliy o'yinlari va tomoshalaridan jamlangan bu festival millatimiz g'ururi, oriyati iftixori, nomusi hisoblanmish Alpomish siymosiga, boy milliy qadriyatlarimizga bo'lgan hurmat, e'tibor tantanasidir. Haqiqatdan, xalqimizning o'tmishi pahlavonlik va bahodirlik san'ati bilan singdirilgan. Chunki unda "Kurash", "Tortishmachoq", "Bo'ron", "Mindi", "Turon"

yakkakurashi kabi musobaqalar bo'yicha bellashuvlar o'tkazilishi millatimiz salomatligi uchun muhim asos bo'ladi.

O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgach xalq milliy harakatli o'yinlari millatimiz qadriyatlari sifatida qayta tiklana boshladi va hozirgi kunda nafaqat xalqimizning eng sevimli mashg'ulotiga aylandi, balki barcha ta'lim muassasalari o'quv rejalariga to'laqonli fan sifatida kiritilgan.

O'zbek xalq milliy o'yinlar: "Oq terakmi ko'k terak", "Chillak", "Besh tosh", "Maymunchalar", "Oq ayiqlar", "Bekinmachoq", "Quvlashmachoq", "Mokki", "Baqa", "Tovuq va tulkilar", "Qarmoqcha", "Eshak mindi".

Jismoniy sifatleri rivojlantiruvchi o'yinlar: kuch: "Tortishmachoq"; tezkorlik: "Kun va tun"; epchillik: "To'p uchun kurash", "Lapta", "Qirq tosh";

Chidamkorlik: "Quvib et";

Egiluvchanlik: "Ko'prik va mushuk". Aqliy-ruhiy qobiliyatlarni rivojlantiruvchi o'yinlar: diqqat: "Ta'qiqlangan harakat"; xotira "Daqiqa"; "To'xta"; "Shaxmat"; "Vandan-zo'ri"; jasurlik: "Cho'nqa shuvoq".

Yilning turli fasllarida qo'llaniladigan o'yinlar: "Barrak", "Yomg'ir yog'aloq", "Chillak", "Topishmachoq top", "Lyanka", "Tez ayt", "Yong'oq".

Darsning tayyorgarlik qismida qo'llaniladigan o'yinlar: "Kosmonavtlar", "Tez o'z o'rniga", "Kun va tun".

Darsning asosiy qismida qo'llaniladigan o'yinlar: "Jami", "Otib qochar", "Qirq tosh".

Darsning yakuniy qismida qo'llaniladigan o'yinlar: "Kim keldi", "Kimni ovozi", "Durra soldi", "Daqiqa", "Momojon yordam bering". Sport turiga xos harakat malakalarini shakllantirishda qo'llaniladigan o'yinlar: "Qal'a himoyasi", "To'pni qaytar", "Uzatdingmi o'tir", "Quvib yet", "Kun va tun", "O'ylab top".

Xalq milliy o'yinlarining barchasi o'quvchilarning organizmlariga yaxlit ta'sir ko'rsatish kuchiga ega. Shuning uchun ham o'yinlarga umumiy qadriyтли muloqotni shakllantirish jismoniy ta'sir ko'rsatuvchi mashq sifatida qarash lozim. Jismoniy tarbiya darslari xalqning qadimiy o'yinlari orqali o'quvchilarni xalqona ruhda tarbiyalashga, uning turli shakl va usullarini izlab topishga o'qituvchilar katta e'tibor qaratishlari lozim. Maktabda jismoniy tarbiya mashg'ulotlar, ba'zida sinfdan tashqari ishlarda xalq o'yinlarining to'g'ri tashkil etilishi o'quvchining qadriyatli muloqotini shakllantirish jismoniy rivojlanishi, uning qaddi-qomati va ishchanlik qobiliyatini o'stiradi. Shu bilan birga sezgi organlari, murakkab muloqotni shakllari intizomlilik, qat'iylilik, mehnatsevarlik va boshqa insoniy fazilatlarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Bunda qiziquvchanlik, kuzatuvchanlik, biror maqsadga qaratilganlik,

xotiraning mantiqiyligini esda tutish ahamiyat kasb etgan milliy xalq o'yinlar asosida rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Muloqotni alohida fazilati sifatida ixtiyoriylikni rivojlantirish tarbiyaning shu bilan birga jismoniy tarbiyaning asosiy vazifalaridan biridir. Ixtiyoriylik harakat maqsadini ongli ravishda belgilash, unga erishish vositalarini topish, maqsad yo'lidagi qiyinchilik va to'siqlarni yengishda ifodalanadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarni tarbiyalash jarayoni axloqiy, jismoniy, mehnat va estetik tarbiya vazifalarining kengayishi hisobiga ancha murakkablashadi.

Xulosa Xulosa qilib aytganda milliy xalq harakatli o'yinlari o'zining milliyligi muloqoti va o'zining madaniyati, noanaviyligi va qadriyatlariga boyligi bilan kattayu-kichikni tarbiyalashda samarali vosita bo'lib hisoblanadi. Jismoniy tarbiya darslarida qo'llaniladigan harakatli o'yinlar muayyan didaktik tartibda amalga oshirilishi o'ta dolzarb ahamiyatga egadir. Avallom bor o'yin mohiyati va maqsadini tushuntirish uchun biz qadriyatli muloqotni qo'llagan holda uning mazmuni va qoidalarini yoritish zarur. Harakatli o'yinlarga hos nazariy mulohazalar ularning jismoniy tarbiya va sport borasidagi salohiyatini belgilab beradi. Demak yosh sportchilarni tayyorlashda harakatli o'yinlarni, jumladan xalq milliy o'yinlarning ahamiyati beqiyosdir. Xalq milliy qadriyatlarimizdagi urf-odatlariga rioya qilgan holda har xil milliy o'yinlarimizni o'rganib boradi. Bundan tashqari harakatli o'yinlar bolarga muloqotni, mehnatga, muhabbatga, uyushqoqlik, ishchanlik va boshlagan ishini oxiriga yetkazish xususiyatlarini tarbiyalab borishda yordam berib boradi. Bugungi kunda ta'limning asosiy vazifalari nafaqat o'quvchini belgilangan bilimlar to'plami bilan qurollantirish, balki uni jamoada qadriyatli muloqoti, balki o'zini -o'zi o'zgartirish va o'zini rivojlantirish qobiliyatini va istagini shakllantirishdir. Jismoniy yondashuvning asosiy g'oyasi shundaki, mazkur yondoshuvda yangi harakatli o'yinlar ishlab chiqiladi. Mustaqil tadqiqot faoliyati jarayonida o'quvchilar ularni o'zlari "kashf etadilar". O'qituvchi o'quvchilarning faoliyatini qadriyatli muloqoti orqali tushuntirib o'yin jarayonlarini, dars muammosining yechimini o'ylaydilar va o'zlari yangi sharoitda qanday harakat qilishni tushuntiradi. Shu bilan birga harakatli o'yinlar bolalarni turli qiyinchiliklarni yengish va har xil fazilat va qobiliyatlarini ko'rsatishga doir jismoniy mashqlarni bajarishga bolaga qiziqishlarni uyg'otadi.

Adabiyotlar:

1. Usmonxo'jayev F.S., Xo'jayev F. Harakatli o'yinlar. T.O'qituvchi. 1992y.
2. Normurodov A.N. O'zbek milliy o'yinlari Toshkent 1999 y.
3. Rahimqulov K.D., Usmonxujayev T.S. «Jismoniy tarbiyadan bolalar va o'smirlar uchun 1000 mashq hamda harakatli o'yinlar. 2001y.
4. Usmonxo'jayev T.S., Xo'jaev F. "1001" o'yin. Toshkent. 1990 y.
5. Xo'jayev F., Murodov M., Mirsolixov S. «Xalq milliy o'yinlari 1-qism. Toshkent – 2001 y.

«МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ» ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШНИНГ НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЁТДАГИ ҲОЛАТИ

Маҳкамова М.Ю.

*Ренессанс таълим университети
«Педагогик таълим ва психология»
кафедраси проф. в.б.*

Таянч сўзлар: билим, кўникма, малака, жараён, ўқитиш жараёни, қоида, узлуксиз таълим, таълим тизими, педагогик фаолият, методик таъминот, ўзаро ҳамкорлик, педагогик фаолият, тизимли, педагогик талаб, ижодий изланиш, лойиҳалар яратиш.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, процесс, процесс обучения, правило, непрерывное образование, система образования, педагогическая деятельность, методическое обеспечение, взаимодействие, педагогическая деятельность, системность, педагогический спрос, творческий поиск, создание проектов.

Key words: knowledge, skills, qualifications, process, teaching process, rule, continuing education, educational system, pedagogical activity, methodological support, interaction, pedagogical activity, systematic, pedagogical demand, creative search, creation of projects.

Резюме:

Мақолада "Мактабгача таълим" йўналиши талабаларини педагогик фаолиятга тайёрлашнинг назария ва амалиётдаги ҳолатини ўрганиш ва бу борада ҳал этилиши зарур бўлган вазифалар ҳақида фикр юритилган. Респондент талабалар билан ишлаш, улар ўртасида анкета ва тест сўровларини ўтказиш, суҳбат ва савол жавобларни уюштириш, тажриба-синов ишларига қадар бўлган даврда уларнинг мактабгача таълим муассасаларида педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёргарликлари қониқарли аҳволда эмаслигини кўрсатди. Талабаларнинг аксарияти "Педагогика" фани асосларини назарий жиҳатдан пухта ўзлаштирган бўлсалар-да, бироқ, мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларини мактаб ҳаётига тайёрлаш, уларни салбий ижтимоий таъсирлардан ҳимоялаш, шунингдек, оилаларга педагогик ёрдам кўрсатиш малакаларига эга эмасликларини кўрсатди. Олиб борилган тажриба тадқиқот ишлари шуни кўрсатдики, Олий таълим муассасаларида талабаларни тарбиячилик фаолиятига тайёрлашда амалий машғулот ва педагогик амалиётларнинг ташкил этилишида ўқув режасида кўпроқ соат ажратилиши лозимлигини кўрсатди.

Резюме:

В статье рассматривается состояние подготовки обучающихся по направлению "дошкольное образование" к педагогической деятельности в теории и практике и рассматриваются задачи, которые необходимо решить в этом отношении. Респондент показал, что их готов-

ность к организации педагогической деятельности в дошкольных учреждениях в период до проведения опытно-испытательной работы, работы с учащимися, проведения анкетирования и тестовых опросов среди них, организации бесед и ответов на вопросы находится в неудовлетворительном состоянии. Хотя большинство обучающихся теоретически овладели основами предмета "педагогика", однако, дошкольные образовательные учреждения занимаются подготовкой своих воспитанников к школьной жизни, защитой их от негативных социальных воздействий, а также, оказание педагогической помощи семьям. Проведенная экспериментальная исследовательская работа показала, что при подготовке студентов к воспитательной деятельности в высших учебных заведениях на организацию практических занятий и педагогических практик необходимо выделять больше часов в учебном плане.

Summary:

The article reflects on the study of the state in theory and practice of preparing students of the direction "preschool education" for pedagogical activity and the tasks that need to be solved in this regard. The respondent showed that working with students, conducting questionnaires and test surveys between them, organizing conversations and question answers, their preparations for organizing pedagogical activities in preschool educational institutions in the period leading up to pilot work were not in a satisfactory condition. Although the majority of students have mastered the basics of the subject of "Pedagogy" in theory, however, preparing schoolchildren for school life, protecting them from negative social influences, as well as, showed that they do not have the skills to provide pedagogical assistance to families. The experimental research work carried out showed that in the preparation of Students for educational activities in higher educational institutions, more hours should be allocated in the curriculum in the organization of practical training and pedagogical practices.

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш, жаҳон таълими стандартлари даража-сида шахсга таълим бериш ва тарбия самарадорлигини ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланди. Жамият маънавиятини юксалтиришга бўлган ижтимоий эҳтиёжни қондириш талаби таълим тизимини такомиллаштиришни тақоза этади. Бу ўринда Ўзбекистон республикаси президенти Ш.М.Мирзиёев қуйидагиларни таъкидлайди:

Республикада амалга оширилаётган таълимий ислохотлар жараёнида малакали кадрларни тайёрлашдек долзарб масаланинг ижобий ечимга эга бўлишини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилди.

Айни вақтда республикада олий таълим муассасаларида мазкур фан асосида талабаларни педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрлаш йўлида амалий ҳаракатлар олиб борилмоқда.

«Мактабгача таълим» йўналиши талабаларини педагогик фаолиятга тайёрлаш - аниқ мақсадга йўналтирилган, изчил, тизимли ва узлуксиз ташкил этилувчи таълим жараёни саналади. Ушбу жараённинг самарали ташкил этилишида: педагогик эҳтиёж, таълим муассасасининг моддий-техник имконияти ва малакали педагог кадрларга эғалиги, методик таъминотнинг бойлиги, ўқув машғулотларининг педагогик талабларга мувофиқ ташкил этилиши муҳим аҳамиятга эга.

Муаммони назарий ва амалий ўрганиш педагогика олий таълим муассасаларининг «Мактабгача таълим» йўналиши талабаларини педагогик фаолиятга тайёрлаш борасидаги дастлабки тажрибалар тўпланганлигини кўрсатди. Бироқ олий таълим муассасалари олдида бу йўлда ҳал этилиши зарур бўлган бир қатор вазифалар мавжуд. Бизнинг назаримизда улар қуйидагилардан иборат:

- Олий таълим муассасаларининг «Мактабгача таълим» йўналишида «Педагогика» ўқув фанини самарали ўқитишга ёрдам берувчи зарур педагогик ва методик шарт-шароитларни яратиш.

- педагогларда «Мактабгача таълим» йўналиши талабаларини педагогик фаолиятга тайёрлаш жараёнига нисбатан технологик ёндашувни қарор топтириш.

- «Мактабгача таълим» йўналиши талабаларида педагогик фаолиятнинг моҳияти, унинг ижтимоий-миллий аҳамияти ва ижобий натижаларини тўғри англаш ҳамда баҳолаш кўникмаларини шакллантириш.

- талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлашда таълим муассасалари билан тегишли ташкилотлар ўртасида ўзаро ҳамкорликни қарор топтириш.

Мазкур вазифаларнинг ижобий ҳал этилиши педагогика олий таълим муассасаларида талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлашда юқори эришишни таъминлаб қолмай, жамиятда кўзга ташланаётган бир қатор муаммоларни қисман ва тўлақонли ҳал этилишига имкон беради. Айни вақтда педагогика олий таълим муассасалари олдида талабаларни мактабгача таълим ёшидаги болаларни мактаб таълимига тайёрлашга қаратилган педагогик фаолиятни ташкил этишга йўналтириш, уларда бу борадаги билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш вазифаси турибди.

Асословчи тажриба даврида талабаларнинг мактабгача таълим муассасаларида педагогик фаолиятни ташкил этиш борасидаги назарий билим, амалий кўникма ва малакаларга эгаликлари ҳам ўрганилди. Ўрганиш талабалар фаолиятини бевосита ва билвосита кузатиш, улар ўртасида анкета ва тест сўровларини ўтказиш, суҳбатлар уюштириш асосида амалга оширилди. Анкета сўрови талабаларнинг олий таълим «Педагогика» фанининг ўқитилиш ҳолати, яратилган шарт-шароитлар тўғрисидаги фикрларини ўрганишга ёрдам берган бўлган бўлса, тест сўрови уларнинг «Педагогика» фани асосларини қай даражада ўзлаштирганликларини баҳолаш имконини берди.

Тажриба-синов ишларига жами 300 нафар талабалар жалб этилиб, улар тасодифий танлов асосида тажриба (148 нафар) ва (152 нафар) гуруҳларга бириктирилди.

Асословчи тажриба даврида респондент-талабалар анкета сўровига қуйидагича жавоб қайтардилар.

Респондент-талабаларнинг анкета сўрови бўйича жавоб кўрсаткичлари (асословчи тажриба) 1-жадвал.

Саволлар тартиби	Тажриба-синов гуруҳлари			Назорат гуруҳлари		
	Ижобий	қониқарли	Салбий	Ижобий	қониқарли	Салбий
	Фоиз ҳисобида					
1-савол	21,6	46,6	31,7	19	52	29
2-савол	20,2	45,2	34,5	22,4	45,4	32,2
3-савол	18,2	45,9	35,8	16,4	49,3	34,2
4-савол	10,8	43,9	45,2	11,8	46,1	42,1
5-савол	16,9	48,6	34,4	18,4	45,4	36,2
6-савол	16,8	50,7	32,5	16,4	50	33,6
7-савол	15,5	45,9	38,5	20,4	48,6	31
8-савол	17,6	49,3	33,1	19,1	51,3	29,6

Респондент-талабаларнинг анкета сўровига жавоблари мазмун нуқтаи назардан ўзганилганда қуйидагилар маълум бўлди.

- талабаларнинг кўпчилигини “Педагогика” фани бўйича машғулотларнинг анъанавий ёндашув асосида ташкил этилиши, “жонли” мулоқотлар асосида ташкил этилмаслиги, талабалар билан ўқитувчиларнинг фаол муносабатда бўлмасликлари, машғулотларда асосан ҳикоя, оғзаки баёндан фойдаланилиши қониқтирмайди.

- умумий ҳисобда талабалар фан ўқитувчиларининг касбий малакаларини ижобий баҳолашмаган, бунга сабаб уларнинг доимий равишда машғулотларни ташкил этишга ижодий ёндашмасликлари, таълим жараёнини турдли шакл, метод ва воситалар ёрдамида ташкил этмасликлари, талабаларнинг фаол бўлишларига йўл қўймасликларидир.

-кўргазмали куруллар сонининг кўп эмаслиги, фан бўйича ўқув манбаларининг тақчиллиги каби ҳолатлар машғулотларнинг дидактик таъминоти юқори бўлмаслигига сабаб бўлмоқда.

-машғулотлар ташкилий-технологик жиҳатдан бугунги кун, шу жумладан,

талабаларнинг эҳтиёжини қондира олмапти; аксарият ҳолатларда назарий машғулотлар маъруза, амалий машғулотлар эса семинар шаклида ташкил этилади; талабалар эса машғулотларнинг фаол мулоқот ва баҳс мунозарага асосланган ҳолда ишчанлик руҳида ўтишини исташади.

Маъруза ва семинар машғулотларининг асосий шакллари бўлиб, гарчи муайян даражада талабалар томонидан назарий билим, амалий кўникмаларни ўзлаштиришга ёрдам бераётган бўлса-да, бироқ, юқори самарадорликни таъминлай олмайди.

-машғулотлар жараёнида кенг қўлланиладиган тушунтириш, оғзаки баён, ҳикоя, савол-жавоб каби методлар талабаларда ижодий изланиш ҳамда фаолликни юзага келтиришда у қадар катта имкониятга эга эмас; шу боис ўқитувчилар асосий эътиборни талабаларни фаолликка, ижодий изланишга, мустақил ва эркин фикрлашга ундовчи методлардан фойдаланишлари лозим;

-машғулотлар жараёнида асосий воситалар сифатида ўқитувчининг нутқи, кўрсатмали куруллар ва айрим манбалар намоён бўлади; ахборот технологиялари каби воситалардан эса деярли фойдаланилмайди; бу ҳолат ўз-ўзидан талабаларнинг фан асосларини суғурувчи ўзлаштиришларига олиб келади;

- “Педагогика” фани бўйича ташкил этилувчи машғулотлар талабаларда ижтимоий-педагогик фаолликни юзага келтириши лозим, бироқ, улар талабаларга назарий билимларни етказиб беришдангина иборат бўлиб қолмоқда.

Асословчи тажриба даврида талабаларнинг “Педагогика” фани асослари бўйича билим, кўникма ва малакалари даражасини баҳолаш мақсадида тест топшириғидан ҳам фойдаланилди. Талабаларнинг тест топшириғи бўйича жавоб кўрсаткичлари қуйидаги жадвалда ўз аксини топди.

2-жадвал

Респондент-талабаларнинг тест топшириғи бўйича жавоб кўрсаткичлари (асословчи тажриба)

Даражалар Гуруҳлар	Юқори		Ўрта		Паст	
	Нафар ҳисобида	Фоиш ҳисобида	Нафар ҳисобида	Фоиш ҳисобида	Нафар ҳисобида	Фоиш ҳисобида
Тажриба (n= 148 нафар)	29	19,6	55	37,2	64	43,2
Назорат (n=152 нафар)	32	21,2	53	34,8	67	44,1

Асословчи тажриба даврида, шунингдек, респондент-талабаларнинг мактабгача таълим муассасаларида педагогик фаолиятни ташкил этишга оид амалий кўникма ва малакаларга эғаликлари ҳам ўрганилди. Талабаларнинг кўникма ва малакаларга эғаликлари уларга амалий (лой-

иҳалар яратиш, кичик тадқиқотлар олиб бориш каби) ҳамда педагогик масалаларни ечиш топшириқларини бериш орқали ўрганилди.

Натижалар қуйидаги жадвалда ўз аксини топган. (3-жадвал)

**Респондент-талабаларнинг педагогик фаолиятни ташкил этиш-
га оид амалий кўникма ва малакалари даражаси.
(асословчи тажриба)**

Даражалар Гуруҳлар	Юқори		Ўрта		Паст	
	Нафар хисобида	Фоиз хисобида	Нафар хисобида	Фоиз хисобида	Нафар хисобида	Фоиз хисобида
Тажриба (n= 148 нафар)	22	14,9	40	27	86	58.1
Назорат (n=152 нафар)	26	17,1	34	22,4	92	60,5

Асословчи тажриба яқунлари гарчи олий таълим муассасаларида талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлаш йўлида амалга оширилаётган бўлса-да, бироқ ҳал этилиши лозим бўлган вазифалар ҳам мавжудлигини кўрсатади. Бизнинг назаримизда бундай вазифалар қуйидагилардан иборат:

-Ўзбекистон Республикасининг тараққиёт йўналиши ҳамда минтақанинг ўзига хос жиҳатларини инобатга олган ҳолда “Педагогика” фани бўйича замонавий, хусусан, янги авлод дарсликлариغا қўйилган талабларга тўла жавоб бера оладиган дарсликни яратиш;

-талабаларда мактабгача таълим муассасаларида педагогик фаолиятни самарали йўлга қўйиш омили бўлган ўқув фаоллиги ҳамда мустақил таълим олиш малакаларининг шаклланмаганлиги;

-талабалар томонидан ривожланган хорижий мамлакатларнинг таълим муассасаларида педагогик фаолиятни йўлга қўйиш тажрибаларини ўрганиш учун зарур шарт-шароитларнинг яратилмаганлиги.

Педагогик тадқиқотларни олиб боришда таълим жараёни учун характерли бўлган ҳамда тадқиқотчи томонидан аниқланган муаммоларни ижобий ҳал қилиш чора-тадбирларини белгилаш тақозо этилади. Шу сабабли асословчи тажриба даврида юқорида кўрсатиб ўтилган муаммоларни ҳал этишга ҳам эътибор қаратилди. Ана шу мақсадда қуйидаги методик тавсиялар ишлаб чиқилди.

Талабаларни педагогик фаолиятга тайёрлашга оид илмий-методик тавсиялар ва уларни амалиётга жорий этиш йўллари.

Илмий-методик тавсиялар	Уларни амалиётга жорий этиш йўллари.	Кутиладиган натижалар

Туркум ижтимоий-гуманитар фанлар (жумладан, "Мактабгача таълим педагогикаси", "Оила-педагогикаси", "Педагогика", "Психология",)	, "Мактабгача таълим педагогикаси", "Оила педагогикаси", "Педагогика", "Психология",) фанлари бўйича мактабгача таълим муассасаларида педагогик фаолиятни ташкил этишга доир мавзуларни аниқлаш ва уларнинг имкониятларини бирлаштириш.	Талабаларнинг умумий педагогик билимлари бойийди, касбий малакалари такомиллашади, улар психологик жиҳатдан педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёр бўладилар.
Талабаларда ўқув фаоллигини, шунингдек, мустақил таълим олиш малакаларини шакллантиришга эътибор қаратиш.	Машғулотларда талабаларни мустақил таълим олишга, муаммоли вазиятларни ҳал этишга ундаш, талабаларнинг шахсий ташаббусларини рағбатлантириш.	Талабаларда ижтимоий ва ўқув фаоллиги, мустақил таълим олиш малакалари шаклланади.
Талабаларнинг ривожланган хорижий мамлакатлар ҳамда республика мактабгача таълим муассасалари ўртасида узвий ҳамкорликка эришиш.	Олий таълим ва мактабгача таълим муассасалари ўртасида таълимий шартномаларни тузиш орқали талабаларнинг мактабгача таълим муассасаларида узлуксиз педагогик амалиётни олиб боришларини йўлга қўйиш.	Талабаларнинг касбий билимлари бойийди, педагогик фаолиятни самарали ташкил этиш малакалари такомиллашади.
Талабаларнинг ривожланган хорижий мамлакатлар ҳамда республика мактабгача таълим муассасаларининг педагогик фаолиятни йўлга қўйишга доир илғор тажрибалари ҳамда методлари билан танишишлари учун зарур шарт-шароитларни яратиш.	Тўғарақлар фаолиятини такомиллаштириш, илмий анжуманларни ташкил этиш, "Интернет мулоқотлари" ни ўтказиш асосида хорижий мамлакатларнинг педагогик тажрибаларини ўрганиш ва илғор жиҳатларидан ўз фаолиятларида фойдаланиш имкониятини яратиш.	Талабаларнинг касбий билимлари бойийди, педагогик фаолиятни ташкил этишга ижодий ёндашиш малакалари такомиллашади.

Шундай қилиб, "Мактабгача таълим" йўналиши талабаларини педагогик фаолиятга тайёрлашнинг назария ва амалиётдаги ҳолатини

ўрганиш бу борада ҳал этилиши зарур бўлган вазифалар мавжудлигини кўрсатди.

Респондет талабалар билан ишлаш, улар ўртасида анкета ва тест сўровларини ўтказиш, суҳбат ва савол жавобларни уюштириш, тажриба-синов ишларига қадар бўлган даврда уларнинг мактабгача таълим муассасасаларида педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёргарликлари қониқарли аҳволда эмаслигини кўрсатди. Талабаларнинг аксарияти “Педагогика” фани асосларини назарий жиҳатдан пухта ўзлаштирган бўлсалар-да, бироқ, мактабгача таълим муассасалари тарбияланувчиларини мактаб ҳаётига тайёрлаш, уларни салбий ижтимоий таъсирлардан ҳимоялаш, шунингдек, оилаларга педагогик ёрдам кўрсатиш малакаларига эга эмасликларини кўрсатди.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кунда бўлажак тарбиячиларни мактабгача таълим муассасасаларида тарбиячилик фаолиятига тайёрлаш энг долзарб масалалардан биридир. Мактабгача таълим муассасасаларининг тарбиячиси ҳар томонлама билим, қўникма ва малакаларга эга бўлиши зарур. Олиб борилган тажриба тадқиқот ишлари шуни кўрсатдики, Олий таълим муассасаларида талабаларни тарбиячилик фаолиятига тайёрлашда амалий машғулот ва педагогик амалиётларнинг ташкил этилишида ўқув режасида кўпроқ соат ажратилиши лозимлигини кўрсатди.

Адабиётлар:

1. Шарон Вунне. Касбий педагогика ва маҳорат. АҚШ. 2015.
2. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. Тошкент: Халқ мероси, 1999.
3. Аскарова Ў. Қорабоев З. Педагогик маҳорат асослари. Муаммоли маърузалар матни. Наманган, 2005.
4. Ибрагимов. Х., Абдуллаев Ш. Педагогика назарияси, Дарслик. Т.Фан ва технология. 2008.
5. Махкамова М.Ю. Касбий педагогика. Т. 2018.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA INNOVATSION FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Xamidova G.

*JDPU Maktabgacha ta'lim metodika
kafedrasi katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: innovatsion tafakkurni rivojlantirishning asosiy tamoyillari, o'quv materiallarining qulayligi va qiziqarliligi, maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish usullari, bolaning o'quv jarayonida faol ishtiroki.

Ключевые слова: основные принципы развития инновационного мышления, удобство и увлекательность учебных материалов, методы развития инновационного мышления у дошкольников, активное участие ребенка в образовательном процессе.

Key words: basic principles of developing innovative thinking, convenience and fascination of educational materials, methods of developing innovative thinking in preschoolers, active participation of the child in the educational process.

Резюме:

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish, ularning intellektual va shaxsiy rivojlanishining muhim bosqichlari, bola dunyoni faol ravishda o'rganishida muammolarni hal qilishning yangi usullarini izlashni va ijodiy tashabbus ko'rsatishni yanada rivojlantirish yoritgan.

Резюме:

В статье освещены развитие инновационного мышления у детей дошкольного возраста, важные этапы их интеллектуального и личностного развития, поиск новых способов решения задач и дальнейшее развитие творческой инициативы при активном познании мира.

Summary:

The article highlights the development of innovative thinking in preschool children, the important stages of their intellectual and personal development, the search for new ways to solve problems and the further development of creative initiative when the child actively learns the world.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish ularning intellektual va shaxsiy rivojlanishining muhim bosqichidir. Ushbu bosqichda bola dunyoni faol ravishda o'rganishni, muammolarni hal qilishning yangi usullarini izlashni va ijodiy tashabbus ko'rsatishni boshlaydi. Bunday ko'nikmalarni erta yoshda shakllantirish ijodiy va tanqidiy fikrlashni yanada rivojlantirish uchun asos yaratadi, bu tez o'zgaruvchan dunyoda ayniqsa muhimdir.

1. Innovatsion tafakkurni rivojlantirishning asosiy tamoyillari.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish bir necha asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- O'quv materiallarining qulayligi va qiziqarliligi. Bolalarning tasavvurini va qiziqishini uyg'otadigan o'yinlar, tadbirlar va loyihalardan foydalanish.
- Bolaning o'quv jarayonida faol ishtiroki. Bolaning nafaqat ma'lumotni idrok etishi, balki faol ishtirokchi bo'lishi, tajriba o'tkazishi, savollar berish va muammolarni hal qilishning yangi usullarini sinab ko'rish muhimdir.
- Yechimlarni mustaqil izlash uchun muhit yaratish. Bolada mustaqil harakatlar, xatolar va sinovlar imkoniyati bo'lishi kerak, bu uning ijodini rivojlantirishga yordam beradi.
- Turli faoliyat turlarining integratsiyasi. Masalan, aqlning barcha turlarini rivojlantirishga yordam beradigan rolli o'yinlar, tajriba va ijodiy vazifalarning kombinatsiyasi.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish usullari.

2.1. O'yin faoliyati.

Innovatsion fikrlashni rag'batlantirishning eng samarali usullaridan biri bu o'yindir. O'yin vaziyatlari orqali bolalar o'zlarini fikrlashda moslashuvchan bo'lishga, yangi g'oyalarni ishlab chiqishga va qo'llashga o'rgatishadi.

- Rolli o'yinlar: Ushbu o'yinlarda bolalar turli vaziyatlarni o'ynashlari, yangi rollarni olishlari, muammolarni hal qilishlari va savollar berishlari mumkin, bu ularning ijodkorligi va innovatsiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.
- Qurilish o'yinlari: Qurilish bloklari (masalan, LEGO, yog'och bloklar, magnit to'plamlar) bilan o'ynash bolalarga yangi shakllar va dizaynlarni yaratish uchun turli materiallar bilan tajriba o'tkazish imkonini beradi.

2.2. Loyiha faoliyati.

Loyiha metodologiyasi bolalarga muammolarni hal qilish jarayonida tashabbus va mustaqillik ko'rsatish, shuningdek, jamoada ishlashni o'rganish imkoniyatini beradi. Bu guruh faoliyati va individual loyihalarni o'z ichiga olishi mumkin.

- Misol: turli materiallardan "shahar" yaratish yoki o'simliklarni etishtirish loyihasi. Loyiha davomida bolalar o'zlarini kashf qilish, rejalashtirish, g'oyalarni amalga oshirish va kerak bo'lganda harakatlarni tuzatishga o'rgatadi.

2.3. Muammoli vazifalar va vaziyatlar.

Bolalar innovatsion echimlarni talab qiladigan muammolarga duch kelishlari kerak. Vazifalar oddiy yoki murakkab bo'lishi mumkin, lekin asosiysi bolaning tashabbuskorligi va ijodkorligini namoyon qilishidir.

- Misol: "Qanday qilib ko'prikni qurish kerak, u yukni ko'tara oladi?" yoki "Noyob rasm yaratish uchun qanday qilib geometrik shakllar to'plamidan foydalanishim mumkin?" Bunday vazifalar nafaqat mantiqiy, balki ijodiy fikrlashni ham rivojlantiradi.

2.4. Texnologiyadan foydalanish.

Zamonaviy texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun foydali vositalar bo'lishi mumkin. Bolalarga kodlash asoslarini o'rgatish uchun interfaol o'yinlar, ta'lim ilovalari, hatto oddiy dasturlardan foydalanish muammolarni hal qilishda analitik va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi.

- Misol: mantiqiy va fazoviy fikrlashni rivojlantiruvchi ta'lim dasturlari bilan planshetlardan foydalanish.
- Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun robototexnika dasturlari ham ijodkorlikni rag'batlantirishi mumkin.

2.5. Ijodiy faoliyat.

Chizish, modellashtirish, musiqa va san'atning boshqa turlari bolalarda tasavvur va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar nafaqat naqshlarga taqlid qilishlari, balki o'zlari uchun biror narsa yaratish imkoniyatiga ega bo'lishlari muhimdir.

- Misol: "Dunyo 100 yildan keyin qanday ko'rinishga ega bo'ladi?" mavzusida rasm chizish. yoki nostandart raqamlarni loydan modellashtirish.

3. Innovatsion fikrlashni rivojlantirish muhitini tashkil etishga yondashuvlar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun tegishli muhitni yaratish pedagogik ishning muhim jihati hisoblanadi. Atrof-muhit quyidagicha bo'lishi kerak:

- Tajriba uchun ochiq: Bo'sh joy bolalarga erkin harakat qilish va yangi g'oyalar va yondashuvlarni sinab ko'rish imkonini berishi kerak.
- Har xil faoliyat turlariga kirish mumkin: Bolalarning turli xil faoliyat turlari (ijodiy, o'yin, ta'lim va boshqalar) o'rtasida harakatlana olishlari muhimdir.
- Rag'batlantiruvchi: Bolalar atrofida qiziqish va kashf qilish istagini uyg'otadigan narsalar, materiallar va harakatlar bo'lishi kerak.

4. Innovatsion fikrlashni shakllantirishda kattalar roli.

Innovatsion fikrlashni shakllantirishda tarbiyachi yoki ota-onaning roli juda katta. U kerak:

- Tashabbus va ijodkorlikni rag'batlantirish. Farzandingizning har qanday yangi g'oyalarini qo'llab-quvvatlash va ularni amalga oshirish yo'llarini topishga yordam berish muhimdir.

- Bolalar xato qilishlari va xatolaridan saboq olishlari uchun qulay muhit yarating .
- Bolalarni qaror qabul qilish jarayoniga qo'shing . Masalan, loyiha ustidagi guruh ishi davomida bolaning o'zi g'oyalarni taklif qilishi va keyin boshqa bolalar bilan birgalikda maqbul echimlarni topishi muhimdir.

5. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirishning asosiy natijalari.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish bir qator muhim natijalarni beradi:

- Ijodkorlikni rivojlantirish va nostandart muammolarni hal qilish qobiliyati.
- Vaziyatni tahlil qilish va muammoni hal qilishning bir nechta variantlarini taklif qilish qobiliyati.
- Tashabbus va o'ziga ishonchni shakllantirish.
- Tanqidiy fikrlash va xatolarni aniqlash va ularni tuzatish yo'llarini izlash qobiliyatini rivojlantirish.
- Muloqot ko'nikmalarini takomillashtirish: fikr almashish, jamoada ishlash va boshqa odamlarning takliflarini qabul qilish qobiliyati.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u bolalarda muammolarni hal qilishda nostandart, ijodiy yondashish qobiliyatini, shuningdek, yangi echimlarni topish va original g'oyalarni yaratish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Rivojlanishning ushbu bosqichida innovatsion fikrlash bolaning vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish, muammolarni hal qilishning turli usullarini qo'llash va tashabbus ko'rsatishga bo'lgan birinchi urinishlarida namoyon bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish xususiyatlarini bir necha asosiy jihatlar orqali ko'rib chiqish mumkin:

1. Tafakkur plastikligining yuqori darajasi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda fikrlashda plastiklik mavjud, ya'ni ularning aqliy jarayonlari moslashuvchan va sharoitlarning o'zgarishiga tezda moslashadi. Bu muhim xususiyatdir, chunki innovatsion fikrlashni shakllantirish uchun bola quyidagilarni bilishi muhimdir:

- Muammoni hal qilishning turli usullarini osongina almashtiring.
- Nostandart muammolarni hal qilish uchun yangi usullarni izlash va qo'llash.
- Turli xil xatti-harakatlar va yondashuvlarni sinab ko'ring.

Misol: O'yinda tajriba o'tkazish va turli xil echimlarni topishga odatlangan bolalar, masalan, o'zlari qurgan tuzilmalarni qayta tiklashlari, o'yinchoqlar yoki boshqa narsalardan foydalanishning yangi usullarini izlashlari mumkin.

2. Tasavvurni rivojlantirish.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tasavvurlari faol rivojlanadi va innovatsion fikrlashni shakllantirishning muhim vositasiga aylanadi. Bu yoshda bolalar haqiqatda mavjud bo'lmagan tasvirlarni yaratishni boshlaydilar, bu esa ularga nostandart g'oyalarni taklif qilish imkonini beradi.

- Tasavvur yangi, g'ayrioddiy vaziyatlar, shakllar va echimlarni yaratishga yordam beradi.
- Tasavvur qanchalik rivojlangan bo'lsa, bolalar uchun yangi g'oyalar va nostandart yondashuvlarni o'ylab topish osonroq bo'ladi.

Misol: "Quruvchi" o'ynayotgan bola kublar yoki tabiiy materiallardan g'ayrioddiy uylarni tasavvur qilishi va "qurishi", ularni noyob shakl va tuzilmalarga birlashtira oladi.

3. Qiziqish va izlanish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tabiatan qiziquvchan va atrofdagi dunyoni o'rganishga moyil. Bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish ularning kognitiv qiziqishlari va ob'ektlar va hodisalarni o'rganish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog'liq.

- Izlanish faoliyati bolalarni atrof-muhit bilan muloqot qilishning yangi usullarini topishga undaydi.
- Savol berish, izlanish, tajriba va kuzatish orqali bolalar oddiy savollarga ijodiy javob topishga o'rgatadi.

Misol: Bola: "Daraxtdagi barg nima uchun yashil bo'ladi?" kabi savollarni berishi mumkin, so'ngra kuzatish va tajribalar orqali o'z savollariga javob izlaydi, bu esa analitik ko'nikma va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

4. O'yin faoliyati innovatsion fikrlashning asosi sifatida.

O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bo'lib, u bevosita innovatsion fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. O'yin orqali bolalar yangi rollarni o'rganadilar, nostandart echimlarni izlaydilar, o'zaro munosabatlarning yangi qoidalari va usullarini ixtiro qiladilar.

- Rolli o'yinlar, ayniqsa fantaziya elementlari bilan, bolalarda xatti-harakatlarning mumkin bo'lgan oqibatlarini bashorat qilish, nostandart echimlarni izlash va muammolarni hal qilishda ijodiy yondashish qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradi.
- Konstruktiv o'yinlarda bolalar o'zlarini yangi tuzilmalar va shakllarni yaratishga o'rgatishadi, bu esa ijodiy va innovatsion fikrlashni rag'batlantiradi.

Misol: Do'kon o'yinida bolalar savdoni tashkil qilishning yangi usullarini o'ylab topishlari, noodatiy tovarlar yaratishlari va hatto ayirboshlashning innovatsion usullarini o'ylab topishlari mumkin.

5. Emotsional va ijtimoiy muhitning ahamiyati.

Bolalar bog'chasi yoki uyda hissiy muhit ham innovatsion fikrlashni shakllantirishga ta'sir qiladi. Innovatsionlikni rivojlantirish uchun bolalar o'zlarining original bo'lishga urinishlarida qo'llab-quvvatlanishi va rag'batlantirilishini his qilishlari muhimdir.

- Ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi muhit bolalarga o'z qobiliyatlariga ishonch hosil qilish va xato qilishdan qo'rqmaslik imkonini beradi.
- Hissiy va ijtimoiy ishtirok bolalarda xato qilish va innovatsion echimlarni izlash huquqiga ishonchni rivojlantirishga yordam beradi.

Misol: Bolaning tashabbusini qo'llab-quvvatlaydigan o'qituvchi, hatto uning g'oyasi g'ayrioddiy bo'lib tuyulsa ham, bolaning o'zini ishonchli his qilishiga va qidiruvni davom ettirishiga yordam beradi.

6. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish.

Innovatsion fikrlash nafaqat ijodkorlik qobiliyatini, balki muammoni hal qilishning turli variantlarini tanqidiy baholash qobiliyatini ham talab qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarining g'oyalari va echimlarini faol muhokama qilish orqali ushbu ko'nikmalarni rivojlantira boshlaydilar.

- Tanqidiy fikrlash bolalarga turli xil variantlardan eng samarali echimlarni tanlashga, shuningdek, o'z g'oyalarini yaxshilashga yordam beradi.
- Bolalar faqat ma'lumotni baholamasdan qabul qilmasdan, savol berishni va javob izlashni o'rganishlari muhimdir.

Misol: "Qanday qilib qurilish majmuasidan ko'prik qurish kerak" muammosini hal qilishda bola bir nechta variantlarni taklif qilishi, do'stlari bilan muhokama qilishi va keyin uning afzalliklarini hisobga olgan holda eng yaxshisini tanlashi mumkin.

7. Xato va muvaffaqiyatsizliklarga ochiqlik.

Rivojlanishning dastlabki bosqichlarida bolalar xatolar o'rganish va yangi narsalarni yaratish jarayonining tabiiy qismi ekanligini tushunishlari muhimdir. Xatolar muvaffaqiyatsizlik sifatida emas, balki o'sish va o'rganish imkoniyatlari sifatida ko'rinishi kerak.

- Xatolar sayohatning bir qismi ekanligini ko'rgan bolalar tajriba va innovatsion bo'lish ehtimoli ko'proq.
- O'qituvchilar bolalarga xatolarini tahlil qilishda yordam berishlari va keyingi tadqiqotlar uchun ulardan saboq olishlari kerak.

Misol: Bolaning tuzilishi buzilganidan so'ng, o'qituvchi aynan nima noto'g'ri bo'lganini muhokama qilishni taklif qilishi va tuzilmani yaxshilash uchun yangi g'oyalarni taklif qilishi mumkin.

8. Innovatsion fikrlashni rag'batlantirish uchun texnologiyadan foydalanish.

Zamonaviy texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun kuchli vositaga aylanishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy va tahliliy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradigan oddiy kompyuter o'yinlari, o'quv dasturlari, robototexnika va boshqa raqamli vositalardan tobora ko'proq foydalanmoqda.

- Ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bolalarga o'zlarini nostandart echimlarni izlashga, ob'ektlarni manipulyatsiya qilishga va virtual olamlar bilan muloqot qilishga o'rgatish imkonini beradi.

- Robototexnika, kodlash va interaktiv o'yinlar bolalarga o'ziga xos narsalarni yaratish imkoniyatini beradi, bu esa ularning innovatsion fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Misol: Dasturlashtiriladigan o'yinchoqlar va qurilish to'plamlari (masalan, robototexnika elementlari bilan) bolalarga robotlarni yaratish va boshqarish imkonini beradi, ularga oddiy muammolarni hal qilishni o'rgatadi.

1. Kognitiv faollikni rivojlantirish.

Bolalarning kognitiv faoliyati innovatsion fikrlashni shakllantirishning asosidir. Bola dunyoni qanchalik faol o'rgansa, ijodiy yechimlar uchun shunchalik ko'p imkoniyatlarga ega bo'ladi. Bolalarda rivojlantirish muhim:

- Qiziqish: Savol berish, jarayonlar va hodisalarga qiziqish, savollarga javob izlash qobiliyati.
- Kuzatish: Atrofingizdagi dunyoning tafsilotlari va o'zgarishlarini ko'rish qobiliyati, bu yangi g'oyalarni yaratishga olib kelishi mumkin.
- Tadqiqot faoliyati: Oddiy ilmiy tajribalardan foydalanish, tabiatni kuzatish, o'zingizning kichik loyihalaringizni yaratish.

2. Ijodiy faoliyat uchun sharoit yaratish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar boy tasavvurga ega bo'lib, uning rivojlanishi uchun sharoit yaratish innovatsion fikrlashga yordam beradi. Buni quyidagi orqali amalga oshirish mumkin :

- Rolli o'yinlar : Bolalar, turli rollarda o'ynab, o'zlarini muammolarni hal qilishni, boshqalar bilan muloqot qilishni va nostandart echimlarni izlashni o'rgatadi. Rolli o'yinlar xayolot va improvizatsiya qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.
- Qurilish : Konstruktor bilan o'yinlar, modellashtirish va qo'l san'atlarini yaratish fazoviy fikrlashni rivojlantiradi, shuningdek, turli elementlarni yangi, nostandart bir butunga birlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi.
- Ijodiy rasm chizish, haykaltaroshlik, musiqa: Bolaga o'z g'oyalarini, his-tuyg'ularini ifodalash va o'ziga xos narsalarni o'ylab topish imkonini beradi, ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Loyiha usuli.

Loyiha usuli bolalarni kattalar yordamida o'z loyihalarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Bu "O'yinchoq uyini qanday qurish kerak" yoki "Hovlimizda qanday o'simliklar o'sadi" kabi kichik guruh loyihalarini yaratish bo'lishi mumkin. Jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi :

- Ma'lumotlar to'plami.
- Rejalashtirish.
- Qaror qabul qilish.
- G'oyalarni amaliy amalga oshirish.

Loyiha usuli bolalarning tizimli fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, muammolarni tushunishga va jamoaviy ishlarda ishtirok etishga o'rgatadi.

4. Rag'batlantiruvchi tashabbus.

Bolalarni tashabbuskorlikka undash muhimdir. Bunga quyidagilar kiradi:

- Ularning g'oya va takliflarini tan olish va qo'llab-quvvatlash.
- Mustaqil qarorlar qabul qilish va yechimlarni izlash imkoniyatlarini yaratish.
- Bolalarga xato qilish va qarorlarini tuzatish huquqini bering.

5. Texnologiya va innovatsion yondashuvlardan foydalanish.

Robototexnika, raqamli o'yinlar va interaktiv ta'lim ilovalari kabi zamonaviy texnologiyalar maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish uchun foydali vosita bo'lishi mumkin. Bolalarga nafaqat gadjetlardan foydalanishni o'rgatish, balki ularda texnologiyadan foydalanishga ijodiy yondoshishni rivojlantirish ham muhim:

- Bolalarga asosiy kodlashni o'rgatadigan dasturlar mantiqiy va analitik fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.
- Virtual sayohat, interaktiv kitoblar va o'yinlar tasavvurni rivojlantirishga va dunyoqarashni kengaytirishga yordam beradi.

6. Muammoni hal qilish.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy echimlarni talab qiladigan oddiy muammoli muammolarni hal qilishlari mumkin. Bolalarga ular hal qila oladigan muammolarni berish muhim, lekin shu bilan birga ularni hal qilishning yangi usullarini topishga undash kerak:

- Boshqotirma va mantiqiy o'yinlardan foydalanish.
- Konstruktorlar bilan ishlash, fazoviy tasavvurni rivojlantirish uchun vazifalar.
- Turli materiallarga asoslangan o'quv o'yinlari (masalan, tabiiy ob'ektlardan foydalanish).

7. Muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish.

Boshqalar bilan muloqot qilish, fikrlarni muhokama qilish va boshqalarning fikrini tinglash qobiliyatini rivojlantirmasdan innovatsion fikrlash mumkin emas. Muhim:

- Bolalar o'rtasida fikr almashishni rag'batlantirish.
- Bolalarni bir-birlarini tinglashga va o'z fikrlarini ifoda etishga o'rgating.
- Bolalar jamoaviy ishda ijodiy bo'lishi mumkin bo'lgan hamkorlikdagi vaziyatlarni yarating.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish tarbiyachilar, ota-onalar va ta'lim muassasalarining faol ishtirokini talab qiladigan jarayondir. Tashabbuskorlik, o'z-o'zini ifoda etish va dunyoni faol o'rganish uchun imkoniyatlar yaratish bolalarga muammolarni hal qilishni, o'ylashdan tashqari fikrlashni va o'z g'oyalarini amalda qo'llashni o'rganishga yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu ijodiy va tanqidiy qobiliyatlarni, tasavvurni, qiziquvchanlikni, fikrlashning moslashuvchanligini va o'ziga ishonchni rivojlantirish bilan bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalar dunyoni o'rganish, tajriba qilish va tashabbus ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lishlari, shuningdek, kashfiyotlar va izlanishlar jarayonida kattalar tomonidan qo'llab-quvvatlanishini his qilishlari muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish bolaning muammolarni ijodiy hal qilish, tashabbus ko'rsatish va nostandart echimlarni topish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan muhim jarayondir. Bu yoshda asosiy narsa qiziquvchanlik, tashabbuskorlik va tasavvurni uyg'otadigan muhitni yaratishdir. Keling, maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirishga yordam beradigan bir nechta mexanizmlarni ko'rib chiqaylik.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda innovatsion fikrlashni shakllantirish kattalarning ishtirokini va qulay ta'lim muhitini yaratishni talab qiladigan uzoq jarayondir. Bolalarda qiziquvchanlik, ijodkorlik, mustaqillik va muammoni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish, ularning mustaqil izlanish va ijodkorlik imkoniyatlarini yaratish muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. O.U.Xasanboeva, M.X. Tadjieva, Sh.K.Tashpulatova va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Ilm Ziyo. T.: 2006 y.
2. Sh.K.Tashpulatova .Maktabgacha ta'lim muassasalar ishini tashkil etish va boshqarish usullari TDPU.T.: 2001 y.
3. R. Mavlonova .Pedagogik texnologiya Toshkent.Fan. 2009 y. 241
4. R. Ishmuxamedov .Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent .Iste'dod. 2008 y
5. Spravochnik. Rukovoditelya doshkolnogo orazovatel'nogo uchrejdeniya. Ilm Ziyo. T.: 2006 y.
6. Maktabgacha ta'lim kontseptsiyasi. Toshkent 2008 y.

SEMINAR MASHG'ULOTLARIDA MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHI TALABALARINI KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH TEXNOLOGIYASI

Abdurashidov A.A.

Qo'qon davlat pedagogika instituti v.b.professori

Tayanch so'zlar: kreativlik, kreativ fikrlash, seminar, FSMU, boshqaruv, klaster, esse.

Ключевые слова: креативность, творческое мышление, семинар, ФСМУ, менеджмент, кластер, эссе.

Key words: creativity, creative thinking, seminar, FSMU, management, claster, essay.

Резюме:

Mazkur maqolada, maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabalarini kreativ fikrlashga o'rgatishda seminar mashg'ulotlaridan foydalanish texnologiyasi berilgan.

Резюме:

В данной статье дана технология использования семинарских занятий в обучении дошкольников творческому мышлению.

Summary:

This article describes the technology for using seminar classes in teaching preschoolers creative thinking.

Kreativlik – so‘zi inglizcha «createl» so‘zidan olingan bo‘lib, yaratish degan ma‘noni anglatib, talabani noodatiy fikr yuritish, yangi g‘oyalarni o‘ylab topish, yangilikni ixtiro qilish, an‘anaviylikdan voz kechib, odatiy fikr yuritishdan tashqariga chiqishga undaydi. Zero kreativlikning negizi originallik, amaliylik, noodatiylik va erkinlikka borib taqaladi.

Kreativ fikrlash - bu qimmatli va asl g'oyalarni yaratishga olib keladigan fikrlash yo'nalishidir. Barcha insonlar ijodiy fikrlash hamda «kundalik» ijodkorlik, ya'ni kundalik muammolarga nostandart tarzda yechim topish bilan shug'ullanishlari mumkin. Zotan, bugungi davr talabalardan aynan kreativ bo'lishni talab etmoqda. «Kreativ fikrlaydigan yoshlar», «Kreativlik kerak», «Kreativ yondashuv» kabi jumlar bugungi kunning faol tushunchalariga aylanib qoldi. Ayniqsa «kreativlik» talabi talabaga nisbatan ko'proq ishlatilmoqda. Zamon talabidan kelib chiqib biz oliy ta'lim tizimi professor-

o'qituvchilari ham talabalarni kreativ fikrlashlarini rag'batlantirgan holda o'quv jarayoning barcha turlari: ma'ruza, amaliy, seminar mashg'ulotlarini turli shakllarda tashkil etib kelmoqdamiz. Masalan, maktabgacha ta'limiy o'nalishi talabalarini kreativ fikrlashda quyidagi seminar mashg'ulotini tashkil etib talabalarning ishtiroki va kreativ fikrlarini bildirish imkoniyati yaratilganligiga erishdik.

O'z tajribamizni siz bilan bo'lishish maqsadida quyidagi seminar mashg'ulotini tavsiya etmoqchimiz:

2-seminar mashg'ulot mavzusi:

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tashkilotlari. Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish va uning faoliyatini tashkil etish.

Seminar mashg'ulotining maqsadi: Egallangan nazariy bilimlarni mustahkamlash

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog-xodimlarining kasbi
2. Boshqaruv tushunchasi va uning mazmun-mohiyati
3. Maktabgacha ta'limning boshqarish tizimi
4. Maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbari va uning faoliyati

1-topshiriq. "FSMU" texnologiyasi asosida bajaring

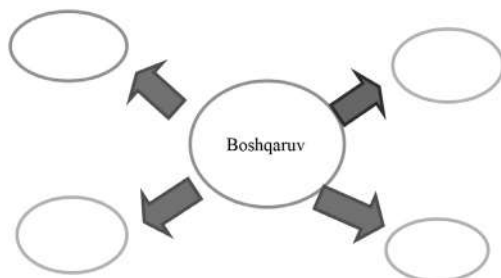
Savol	Maktabgacha ta'lim tashkilotlari
F-Fikringizni bayon eting.	
S-Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
M-ko'rsatilgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring.	
U-Fikringizni umumlashtiring.	

2-topshiriq. "FSMU" texnologiyasi asosida bajaring

Savol	Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining kasbi
F-Fikringizni bayon eting.	
S-Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
M-ko'rsatilgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring.	
U-Fikringizni umumlashtiring.	

3-topshiriq. Boshqaruv tushunchasini klaster chizmasi asosida izohlab bering.

4-topshiriq. Maktabgacha ta'limni boshqarish tizimi.

Savol	Maktabgacha ta'limni boshqarish tizimi.
F-Fikringizni bayon eting.	
S-Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
M-ko'rsatilgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring.	
U-Fikringizni umumlashtiring.	

5-topshiriq. Esse yozing.

“Men maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbari bo'lsam.... Jumlasini bo'yan boshlanadigan esse yozing

6-topshiriq savollarga javob bering:

1. Boshqaruv tushunchasi va uning mazmun-mohiyatini qanday izohlaysiz
2. Maktabgacha ta'limni boshqarish tizimi haqida nimalarni ayta olasiz?
3. Maktabgacha ta'lim tashkilotining rahbari va uning faoliyati deganda nimani tushunasiz?

7-topshiriq. Testlarni yeching.

1. O'zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida”gi qonunning 15-moddasida maktabgacha ta'lim va tarbiyaning nechta tizimi belgilangan?

- A. 4 ta
- B. 1 ta
- C. 3 ta
- D. 5 ta

2. “Maktabgacha ta'lim tashkiloti davlat va nodavlat tashkiloti bo'lishi mumkin”ligi O'zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida”gi qonunning nechanchi moddasida aks ettirilgan?

- A. 16
- B. 10

C. 9

D. 25

3. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining turlari O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonunning nechanchi maddasida aks ettirilgan?

A. 17

B. 10

C. 9

D. 25

4. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonunning 19-maddasida qanday fikrlar aks etgan?

A. nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish

B. davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish

C. shaxsiy maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish

D. jismoniy maktabgacha ta'lim tashkilotlarini tashkil etish

5. Jismoniy shaxslar qachon maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasida ta'lim xizmatlarini ko'rsatishga haqli?

A. Yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tib, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'lim vazirligini belgilangan tartibda xabardor qilganidan keyin

B. Yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tib, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligini belgilangan tartibda xabardor qilganidan keyin

C. Yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tib, O'zbekiston Respublikasi Maktab ta'lim vazirligini belgilangan tartibda xabardor qilganidan keyin

D. Yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tib, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligini belgilangan tartibda xabardor qilganidan keyin

6. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining davlat akkreditatsiyasi qanday amalga oshiriladi?

A. Davlat inspeksiyasi tomonidan attestatsiya asosida

B. Davlat xizmatlari tomonidan attestatsiya asosida

C. Yagona darcha tomonidan attestatsiya asosida

D. Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan attestatsiya asosida

7. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining davlat akkreditatsiyasi necha yilda necha marta amalga oshiriladi?

A. besh, bir

- B. uch, bir
 - C. har yili bir
 - D. besh, ikki
8. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining davlat akkreditatsiyasini amalga oshirish tartibi kim tomonidan belgilanadi?
- A. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
 - B. O'zbekiston Respublikasi Olit ta'lim Vazirligi
 - C. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion Vazirligi
 - D. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim Vazirligi
9. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining huquq va majburiyatlari O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonunining nechanch moddasida aks ettirilgan?
- A. 39
 - B. 60
 - C. 50
 - D. 10
10. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining pedagog xodimlari: bolalarga qanday darajada ta'lim va tarbiya berishlari kerak?
- A. professional
 - B. ilmiy
 - C. yuqori
 - D. to'liqonli

8-topshiriq. Adabiyotlarni o'rganing:

1. "Ilk qadam" O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun davlat o'quv dasturi /takomillashtirilgan ikkinchi nashr/ 2022 yil
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrda 802-son qaroriga Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning DAVLAT STANDARTI
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 20-martda "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha 5 ta muhim tashabbus
4. Maktabgacha ta'lim muassasalarida qisqa muddatli guruhlar faoliyatini tashkil etishda tarbiyachilarni tayyorlash bo'yicha trening moduli. T.: 2017-y.
5. "Bolangiz maktabga tayyormi?" O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi Respublika ta'lim markazi, Ma'rifat-Madadkor nashriyoti.

Xulosa qilib aytganda, seminar mashg'uloti uchun tanlab olingan barcha ish turlari "FSMU", "Esse", "Klaster" usullari talabalarni kreativ fikrlashga undaydigan interfaol metodlar bo'lib, har bir talabani ijodiy va mustaqil fikrlarini bayon etish imkonini beradi, talabalar fikrlari o'zaro tahlil qilinib,

eng ilg'orlari rag'batlantiriladi. Talabalarda o'z fikrlarini erkin bayon etish ko'ikmasi hosil bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. A. A. Ismoilov, X. J. Daminov Z. A. Kosimova G. A. Primov "Kreativ fikrlashni baholash". Toshkent- 2021
2. Каршиева, Д. К. О'quvchilarda kreativ fikrlashni rivojlantirishda xalqaro tadqiqotlarning o'rni / Д. К. Каршиева, О. Н. Усмонова. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2023. - № 2 (449). - С. 500-505. - URL: <https://moluch.ru/archive/449/98832/> (дата обращения: 29.10.2024).
3. <https://avlod.media/uz/siz-kreativ-fikrlaysizmi/>
4. Samiyeva Sh.X., Narzulloyeva F.F. Kreativ fikrlash. Darslik. Buxoro.2022 yil.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MILLIY HUNARMANDCHILIKKA HAVAS RUHIDA TARBYALASH

Abdurashidov A.

Qoqon davlat pedagogika instituti v.b. professori

Tayanch soʻzlar: milliy hunarmandchilik, hunar, kasb, mehnat, inson, bola, qoʻl mehnati, meros.

Ключевые слова: народное ремесло, ремесло, профессия, труд, человек, ребенок, ручной труд, наследие.

Key words: folk craft, craft, profession, labor, person, child, manual labor, heritage.

Резюме:

Mazkur maqolada xalq milliy hunarmandchiligining mazmuni, bugungi kundagi ahamiyati, yosh avlod tarbiyasidagi oʻrni va maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy hunarmandchilikka boʻlgan havasini uygʻotish orqali xalqimizning boy madaniy merosi va tarixiy anʼanalariga boʻlgan yuksak hurmat-ehtiromni tarbiyalash masalalari aks ettirilgan.

Резюме:

В данной статье раскрыто содержание национального промысла народа, его значение в наши дни, его место в воспитании молодого поколения, воспитание высокого уважения к богатому культурному наследию и историческим традициям нашего народа путем пробуждения. Отражены вопросы увлечения народными промыслами детей дошкольного возраста.

Summary:

This article reveals the content of the national craft of the people, its significance in our days, its place in the upbringing of the younger generation, instilling high respect for the rich cultural heritage and historical traditions of our people through awakening. The issues of fascination with folk crafts of preschool children are reflected.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda milliy hunarmandchilikka havas uygʻotishda maktabgacha taʼlim tashkiloti har tomonlama moslashtirilgan tashkilotdir.

Tashkilot markazlar sohasida olib borilayotgan faoliyat turlari bolalarni hunarmandchilik sirlarini oʻrganishi uchun katta imkoniyatlar eshigini ochadi. “Ilk qadam” davlat oʻquv dasturining Namunaviy yillik mavzuli reja ichidan joy olgan quyidagi:

- 3-4, 4-5 yosda Mebel;
- 5-6,6-7 yoshda Mebel / Milliy hunarmandchilik

- 3-4, 4-5 yosda Idishlar,
- 5-6,6-7 yoshda Idishlar /Milliy naqshlar
- 3-4, 4-5, 5-6, 6-7 yosda Maishiy asbobuskunalar –bizning yordamchimiz

kabi hafta mavzularida ham pedagoglar milliy hunarmandchilikka bo'lgan qiziqishni ortirib borishga erishadi. Bu borada respublikamiz maktabgacha ta'lim tashkilotlarining novator pedagoglari tajribasiga murojaat qilish ayni mudaoodir. Quyida faoliyat ishlanmasini namuna sifatida keltirish joiz:

Guruh: Katta guruhlar uchun

Oy mavzusi: Asboblar va uskunalar

Hafta mavzusi: Mebel. Milliy hunarmandchilik

Maqsad: Bolalarning atrof-olam haqida tushunchalarini kengaytirish, xalqimizning ma'naviy mebel va undan tayyorlanadigan buyumlar haqida tushunchalar berish, milliy ananalarimiz kelajak avlodlarga asl holatida yetkazib berish va ularga bo'lgan qiziqishlarini oshirib asrab avaylashga o'rgatib borish, Vatanga muhabbat, milliy qadryatlarimizga nisbatan hurmat hissini oshirish, ulardan zavqlanish, namunalar chiza olishga o'rgatish, badiiy va estetik didini oshirish.

Kerakli jixozlar va materiallar: mavzuga oid rasmlar va slaydlar, tarqatma materiallar, mebel, naqshlar aks ettirilgan gazlamalar, mato, salfetka, rangli qalamlar va bo'yoqlar.

Faoliyatning borishi:

1. Bolalarga tarixiy obidalar, mebel va xalq amaliy san'ati aks ettirilgan video lavha qo'yib ko'rsatiladi.

2. Bolalar guruh xonasidagi mebeldan tayyorlangan milliy burchakdagi buyumlar bilan tanishadilar.

3. Bolalar mebeldan tayyorlangan milliy naqshlar aks ettirilgan rasmlarni tomosha qiladilar. O'zlarining tareklalari uchun naqsh namunalarini tanlab oladilar.

4. Bolalarning mustaqil faoliyati

5. Tayyor ishlar asosida "Ko'rgazma" tashkil etish. Bolalar ishlarini o'zaro tahlil qilish.

Qo'shimcha qism: Bolalar o'zlariga yoqqan mebeldan tayyorlangan naqsh namunalarini tanlab oladilar va qog'ozga chizadilar.

Faoliyat borishi: Tarbiyachi bolalarni tarixiy obidalar va xalq amaliy san'ati aks ettirilgan video lavhani ko'rishga taklif etadi. Video lavha yuzasidan bolalar bilan savol-javob o'tkazadi.

Tarbiyachi: Bolalar yuqoridagi video lavhadan nimalar tasvirlangan ekan?

1-bola: Xalqimizning boy tarixi, tarixiy obidalari, turli xil mebeldan tayyorlangan buyumlar, idishlar, matolar tasvirlangan ekan.

2-Bola: Bu jixozlarning barcha turlari milliy naqshlarimiz bilan bezatilgan ekan.

Tarbiyachi: To'g'ri bolajonlar kelinglar men sizlarga xalqimizning amaliy san'ati va mebeldan tayyorlangan milliy naqshlar haqida ko'proq tushunchalar beraman.

Qarang mana bu milliy burchagimizga bugun yana ham ko'proq yangi buyumlar qo'yganman. Ular bilan tanishamiz. Ularda xalqimizning orzu umidlari, istak hohishlari, turmush tarsi aks ettirilgan. Bizning xalqimizning juda qadimdan

manaviyatli va marifatli bo'lishgan.

Ular o'zlarining kundalik hayotlarida kulolchilik, zardo'zlik, ganchkorlik, naqqoshlik kabi ko'plab hunar turlari bilan shug'ullanishgan. Bu hunarlari bilan ular madrasalarni, shohlarning saroylarini, karvonsaroylarini bezashgan. Ganchkor ustalar binolarni devorlariga, peshtoqlariga bezak bergan bo'lsa, naqqoshlar esa ustunlarni, eshik va derazalarni naqshlar bilan bezagan. Chevar momolar esa turlipalaklar va so'zanalar bilan xona ichini jixozlaganlar. Xalqimizning bu meroslaridan ayrimlari xozirgi kungacha bizgacha ham yetib kelgan. Naqsh milliy san'at turlaridan biri bo'lib, gazlamalarga, yog'ochlarga va chinni idish tovoqlarga bezak sifatida ishlatiladi. Milliy naqshlardan yurtimizning tarixiy obidalarida juda ko'p foydalanilgan. Ular go'zalligi, betakrorligi sababli turli davlatlardan kelgan sayyohlarni jalb qilgan. Naqshlarda milliy hunarmandchilik, o'ymakorlikda ko'p foydalaniladi. Naqshlarda to'g'ri va to'lqinsimon chiziqlardan ham foydalaniladi. Masalan mana bu sochiqlarni chetlari to'lqinsimon, doira va to'g'ri shakllar bilan bezatilgan. Idishlarga esa paxta guli, atlas nushada, mayda gullari bilan bezatish mumkun. Sizlarga ulardan namunalar ko'rsataman.

Tarbiyachi: Bolalar bilasizlarmi qadim zamonda bir usta to'quvchi bo'lgan ekan. Uning yakkayu yolg'iz qizi bor ekan. To'quvchi qiziga hech kiymagan ajoyib bir mato to'qib berishni orzu qilar ekan. To'quvchi ko'p izlanibdi. Bir kuni gulhan yonida o'ylanib o'tirib qolibdi. Shunda to'quvchining diqqatini gulhanning suvdagi aksi tortibdi. Gulhan suvda o'ynay shulasida juda ham betakror jilovlanar ekan. Shundan ilhomlangan to'quvchi darhol uni matoga aks ettira boshlabdi. Shunday qilib bolajonlar milliy atlas matosi yaratilgan ekan.

Tarbiyachi: Bolajonlar zerikib qolmadingizmi. Kelinglar jismoniy daqiqa o'tkazamiz. Chiq chiq soatim chiq (bolalar yelkalarini o'ng va chapga buradilar).

Sakkiz bo'ldimi qarang (qo'llarini yuqoriga ko'tarib qimirlatishadi).

Sakkizta urdi jarang (qo'ng'iroq harakatini bajaradilar)

O'rnimdan tura qolay (o'tirib, turadilar)

Bog'chamga bora qolay (Yurish harakatini bajaradilar)

Tarbiyachi: Bolalar naqshlarni nimalarga chizish mumkun ekan?

3-bola: likopchalarga, tavoqlarga

4-bola: Piyolalarga, choynaklarga

Tarbiyachi: - To'g'ri bolajonlar. Naqshlar yana ko'zalarga, eshik va romlarga, gilamlarga, palaklarga, so'zanalarga ham chiziladi. Bolajonlar sizlar hozir oldingizda turgan namunalardan foydalanib naqsh chizishingiz mumkun. Buning uchun avvalo oldingizdagi likopchani, piyolani, choynakni, ko'zachalarni sathini aniqlab olamiz.

Qarang likop piyolaga nisbatan sayozroq, choynak piyoladan balandroq, ko'za esa barcha buyumlardan balandroq. Endi naqshlarni qanday joylashtirish kerak ekanligini ko'rib chiqamiz.

Tarbiyachi: Bolalarni endi san'at markazida o'zingizga yoqqan mebeldan tayyorlangan buyumlarni chizishingiz mumkun. Bolalarni faoliyatini so'ngida "Mebeldan tayyorlangan buyumlar" tashkil etiladi. Bolalarning ijodiy ishlari o'zaro tahlil qilinadi. Faoliyat "Sherigingni top" o'yini bilan yakunlanadi. Kechki soatda tarbiyachi bolalar bilan mebeldan qanday buyumlar tayyorlanishi haqida suhbatlashadi.

Qurish, konstruksiyalash va matematika markazi «Uyimizni jihozlaymiz»

Maqsad: bolalar turli hajmli geometric shakllardan (kub, tsilindr, g'isht, plastina, piramida) uy jihozlarni qurishni, foydalanayotgan materiallarinipg nomlari va belgilarini, predmetlarni ma'lum bir xususiyatlarini jamlab konstruksiyani terishni va turli koidalarga rioya etishni o'rganadilar.

Kerakli jihozlar: mebel tasvirlangan suratlar, kubiklardan tayyorlangan mebel sxema-rasm, qurilish materiallari, plastilin, yirik geometrik shakllar.

Faoliyatning borishi:

1. Mebellar tasvirlangan suratlarni ko'rish, uning qismlarini aytib o'tish, tahlil qilish.

2. Sxemani tuzib olish.

3. Bolalarning g'oyalari asosida qurilish ashyolari bilan ishlash.

Qo'shimcha: bolalarga o'zining hayoliy mebelini yasash taklifini berish.

Alohida e'tibor qaratiladi: bolalarning ijodiy layoqatiga va ijodiy tasavvurining shakllanishi.

Qurish, konstruksiyalash va matematika markazi «Uyimizni jihozlaymiz»

Maqsad: bolalar turli hajmli legolardan mebel qurishni, mebellarning turlarini (oshxona, mehmonxona, yotoqxona, ishxona), predmetlarni ma'lum bir xususiyatlarini jamlab konstruksiyani terishni, hayot xavfsizligi qoidalariga rioya qilishni o'rganadilar.

Kerakli jihozlar: mebel tasvirlangan suratlar, lego, qo'g'irchoqlar, mayda bezak jihozlar, yostiqchalar, tayyor mebel o'yinchoqlar.

Faoliyatning borishi:

1. Mebel tasvirlangan suratlarni ko'rish, uning qismlarini aytib o'tish, tahlil qilish.

2. Mebel qurishni rejalashtirib olish.

3. O'z g'oyasiga qarab qurilish ashyolarini tanlash.

4. Bolalar o'zlari orzu qilgan mebellarini yasaydilar.

Qo'shimcha: tayyor bo'lgan mebellardan syujetli o'yinlarda foydalanish taklifini berish.

Alohida e'tibor qaratiladi: bolalardagi xotirjamlik, diqqat va o'zaro yordam.

Syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirish markazi

«Mebel do'koni» syujetli-rolli o'yin

Maqsad: bolalar mebel do'koni sotuvchilarining mehnatini ijodiy tasvirlashni, o'ylab topilgan syujet uchun mustaqil sharoit yaratishni, jihozlarni bo'lmagan taqdirda shu jihozning o'rnini bosuvchi biron bir buyumdan maqsadli foydalanishni o'rganadilar.

Kerakli jihozlar: «Mebel do'koni» mavzuga oid rasmlar, o'yin uchun peshlavha, rasta, kassa apparati, qo'g'irchoq uchun mebel, qog'oz pullar, termminlar, kartochkalar.

Faoliyatning borishi:

1. Rollarni taqsimlash.

2. O'yin uchun jihozlarni taqsimlash.

3. Syujetni o'ynash. (Tarbiyachi o'zi birinchi xaridor rolini o'ynashi mumkin).

Qo'shimcha: Jamoat joylarida o'zini tutish qoidalarini eslagish.

Alohida e'tibor qaratiladi: bolalarni jamoada do'stona munosabatda o'ynashlari, nizoli vaziyatlarda to'g'ri fikr yuritish orqali nizoni bartaraf eta olishiga ahamiyat beriladi.

Syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirishmarkazi «Oshxona» syujetli-rolli o'yin

Maqsad: bolalar oshxonada olib boriladigan mehnat turlari bilan tanishadilar, o'yin davomida turli xil vaziyatlarni vujudga keltirib shu holatda rolni ijro

eta oladilar. Jamoada o'ynash qoidalarini biladilar, tengqurlarini fikr va mulohazalarini, takliflarini hurmat qiladilar.

Kerakli jihozlar: o'yinchoq Idishlar jamlanmasi (oshxona, ovqat uchun, choy uchun), stol va stulchalar, gazplitasi, fartuk va meva-sabzavotlar mulyajlari.

Faoliyatning borishi:

1. Rollarni taqsimlash.
2. O'zaro o'yinning borishini rejalashtirish.
3. O'zaro suhbat.

Qo'shimcha: Stollarni tuzashda gullardan, qog'oz salfetkalardan foydalanishni taklif etish.

Alohida e'tibor qaratiladi: umumiy ovqatlanish joylarida va stol atrofida o'zini tutish qoidalariga va xushmuomalaligiga ahamiyat beriladi.

Til va nutq markazi Mebel haqida nimalarni bilamiz?

Maqsad: bolalar mavzuga doyr yangi so'zlarni, mebellarmish turlarini, ularning nimalardan yasaliishini, o'z uylari yoki xonalari uchun kerakli mebellarni tanlashni o'rganadilar.

Kerakli jihozlar: mavzuli rasmlar.

Faoliyatni borishi:

1. Mavjud rasmlarni tomosha qilish.
2. Mebellarni birma-bir nomlash.
3. Vazifani to'g'ri yoki noto'g'ri bajarilganligipi do'sti bilan muhokama qilish.
4. Mashu asosida topishmoqlar aytish.
5. Ta'limiy o'yin. Mebel tasvirlangan rasmlar jamlanmasi orqali, bolalar ularni ishlatilishiga qarab tasniflashlari lozim:

oshxona mebeli, maktab uchun mebel, yotoqxona uchun mebel.

Qo'shimcha: qadimiy va zamonaviy mebel jihozlari tasvirlangan rasmlari kartochkalarni taqsimlanishi va ularni taqqoslashni taklif etish

Alohida e'tibor qaratiladi: bolalar nutqining rivojlanishi, so'zlardan to'liq gap tuza olishiga ahamiyat beriladi.

Fan va tabiat markazi Daraxtlarning xususiyatlari bilan tanishish

Maqsad: bolalar tajriba-tadqiqot orqali daraxt xususiyatlarini aniqlaydilar, xulosa chiqarishi uchun o'z shaxsiy tajribasiga tayanib, mustaqil ravishda mevali, manzarali daraxtlar va butalarni bir-biridan ajratishni o'rganadilar.

Kerakli jihozlar: ko'rsatkichlar chizilgan daraxt, suv to'ldirilgan idishlar, arralangan yog'och bo'lagi, yosh xalqalari ko'rinib turgan daraxt bo'lagi, bank, sup bilan termos, suvli krujka.

FaolinIshin borishi:

1. Bolalar «daraxtdan nimalar qilinadi?» varag'ini to'ldiradi. Qarshisiga chizadi (mebel, uy, qalamlar, gugurt x.z.).

2. Daraxtning arralangan bo'lagini o'rganish. Daram spishi bildiruvchi xalqalarni ko'rib chiqish (tarbiyachi ko'magida daraxtning necha sepilganini aniqlash).

3. Daraxt xususiyatlarini aniqlashadi: pishiqligi, qapiqligi, sinuvchanligi, egiluvchanligi, suvni shimishi, yupqa-qalinligi.

4. Bolalar daraxt po'stlog'ini suvda cho'kish-cho'kmasligi tajriba orqali sinab ko'radilar (suv to'ldirilgan idishga daraxt po'stlog'ini tashlashadi va kuzatib uni tahlil qiladilar).

Qo'shimcha: daraxtlarni asrash va ularni parvarishlash haqida suhbat.

Alohida e'tibor qaratiladi: kuzatish orqali xulosa qilishga va ularda tabiatga nisbatan extiyotkorona munosabatda bo'lish haqidagi tushunchani hosil bo'lganligiga ahamiyat beriladi.

Fan va tabiat markazi Qog'ozning xususiyatlari bilan tanishish

Maqsad: bolalar qog'ozning eng zaruriy vazifalarini, qog'ozning sifati (rangi, silliqiligi, qalinligi, mustahkamliligi)ni va xususiyatlari (suvni shimishi, g'ijim bo'lishi, qirqilishi, yonishi va x.z) ni aniqlash va ajratishni o'rganadilar.

Kerakli jihozlar: qadimgi yozuvlar tasvirlangan toshlar, qayin po'stlog'i, shaffof qog'oz rasmlari, toshlar, guash, qog'oz, qalam, o'tkir tayoqcha, suv idish, turli ko'rinishda kog'ozlar, gugurt va tarbiyachi uchun temir kosacha.

Faoliyatning borishi:

1. Qadimgi yozuvlar tasviri tushirilgan rasmlarni tomosha qilish. Toshga guash bilan chiziqlar chizish, qayin po'stlog'ida o'yma shakllarni hosil qilish (steklar yordamida), qalam bilan qog'ozga yozish.

2. Qog'ozdan tayyorlangan predmetlarni bir joyga jamlash. (Salfetklar, oboylar, xojatxona qog'ozi, otkro'tkalar, kitoblar, jurnallar, gazetalar, qutilar, daftarlar va x.z.).

3. Qog'oz xususiyatlarini paypaslash. (Ushlab ko'rish, g'ijimlashadi, yirtish, suvga tushirish orqali aniqlash va xulosa chiqarish).

Qo'shimcha: tarbiyachi qog'oz qayerdan olinganligi to'g'risida ma'lumotlar beradi.

Alohida e'tibor qaratiladi: o'tkazilgan tajribalardan to'g'ri xulosa chiqarishga, qog'ozning turlarini o'rganganligiga ahamiyat beriladi.

Xulosa qilib aytganda olib borilgan ishlar natijasida maktabgacha ta'lim 6-7 yoshli bolada quyidagi "Ijodiy rivojlanish" sohasi kompetensiyalari namoyon bo'ladi:

- san'at va madaniyatga qiziqish;

- milliy an'analarni qadrlash va ularni kundalik hayotining bir qismi sifatida idrok etish;

- san'atning muayyan turini afzal ko'rishini mustaqil ravishda ifodalashni;
- olingan bilim va ko'nikmalardan turli hayotiy vaziyatlarda o'z ijodiy rejalarini tuzish va tatbiq qilish uchun foydalanishni;
- insonning dunyoni o'zgartirishdagi yaratuvchanlik rolini tushunishni.

Adabiyotlar:

1. Xodjaev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik – T.: SANO-STANDART, 2017.
2. Ro'zieva D. I., Tolipov O'. Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: innovatsiya -ziyo, 2019.
3. Yuzlikaeva E., Madyarova S., Yanbarisova E., Morxova I. Teoriya ipraktika obshey pedagogiki. Uchebnik. – T.: TGPU , 2014
4. Xalikov A. A Pedagogik mahorat. Darslik. – Toshkent, Iqtisod moliya, 2012.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHISI KASBIY-METODIK KOMPETENTLIGI TUZILMASI

Isroilova R.S.

Navoiy davlat pedagogika instituti dotsenti

Tayanch so‘zlar: kompetentlik, kasbiy-metodik, kasbiy-metodik kompetentlik, kasbiy faoliyat, pedagogik faoliyat, pedagogik boshqaruv.

Ключевые слова: компетентность, профессионально-методическая, профессионально-методическая компетентность, профессиональная деятельность, педагогическая деятельность, педагогический менеджмент.

Key words: competence, professional-methodical, professional-methodical competence, professional activity, pedagogical activity, pedagogical management.

Резюме:

Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi kasbiy-metodik kompetentligi tuzilmasi tahlil qilingan. Shuningdek, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy, metodik kompetentliklari bo‘yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Резюме:

В данной статье анализируется структура профессионально-методической компетентности будущего учителя начальных классов. Также даются предложения и рекомендации по профессиональным и методическим компетенциям будущих учителей начальных классов.

Summary:

This article analyzes the structure of the professional-methodical competence of the future primary school teacher. Also, suggestions and recommendations on professional and methodical competences of future primary school teachers are given.

Kasbiy faoliyat esa o‘z navbatida faoliyatning turlaridan biri hisoblanadi. Inson faoliyatining barcha turlari deyarli birlashgan, bir-biri bilan kesishuvchi va bu o‘zida muloqot, o‘yin, ta‘lim va mehnat elementlarini birlashtiruvchi pedagogik kasb misolida ayniqsa yorqin ifodalanadi. Faoliyatning alohida turlarini mustaqil o‘rganish obyektlariga ajratish – muayyan gnoseologik va metodologik shart-sharoitlarning natijasi. U ko‘p jihatdan konvensional (kelishuvli, ko‘p jihatdan volyuntaristik) xususiyatga ega. Haqiqatda, ko‘pgina faoliyat turlarining biror-birining ustunligi sharoitlariga ko‘ra majmuaviy umumiyliги to‘g‘risida fikr bildirish mumkin. Masalan, o‘qituvchi faoliyatidagi mavjud bo‘lgan

tashkilotchilik holati ta'lim oluvchilar bilan muloqot (kommunikatsiyaga) e'tiborini nazarda tutadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi faoliyatining o'ziga xosligi "o'quv faoliyati" tushunchasi bilan ko'pincha o'xshatiladigan "ta'lim" atamasiga e'tibor qaratishni talab etadi. Ta'lim "muayyan bilim, ko'nikma, malakalarni, xulq shakllari va faoliyat turlarini o'zlashtirish" asosiy maqsadiga bo'ysunadi, u "faol gnostik (bilishga oid) faoliyatda ifodalanadi va unga asoslanadi" [1]. Ta'lim va o'quv faoliyatini tor ma'noda kichik maktab yoshiga xos bo'lgan yetakchi faoliyat turi sifatida talqin etiladi.

I.A.Zimnyaya o'quv faoliyatiga integral tavsif berib, bu "subyektning o'quv xatti-harakatlarining umumlashgan usullarini egallash va o'qituvchi tomonidan o'zini-o'zini nazorat qilish va o'zini-o'zi baholashga o'tuvchi, tashqi nazorat va baholash asosida maxsus qo'yilgan o'quv vazifalarini hal etish jarayonida o'zini-o'zi rivojlantirish bo'yicha faoliyat" deb ta'kidlaydi [1]. Bunday talqinda o'quv faoliyati oldingi o'ringa o'qituvchi timsolini chiqarishni ilgari suradi.

O'zining gnostik yo'nalganligini yo'qotmay, u bir vaqtda pedagogik faoliyatga aylanadi va uning mazmuni ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyatlarini amalga oshirish uchun optimal sharoitlarni yaratishdan iborat. U ta'lim oluvchi va o'qituvchining rivojlanishi hamda takomillashishini ko'zda tutishi uning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi.

O'qituvchi qo'llaydigan nazorat va baholash nafaqat ta'lim oluvchining o'quv faoliyatini rag'batlashtirish vositalari, balki shaxsni tarbiyalash, ta'lim berish va rivojlantirish omillari ham hisoblanadi. Chunki o'qituvchi nafaqat bilimlarni yetkazuvchi rolida xizmat qiladi, balki o'tmish ajdodlar madaniyati va tajribasining ifodasi sifatida ta'lim oluvchi uchun tarbiyachi va ustoz hisoblanadi. Natijada, o'quv faoliyati nafaqat o'qituvchilik, balki o'quv shaxsini shakllantiruvchi tarbiyaviy, ta'limiy – to'liq ma'nodagi pedagogik ishga aylanadi.

Bilimlarning mazkur tarmog'i fundamental ta'riflarini tahlil etuvchi an'anaviy va zamonaviy pedagogikaga murojaat etish bizni aynan shunday xulosaga olib keladi: "pedagogik faoliyat", "pedagogik jarayon", "o'qitish", "ta'lim berish", "tarbiyalash" va hokazo. Masalan V.A.Slastenin pedagogik faoliyatni "insoniyat tomonidan to'plangan madaniyat va tajribaning katta avloddan kichik avlodlarga yetkazishga, ularning shaxsiy rivojlanishlari va jamiyatda muayyan ijtimoiy rollarni bajarishga tayyorlashga yo'naltirilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi" sifatida ta'riflaydi. Maxsus tayyorlangan insonlar va muassasalar tomonidan amalga oshirilganida kasbiy deb nomlanadi, qolgan holatlarda esa mualliflar uni umumpedagogik deb atashni taklif etadilar. Pedagogik faoliyatning tizim hosil qiluvchi tavsifining maqsadi – barkamol rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan

iborat. Pedagogik maqsad – tarixiy va dinamik hodisadir. Pedagogik faoliyatning funksional birligi pedagogik xatti-harakat bo‘lib hisoblanadi. Muallif pedagogik faoliyatning asosiy turlari sifatida tarbiyaviy ish va o‘qitishni ta’kidlaydi. Tarbiyaviy ish tarbiyaviy muhitni tashkil etishga va tarbiyalanuvchilarning turli-tuman faoliyat turlarini boshqarishga yo‘naltirilgan. O‘qitish asosan o‘quvchilarning bilishga oid faoliyatlarini boshqarishga yo‘naltirilgan. V.A.Slastyoning o‘qitishga pedagogik jarayonni tashkil etish usuli sifatida murojaat etib “o‘qitish pedagog tomonidan boshqariladigan bilishga oid o‘ziga xos jarayon” deb ta’kidlaydi. Bunga asosan haqiqiy o‘qitish – bu ko‘pgina hollarda tarbiyaviy ta’sirlardan kam bo‘lmagan malakalarni talab etuvchi kasbiy pedagogik faoliyat hisoblanadi.

Shuning uchun biz muallifning “bo‘lajak o‘qituvchi kasbiy-metodik tayyorgarligi mazmunida o‘qituvchilik malakalari emas, balki tarbiyaviy ish malakalari birlamchi hisoblanadi” deb ta’kidlagan fikrlariga qo‘shilmaymiz. O‘qituvchilik mahorati, bizningcha, o‘qitish va tarbiyaviy malakalarning umumiyligidir.

Yakuniy natijada, o‘qitishning muhim funksiyalarini (ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi) sanab o‘tishda hamda o‘qituvchi faoliyatining mazmuni “o‘quvchilarning faol va ongli bilishga oid faoliyatlarini boshqarishdan iborat ekanligi” haqida fikr bildirib, muallifning o‘zi ham bunday xulosaga keladi.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy tayyorgarlik faoliyatini yanada takomillashtirishning quyidagi yo‘nalishlarini belgilab olishimiz zarur:

oliy ta’lim muassasalari talabalarining pedagogik va kasb darajasini muntazam oshirish maqsadida ularning nazariya, ilmiy va amaliy tadqiqotlar, texnologik taraqqiyot va o‘qitilayotgan mutaxassislik fanlar bo‘yicha innovatsiyalar, shuningdek, o‘quv jarayonini tashkil etishning zamonaviy uslublari sohasidagi so‘nggi yutuqlarni chuqur o‘rganish;

yuqori samarali zamonaviy ta’lim va innovatsiya texnologiyalari, ilg‘or xorijiy tajribani keng joriy etgan holda, oliy ta’lim muassasasi ta’lim yo‘nalishi, mutaxassisligi bo‘yicha malaka talablari, o‘quv rejalarini, dastur va uslublari zamon talabi ehtiyoji asosida takomillashtirish;

oliy ta’lim muassasalari talabalarining global internet tarmog‘i, multimedia tizimlari va masofadan o‘qitish usullaridan foydalangan holda, zamonaviy innovation pedagogika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini egallashi va ularni o‘quv jarayoniga faol tatbiq etishi;

oliy ta’lim muassasalari talabalarining, ya’ni bo‘lg‘usi pedagog kadrlarining chet tilini amaliy o‘zlashtirish darajasini oshirish va undan o‘z kasb mahorati, pedagogik va ilmiy faoliyatini muttasil oshirib borishi uchun keng foydalanishi;

oliy ta'lim muassasalari ta'lim yo'nalishlarida uzluksiz malakaviy amaliyotni yuqori saviyada o'tkazish va tanlangan ob'ektlarda bitiruv malakaviy ishlarni tajriba sinovdan to'laqonli bajarilishiga erishish;

magistrantlarni stajirovkalarda ilmiy faoliyat bo'yicha ish olib borishga, ilmiy adabiyotlarni taxlil qilishga, ilmiy ish bo'yicha o'tkazilgan tajriba sinovdan olingan natijalarni ilmiy asoslashga o'rgatish [2].

Ushbu yo'nalishlarning barchasini ta'minlanishi oliy ta'lim muassasalari talabalarining, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini pedagogik faoliyatini tashkil etish, kasbiy o'z-o'zini rivojlantirishga nisbatan mas'uliyatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Pirovard natijada yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va salohiyatini oshirishga erishiladi.

I.A.Zimnyaya pedagogik faoliyat mohiyatini tarbiyani ta'lim bilan birlashtirishda, pedagogning ta'lim oluvchi bilan samarali muvofiqlashtirilgan o'zaro munosabatlarini ko'radi: "Pedagogik faoliyat o'qituvchining o'quvchining shaxsiy, intellektual va faoliyatli rivojlanishiga yo'naltirilgan, o'zini-o'zi rivojlantirish va o'zini-o'zi takomillashtirishning asosi sifatida xizmat qiluvchi, ta'lim oluvchilarga tarbiyaviy va ta'limiy ta'sirini ifodalaydi".

Inson faoliyatining boshqa ixtiyoriy maqsadga muvofiqlik, motivatsiya, fanga oidlik va mahsuldorlik kabi pedagogik faoliyat qator tavsiflarga ega. Muallifning fikricha, pedagogik faoliyat predmeti "ta'lim oluvchilarning rivojlanish asosi va shart-sharoitlari sifatidagi fanga oid ijtimoiy-madaniy tajribani egallashlariga yo'naltirilgan ularning o'quv faoliyatlarini tashkil etish" hisoblanadi.

Pedagogik faoliyat vositalari ta'lim oluvchilarni shakllantiradigan ilmiy va amaliy bilimlari uchun xizmat qiladi. Ijtimoiy-madaniy tajribani yetkazish usullari bo'lib didaktik usullar hisoblanadi. Pedagogik faoliyat mahsuli – ta'lim oluvchining shakllantiriladigan individual tajribasi hisoblanadi. Pedagogik faoliyatning natijasi bo'lib ta'lim oluvchining shaxsiy rivojlanishi xizmat qiladi [3].

I.A.Zimnyayaning fikriga ko'ra pedagogik faoliyatning mahsuldorligi darajalari to'g'risida N.V.Kuzmina tomonidan ajratilgan mezonlar asosida fikr yuritish mumkin. Birinchisi - reproduktiv "pedagog o'zi bilganini boshqalarga aytib bera oladi". Bu daraja mahsuldor bo'lmagan deb nomlanadi. Ikkinchisi, moslashuvchi – "pedagog o'z xabarini auditoriyaning xususiyatlariga moslashtirishni biladi". Uni kam mahsuldor deb ataydilar [1]. Uchinchisi, lokal modellashtiruvchi – "pedagog ta'lim oluvchilarni kursning alohida bo'limlari bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarga o'rgatish strategiyalarini egallagan". Ular o'rta mahsuldor deb ataladi. To'rtinchisi, ta'lim oluvchilarning bilimlarini tizimli modellashtiruvchi – "pedagog ta'lim oluvchilarning fan bo'yicha umumiy bilim,

ko'nikma, malakalari tizimini rivojlantirish strategiyalariga ega". Bu mahsuldor daraja. Beshinchisi – ta'lim oluvchilarning faoliyatlari va xulqlarini tizimli modellastiruvchi – “pedagog o'z fanini ta'lim oluvchi shaxsini, uning o'zini-o'zi tarbiyalash, mustaqil ta'lim, o'zini-o'zi rivojlantirishga ehtiyojlarini rivojlantirish vositasiga aylantirish strategiyalarini egallagan”. Mazkur daraja yuqori samarali hisoblanadi [1]. Bir qator afzalliklarga ega, ammo bizning fikrimizcha, kamchiliklardan ham holi emas. Pedagogning boshqalarga o'z bilganlarini aytib berish malakasi, o'z xabarini auditoriya ehtiyojlariga moslashtirish qobiliyati singari, bizningcha, minimal yoki past mahsuldorlik ko'rsatkichi, chunki umuman kasbiy pedagogik faoliyatning belgisi hisoblanmaydi.

Yuqori darajalarda so'z yuritiladigan bilimlarni ishonchlarga aylantirish ham muammolidir (xulq shakllarini rivojlantirishda bilimlardan ko'ra muammolarni yechish tajribasi, odatlar, hissiyotlar va boshqa omillar ahamiyatli hisoblanadi).

Pedagogik faoliyatning strukturasi to'g'risidagi masalaga, ya'ni o'qituvchi mehnatining mustaqil, ammo shu bilan birga o'zaro bog'liq komponentlarini ajratishga murojaat etganimizda uning batafsil tavsifiga ega bo'lamiz. Zamonaviy pedagogika fanida pedagogik jarayon o'zaro aloqador komponentlar tizimi sifatida tushuniladi: 1) faoliyat maqsadi; 2) o'qituvchi; 3) ta'lim oluvchilar; 4) faoliyat mazmuni; 5) faoliyat vositalari va usullari; 6) faoliyat natijasi. Mazkur tizimda o'qituvchi faoliyatning ko'pgina turlarini amalga oshiradi. Kasbiy tilda ular pedagogik funksiyalar deb ataladi.

Agar avval bolalarning birinchi o'qituvchisi rolini ko'pincha tor ma'noda, ta'lim oluvchilarni fan bilimlari asoslari va sodda o'quv ko'nikma va malakalarni o'rgatish sifatida tushunilgan bo'lsa, bugungi kunda uning vazifalari kengaygan va o'rta maktab o'qituvchisining vazifalari bilan tenglashdi. Asosiy pedagogik vazifa o'quv-tarbiya jarayonini boshqarish hisoblanib, tayyorlov, rejani amalga oshirish bosqichi va yakuniy bosqich kabi uchta bosqichlarga ajratish mumkin. Tayyorlov bosqichi maqsadni belgilash, tashhis, prognozlash, loyihalash va rejalashtirishdan tashkil topadi. Rejani amalga oshirish bosqichida o'qituvchi axborot, tashkiliy, baholash, nazorat va tuzatish vazifalarini, yakuniy bosqichda – tahliliy vazifani amalga oshiradi [4].

Shu bilan birga faoliyatda ajratiladigan strukturaning tashkil etuvchilari turli ilmiy yondashuvlarda farqlanadi. Masalan, A.K.Markova unda motivatsion-yo'naltiruvchi, ijrochilik, nazorat-baholash kabi uchta bo'g'in mavjud deb hisoblaydi [5]. A.K.Dusaviskiy ham pedagogik faoliyatning uchta asosiy komponentlarini ajratadi. Birinchi komponent – o'zini-o'zi rivojlantiruvchi “pedagog-bola” pedagogik tizimini loyihalashdan iborat. Pedagogik faoliyatning ikkinchi komponenti – bevosita sinfdagi ta'lim oluvchilarning rivojlanish

jarayonlarini boshqarish hisoblanadi. Uchinchi komponent o'quv faoliyatini rivojlantirish jarayonining aniq natijalarining tahlili, ularni dastur bilan taqqoslash va tuzatishlar kiritishni ko'zda tutadi [6].

O.A.Abdullina o'z ishlarida funksional yondashuvni rivojlantirish, o'qituvchi-tarbiyachi ishining aniq turlari bilan muvofiqlikda pedagogik malakalarning mazmuni va turlarini ishlab chiqqan. U quyidagi pedagogik funksiyalarni ajratgan: 1) o'quv jarayonini tashkil etish va ta'lim oluvchilarning bilishga oid faoliyatlarini boshqarish; 2) ta'lim oluvchilar bilan sinfdan tashqari tarbiyaviy ish o'tkazish va ularning o'z-o'zlarini tarbiyalashlarini boshqarish; 3) «aholi o'rtasida siyosiy-tarbiyaviy ishlarni o'tkazish va pedagogik bilimlarni targ'ib qilish»; 4) ilg'or pedagogik tajribani o'rganish va yetkazish, ilg'or pedagogik tajribaning tahlili va umumlashtirish hamda shaxsiy tajribani umumlashtirish; 5) mustaqil ta'lim olish [7]. Agar milliy maktab va pedagogika rivojlanishining o'tgan davrining o'ziga xosligi bilan bog'liq bo'lgan uchinchi vaziyat chiqarib tashlansa, unda bizning oldimizda – yaxlit va to'liq struktura hosil bo'ladi, ammo ko'rib turganimizdek u yagona mumkin bo'lgan deb hisoblanmaydi.

I.P.Podlasiy pedagogik funksiyani “pedagog uchun belgilangan kasbiy bilim va malakalarni qo'llashning yo'nalishi” sifatida ta'riflaydi, pedagogik mehnat ta'lim oluvchilarni o'qitish, ta'lim va tarbiya berish bilan bog'liqligi sababli “o'qituvchining asosiy vazifasi – o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish, rivojlantirish jarayonlarini boshqarish” hisoblanadi deb ta'kidlaydi. U pedagogik mehnatning asosini insonning shakllanishida kechadigan barcha jarayonlarni boshqarishda ko'radi. O'qituvchi amalga oshiradigan ishlarini pedagogik menejment deb atash mumkin [8].

Agar pedagogik boshqaruv o'qituvchining asosiy funksiyasi bo'lsa, unda uni boshqa, xususiylar funksiyalar ko'rinishida ifodalash mumkin. Muallifning fikriga ko'ra ular o'ntadan iborat: maqsadni belgilash, diagnostik, prognostik, loyihalash, rejalashtirish, axborot, tashkiliy, baholash-nazorat va tahliliy. Ularning barchasi “pedagogik loyiha” ni amalga oshirishga yo'naltirilgan bo'lib, ular ostida muallif ixtiyoriy pedagogik aksiyani tushunadi. Funksiyani amalga oshirish muayyan natijaga olib keladi. Tayyorlov bosqichida – bu maqsad, tashhis, prognoz, loyiha va reja hisoblanadi. Loyihani amalga oshirish bosqichida – bu axborot, tashkil etish, baholash, nazorat va tuzatish kiritish. Yakuniy bosqichda – bu tayyor natija hisoblanadi.

I.F.Xarlamov o'quv-tarbiya jarayonida o'qituvchi pedagogik faoliyatining sakkizta turlarini sanab o'tadi: a) diagnostik; b) prognosti-yo'naltirilgan; v) konstruktiv-loyihaviy; g) tashkiliy; d) axborot-tushuntirish; ye) kommunikativ-rag'batlantiruvchi; j) tahliliy-baholash; z) ilmiy-nazariy. Pedagogik faoliyat

mazmuni o'zgargan holatlarda o'qituvchi o'zi uchun yangi rolda xizmat qiladi, masalan sinf rahbari bo'ladi, funksiyalarning mazmuni ham yangilanadi. Ular beshta funksiyalardan tashkil topadi: a) kognitiv-dagnostik; b) tashkiliy-rag'batlantiruvchi; v) umumiy-birlashtiruvchi; g) muvofiqlashtiruvchi; d) shaxsiy-rivojlantiruvchi [9]. O'quv-bilish faoliyatidan e'tiborni tarbiyaviy faoliyatga ko'chirish, ma'lumki o'qituvchiga funksional talablarda aks etadi, bunda uning qator xatti-harakatlari o'zgarmay qoladi, chunki birinchi va ikkinchi holatda jamoaviy o'zaro munosabatlar umumiy mexanizmida ta'lim oluvchilarning turli xil individualliklarini muvofiqlashtirish va tashkil etish nazarda tutiladi.

Bizning nuqtai nazarimizga ko'ra, kasbiy funksiyani «kasbiy faoliyat turi» bilan tenglashlashtirish maqsadga muvofiq emas. O'qituvchining pedagogik faoliyati yagona va «turlar»ga ajratilmaydigan hisoblanadi, bu o'quv-tarbiya jarayonining umumiyligi bilan bog'liqdir, shu bilan birga uning doirasida alohida funksiyalar ajratilishi ham mumkin. Bizning fikrimizcha, kasbiy funksiyaning asosiy o'ziga xos xususiyatlari quyidagilar hisoblanadi:

Nisbatan mustaqillik. Har bir kasbiy funksiya pedagogik faoliyatning muayyan vazifasining yechimini ta'minlabgina qolmay, balki prinsiplarning mustaqil tizimi bilan aniqlanadi va texnologiyalar, ish shakllari va metodlari tizimining o'zida amalga oshadi. Masalan, o'qituvchilarning ijtimoiylashuvi pedagogik faoliyatning alohida masalasi hisoblansada, ammo alohida funksiya sifatida ajratila olmaydi, chunki mustaqil hal etilmaydi, balki sinfdan tashqari faoliyat, o'qitish va boshqalar orqali hal etiladi;

Pedagogik jarayon doirasida boshqa kasbiy funksiyalar bilan bevosita aloqadorlik: hech bir funksiya butun pedagogik jarayonga ziyonsiz olib tashlana olmaydi;

Tashkiliy bo'linish imkoniyati. Muayyan sharoitlarda u yoki bu kasbiy funksiyani bajarish alohida xodimga topshirilishi mumkin, ammo uning faoliyati boshqa vazifalarni amalga oshiruvchi xodimlardan uzilishda amalga oshirilishi mumkinemas. Masalan, sinfdan tashqari faoliyattashkilotchisi «ko'p funksiyalarga ega» xodim bo'lib, sinf rahbarlari va fan o'qituvchilari bilan yaqin aloqada ish olib boradi. Ishdan alohida sinf rahbari – xuddi shunday ko'p funksional lavozim bo'lib, mazkur sinfdan dars o'tuvchi fan o'qituvchilari faoliyatidan ajralgan holda amalga osha olmaydi. Shu bilan birga, masalan bilimlar nazorati o'qitishning boshqa komponentlaridan tashkiliy ajrala olmaydi va shu sababli pedagogik faoliyatning alohida funksiyasi sifatida qarala olmaydi. Shu tariqa, biz kasbiy funksiya ostida pedagogik jarayon doirasida tashkiliy bo'linishga qadar, nisbatan mustaqillikka ega bo'lgan kasbiy faoliyat komponentini tushunamiz.

O'tkazilgan psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili ko'pgina hollarda pedagogik faoliyat strukturasi funksional modeli uch tashkil etuvchili ta'limdan iboratligini ko'rsatdi. Uning birinchi komponenti – gnostik, madaniy-axborot komponenti – o'qitish, ta'lim va tarbiyaning dunyoqarash, metodologik va aksiologik jihatlar bilan bog'liq, ikkinchisi – tashkiliy-amaliy – o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning kommunikativ o'zaro aloqalari mantiqiga bo'ysungan, uchinchisi – yordamchi – pedagogik o'zaro aloqalarning boshlanishi, borishi va yakunlanishini ta'minlaydi. Sanab o'tilgan komponentlar, o'z navbatida alohida funksional birliklarga ajralishi, bir-biri bilan birlashishi, muvofiqlashtirilgan aloqalarni yuzaga keltirishi mumkin. Yirik yoki mayda funksional komplekslarni belgilash – atamalar texnikasiga taalluqlidir.

Faoliyat xususiyati va uning tuzilishi mahoratli pedagog ishlaydigan ob'ekt ko'rsatkichlari bilan belgilanadi. Ixtiyoriy mehnat sub'ekt va ob'ekt tomonidan qaralashi sababli, mehnat ob'ekti me'yoriy, subyektiv niyatlar va baholarga aloqador bo'lmagan o'qituvchi mehnat faoliyati strukturasi belgilaydi.

Mehnat faoliyatining obyektiv tarkibi mehnat predmeti (inson nima bilan ishlashi), kasbiy vazifalar, hatti-harakatlar va operatsiyalar, vositalar, shart-sharoitlar, mehnat natijasi kabi elementlarni o'z ichiga kiritadi. Yuqorida sanab o'tilgan o'qituvchi mehnati uchun xos bo'lgan belgilangan operatsiyalar va funksiyalar mehnat ob'ekti yoki pedagogik kasb strukturasi deb atalishi mumkin. Ammo pedagogik faoliyat ob'ektining ko'rsatkichlari ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar o'zgarishi bilan muayyan tarzda o'zgaradi: yangi funksiyalar paydo bo'lishi, eskilari yo'qolishi mumkin, pedagogik faoliyat boshqa funksiyalarining ahamiyati ierarxiyada ortib borishi yoki pasayishi mumkin. Masalan, innovatsion maktablarning paydo bo'lishi, ko'pgina umumta'lim muassasalarining rivojlanish sur'atlariga o'tishi, metodik ishlarni ilmiy-metodik ishga o'zgartirish ommaviy pedagogik faoliyatning yangi ob'ektining – umumlashtirish, anglash, ilmiy o'rganishni talab etuvchi innovatsion pedagogik tajribaning paydo bo'lishiga olib keldi.

Maktablarning ijtimoiy hamkorligini rivojlantirish tashkilot va muassasalar kabi pedagogik faoliyat ob'ektlarining paydo bo'lishiga olib keldi – maktabning ijtimoiy hamkorlari, ular bilan o'zaro aloqalar pedagogik faoliyatning yangi funksiyalaridan biriga aylanadi.

Shuningdek, masofaviy ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi pedagogik faoliyatning masofaviy o'quv va ta'lim oluvchilarning masofaviy guruhi (sinfi) kabi tubdan yangi ob'ektlarning paydo bo'lishi bilan sodir bo'ldi va zamonaviy o'qituvchi faoliyatining funksional strukturasi sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ammo

ko'pgina ko'rsatilgan o'zgarishlar boshlang'ich sinf o'qituvchisiga oz miqdorda taalluqlidir.

Mehnatning obyektiv tomonini mehnatni samarali bajarish uchun insonga zarur bo'lgan psixologik tavsiflar - mehnat sub'ekti ifodalagan subyektiv tomonidan farqlash lozim. Ularga shaxsning yo'nalganligi, insonni mazkur kasbiy faoliyatga jalb etish motivlari va maqsadlari, ijodga ehtiyoj, kasbiy moyilliklar darajasi, mehnatdan qoniqish, kasbiy o'z-o'zini anglash, kasbiy qobiliyatlar, kasbiy fikrlash turi va boshqalar taalluqli. Psixogramma yordamida ifodalanadigan pedagogik mehnatning mazkur tomonini psixologik deb ataydilar. Pedagogik faoliyat sub'ektiga subyektiv-psixologik talablar ham ijtimoiy-iqtisodiy vaziyat o'zgarishi bilan o'zgarib boradi. Shu munosabat bilan jamiyatning zamonaviy taraqqiyoti bosqichida o'qituvchi (avvalo, boshlang'ich sinf o'qituvchisi) faoliyatiga subyektiv-psixologik talablar qanday o'zgarganligini ko'rib chiqamiz.

So'nggi o'n yilliklarda pedagogik faoliyatga talabalarning o'zgarishi sodir bo'layotgan umumiy mazmun iqtisodiy jarayonlarda davlat ishtirokchining asta-sekin qisqarishi bilan bir vaqtda sodir bo'layotgan O'zbekistonda bozor iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanishi bilan belgilanadi. Ta'lim tizimi uchun O'zbekistonda mehnat bozori va ta'lim bozorining yuzaga kelishi eng ahamiyatli bo'ldi. Zamonaviy hududiy mehnat bozori va ta'lim bozorlarining o'ziga xos xususiyati quyidagilar hisoblanadi:

ta'lim muassasalarini tijorat tashkilotlari sifatida ifodalanishi (nodavlat OTMlari, oliy ta'lim muassasalarilar va maktablar, davlat ta'lim muassasalariga shartnoma asosidagi qabul va h.k.);

ta'lim muassasalari bitiruvchilarini majburiy taqsimlash amaliyotining bekor qilinishi.

Nisbatan erkin bozor iqtisodiyoti tuzilmalari vakili sifatida ish beruvchining yangi sifatda paydo bo'lishi ijtimoiy ta'lim buyurtmasining tubdan yangi turini yuzaga keltirdi hamda unga oliy ta'limi faol yo'naltirilgandir.

Ta'lim tizimi uchun murakkablik buyurtmachi sifatida ish beruvchi o'z talablarini malakalarning elementar to'plami bilan cheklashi, juda pragmatik bo'lishi, bu bilan kasbiy ta'limni kasbiy o'qitishga, kasbiy tayyorlash bilan cheklashi hamda shaxsni rivojlantiruvchi o'quv-tarbiya jarayonini qisqa muddatli kurslarga aylantirishi hisoblanadi.

Zamonaviy ish beruvchining manfaati ular tomonidan qabul qilinadigan ta'lim muassasasi bitiruvchilari unga tayyor bo'lishlari kerakligidan iborat.

Kasbiy (jumladan, pedagogik) ta'liman'anaviy shakllarining muammosi odatda bitiruvchi kasbiy vazifalarni (u tomonidan egallangan turli bilim va malakalarni) egallashga tayyor bo'ladi, ammo ularni amalga oshirishga tayyor bo'lmaydi. Bu

holatda xotirjam munosabatda bo‘lib, yangi ishga qabul qilingan oliy ma‘lumotli mutaxassisga ish o‘rgatish uchun ko‘pgina vositalarni (mablag‘larni) sarflangan. Bunga yetarlicha ko‘p vaqt – to‘rt yil muddat talab etilgan. “Yosh mutaxassis” umumiy talablardan tashqari ishlagan, uning xatolari kechirilgan, unga ta‘lim berilgan, malakasini oshirganlar, maxsus ustozlar birlashtirilgan. Ma‘lum vaqtga qadar bu odatiy holat hisoblangan. Ta‘limning o‘ziga xosligi sababli, yakuniy natijani bera olmaydigan bunday uzilishlar bo‘lishi tabiiy hisoblangan. Ammo “ta‘limning kamchiliklari sababli uzilishlar”ning hisobi ular ulkan ekanligini ko‘rsatdi.

Ish tajribasiga ega bo‘lganlar “qo‘shimcha ta‘lim olish” davridan o‘tgan va darhol samarali ishlashga qodir bo‘lganlarni ishga qabul qilish holati yorqin namoyon bo‘ldi. Umuman olganda, ish beruvchilarning nomzodlarga talablari ro‘yxati quyidagilardan iborat:

- 1) muayyan ish tajribasining mavjudligi;
- 2) qo‘shimcha maxsus bilimlar;
- 3) malakaviy talablar.

Ish beruvchilar nazariy bilimlarning katta hajmi bilan, ammo bu bilimlarni amaliyotda qo‘llashni bilmaydigan va samarali faoliyatga darhol kirisha olishga tayyor bo‘lmagan “yosh mutaxassis”ga emas, balki ko‘proq tayyor ish kuchiga yo‘nalganliklarini ta’kidlash mumkin. Shu tariqa, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitlarida “yosh mutaxassis” uchun odatda ish topish qiyin hisoblanadi. Maktab direktorlari pedagoglarni ishga qabul qilishda yosh mutaxassislardan ko‘ra ish tajribasiga ega bo‘lgan yetuk insonlarga yo‘nalgan.

Universal kasbiy kompetensiyalar (ijtimoiy, kommunikativ, axborot, muammoli, kooperativ), umumkasbiy (psixologik-pedagogik, me‘yoriy-huquqiy, refleksiv) va maxsus (fanga oid va metodik) kompetensiyalarini sinergetik integratsiyasi asosida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi kasbiy-metodik kompetentligi tuzilmasini aniqlashtirish imkonini beradi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi kasbiy-metodik kompetentligi tuzilmasi

Universal kasbiy kompetensiyalar	Umumkasbiy kompetensiyalar	Maxsus kompetensiyalar
ijtimoiy	psixologik-pedagogik	fanga oid
kommunikativ	me‘yoriy-huquqiy	metodik
axborot	refleksiv	
muammoli		
kooperativ		

Mazkur muammoni bartaraf etishning aniq yo‘li mavjud bo‘lib, u ta‘lim maqsadlarini va uning sifati ko‘rsatkichlarini o‘zgartirishdan iborat, bunda kasbiy ta‘limning natijasi insonning aynan ishlab chiqarish vazifalarini samarali bajarishga tayyorgarligi hisoblanadi. “Bilim va malakalar”ning an’anaviy to‘plami bitiruvchining kasbiy faoliyatida amalga oshirishga tayyorgarligi bilan to‘ldirilishi kerak.

Maktab ta‘limining boshqa ahamiyatli buyurtmachisi - oila tomonidan ham o‘qituvchi faoliyatiga talablar o‘zgaradi. Bu o‘zgarishlarni O‘zbekiston jamiyatida so‘nggi bir necha o‘n yilliklar davomida mentalitetdagi chuqur o‘zgarishlari mazmunida qarash zarur.

Shu sababli ayrim tadqiqotchilarning “o‘zgargan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar ta‘lim sohasidagi ijtimoiy buyurtmaning o‘zgarishiga olib kelganligi: maktabdan ta‘lim oluvchilarning o‘z-o‘zlarini yanada ongli va sifatli aniqlashlari uchun sharoitlar yaratish talab etilishi” to‘g‘risidagi xulosalarini [8], insonparvarlik emas, balki ularni sotsiologik so‘rovnomalar hamda ijtimoiy muvaffaqiyatli maktablarning haqiqiy faoliyatlari bilan solishtirish lozim.

P.S.Lernerning “ota-onalarning bir qismi maktabni OTMlarning qismi sifatida tushunishlari, bundan tashqari, maktab bitiruvchilarni ota-onalarning reytinglariga mos bo‘lgan OTMlarga kirishlarini kafolatlanganda uni ixtiyoriy holda qabul qilishlari” to‘g‘risidagi fikrlarini e‘tiborga olish mumkin. Rivojlanish, tarbiya maktabi, hamkorlik pedagogikasi to‘g‘risidagi, hatto ulg‘ayayotgan shaxsning hayotiy va kasbiy o‘zini-o‘zi belgilashi to‘g‘risidagi so‘zlarni ota-onalar pedagogik deklaratsiya yoki oilaning shaxsiy hayotiga aralashuv sifatida qabul qiladilar, ya‘ni ota-onalarning maktabga nisbatan ijtimoiy umidlarining insonparvarlik xususiyati tushunilmagan [8].

Ammo so‘nggi yillarda ota-onalarning ta‘limiy buyurtmalari tizimida “OTMga tayyorlash”ga yo‘nalganlik bitiruvchilarni keyingi kasbiy faoliyatga tayyorlash tomoniga o‘zgarmoqda. Shu tariqa, nafaqat kasbiy, balki umumiy ta‘limda asta-sekin umummadaniy tayyorgarlikka talab pasayadi va amaliy tayyorgarlik hamda funksional savodxonlikning roli o‘sib boradi. Birinchidan, funksional savodxonlikning asosini ta‘minlovchi umumiy boshlang‘ich ta‘limning roli ta‘lim oluvchining umummadaniy rivojlanishini ta‘minlovchi umumiy o‘rta ta‘limning roliga nisbatan o‘rishini anglatadi (YuNESKOning bahosiga ko‘ra, boshlang‘ich ta‘limning natijalarining 80% majburiyga taalluqli, ya‘ni har bir inson boshlang‘ich ta‘limda o‘zlashtirganning 80 foizi unga hayotida albatta talab etiladi [9]). Ikkinchidan, belgilangan holatning oqibati pedagog kasbiy faoliyatining funksional strukturasining o‘zgarishi hisoblanadi: tashkiliy-amaliy funktsiya gnostik, axborot-madaniy funktsiyaga nisbatan ustuvorga aylanadi.

Zamonaviy boshlang'ich ta'limning mazmuni o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishlari, ularning tafakkurlarini, bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish, ta'lim olishlarini davom ettirish va bo'lajak kasbiy faoliyatga tayyorlash uchun asos hisoblanadi.

Ta'lim mazmunini rivojlantirishda bugungi kunda bola o'zlashtirishi ijtimoiy buyurtmaga qanchalik javob berishi va bolaga keyinchalik nima berishiga asoslanilmoqda. Aynan boshlang'ich sinfdagi ta'lim o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishlari va o'quv faoliyatining barcha komponentlarini to'liq egallashlariga yo'naltirilgan. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilar o'quv faoliyatining zaruriy ko'nikma va malakalarini egallaydilar, o'qish, yozish, hisoblashni o'rganadilar, nazariy fikrlash, madaniy nutq va xulq elementlarini, shaxsiy gigiyena va sog'lom turmush tarzi asoslarini egallaydilar.

O'qitish jarayonida o'quvchilar egallaydigan malakalar orasida umumiy malakalar guruhi ajratiladi. Mazkur malakalarning o'ziga xosligi ular ta'lim berishning, bilim egallashning muayyan vositasi hisoblanishi va ixtiyoriy fanni o'rganish jarayonida shakllanishi va rivojlanishi, kelgusida barcha fan sohalarida amaliy qo'llanilishi mumkinligidan iboratdir. Bu malakalar umumilmiy deb ataladi. Ularga yozish malakalari taalluqli hisoblanadi.

Umumo'quv malakalari universallik, predmetoldi, qo'llash kengligi xususiyatiga va bir o'quv materialidan boshqasiga ko'chirish imkoniyatiga egadir. O'z taraqqiyotining muayyan bosqichiga erishib, umumo'quv malakalari boshqa komponentlar bilan o'zaro aloqadorlikda o'qish malakasi kabi muhim yangi hosilaning asosiga aylanadi.

Zamonaviy boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi bir vaqtda o'qituvchi, tarbiyachi, bolalar faoliyatining tashkilotchisi, o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan muloqotning faol ishtirokchisi, pedagogik jarayon tadqiqotchisi, maslahatchi, ma'rifatchi va jamoatchi hisoblanadi. U doimo o'zining pedagogik mahoratini oshiradi, yangining ijodiy izlanishlarini olib boradi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy faoliyati funksiyalari fan o'qituvchisining vazifalaridan ham kengroqdir, chunki u doimo sinf rahbari bo'lib ishlaydi va ko'p sonli turli ixtisoslikdagi o'quv fanlarini o'qitadi.

Yuqorida belgilangan holatlar ta'siri ostida pedagogik faoliyatning funksional tarkibidagi yuz bergan ahamiyatli o'zgarishlarga qaramay, u rasmiy holda eskirgan tarif-malakaviy talablar bilan belgilanishda davom etmoqda. V.I.Blinov hujjatlar tahlili asosida o'qituvchining tarbiyachi; o'qituvchi; bolalarning darsdan tashqari faoliyatlari tashkilotchisi; bola tarbiyasida oilaga yordam ko'rsata oladigan mutaxassis kabi asosiy funksional majburiyatlarini ajratadi. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, "Mazkur funksiyalar ta'lim jarayonini tashkil etishni ma'lum bir

shakl bilan cheklamagan holda, pedagogik faoliyat standartining tabiiy tuzilishini belgilaydi” [9].

O‘tkazilgan funksional tahlil boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining zamonaviy pedagogik faoliyati funksiyalarining ko‘lamini aniqlashga imkon berdi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining muhim pedagogik funksiyalariga biz quyidagilarni kiritdik:

o‘quvchilarning muvaffaqiyatli ta’lim olishlari, rivojlanishlari va tarbiyalari uchun pedagogik sharoitlar yaratish (“ta’lim va tarbiya” funksiyasi);

hayotni muhofazalash, bolalar salomatligini mustahkamlashni ta’minlash (“sog‘liqni saqlash” funksiyasi);

ota-onalarni pedagogik o‘qitish, oila va maktabning tarbiyaviy ta’sirini tartibga solish va muvofiqlashtirish (“ota-onalar bilan o‘zaro munosabat” funksiyasi);

mustaqil ta’lim;

metodik, tajriba-sinov, tadqiqotchilik ishlarida ishtirok etish («ilmiy-metodik ish» funksiyasi).

Yuqorida qayd etilgan pedagogik funksiyalar pedagogik faoliyat tuzilmasida – ta’limda, tarbiyada, muloqotda, o‘qituvchi shaxsining o‘z-o‘zi namoyon etishida, uning kasbiy o‘sishida amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. Зимняя И.А. Психология обучения родному языку (на материале русский язык как иностранного). – Москва: Русский язык, 1989. – 219 с.
2. Егорова А.С. Психофизиология умственного труда. — Ленинград: Наука, 1973. — 131 с.
3. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках.— Москва, 1961. —240 с.
4. Машарипова У. Инновацион таълим шароитида бошлангич синф ўқувчиларининг нутқ маданиятини ривожлантириш методикаси: Дис. ... пед. фан. ном. — Т., 2017. — 163 б.
5. Машарипова У. Формирование коммуникативных компетенций младших школьников на основе развития связной речи // Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития: 13-я международ. конф. — Санкт-Петербург: ЛГУ, 2015. — С.116-117.
6. Махмудов Н. Ўқитувчи нутқи маданияти. — Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009. — 12-31 б.
7. Нуруллаева Ш.У. Бошлангич синф она тили дарсларида ўқувчиларни мустақил фикрлашга ўргатиш методикаси: Дис. ... пед. фан. ном. — Т.:ТДПУ, 2008. — 145 б.
8. Огородников И.Т. Вопросы повышения эффективности урока. Сборник статей. — М., 1959. — 262 с.
9. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. Теоретико-экспериментальное исследование. — Москва: Педагогика, 1980. — 240 с.
10. Подласый И.П. Педагогика: учебник для бакалавров. 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2012. — 574 с. Электронный ресурс: <https://urait.ru/bcode/361824>. Дата обращения: 16.01.2021.
11. Пискунов А.И. и др. История педагогики и образования: учебник для бакалавров. — Москва: Издательство Юрайт, 2013. — 575 с. Электронный ресурс: <https://urait.ru/bcode/368456>. Дата обращения: 16.01.2020.
12. Пронина А.А. Лингвистический анализ текста как средство развития речи учащихся: Дис. ... канд. пед. наук. — Москва, 1998. — 146 с.

О ПРОБЛЕМАХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Saydalixodjayeva N.F.

Университет Ренессанс Эдикийин доцент кафедры педагогических наук и психологических наук

Tayanch so'zlar: professional harakatchanlik, maktabgacha tarbiya o'qituvchisi, malaka oshirish kurslari, kasbiy kompetentsiya.

Ключевые слова: профессиональная мобильность, воспитатель дошкольного образовательного учреждения, курсы повышения квалификации, профессиональная компетентность.

Key words: professional mobility, pre-school educators, advanced training courses, professional competence.

Резюме:

Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalari o'qituvchilarini tayyorlash tizimini takomillashtirish va ularning kasbiy harakatchanligini shakllantirishning eng muhim muammolari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, maktabgacha ta'limni modernizatsiyalash jarayonlari nuqtai nazaridan malaka oshirish kurslarining tahlili keltirilgan.

Резюме:

В статье рассматриваются важнейшие проблемы совершенствования системы подготовки воспитателей дошкольных образовательных учреждений и формирования у них профессиональной мобильности. Также представлен анализ курсов повышения квалификации в аспекте процессов модернизации дошкольного образования.

Summary:

The article discusses the most important problems of improving the training system for educators of pre-school educational institutions and also deals with the problems of formation of their professional mobility. Also the article presents the analysis of advanced training courses in the aspect of the modernization of pre-school education.

Вопрос профессиональной компетентности является ключевой в любой профессиональной сфере, потому что именно от того, какая рабочая сила используется в процессе трудовой деятельности, зависит ее успешность. Особенно ощутимо эта проблема в образовании, целью которой является ориентация на будущее. Как известно, человек узнает основную часть

необходимой информации в раннем возрасте, поэтому важно правильно организовать процесс подготовки специалистов работающих с детьми.

В этой статье, мы бы хотели проанализировать специфику подготовки воспитателей дошкольных образовательных учреждений и формирования у них профессиональной мобильности.

В связи с тем, что дошкольное образование является первоначальной и фундаментальной ступенью отечественного образования, модернизация процесса подготовки специалистов дошкольных образовательных учреждений становится одной из актуальных проблем педагогической науки, а инновационные изменения, которые происходят в этой системе, способствуют становлению новых форм, целей, содержания и технологий подготовки мобильных и профессионально компетентных воспитателей. Эта проблема на современном этапе требует инновационных решений, которые могли бы отвечать современным требованиям воспитательнообразовательной природы дошкольного учреждения, запросам и потребностям родителей и всего общества. Необходимо отказаться от старых традиционных механизмов развития профессиональной компетентности воспитателей, которые не учитывают потребности современного общества.

В свою очередь, основываясь на свой педагогический опыт в системе высшего образования, хотелось бы подробно остановиться на эффективных методах подготовки воспитателей дошкольных образовательных учреждений. Исследования последних лет показали важность поиска новых путей за счет усовершенствования процесса формирования готовности будущих воспитателей к взаимодействию с детьми дошкольного возраста.

В нашем исследовании разработана инновационная методика поэтапного формирования элементов подготовленности будущих воспитателей к сотрудничеству с детьми, которая представляет собой алгоритм взаимосвязанных действий, способствующих достижению положительных результатов в условиях их повседневной деятельности. Эта методика помогает повысить уровень профессиональной компетентности, оптимизации процесса профессиональной подготовки, структурированию психолого-педагогических знаний, умений и навыков, позволяет изучить динамику процесса формирования профессиональной готовности будущих воспитателей к работе с детьми. Данная методика включает в себя навыки овладения технологией личностно-ориентированного взаимодействия с детьми, а также организация интегративных спецкурсов, в рамках

которых теоретические знания приобретаются в комплексе с практическим опытом.

По-нашему мнению, природой понятия личностно-ориентированное взаимодействие воспитателя с детьми является знания индивидуальных особенностей детей и проявляется в комплексе трёх его компонентов:

- психолого-педагогической категории;
- направленности личности и деятельности воспитателя;
- стратегии обучения.

Ключевым свойством выше сказанной психолого-педагогической категории является личностное развитие субъектов образовательного процесса. Мотивационная сторона этой категории позитивно влияет на личность и деятельность воспитателя, что побуждает его к гуманизации стратегии обучения и воспитания.

Благодаря анализу психолого-педагогической литературы, посвященной изучению компонентов сотрудничества воспитателя с детьми дошкольного возраста, а также основываясь на специфику работы воспитателя детского сада, нами были определены следующие основные элементы взаимодействия воспитателя с детьми:

– ценностно-ориентационные элементы: – ценностно-ориентационные элементы: рефлексивный и специальный, включающие в себя знания психологических и возрастных особенностей развития детей, психологопедагогических основ дошкольного воспитания и обучения, специфику формирования педагогического сотрудничества с детьми, изучению качества результатов проведенной воспитательно-образовательной работы;

– операционально-коммуникативные элементы: коммуникативный и технологический, характеризующиеся комплексом

профессионально-педагогических качеств и умений планирования коммуникативного взаимодействия с детьми, организация занятий, игр и других форм формирования взаимодействия в воспитательно-образовательном процессе, установления контактов с детьми с учетом их индивидуальных характеристик.

По-нашему мнению, овладение будущими воспитателями процессом взаимодействия с детьми зависит от их общей профессиональной готовности. Отсюда мы выявили педагогические условия, способствующие формированию готовности:

- активное применение методов, форм и средств обучения;
- будущие воспитатели должны подходить к своей педагогической деятельности системно.

Опросы, проведенные среди студентов старших курсов и воспитателей детских садов, а также теоретический анализ литературы позволили нам выделить эффективные формы разработки и внедрения в повседневную практику проектных моделей таких как, «Банк идей», «Педагогический портфель», «Шаг за шагом», которые нацелены на формирование базового центра педагогических, творческих и научных идей. Этот центр, в свою очередь станет местом, где каждый желающий сможет поделиться своим опытом работы в области дошкольных образовательных учреждений.

Современное общество требует от воспитателей дошкольных образовательных учреждений высокой культуры, сформированной системы ценностей, заинтересованности их в усовершенствовании творческих навыков своих воспитанников, способности к инновационной деятельности, самосовершенствованию и профессиональной мобильности. Так как для дошкольного учреждения требуется не просто воспитатель - носитель информации, а педагог, способный эффективно, качественно решать педагогические проблемы, применять новые педагогические идеи, способные удовлетворить социальный заказ современного общества.

Литература:

1. Дошкольное образовательное учреждение: планирование и методическая работа: учебно-методическое пособие / авт.-сост. Т.А. Коробицына, Б.Ю. Пахомова - Архангельск: АО ИППК РО, 2010. - 265 с.
2. Никишина, И.В. Диагностическая и методическая работа в дошкольных образовательных учреждениях. - Волгоград. 2011. - 156 с.
3. Карелина И.О. «Методика обучения и воспитания в области дошкольного образования: курс лекций»: Учебно-методическое пособие – Рыбинск: филиал ЯГПУ, 2012. –71 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH METODLARI VA O'QUV JARAYONINING O'RNI

Abdrimov I.A.

*O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining Xorazm akademik litseyi
o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari*

Tayanch so'zlar: boshlang'ich ta'lim, kreativ fikrlash, pedagogik qo'llanma, motiv, intellektuallik koeffitsient, kognitiv komponent, dogmatizm.

Ключевые слова: начальное образование, творческое мышление, педагогическое руководство, мотивация, интеллектуальный коэффициент, когнитивный компонент, догматизм.

Key words: primary education, creative thinking, pedagogical guide, motivation, intellectual coefficient, cognitive component, dogmatism.

РЕЗЮМЕ:

O'quvchi-yoshlarning kreativ fikrlashini rivojlantirish ta'limning muhim masalalaridan biridir. O'quvchilarning kreativligini rivojlantirish bo'yicha ta'limning turli sohalarida ilmiy tadqiqot faoliyatlari olib borilmoqda. Ushbu maqolada o'quv jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilar kreativ fikrlashini rivojlantirish uslublari haqida mulohazalar yuritiladi.

РЕЗЮМЕ:

Развитие творческого мышления учащихся является одним из важных вопросов образования. Научно-исследовательская деятельность проводится в различных областях образования для развития творческих способностей учащихся. В данной статье рассматриваются методы развития творческого мышления учащихся младших классов в учебном процессе.

SUMMARY:

Development of creative thinking of students is one of the important issues of education. Scientific research activities are being carried out in various fields of education for the development of students' creativity. This article discusses the methods of developing creative thinking of elementary school students during the educational process.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativligini rivojlantirishning asosiy usullari.

Kreativ fikrlash o'quvchilar o'quv muammolariga duch kelganda rivojlanadi, ularni hal qilish uchun tayyor namunalar yo'q va ularga hal qilish usullari to'g'risida ko'rsatma berilmaydi: bunday vaziyatda o'quvchilar o'qituvchi

tomonidan yo'naltirilgan qidiruv faoliyatini amalga oshirib, mustaqil ravishda ta'lim muammolarini hal qilishadi, bilim olishadi.

Muammoli ta'lim sharoitida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni nafaqat intellektual, balki hissiy va irodaviy shaxsiyat sohasini ham qamrab oladi, bolalar uchun ta'lim yanada quvonchli va qiziqarli bo'ladi. Psixologik, pedagogik va uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish, hozirgi bosqichda maktabning boshlang'ich sinflarida muammoli ta'limning holatini aniqlash, muammoli ta'lim masalalari o'quv bosqichidagi yoshlar uchun kreativ ishlab chiqilmagan va boshlang'ich sinflar amaliyotida hal qilinmagan degan xulosaga kelishimizga imkon berdi.

Didaktika mutaxassislari, psixologlar va pedagoglarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning kreativ tafakkurini maqsadli va maxsus tashkil etilgan rivojlantirish yuqori samarali o'quv jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishning asosiy shartidir. Ta'lim amaliyotida bolalarning kognitiv kreativ faoliyatining yuqori darajasi butun o'quv jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishi hali yetarli darajada hisobga olinmaydi. O'quvchilarning kreativ fikrlashini rivojlantirishga hissa qo'shadigan o'qitish usullari va shakllari tizimini ishlab chiqish zarurati paydo bo'ldi.

O'quv jarayonining harakatlantiruvchi kuchlari-bu ma'lum bir o'quv predmetini o'rganish jarayonida ilgari surilgan yanada murakkab didaktik va uslubiy vazifalar va o'quvchining erishgan bilim darajasi, ko'nikmalari, ko'nikmalari, uning mustaqil fikrlash darajasi o'rtasidagi qarama-qarshiliklar. O'quvchilarning o'quv faoliyati ko'nikmalarini takomillashtirish va o'quv intizomini o'rganish vazifalarining izchil murakkablashishi munosabati bilan o'qituvchining uslubiy strategiyasini doimiy ravishda tuzatish chuqur ma'no va katta istiqbollarga ega. O'qituvchi o'quvchilarning o'rganish darajasini doimiy ravishda tashxislashi kerak, ya'ni o'quv faoliyatida qanday sifatli o'zgarishlar yuz berayotganiga, semestr, yildan-yilga ongning ishiga diqqat bilan qarash kerak. Bu unga jarayonni o'z vaqtida tashkil qilish, uni yanada dinamik va jonli qilish imkonini beradi.

O'quv ishining motivlari o'quvchining psixologik qiyofasining tabiatida muhim rol o'ynaydi, ular o'z faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga va uning yakuniy natijalariga bevosita ta'sir qiladi. Motivlar ta'limotning ichki, ehtiyojga asoslangan, rag'batlantiruvchi sababini ifodalaydi. Motivlarning ikki guruhi mavjud:

- ▶ ijtimoiy (*yaxshi kasbga ega bo'lish, jamiyatga foyda keltirish istagi va boshqalar*);
- ▶ ta'lim faoliyati, kognitiv qiziqishlar bilan bog'liq motivlar.

Ijtimoiy motivlar ta'limotni faqat qiziqish yaratish qurish mumkin emasligi sababli uni amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Ammo umumlashtirilgan ijtimoiy stimullarning ustunligi uning jozibadorligini

yo'qotadi. Shuning uchun ijtimoiy motivlar o'quvchilarda darslarga ijobiy hissiy munosabatni shakllantirish bilan birlashtirilishi kerak. O'quv jarayonida o'quvchilarda bilimga bo'lgan intilishni, o'rganilayotgan sohani to'liq qamrab olish, o'quv ishlarining oqilona ko'nikmalarini egallash istagini muntazam ravishda tarbiyalash muhimdir. Agar o'qituvchi ushbu muammoni muvaffaqiyatli hal qilsa, unda kognitiv qiziqish intensiv fikrlash ishining g'olibi va ta'limotdagi hissiy ko'tarilishdir. Uni rag'batlantirishning muhim vositasi o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etish va birinchi navbatda o'quvchilarning bilim mustaqilligiga tayanishdir.

O'rganishga ijobiy munosabatning pasayishi kognitiv qiziqishlarning pasayishining ko'rsatkichi emas. Aksincha, bolalar maktabga atrofdagi voqelikka, o'qishga aniq qiziqish bilan kelishadi. Darslarga munosabat sezilarli uslubiy noto'g'ri hisob-kitoblar tufayli o'zgaradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda kognitiv jarayonlar muntazam ravishda o'zgarib turadi: idrok yanada barqaror va chuqurroq bo'ladi, xotira mantiqiy xarakterga ega bo'ladi, o'zboshimchalik bilan tushunish va mavhum fikrlash yaxshilanadi. Biroq, o'qituvchilar bularning barchasini yetarli darajada hisobga olmaydilar.

Adabiyotlar tahlili(sharhi):

O'qituvchilar, psixologlarning (*D. N. Bogoyavlenskiy, E. Y. Golanta, V. V. Davydova, B. P. Esipova, S. V. Juikova, E. I. Kabanova-Meller*) [5, 71 bet] turli xil o'quv fanlari materiallari asosida olib borilgan tadqiqotlari mohirona tashkil etilgan o'quv faoliyati boshlang'ich sinf o'quvchilarda kognitiv qiziqishlarga foydali ta'sir ko'rsatadi. Ta'limning ijobiy motivatsiyasi, o'z navbatida, dasturiy materialni chuqurroq o'zlashtirishga va o'quvchilarning kuchli shaxsiy ahamiyatga ega kreativ fazilatlarini shakllantirishga yordam beradi.

O'qituvchini o'quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishga yordam beradigan bunday ko'rsatmalar bilan faollashtirish vaqti keldi. Amalda mavjud darsliklar bu talabni qondirmaydi. Ularda kuzatishlar uchun turli xil didaktik materiallar mavjud emas, o'rganilayotgan faktlar va hodisalarni tahlil qilish jarayonida bolalarning fikrlarini boshqarishga yordam beradigan ozgina algoritmik ko'rsatmalar berilgan. Zamonaviy darslik, pedagogik qo'llanmalar bo'lsa-da, o'qituvchiga qaratilgan mazmunli o'quv qo'llanmalarini almashtira olmaydi. Agar o'qituvchi o'quvchini doimiy ravishda tadqiqotchi lavozimiga qo'ysa, unda o'rganilgan barcha mavzular ijobiy hissiy va intellektual sharoitlarda qiziqish bilan qabul qilinadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari kreativligi tarbiyalashda o'quv jarayonining o'rni.

Bugungi kunda kreativlik tadqiqotchilarining diqqat markazida shaxsning intellektual qobiliyatlari, intellektual faoliyati va kreativ fazilatlarini, uning kreativ

fikrlashi o'rtasidagi bog'liqlik muammosi mavjud [2, 36 bet]. Ushbu muammoni o'rganayotgan xorij olimlari orasida D. Gilford, D. Jonson, M. Vogel, D. Goven, K. kollel, T. Domino va boshqalar bor, uzoq yillar davomida olimlar aqliy qobiliyat darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, shaxs shunchalik kreativ bo'lishi kerak deb hisoblashgan. Biroq, tajribalar shuni ko'rsatdiki, bu ikki ko'rsatkich bir-biri bilan bog'liq emas: *"kreativ yutuqlar va kamchiliklar (intellektuallik koeffitsienti) o'rtasida zaif aloqalar paydo bo'ladi yoki ular umuman paydo bo'lmaydi"* [4, 456 bet] deb tariflashgan. Olimlar bu hodisani maktabda ham, oliy ta'limda ham zamonaviy ta'limning muhim kamchiliklari bilan bog'lashadi. Uning asosiy kamchiligi - bu o'quvchilarning kreativ fikrlashiga rivojlanish va intellektual ta'sirning yo'qligi. Ko'pincha o'quvchilar maktabdan tashqarida haqiqiy ijod bilan shug'ullanadilar.

Munozara. O'quv jarayoni - bu o'quvchilarning kreativ fikrlashni rivojlantirishning muqobil vositasi, ya'ni uning samarali o'quv va kognitiv evristik faoliyatining muvaffaqiyatini ta'minlaydigan shaxsning individual psixologik xususiyatlari.

Psixologik fan, yuqorida aytib o'tganimizdek, shaxsning qobiliyatlari va uning bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlari darajasining o'ziga xosligini inkor etadi. Kreativ qobiliyatlar aniqlanadi, faqat faol samarali faoliyatda namoyon bo'ladi. Masalan, o'quvchining adabiy ijodga bo'lgan qobiliyatini baholash mumkin emas, agar u hali majoziy so'z ustida ishlash uchun tegishli ko'nikmalarga ega bo'lmasa. Faqat adabiy ijod jarayonida uning tegishli qobiliyatlari bor-yo'qligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin. O'quvchi ma'lum bilimlarni kashf etmaganligi sababli uning qobiliyatlari yo'qligi to'g'risida xulosa chiqarish mumkin emas.

Qadimgi yunon olimlarining bilim darajasi yetarlicha yuqori emas edi, ammo ularning asarlari fanning keyingi rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. XVII asr nemis olimi G. K. Lixtenbergning quyidagi so'zlarida juda yaxshi ifodalangan: *"qadimgi odamlar dogmatizmni bilmaganliklari uchun ijodlari jihatidan bizdan ustun edilar; ular hech kimga taqlid qilmadilar; tabiatni ko'proq kuzatdilar; so'zlardan ko'ra ko'proq narsalarni o'rgandilar; erkinroq edilar; bir parcha non topish uchun yozmadilar"* [6, 304 bet].

Kreativlik bilim, ko'nikma va qobiliyatlarda emas, balki ularni nostandart amaliy faoliyatda egallash va ulardan foydalanish dinamikasida namoyon bo'ladi. Shaxsga rivojlanish ta'siri faqat samarali bilimdir.

Kreativ faoliyatga bo'lgan ehtiyoj insonning eng zarur va o'zgarmas ehtiyojlaridan biridir. Kreativlik, mohiyatan, har bir insonning haqiqiy baxtining asosiy shartidir. Bundan tashqari, turli qobiliyatlarning kombinatsiyasi kreativ faoliyat natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu o'qituvchilar uchun shaxsning kreativ qobiliyatlarining muhim tomonini ochib beradi, masalan, ba'zi

xususiyatlarni boshqalar tomonidan kompensatsiya qilish, odam o'jarlik va qat'iyat bilan ishlaydi.

Shunday qilib, kreativlik aqliy xususiyatlarning yig'indisidir. Ular orasida bir emas, balki kreativ faoliyatning ko'p turlari, badiiy, ilmiy, konstruktorlik va boshqalar talablariga javob beradigan umumiy fazilatlar guruhi ajralib turadi, bunda quyidagi turlarni nomlash mumkin:

- ▶ *muammoni ko'rish qobiliyati;*
- ▶ *tadqiqot faoliyatini amalga oshirish;*
- ▶ *farazlarni shakllantirish, tadqiqot mavzusini aniqlash;*
- ▶ *yetarli tadqiqot usullarini tanlash, tajribalar o'tkazish, umumlashtirish.*

Muayyan kreativ faoliyat talablariga javob beradigan maxsus fazilatlar mavjud. Kreativ shaxsning umumiy va maxsus fazilatlarini bilish o'qituvchi uchun juda muhimdir, chunki u ularning rivojlanishi uchun qulay psixologik va pedagogik sharoitlarni yaratishga mo'ljallangan.

Qobiliyatlarni rivojlantirishning eng yuqori bosqichi odatda iste'dod deb ataladi. Iste'dod-bu turli xil qobiliyatlarning kombinatsiyasi bo'lib, odamga mustaqil va o'ziga xos tarzda murakkab kreativ ishlarni bajarish imkoniyatini beradi. Alohida olingan har qanday qobiliyat iste'dodning analogi bo'lib xizmat qilmaydi, hatto u eng aniq ifodalangan bo'lsa ham. Bu, xususan, fenomenal xotiraga ega bo'lgan odamlarni o'rganish orqali aytiladi. Ushbu xotira xususiyatida ko'pchilik iste'dodning ekvivalentini ko'rishga tayyor.

Iqtidorli bolalarni o'rganish jarayonida o'qituvchilar ta'siri ostida muvaffaqiyatli rivojlanayotgan kreativ shaxsning muhim fazilatlarini aniqlanadi: kreativlikka qiziqish, ehtiyotkorlik, mashaqqatli ishlarga bosqichma-bosqich tayyorgarlik. Natijada, intellektual mehnatning muhim fazilatlarini, masalan, fikrlash jarayonlarining tezligi, ongning moslashuvchanligi, muhim narsalarni ajratib ko'rsatish, o'rganishning yetarliligi va boshqalar yoshligidan shakllanadi va bolada ilhomning ruhiy holati muhim rol o'ynay boshlaydi. Bu uzoq vaqtdan beri iste'dodning ajralmas sifati hisoblanadi. Biroq, ilhomni kreativlik bilan mashaqqatli mehnatga qarshi qo'yish uchun hech qanday sabab yo'q, chunki bu uning asosini tashkil etadigan ishdir.

Shunday qilib, kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning eng ishonchli usuli bu ularni o'z vaqtida tashxislash va o'quvchilarni intensiv norasmiy kreativ faoliyatga juda erta kiritishdir.

Xulosalar. Mahalliy tadqiqotchilarning ishlariga asoslanib aytishimiz mumkinki, boshlang'ich sinf yoshi shaxsning kreativ fikrlashini aniqlash va rivojlantirish uchun qulay davrdir, chunki bu yoshda kreativ va ta'lim traektoriyasining asoslari, ishlab chiqarish faoliyatining psixologik asoslari

qo'yiladi, kompleks shakllana boshlaydi, shaxsning voqelikka kreativ munosabati asosida yotadigan fazilatlarini, qadriyatlarini, qobiliyatlarini va ehtiyojlari.

Adabiyotda tasvirlangan boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ fikrlashini rivojlantirish tarkibiy qismlarini ko'rib chiqishda bizning tadqiqotimizga tegishli tarkibiy qismlar shakllantirildi va nomlandi:

- Kognitiv komponent (*bilim darajasi, boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativlik va kreativ qobiliyatlar haqidagi g'oyalari, kreativ vazifalarning mohiyatini tushunish*):

- Motivatsion va ehtiyoj komponenti (*o'quvchining o'zini kreativ shaxs sifatida namoyon etish istagi darajasi, o'quv topshiriqlarining kreativ turlariga qiziqish mavjudligi*)

- Faoliyat komponenti (*kreativ xarakterdagi vazifalarni asl holatda bajarish, o'quvchilarning kreativ tasavvurini faollashtirish, fikrlash jarayonini nostandart, majoziy ravishda amalga oshirish qobiliyatining rivojlanish darajasi*).

Shunday qilib, tadqiqotchilar "kreativ fikrlash" tushunchasini aniqlash bo'yicha yakdil fikrga ega emaslar, deb ta'kidlash mumkin, ammo ular har bir inson kreativ faoliyatga qodir ekanligini ta'kidlaydilar va o'qituvchining vazifasi har bir o'quvchining kreativ fikrlashini aniqlash va rivojlantirish, zamonaviy o'quv vositalaridan foydalanish va boshlang'ich sinf o'quvchining kreativ fikrlashini rivojlantirish uchun ma'lum pedagogik shartlarga rioya qilish, belgilangan maqsadga erishish.

Adabiyotlar:

1. Худойназаров, Э. М. (2022). Синфдан ташкари ишлар ўқувчилар мантикий фикрлашини ривожлантириш омиллари сифатида: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.8.08.032>
2. Khudoynazarov, E. (2023). Theoretical Foundations Of Growing Logical Thinking Of Elementary School Students. International Bulletin of Engineering and Technology, 3(5), 33-37.
3. Madrahimovich, K. E. (2023). Didactic Principles of Developing Logical Thinking in Students. New Scientific Trends and Challenges, 97-100.
4. Гилфорд, Д. Три стороны интеллекта // Психология мышления / Ред. А. М. Матюшкин. — М.: Прогресс, 1965. С. 456.
5. Е.С. Немкина // Начальная школа с вкладкой Практика [Текст]: журнал. — 2014. — №8. — С. 71.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, - 1975. - 304 с.

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARNING MUSIQIY IQTIDORINI RIVOJLANTIRISHDA MEDODIK TAVSIYALAR

Romanova S. Ye.

Ajiniyoz nomidagi NDPI Musiqa ta'limi kafedrası docenti, p.f.n.

Tayanch so'zlar: musiqiy faoliyat, san'at, istododli yosh ijodkorlar, musiqa asbobi, milliy meros, to'garak ishlari, ijodiy qobiliyat

Ключевые слова: музыкальная деятельность, искусство, талантливая молодежь, музыкальный инструмент, народное достояние, кружковая работа, творческие способности.

Key words: musical activity, art, talented youth, musical instrument, national property, circle work, creative abilities.

Резюме:

Maqola mazmuni musiqiy ta'limda va davlat ta'lim standartining joriy etilishi, milliy musiqiy merosidan to'laonli foydalanishda milliy musiqa asboblariida maktab o'quvchilarini ijro qilish ko'nikmalarini shakllantirish, musiqa ta'limini sifatini yaxshilashda o'quvchilarni musiqa savodxonligini oshirish masalalari bayon qilingan.

Резюме:

Содержание статьи описывает внедрение государственных образовательных стандартов в музыкальное образование, формирование у учащихся навыков игры на национальных музыкальных инструментах в условиях полного использования национального музыкального наследия, повышение музыкальной грамотности учащихся в повышении качества музыкального образования.

Summary:

The content of the article describes the introduction of state educational standards in music education, the formation of students' skills in playing national musical instruments in the conditions of full use of the national musical heritage, increasing the musical literacy of students in improving the quality of music education.

Musiqa ta'limi o'zgacha bir ko'rinmas tarbiya uslubida tarbiyaviy hususiyatlariga ega bo'lgan san'at darsi hisoblanadi va u boshqa fanlar bilan uzviy bog'liq. Musiqiy ta'limda va davlat ta'lim standartining joriy etilishi milliy musiqiy merosidan to'laonli foydalanish imkonini beradi. Musiqa darslari olib boriladigan sinfxonani yaxshi texnik qurollar, ko'rsatma qurollar va kerakli materiallar bilan jihozlangan bo'lishi ulkan ahamiyat kasb etadi. Texnika apparatlari, metodik ko'rsatma qurollar, musiqa asboblari, fortepiano,

milliy cholg'u asboblari, yangi dastur asosida tarxatma materiallar, plovaklar, qalam, kley, flipchertlar, flomasterlar, rangli borlar va boshqa kerakli jihozlarning etarli bo'lishi bolalarni darsga qiziqishini oshirib kelgusi darsni ishtiyoq bilan kutishi maqsadimizni amalga oshirishiga yordam beradi.

O'quvchi yoki talabalarning musiqiy madaniyati va savodxonligini yuksaltirishga estetik didi, dunyoqarashini kengaytirishga va musiqani xis qilishga qaratilgan amaliy mashg'ulotlar o'tkazishga musiqa o'qituvchisi pedagogika mahorat bilan, o'z ustida tinimsiz ishlab tarbiyalab kelayotgan o'quvchilarini chin dildan sevish, to'g'ri voyaga etkazishi bugungi kun talabidir.

Shu bilan birga o'quvchilarning musiqa darsidagi harakatlarini rag'batlantirish, darsdan tashqari to'garak ishlarida ham bolalarga yuqorida aytilgan tavsiyalarga asoslanib, repertuarlar tizimiga milliy qo'shiqlar, kuylar, vatanparvarlik to'g'risida, milliy mafkura asosidagi ashulalar, ko'ngilli-sho'x raqs va ashulalarga e'tibor berishimiz kerak. To'garak ishlarida, maktab dasturida bolalar tarbiyasida ham bu faoliyat katta ahamiyatli. Shuningdek, musiqa darslarining barcha ishlarining maqsadi va mazmuni darsning mavzularini ochib, turmush bilan bog'lab, darsning barcha bo'laklarini bir-biri bilan bog'liqli etib olib borishni talab etiladi.

Musiqa darslari quyidagi fpletsifik mazmuni bilan boshqa darslardan ajralib turadi:

1. Musiqa savodi va ijrosiga ton, turli vokal-xor tashkillari, musiqa tinglash, bolalar cholg'u asbobida chalishlari, ritmik xarakatlarni bajarish kabi elementlaridan turadi.

2. Musiqa boshqa san'at turlaridan o'zining tushuntirish aspektlari, «tili» bilan ajralib turadi. Yuqorida san'at turlarini ko'rish va eshitish orqali tushunsak, musiqani faqat diqqat bilan tinglabgina tushunsa bo'ladi. Shuning uchun ko'zi ojiz insonlarning ko'pchiligi musiqa san'atiga qiziqadilar, shu kasbni tanlashadilar.

3. Musiqa aniq vaqt o'lchami bilan bog'liqli san'at turi bo'lib asar ijro etilayotgan musiqa tempiga sozlanib, uning har bir elementini diqqat bilan eshitish, aks holda asarni eshita va tushuna olmasigimizni tushuntirib o'tishimiz kerak. Shuningdek mumtoz asarlarni qayta-qayta eshitganda uning yangi qirralarini va badiiyligini his etishni o'rgatib borish maqsadga muvofiq[3.I].

4. Musiqa o'quvchilarga, ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilariga faol emotsional ta'sir ko'rsatib, ma'naviy quvvat beradi, hislarini uyg'otadi. Yaxshi mazmunga ega bolalar uchun qiziqarli bo'lgan darsdan bolalar dam olib, badiiylilik tomondan quvonib, ma'naviy oziq va zavq oladi.

Musiqa darsi o'zining faol psixologik ta'siri orqali bosh fanlardan farq etadi va boshqa fanlar bilan ham bog'liqdir.

Badiiy hunar, rassomlik, adabiyot, matematika, fizika, tarix, astronomiya kabi fanlar musiqa darsini hayot bilan bog'lab mazmunli darsni olib borishda yordam beradi.

Musiqa fani o'zining aralash dars turi bilan ham o'zgacha bo'lib, uning shakli uch asosiy turdan iborat musiqa tinglash, musiqa savodi va qo'shiq aytishdan turadi.

Boshlang'ich sinflarda dars shakli besh faoliyat turidan iborat bo'ladi: Bular, asosiy ko'pchilik bo'lib ashula aytish, musiqa savodi, musiqa tinglash bo'lib musiqiy ritmik xarakterlarni bajarish ular uchun zarur hisoblanadi. Shuningdek, ularda ritmik harakatlar bilan aytilayotgan qo'shiqqa hamohang cholg'u asbobida jo'r bo'lishga o'rgatish ma'qul. Bu metod bilan rivojlangan mamlakatlar faol shug'ullanishadi. Shu sababli mamlakatimiz ta'lim tizimida ham bu chora tadbirlari jadal tus olib bormoqda[1.2.].

Musiqa darsi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida, eng dastlab musiqaga a'lo qiziqishlari, musiqiy tushunchalarining hosil etish va kerakli va zarur tajribalarni hosil etish asosiy vazifa qilib qo'yiladi. Bu yoshdagi o'quvchilarning diqqat e'tibori uncha rivojlanmagan, o'yinqaroq, chaqqon bo'lishadilar. Ularning psixologik qiyofasidan, kayfiyatidan kelib chiqib, ularga quvonchli, sho'x ohangdagi kuylarni eshittirish, aytirish, raqsga tushirish, ritmik xarakterlarni bajartirish va qo'shiq ohangiga to'g'ri tusha bilish majburiyatini his eta oldirishga o'rgatiladi. Shundan keyin ham o'quvchilar darsga qiziqib bilim egallashga xarakter qilishadi. Ularga darsda bir xillik emas, balki har bir dars shakllari mazmuni almashinib turishi maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga musiqa haqida yangi tushunchalar paydo bo'lib, musiqani sifatli o'rganishga, o'zlashtirishga qiziqishi oshadi. Buning samarasida ijro etganda va boshqa amaliy ishlarni bajarishda faollik, mazmundorlik va gavdalanish singari mazmunlar asta aniqlanib boriladi.

Darsning kalendar tematik rejasi, dastur asosida musiqa turmushiga qarab tuzilsa dars doimo ovozlarni sozlash, musiqa tinglashdan boshlanishi shart emas. Darsning tuzilish shakli standart mavzuli tizimda, balki mavzuli rejadagi asarlarni o'zlashtirish uchun musiqa ishlarini qaysi turidan boshlab, qaysi turidan tugasa ham bolalarni musiqaga va dars mazmuniga ko'proq qiziqitira olish va pedagogik maqsadga samarali erishish mumkinchiligiga erishish kerak.

Demak, darsda bajariladigan har bir musiqiy ish turi darsning ajralmas bir bo'lagi bo'lib, aniq pedagogik maqsadga qaratilishi lozim. Natijada bolalarda

musiqa tuyg`usini shakllantirish, musiqani san`at sifatida estetik tomonini tushunishga tayyorlash nazarda tutiladi.

Boshlang`ich sinflarda tarbiyaning pedagogik va psixologik ahamiyati maktablarda barcha fanlar qatorida o`z o`rniga ega. Ayniqsa, musiqa fanining ahamiyati beqiyos. Ularning fikrlari, tuyg`ulari oddiy, ko`rganlarini takrorlovchi bo`lishlari sababli ularga to`g`ri namuna bo`lishga xarakat qilmoq kerak.

Bolalar yoshiga xos qo`shiq va kuylar dasturda kam bo`lsa yoki murakkab bo`lsa, qo`shiqni bo`limlarga bo`lib, quyidagicha dars o`tishi maqsadga muvofiq, bular:

- qo`shiq matnin mazmunini tushuntirib berish;
- musiqani oddiyroq qilib ijro etib eshittirish orqali musiqa mazmunini matn mazmuni bilan moslashtirib bolalarga tushuntirish;
- dynamik belgilarni o`rgatish, qo`shiq ahamiyatiga ta`sirini tushuntirish;
- bolalarni qiziqtirib, birgalikda to`g`ri dam olib, qo`shiqni birgalikda aytishga xarakat etish;
- qo`shiqni ritmik xarakatlar bilan o`rganish;
- kuyni 3-5 takt bo`lsa ham cholg`u asbobida chalish[2.2].

Shu bilan birga bolalarning xarakatlarini rag`batlantirish, darsdan tashqari to`garak ishlarida ham bolalarga yuqorida aytilgan tavsiyalarga asoslanib, repertuarlar tizimiga milliy qo`shiqlar, kuylar, Ona Vatan to`g`risida, milliy mafkura asosidagi ashulalar, ko`ngilli-sho`x raqs va ashulalarga e`tibor berilishi maqsadga muvofiq. To`garak ishlarida, maktab dasturida bolalar tarbiyasida ham katta ahamiyatli va bu faoliyatda texnik xarakatli musiqalarga bolalar gimnastika xarakatlarini bajarishi ularning sog`ligiga ya`ni fiziologiyasiga yaxshi ta`sir etadi va bolalar boshqa fanlar bilan musiqa ta`limining bog`liqligini anglaydilar, ularda o`ylash, fikr yuritish sezimlarini shakllantirib boradi. Shuningdek, o`quvchilarning musiqiy iqtidorini rivojlantirish, musiqa san`atiga mehr va ishtiyoqni oshirish, musiqa san`atiga qiziquvchi o`quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratib berish, ularning badiiy ehtiyojlarini qondirish musiqiy ta`lim-tarbiyaning asosini tashkil etadi. Shu bilan bir qatorda, o`quvchilarning kichik yoshdagiligidan qat`iy nazar, ularni jahon xalqlarining durdona asarlari bilan ham tanishtirib turish lozim.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 02.02.2022 йилдаги ПҚ-112-сон
2. Ortiqov T., Romanova S. Muzikani oqituv metodikasi. Oqirv qollanba / Tashkent.-2020j 188b.
3. Romanova S. The importance of using integrated methods in teaching music. Eurasian journal of Academic research Volume 2 Issue 5, may2022 ISSN 2181-2022 [uzhttps://doi.org/10.5281/zenodo.6589935](https://doi.org/10.5281/zenodo.6589935) 738- 740

О‘ЗБЕКISTONDA AHOЛИ HAYOT SIFATINING ASOSIY KO‘RSATKICHLARI (IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL)

Xaitov E.B.

s.f.f.d (PhD)

Fan va texnologiyalar universiteti “Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va iqtidorli talabalar bilan ishlash” bo‘limi boshlig‘i

Tayanch so‘zlar: hayot sifati, “hayot sifati” mezonlari, “hayot sifati” standarti, aholi daromadlari ko‘rsatkichlari, aholining hayot sifati darajasi, inson kapitali.

Ключевые слова: качество жизни, критерии «качества жизни», стандарт «качества жизни», показатели доходов населения, уровень качества жизни населения, человеческий капитал.

Key words: quality of life, “quality of life” criteria, “quality of life” standard, population income indicators, level of quality of life of the population, human capital.

Резюме:

Maqolada aholi hayot sifati ko‘rsatkichlarining ijtimoiy-falsafiy jihatlarini tahlil qilingan bo‘lib, O‘zbekistonda aholi hayot sifati ko‘rsatkichlarida oxirgi 7-8 yilda tub o‘zgarishlarning ijtimoiy, iqtisodiy ko‘rsatkichlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek xorijiy manbalar va adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish asosida ilmiy xulosalar taklif va tavsiyalar ilgari surildi.

Резюме:

В статье анализируются социально-философские аспекты показателей качества жизни населения, научно-теоретически анализируются социально-экономические показатели коренных изменений показателей качества жизни населения в Узбекистане за последние 7-8 лет. Также на основе сравнительного анализа зарубежных источников и литературы выдвигаются научные выводы, предложения и рекомендации.

Summary:

The article analyzes the socio-philosophical aspects of the quality of life indicators of the population, and the social and economic indicators of fundamental changes in the quality of life indicators of the population in Uzbekistan over the past 7-8 years are scientifically and theoretically analyzed. Also, scientific conclusions, proposals and recommendations are put forward based on a comparative analysis of foreign sources and literature.

Kirish. Hayot sifati - bu uning tarkibiy qismlarining birligi bilan belgilanadigan tizimli tushuncha: biologik va ma'naviy mavjudot sifatida insonning o'zi, uning hayotiy faoliyati va u sodir bo'layotgan sharoitdir. Bundan kelib chiqadiki, hayot sifati ko'rsatkichlari nomenklaturasi shaxsning (yoki jamiyatning) ob'ektiv xususiyatlarini, uning hayotiy faoliyati va yashash

sharoitlarini, shuningdek, sub'ektning hayot haqiqatiga munosabatini aks ettiruvchi sub'ektiv baholash xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

O'zbekistonda aholining hayot sifati mohiyatini tushunish nuqtai nazaridan ijodiy faoliyat va kurash orqali tabiiy sharoitlarning tobora kengayib borayotgan chegaralarida davlat va jamiyat insoniyat hayotini saqlash va rivojlantirishga qaratilgan jarayon sifatida talqin qilish eng oqilona hisoblanadi. Bu borada biz istiqomat qilayotgan davlatda tabiiy, shaxsiy va ijtimoiy qarama-qarshilik va qiyinchiliklarni bartaraf etish bugungi kun islohotlar jarayonining ustivor vazifasidir.

O'zbekiston aholisining hozirgi holatini fundamental jihatdan tahlil qilar ekanmiz, davlatimizda yashayotgan har bir fuqaroning yashash pozitsiyasini konkretlashtirish borasida ob'ektiv va sub'ektiv qarashlarni keltirib chiqarishi tabiiy holdir. Chunki, 38 mlnga yaqin bo'lgan aholi soni son jihatdan emas, balki sifat jihatdan yaxshilanmog'i lozim bo'ladi.

Davlatimiz hududlari (viloyat, tuman)da umrguzaronlik kechirayotgan odamlarning davlat va jamiyatga bo'lgan munosabati ham bir xil daraja emas. Qolaversa respublikamiz hududlaridagi etnik xususiyatlar, urf-odatlar va milliy mentalitet bilan bog'liq qarashlar ham "hayot sifati" mezonlar (standart) i ko'rsatkichlar bilan o'lchash va baholashni bir xil yondoshuv orqali talab qila olmaydi.

Bundan tashqari, inson hayoti deganda, bir tomondan, insonning genetik jihatdan aniqlangan saqlanishi, rivojlanishi va ko'payishi, ikkinchi tomondan, tashqi ob'ektlarni va shaxsning o'zi tomonidan yaratilgan maqsadli o'zgarishini amalga oshiradigan jarayon tushuniladi. Bu jarayon tabiiy va ijtimoiy muhitda ushbu muhitlarda "yashovchi" turli ob'ektlar va sub'ektlar bilan murakkab, shu jumladan raqobatbardosh o'zaro ta'sir orqali sodir bo'ladi.

O'zbekistonda aholi hayot sifatini ma'lum bir standartlar asosida baholash tizimi mavjud bo'lsada, biz o'z dunyoqarashimizning tub ildizlarini vatan, davlat, xalq, millat taraqqiyotiga ma'sulдорlik hissi orqali anglab yetishimizni bugungi global o'zgarishlar taqozo qilmoqda. O'zbekiston o'z jamiyati a'zolarini yuqori ko'rsatkichga ega iqtisodiy barqarorlikga olib chiqish yo'ldida bugun-dunyoning rivojlangan tajribalari bilan tanishmoqda. Bu borada inson taraqqiyoti indeksi reytingida Norvegiya, Avstraliya, Islandiya, Kanada, Irlandiya, Niderlandiya, Shvesiya, Fransiya, Shveysariya va Yaponiya (birinchi o'nta) kabi davlatlar yetakchilik qilar ekan, O'zbekiston ham o'z oldiga "aholi hayot sifati"ni yuqori bosqichlarga olib chiqish ustida Prezident Sh.M.Mirziyoev boshchiligida yangi taraqqiyot tendensiyalarini amaliyotga olib kirishda fenomenal islohotlarni amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Inson kapitali va hayot sifatining munosabatlari va oʻzaro bogʻliqliklarining mohiyati va shakllari, asosan, ichki iqtisodiy nazariyaning yetarlicha oʻrganilmagan va bahsli masalalardan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda koʻp tadqiq qilinadi. Ushbu mavzu tadqiqot boʻyicha Gʻarb tajribasi uzoqroq va shubhasiz, oʻrganish uchun muhim va qiziqarli koʻrinadi.

Inson kapitali va hayot sifatining oʻzaro taʼsirini A.Smit, D.Rikardo, I.Shumpeter, K.Marks, D.Gelbreytlar oʻrgandilar. Ularning ilmiy asarlarida va ilmiy qarashlarida zamonaviy tahlil qilindi. Hayot sifatining oʻlchov mezonlari ishlab chiqildi. Inson kapitali va hayot sifati oʻrtasidagi bogʻliqlik, uning uslubiy va nazariy shart-sharoitlari juda cheklangan son bilan ifodalanadi.

Ilmiy adabiyotlar “Hayot sifati”ni aniqlashda ikki turdagi koʻrsatkichlar mavjud: obʼektiv va subʼektiv. Bu borada quyidagilarni eng muhim deb hisobladik:

- hayot sifatining obʼektiv koʻrsatkichlari: tabiiy va ijtimoiy.

- hayot sifatining subʼektiv koʻrsatkichlari: kognitiv (umumiy hayotdan qoniqishni baholash va hayotning turli sohalaridan qoniqishni baholash) va hissiy koʻrsatkichlardir [1; 32 s].

Ushbu koʻrsatkichlarga qoʻshimcha ravishda, bir qator belgilarga koʻra guruhlanishi mumkin boʻlgan bir qancha koʻrsatkichlar ham mavjud.

Ierarkik darajaga qarab: - makro koʻrsatkichlar: aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot, YaMM yoki ishlab chiqarish;

- aholining nominal va real daromadlari;

- demografik koʻrsatkichlar;

- ish haftasining davomiyligi; boʻsh vaqt; inflyatsiya darajasi va boshqalardir.

Individual yoki oila darajasida asosiy ehtiyojlarni qondirishni tavsiflovchi mikro koʻrsatkichlar.

“Turmush darajasi” toifasining mohiyatini aks ettirish xususiyatiga qarab:

- toʻgʻridan-toʻgʻri turmush darajasini tavsiflovchi masalan, asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini isteʼmol qilish darajasi va boshqalar;

- bilvosita, turmush darajasini belgilovchi, masalan, demografik koʻrsatkichlarni aks ettiruvchi.

Hisoblash xususiyatiga qarab: - daraja (mutlaq qiymatlar); - tarkibiy (darajali koʻrsatkichlarning tarkibiy qismlari); - dinamik (nisbiy, daraja koʻrsatkichlarining oʻzgarishini tavsiflovchi).

Ehtiyojlar guruhiga qarab, qanoatlantirish u yoki bu koʻrsatkich bilan tavsiflanadi. Ehtiyojlarning uchta asosiy guruhini ajratish mumkin:

- jismoniy ehtiyojlar;

- ma'naviy (intellektual) ehtiyojlar;
- ijtimoiy ehtiyojlar [2; Elektronniy resurs].

Hayot sifati salomatlik holatiga, jamiyatdagi aloqalarga, psixologik va ijtimoiy holatga, faoliyat va tanlash erkinligiga, stress va haddan tashqari tashvishga, bo'sh vaqtni tashkil etishga, ta'lim darajasiga, madaniy merosdan foydalanishga, ijtimoiy, psixologik va kasbiy qobiliyatga bog'liq bo'lishi mumkin [3; Elektronniy resurs].

Hayot sifatining ba'zi ob'ektiv komponentlari ko'proq bo'lishi mumkin. Inson ongiga taalluqli tajriba kuchi, madaniy kapital, qiymat imtiyozlari hayot sifati ko'rsatkichlarining o'lchov birligi sifatida asosiy ko'rsatkich bo'lishi mumkin. Sub'ektiv baholash mintaqalar bo'yicha farqlanishi mumkinligi sababli muhim, ijtimoiy va demografik guruhlar va sizga jamiyatda uch o'lchovli rasm yaratish imkonini beradi. Ular butun munosabatlar tizimiga prognoz qilingan o'rtadagi shaxslar, ijtimoiy guruhlar, mintaqalar, shuningdek, shaxslarning munosabatlari ijtimoiy institutlar va asosiy institut – davlat bu-munosabatlar tizimida ishtirokchisidir [4; . 1338-1341 s].

Hayot sifati ko'rsatkichining muhim afzalligi - kuzatuvlar o'tkazilganda alohida davrlar uchun o'zgarishlar dinamikasini tahlil qilish qobiliyatidir. Bundan tashqari, bu juda muhim, hayot sifatining individual tarkibiy qismlarini tahlil qilish mumkin bo'lib, ular birlashtirilganda tekislash va tashqarida qoldirish mumkin [5; Elektronniy resurs].

Shuning uchun hayot sifati, eng avvalo, birinchi omil, ma'lum bir shaxsga (yoki jamiyatga) hayotiy jarayonlarni amalga oshirish uchun xos bo'lgan ichki imkoniyatlar - hayotiy salohiyat bilan belgilanadi. Hayot sifatining ikkinchi omili - bu odamlarning ehtiyojlari, manfaatlari, qadriyatlari va maqsadlariga nisbatan hayot faoliyatining protsessual va ishlab chiqarish xususiyatlariga ega bo'ladi. Hayot sifatining uchinchi omili - tashqi imkoniyatlar, ya'ni. muhitlar, ob'ektlar va sub'ektlarning xususiyatlari. Ular shunday bo'lishi kerakki, birinchi yo'nalishning hayotiy funksiyalari so'zsiz bajarilishi mumkin va ikkinchi yo'nalishning funksiyalari buni qilishni xohlaydigan va buning uchun zarur bo'lgan sa'y-harakatlarni qilishga tayyor bo'lgan odamlar uchun maqsadlarga erishish ehtimoli katta bo'lishi kerak.

Yuqoridagi ko'rsatkichlar nomenklaturasini ishlab chiqish uchun asos bo'lgan "hayot sifati" tushunchasining ta'rifi kelib chiqadi: inson (shaxs yoki jamiyat) hayot sifati - bu inson hayotining baholovchi toifasi; umuman olganda, uning hayotining barcha tarkibiy qismlarining parametrlarini tavsiflovchi hayot potentsiali, hayot faoliyati va yashash sharoitlari (asboblari, resurslar va atrof-

muhit) qandaydir ob'ektiv yoki sub'ektiv standartlarga nisbatan hayot sifati ko'rsatkichlari amalga oshiriladi.

Shunday qilib, aholining hayot sifati jamiyat, uning ijtimoiy guruhlari, alohida fuqarolarning hayotiy salohiyati va ularning hayotiy faoliyati jarayonlari, vositalari, sharoitlari va natijalari xususiyatlarining ijtimoiy ijobiy ehtiyojlar, qadriyatlarga muvofiqligi bilan belgilanadi. Hayot sifati odamlarning o'zidan va hayotidan sub'ektiv qoniqishida, shuningdek, biologik, aqliy (ma'naviy) va ijtimoiy hodisa sifatida inson hayotiga xos bo'lgan ob'ektiv xususiyatlarda namoyon bo'ladi.

Muhokama, natija va metodologik tahlil. Aholi hayot sifati bo'yicha iqtisodiy adabiyotlarda ushbu tushunchaning yagona ta'rifi mavjud bo'lmasada, uni hali ham mamlakat aholisini hayot uchun zarur bo'lgan moddiy ne'matlar bilan ta'minlash deb ta'riflash mumkin. Aholi turmush darajasining statistik ko'rsatkichlari tizimi "aholining turmush darajasi"ni tavsiflovchi yagona umumiy ko'rsatkich mavjud emasligi sababli, uni tahlil qilish uchun ushbu toifaning turli tomonlarini aks ettiruvchi bir qator statistik ko'rsatkichlar hisoblab chiqiladi va quyidagi asosiy bloklarga guruhlanadi [6]:

- aholi daromadlari ko'rsatkichlari;
- aholi tomonidan moddiy ne'matlar va xizmatlarning xarajatlari va iste'moli ko'rsatkichlari;
- tejash;
- aholini to'plangan mulk va uy-joy bilan ta'minlash ko'rsatkichlari;
- aholi daromadlarining tabaqalanish ko'rsatkichlari, kambag'allik darajasi va chegaralari;
- ijtimoiy-demografik xususiyatlar;
- aholi turmush darajasini umumiy baholash. Aholining turmush darajasini statistik tahlil qilish va baholash uchun yalpi va ichki mahsulot hajmi, milliy daromad va aholi jon boshiga real daromad, uy-joy bilan ta'minlanganlik, savdo aylanmasi va boshqalar kabi turli ko'rsatkichlar qo'llaniladi. Kichik ko'rsatkichlar ham mavjud bo'lib, lekin aholining turmush darajasi ko'rsatkichlariga, masalan, tug'ilish va o'lim darajasi, mamlakat aholisining o'rtacha umr ko'rish davomiyligi va boshqalarga ta'sir qiladi. Aholining hayot sifati bevosita uning darajasiga bog'liq. Aholining turmush darajasi oshgani sayin aholining daromadlari oshadi. Demak, aholini moddiy ne'matlar bilan ta'minlash ham ortadi, turmush sifati ham oshadi. "Hayot sifati" keng ma'noda aholining turli ehtiyoj va manfaatlar nuqtai nazaridan o'z hayotidan qoniqishini bildiradi. Ushbu konsepsiya iqtisodiy toifa sifatida turmush darajasining xususiyatlari va ko'rsatkichlarini, mehnat va dam olish sharoitlarini, uy-joy

sharoitlarini, ijtimoiy ta'minot va kafolatlarni, huquqni muhofaza qilish va shaxs huquqlarini hurmat qilishni, tabiiy va iqlim sharoitlarini, atrof-muhitni muhofaza qilish ko'rsatkichlarini, erkin foydalanish imkoniyatini o'z ichiga oladi. Vaqt va undan yaxshi foydalanish qobiliyati va nihoyat, sub'ektiv tinchlik, qulaylik va barqarorlik hissi orqali namoyon bo'ladi [7].

Bizning fikrimizcha, aholi hayot sifati darajasi ijtimoiy-iqtisodiy tushuncha bo'lib, u insonlar hayotining ishlab chiqarish va iste'mol bilan bog'liq munosabatlarini o'z ichiga oladi. Aholining hayot sifati darajasini o'rganishga turli yondashuvlar bo'lishi lozim va iqtisodiyotning alohida tarmoqlarni rivojlantirish orqali aholi hayot sifati darajasini oshirishni o'rganish zarur deb hisoblaymiz.

Aholining hayot sifati darajasi va daromadlari ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarining samaradorligi, ilmiy-texnik taraqqiyot darajasi, aholining madaniy-ma'rifiy saviyasi, milliy xususiyatlari, siyosiy hokimiyat va boshqalar bilan bog'liq. O'tgan asrning 50-60 yillaridan boshlab aholi hayot sifati darajasini oshirish mamlakatning har bir aholisiga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulot va boshqa ko'rsatkichlar orqali baholab borilgan. 1980 yillarning ikkinchi yarmidan boshlab aholi turmush darajasi oshishini baholashda inson potentsiali taraqqiyoti indeksi hisoblanib boshlangan, u nafaqat jamiyatda moddiy boyliklarning taqsimlanishini, balki insonlarni har tomonlama mukammal rivojlanishi imkoniyatlarini o'z ichiga olgan. Inson potentsiali taraqqiyoti indeksi uch imkoniyatni – hayot davri va sog'lomlik, ta'lim olish va bilimni mustahkamlash hamda aholining turmush kechirishini ta'minlovchi yetarli daromadlar darajasini o'rganadi.

O'zbekistonda aholi sonining ortib borishi bilan bir qatorda aholi turmush darajasini oshirish imkoniyatlari ham oshib bormoqda. Aholi tarkibida ish bilan band bo'lgan aholi soni ko'payib borishi, aholi real daromadlarining doimiy ravishda o'sib borishi, odamlarning ta'lim olish, sog'liqni saqlash imkoniyatlari va uy-joy bilan ta'minlanishi yaxshilanib borayotgani, mamlakatimizda aholi turmush darajasini oshirishga qaratilgan islohotlarning samarali amalga oshirilayotganidan dalolat beradi. Aholining real pul daromadlarini va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalar sonini va aholining daromadlari bo'yicha farqlanish darajasini yanada kamaytirish bugungi islohoilarimizning o'q ildizi bo'lib turibdi.

Aholi tarkibidagi mavjud budjet muassasalari xodimlarining ish haqi, pensiya, stipendiya va ijtimoiy nafaqalar hajmini inflyatsiya sur'atlaridan yuqori miqdorda izchil oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda aholining, eng avvalo, o'rta maxsus va oliy o'quv muassasalari bitiruvchilari bandligini

ta'minlash, mehnat bozori mutanosibligini va infratuzilmasi rivojlanishini ta'minlash, ishsizlik darajasini kamaytirish, mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to'liq amalga oshirish uchun sharoitlar yaratish, ish kuchi sifatini yaxshilash, ishga muhtoj shaxslarni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini kengaytirish kabi qator vazifalar bugun o'z taraqqiyotini yangi davrga, yangi ijtimoiy munosabatlar bilan rivojlantirishni xohlayotgan davlat uchun muhim va barqarorlik ma'suliyatidir.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash muhimki, bugun jamiyatlar va davlatlar barqarorligi bu-davlatni boyitish emas balki odamlarni boqish, aholi ehtiyoji uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratish, shaxs, inson uchun kerakli vositalar manbai (resurslar)ni ishlab chiqish muhim bo'lib turibdi.

Aholi turmush darajasining yaxshilanishi bu davlat va jamiyatning barqarorligini kafolatidir. Bunda inson kapitalini erkinlashtirish, e'tiqod birligini, ta'lim va tarbiyani isloh qilish, moddiy qiymatliligi inson qadridan ustun bo'lmaydigan qadriyatlar tizimi amaliyotda namoyon bo'lmog'i lozim bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Мироедов, А.А. Качество жизни в статистических показателях социально-экономического развития / А.А. Мироедов. - М.: Вопросы статистики, 2008. - 32 с.
2. Официальный сайт ВЦИОМ (Всероссийский центр исследования общественного мнения). [Электронный ресурс]. Дата обновления 03.10.2010. - URL: <http://www.Wciom.ru> (дата обращения: 03.10.2010).
3. Энциклопедия Экономиста [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.grandars.ru
4. Яковлева Н. А., Жолудева Н. С. Анализ темпов инфляции в Российской Федерации // Экономика и социум. 2014. №2-4 (11). С. 1338-1341
5. Федеральный образовательный портал «Экономика» [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.ecsocman.hse.ru
6. Практикум по теории статистики. /Под ред Р.А.Шмойловой. – Финансы и статистика, 2011
7. Статистика. /Под ред. В.С. Михтаряна. – М.: Мастерство, 2012.

ODAM ORGANIZMIDA MODDA VA ENERGIYA ALMASHINUVINING AHAMIYATI

Musayev A.Sh.

*Fan va texnologiyalar universiteti Pedagogika
kafedrası dotsenti*

Tayanch so'zlar: odam, organizm, modda, energiya almashinuv, vitaminlar, immunitet, tirik organizm, asab tizimi.

Ключевые слова: человек, организм, вещество, энергетический обмен, витамины, иммунитет, живой организм, нервная система.

Key words: man, organism, substance, energy exchange, vitamins, immunity, living organism, nervous system.

Резюме:

Ushbu maqolada odam organizmida modda va energiya almashinuvida vitaminlar, moddalar almashinuvi, ayniqsa, ular bolaning o'sish va rivojlanish jarayoniga vitaminlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish, uning kelajakda sog'lom bo'lib rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etishi haqida yoritilgan.

Резюме:

В данной статье рассмотрен обмен витаминов и веществ в организме человека, особенности удовлетворения потребности ребенка в витаминах в процессе роста и развития, а также для его дальнейшего здорового развития.

Summary:

This article describes vitamins and substance metabolism in the human body, especially the importance of meeting the child's need for vitamins in the process of growth and development, and for his future healthy development.

Tirik organizmning eng muhim funksiyasi va hayotning harakterli belgisi-bu modda va energiya almashinuvi hisoblanadi. Modda va energiya almashinuvi tirik organizmda modda va energiya o'zgarishini organizm hamda tashqi muhit o'rtasida modda va energiya almashinuvini ta'minlovchi fizik-kimyoviy va fiziologik jarayonlar majmuidir. Tirik organizmdagi modda almashinuvi tashqi muhitdan har xil moddalarni kirishi, o'zgarishi, ularni organizm hayot faoliyati uchun ishlatish va hosil bo'lgan chiqindi moddalarni organizmdan tashqariga chiqarib yuborishdan iborat. Modda almashinuvi tufayli, Hujayralarda doimo, hujayra strukturalari va Hujayralaro moddalar uzluksiz yemirilib, hosil bo'lib

va yangilanib turadi. Shuning uchun organizmda har doim xilma-xil ximiyaviy birikmalar parchalanadi va sintezlanib turadi. Bu vaqtda energiya bir xolatdan ikkinchi bir xolatga o'tadi, ximiyaviy birikmalarning parchalanishidan hosil bo'lgan potensial energiya asosan issiqlik, mexanik va kabi kinetik energiya turlariga aylanadi.

Organizmdagi barcha modda va energiya o'zgarishlarini umumlashtirib - metabolismm –“modda almashinuvi” deb nomlangan. Bu o'zgarishlar hujayra darajasida metabolismm yo'llari deb ataluvchi ketma-ket keluvchi murakkab reaksiyalardan iborat. Bu reaksiyalar genetik va kimyoviy mexanizmlar yordamida boshqarilib turiladi. Metabolizm ikki qarama-qarshi yo'nalgan va bir-biri bilan bog'liq: anabolizm-(assimilyatsiya) va katabolizm- (dissimilyatsiya) jarayonlaridan iborat.

Anabolizm-hujayra, to'qima va a'zolar tarkibidagi organik maddalar biosintezi jarayonlari majmuidir. U organizmda o'sish, rivojlanish, biologik tarkibini yangilash, energiyani to'plash jarayonlarini ta'minlaydi. Anabolizm-ovqatli moddalar tarkibida tushgan molekulalarini boshqa murakkab molekulalarga kimyoviy o'zgartirishdan iborat. Masalan, aminokislotalarni hujayra genetik apparatidagi ko'rsatmaga asosan sintezlanayotgan hujayra oqsillari tarkibiga kiritish.

Organizm sarflanayotgan energiya o'rnini to'ldirish, tana og'irligini saqlash, o'sish va rivojlanish ehtiyojlarini qondirish maqsadida organizmga tashqi muhitdan oqsil, yog', uglevodlar, vitaminlar, mineral tuzlar va suv kirib turishi kerak. Bunga organizmni ovqatlantirish yo'li bilan erishiladi. Bu moddalarning sifati va miqdori organizmning yashash sharoitiga va uning holatiga mos kelishi kerak.

Ovqatli moddalarni xazm yo'liga va havoni o'pkaga tushishi modda almashinuvinin boshlanishidir. Oqsil, yog' va karbonsuvlarni fermentlar ta'sirida suvda eruvchi aminokislotalarga, glitserin, yog' kislotalari va boshqa mahsulotlargacha parchalanish va so'rilish jarayoni modda almashinuvinin birinchi bosqichidir.

Ovqatlik moddalar va kislarodni qonda tashilishi, to'qimalarga yetkazib berilishi, hujayralardagi moddalarni murakkab kimyoviy o'zgarishlari modda almashinuvinin ikkinchi bosqichidir. Hujayralarda bir vaqtning o'zida ovqatlik moddalarni oxirgi mahsulotlargacha parchalanishi, fermentlar, gormonlar va Hujayra tarkibiy qismi sintezlanishi sodir bo'ladi. Moddalar parchalanishi natijasida energiya ajralib chiqadi va bu energiya sintez jarayonida, a'zo va butun organiz faoliyatini ta'minlash uchun sarflanadi.

Ovqatlanishdan so'ng organizmda har xil moddalar parchalanishi natijasida hosil bo'lgan ohirgi moddalarni tashilishi, buyrak, o'pka, ter bezlari va ichak orqali chiqarib yuborilishi modda almashinuvining uchinchi bosqichidir.

Oqsil, yog', karbonsuv, mineral tuzlar va suv almashinuv bir-biri bilan bog'liq holda ketadi. Har bir moddani almashinuvida o'ziga xos tomonlari, ularning fiziologik ahamiyati ham har xil. Shuning uchun har bir moddaning almashinuvi alohida ko'rib chiqiladi.

Bilamizki, salomatlikni saqlash uchun vitamin va minerallarni yetarlicha iste'mol qilish zarur. Ammo vitaminlar minerallardan qanday farq qilishi, ularning har biri qanday funksiyalarga ega va qaysi oziq-ovqatlar ularning eng yaxshi manbalari ekanligi haqidagi savolga kamdan kam odamlar javob bera oladi.

Vitaminlar so'zi lotinchada: vita - hayot, amin - darmon dori bo'lib tirik organizmning hayot faoliyati va normal moddalar almashinuvi uchun zarur bo'lgan organik birikmalar. Ular turli xil kimyoviy tuzilishga ega. Oziq moddalar tarkibida qandaydir moddalar yetishmasligi natijasida odamlar kasal bo'lishi to'g'risidagi ma'lumotlar qadimiy Xitoy kitoblarida, keyinchalik Gippokrat asarlarida qayd etilgan.

A vitamini - bolaning o'sishiga ta'sir qiladi. Organizmning infeksiyalarga qarshi chidamliligini oshiradi. Terini va shilliq pardalarni normal holatda tutib turadi. Moddalar almashinuvida, xususan, yog' almashinuvida qatnashadi. A vitamini organizmga yetarli miqdorda tushib turmasa infeksiyalarga qarshi chidamlilik susayib ketadi. Teri va shilliq pardalar quruq bo'lib qoladi. Ko'zning quvvati pasayadi. Bu vitamin baliq moyida, sariyog'da, tuxum sarig'ida, sutda ko'p bo'ladi. O'simlik mahsulotlari (pomidor, sabzi, apelsin va boshqalar)da karotin bor. U organizmda vitamin A ga aylanadi.

D vitamini (kalsiferol) organizmda kalsiy va fosforning almashinuviga

yordam beradi. Shuningdek, suyak to'qimasining shakllanishiga va ijobiy o'sishiga ta'sir qiladi. Bu vitamin raxitning oldini olish va davolashda qo'llaniladi. D vitamini baliq moyi, jigar, go'sht mahsulotlari, tuxum sarig'ida mavjud.

B-1 vitamini (tiamin) markaziy asab tizimi

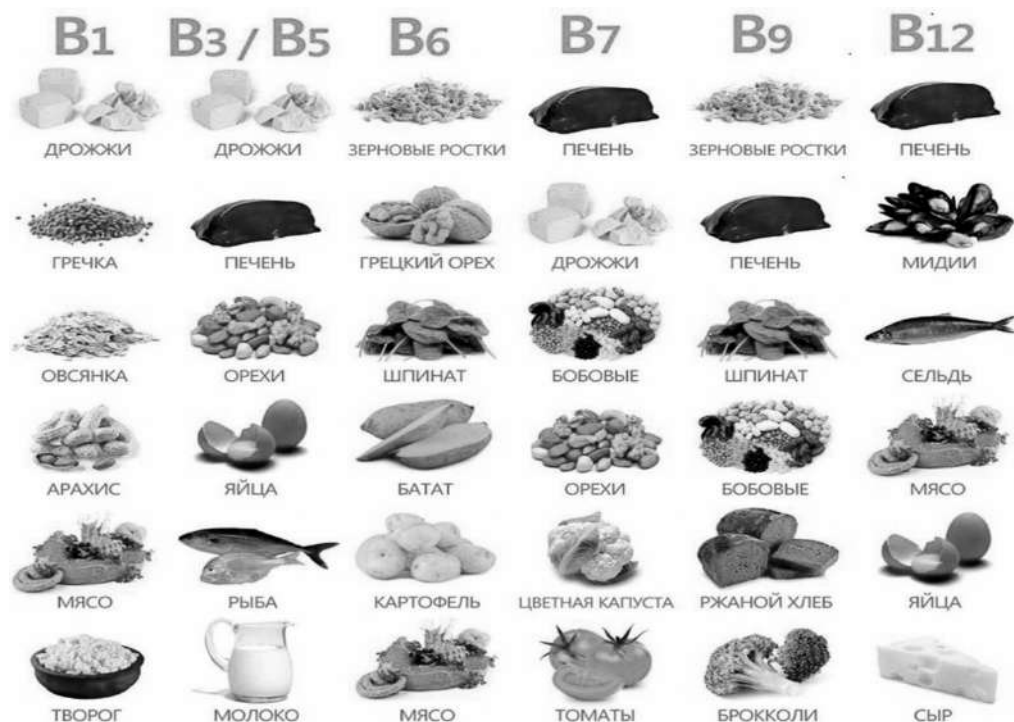

faoliyati va uglevod almashinuvida qatnashadi. U sut, tuxum sariyog‘, go‘sht, jigar, non, sulı yormasi va no‘xat kabi mahsulotlar tarkibida uchraydi.

B-2 vitamini oqsil va uglevod almashinuvida muhim rol o‘ynaydi. Bu vitamin ovqatning me‘da-ichak tizimida yaxshi hazm bo‘lishiga yordam beradi. Organizmning o‘sishi va rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Uning organizmga yetarli miqdorda tushib turmasligi natijasida vazn kamayib, behollik kuzatiladi. Ko‘z shilliq pardalarida o‘zgarish paydo bo‘lishi, teri kasalliklari yuzaga kelishi mumkin. B2 vitaminining eng muhim manbalari – sut, pishloq, tvorog, tuxum, go‘sht va non hisoblanadi.

B-6 vitamini. B guruhidagi boshqa vitaminlar bilan bir qatorda oqsil almashinuvida qatnashadi. Asab tizimi faoliyatiga va qon yaratilishiga ijobiy ta‘sir qiladi. Organizmga B6 vitamini yetarli darajada tushib turmasa jahldorlik, holsizlik, terining zararlanishi kuzatiladi. Bu vitamin go‘sht, jigar, baliq, tuxum sarig‘i, meva-sabzavot mahsulotlari tarkibida uchraydi.

B-12 vitamini -oqsil almashinuvida qatnashadi. Organizmning o‘sish va rivojlanishiga ijobiy ta‘sir etadi. Qon hosil bo‘lishida juda katta ahamiyatga ega. B-12 vitamini sut, pishloq, go‘sht, jigar, buyrak, tuxum sarig‘i tarkibida mavjud.

12-rasm- B gruppа vitaminlari.

13-rasm. C vitamini mavjud bo'lgan mevalar.

PP vitamini - hujayralar almashinuvi jarayonida muhim rol o'ynaydi. Organizmning oksidlanish jarayonlarida qatnashadi. Tomir tarangligi va qon hosil bo'lishiga ijobiy ta'sir qiladi. **RR vitamini** go'sht, sut, buyrak, jigar, non, kartoshka, grechixa yormasida bo'ladi.

C-vitamini - uglevod, oqsil va minerallar almashinuvida, organizmdagi oksidlanish-qaytarilish

jarayonlarida va qon hosil bo'lishida ishtirok etadi. C vitamini organizmning infeksiyalarga chidamliligini oshiradi va to'qimalar hamda hujayralarning o'sishiga yordam beradi. Shuningdek, mayda qon tomir (kapillyar)larning devorini mustahkamlaydi. Bu vitamin meva-sabzavotlar tarkibida ko'p bo'ladi. C vitamini yorug'lik va qaynash jarayonida tez parchalanib ketgani bois mahsulotlarni to'g'ri saqlash va pishirish muhim ahamiyatga ega. C vitamini organizmning infeksiyalarga chidamliligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, bolalarning rivojlanishida vitaminlarning ahamiyati katta. Vitaminlar moddalar almashinuvi jarayonining nazoratchilaridir. Ayniqsa, ular bolaning o'sish va rivojlanish jarayoniga bevosita aloqador bo'ladi. Kasalliklarga qarshi chidamini oshiradi, ya'ni immunitetni mustahkamlaydi. O'sish davrida bolaning vitaminlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish, uning kelajakda sog'lom bo'lib rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. The Right Start to a Healthy Life, Edited by Ingrid Stegeman and Caroline, Costongs EuroHealthNet, Rue de la Loi 67, 1040 Brussels, Belgium, 2012.
2. Adolf Faller., Michael Schuenke-The Human Body - "An Introduction to Structure and Function" ThiemeStuttgart- New York <http://www.bestmedbook.com/2004>.
3. Ирисбаева Ё. У. Связная речь-главное достижение в речевом развитии детей дошкольного возраста //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 695-698.
4. Musaev A. Technologies for organizing independent education of students in a digital educational environment //International Bulletin of Applied Science and Technology. – 2023. – T. 3. – №. 1. – С. 146-149.
5. Irisbayeva Y. Future Educators Professional Readiness to Interact with Preschool Children //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
6. Irisbayeva Y. Professional readiness of future educators to interact with children of preschool age // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2019. – T. 7. – №. 7.

O'QUVCHILARDA IJTIMOIIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Urazov F.I.

*Denov tadbirkorlik pedagogika instituti pedagogika va psixologiya
kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: o'quvchi, islohot, tashabbuskorlik, ijtimoiy – professionallik, barkamollik, ma'naviy-ahloqiy fazilatlar.

Ключевые слова: студент, реформа, инициатива, социально-профессионализм, добросовестность, духовно-нравственные качества.

Key words: student, reform, initiative, social and professionalism, integrity, spiritual and moral qualities.

Резюме:

Mazkur maqolada o'quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik jihatlari, uning mohiyati va tahlili, jamiyat hayotining ma'naviy-ma'rifiy faoliyati, intellektual salohiyatli barkamol yosh-avlodni tarbiyalash, uzluksiz ta'lim tizimida milliy g'oyaga doir bilim va tafakkurini yuksaltirish kabi yuksak insoniy fazilatlarni rivojlantirishning pedagogik ta'sir vositalari orqali yoritilgan.

Резюме:

В данной статье рассматриваются педагогические аспекты развития социально-активных гражданских компетенций у студентов, ее сущность и анализ, духовно-просветительская деятельность общественной жизни, воспитание зрелого молодого поколения, обладающего интеллектуальным потенциалом, знанием и мышлением о национальной идее в непрерывном процессе. Обсуждается система просвещения через средства педагогического воздействия на развитие высоких человеческих качеств, таких как поощрение.

Summary:

This article examines the pedagogical aspects of the development of socially active civic competencies in students, its essence and analysis, spiritual and educational activities of public life, education of a mature young generation with intellectual potential, knowledge and thinking about the national idea in a continuous process. The system of education through the means of pedagogical influence on the development of high human qualities, such as encouragement, is discussed.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub zamirida ijtimoiy faol, barkamol yosh-avlodni tarbiyalash eng muhim muammo sifatida ilgari surilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti BMT Bosh Assambleyasining

2017 yil 23 sentyabrda 75 sessiyasida soʻzlagan nutqida yoshlar masalasiga toʻhtalar ekan: “mamlakatimiz aholisining yarmidan koʻpini yoshlar tashkil etadi. Respublikamizda har bir yigit – qizning jamiyatda munosib oʻrin egallashi va oʻz salohiyatini namoyon etishi boʻyicha ulkan ishlar amalga oshirilmoqda”. Oʻzbekistonda Yoshlar parlamentlari, Yoshlar ishlari agentligi faoliyat koʻrsatmoqda. Avgust oyida Birlashgan Millatlar Tashkiloti shafeligida yoshlar huquqlariga bagʻishlangan Samarqand xalqaro forumi muvaffaqiyatli oʻtkazildi. Fursatdan foydalanib, yana bir bor Yoshlar huquqlari toʻgʻrisidagi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Konvensiyasini qabul qilish boʻyicha Oʻzbekiston tashabbusini qoʻllab – quvvatlashga chaqiraman» - degan fikrlari dunyo hamjamiyati tomonidan ham keng eʼtirof etilmoqda. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ning 2019 yil 19 mart kuni ilgari surgan besh muhim tashabbuslari ham ijtimoiy faol talaba-yoshlarni tarbiyalashda taʼlim muassasi oʻrni va ahamiyati juda yuqori. Chunki, ushbu ilgari surilgan “beshta eng muhim tashabbusda yoshlarga boʻlgan eʼtiborni yanada kuchaytirish, ularni madaniyat, sanʼat, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, yoshlarda axborot texnologiyalaridan foydalanish koʻnikmalarini shakllantirish, yurtimiz yoshlari oʻrtasida kitobxonlikni targʻib qilish, xotin-qizlar bandligini taʼminlash” kabi vazifalar mamlakat ertangi kuni uchun, yetuk, yoshlarni barkamol avlod boʻlib voyaga yetishlarida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish muhim oʻrin egallaydi.

Mamlakatimizda yoshlarning har tamonlama yetuk shaxs sifatida voyaga yetishida jamiyat taraqqiyoti muhim oʻrin tutishi bilan birga, uning ijtimoiy faol fuqaro boʻlib faollashuvi muhim oʻrin tutadi. Oʻquvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda dolzarb masala boʻlib bormoqda. Fuqaro, faol fuqarolik tushunchalari mazmun – mohiyati toʻgʻrisidagi tasavvur bilan bogʻliq yondashuvlar, turli darvlarda turlicha talqin qilingan. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish taʼlimining maqsadi, doimo insonni jamiyatda faol faoliyatga, davlatning ijtimoiy – siyosiy hayotida faol ishtirok etishga, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega boʻlishga intilish boʻlgan. Shunga qaramay, inson hayotida davlat va jamiyatning roli turlicha talqin etilgan.

Adolatli demokratik jamiyatda ijtimoiy faol fuqarolik tarbiyasining oʻrni umuman oʻzgacha talqin etiladi. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish oʻquvchilarda jamiyatda yuz berayotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish orqali, jamiyat hayotida boʻlayotgan oʻzgarishlarda faol ishtirok etish, oʻzining faol fuqarolik burchi, majburiyati va huquqlarni bilish, unga rioya etish, huquqiy munosabatlarda muomala va huquqiy madaniyatga ega boʻlish kabi sifatlar rivojlantiriladi. Oʻquvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishda “Oʻzbekistonni rivojlantirish strategiyasi: Fuqarolik jamiyati”, “Siyosatshunoslik”, “Ijtimoiy pedagogika”, “Milliy gʻoya:

asosiy tushuncha va tamoyillar” fanlari orqali demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish, vatanparvarlik, milliy o‘zlikni anglash, xalq farovonligi, qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalashda faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish muhim o‘rin egallaydi.

Xorijiy mamlakatlarda yoshlarda fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish hamda rivojlantirish “Fuqarolik ta’limi” fani asosida singdirib boriladi. “Fuqarolik ta’limi” fani yoshlarda fuqarolik jamiyati, demokratik davlat qurish asoslari singdiriladi, chunki fuqaroning ijtimoiy roli – bu avvalo, demokratik jarayonlar va institutlarda ishtirok etishida namoyon bo‘ladi. Jumladan, Avstriyada “fuqarolik ta’limi” o‘rniga ko‘pincha “siyosiy ta’lim” atamasi qo‘llaniladi. Frumin o‘z tadqiqotlarida T.Kalsuonisning “demokratik fuqarolik ta’limi” tushunchasidan foydalanishni taklif etganligi, chunki u o‘z tadqiqot ishida “fuqaroning barcha qadriyatlari, ko‘nikmalar va bilimlar to‘g‘risida emas, balki demokratik mexanizmlarni ishlab chiqish va rivojlantirish muhimligini nazarda tutadi” . Masalan, Avstriyada 1978 yildan «Ta’lim muassasalarida fuqarolik ta’limi» Qonuni amal qilib keladi, qonunda: «fuqarolik ta’limi shaxs rivojlanishi hamda umuman jamiyatning kelgusi rivojlanishining asosi hisoblanadi. Fuqarolik ta’limining asosiy qoidasi – demokratik ongini, umumevropa tafakkuri va dunyoda ochiqlikni tarbiyalash, u insoniyatning global muammolarini tushunishga bog‘liq bo‘ladi” deya ifodalangan. Mazkur fan doirasida pedagog kadrlarni tayyorlashga katta e’tibor qaratilgan.

Niderlandiya ta’lim tizimida mamlakatda yosh avlodni tarbiyalashda faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirishning o‘rni beqiyosdir. Chunki, mamlakatda yosh avlod tarbiyasi “Fuqarolik ta’limi” fani orqali yo‘naltirilgan : “O‘quvchi-yoshlarni tarixiy va siyosiy-boshqaruv bilimlari, tasavvurlari va malakalari bilan ta’minlash hisoblanadi va ularga ko‘ra, yoshlar turli hayotiy tizimlarning a’zolari sifatida, iste’molchilar va ishlab chiqaruvchilar, davlat va butun dunyo fuqarolari sifatida tarixiy yuzaga kelgan ijtimoiy tuzilmalarda ishtirok eta oladilar”. Shu tariqa, belgilangan maqsad orqali faol fuqarolik pozitsiyani shakllantirish uchun bilimlar berish, ularda bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish orqali shart-sharoit yaratish bo‘yicha aniq vazifalarni yechish masalasiga e’tibor berilgan. Angliya va Irlandiyada fuqarolarga ijtimoiy siyosiy bilimlarni, fuqarolik ta’limi bo‘yicha fakultativ kurslar orqali singdirilgan. Ijtimoiy faol fuqarolik pozitsiyasiga ega yosh avlodni tarbiyalashda boshlang‘ich va asosiy maktab tizimidan e’tibor bera boshlagan. O‘quvchilar uchun turli ta’lim modullari asosida 2000 yildan boshlab Angliyada fuqarolik ta’limi majburiy ta’limga aylandi. Shu tariqa, yoshlarda faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish orqali fuqarolarning ijtimoiy hayotdagi rolini oshirishga yo‘naltirilgan faoliyat sifatida qaraladi.

Chunki, o'quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini rivojlantirish demokratik huquqiy davlat qurish sharti va jamiyatning ijtimoiy barqarorligi, uning barqaror rivojlanishini bosqichma-bosqich oshib borishi sifatida qarash mumkin.

Mamlakatimiz umumiy o'rta ta'lim tizimida ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 - yil 6 apreldagi « Umumiy o'rta va o'rta maxsus, Kasb-hunar ta'limining Davlat Ta'lim Standartlarini tasdiqlash to'g'risida »gi 187-son Qarorida «Tarix», «Davlat va huquq asoslari», «Konstitutsiyaviy huquq» fanlari orqali ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini o'quvchilarda shakllantirish vazifasi ilgari surilgan bo'lsa, ushbu shakllangan kompetensiyani oliy ta'lim tizimida rivojlantirish muhim o'rin tutadi.

O'quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish ijtimoiy pedagogik zaruriyat sifatida aniqlashtirish, bizningcha quyidagi fikr mulohazalarni ta'kidlab o'tish imkonini berdi:

- yosh avlodni tarbiyalashda fuqarolik jamiyatining asosiy vazifasi –ijtimoiy faol fuqaroni kamol toptirish;

- o'quvchilarga demokratik davlat qurish g'oyasini singdirib borish orqali jamiyat hayotning barcha sohalarida ijtimoiy faol ishtirokini ta'minlash;

- o'quvchilarda millatlararo totuvlik, dinlararo bag'rikenglik, xalq farovonligi, komil inson g'oyalarini singdirgan holda fuqarolik jamiyatini qurishda faol ishtirokini ta'minlash;

- o'quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash va ularda ijtimoiy-siyosiy, huquqiy savodxonlikni rivojlantirish;

- o'quvchilarda ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlanishi "Mentorlik", "Talaba minbari" kabi ijtimoiy loyihalarda faollik ko'rsatish orqali oshirib borish;

- o'quvchilarni oliy ta'lim muassasalaridagi, "Yoshlar ittifoqi uyushmalari faoliyatida faol ishtirok etish, o'zini-o'zi boshqarish organlari faoliyatiga keng jalb etish" orqali ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim va fan sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh negizida yosh-avlodni ya'ni bo'lajak kadrlarni kompetentli qilib tarbiyalash eng birinchi masala sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvarda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatlari hamda xalqiga qilgan Murojaatnomasida yosh-avlodning zamonaviy kasb egasi va kompetentli shaxs sifatida tarbiyalanishi masalasiga to'xtalib: shunday ta'kidlagan edi, "har qanday jamiyat taraqqiyotida uning kelajagini ta'minlaydigan yosh avlodning sog'lom va barkamol bo'lib voyaga yetishi hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu sababli biz islohotlarimiz ko'lami va samarasini yanada oshirishda har tomonlama yetuk, zamonaviy bilim va hunarlarni puxta egallagan, azmu shijoatli, tashabbuskor

yoshlarimizga tayanamiz” deb ilgari surgan tashabbus va g‘oyalarining asosida kompetentli shaxs maslasi muhim hisoblanadi.

1. Ma’lumki, Avlod va ajdodlarimiz yaratgan qadrlash mezonlarining tarixi eng qadimgi naqlar, rivoyatlar, afsona, hikoyat, dostonlarga, ya’ni halq og‘zaki ijodi namunalariga borib taqaladi. Spitamen, Muqanna va Jaloliddin Manguberdi tug‘risidagi asarlarda, Alpomish, To‘maris va Shiroq tug‘risidagi afsona va dostonlarda vatanparvarlik, halq va yurt ozodligi uchun fidoyilik kabi ko‘plab umuminsoniy qadriyatlar tasvirlangan. Ma’naviy merosimizning yorqin namunasi – «Avesto» zardo’shtiylikning muqaddas kitobi bo‘lganligidan, unda bu dinning qadriyatlar tizimi, qadrlash mezonlari, o’sha davrdagi milliy G‘oyalar yorqin ifodalangan.

2. Shuningdek, Yangi O‘zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish shiddat bilan rivojlanib globallashib integratsiyalanayotgan dunyo shiddat bilan o‘zgarib, milliy o‘zlikni anglashi, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligi, shaxs ma’naviyatini mustahkamlash jarayonlarida turli yot g‘oyalarning salbiy ta’siri ortib, odamlarning ongi-shu’uri va qalbi uchun kurash kuchayib borayotgan bir davrda ta’lim-tarbiya, targ‘ibot va tashviqot ishlari jarayonida umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, milliy g‘oya, millat va ularning o‘zaro bog‘liqligi masalasining dolzarbligi yanada oshmoqda. Xalqning ma’naviy hayotida o‘zligini anglash muhim o‘rin tutadi. Shunday ekan, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishda ayni ma’naviy-ahloqiy tarbiyalanishini ta’lim-tarbiya jarayonining avvalo, milliy o‘z-o‘zini anglashining mazmun-mohiyatini, xalq, millat tushunchalari hamda ularning o‘zaro aloqadorlik jihatlariga alohida e’tibor qaratish lozimligi qayd etilmoqda.

Demak, bizning nazarimizda ilmiy izlanishlar natijasi o‘laroq umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlik alohida ta’rif berish va uni rivojlantirish sharoitlarini aniqlashga e’tibor qaratilgan bo‘lib, u umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni jamiyatning ma’naviy hayotida alohida o‘rin egallaydi chunki, ijtimoiy hayot bilan bog‘liq murakkab vazifalarni haletish qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish talabalar ma’naviy dunyoqarashiga oid hodisa sifatida talqin qilish va milliy o‘zlikni anglash kompetensiyalari ta’rifiga motivatsion-qadriyatli, kognitiv-faoliyatli komponentlarning o‘zlashtirish natijasiga erishish orqali rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, o‘zib kelayotgan yosh-avlod tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ma’naviy-ruxiy kamolot, milliy o‘zlikni anglash asosiy komponenti sifatida o‘zoro a’loqalar maydoniga chiqib, ijtimoiy-tartib doirasida belgilangan hulq-atvor va ijtimoiy hayot faoliyatning uzviy va uzluksizligi sifatida alohida o‘rin egallaydi.

Ma'lumki, Yangi O'zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish ta'lim jarayonida talabalarga, vatanparvarlik, milliy iftihor ruhida shakllanadigan bilishning o'ziga xos shakllaridan biridir deb etirof etish mumkin. Demak, shaxsning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, jamiyat, ijtimoiy qatlami, siyosiy partiya va boshqa fuqarolik jamiyati institutlarining muayyan maqsadlari ifodasi, ularni bu yo'lda birlashtirishi, uyushtirishi, faoliyatga undashi, safarbar qilishi» deb ifodalab o'tgan.

Demak, Yangi O'zbekiston sharoitida talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirishning asosiy maqsadi yoshlarda bunyodkor g'oyalarning mazmun-mohiyatan sog'lom yoki nosog'lom, ezgu yoki yovuz, bunyodkor yoki buzg'unchi g'oyalarning bo'lishi mumkinligini yoritish hamda umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik ruhida tarbiyalanishi muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda. Bizga ma'lumki, umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish talabalarning kundalik fikrlaridan farqli yana o'z tafakkurida paydo bo'lsada, keng jamoatchilik manfaatlarini ifoda etishda o'z milliy qadriyatlari asosida tarbiyalansa muhim o'rin tutadi. Demak, talabalarda umuminsoniy qadriyatlarga oid kompetentlikni rivojlantirish asosiy omil sifatida o'ziga ishonch va e'tiqodga aylanib e'tirof etilganligi sababli talabalarni vatanga sadoqat ishonch, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol topishi, qadrlar tayyorlashda mamlakat taqdiri uchun jon kuydiradigan kadrlar etib tarbiyalash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar:

1. Xalq so'zi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy Majlisga Murojaatnomasi" 2020 y. 30 dekabr №-255 son
2. Xalq so'zi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 19 martdagi "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha muhim vazifalar"nutqi. 2020 y. 20 mart
3. Feldshteyn D.I. Psixologiya razvivayumeytsya lichnosti: izbr. psixol. Trudy / D.I. Feldshteyn. - M.: Flinta, 1996. - 512s.
4. Patrik Dj. Obuchenie demokratii v globalnom, mejdunarodnom i sravnitel'nom aspektax: predlozheniya po sovershenstvovaniyu grajdanskogo obrazovaniya v shkolax. // Grajdanskoe obrazovanie: soderzhanie i aktivnye metody obucheniya» M., Logos. 2005.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi « Umumiy o'rta va o'rta maxsus, Kasb-hunar ta'limining Davlat Ta'lim Standartlarini tasdiqlash to'g'risida»gi 187-son Qarori
6. Xalq so'zi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy Majlisga Murojaatnomasi" 2020 y. 25 yanvar №-19 son
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi
8. Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirishda tashkiliy-uslubiy yondashuvlar.. (kadrlar tayyorlash milliy dasturi vazifalari doirasida). T.: 2002.-19 b

TA'LIMNI TASHKIL ETISHDA GENDER XUSUSIYATLARNI INOBATGA OLISH

Yaxyoyeva S.A.

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

Tayanch so'zlar: gender, feminizm, ta'lim jarayoni, jins, jinsiy rivojlanish, xususiyat, bilim, malaka, ko'nikma.

Ключевые слова: гендер, феминизм, образовательный процесс, пол, половое развитие, характеристика, знания, компетентность, умение.

Key words: gender, feminism, educational process, sex, sexual development, characteristic, knowledge, competence, skill.

Резюме:

Ushbu maqolada ta'lim jarayonida gender tenglik xususiyatlari va farqlarni hisobga olishning pedagogik va psixologik imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan. Gender xususiyatlari, nazariyasivatarixiga oid ma'lumotlar keng yoritilgan. Shaxs ulg'ayishining dastlabki bosqichlari o'ta ahamiyatliligi va o'quvchining jinsiga tayangan holda unga ta'lim-tarbiya berish, ijtimoiy hayotga tayyorlash lozimligi tavsiya etilgan. Gender nazariyasining vujudga kelishida bugungi kunda ijtimoiy-madaniy rivojlanishning muqobil nazariyasiga aylangan feminizm hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi.

Резюме:

В данной статье рассматриваются педагогические и психологические возможности учета характеристик и различий гендерного равенства в образовательном процессе. Широко освещается информация о гендерных характеристиках, теории и истории. Рекомендуется, чтобы первые этапы личностного роста были чрезвычайно важны и необходимо воспитывать и готовить ученика к общественной жизни с учетом его пола.

Summary:

This article discusses the pedagogical and psychological possibilities of considering gender equality characteristics and differences in the educational process. Information on gender characteristics, theory and history is widely covered. It is recommended that the first stages of personality growth are extremely important and that it is necessary to educate and prepare the student for social life based on his gender.

Kirish. Bugun dunyoda ta'limni tashkil etishning gender xususiyatlarini inobatga olish eng dolzarb vazifalardan biri bo'lmoqda, yurtimizda ham bu borada ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Taxminan 1970-yillarda Z.Freyd va T.Parsons g'oyalari bilan sug'orilgan an'anaviy ijtimoiy fandan qoniqmagan

feminizm nazariyotchilari o'zlarining g'arbona madaniy, tarbiyaviy, nazariy-uslubiy yondashuvlarini ifodalay boshladilar. Feministik g'oyalarning madaniyat va ta'lim-tarbiyaning turli sohalariga kirib borishi nihoyatda jadal sur'atlar bilan davom etdi. 70-yillarning boshida hammani hayratga solgan bahs-munozaralar, genderga nisbatan yondashuvlar va qarashlar asta-sekinlik bilan jamiyat a'zolari ongiga singa boshladi. Amalda jinsiy chegaralashga qarshi kurash BMTning xotin-qizlarni kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiyasida (1979) ham e'lon qilingan. Ushbu g'oyalar YUNESKO faoliyati, shuningdek, ko'p sonli ijtimoiy, madaniy, ta'lim muassasalari, o'qituvchilar va ijtimoiy soha xodimlari uchun qo'llanmalar chop etadigan tashkilotlar manfaatlariga uyg'un bo'lib, jinsiy chegaralashga oid aqidalarni bartaraf etishga xizmat qila boshladi. Rivojlangan mamlakatlar o'quv jarayonida gender farqlar va o'xshashliklarni yoshlar ongiga singdirishga xizmat qiladigan o'quv kurslari ham yuzaga keldi.

Genderga oid qarashlarning g'arb mamlakatlarida keng yoyilishida Simone de Bovuar va Keyt Millett tadqiqotlari muhim o'rin tutdi. Simone de Bovuarining "Ikkinchi jins" (1949) kitobida ifodalangan g'oyalar zamonaviy gender nazariyasiga asos bo'lib xizmat qildi. Keyt Millett esa o'zining "Jinsiy siyosat" (1972) kitobini yaratishda Bovuarqarashlariga tayandi. "Feminizm nazariyalari" umumlashtiruvchi-tahliliy maqolasida P.Elliot va N.Mendell genderning barcha asosiy yo'nalishlarini tarixiy va zamonaviy nuqtauyi nazardan ko'rib chiqqanlar. R.Xofning "Gender tadqiqotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi" maqolasi gender nazariyasi va metodikasi shakllanishi xususida yaxlit tasavvur hosil qilishga ko'maklashsa, K.Uest va D.Zimmerman izlanishlari mahsuli bo'lgan "Genderning yaratilishi" deb nomlangan fundamental tadqiqotning Y.Zdravomislova tomonidan ingliz tilidan qilingan tarjimasida ijtimoiy shakllantirish nazariyasi bo'yicha birlamchi manba bilan tanishish imkoniyatini beradi. J.Lorberning "Jins ijtimoiy kategoriya sifatida" maqolasi esa istiqbolda gender tadqiqotlar bilan mustaqil shug'ullanish uchun zamin hozirlaydi.[1; 411],[6; 23-53]

Asosiy qism. Ta'lim tizimi jamiyatda nafaqat texnologik va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot omili, balki ma'naviy va iqtisodiy rivojlanishning muhim strategik vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois mustaqil mamlakatimizda ta'lim sohasiga yil sayin katta e'tibor qaratilmoqda. Mazkur vazifa ta'lim tizimining barcha bosqichlari: maktabgacha ta'lim muassasalaridan tortib oliy ta'limning yuqori bosqichlarigacha bo'lgan bo'g'inlar zimmasiga yuklatilgan. XXI asrning axborot asri deya e'tirof etilayotganligi bejiz emas. Negaki, jamiyat shaxsning bilimdonligi va tadbirkorligiga tayanib rivojlanadi hamda taraqqiy topadi. Gender farqlar va tenglik asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni esa jamiyat

taraqqiyotiga muhim hissa qo'shib, o'quvchi shaxsining madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy va ekologik jihatdan barqaror rivojlanishi uchun zarur tarkibiy qism sifatida maydonga chiqadi. Mazkur maqsadni amalga oshirish jarayonida mavjud o'quv dasturlarini yangi pedagogik texnologiya va zamonaviy usullarni qo'llagan holda takomillashtirish eng birinchi vazifa hisoblanadi. Takomillashtirilgan o'quv dasturlarida o'g'il va qiz bolalar tengligi, qolaversa, barcha fanlar bo'yicha o'quv materiallarining gender tenglik va farqlar asosida belgilab berilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday ta'lim jarayoni yangi o'quv vositalari – metodik materiallar va didaktik ishlanmalar yaratishni talab qiladi. O'z navbatida, o'quv-metodik materiallar nazorat vositalari bilan bog'liq ravishda tanlanishi lozim.

Shuni ta'kidlash lozimki, istiqbolda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish nafaqat o'zlashtirish, balki o'g'il va qiz bolalarning har biriga xos bo'lgan tushunish, bilimlarni amaliy qo'llash va ijod ko'nikmalarini aniqlash asosida ham amalga oshirilishi lozim. Bu holat o'quvchilarning bilim darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatibgina qolmay, yangi sifatga ega bo'lgan aql-zakovat egasini tarbiyalaydi, ya'ni u o'ziga xos shaxsni shakllantirib, ular ongini o'stirish, shuningdek, dunyoning ijtimoiy, informatsion, texnologik va iqtisodiy o'zgarishlariga moslashishlariga katta yordam beradi.[2;248]

Pedagogika fanlari doktori, professor, R.Mavlonova esa ko'nikmaga quyidagicha ta'rif beradi: "Ko'nikma - bu kishining bilim va elementlarni tajriba asosida egallagan, ma'lum harakatni ongli bajarishga bo'lgan qobiliyatidir. Masalan, kartonni kesa bilish ko'nikmasi, qaychini to'g'ri ushlay bilish, harakatni aniq muvofiqlashtirish, yo'nalish, kuch va bosimning tengligini saqlash, qomatni muvofiq keluvchi tarzda tutish degan ma'noni anglatadi. Bu o'rinda ustalik bilan harakat qilib, ma'lum ish shartlariga, masalan, ishning sur'ati va aniqligiga rioya qilish kerak. Aks holda ish qo'pol chiqishi mumkin".

Elementar tajriba o'quvchilarga faoliyatning ma'lum turi bo'yicha tasavvur beradi. Bunday tasavvurlarni yaratishda o'quvchilarning shaxsiy tajribalari ham, o'zgalar tajribasining (so'z, grafik tasvir orqali berilgan natural ko'rsatish va shu kabilarning) ular tomonidan idrok etilishi ahamiyatlidir. Biroq shaxsiy tajriba yetakchi o'rin egallaydi. Shu bilan birga, barcha ko'nikmalar malakaga aylanavermaydi.[3;720]

Faqat faoliyatning u yoki bu turini, uning ayrim harakatlarini bajarishning texnik tomonigina avtomatlashadi.

Faoliyatning o'zi ongli, ya'ni murakkab ko'nikma bosqichida davom etaveradi, bu ko'nikma tarkibiga ko'pgina elementar malakalar (o'lchay bilish, asboblarni ishlata bilish va boshqalar) kiradi. Vaqtning cheklanganligi tufayli boshlang'ich sinflardagi texnologiya darslaridagi ish ko'nikma bilan yakunlanadi.

Malaka o'quvchilarni bilim bilan qurollantirish jarayoni bilan uzviy bog'liq holda shakllantiriladi va asosan ana shu bilimga tayanadi.

O'zlashtiriladigan bilim – hosil qilinadigan ko'nikma va malakalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Ko'nikma va malakalarning mazmuni va o'zaro nisbati haqida bir qancha yo'nalishdagi qarashlar mavjud.

Didaktikada mavjud bo'lgan an'anaviy nuqtayi nazardan kelib chiqadigan bo'lsak, ko'nikma malakadan ilgari hosil bo'ladi va mashq natijasida ko'nikma malakaga aylanadi. Chunonchi, "Pedagogik ensiklopediya"da "Ko'nikma ishlashga to'g'ri keladigan sharoitlarga mos harakatlarni samarali bajara olish" deb ta'riflanadi. Ko'nikmalar ham amaliy, ham nazariy xarakterga ega bo'ladi. Xuddi shu "Pedagogik ensiklopediya"da "Malaka – yuqori darajadagi harakat" sifatida ta'riflanadi. Ushbu bosqichda harakatlar avtomatlashadi, aqliy boshqaruv bir daraja kamayadi. Malaka amaliy faoliyatning shu qadar tezroq bajarilishidirk, harakat o'z-o'zidan amalga oshayotgandek ko'rinadi.

Malakalarni shakllantirish fandan olinadigan bilim va ma'lumotlarini qayta ishlash bo'yicha hamma operatsiyalar tizimini, ma'lumotni aniqlash, uni harakatlar bilan taqqoslashni o'rganishdir. Subyektiv maxsus faoliyat sifatida malakalarga mustaqil o'qitish jarayoni mavjud emas, degan fikrni K.K.Platonov tanqid qilib, quyidagicha ta'kidlaydi: "Malakalarga albatta o'qitish kerak, bundan kelib chiqadiki, kerakli metodika to'g'risida o'ylash kerak. "Malaka" deb – odamning bilim va oddiy tajriba asosida egallagan muayyan harakatlarni ongli bajarish qobiliyati tushuniladi. Bilimlar bajarilayotgan harakatlarning nazariy asosidir.

Bilimlar tufayli harakatlarning ayrim davrlari va ularning ketma-ketligi tushunarli bo'ladi. Har qanday malakalarni egallash bilimlarga asoslangan aniq faoliyat, amaliyotni talab qiladi, ularsiz umuman malakalar bo'lishi mumkin emas. Malakaning psixologik asosi deganda faoliyat maqsadi, sharoit va uni bajarish usullari orasidagi o'zaro aloqadorlik tushuniladi. Bundan shu xulosa kelib chiqadiki, malaka bilimlarga tayanadi. Bilimsiz malaka yo'q. XXI asrda uzluksiz ta'lim strategik ahamiyat kasb etib, shaxs va jamiyat hayotida asosiy mavqeni egallaydi. Shaxs faqatgina gender tenglik va o'ziga xoslik hisobga olinib tashkil etilgan ta'lim jarayonida olingan bilim yordamida uzluksiz texnologik innovatsiyalarni o'zlashtirishi mumkin. Bu esa nafaqat mehnat qurollarining mukammallashuvini, balki yangi bilimlarni egallash qobiliyati va kasbiy faoliyatni puxta o'zlashtirishni talab qiladi.

Adabiyotlarda gender tushunchasining bir necha xil talqini mavjud. Jumladan, faylasuflar uni quyidagicha tavsiflaydilar: "Gender" inglizcha so'z bo'lib, jinsga mansublikning ijtimoiy jihatlarini ma'nosini anglatadi....

Bu tushuncha erkaklar va ayollar o'rtasida nafaqat biologik farqni, balki jamiyatning jinsiy taqsimotida ijtimoiy va madaniy tavsiflarning butun majmuini hisobga oladi. Erkaklar va ayollarga tegishli ijtimoiy bog'liqlik, xulq-atvor va kutilgan natijalarni ifodalaydi". Jamiyatshunoslar esa gender tushunchasiga quyidagicha yondashadilar: "Gender" ijtimoiy, biologik holat bo'lib, erkak va ayolning jinsiy munosabatlari majmuasi hisoblanadi" Ruhshunoslar ham gender tushunchasiga o'ziga xos tarzda yondashganlar: "Psixikaning gender asoslari jins va u bilan bog'liq ijtimoiy stereotiplar, shaxsning psixologik ko'rinishidir".

Olimlar orasida bu xususiyatlarning qaysi biri tug'ma, qaysi biri esa ta'lim va tarbiya jarayonida rivojlanganligi to'g'risida keskin munozaralar bormoqda. O'g'il va qiz bolalarning har bir xalq madaniyatida har xil tarbiyalanishi tufayli, ular maktabga kelgan davrdan boshlab jinslarning psixologik farqlari ma'lum bo'ladi. Bu farqlar orasida psixologlar (A.E.Taras, 2002) qizlar o'g'il bolalardan matematik va vizual qobiliyatlari bilan ustunroq deb ta'kidlashadi. O'g'il bolalarda qizlarga qaraganda o'ziga ishonch hissi kuchliroqdir. Qiz bolalar bir xillikka asoslangan qiziqarsiz faoliyatni yengilroq qabul qilishadi. 1999 mhtml:file://F:/enter/

O'zgaruvchan muhitga tez moslashishadi. O'g'il bolalar har bir holatni umumiy tarzda baholashsa, qizlar yaxshilab tekshirib, o'rganib, keyin unga baho berishadi". Pedagogik ma'noda gender – o'g'il va qiz bolalarning murakkab ta'limiy sotsiomadaniy birligi bo'lib, ularning xatti-harakati, mentaliteti va emotsional xususiyatlari, o'quv faoliyatidagi o'zaro teng va farqli jihatlarini o'z ichiga oladi. Shu bois keyingi vaqtlarda gender muammosi, uni o'rganish metodlari pedagoglar e'tiborini ko'proq jalb etmoqda.[5;447-449]

Ta'lim jarayonida gender yondashuv amal qilishining afzalligi shundaki, u o'quv sharoitida o'g'il va qiz bolalar manfaatlari hamda intellektual imkoniyatlarini hisobga olishga ko'maklashadi. Ta'lim jarayonida amalga oshiriladigan pedagogik ta'sirlar o'g'il va qiz bolalarning xatti-harakatlari, dunyoqarashlarida ijobiy o'ziga xoslik paydo bo'lishiga yordam beradi. Ta'lim jarayonida gender xoslikni ta'minlamasdan turib, intellektual-ma'naviy jihatdan rivojlangan shaxsni shakllantirib bo'lmaydi. Bunday ta'lim tizimi o'g'il va qiz bolalarning manfaatlari ustuvorligi asosida tashkil etilishi kerak. Genderga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish zarurligini hisobga olgan holda o'quv jarayonini isloh qilish o'g'il va qiz bolalarning erkin, intellektual, ma'naviy rivojlanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Gender yondashuvning pedagogikada qo'llanilishi, birinchidan, ijtimoiy muhitda samarali faoliyat ko'rsata oladigan, ikkinchidan, jamiyat talablariga mos keladigan ijodkor, tadbirkor, intellektual rivojlangan shaxsni kamol toptirishga ko'maklashadi.[6; 23-53]

Muhokamalar va natijalar. Pedagogikada gender tenglik va farqlarni hisobga olish tamoyili ustuvor bo'lishi kerak. Bu ustuvorlikni ta'minlashning o'ziga xos jihatlari: – o'quv materialini tanlashda o'g'il va qiz bolalar orasidagi o'ziga xoslikni farqlash; – o'g'il va qiz bolalarning alohida o'ziga xos faoliyatini rivojlantirish; – muayyan jinsga mos keladigan o'quv faoliyatini tashkil etish; – har bir jinsning o'ziga xos faoliyat turini shakllantirishga xizmat qiladigan o'quv materiallarini tanlash; – ta'lim jarayonida qat'iy, didaktik jihatdan shakllangan gender interpretatsiyalarini qo'llashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni shakllantirish.

Ta'lim jarayonida o'g'il va qiz bolalarga mehnat ta'limi berish va ularni kasbga yo'naltirishning barqaror pedagogik tizimini vujudga keltirishda o'quvchilarning gender jihatdan o'ziga xos bo'lgan shaxsiy sifatlarini qaror toptirish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun ta'lim jarayonida quyidagilarga alohida e'tibor berish zarur: – o'g'il va qiz bolalar orasidagi farqlarni neytrallashtirish va interpretatsiyalashga qaratilgan o'quv harakatlarini tashkil etish; – ularni gender o'xshashlikni namoyon qilish ruhida tarbiyalash; – o'quv jarayonida o'g'il va qiz bolalarning alohida-alohida faoliyat ko'rsatishini ta'minlash; – o'g'il va qiz bolalarning shaxsiy qiziqishlariga mos keladigan o'quv faoliyati turlarini tashkil etish; – aniq o'quv vaziyatini hisobga olgan holda faoliyat ko'rsatishni ta'minlash.

O'g'il va qiz bolalarning har biri qanday bo'lishi, qanday faoliyat to'rini egallashi ta'lim sifatiga bog'liq.

Ta'lim jarayonida gender ijtimoiylashtirishning muayyan asosi, mehnat taqsimoti va jamiyatda qabul qilingan madaniy me'yorlar, ijtimoiy faoliyat turlari, ularning ijtimoiy mavqeyi orqali ifodalanadi. Ta'lim tizimida qabul qilingan gender me'yorlar va mezonlar muayyan darajada o'quvchilarning biologik jinsiga qarab ularning ruhiy sifatleri, qobiliyatlari, faoliyat turlari, egallaydigan kasblarini belgilashga xizmat qiladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchilar, oila, maktab, atrof-muhitdagilar birgalikda o'quvchilar ongiga gender me'yorlar, mezonlarni singdiradilar. Bu qarashlar o'quvchilarda haqiqiy ayol, haqiqiy erkak qanday bo'lishi to'g'risida dastlabki tasavvurlarning paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Keyinchalik ushbu gender me'yorlar o'quvchilarda shakllantiriladigan faoliyat turlari orqali mustahkamlanadi. Ta'lim jarayonida gender ijtimoiylashtirish bu – o'quvchi tomonidan o'zi yashaydigan jamiyat gender madaniy tizimining o'zlashtirilishi jarayonidir. Ta'lim jarayonida gender ijtimoiylashtirishning muhim belgilari sifatida o'quvchilarni kasbga yo'naltirish, o'quv mehnatini to'g'ri taqsimlash, ularda gender xoslikka asoslangan shaxsiy sifatlarni qaror toptirishdan iborat.

Kasbiy jihatdan o'z-o'zini kamol toptirish har bir yoshda o'quvchilarning ruhiy imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Bunda aniq shakl

va metodlardan foydalaniladi. Bu jarayonda o'quvchining shaxsiy imkoniyatlari va qobiliyatlarini hisobga olish, uni kasb tanlashga yo'naltirish, umumiy, xususiy jihatlarini aniqlash va rivojlantirish zarur. O'quvchilarni kasbni to'g'ri tanlashga yo'llash, ularga mehnat turlari, kasblar to'g'risida bilim berishni to'g'ri tashkil etishga qaratilgan pedagogik faoliyatni amalga oshirish lozim. O'quvchilarni kasb tanlashga to'g'ri yo'llash natijasida maktabda innovatsion jarayonlarni qo'llash imkoniyati kengayadi. Bugungi kunga qadar pedagogika fanida ta'limni gender tenglik va farqlar asosida tashkil etishga yo'naltirilgan yagona konsepsiyaning mavjud emasligi bu jarayonni yanada dolzarblashtiradi. O'quvchilarda muayyan jinsga mansubligidan qat'iy nazar individual qiziqishlar va qobiliyatlarni rivojlantirish zarur. Buning uchun birinchi navbatda o'qituvchi gender sezgirlikka ega bo'lishi lozim. Bunda o'quvchi qizlar va o'g'il bolalarga gender ta'lim berish jarayonida gender metodikasini qo'llay olishi kerak. O'quvchilarning jinsiga ko'ra ularni kasbga yo'naltirish dasturlashtirilishi lozim. O'g'il va qiz bolalarning mehnat andozalari, uy ishlari bilan bog'liq faoliyatlari barqarorlashtiriladi.

Dars jarayonida o'qitish metodlari, o'zaro munosabatlar doirasi o'quvchilarning gender ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilar ta'lim jarayonida o'g'il bolalarning o'zini namoyon etishda faolligi, harakatchanliklarini, qizlarning esa itoatkorligi, hayo-iboliligi, tirishqoqligi, ozodaliklarini qo'llab-quvvatlaydilar. Ta'limda gender tenglik tamoyillarining o'yin mashg'ulotlari va erkin faoliyat ko'rsatish muhitida amalga oshirilishi ta'minlanadi. Bunda o'zaro hurmat va muloyimlik ustuvorlik qiladi. O'qituvchi va o'quvchilar o'zaro hamkorlikda o'zgarishlarni rejalashtiradilar, muvaffaqiyatlarni nazorat qilib rag'batlantiradilar, mavjud muammolarni muhokama qilib, ularni hal etish choralari izlaydilar. Shuning uchun ham o'quv jarayoni ochiqlik, moslashuvchanlik, ilg'or tajribalardan foydalanish va muqobil yechimlarni izlashni taqozo etadi. Bu esa tanqidiy fikrlash, ijod erkinligi va insoniy sifatlarni qadrlashga undaydi. Ota-onalar tomonidan boshlangan o'g'il va qiz bolalarni ijtimoiy shakllantirish jarayonini, ularga xos bo'lgan faoliyat to'rini qaror toptirish maktabda, birinchi navbatda, mehnat darslarida davom ettiriladi.

O'quvchilarga gender tenglik va farqlar asosida ta'lim-tarbiya berishda o'qituvchining shaxsiy namunasi, nutqi, xatti-harakatlari alohida ahamiyatga ega. O'quvchilar genderning turli shakllari to'g'risida ma'lumotga ega bo'lishlari uchun maqsadga muvofiq keladigan axborot muhiti yaratilishi zarur. O'quv jarayonida gender tenglik va farqlarni hisobga olgan holda interfaol ta'lim metodlarini qo'llash, ko'rgazmalar, stendlar, plakatlar, audio hamda videovizual vositalardan foydalanish imkonini beradigan ta'lim muhitini yaratish lozim. Biroq bugungi kunda o'qituvchilarda gender tushunchasidan xabardorlik yetarlicha shakllanmaganligini kuzatish mumkin. O'qituvchilarda gender

xabardorlikni qaror toptirish uchun oliy o'quv yurtlarida bo'lajak pedagoglarni gender pedagogikasi sirlaridan voqif etish zarur. Hozirda umumjahon miqyosida ijtimoiy vazifalar va bu vazifalarning gender taqsimlanishi orasida nomutanosiblik mavjud. Umumiy mehnat faoliyati va umumiy ta'lim olish o'g'il va qiz bolalar ruhiyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Chunki jamiyatda erkaklar va ayollarga xos kasblar mavjud, oilalarda va ta'lim jarayonida o'g'il hamda qiz bolalarning vazifalari orasida farqlar ajratilishi kerak.

Maktablarda gender ta'limni rivojlantirish natijasida jinslarning teng huquq, bir xil mehnat qilish va majburiyatlari, o'g'il bola ham, qiz bola ham xohlagan yo'lini o'zi tanlash huquqiga egaligi o'quvchilar ongiga singdiriladi. O'quvchilarning ijtimoiy gender ta'limni tushunishi va unda ishtirok etishi uchun o'qituvchining gender pedagogikasiga oid bilimlari yetarli bo'lishi lozim. Shuningdek, o'qituvchida gender tarbiya va ta'lim texnologiyalari, bolalarni ijtimoiy genderlash shart-sharoitlari mujassam bo'lgan maxsus ilmiy dastur bo'lishi ham shart.

Xulosa. Ta'limda gender xususiyatlari o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya berish yo'lidagi intilishlari natijasida o'g'il va qiz bolalarning holati va rivojlanishi, o'zligini anglashi va kelajakda o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalari, qaysi jinsga mansub bo'lishidan qat'iy nazar, jamiyatdagi mavqei anglatadi. Ta'lim jarayonida gender yondashuvni qo'llash o'g'il va qiz bolalarni kelib chiqishidan qat'iy nazar, ijtimoiy vazifalarini to'g'ri anglaydigan, jinslarning farqiga oid eski qarashlardan xoli o'ziga xos shaxs sifatida tarbiyalash va rivojlantirishga katta yordam beradi. O'z ma'nosi jihatidan gender ta'lim-tarbiyaga yaqin bo'lgan "jinsiy ta'lim-tarbiya", "jinsiy-ijtimoiy ta'lim-tarbiya" atamalari mazkur so'zning ma'nosini to'liq ifodalamaydi. Zero, bu atama mohiyati ancha keng va serqirradir.

Adabiyotlar:

1. Gender tadqiqoti asoslari kursi xrestomatiyasi: / rus tilidan qisqartma tarjima. Oliy o'quv yurtlari uchun. –Toshkent: "O'zbekiston", 2003. – 411 b.
2. Mavlonova R., Goroxova O., Ogluzdina L. Mehnat ta'limi metodikasi: Oliy pedagogika hamda maxsus o'rta bilim yurti uchun o'quv qo'llanma. –Toshkent, "O'qituvchi", 1985. –248 b.
3. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е. С. Рапацевич – М.: "Соврем. Слово", 2005. – 720 с.
4. Уэст К., Зиммерман Д. Создание гендера. Пер. с англ. Е.Здравомысловой /Гендерные тетради. Вып.1.Спб., 1999 mhtml:file://F:/enter/
5. Усманова А. Гендерная проблематика в парадигме культурных исследований //Введение в гендерные исследования. Ч.1: Учебное пособие. –Харьков, Спб., 2001. – 447-449 с.
6. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований //Пол, тендер, культура /Под ред. Э.Шоре и К.Хайдер. –М., 1999. –23-53 с. www.lib.vsu.ru/project/golosary.phtml.

INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA «O'ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI» FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Seytmuratov E.

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi va chorvachilik biotexnologiyalari
Universiteti Nukus filiali, «Iqtisodiyot va gumanitar fanlar»
kafedrası tadqiqotchisi*

Tayansh soʻzlar: tarix, talaba, hodisa, voqea, jarayon, oʻqituvchi, innovatsiya, interfaol.

Ключевые слова: история, студент, событие, процесс, преподаватель, инновация, интерактив.

Key words: history, student, event, process, teacher, innovation, interactive.

РЕЗИЮМЕ:

Maqolada innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida «O'zbekistonning eng yangi tarixi» fanini o'qitish samaradorligini oshirish haqida ma'lumotlar bayon etilgan. Shuningdek, tarix fanlarining o'ziga xosligi, xarakteri ularni o'qitishda muammoli, rivojlantiruvchi, loyiha, kompyuter, masofaviy, hamkorlik, interfaol, innovatsion va modul, shuningdek, o'yinga asoslangan ta'lim turlarini tanlash va didaktik imkoniyatlardan samarali foydalanish maqsadga muvofiqligi haqida fikrlar berilgan.

РЕЗИЮМЕ:

В статье представлена информация о повышении эффективности преподавания предмета «Новейшая история Узбекистана» на основе инновационных образовательных технологий. Также высказываются мнения уникальность и характер исторических предметов в их преподавании - проблемный, развивающий, проектный, компьютерный, дистанционный, коллективный, интерактивный, инновационный и модульный, а также целесообразность выбора игровых видов обучения и эффективного использования дидактических возможностей.

SUMMARY:

The article provides information on increasing the efficiency of teaching the subject "Modern History of Uzbekistan" based on innovative educational technologies. Opinions are also expressed about the uniqueness and nature of historical subjects in their teaching - problem-based, developmental, project-based, computer-based, distance learning, collective, interactive, innovative and modular, as well as the feasibility of choosing game-based types of teaching and effective use of didactic opportunities.

Mamlakatimizda soʻnggi yillarda tarix ta'limi samaradorligini oshirishda metodologik plyuralizm, muntazamlik va izchillik, ilmiy xolislik, tarixiylik

hamda vorislik, nazariy bilimlarning ustuvorligi, fanlararo aloqadorlik, madaniy-tarixiy muhit, tizimlilik, tarixiy vorisiylik, tarixiy hodisa va jarayonlarni tizimli tadqiq qilish kabi tamoyillarga ustuvorlik berish nazarda tutilmoqda. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiyalash, «zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalariga ega, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun professional pedagog kadrlar yetkazib berish, sohaga ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilish» [3] innovatsion o'qitish tamoyillari pedagogik amaliyotga faol tatbiq qilinayotgan mavjud sharoitda tarix fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish imkonini beradi.

O'zbekistonda tarix o'qitish metodikasining mazmuni, ustuvor yo'nalishlari, yetakchi tamoyillari, qonuniyatlari A.Asqarov, R.Mamajonova, O'.Mansurov, A.Sagdiev, T.Toshpo'latov, S.To'raev va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan.

Prezident Sh.M.Mirziyoevning yetakchi ilm-fan namoyandalari bilan bo'lgan muloqotida ko'p masalalar muhokama qilinib, taklif va mulohazalar o'rta tashlandi, jumladan, quyidagi dolzarb masalalar tilga olindi:

1. mamlakatimizda yuqori salohiyatga ega, jahon miqyosida e'tirof etilgan olimlar ko'pligi, ular o'z maktablarini yaratishi, shogirdlar tarbiyalashi lozimligi;

2. jahonning yetakchi institutlari, ilmiy markazlari va Fanlar akademiyalari bilan ilmiy hamkorlikni yanada rivojlantirish. O'zbek olimlari juda ham katta zaxira to'plaganlari, uni rivojlantirish zarurligi;

3. yuqori salohiyatga ega kadrlar tayyorlash masalasini takomillashtirish, ilmiy kadrlar va yuqori malakali mutaxassislar, dunyo miqiyosi darajasidagi yangi olimlar avlodini tayyorlash darkorligi;

4. ilm-fan taraqqiyotida fundamental tadqiqotlar muhim ahamiyatga egaligi va aynan ular orqali yangi bilimlar o'zlashtiriladi va nazariyalar shakllantiriladi, kelgusi amaliy tadqiqotlar hamda innovatsion ishlanmalar uchun mustahkam asos yaratilishi [2];

5. ilm-fan iqtisodiyotning barcha tarmog'i taraqqiyotida katta o'rin tutadi, davlat esa, bu yo'lda avvalo olimlarga suyanishi, chunki ilm-fan va ishlab chiqarish o'rtasida integratsiya bo'lishi – dolzarb masalaligiga e'tibor qaratdi.

O'zbek xalqining tarixiy-madaniy va intellektual merosini ko'z qorachig'idek asrab-avaylash hamda ko'paytirish, shuningdek, yosh avlodni umuminsoniy va milliy an'analar hamda qadriyatlar ruhida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratish zarurligi ta'kidlandi [1].

O'rganishlar natijasiga ko'ra aytish mumkinki, tarix fanlarining o'ziga xosligi, xarakteri ularni o'qitishda muammoli, rivojlantiruvchi, loyiha, kompyuter, masofaviy, hamkorlik, interfaol, innovatsion va modul, shuningdek, o'yinga asoslangan ta'lim turlarini tanlash va didaktik imkoniyatlardan samarali foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi (1-jadval) [4].

1-jadval

Innovatsion xarakterdagi ta'lim turlari va ularning tarix fanlarini o'qitishdagi ahamiyati

№	Ta'lim turlari	Tarix fanlarini o'qitishdagi ahamiyati
1.	Muammoli ta'lim	Talabalar muqobil manbalar asosida tarixiy voqea, hodisa va jarayonlarning kelib chiqish sabablari, oqibatlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, tarixiy voqea, hodisa, jarayonlarning ro'y berishida ichki-tashqi omillarning ta'siri, shuningdek, tarixiy shaxslarning o'rni, rolini jamoaviy, guruhli, individual, tahliliy baholash malakalariga ega bo'ladi.
2.	Rivojlantiruvchi ta'lim	Arxiv materiallari, tarixiy hujjatlar bilan ishlash asosida talabalarda tarixiy voqea, hodisa va jarayonlar mohiyatini baholashga tanqidiy yondashish, ular yuzasidan chuqur-tahliliy izlanishni olib borish, individual qarorlar qabul qilish va individual baholash qobiliyati rivojlanadi.
3.	Loyiha ta'limi	Muayyan tarixiy voqea, hodisa va jarayonlar mohiyatini kichik tadqiqotlar olib borish, ushbu tadqiqotlar natijasiga oid ma'lumotlarni turli ilmiy davrlarda muhokama qilish, natijalarning ekspert sifatida tarixchi olimlar, manbashunoslar, ilmiy izlanuvchilar tomonidan baholanishiga erishish orqali talabalarda tarixiy mavzularda keng ko'lamda ilmiy tadqiqotlarni olib borish layoqatiga ega bo'ladi.
4.	Axborot-kommunikatsion texnologialarga asoslangan ta'lim	Talabalar kompyuter texnikasi vositasida voqea, hodisa, jarayonni modellash (morfologik jadval, klaster, sintezlovchi diagrammasi, qiyosiy tahlilga asoslangan jadval shaklida ifodalash), tarixiy voqea, hodisa, jarayonlarga oid axborotli ma'lumotlarni vizual ko'rinishga o'tkazish, grafik, organayzerlarda yoritish, ular bo'yicha elektron vositalar (elektron taqdimot, elektron plakat va xronotop, elektron shakldagi didaktik va intellektual o'yinlar, nostandart testlar)ni yaratish malakalarini o'zlashtiradi.
5.	Modul ta'limi	Tarix fanlarini, ular negizida muayyan tarixiy mavzularni modul asosida o'zlashtirish talabalarda tegishli tarixiy davr, voqea, hodisa, jarayon bo'yicha to'liq tasavvurga ega bo'lish, bilimlarni zarur darajada o'zlashtirish imkoniyatini yuzaga keltiradi.

6.	Masofaviy ta'lim	Tarixiy mavzulardagi on-line dars, seminar va trening, videokonferensiyalar vositasida o'quv materiallarini o'zlashtirish, maxsus ta'lim platformalari (Zoom platfaormasi) dan foydalangan holda ularda bevosita ishtirok etish, respublika va xorijiy davlatlarning yetakchi tarixchi olimlari, ekspertlar, tadqiqotchilarning ish tajribalarini o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.
7.	Hamkorlik ta'limi	OTMning tarixchi o'qituvchilari, turdosh OTMda tarix yo'nalishida ta'lim olayotgan magistr talabalar bilan muayyan mavzularda kichik tadqiqotlarni olib borish, ular bilan hamkorlikda ilmiy maqola, monografiyalari tayyorlash, ilmiy-tadqiqot loyihalarida ishtirok etish, tadqiqot natijalarini yetakchi tarixchi olimlar, ekspertlar, tadqiqotchilarning e'tiboriga havola qilish, ular yuzasidan muhokamani tashkil etishga erishish orqali talabalarda tahliliy malakalar, ijodkorlik, kreativlik sifatleri rivojlanadi.
8.	Interfaol ta'lim	Juftlikda, kichik va katta guruhlarda ishlash, bu jarayonning o'zaro raqobatga, bellashuvga asoslanishi tarix fanlarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishi, motivatsiyaning kuchaytirishi talabalarining o'quv-bilish faoligining oshishi, samarali ijtimoiylashuviga o'z ta'sirini ko'rsatadi.
9.	Innovatsion ta'lim	Talabalarda tayyor tarixiy bilimlarni o'zlashtirish ehtiyoji pasayadi, aksincha, tarixiy voqea, hodisa va jarayonlar mohiyatini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj, qiziqish, motivatsiya kuchayadi, ijodkorlik, kreativlik sifatleri rivojlanadi.
10.	O'yinga asoslangan ta'lim	Muayyan tarixiy davrga «vizual sayohat» qilish, o'zini tarixiy jarayonlar ishtirokchisi sifatida tasavvur qilish orqali zarur bilimlar o'zlashtiriladi, o'zlashtirilgan tarixiy bilimlar mustahkamlanadi, mavjud bilimlarni amaliyotda qo'llash malakalari rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, «O'zbekistonning eng yangi tarixi» fanidan mashg'ulotlarni olib boradigan o'qituvchilar bu fanni o'qitishda:

- fanni o'qitish qonuniyatlari va tamoyillari;
- ta'lim mazmunini tanlash mezonlari, o'qitish metod va vositalari;
- o'qituvchining o'quv me'yoriy hujjatlari va uslubiy ishlari, ularni rejalashtirish, tashkil etish va tayyorlash metodikasi to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi;
- talabalarining diqqatini jalb qilish va mashg'ulot samaradorligini oshirish metodlari va vositalari, o'qitish shakllari, ma'ruza, amaliy va seminar mashg'ulotlari, mustaqil ta'limni tashkil etish va o'tkazish metodikasini bilishi hamda ulardan samarali foydalana olishi;

- fanni o'qitish jarayonida talabalarning bilimi, ko'nikma va malakalarini tahlil etish turlari, shakl va metodlarini, o'qitishning multimedia va interfaol ta'lim texnologiyalarini bilishi hamda ulardan foydalana olish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –Toshkent: «O'zbekiston», 2017. – 488 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi PQ-3151-son «Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risi»da Qarori. – Toshkent: 2017. – 12 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi «Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4623-sonli qarori // <https://lex.uz/docs/4749364>.
4. Boymirzaev X.K. Innovatsion ta'lim muhitida tarix o'qitish metodikasini takomillashtirish (O'zbekistonda davlatchilik tarixi» fani misolida): ped.fan.bo'y.fals.dokt. (PhD) diss.avtoreferati. – Namangan, 2022. –B. 5-15.

«O‘ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI» FANINI O‘QITISHDA TARIX O‘QITUVCHILARINING KASBIY METODIK TAYYORGARLIGI AHAMIYATI

Seytmuratov E.

*Samarqand davlat veterinariya meditsinasi va chorvachilik biotexnologiyalari
universiteti Nukus filiali, «Iqtisodiyot va gumanitar fanlar»
kafedrasi tadqiqotchisi*

Tayansh so‘zlar: tarix, talaba, hodisa, voqea, jarayon, o‘qituvchi, innovatsiya, interfaol.

Ключевые слова: история, студент, событие, процесс, преподаватель, инновация, интерактив.

Key words: history, student, event, event, process, teacher, innovation, interactive.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada «O‘zbekistonning eng yangi tarixi» fanini o‘qitishda tarix o‘qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligi ahamiyati haqida ma’lumotlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье описывается значение профессиональной методической подготовки учителей истории при преподавании предмета «Новейшая история Узбекистана».

SUMMARY:

The article describes the importance of professional methodological training of history teachers when teaching the subject “Modern history of Uzbekistan”.

Mamlakatimizda oliy ta’limning maqsadlaridan biri talabalarning nazariy bilim olishi davrida falsafiy malaka va muayyan ko’nikmalar asosida intellektual madaniyatini shakllantirish orqali jahon standartlariga javob beradigan kadrlarni tarbiyalashdir. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida «ta’lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy qilish asosida oliy ta’lim muassasalari faoliyatini sifati hamda samaradorligini oshirish, ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish», shuningdek, «yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo‘llab-quvvatlash hamda ruyobga chiqarish» [1] ustuvor vazifalar qilib belgilandi. Bu esa, ilg‘or xorijiy tajribalarni oliy ta’limga keng joriy etish, talabalarning intellektual faollik darajasini baholashning milliy tizimini

takomillashtirish, ularda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning innovatsion usullarini ishlab chiqish, texnologik bosqichlarini aniqlashtirishni taqozo etadi.

Tarix o'qituvchilarining pedagogik mahorati, pedagogik faoliyati, o'qitish texnologiyasi va metodikasi, hamkorlikda o'qitish, tarix ta'limining taraqqiy etish bosqichlari, kasbiy metodik tayyorgarlikni shakllantirish tamoyillari, tarixiy adabiyotlar, uslubiy adabiyotlar tahlili bo'yicha tadqiqotlar alohida ahamiyatga molikdir. Shu jihatdan tarix o'qitish nazariyasi, tarix o'qituvchisining faoliyat tuzilmasi, kasbiy sifatlari, kasbiy tayyorgarligi, pedagogik qobiliyati, kasbiy kompetentligi, kasbiy faoliyatini rivojlantirish hamda rivojlantiruvchi ta'lim metodikalari asosida dasturli ta'lim, metodik tizim, kasbiy metodik yo'naltirilganlik, tarix o'qitish vositalari, ilmiy asosli adabiyotlarni takomillashtirish zaruriyatini izohlaydi.

Tarix o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashga yangicha yondashuvlarni yaratish muammolariga L.N.Aleksashina, P.A.Baranov, O.G'.Davlatov, A.F.Ismailov, Q.R.Shonazarov, J.Anderson va boshqalar ishlari bag'ishlangan.

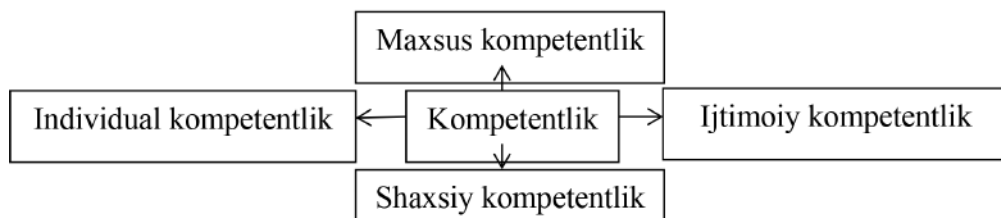
Adabiyotlarni tahlil etish jarayonida, birinchidan, «kompetentlik» tushunchasining falsafiy va psixologik lug'atlardagi talqini aniqlandi hamda psixologik-pedagogik adabiyotlarda «kompetentlik» va «kompetensiya» tushunchalarining tariflari o'rganib chiqildi. «Kompetensiya» va «kompetentlik» tushunchalarini farqlash uchun mazkur tushunchalar, atamalar lug'atida, boshqaruv bo'yicha atamalar lug'ati va boshqalarda qanday ifodalanganligi tahlil qilindi.

«Kompetensiya» tushunchasi lug'atlarda muayyan organ yoki mansabdor shaxsning qonun bilan, mazkur organ ustavi yoki boshqa qoidalar ilan yelgilangan vakolatlari (huquq va majuriyatlari) yig'indisi yoki kimdir yaxshi xaardor o'lgan masalalar sohasi sifatida turlicha talqin etiladi [3].

Turli soha vakillari tomonidan tarix o'qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirish muammosi bilan bog'liq ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsa-da, kadrlar tayyorlash tizimini axborotlashtirish sharoitida tarix o'qituvchilarning kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirish hozirgi globallashtirish, fan va texnika, zamonaviy axborot texnologiyalarining taraqqiyoti jarayonida ta'limiy innovatsion texnologiyalarni yanada takomillashtirish masalasi maxsus tadqiq etilmagan [2].

Tadqiqotlarimiz natijasida kompetentlik quyidagi sifatlarga ajratildi (1-rasm).

- maxsus kompetentlik – malakani kasbiy faoliyat ko'nikmalarini yetarli yuqori darajada egallash, ularning keyingi kasbiy rivojlanishini loyihalashtirish qobiliyati;

1-rasm. Kompetentlik sifatlari

- ijtimoiy kompetentlik – uyushma (guruh, jamoa) kasbiy faoliyatiga, hamkorlikka, shuningdek, kasbda qabul qilingan professional muloqat usullariga ega bo‘lish; kasbiy faoliyati natijalari bo‘yicha ijtimoiy mas’uliyat;

- shaxsiy kompetentlik – shaxsiy o‘zini namoyon etish va o‘zini o‘zi rivojlantirish texnikasi, professional shaxsning deformatsiyalarga qarshi turish vositalari;

- individual kompetentlik – kasb doirasida o‘zini o‘zi anglash va shaxsiy rivojlanish usullarini o‘zlashtirish, kasbiy tayyor bo‘lish, shaxsiy o‘zini himoya qilish qobiliyatidir.

Maqolamizda tarix o‘qituvchilarining kasbiy metodik ishlarini loyihalashtirish va amalga oshirishga zamonaviy konseptual yondashuvlar tahlili zamonaviy bosqichda qator kamchiliklarning mavjudligini ko‘rsatamiz:

- o‘quv jarayonida tarix o‘qituvchilarini ilmiy ijodga jalb etishning nazariy va amaliy jihatlari yetarli ishlab chiqilmagan;

- murakkablik darajasi o‘sib boruvchi tadqiqot loyiha vazifalaridan tashkil topgan kasbiy metodik ishi dasturlari deyarli ishlab chiqilmagan;

- tarix o‘qituvchilari tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirishga yo‘naltirilgan o‘qitishning innovatsion shakllari va metodlari yetarlicha to‘liq qo‘llanilmagan.

Shuningdek, tarix o‘qituvchisining kasbiy metodik ishlarini takomillashtirishning nazariy-metodologik va tashkiliy-metodik asoslarini ishlab chiqishda quyidagi vazifalarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz:

- uzluksiz ta‘lim amaliyotida tarix o‘qituvchisining ilmiy ijodga jalb metodikasiga qo‘yiladigan zamonaviy talablarni muvofiqlashtirish;

- tarix o‘qituvchisining kasbiy metodik ishlarini takomillashtirish vositalarini izlashning ob‘ektiv zarurati va oliy ta‘limda mazkur ilmiy asosda ishlab chiqish;

- tarix o‘qituvchilarining tadqiqotchilik vazifalaridan foydalanishning mavjud amaliyoti va tizimli metodologik asoslari hamda mos ta‘limiy integrativ texnologiyalarni ishlab chiqish va jarayonga tatbiq etish.

O‘qituvchining kasbiy kompetentligining asosiy komponentlari orasida tadqiqotchilik komponenti alohida o‘rin egallaydi. Tadqiqotchilik komponenti

mutaxassislarining nafaqat asosiy bilimlar va ko'nikmalarini egallashlarini, balki izlanishlar, tadqiqotchilik xususiyatidagi ijodiy faoliyat uchun zarur bo'lgan bilimlarni ham egallashni ko'zda tutadi. Mutaxassisning tadqiqotchilik kompetentligini shakllantirishni biz nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarning yuqori darajasining, shuningdek, mustaqil tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etish ko'nikmalarining mavjudligini talab etuvchi tadqiqot faoliyatiga tayyorgarlik sifatida belgilaymiz.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил, 6-сон, 70-модда.
2. Азимов А.А. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларининг касбий компетентлигини компютер технологияларидан фойдаланиб такомиллаштириш: пед.фан.бўй.фалс.докт. (PhD) дисс.автореферати. –Қарши, 2021. –Б. 8.
3. Собирова М.Н. Бўлажак бошланғиш синф ўқитувчисининг касбий компетентлигини ривожлантириш: пед.фан.бўй.фалс.докт. (PhD) дисс.автореферати. –Наманган, 2022. –Б. 7.

TIBBIY LITSEYDAGI BIOLOGIYA DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLANISHI

Shaxmurova G.A.

Toshkent davlat pedagogika universiteti

Tayanch so‘zlar: innovatsion texnologiyalar, tibbiy ta‘lim, biologiya, tibbiy litsey, virtual reallik, interaktiv ta‘lim, masofaviy ta‘lim, ta‘lim platformalari, biologik jarayonlarning vizualizatsiyasi.

Ключевые слова: инновационные технологии, медицинское образование, биология, медицинский лицей, виртуальная реальность, интерактивное обучение, дистанционное образование, образовательные платформы, визуализация биологических процессов.

Key words: innovative technologies, medical education, biology, medical lyceum, virtual reality, interactive learning, distance education, educational platforms, visualization of biological processes.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu ish O‘zbekistondagi tibbiyot litseyida biologiya darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishga bag‘ishlangan bo‘lib, ta‘lim va tibbiyotning zamonaviy tendensiyalari sharoitida alohida e‘tiborga loyiqdir. Unda o‘qitishning an‘anaviy usullaridan yanada ilg‘or va texnologiyaga yo‘naltirilgan yondashuvlarga o‘tish o‘z ifodasini topgan bo‘lib, bu ayniqsa bo‘lajak tibbiyot mutaxassislarini tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

РЕЗЮМЕ:

Данная работа посвящена применению инновационных технологий в медицинском лицее на занятиях по биологии в Узбекистане, и заслуживает особого внимания в контексте современных тенденций в образовании и медицине. Она отражает переход от традиционных методов обучения к более передовым и технологически ориентированным подходам, что особенно актуально для подготовки будущих медицинских специалистов.

SUMMARY:

This work is devoted to the use of innovative technologies in a medical lyceum during biology classes in Uzbekistan, and deserves special attention in the context of modern trends in education and medicine. It reflects the transition from traditional teaching methods to more advanced and technology-oriented approaches, which is especially important for the training of future medical specialists.

Tez rivojlanayotgan ilmiy-texnologik progress davrida innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayoniga kiritilishi, ayrim kritik muhim va dinamik rivojlanayotgan sohalar, masalan, tibbiyot va biologiyada, o'qitishning ahamiyatli qismi bo'lib chiqmoqda. Tez rivojlanayotgan ilmiy-texnologik

progress davrida innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayoniga kiritilishi, ayrim kritik muhim va dinamik rivojlanayotgan sohalar, masalan, tibbiyot va biologiyada, o'qitishning ahamiyatli qismi bo'lib chiqmoqda. Bu biologik jarayonlarni vizualizatsiya qilish uchun virtual va qo'shimcha haqiqat, materialni chuqurlashtirilgan o'qish uchun interaktiv onlayn platformalar va talabalar uchun amalga oshirilgan ta'limning turli shakllarini o'z ichiga oladi, ularga zamonaviy tibbiy ma'lumotlarga va jahon ta'lim manbalarga kirish imkonini beradi. Bunday yondashuv nafaqat talabalarning qiziqishi va motivatsiyasini oshiradi, balki kelajakdagi tibbiyot mutaxassislari uchun juda muhim bo'lgan murakkab biologik tushunchalarni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

So'nggi yillarda innovatsion texnologiyalar o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Interfaol doskalar, virtual laboratoriyalar va o'quv ilovalari kabi vositalardan foydalanish o'rganish, samaradorligini sezilarli darajada oshiradi, uni talabalar uchun yanada ko'rgazmali va tushunarli qiladi. [2,3,4].

COVID-19 pandemiyasi masofaviy ta'limga o'tishni sezilarli darajada tezlashtirdi va ko'plab ta'lim muassasalari uchun qiyinchilik va imkoniyat yaratdi. Onlayn platformalar talabalarga keng turdagi o'quv materiallari va resurslaridan foydalanish imkonini beradi, bu O'zbekiston kabi tibbiy ta'limni yaxshilashga intilayotgan mamlakatda ayniqsa muhimdir.

O'zbekiston tibbiyot ta'limida eng so'nggi texnologiyalardan foydalanish xalqaro hamkorlik va bilim almashishga ham hissa qo'shmoqda. Talabalar va o'qituvchilar xalqaro konferensiya, vebinar va seminarlarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lib, bu o'zbek tibbiyot ta'limining jahon ta'lim makoniga integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanishning muhim jihati ularni mahalliy sharoit va ehtiyojlarga moslashtirishdir. O'zbekistonda ushbu texnologiyalar mamlakatning madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zbek va rus tillarida o'quv dasturlari va materiallarni ishlab chiqish va bu texnologiyalarni mamlakatning turli mintaqalaridan kelgan talabalar uchun qulay qilishdan iborat.

O'zbekiston tibbiyot litseylarida biologiya fanini o'qitishda ilg'or texnologiyalardan foydalanish ham o'quvchilarni sog'liqni saqlash sohasidagi kelgusi vazifalarga tayyorlaydi. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va genetik modellashtirish kabi zamonaviy texnologik yechimlarni o'zlashtirish bo'lajak shifokorlarning murakkab klinik va tadqiqot muammolarini hal qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun juda muhimdir [5,6].

O'zbekiston tibbiyot litseylarida biologiya darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki tez

o'zgarib borayotgan tibbiyot manzarasida samarali faoliyat yurita oladigan yuqori malakali tibbiyot mutaxassislarini tayyorlashga ham zamin yaratmoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda o'quv jarayoniga, jumladan, tibbiyot litseylari va biologiya o'qitishga innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha muhim qadamlar qo'yildi:

1. O'quv dasturlarini yangilash: O'zbekistonda biologiya va tibbiyot fanlari bo'yicha o'quv dasturlari eng yangi fan yutuqlari va texnologik yangiliklarni hisobga olgan holda yangilandi. Bu zamonaviy tadqiqot usullariga yo'naltirilgan yangi kurslarni joriy etishni o'z ichiga oladi.

2. Raqamli texnologiyalardan foydalanish: Ko'plab ta'lim muassasalarida o'rganishni yanada interaktiv va qulayroq qiladigan raqamli o'quv qo'llanmalari va platformalari joriy qilingan. Bunga elektron darsliklar, ta'lim dasturlari va onlayn kurslardan foydalanish kiradi.

3. Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik: O'zbekiston tibbiy ta'lim sohasida bilim va tajriba almashish maqsadida xalqaro tashkilotlar va ta'lim muassasalari bilan faol hamkorlik qiladi. Bunga xalqaro ta'lim loyihalari va dasturlarida ishtirok etish kiradi.

4. Infratuzilmani rivojlantirish: Ta'lim muassasalari infratuzilmasini yaxshilash, shu jumladan, laboratoriyalarni zamonaviy asbob-uskunalar bilan jihozlash, kompyuter sinflarini yaratish va yuqori tezlikdagi internet tarmog'iga ulanish ham innovatsion texnologiyalardan foydalanishda muhim qadamdir.

5. O'qituvchilar malakasini oshirish: O'qituvchilarning malakasini oshirish, jumladan, ularni o'qitishning yangi texnologik usullari va yondashuvlariga o'rgatish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda.

6. Elektron ta'lim va masofaviy ta'lim sohasidagi tashabbuslar: COVID-19 pandemiyasi masofaviy ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etishni rag'batlantirdi, bu esa talabalarga karantin vaqtida o'qishni davom ettirish imkonini berdi.

Bu tashabbuslar O'zbekistonning ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va talabalarni bugungi shiddat bilan o'zgarib borayotgan tibbiyot dunyosida ishlashga tayyorlash istagini aks ettiradi. Bu boradagi sa'y-harakatlarning muvaffaqiyati texnologik bazani doimiy yangilab borish, mahalliy ehtiyojlarga moslashish va barqaror moliyalashtirishga bog'liqligini ta'kidlash muhim [1].

O'zbekistonda innovatsion texnologiyalarni tibbiy ta'limga integratsiyalash borasidagi salmoqli sa'y-harakatlar va yutuqlarga qaramay, hali ham dolzarb bo'lib qolayotgan ayrim muammolar mavjud:

- moliyalashtirishning yetarli emasligi: asosiy muammolardan biri ta'lim infratuzilmasini yangilash, zamonaviy texnika va texnologiyalarni xarid

qilish uchun ajratiladigan byudjet mablag'larining cheklanganligidir. Bu esa o'qitishning innovatsion uslublarini to'liq joriy etishga to'sqinlik qilishi mumkin.

- o'qituvchilar malakasidagi tafovut: Ilg'or o'quv dasturlariga qaramasdan, o'qituvchilar tayyorlashning hozirgi darajasi va zamonaviy texnologik o'quv jarayoni talablari o'rtasida tafovut mavjud. O'qituvchilar yangi texnologiyalardan samarali foydalanish uchun qo'shimcha trening va yordamga muhtoj bo'lishi mumkin.

- texnologiyalardan foydalanish imkoniyati: O'zbekistonning ayrim hududlarida zamonaviy texnologiyalar va yuqori tezlikdagi internetdan foydalanish cheklanganligicha qolmoqda. Bu mamlakatning turli mintaqalari o'rtasida sifatli ta'lim olishda tengsizlikni keltirib chiqaradi.

- o'zgarishlarga qarshilik: Ayrim hollarda an'anaviy o'qitish usullariga o'rgangan o'qituvchilar va talabalar tomonidan o'zgarishlarga qarshilik bo'lishi mumkin.

- Ma'lumotlarni himoya qilish va axloqiy masalalar: Raqamli texnologiyalardan ko'proq foydalanish bilan, ayniqsa, talabalar va bemorlarning tibbiy ma'lumotlarini qayta ishlashda maxfiylik, ma'lumotlar xavfsizligi va axloqiy muammolar paydo bo'ladi.

- ta'lim usullarini baholash va moslashtirish: joriy etilayotgan texnologiyalar samaradorligini va ularning ta'lim muassasalarining ehtiyojlari va imkoniyatlariga moslashuvini doimiy ravishda baholash kerak.

Kelgusida O'zbekiston axborot infratuzilmasini rivojlantirish, startap sektorini qo'llab-quvvatlash va ta'lim tizimini takomillashtirishni davom ettirishi mumkin. Rivojlanishning muhim yo'nalishi ham kiberxavfsizlik va raqamli muhit barqarorligini mustahkamlashdir.

O'zbekistondaraqamlijamiatvata'limningtarixiyrivojlanishimamlakatning zamonaviy texnologik o'zgarishlarga sodiqligini va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashini ko'rsatadi. Bu jarayon fuqarolarning hayot sifatini oshirish, iqtisodiyotni rivojlantirish va raqamli davr uchun kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Onlayn ta'lim O'zbekistonda mavjudlik va moslashuvchanlikni oshirish orqali ta'lim sifatini oshirish potentsialiga ega, biroq bu texnologiyani joriy etish ta'lim siyosati va standartlarini ishlab chiqish va joriy etishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan muammolarni ham keltirib chiqaradi.

O'zbekistonda ta'lim sohasida raqamli muhitni takomillashtirish texnik, pedagogik va tashkiliy chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Ushbu muammolarni hal qilish hukumat, ta'lim muassasalari, mahalliy hamjamiyat va xalqaro hamkorlarning muvofiqlashtirilgan sa'y-harakatlarini talab qiladi. Bu nafaqat texnologiya va infratuzilmaga sarmoya kiritish, balki o'qituvchilar sifatini oshirish, ta'lim resurslaridan teng foydalanishni ta'minlash va umuman ta'lim sifatini oshirish bo'yicha kompleks strategiyalarni ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar:

1. Abdullaeyvna, S. G., & Sergeevna, K. N. (2022). An education of ecological culture of students in the conditions of professional training. *East European Scientific Journal*, 2022, №. 1-2 (77), pp. 11-15.
2. Bates B. R. Lynch J. A. Bevan J. L. Condit C. M. // Warranted concerns, warranted outlooks: A focus group study of public understandings of genetic research. *Social Science and Medicine*. 2005. 2: P. 331-344.
3. Kartashova N.S., Shakhmurova G.A., Halitova R.A. The use of case technology in the process of practical training on the discipline of "methodology of biology teaching // *International Journal of Scientific and Research Publications*. Volume 10, Issue 5, May 2020. Pp.727-728. DOI: 10.29322/IJSRP.10.05.2020.p10183
4. Rakhmatov U.E., Shakhmurova G.A. Methodical Instructions of Improving Biology Teachers' Professional Competence for Conducting Modern Lesson (based on Solutions of Issues and Tasks) // *Eastern European Scientific Journal*. 2020. №3. Pp13-16 www.auris-verlag.de DOI 10.12851/EESJ202003
5. Zulfkurov H. Z., Shahmurova G. A. Metody i sredstva obespecheniya svyazi teorii s praktikoj v kurse anatomija i fiziologija cheloveka dlja studentov na distancionnom obuchenii // *Izuchenie i sohranenie rastitel'nogo i zhivotnogo mira: Materialy Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii molodyh uchenyh Kazahstana i Uzbekistana*. – Almaty, 2023. – S.129-132.
6. Cheshko V.F., Kulinichenko V.L. Nauka, jetika, politika: sociokul'turnye aspekty sovremennoj genetiki. // K.: Centr prakticheskoy filosofii. - Izd. Parapan, 2003. – S. 16-143.

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

JEÑIL ATLETIKA SPORTÍ MENEN SHUGÍLLANÍWDÍÑ INSAN SALAMATLÍGÍNA TÁSIRI HÁM TÁRBIYALÍQ ÁHMIYETI

Arzibekov T., Utemuratov I.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiyası hám sport universiteti
Nókis filialı “Jeke gúres hám tábiyiy pánler” kafedrası*

Tayanch so'zlar: sport, yengil atletika, sog'liqni saqlash, ta'lim, tarbiya, moslashish, sog'lom avlod, raqobat, sog'lom turmush tarzi, tajriba.

Ключевые слова: спорт, легкая атлетика, здоровье, воспитание, тренировка, адаптация, здоровое поколение, соревнование, здоровый образ жизни, опыт.

Key words: sports, athletics, health, education, training, adaptation, healthy generation, competition, healthy lifestyle, experience.

Резюме:

Ushbu maqolada sportning inson salomatligiga ta'siri va tarbiyaviy ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Резюме:

В данной статье рассматривается влияние занятий спортом на здоровье человека и образовательное значение.

Summary:

This article examines the impact of athletics on human health and educational value.

Kirisiw. Jeñil atletika shınıǵıwları sport, salamatlastırıw hám tárbiyalıq áhmiyetke iye. Shınıǵıwlar ashıq hawada hámde barlıq bulshıq et toparlarına tásir etedi: muskul - skelet sistemasın bekkemlew, dem alıw organları hám júrek qan-tamır sistemasınıń iskerligin jaqsılaydı.

Jeñil atletika menen shugullanıw balalar hám óspirimlerdiń fizikalıq salamatlıǵın bekkemlew, hár tárepleme kúshli hám shınıqqan áwladtı qalıplestiriwden ibarat bolǵan tárbiyanıń tiykarǵı maqsetin nátiyjeli ámelge asırıwǵa járdem beredi.

Jeñil atletika ósip kiyatırǵan jas áwladtıń organizm fizikalıq tárbiyası qalıplesiw ushın ásirese áhmiyetli. Jeñil atletika - shıdamlılıq, kúsh, tezlik, shaqqanlıq, beyimlesiwsheńlik hám qıyınshılıqlardı jeñiw qábileti sıyaqlı fizikalıq pazyletlerdi rawajlandıradı.

Juwırıw, sekiriw hám ılaqtırıw miynette, áskeriy tarawlarda keń qollanıladı. Jeńil atletikanıń tárbıyalıq áhmiyeti sonnan ibarat, bu klasslar xarakterdi qalıplestiredi, adamnıń erk-ıqarın bekkemleydi, qorıqpawǵa, qıyınshılıqlardı mártlik penen jeńip ótiwge úyretedi.

Jeńil atletikada jámaátlik iskerlik, komandalıq jarıslarda qatnasıw nátiyje ushın sportshılardıń juwappershiligin arttıradı.

Jeńil atletika shınıǵıwları orınlaw hámde jarıslarda qatnasıw insannıń potencial qábiiletlerin júzege shıǵarıw, aqlıy tárepten ózin shaxs sıpatında dálillew, xarakter hám optimallıqtı qalıplestiriw imkanıyatın beredi.

Jeńil atletika - insan ushın tábiyiy bolǵan fizikalıq shınıǵıwlar: júriw, juwırıw, sekiriw, ılaqtırıwdı ózinde jámlegen sport túri esapalanadı.

Jeńil atletika shınıǵıwlarınıń hár túrliligi hám júklemeni ózgeritiw ushın keń imkanıyatlar hár qıylı fizikalıq tayarlıq dárejesinde bolǵan balalar hám jas óspirimler ushın usı shınıǵıwlardan paydalanıw imkanıyatın beredi. Sonın menen birge, kópshilik shınıǵıwlar arnawlı qımbat bahalı úskenelerdi talap etpeydi hám ápiwayı maydanlarda hám orınlarda orınlaw múmkin.

Sekciyalıq shınıǵıwlar mektep ishindegi jarısqa tayarlıq kóriw, ázzi hám artta qalıwshı oqıwshılar hárezet texnikasın ózlestiriw hám fizikalıq qásiyetlerin rawajlandırıw maqsetinde ótkeriledi. Dúzilisi boyınsha olar sabaqtı esletedi, biraq tek shınıǵıwdıń tiykarǵı bólimine organizmdı tayarlawǵa kóbirek itibar qaratıladı, bunda shınıǵıwlardıń dawamlılıǵı hám júkleme sabaqtaǵıdan kóp boladı. Sáykes túrde, úlken júklemeden keyin organizm salıstırmalı tikleniw waqtı artadı

Óz betinshe sabaqlar dawamında da, sabaqtan tısqarıda ótkeriliwi múmkin. Olar fizikalıq qásiyetlerdi rawajlandırıw, texnikanı úyreniwge ápiwayı elementler, oqıtıwshınıń tapsırmasın orınlaw qaratılǵan.

Oqıw-shınıǵıw sabaqları BÓSM degi sport sekciyalarında ótkeriledi. Olar jeńil atletikadan sport jarıslarına tayarlıq kóriwge hám sport sheberligin arttırıwǵa qaratılǵan. Bul sabaqlarda oqıwshılar jeńil atletika túrleriniń texnikası, sonday-aq jeńil atletikanıń anıq túri ushın zárúr bolǵan fizikalıq qásiyetlerdi ózlestiredi.

Organizmnıń tiykarǵı bólimine tayarlanıwına kóbirek waqıt ajratıladı, sebebi

ol kólemi boyınsha da, intensivligi boyınsha da úlken júklemlerdi orınlaydı. Tiykarǵı bóliminde hár qıylı baǵdardaǵı hár túrlili shınıǵıwlar kóp boladı. Shınıǵıwdıń juwmaqlawshı bóliminiń ornı kúsheydi, onda dem alıw, júrek urıwıhám qayta tikleniw ushın úlken kólemde shınıǵıwlar orınlanadı [1, 2].

Jarıs jeńil atletika menen shuǵıllanıw sabaǵı sıpatında juwmaqlawshı sabaq bolıp esaplanadı. Bul jerde shuǵıllanıwshı óziniń imkaniyatın, qábiletin, jarıs tájiriybesin hámde nátoýjege erisiw dárejesin ańlaydı. Sonıń ushin jarıslar joqarı fizikalıq júkleme, joqarı psixologiyalıq basımda bolıp, sportshı organizmine trenirovkanıń tásiiri ekstremal sharayatlarda háreket etiwge jaqınlasadı.

Shınıǵıwlardıń epizodik formaları bir mártelik bolıwı múmkin (máselen qayta shınıǵıw waqtındaǵı organizm proceslerin turaqlastırıwda toǵayda yamasa parkte qayta tiklew jolların jaqsılaw ushin júriwler hám juwırıwlar) hám sistemalı (azanǵı shınıǵıwlar, gigienalıq seyil). Bul trening túri óz gezeinde eki túrde jeke hám toparlıq bolıwı múmkin.

Shınıǵıw procesinde jeńil atletikanıń bilim beriw áhmiyeti anıq: oqıwshılar kún tártibi, awqatlanıw, shınıǵıwlardı rejelestiriw hám taǵı basqalar haqqında paydalı bilimlerde iye boladı. Jeńil atletika sabaqları qısqa, orta, uzaq aralıqqa juwırıw, estafetada juwırıwdı ózlestiriw ornınan turıp hám juwırıp kelip uzınlıqqa hám biyiklikke sekiriw hám usı túrlerdegi texnikanı jetilistiriwge baǵdaralandı.

Juwırıw, sekiriw, ilaqtırıwlar orınlawdıń úlken variantlılıǵı hám hár qıylı sharayatlarda qollanıwı menen ajralıp turadı. Olar mektep oqıwshılarınıń fizikalıq qásiyetlerin rawajlandırıwǵa ádewir tásir kórsetedi.

Jeńil atletika shınıǵıwları sıpatında baslawısh mektep baǵdarlamasınıń mazmunına kiretuǵın shınıǵıwlardı 5-klastan baslap qısqa, orta hám uzaq aralıqqa juwırıw, juwırıp kelip uzınlıqqa hám biyiklikke sekiriw texnikası tiykarların ózlestirgennen soń úyreniw basqışı baslanadı.

Jeńil atletika shınıǵıwların úyretiwdegi tiykarǵı másele 5-9-klass oqıwshılarına juwırıwdıń úzliksizligin ózlestiriw iyeriliw (sekiriw) hám snaryad jiberiw menen juwırıw (ilaqtırıw) sıyaqlılar esaplanadı.

8-9-klass oqıwshıları ayırım túrler boyınsha jarıslarda qatnasadı jeńil atletika hám jeńil atletika tórt gúresinen: 60 m ge juwırıw juwırıwdan, ilaqtırıwdan, shıdamlılıqqa juwırıwdan biyiklikke yamasa uzınlıqqa.

10-11-klasslarda oqıw procesi estafetada juwırıw uzınlıqqa hám biyiklikke sekiriwler texnikasın úyreniwge baǵdarlangan [3].

Dene tárbiyası sabaǵı mektepte jeńil atletika shınıǵıwları qurılısınıń tiykarǵı túri bolıp esaplanadı. Shınıǵıwlardı durıs tańlaw háreketleniwge (jayaw júriw, juwırıw) hám orında turıwǵa (bir sıızıqta, izbe-iz, sheńber) dem alıw, qan aylanısı, zatlar almasıwı, tayanış-háreket apparatın bekkemlewge járdem beredi.

Sabaqtıń tayarlıq bólimindegi shınıǵıwlar sabaqtıń wazıypalarına saykes keliwi kerek. Jeńil atletika sabaǵında bul júriw, áste juwırıw, juwırıw

shınıǵıwları, hár qıylı sekiriwler, tezleniwler bolıwı múmkin. Jeńil atletika túrindegi sabaqlarda oqıwshılar sabaqtıń tiykarǵı bóliminde shuǵıllanatuǵın tayarlıq shınıǵıwları qollanıladı. Eger bul sekiriw bolsa juwırıwdan uzınlıqqa sekiriw tayarlıq shınıǵıwları bolıwı múmkin bir, úsh, bes adımdan keyin, ornınan uzınlıqta, úsh, bes adım, júriw aktiv dem alıw ushın jalǵanadı [2, 3].

Sabaqtan tısqarı shınıǵıwlardıń derlik hár qanday túri jeńil atletika yamasa sporttıń usı túri óz ishine aladı.

Juwmaq. Jeńil atletika dene tárbiyası sistemasınıń ajıralmas bólegi esaplanadı. Ol kóp ásirlik bahalı tájiriybeni ózinde jámlep ǵana qalmastan insandı turmısqa tayarlaw fizikalıq hám psixologiyalıq qábiletler menen birge dene tárbiya procesinde kórinetuǵın rawajlanıwdıń túrli forma hám usıllar sebepli shaxstıń ádep-ikramlılıq pazıyletlerin de jetilistiredi.

Ádebiyatlar:

1. Хофф Я. Бегай, прыгай, метай / Я. Хофф, Э. Харнес Э. Брюнему. – Москва: Физкультура и спорт, – 1982. – 78 с.
2. Жилкин А.И. Легкая атлетика: учебное пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений / А.И. Жилкин, В.С. Кузьмин, Е.В. Сидорчук. – Москва: Издательский центр «Академия», – 2007. – 464 с.
3. Холодов Ж.К. Теория и методика физического воспитания и спорта: учебное пособие / Ж.К. Холодов, В.С. Кузнецов. – Москва: Издательский центр «Академия», – 2008.

JENIL ATLETIKADA QISQA ARALIQQA JUWARIWDA SHINIĞIW TIYKARLARI

Arzibekov T., Alxamov M.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiyası hám sport universiteti
Nókis filiali “Jeke gúres hám tábiyiy pánler” kafedrası*

Tayanch so'zlar: yengil atletika, start, boshlang'ich akseleratsiya, mashq tezlashuvi, ahamiyati.

Ключевые слова: легкая атлетика, старт, стартовый разгон, тренировочный разгон, важность.

Key words: athletics, start, starting run-up, training run-up, importance.

Резюме:

Maqolada mualliflar tezlashtirishni boshlash va boshlash texnikasini, shuningdek ularning ahamiyatini ko'rib chiqdilar. Yengil atletikachilarni tayyorlash jarayonida texnik tayyorgarlik katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi va noto'g'ri startlar sabablari o'rganildi; Tadqiqot davomida mualliflar yugurish paytida sportchining harakatlari aniq, juda tejamkor va qat'iy maqsadga muvofiq bo'lishi kerak, ya'ni hech bo'lmaganda kichik darajada yugurish tezligining oshishiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan tafsilotlarni o'z ichiga olmaydi. Va shu bilan birga, harakatlar ortiqcha kuchlanishsiz bajarilishi kerak. Bu talablarning bir vaqtda bajarilishi qisqa masofaga yugurish texnikasini o'zlashtirishda asosiy qiyinchilik hisoblanadi. Murabbiylar boshlang'ich kuchini rivojlantirish uchun maxsus yordamchi mashqlarni joriy etish uchun mashg'ulot jarayonini rejalashtirishda har bir sportchining jismoniy imkoniyatlarini hisobga olishlari kerak.

Резюме:

В статье авторы рассмотрели технику выполнения старта и стартового разгона, а также их важность. Установлено, что большое значение в тренировочном процессе спортсменов-легкоатлетов имеет техническая подготовка, рассмотрены и выявлены причины фальстарта. В ходе исследования авторы установили, что движения спортсмена при беге должны быть четкими, предельно скупыми строго целесообразными, то есть не содержащими каких-либо деталей, которые хотя бы в незначительной степени отрицательно влияют на увеличение скорости бега. И в то же время движения должны совершаться без излишнего напряжения. Одновременное выполнение этих требований и составляет основную трудность освоения техники бега на короткие дистанции. Тренеры, должны учитывать физические возможности, каждого спортсмена при планировании тренировочного процесса для внедрения специально-вспомогательных упражнений для развития стартовой силы.

Summary:

In the article, the authors examined the technique of starting and starting acceleration, as well as their importance. It is established that technical training is of great importance in the training process of track and field athletes, the causes of false start are considered and identified. In the course of the study, the authors found that the movements of an athlete when running should be

clear, extremely stingy, strictly expedient, that is, not containing any details that at least slightly negatively affect the increase in running speed. And at the same time, the movements should be performed without excessive tension. Simultaneous fulfillment of these requirements is the main difficulty of mastering the technique of running for short distances. Coaches should take into account the physical capabilities of each athlete when planning the training process for the introduction of specially auxiliary exercises for the development of starting strength.

Kirisiw. Sport shınıǵıwı - bir pütün pedagogikalıq process bolıp, onıń barısında sportshı arnawlı bilimlerdi iyeleydi. Bir qaraǵanda juwırıw texnikası ápiwayı kórinedi. Biraq ol joqarı tezlikke erisiwde júdá quramalı bolıp qaladı. Qısqa aralıqqa juwırıw - bul júdá qısqa waqıtta maksimal kúshleniw menen waqıt kesiminde ámelge asırılatuǵın ádewir quramalı háreketler sisteması. Sonıń ushın sportshınıń juwırıw waqtındaǵı háreketleri anıq, qatań maqsetke muwapıq bolıwı, yaǵınay tezliktiń artıwına juwırıwda keminde az dárejede unamsız tásir etetuǵın qanday da bir detallardan ibarat bolmawı kerek. Sonıń menen birge, háreketler artıqsha basımsız ámelge asırılıwı kerek. Usı talaplardı bir waqıttıń ózinde orınlaw qısqa aralıqqa juwırıw texnikanı ózlestiriwdiń tiykarǵı qıymshılıǵın quraydı. Jaqsı nátiyjelerge erisiw ushın fizikalıq jaqtan hár tárepleme rawajlangan, zárúr ádep-ikramlılıq pazıyetlerge iye bolıwı, juwırıw texnikasın tolıq ózlestiriwi kerek. Bulardıń barlıǵına jıl dawamında turaqlı túrde trenirovka menen erisiledi.

Izertlewdiń usılları hám shólkemlestiriwi. Jeńil atletikada sportshınıń texnikalıq hám fizikalıq tayarlıǵı úlken áhmiyetke. Jeńil atletika menen shuǵıllanıwshı sportshılardıń ayaq kúshi oǵada áhmiyetli bolıp esaplanadı. Ayaqlardıń muskul kúshi juwırıwda da, sekiriwde de úlken áhmiyetke iye. Bulshıq etler qansha kúshli bolsa, olar ózleri orınlawı kerek bolǵan jumıstı sonshellı ańsat hám tabıslı etip atqaradı. Lekin sonıń menen birge startqa hám start tezleniwine itibar qaratıw kerek. Tezlik - jeńil atletikashı ushın zárúr bolǵan eń áhmiyetli qásiyet esaplanadı. Tez háreket etiw ushın kúshli háreket kerek bulshıq etler, tezlikke hám ulıwma hám tezlik shıdamlılıǵı dep atalatuǵın shıdamlılıqqa tásir etedi. Sportshı qanshelli shıdamlı bolsa, háreketler tezligi sonshellı keyin tómelenleydi. Tezlikti arttırıw ushın háreketlerdiń maqsetke muwapıqlıǵı, aqılǵa uǵraslıǵı oǵada úlken áhmiyetke iye. Demek, tezlikti rawajlandırıw ushın juwırıw texnikasın jetilistiriw zárúr.

Ilmiy-metodikalıq ádebiyatlardı tallaw, avtorlardıń izertlewleri, jeńil atletika boyınsha trenerler arasında ótkerilgen sorawlar dawamında izertlewimiz boyınsha máselege sheshim tabılmadı. Bunnan kelip shıǵıp, jeńil atletika sportshılarınıń shınıǵıw procesinde atap aytqanda, start hám start tezleniwi texnikalıq dúzetiwlerdi talap etedi [1].

Juwırıw start, start tezleniwi, aralıq boyınsha juwırıw hám finishten juwırıwdıń izbe-iz hám úzliksiz bir-birine ótip turatuǵın bólimleri ibarat. Hár birinde orınlawdıń óz aldına texnikası bar.

Izertlewimiz dawamında biz baslawdıń texnikası hám áhmiyetin, sonday-aq start tezleniwi izertledik.

Izertlew nátiyjeleri hám olardıń dodalanıwı. Qısqa aralıqqa juwırıwda jeńis ushın gúres startta baslanadı. Juwırıwdı durıs baslaw - tabıs girewi. Sanawlı sekundlar juwırıwshı finish sızıǵın kesip ótken waqıttan start momentin ajratadı. Startta baslawda joǵaltqan sekundtıń úlesleri alıw qıyın, al ayırım waqıtları aralıqqa shıǵıw múmkin emes. Mine, sonıń ushın qısqa aralıqqa juwırıwdıń baslanıwına ayırıqsha itibar beriw kerek. Juwırıwdı baslaw ushın sportshı birinshi qádem - deneni aldıǵa jiberiwde qanday jaǵdaydan eń tez shıǵarıw múmkin bolsa, sol jaǵdaydı tabıwı kerek. Qısqa aralıqqa juwırıwda qanday jaǵdayda tómén start bolıp tabıladı. Ol óz waqtında (signal boyınsha) hám keshigiwsiz juwırıwdı baslawǵa járdem beredi. Texnikanı durıs iyelew tómén starttan juwırıw - aralıqta tezlikti rawajlandırıwdıń zárúr shárti. Solay etip taban ushın tirek jaratıw, baslaw kolodkalarınan paydalanıw kerek, olar keń tarqalǵan. Kolodkaların turaqlı jaylasıwı baslawdı ańsatlastıradı juwırıw, iyteriliwdi isenimli etedi. Bulardıń barlıǵı nátiyjenıń artıwına xızmet etedi [2]. Juwırıwshı denesiniń baslaw aldındaǵı awhalı start kolodkalarınan jaylasıwına baylanıslı. Sonıń ushın hárbir juwırıwshı ózi ushın eń qolaylı onıń juwırıwın múmkin bolǵanınsha tez baslawǵa imkan beretuǵın kolodka tabıwı kerek. Eger start kolodkaları start liniyasınan uzaqta jaylastırılса, ol jagdayda ayaqlar dizeniń buwınlarında derlik tuwrılasadı hám juwırıwshı olardıń kúshin tolıq jumsay almaydı. Start kolodkaları hám start sızıǵına júdá jaqın Saqlawǵa bolmaydı, sebebi bul jaǵdayda juwırıwshınıń denesi artıqsha búgilgen boladı. Start liniyasınan kolodkalarga shekemgi aralıq adamnıń boyına baylanıslı: boyı qansha biyik bolsa, kolodkalar sonsha uzaqta bolıwı kerek. Kolodkalar arasındaǵı aralıq sportshınıń tosınıń keńligine qarap. Házirgi waqıtta eń jaqsı juwırıwshılarımızdıń kópshiligi qısqa aralıqlar ushıw kolodkasın tómendegishe jaylastıradı. Eń jaqın baslanǵısh sızıqtıń kolodkası (eń kúshli ayaqtıń tayanıwı ushın) aralıqqa qoyıladı usı sızıqtan shama menen eki ayaq aralıqta. Aralıq kolodkalar arasındaǵı qıyalıq múyeshe 20-25 sm di quraydı kolodka 45-55 gradusqa, ekinshisi bolsa 70-80 gradusqa teń. Startyor ámeldegi qaǵıydalarga muwapıq dáslep eki dáslepki buyırıqtı esittiredi: “startqa” hám “dıqqat”, keyin “marsh” komandası yamasa start pistoleti menen juwırıw baslanıwı Dáslepki eki komandanıń hár biri juwırıwshınıń starttaǵı belgili bir jaǵdayına sáykes keledi. Bul jaǵdaylardıń hár biri haqqında toqtap ótemiz. “Baslaw” komandası boyınsha juwırıwshı eki-úsh márte tereń dem alıp-shıǵargannan soń,

ең кúshли аyaғының табаны алдыңы kolodкаға, eки qолының бармаqlары (úлкен hám kórsetkish бармаqlары) start liniyasında jerge, eкинshi аyaғының табаны bolsa artqы kolodкаға tayanadı, son sol аyaqtың dizesin jerge túsiredi. Iyinler start sızығының ústinde jaylasqan, qollar iyin кеңligine jaylastırılған hám tolıq tuwrılanған, deneniń awırлығы bir bólegi qollarға berilgen boladı. Kóz aldına - tómenge qaratılған. “Diqqat” komandası tiykarında sportsh’ tosin joqarı[a asıqlı kóterip, dizesin jerden asırıp, iyinlerin start sızығынан aldığa shıǵaradı. Salmaqtың úлкен bólegi tuwrı qollarға ótkeriledi. Usı jagdayda juwırıwshı “marsh” yamasa atıw buyırғын kútip turadı. Ádette, “dıqqatlı komandası menen atıw arasındaǵı pauza 1 sekundan 3 sekundqa shekem ózgeredi. Hár bir juwırıwshı hár qanday sharayatta startyor signalına jedel hám óz waqtında juwap beriwge tırısıp erisiwi, bul waqıtta onıń dıqqatın hár qanday sırtqı qozǵawshılarға ayırmawı kerek. Ayırım juwırıwshılar múddetinen burın juwırıwdı baslawға hárezet etedi hám bunıń menen úлкен qátelikke jol qoyıladı (falstart). Bunday juwırıwshılarға startyordan eskertiw beriledi, eкинshi falstarttan keyin aralıqtan alıp taslanadı. Lekin signalға óz waqtında juwap beriw hám bári bir juwırıwdı nátiyjeli baslaw múmkin. Bul tómendegi sebeplerge bola júz bermekte:

1) juwırıwshınıń ayaqları jeterli dárejede kúshli bolmaydı, sonıń nátiyjesinde túrtki hálisiz hám kúshsiz boladı iyteriliwdı juwmaqlawshı ayaq yarım búgilgen bolıp qaladı;

2) juwırıwshı starttı nadurıs, bulshıq et artıqsha basım aladı, bul hárezetlerdiń ástenlesiwine hám kúshlerdiń artıqsha sarıplanıwға alıp keledi.

Oq atılǵannan keyin juwırıwshı qolların jerden julıp aladı hám onıń tayanışın joǵaltqan denesi aldınǵa túse baslaydı. Sportshınıń ayaǵı kolodkalarға úлкен kúsh penen basadı.

Qolların jerden kóterip alıw waqtında sportshı arqa kolodkada turǵan аyaǵı menen kúshli kolodkanıń diywalınan iyteriledi hám keyin sonıń kúshli hárezeti menen onı keskin alǵa alıp shıǵadı. Usı аyaqqa sáykes keletuǵın qol shıǵanaqqa búgilip, qattı artqa siltedi, al eкинshi qol - aldığa.

Jeńil atletika sportshılarının shınıǵıw procesinde baslanǵısh tez juwırıw júdá áhmiyetli. Start tezleniwі dep, start liniyasınan juwırıwshınıń tezligi ortasha muǵdarға jetetuǵın hám aralıq boylap juwırıw baslanatuǵın noqatqa shekemgi juwırıwga aytıladı. Qanshelli qısqa baslanǵısh tezleniw, sportshı qanshelli úлкен aralıq aralıǵın joqarı tezlikte juwıra aladı hám sonıń ushın onıń nátiyjesi sonsha jaqsı boladı. Baslanǵısh tezleniw uzınlıǵı 18-20 m. ge jetkeriw kerek. Baslawdan birinshi qádem 50-75 sm. ge teń. Keyin adımlar uzınlıǵı áste-aqırın artıp baradı. Sonıń menen bir waqıtta dene halatı tuwrılanadı. Qollarıń kúshli, tez hárezetleri, deneniń iyiliwi, аyaqlardıń dizesindegi sheklengen tuwrılıǵı túrtki, eкинshi

ayaqtıń dizeginiń kúshli murnı aldında-joqarıǵa, sonıń menen birge on ayaqtıń ush tárepine tómenge túsiriw - tómén starttan juwırıwdıń tiykarǵı elementleri usılar esaplanadı. Start tezleniwiniń aqırında juwırıwshı tezlikti arttırıwdan kelip shıǵatuǵın tezlikti turaqlastırıwı lazım, teń ólshewli juwırıw onı tezlik penen tormozlawı kerek boladı. Sportshı bunı erkin júris dep atalıwshı háreketti ótkeriw arqalı ámelge asıradı, bul waqıtta ol ózinen barlıq artıqsha basımdı taslap jibergendeı boladı onıń menen baslanǵısh tezletiwden aralıq boyınsha teń ólshewli juwırıwǵa ótıledi. Bul manyovrdıń kórkem óneri usı waqıtta toplanǵan tezlikti joǵaltıp kereksez basımnan qutılıwdı biliwden ibarat. Erkin júriwdi qashan ótkeriw kerekligin biliw ushın start tezleniwiniń aqırın anıq belgilew kerek. Bunı islew eń ańsat qádem uzınlıǵı boyınsha: eger qádem uzınlıǵı turaqlasıp, turaqlı bolǵan bolsa, demek baslanǵısh tezleniw juwmaqlandı.

Erkin júriwdı trenirovka shınıǵıwında hár birinde orınlaw ústinde islew kerek [1].

Juwmaq. Jeńil atletikada juwırıwda texnikalıq tayarlıq úlken áhmiyetke iye ekenligi anıqlandı. Trenirovka procesinde hám tikkeley jarıslarda startqa hám start tezleniwine úlken itibar beriw zárúr, falstart sebepleri anıqlanǵan.

Izertlewimiz dawamında sportshınıń juwırıw waqtındaǵı háreketleri anıq bolıwı kerek keminde az dárejede unamsız tásir kórsetetuǵın artıqsha háreketler juwırıw tezliginiń artıwı sonıń menen birge háreketler artıqsha bolmay júz beriwı kerek. Bul talaplardı bir waqtıń ózinde orınlaw qısqa aralıqqa juwırıw texnikasınıń ózlestiriwdiń tiykarǵı qıyınshılıǵın quraydı.

Trenerler arnawlı járdemshi shınıǵıwları engiziw ushın shınıǵıw procesin rejelestiriwde sportshılardıń fizikalıq imkaniyatların esapqa alıwı kerek baslanǵısh kúshti rawajlandırıw ushın (jarılıw) [4].

Ádebiyatlar:

1. К вопросу о воспитании воли у спортсменов на примере силовых видов спорта / Е.А. Пронин, А.С. Фадеев, И.А. Давиденко [и др.] // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2022. – № 12 (214). – С. 666–670.

2. Необходимость внедрения специально-вспомогательных упражнений в тренировочный процесс спортсменов-гиревиков / Е.А. Пронин, А.С. Фадеев, В.М. Петров, И.И. Воркожоков // Известия Тульского государственного университета. Физическая культура. Спорт. – 2022. – № 11. – С. 101–107.

3. Пронин, Е.А. Структура педагогической модели развития силовой выносливости у спортсменов по гиревому спорту с учетом соматотипа / Е. А. Пронин // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2022. – № 1 (203). – С. 331–335.

4. Пронин, Е.А. Педагогическая модель развития силовой выносливости у спортсменов по гиревому спорту с учетом соматотипа / Е.А. Пронин // Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. – 2022. – № 2 (204). – С. 344–346.

AKADEMIKALIQ ESKEK ESIWDE SHINIǴIW PROCESI QURILISINIŇ SHÓLKEMLESTIRIW-METODIKALIQ ÓZGESHELİKLERI

Orınbaev A.K.

*Ózbekstan mámleketlik dene tárbiyası hám sport universiteti
Nókis filiali "Sport oynları" kafedrası oqıtıwshısı*

Tayanch so'zlar: sport, eshkak eshish, zamonaviy tayyorgarlik tizimi, malakali sportchilar, hissiy holat, farovonlik, faollik, kayfiyat.

Ключевые слова: спорт, академическая гребля, современная система подготовки, квалифицированные спортсмены, эмоциональное состояние, самочувстви, активность, настроение.

Key words: sport, academic rowing, modern system of preparation, skilled athletes, emotional state, state of health, activity, mood.

Резюме:

Akademik eskek esiw pútkil dúnya júzinde keń tarqalgan. Bul sport túriniń qızıǵıwshılıǵı hár tárepleme salamatlastırıw baǵdarında bolıp, ol organizmniń funktsional imkaniyatları dárejesin arttırıwǵa xızmet etedi. Eskek esiw sportı mámlekettegi ulıwma dene tárbiyası háreketleriniń quramın shólkemlestiriwde áhmiyetli orınǵa iye. Olimpiada oynlarınıń baǵdarlamasında eskek esiw sport túri oynlanatuǵın medallar toplamları sanı boyınsha úshinshi orındı iyeleydi. Bul sport túri sportshılardıń texnikasına, koordinaciyalıq hám emotsional qábiletlerine ayrıqsha talaplar qoyadı. Bul maqalada akademiyalıq eskek esiw sportında shınıǵıw processin dúziwdiń shólkemlestiriw-metodikalıq ózgeshelikleri izertlengen.

Резюме:

Академическая гребля широко распространена во всем мире. Привлекательность этого вида спорта заключается в разносторонней оздоровительной направленности, способствующей повышению уровня функциональных возможностей организма. Гребной спорт занимает важное место в общей организационной структуре физкультурного движения в стране. В программе Олимпийских игр гребной вид спорта занимает третье место по количеству разыгрываемых комплектов медалей. Данный вид спорта предъявляет особые требования к технике, координационной и эмоциональной способности спортсменов. В данной статье исследованы организационно-методические особенности организации тренировочного процесса в академическом гребле.

Summary:

Academic rowing is widespread throughout the world. The attractiveness of this sport is its versatile health orientation, which contributes to an increase in the level of the body's functional capabilities. Rowing occupies an important place in the overall organizational structure of the country's physical culture movement. In the program of the Olympic Games, the sport of rowing ranks third in terms of the number of medal sets played. This type of sport places special demands

on the technique, coordination and emotional abilities of athletes. This article examines the organizational and methodological features of organizing the training process in academic rowing.

Aktuallığı. Eskekesiwsportı sportshılar qayıqlarda jaylasıp onıń háreketleniwi ushın fizikalıq tayarlıq, sonıń ishinde, qol, bel, ayaq muskullarınan paydalanıp eskek penen orınlanıwı lazım bolǵan ciklli sport túrleri qatarına kiredi. Eskek esiwshiler aralıqtı arqaǵa qaray háreketlengen halda basıp ótedi. Eskek esiw sportı ulıwma bir neshe formalardan ibarat bolıp, olardan biri - akademiyalıq eskek esiw. Bul tártip, óz gezeginde, jeke hám juplıqqa bólingen. Juplıqta eki eskek penen, jekelikte bir eskek penen atqarıladı. Qayıqta 1, 2, 4, 8 eskekshi bolıwı múmkin. Jarıs olimpiada baǵdarlamasında 14 klasslarda ótkeriledi.

Akademik eskek esiw basqa sport túrlerinen háreket usılı, alınıp atırǵan júklemesi boyınsha parıqlanadı. Akademiyalıq eskek esiw sonday sport túri bolıp esapalanadı, onda jarıs qatnasıwshısı óziniń barlıq bulshıq etleriniń 95% ke shekem paydalanadı. Óz waqtında qolaysız psixologiyalıq jaǵdaylardı anıqlaw zárúr sebebi ol nátiyjeli trenirovka hám tayarlıq kónlikpelerin ózlestiriwde unamsız nátiyjelerge alıp keliwi múmkin, trener psixologiyalıq sharayatlardı jaratıwda sportshılardıń psixologiyalıq ózgesheliklerin esapqa alıwı kerek. Perspektivalı baǵdarda funkcionál tayarlıqtı jetilistiriwde funkcionallıq kórsetkishler dinamikasınıń ózgesheliklerin esapqa alıw, sonday-aq ayırım cikller sheńberinde sportshılardıń tayarlıǵı psixologiyalıq-pedagogikalıq túsiniqler tiykarında baǵdarlamalar islep shıǵıw lazım.

Sportshılardı tayarlawda tiykarǵı metodikalıq wazıypa sport sheberligin jetilistiriw toparlarında sportshılardı tolıq tayarlaw, keleshekte joqarı nátiyjelerge erisiw ushın zárúr sharayatlardı jaratıw bolıp tabıladı.

Sonı atap ótiw kerek, izertlew bólimi institucional qatnas qaǵıydaları (sport sociallıq institut sıpatında; J.Kudryavseva, L.Lubisheva, Yu.Okunkov), sociomádeniy qatnas (sport jámiyet mádeniyatınıń bir bólegi sıpatında, xalıqaralıq sport global fenomen sıpatında; S.Morin, D.Marshall, J.Fridman, J.Dyumazede), sonday-aq, differenciallasqan jantasıw ideyaları sportshılardıń trenirovka júklemesi (V.A.Yermakov, P.V.Kvashuk, I.I.Suleymanov).

L.P.Matveev teoriyasına muwapıq, shınıǵıw cikli úsh dáwirde ibarat, olar tómendegiler: tayarlıq (sport formasınıń qalıplesiwin támiyinlew); jarıs (sport formasın saqlap qalıw, sport túri hám sport jetiskenliklerinde qolǵa kirgizilgen optimal imkaniyatlardı ámelge asırıw ushın sharayatlar jaratıw) hám ótiw (belsene dem alıw arqalı shınıqqanlıqtı belgili dárejede saqlaw,) eki cikldin baylanıstırıwshı buwını bolıp tabıladı [6,7]. Jaqın keleshekte sport nátiyjeleriniń ósiwinde tiykarınan organizmniń fizikalıq jumıs qábiletin progressiv arttırıwǵa,

sport texnikasın ózlestiriwge baylanıslı boladı, shınıǵıwlar hám bellesiwlerde eskekshilerdiń psixologiyalıq tayarlıǵına zárúr itibar qaratıw kerek boladı [8].

Qánigeli kadrlar tayarlawdıń oqıw-ámeliy tárepi sport mektebi oqıwshıları menen alıp barılatuǵın tálim-tárbiya jumıslarınan, sportshılardı texnikalıq tayarlıǵınban, sonday-aq olarǵa texnika qáwipsizligi úyretiwden ibarat.

“Akademikalıq eskek esiw” pániniń sheńberinde qánigeli sportshılardıń texnikalıq tayarlanıwı hárezet kónlikpelerin qalıplestiriwden ibarat bolıp, olar óz organizminiń imkaniyatlarınan tolıq paydalanıw arqalı keleshekte bul sporttı rawajlandırıw imkaniyatın beredi. Sebebi eskek esiw cikllı sport túri bolıp, onda qayıqta hárezetlerdi orınlaw texnikası, qayıqtıń qozǵalısnı aqılǵa muwapıq tezlikti arttırıw ushın ishki, sırtqı kúshlerdi shólkemlestiriw kerek boladı. Trenerdiń metodikalıq wazıypası sonnan ibarat eskekshide hárezet kónlikpesi qalıplestirip, onı usı tárizde úyreniw, eskek esiw onıń ushın ámelde avtomatlastırılıp, úlken ózgeriwsheńlik hám isenimlilikke támiyinlew kerek [9, 25-b]. Eskek esiw texnikasın úyretiwde eskek esiwdi kórgizbeli kórsetiw, eskek esiw elementlerin úyreniw, elementlerdi biriktiriwdi ajratıw múmkin kónlikpeni jetilistiriw múmkin boladı.

Áhmiyetli texnikalıq kónlikpelerdi oqıtıw hám qalıplestiriw eskek esiw, atap aytqanda, keń amplituda, gorizental ótkiziw hám ótkeriw, eskekti tolıq tartıw hám ótkiziwdi kúshli orınlaw metodikasınıń durıs orınlawǵa qaratılǵanlıǵı aytıp ótiw lazım.

Akademik eskek esiwde qánigeli sportshınıń kásiplik tayarlıqtaǵı keyingi basqısı hárezet kónlikpesin tolıq úyreniw, anıqlaw bolıp, ol áste-aqırın kónlikpege ótiwi kerek. Usı basqıshtaǵı metodikalıq tárepleri - úyrenilip atırǵan sport túri nızamlılıqların tereń túsiniwdi qalıplestiriw, texnikasın anıqlastırıwdan hám hárezet ritmin jetilistiriwden ibarat.

Sportshılardıń texnikalıq tayarlıǵınıń keyingi basqısı akademiyalıq eskek esiwde hárezetleniw kónlikpelerin jetilistiriwden ibarat. Bul basqıshta hárezetlerdi sapalı hám nátiyjeli orınlaw ushın qollanılatuǵın texnika variantlarınıń sanın keńeytiwdi metodikalıq jaqtan támiyinlew áhmiyetli esaplanadı. Sportshılar shınıǵıwlardı nadurıs orınlawınan saqlanıw áhmiyetli, atap aytqanda, eskek esiw ritmi, trayektoriyalardıń buzılıwı bolmawı kerek.

Professional eskek esiwshini tayarlawdıń zamanagóy metodologiyası sportshını tek ǵana texnikalıq bólimde tayarlawdı ǵana emes, al onıń qáwipsizlik qaǵıydaların úyretiwdi de názerde tutadı [10, 46-b]. Bul sonıń ushın zárúr, sebebi professional tájiriybeli sportshı iskerligi insan ushın standart bolmaǵan sharayatlarda atap aytqanda, suwda ámelge asırıladı. Sonlıqtan bunda qayıqtıń awdarılıwı hámde awdarılıwdıń aqıbeti júz beretuǵın basqa jaǵdaylar (tutılıwlar,

qattı suwıw, jaraqatlanıwlar, shok) bolıwı mımkin, usınday jaǵdaylardıǵı ámel etiw kerek bolǵan tiykarǵı qaǵıydalardı biliwi de zárúr. Usı tárizdegi qıyın jaǵdayda tezlik penen qarar qabıl etiwı hám basqa sportshılardı qutqarıwdı ámelge asıra alatuǵın maman sportshılardı tayarlaw baǵdarlaması islep shıǵıw zárúr. Eń áhmietlisi qawıpsızlık kónlikpelerin úyretiw boyınsha metodikalıq isler suwda anıq reglamentke muwapıq qutqarıwshılar komandası hámde aralıqtı saqlaw komandası menen tandemde ótkerildi. Shınıǵıw hám jarıslar waqtında eskek esetuǵın kemelerdiń suwdaǵı háreket sxemasınan turaqlı paydalanıwın támiyinlew zárúr. Eskekshiler jergilikli akvatoriya, mımkin bolǵan tosqınlıqlar, shınıǵıw hám jarıs shınıǵıwları ótkerilip atırǵan rayondaǵı qadaǵan etilgen zonalar haqqında xabardar bolıwı kerek. Sportshılardı tayarlawdıń trenerdiń jeke juwapkershiliginiń áhmietli tárepi inventarlardı kózden ótkeriw, onıń durısılıǵın hám qutqarıw quralların qollanıwǵa jaramlılıǵın tastıyıqlaw esaplanadı.

Qanıgei sportshılardı tayarlawda trener jumısınń ózine tán tárepi onıń qol astındaǵılarga ayrıqsha tásir kórsetiwinen ibarat. Trenerdiń wazıypası sportshılardıń psixologiyalıq jaǵdayın qadaǵalawdan ibarat. Akademiyalıq eskek esiwshi sportshılardıń nátiyjeli tayarlawdıń tiykarǵı shártlerinen biri shınıǵıw júklemelerin aqılǵa uǵras bólistiriw, sport tayarlıǵınıń barlıq komponentleriniń durıs kombinaciyasın tabıwdan ibarat. Sonıń ishinde, kúshli fizikalıq hám ruwxıy shınıǵıwlar dáwirindegi emocional jaǵdaylardı tártipke salıw. Eń jaqsı nátiyjelerge erisiw ushın usıllar kompleksinen paydalanıw: shaxstıń ózgesheliklerin esapqa alıwshı shınıǵıwlardı shınıǵıwlarǵa kirgiziw, trener tárepinen sportshınıń itibarın bolajaq start penen baylanıslı bolmaǵan obyektlerge ótkeriw, basqa sportshılardıń start jarıslarındaǵı qáteleri analizin kórip shıǵıw zárúr [11].

Sportshınıń emocional jaǵdayların diagnozlawdıń nátiyjelerinen bul jaǵdaylardıń turaqlı, statikalıq emesligin kóriw mımkin. Olar tayarlıq dáwirine baylanıslı ózgeredi hám bul ózgerisler bir qatar sebeplerge baylanıslı bolıp, emocionallıq jaǵdaylardıń ózi shınıǵıwdıń tabıslılıǵına jarıslarda hám shınıǵıwdıń keyingi baǵdarların tańlaw processine tikkeley tásir etedi. Sportshılardıń emocional jaǵdayları olardıń tabıslı qatnasıwına járdem beriw ushın qolaysız tendenciylarǵa óz waqtında diagnoz qoyıw hám shınıǵıw procesin durıs dúzetiwge háreket etiw kerek.

Trener jumısında óz waqtında psixodiagnostikadan paydalanıw bir qatar áhmietli faktorlardı (qızıǵıwshılıq, motivler, sportshılardıń sport iskerligine, maqsetke erisiw jolları múnásibeti) anıqlaw imkaniyatın beredi, ol maǵlıwmatlar menen psixologiyalıq jumıstı durıs shólkemlestiriw mımkin.

Psixodiagnostikalıq maǵlıwmatlar trenerge kózsız yamasa intuitiv túrde emes, al ayırım sportshılar menen islesiwde júzege keliwi múmkin bolǵan mashqalalı jaǵdaylardı sheshiw imkaniyatın beredi.

Juwmaq. Solay etip, akademiyalıq eskek esiwde shınıǵıw procesin qurıwdıń shólkemlestiriwshilik-metodikalıq ózgeshelikleri sportshınıń tek ǵana texnikalıq bólimde tayarlanıwın emes, al shınıǵıw júklemelerin aqılǵa uǵras bólistiriwdi, sport tayarlıǵınıń barlıq komponentleriniń durıs kombinaciyasın tabıwdı, sonday-aq, shınıǵıwdaǵı emocionallıq jaǵdaylardı tártipke salıw sportshılarda intensiv fizikalıq shınıǵıw dáwirin esapqa alıwdı óz ishine alad..

Ádebiyatlar:

1. Лубышева Л.И., Шупаева А.В. Оптимизация спортивной и образовательной деятельности в условиях обучения в училище олимпийского резерва // Теория и практика физической культуры. 2007. №12. С. 15–17.
2. Фридман Д. Будущие 100 лет / Пер. с англ., изд. «Коммерсант», 2011.
3. Волков Ю.Г., Гулиев М.А. Социология истории и современность. Ростов-на -Дону: Феникс, 2007. 324 с.
4. Новая философская энциклопедия. В четырех томах. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. М., Мысль, 2010, т. IV. С. 275–276.
5. Ермаков В.А. Дифференцированное физическое воспитание. Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 1996. 131 с.
6. Общая теория спорта и ее прикладные аспекты. 4-е изд., испр. и. доп. СПб.: Издательство «Лань», 2005. 384 с: ил.
7. Бондарчук А.П. Объем тренировочных нагрузок и длительность цикла развития спортивной формы // Теория и практика физической культуры. 1989. №8. С. 18–19.
8. Жирнов А.В., Бондарь А.А. Сравнительный анализ структуры спор-тивной тренировки в академической гребле и гребле на байдарках и каноэ // Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. 2011. №7. С. 25–28.
9. Чертов Н.В. Эффективность развития аэробных механизмов энер-гообеспечения спортсменов как основа спортивной тренировки в гребле на байдарках и каноэ // Известия ТулГУ. Физическая культура. Спорт. 2013. №1, С. 19–26.
10. Осипов В. Н., Орловская В.В. Методологические основы современной теории физической подготовки спортсменов высокого класса // ППМБПФВС. 2012. №7. С. 45–49.
11. Бетенски М. Что ты видишь? Новые методы Арт-терапии. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. 456 с.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARINI VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASH MAZMUNI

Xayitov S.T.

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti Qoraqalpog'iston
filiali mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: talaba - yoshlar, vatan, vatanga muhabbat, vatanparvarlik, vatanparvarlik.

Ключевые слова: студенческая молодежь, Родина, любовь к Родине, патриотизм, военной патриотизм.

Key words: student youth, motherland, love for the motherland, patriotism, military patriotism.

Резюме:

Mazkur maqolada talaba-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimi mazmunini takomillashtirish muhim pedagogik muammo sifatida ekanligi ilmiy nazariy jihatda tahlil etilgan hamda mazmuni bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируется совершенствование содержания системы воспитания учащихся в духе воинского патриотизма как важная педагогическая проблема и разъясняется ее содержание.

Summary:

This article analyzes the improvement of the content of the system of educating students in the spirit of military patriotism from a scientific and theoretical point of view as an important pedagogical problem and explains its content.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning yangicha tizimini shakllantirish dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Ommaviy axborot vositalari, internet tizimidagi maʼlumot oqimlari hamda jarayonlarning sabablari noaniqligi yosh avlodning fikran sobit, axloqan etuk, jismonan baquvvat bo'lishini talab qilmoqda.

O'sib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik tarbiyasi va etuk fuqaro etib etkazish muammosi davlatimiz va jamiyatimiz oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Jahondagi siyosiy vaziyatning tez o'zgaruvchanligi, harbiy, ijtimoiy-siyosiy hayotning o'ziga xos tomonlari, davlatimiz mudofaa qobiliyatini mustahkamlashga, yosh avlodni vatan himoyasiga tizimli tayyorlashni talab etmoqda.

Globalizm, - dunyo odami tushunchalari butun bir avlodlarni o'z tarixidan, axloqiy va maʼnaviy burchlardan mosuvo qilishga, kelajak haqida qayg'urmaslikka

– umuman insonning shaxs sifatidagi maqomini yo'q qilishga qaratilgan g'oyalarni ma'lum ma'noda mujassamlashtiradi. [1].

Vatanparvarlik insonning fuqaro hamda muayyan jamiyat a'zosi sifatidagi eng buyuk burchi bo'lib, oilaga sadoqat, kelajakka ishonch, tarixga hurmat, bugungi kuniga e'tibor, atrofdagi insonlar manfaatlarini hisobga olish, haqni nohaqdan ajrata olish kabi xislatlarni jamlaydi. Istalgan qo'shin, jamiyatda vatanparvarlik tuyg'usi kamolga etmas ekan, uning ixtiyoriga eng zamonaviy qurol berilganda ham foydasi bo'lmaydi. Shuning uchun ham Vatan himoyasida, avvalo, inson omili etakchi o'rinda turadi. Respublikamiz prezidenti Sh.Mirziyoev o'z nutqlaridan birida ma'naviy-ma'rifiy tarbiya o'ta muhim, nozik va hal qiluvchi masala ekanligini ta'kidlab, bugungi yoshlar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya jarayonida ulardagi vatanparvarlik sifatlarini voyaga etkazishning yangicha tizimini ishlab chiqish vazifalarini kun tartibiga qo'ydilar. Yurtboshimiz bu jarayonda tarixiy an'analalar hamda xorijiy mamlakatlar tajribalari umumlashtirib, zamonaviy ilmiy asosda yurtimizda bolalar va o'smirlarning vatanparvarlik tashkilotlarini tuzish kabi tavsiyalarni berdi. [2].

Yoshlarning harbiy hayot, jismoniy tarbiya bilan bog'liq tadbirlarda ishtirok etishida qog'ozbozlik, yuzakilik va sustkashlikka yo'l qo'yish katta xato ekanligi ta'kidlandi, shuning uchun Talaba-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning yangicha pedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish va vatanparvarlik tarbiyasi bo'yicha yangicha uslublar ishlab chiqish bugungi ilmiy tadqiqotlarning bosh maqsadiga aylanib ulgurdi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi ta'limi sohasida «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni hamda «Yangi O'zbekiston strategiyasida» da belgilangan vazifalarning to'laqonli amalga oshirishga erishish ham yoshlarda vatanparvarlik sifatlarini va fidoyilik xususiyatini shakllantirishda muhim omil bo'ladi. Ushbu maqsaddan kelib chiqqan holda yoshlarda vatanparvarlik fazilatini rivojlantirish va ijtimoiy maydonga vatanparvarlikni targ'ib qilishning samarali mexanizmlari ishlab chiqish ishlari boshlab yuborildi, bu borada texnik va texnologik vositalarning imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish tizimi yo'lga qo'yildi. Misol uchun, yoshlarda fuqarolik pozitsiyasi, vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va huquqiy savodxonlikni oshirish shuningdek mas'uliyatini shakllantirish maqsadida turli harbiy-sport musobaqalari «Yosh chegarachi», «Yosh qutqaruvchi», «Quvnoq startlar», «Temurbeklar», «To'maris malikalari», «Shunqorlar», «Yosh huquqshunos», «Yosh gvardiyachi», «Yosh saylovchi», «Yosh deputat» tanlovlari hamda «Men ham askar bo'laman» aktsiyalari va ko'rik-tanlovlar o'tkazilmoqda[3]. «Mustaqillik», «Amir Temur», «Jaloliddin Manguberdi» ordenlari, «Jasorat», «Sodiq xizmatlari uchun», «Mardlik» medallari ta'asis etildi. Ayniqsa, yoshlarda vatanparvarlik hissini shakllantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Harbiy akademik litseylarga «Temurbeklar maktabi» nomi berilishi fikrimizning yorqin dalilidir.[4]. Yangi O'zbekiston strategiyasida vatanparvarlikni chinakam e'tiqodga aylantirish bilan bog'liq ilmiy muammolarni tadqiq etish zarur ekanligini keltirib chiqaradi.

Ushbu tadqiqot ishlari asosida Talaba-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali ularda fuqarolik burchi, shaxsiy jaobgarlik hissi, Vatan taqdiriga daxldorlik tuyg'usini, faol hayotiy yo'li va qat'iy e'tiqodini, kasbiy mahoratini shakllantirish maqsad qilindi va bu maqsadni amalga oshirish uchun maxsus usullar vazifalar belgilab olindi. Bu vazifalar orqali Talaba-yoshlarning vatanparvarlik xarakterini rivojlantirish, ona - yurt taqdiri uchun mas'uliyat tuyg'usini mustahkamlash, ularni o'z kasbiga sadoqatli va har tomonlama etuk kadrlar etib tarbiyalash bo'yicha aniq chora-tadbirlar ko'rishimizni taqozo qilmoqda. Shu munosabat bilan ta'lim muassasalari Talaba-yoshlarda vatanparvarlik yo'nalishidagi pedagogik ta'limni tizimli tashkil etish, bu ishlarni faollashtirish va yuksak darajaga ko'tarish talab etiladi. Vatanparvarlik millatchilik sifatida talqin qilinmasligi, vatanni asrab-avaylash har bir fuqaroning konstitutsiyaviy majburiyati ekanligini tushuntirish muhim vazifalardan biridir. Zero, «vatanparvarlik millatchilik emas, balki umuminsoniy tuyg'udir. Frantsuz adibi Vol'ter shunday degan edi: -Vatanga bo'lgan muhabbat meni ajnabiylar yutug'idan ko'z yumishga majbur qilmaydi. Aksincha, vatanga muhabbatim qanchalik kuchli bo'lsa, vatanimni jahondagi boshqa xalqlar yutuqlari bilan shunchalik boyitgim keladi». Demak, o'zligini anglagan, kelajagi xaqida qayg'urgan, tarixiy xotirasi butun, mustaqil fikrlaydigan inson o'z vataniga sotqinlik qilmaydi, balki vatan manfaatini hamma narsadan ulug' tutib, uning uchun jon berishga tayyor bo'ladi. Bu esa Vatan himoyasi chindan ham barchamizning nafaqat vazifamiz, balki sharaffi burchimizga aylanib borayotganidan yaqqol dalolat beradi[4].

Talaba-yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda tarixiy va qadriyatli yondashuv o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, bu jarayonda

Talaba-yoshlarning ijtimoiy-psixologik jihatdan ular faoliyatining xarakteri, tafakkuri xususiyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini, yoshiga xos rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirishni talab etadi[5, 121].

Shu bilan birga harbiy tayyorgarlikda harbiy mahoratni takomillashtirib borish uchun bilim, ko'nikma, malakalarga ega bo'lish, dunyoqarashning kengligi, murakkab vaziyatdan chiqib keta olish, g'oyaviy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy sifatlarni egallash, jangovar ruhiy holatga ega bo'lish, harakatlarida onglilik, to'g'rilik, aniqlik, harbiy texnikani qo'llashda zukkolik, zehnlilik, ijodkorlik xislatlarini tarkib toptirishda qobiliyati, temperamenti, xarakterli xususiyatlarini hisobga olish, hissiy-irodaviy sobitligini mustahkamlashga, jipslashib harakat qilishga undash kabilarda pedagogik-psixologik jihatdan to'g'ri yondashishda qadriyatlar katta imkoniyatlar yaratadi. Lekin har bir yosh bosqichida shaxsni rivojlanish imkoniyatlari mavjud bo'lib, ularga jismoniy, aqliy, axloqiy ta'sir etishda ana shu imkoniyatlarni hisobga olish zarur bo'ladi. Chunki insonning rivojlanishida umumiylik bilan birga o'ziga xoslik hamma vaqt namoyon bo'ladi. Umumiylik ma'lum yoshga taalluqli bo'lgan xususiyatlarga xos bo'lsa, xususiylik biror shaxsning faqatgina o'ziga xos belgilar,

xususiyatlari boshqalardan farq qiladi. Ana shu o'ziga xoslik individuallik deb ataladi.

Talaba-yoshlarda birinchidan, bilim, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtirishi, ikkinchidan, nazariy va amaliy tayyorgarlik natijasida intellektual salohiyatni rivojlantirishga psixologik tayyorlash. Psixologik tayyorgarlik – bu Talaba-yoshlarni ijtimoiy-psixologik sifatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan o'quv-tarbiya jarayoni. Psixologik sifatlar Talaba-yoshlarni harbiy jarayonga ma'naviy, ruhiy tomondan tayyorlaydi, ongli faoliyat yuritishga yo'llaydi. Chunki Talaba aynan psixik jarayonlar hamda shaxsning sifat o'zgarishlari takomillashib borishi bilan yuzaga chiqadi [5, 234].

Shaxsda vatanparvarlik tarbiyasini shakllantirishda, qator pedagogik ta'sir usullaridan foydalaniladi. Talabada yosh kategoriyalari, ijtimoiy-psixologik mansubligi, jinsi, qiziqish va dunyoqarashi turli bo'lgan yoshlarga bir xil ta'sir etuvchi yagona usulni mavjud emasligi e'tiborga olingan holda, u yoki bu uslubdan foydalanishni bilish muhim omil sanaladi. Vatnparvarlik tarbiyasida ChQBT fanining ham aloxida o'rni mavjud. ChQBT fani dasturi doirasida Talaba yoshlar ertangi kundagi Vatan ximoyachisi uchun zarur bo'lgan qator ko'nikmalarga ega bo'ladi, o'zini ham ruhan, ham jismonan, ham harbiy-texnik jihatdan Qurolli Kuchlar safidagi xizmatga tayyorlab boradi. Shu o'rinda bugungi kundagi ChQBT va vatanparvarlik tarbiyasining o'quv muassasalaridagi xolati haqida alohida gapirish zarur. Maktab ta'lim muassasalarida Talabalarni haqiqiy ma'noda Vatan ximoyasiga tayyorlash, ularda vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, ko'p jihatdan fanning huquqiy-me'yoriy, o'quv va ilmiy asoslarini to'g'ri yo'lga qo'yilganligiga, fan dasturi, fanning Nizomi, yo'riqnoma xujjatlarini to'g'ri va mantiqiy echimlarga asosan ishlab chiqilganligiga, ularni hayotiylikligiga, qolaversa muassasadagi o'quv-moddiy bazaning xolatining qay darajada ekanligiga bog'liq. Hozirgi kunda ChQBT fanining o'qitilishida qator kamchilik va nomutanosibliklar mavjudligi sir emas. ChQBT fanini maktablarda o'tkazilayotganligiga qariyb besh yil bo'lishiga qaramay fan dasturi bo'yicha muqim bir qarorga kelina olinmayotganligi, ya'ni hali ham fan dasturining yagona tasdiqlangan namunasining yo'qligi, fan Nizomini 2014-yilda tasdiqlangan bo'lishiga qaramasdan uning talablari to'laligicha bajarilmayotganligi, Nizomning ayrim bandlarining o'zgartirish zarurati tufayli kelib chiqayotgan tushunmovchiliklar, o'quv moddiy bazani shakllantirish bo'yicha yagona yo'riqnomaning mavjud emasligi, vatanparvarlik tarbiyasi doirasida o'tkazilayotgan harbiy sport musobaqalari nizomlaridagi echimini kutayotgan kamchiliklar, ularning son jihatdan ko'pligi, (Masalan: - «Yosh chegarachi», «Yosh qutqaruvchi», «Quvnoq startlar», «Temurbeklar», «To'maris malikalari», «Shunqorlar», «Yosh huquqshunos», «Yosh saylovchi», «Yosh deputat» tanlovlari hamda «Men ham askar bo'laman») bo'yicha kelib chiqayotgan tushunmovchiliklar shular jumlasidandir. ChQBT fani va vatanparvarlik tarbiyasi samaradorligini oshirish maqsadida bugun quyidagi ishlarni amalga oshirish zarurati paydo bo'lmoqda:

- ChQBT fani dasturini mukammal tarzda ishlab chiqish, undagi kamchilik va muammolarni bartaraf qilish; - Fan Nizomi talablarini bugungi kun talablaridan kelib chiqib o'zgartirish; - O'quv-moddiy bazani shakllantirish va takomillashtirish bo'yicha yagona yo'riqnoma ishlab chiqish; - Harbiy sport musobaqalari Nizomlari talablarini maktablar va ChQBT fani o'qitiladigan boshqa ta'lim muassasalari imkoniyati va moddiy bazasi talablaridan kelib chiqib o'zgartirish, ularni o'tkazish jarayonini va muddatlarini e'tiborga olgan holda optimallashtirish; - Zarur o'quv adabiyotlari va darsliklarni mukammal ravishda yaratish; - Zarur moddiy bazani shakllantirish; - O'qituvchilar malakasini oshirish tizimini zamon talablari asosida takomillashtirish. Zero malakatimiz chegaralarining mustahkamligi, halqimiz tinchligi, iqtisodiyotimizning barqarorigi, eng muqaddas ne'mat xisoblangan tinchlikni ta'minlash, bugungi kundagi Qurolli Kuchlarimizning qudrati va salohiyatiga bog'liq ekanligini barchamiz bugun guvoxi bo'lib turibmiz [6, 73].

Talabalarda vatanparvarlik va milliy g'oya tushunchalarini shakllantirishda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb xisoblaymiz:

- yosh va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, Talabalarning vatan va vatanparvarlik mavzusiga bo'lgan qiziqishlarini o'rganish;

- Talabalar dunyoqarashiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash;

- Talabalar qiziqish bilan ishtirok etadigan tadbirlarni aniqlash;

- tadbir stsenariylarini tuzishda Talabalarni jalb qiladigan tomonlarga alohida e'tibor qaratish;

- tarbiyaviy tadbirlar mazmunini vatanga e'tiqod mavzusi bilan boyitish orqali Talabalarda vatanga e'tiqodni shakllantirishga erishish.

- Talabalari ongiga milliy qadriyatlar mazmunida ifoda etilgan vatanparvarlik g'oyalarini singdirish, ularning vatanga e'tiqodini aniqlashga erishish.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston 2017 .
2. O'zbekiston Respublikasining qonuni “Ta'lim to'g'risida” O'RQ-637, 2020 yil 23 sentyabr`.
3. O'smirlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash xamda o'zbekiston respublikasi qurolli kuchlari va davlat xizmati uchun kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 28 iyundagi PQ-4375-son qarori.
4. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston Strategiyasi .– Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida O'R PQ-92 sonli. 19.01.2022 yil.
6. Usmonov K. O'zbek xalqi ma'naviy-axloqiy merosida vatanparvarlik g'oyalarining talqini: Fals. dok. (PhD) dissertatsiyasi. -Toshkent, 2017. – B.161.
7. Xaydaraliyev.X.X. “Talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonlarini takomillashtirish” doktorlik diss. Namangan.: 2021 y.
8. G'oziev E. Psixologiya. Yosh davrlari va pedagogika psixologiyasi. – Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.

16-17 ЁШДАГИ ЎҚУВЧИ-ҚИЗЛАРНИНГ ХАРАКАТ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ ШЕЙПИНГ ДАСТУРИ НОАНЪАНАВИЙ МАШҚЛАРИ ОРҚАЛИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Давурбаева М.Ж.
педагогика фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD), ЎзДЖТСУ

Таянч сўзлар: фитнес, шейпинг, ҳаракат тайёргарлиги, ноанъанавий машқлар, жисмоний сифатлар, куч, координация, эгилувчанлик, чидамлик.

Ключевые слова: фитнес, формирование, двигательная готовность, нетрадиционные упражнения, физические качества, сила, координация, гибкость, выносливость.

Key words: fitness, shaping, movement readiness, non-traditional exercises, physical qualities, strength, coordination, flexibility, endurance.

Резюме:

16-17 ёшдаги ўқувчи-қизлар учун умумий назарий–методик машқларнинг асослари ишлаб чиқилиб, илмий – методик адабиётлар таҳлиliga асосида “Шейпинг” дастури чиройли коматни ривожлантиришга ва организмнинг умумий соғломлаштиришга йўналтирилганини аниқлаш ва дастурининг ноанъанавий машқларга тайёрлаш ва ташкиллаштириш, 16-17 ёшдаги ўқувчи-қизларга “шейпинг” дастурини машғулотларнинг амалий соғломлаштиришини тажрибада исботлаб бериш ҳамда дастурининг комплекс таъсири масалалари асосланган.

Резюме:

Разработаны основы общетеоретических и методических занятий для школьников 16-17 лет, на основе анализа научно-методической литературы определено, что программа «Шейпинг» направлена на развитие красивой фигуры и общего здоровья детей. тело, а также подготовка и организация программы нетрадиционных упражнений, школьникам 16-17 лет доказать девочкам практическую пользу для здоровья «шейпинговой» программы. и на основе вопросов комплексного воздействия программы.

Summary:

The foundations of general theoretical and methodological classes for schoolchildren aged 16-17 have been developed; based on the analysis of scientific and methodological literature, it has been determined that the "Shaping" program is aimed at developing a beautiful figure and general health of children. body, as well as the preparation and organization of a program of non-traditional exercises, to prove to schoolchildren aged 16-17 the practical health benefits of the "shaping" program. and based on questions of the complex impact of the program.

Долзарблиги.Фитнес дастурларининг энг самаралиги шейпинг ҳисобланади, яъни жисмоний машқлар системаси, овқатланиш тарзини бошқариш ва компьютер янгиликларидир.Унинг шиори – “соғлом ва гўзал шахсдан бахтли жамият сари” айнан шунинг учун шейпинг ўқувчи-қизлар учун энг яхши дастур ҳисобланади. Инсоннинг гўзалликка интилиши доимо саломатликка интилгандаги танловда оборади. Буни англаган ҳолда инсон ўз ақлий фаолиятини ривожлантиришга хисса қўшади.

Тадқиқотнинг мақсади: 16-17 ёшдаги ўқувчи-қизларнинг ҳаракат тайёргарлиги шейпинг дастури орқали ривожлантириш.

Тадқиқотнинг вазифалари: Тизимнинг самарадорлигини аниқлаш, 16-17 ёшдаги ўқувчи-қизлар учун шейпинг дастурининг ноанъанавий машқларини тайёрлаш ва ташкиллаштириш.

Тадқиқот натижалари ва уларнинг муҳокамаси:

Педагогик кузатувлар Жиззах вилояти Ғаллаорол тумани Халқ таълими бўлимига қарашли № 47-умумий ўрта таълим мактабида шейпинг 2023-йил 25-сентябрдан 2024-йилнинг июнгача ўтказилди. Биз томонимиздан ўтказилган педагогик тажриба жараёнига 40 та (16-17 ёш) ўқувчи-қизлар иштирок этишди. Улар гуруҳларга ажратилиб, тажриба гуруҳида 20 та, назорат гуруҳига 20 нафар (16-17 ёш) ўқувчи-қизлар қатнашди. Тажриба гуруҳи синалувчилари “шейпинг” дастури асосида ноанъанавий гимнастика машқларидан фойдаланган ҳолда дарс машғулотида иштирок этишди ва педагогик тажриба ўтказилди. Назорат гуруҳи синалувчиларига эса амалдаги жисмоний тарбия дарслари дастурдаги гимнастика машқларидан фойдаланилган ҳолда дарсларда иштирок этди.

Тадқиқот ва назорат гуруҳда, ҳаракат тайёргарлигини билиш учун, тадқиқот изланишлар ўтказилган даврда, ноанъанавий гимнастика турларида қўлланишига тавсия қилинган тестлар ишлатилди.

Ҳар икки ойда жисмоний тайёргарлигининг натижаларини белгилаб борилди. Ишлаб чиқилган махсус дастур тестларни ўз ичига олди.

Назорат изланишлар кўрсаткичларидан 16–17 ёшда бўлган ўқувчи-қизларнинг ҳаракати тайёргарлигини 10 ой мобайнида динамик кузатишлар куйдаги саволларга жавобини топди: соғломлаштириш–ривожлантириш характердаги машқларни методи ва воситаларни қанчалик тўғри ва рационал танланганлиги.

Биринчи тадқиқот анализи кўрсаткичлари таққослаштирганда, айтиб ўтиш керакки, назорат гуруҳ ўқувчи-қизлари ва тадқиқот гуруҳ ўқув-

чи-қизлари орасидаги, жисмоний тайёргарликлари кўрсаткичларида фарқи бўлмади (1- жадвал).

Тажрибадан кейинги тадқиқот анализи кўрсаткичлари, изланишида иштирок этувчи 16–17 ёшдаги ўқувчи-қизларнинг жисмоний тайёргарлик-даги фарқни кўрсатди (1- жадвал).

1-жадвал**16–17 ёшдаги бўлган ўқувчи-қизларнинг ҳаракат тайёргарлиги тадқиқотдан олдин ва кейин(п 40)**

№	Жисмоний сифатлар	Тажрибагача натижа		Тажрибадан сўнгги натижа	
		Тажриба гуруҳи	Назорат гуруҳи	Тажриба гуруҳи	Назорат гуруҳи
1	Куч (куч-тезлик сифатлари, тезлик)	$7,3 \pm 1,0$ V =18,7%	$7,2 \pm 0,9$ V =16,5%	$9,1 \pm 0,35$ V =5,5%	$7,2 \pm 0,8$ V =19,8%
2	Координация ва чаққонлик	$7,3 \pm 1,2$ V =16,4%	$7,1 \pm 1,0$ V =17,1	$9,1 \pm 0,3$ V =8,6%	$6,3 \pm 1,1$ V =22,6%
3	Статик чидамлилиқ	$5,9 \pm 1,5$ V =21,9%	$6,0 \pm 1,3$ V =20,0%	$8,1 \pm 0,2$ V =9,4%	$6,5 \pm 0,9$ V =19,1%
4	Эгилувчанлик, ҳаракатчанлик	$7,5 \pm 1,0$ V =19,3%	$7,7 \pm 0,9$ V =16,9%	$8,3 \pm 0,3$ V =10,5%	$6,9 \pm 0,5$ V =11,7%

Изланишда қатнашувчиларнинг, координацион, куч ва тезкорлик фаолиятларни ривожланишини баҳолаганда, тадқиқот гуруҳи, назорат гуруҳига нисбатан анча кўпроқ фарқланди. Бизнинг фикримизча махсус “Постизометрик релаксация” система машқларни, ва мақсадга йўналтирилган методикаларни танлаш ва уларни қўллаш орқали бўлган.

Тадқиқот якунида, назорат изланишларда эгилувчанлигини билиш ва статистик чидамлилигини билганда, асосий гуруҳ ўқувчи-қизларнинг, назорат гуруҳ ўқувчи-қизларга нисбатан бўлган кўрсаткичлар кўпроқ ($P < 0,05$). Қўлланилган соғломлаштириш машқлари воситаси анализлари ўтказилганда, умуртқа поғонани ҳаракатини ривожлантиришда мақсадга мувофиқ ва эффективроқ бўлган бўшашишга йўналтирилган машқлар, керакли амплетудада бўлган ҳаракатлар, пружинали қайтариш ҳаракатлари максимал ва минимал амплитудада пассив сақланиб қолиш машқлари, аста – аста амплетудадаги бурилишлар, статистик ҳолатлар ва бошқа машқлар қўлланилди.

Тадқиқот жараёнида, координация ҳаракатларнинг характеристика кўрсаткичлари кўтарилганлиги аниқланган 10 ой мобайнида шейпинг машқлар билан шуғулланувчи ўқувчи-қизларнинг, тадқиқот гуруҳининг кўрсаткичлари 26,1%, назорат гуруҳ ўқувчи-қизларнинг эса 12% кўтарилди.

“Постизометрик релаксация” машқлар системаси ва унинг сифатли коррективроқаси, сонли кетмакетлиги, шунинг билан бирга, жисмоний тайёргарликларни назорат воситалари, асосий гуруҳ ўқувчи-қизларга дастурларни яхши излантириши учун ижобий таъсир қилади.

Педогогик тадқиқот маълумотлари шуни кўрсатадики, “Шейпинг” соғломлаштириш – ривожлантириш дастурининг илмий асос натижалари, ўқувчи-қизларнинг соғлигини мустаҳкамлаш ва жисмоний иш қобилиятини кўтариш учун эффектив воситасидир. Тавсия этилган “мускулларнинг постизометрик релаксация” методикаси организмни функционал системасига бўлган катта ҳажмдаги машғулотларнинг асоратини юмшатишини аниқланди. Тадқиқотларнинг изланиш даврида, машғулотларнинг эффективлигини кўтарилишини фактори 16-17 ёшдаги шуғулланаётган ўқувчи-қизларнинг жисмоний тайёргарлигини ҳисобга олиб индивидуал машқларни парактикада ишлатилди. Шундай қилиб 16-17 ёшдаги тадқиқотда қатнашадиган ўқувчи-қизлар гуруҳининг, ҳаракат тайёргарлигини, динамик кузатишларнинг маълумотларни анализ қилганда шундай хулосага келадики “Шейпинг” дастур машғулотлари билан систематик машғулотлар даврида:

- ўзини ҳис қилиш яхшиланди;
- нафас олиш ва қон томир системалари стабил бўлди;
- ўпка мускулларнинг чидамлилиги кўтарилди;
- иш қобилияти ва активлик кўтарилади;
- олдиндан иш қобилиятининг сусайишига олиб келадиган касалликлар билан ҳасталанишни олди олинди.

Адабиётлар:

1. Годик М.А., Барамидзе А.М., Киселева Т.Г. Стретчинг. Подвижность, гибкость, эlegantность. - (Серия «Спорт, здоровье, настроение».) - М.: Советский спорт, 1991. - 96 с.
2. Журавин М.Л., Меньшиков Н.К., «Гимнастика» Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.: Издательский центр «АКАДЕМИЯ», 2002. - 444 с.
3. Крючек Е.С. «Аэробика, содержание и методика проведения оздоровительных занятий» : Учебно-методический журнал, Терра спорт, Олимпия Пресс 2001. стр. 69
4. Лях В.И. Гибкость и методика её развития // Физкультура в школе. №1, 1999, - с. 25

5. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры (общие основы теории и методики физического воспитания; теоретико-методические аспекты спорта и профессионально-прикладных форм физической культуры). — М.: Физкультура и спорт, 1991. — 543 с.
6. Менхин Ю.В., Менхин А.В. Оздоровительная гимнастика: Теория и методика «ФЕНИКС» Ростов – на - Дону, 2002 – 384 с.
7. Программы по Шейпинг – технологии. Учебно-методические рекомендации и пособия по организации и проведению оздоровительных занятий. МФШ. С.Питербург 1998-2008 гг.
8. Руководство по медицине. Диагностика и терапия. В 2-х томах под редакцией Беркоу Р. Флетчера Э. М.: Мир, 1997.
9. Холодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта.- 2-е изд. испр. и доп.-М.: Издательский центр «Академия», 2003, - 480 с.
10. Якубова Н.Х. Учебное пособие, «Аэробика – основа теории и методика тренировки» Ташкент 2004. -98 с.

ISSN 2181-7138

Т. Н. Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогикалық
илим-изертлеу институтының Ж. Орынбаев атындағы Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 5/3

Нөкис — 2024

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: Нөкис қаласы, Ерназар Алакөз көшеси №54

Тел.: +998 61 224-23-00, +998 61 224-01-34

e-mail: uzniipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednaik@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеминдеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 09.10.2024. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №